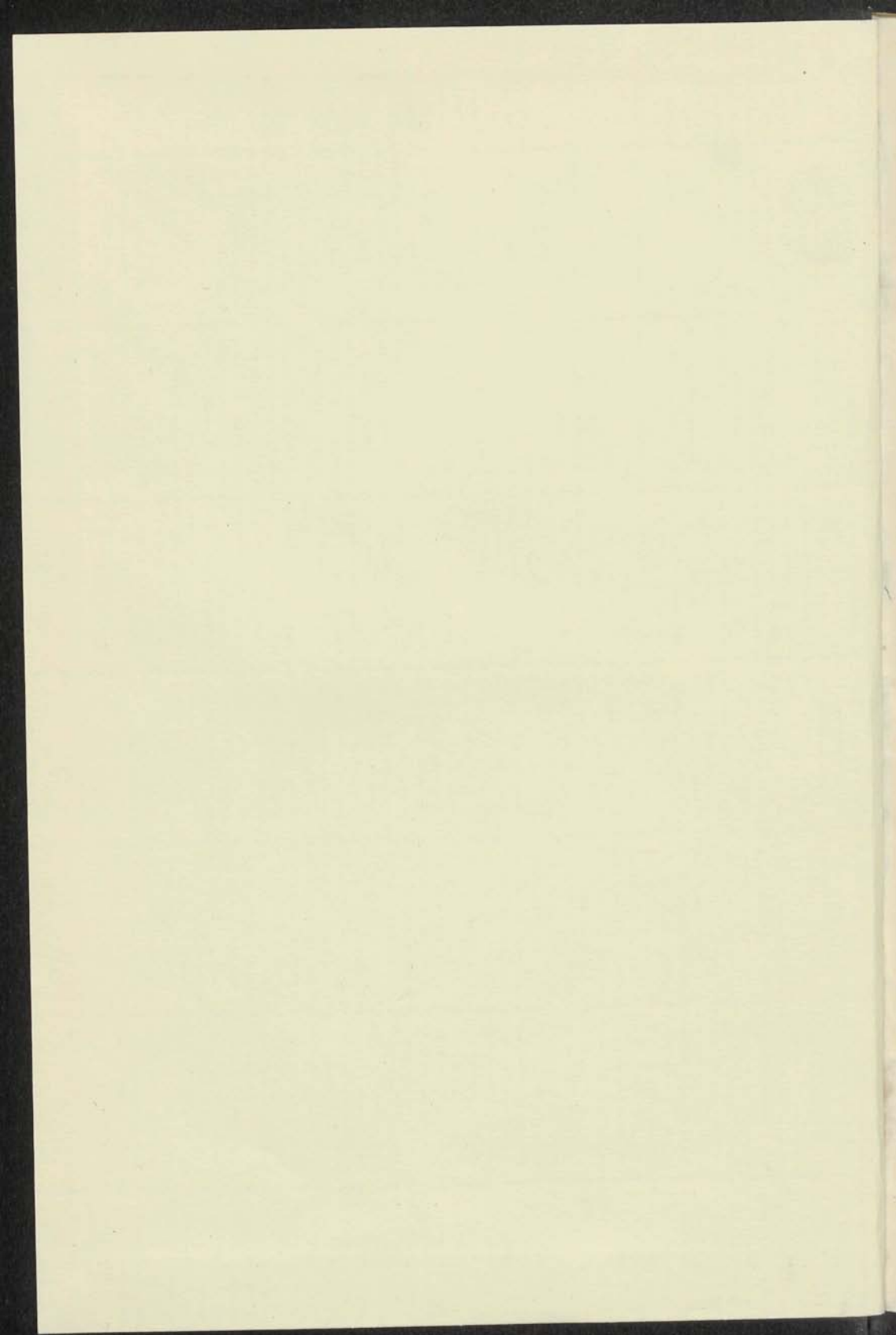

PHILOSOPHIE
FÜR INDIENISCHE JAHRE
UND ENWELKENRICHTE

VERLAG
KUNST- UND WISSENSCHAFTEN
BERLIN

Graan

TIJDSCHRIFT VOOR INDISCHE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK BATAVIAASCH
GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
= EN WETENSCHAPPEN =

3

25

DEEL LXXVIII

1938

TJDSCHRIFT
VOOR INDISCHE TAAL-
LAND- EN VOLKENKUNDE

UITGEGEVEN DOOR HET

KONINKLIJK BATAVIASCH
GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN

DEEL LXXXIII

1938

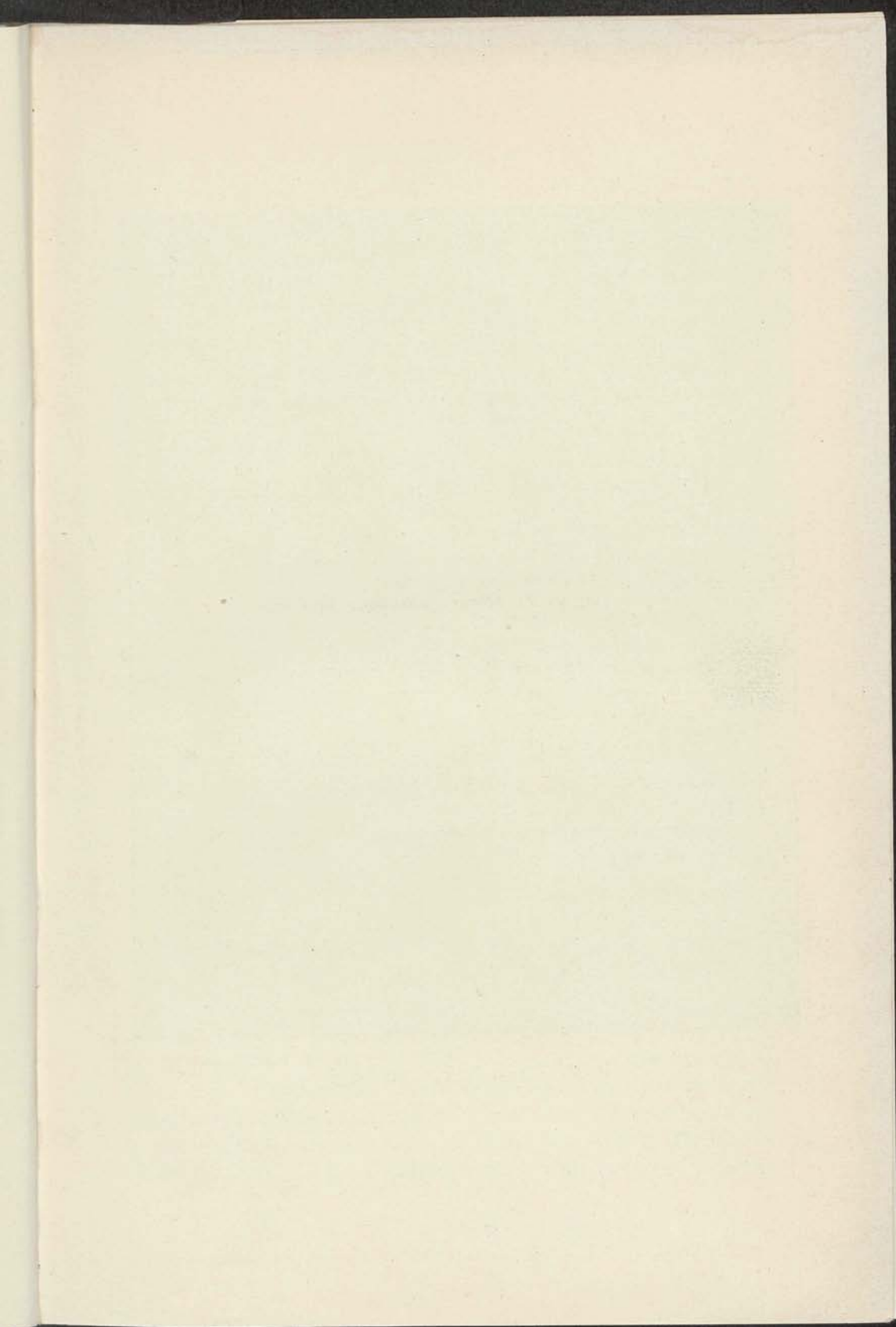
INHOUD.

	Blz.
Bijdragen :	
F. D. K. BOSCH, In Memoriam Dr. P. V. van Stein Callenfels. . .	I
F. R. J. VERHOEVEN, Levensbericht van Dr. F. de Haan . . .	IX
W. DUNNEBIER, De plechtigheid „waterscheppen” in Bolaang Mongondow	1
J. DE LOOS-HAAXMAN, Het portret van Mr. Willem Arnold Alting in de Landsverzameling	57
Dr. A. J. BERNET KEMPERS, De Hollandsche Grafmonumenten te Surat	65
Dr. K. C. CRUCQ, De kanonnen in den Kraton te Soerakarta . .	93
C. LEKKERKERKER, De heilige steenen van Koetagedé	167
J. DE LOOS-HAAXMAN, De portretten van Cornelis Spielman.	192
Dr. H. K. J. COWAN, Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van het Rijk Samoedra-Pasè	204 ✓
J. BASTIAANS, Het verbond tusschen Limbotto en Gorontalo . .	215 ✓
Dr. ALB. C. KRUYT, De fluit in Indonesië	248
J. DE LOOS-HAAXMAN, De man in den rooden rok uit de Lands- verzameling schilderijen.	335 ✓
G. L. TICHELMAN, Samalangasche Sarakata's.	351
Dr. K. C. CRUCQ, De geschiedenis van het heilig kanon te Banten.	359
P. MIDDELKOOP, Iets over Sonba'i, het bekende vorstengeslacht op Timor	392
C. C. F. M. le ROUX, Twee Portugeesche plattegronden van Oud- Batavia uit den stichtingstijd der stad	515
H. SCHAEERER, Das Menschenopfer bei den Katinganern. . . .	536

Mededeelingen :

Dr. A. N. J. Th à Th. v. d. HOOP, Een praehistorische rinkelbel?	111
Dr. P. VOORHOEVE, Twee Simaloengoen-Batakse puzzles . . .	115
Dr. W. F. STUTTERHEIM, Oude gewichten in het Museum . . .	118
J. H. NEUMANN, Piso kalasen	121
Dr. L. ONVLEE, Over de weergave van „heilig” in het Soembaasch.	124
L. BORST, Twee Soendasche Amir Hamzah-verhalen	137
W. KERN, Waar verzamelde Pigafetta zijn Maleise woorden? . .	271
Dr. H. Th. FISCHER, Het rijstmesje in Indonesië en daarbuiten .	274
Dr. M. NEIJENS, „Het Heilig Kanon van Batavia”, voorheen . . .	
een Spotkanon? Geschiedenis of . . . Fantasie? met	278
Naschrift van Dr. K. C. CRUCQ.	282
Een nieuwe Afdeeling van het Genootschap	510
Het Proto-Toaliaan	579
Pigafetta's Maleische woorden.	584

Boekbespreking :	Blz.
H. STUBEL, <i>Die Li-Stämme der Insel Hainan</i> , door Dr. H. Th. FISCHER	158
A. L. V. L. VAN DER LINDEN, <i>De Europeaan in de Maleische literatuur</i> , door Dr. K. HIDDING	162
J. P. B. DE JOSSELIN DE JONG, <i>Studies in Indonesian Culture. Vol. I: Oirata, a Timorese settlement on Kisar</i> , door Dr. P. VOORHOEVE	285
<i>Hidoep hoekoem bangsa Indonesia (Indonesisch rechtsleven) oleh R. Mr. SOEPOMO, dan Perbandingan antara pergaoelan hidoep di Atjeh, Minangkabau dan Palembang</i> , oleh SOETAN ADAM BACHTIAR, door B. t. H.	288
P. J. VAN LEEUWEN, <i>De Maleische Alexanderroman</i> , door C. HOOYKAAS	289
C. HOOYKAAS, <i>Over Maleische Literatuur</i> , door H. OVERBECK .	292
Dr. W. F. STUTTERHEIM, <i>Een oudheidkundig jubileum 1913-1938</i> .	512
WALTER NIPPOLD, <i>Rassen- und Kulturgeschichte der Negritovölker Südost-Asiens</i> , door Dr. J Ph. DUYVENDAK	512
<i>Catalogue of manuscripts in European languages [in the] India Office Library, Vol. II, pt. 2: Minor collections and miscellaneous manuscripts</i> , door A. J. B. K.	585
„Hiao”, <i>Chineesche kinderliefde</i> , door A. F. P. HULSEWÉ	586
R. N. DANDEKAR, <i>Dervedische Mensch, Studien zur Selbstauffassung des Inders in Rg- und Atharvaveda. (Indogermanische Bibliothek III, 16)</i> , door F. B. J. KUIPER	589
C. MENSCH, <i>Taboe, een primitieve vreesreactie</i> , door C. T. BERTLING	591
G. E. P. COLLINS, <i>East Monsoon en Makassar Sailing</i> , door C. NOOTEBOOM	597
<i>Geschiedenis van Nederlandsch-Indië</i> , onder leiding van F. W. STAPEL, door A. J. B. K.	599
Bibliografische Notities	*

Dr. P. V. van Stein Callenfels †

In Memoriam

Dr. P. V. van Stein Callenfels

Eerelid van het Koninklijk Bataviaasch Genootschap
van Kunsten en Wetenschappen.
4 September 1883 – 26 April 1938.

Het verlies, dat de wetenschap door het overlijden van Van Stein Callenfels heeft geleden, zal zeker nergens sterker worden gevoeld dan in den kring van het Genootschap, dat in hem een van zijn trouwste en bekwaamste medewerkers bezat en meer dan eenige andere instelling heeft geprofiteerd van den arbeid, welken hij in vijf en twintig jaren van ononderbroken toewijding in dienst der wetenschap heeft verricht. Op velerlei wijzen is die arbeid aan het Genootschap ten goede gekomen: vele bijdragen van zijn hand hebben in het Tijdschrift en in de Verhandelingen een plaats gevonden; talrijke belangrijke aanwinsten zijn door zijne bemoeiingen aan de museumverzamelingen toegevoegd; 's Genootschaps materiele en wetenschappelijke belangen heeft hij steeds, waar hij kon, op het krachtigst voorgestaan. Er is dan ook alle reden om te dezer plaatse een oogenblik stil te staan bij de wetenschappelijke beteekenis van den medewerker en den vriend, die tijdens zijn leven door zoovele uitstekende daden het Genootschap tot blijvenden dank jegens zich heeft verplicht.

De eerste dertig levensjaren van Van Stein Callenfels spelen zich merkwaardigerwijs geheel af buiten het gebied der wetenschap, waarop hij zich op lateren leeftijd zou onderscheiden. In 1883 te Maastricht als oudste zoon in een officiersgezin geboren bracht hij een gedeelte van zijn jeugd in deze stad en in Nijmegen, de latere garnizoensplaats van zijn vader, door; hij liep hier de H. B. S. af, studeerde te Leiden in de Indologie, deed grootambtenaarsexamen

in 1904 en vertrok in hetzelfde jaar naar Indië, waar hem als aspirant-Controleur Modjokerto als standplaats werd aangewezen. Doch de bestuurswerkzaamheden trokken hem weinig aan en na een even kortstondigen als stormachtigen diensttijd bij het B. B. verliet hij dezen tak van dienst en was in allerlei betrekkingen werkzaam tot hij zich in het landelijke begaf en employé, daarna administrateur werd van de koffie-onderneming Djaejan op de helling van de Kloet. In deze omgeving kwam hij eenigszins tot rust en ontwaakte in hem belangstelling voor de Javaansche bevolking, haar taal, letterkunde, geschiedenis en de overige uitingen harer cultuur, waaronder in de eerste plaats de wajang genoemd moet worden. Hij had zich in deze onderwerpen, mede dank zij de voorlichting welke hij ter zake van de zijde van het Genootschap had mogen ontvangen, reeds ter dege ingewerkt, toen hij in het jaar 1913 — hij was de dertig toen reeds gepasseerd en had reeds tien veelbewogen Indische jaren achter den rug — voor het eerst in contact kwam met den Oudheidkundigen Dienst naar aanleiding van eenige oudheden in de buurt van zijn woonplaats, waarover hij meer wenschte te weten. Uit de correspondentie met zijn vroegeren Nijmweegschen schoolgenoot, Dr. N. J. Krom, toenmaals Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, kwam al spoedig aan het licht over welke groote kennis en ervaring Callenfels beschikte en toen deze van zijn kant niet ongeneigd bleek de koffie-cultuur vaarwel te zeggen en zich geheel aan de oudheidkunde te wijden, volgde spoedig daarop zijn toevoeging buiten bezwaar van den Lande, daarna zijne benoeming tot tijdelijk Inspecteur bij den Oudheidkundigen Dienst. Zijn wederopneming in Gouvernementsdienst bracht niet mede, dat hij voortaan het regelmatige leven van den ambtenaar zou leiden. Hij was er de man niet naar om zich in de studeerkamer op te sluiten of zich op een bureau met administratieve werkzaamheden te laten belasten; in de rimboe of de desa voelde hij zich thuis en hij kon daar soms maandenlang, als een oudheidkundig onderzoek hem bezig hield, verblijven; maar als de eenzaamheid hem te machtig werd moest hij er plotseling tusschen uitbreken en aan zijn lust tot zwerven gevolg geven en zoo heeft hij een groot deel van zijn volgend leven doorgebracht in hotels en pasang-grahans, aan boord van schepen en in treinen, op lange bergtochten te paard of per tandoe, of in ijpende vaart de laagvlakten van

Java per auto doorkruisend. Wat zijn wetenschappelijke werkzaamheden in de jaren 1915 tot 1921 betreft: zijn grondige kennis van de inheemsche Javaansche cultuur maakte hem bij uitstek geschikt voor de bestudeering van de latere periode der Hindoe-Javaansche beschaving, toen, met het op den achtergrond treden van den Hindoe-invloed, de inheemsch-Javaansche elementen zich krachtig deden gelden en achtereenvolgens de rijken van Kediri, Singasari en Majapahit tot bloei en grootheid kwamen. We zien hem dan ook in de genoemde jaren zich in hoofdzaak bezighouden met vraagstukken, die op de Oost-Javaansche geschiedenis en topographie betrekking hebben en waarop zijn aandacht was gevallen bij de bestudeering van de Pararaton, de Nāgarakrētāgama en de door Kern en Brandes toegankelijk gemaakte oorkonden.

Voorts voelde hij zich in het bijzonder aangetrokken tot de bestudeering van de aan Oost-Javaansche bouwwerken aangebrachte reliefvoorstellingen, waarbij zijn kennis der Javaansche letterkunde en wajangliteratuur hem uitstekend te pas kwam en hem erin deed slagen de verklaring van verscheidene tot dusver onopgehelderde reeksen te vinden (o.a. die op wanden van de tjandi's Panataran, Toempang, Soerawana en Kedaton; op Midden-Java van den Viṣṇu-tempel van het Lara-Djonggrang-complex). Niet minder belangrijk was het werk te velde dat hij in dezelfde jaren ondernam en waartoe o.m. behoorden de ontgraving van de merkwaardige tempelgroep van Gedong Sanga op de helling van den Oenganan, de ontdekking van een 72-tal koperen platen van oorkonden op Bali en zijn inspectiereizen door de binnenlanden van Sumatra, die de weinig bekende oudheden op dat eiland sindsdien in het middenpunt der oudheidkundige belangstelling hebben geplaatst.

In het jaar 1921 gaf hij uitvoering aan zijn lang gekoesterd voornemen om de basis van zijn grootendeels door zelfstudie verworven kennis te verbreed en te verstevigen door te Leiden de colleges van de hoogleraren Hazeu, Vogel en Krom te volgen en, hiertoe door het nieuwe Academische Statuut in de gelegenheid gesteld, den doctorsgraad te verwerven. Op 38 jarigen leeftijd nam hij te Leiden opnieuw op de collegebanken plaats, studeerde er drie jaren en promoveerde er op het door het Bataviaasch Genootschap uitgegeven proefschrift, getiteld *De Sudamala in de Hindu-Javaansche kunst* en bevattende een critische uitgave van den

genoemden tekst met de verklaring van de desbetreffende reliëf-reeksen aan de tjandi's Tegawangi bij Pare en Soekoe op de Lawoe. De dissertatie bevat mede een interessante, hoewel later niet onaangevochten gebleven, hypothese over de twee verschillende soorten van stijl, welke bij de uitbeelding van kekawins en lakons op de bouwwerken is gevolgd.

Zijn verblijf in Europa benutte hij nog op een andere wijze dan voor het zich eigen maken van de Hindoe-Javaansche oudheidkunde vereischte kundigheden. Het had reeds lang zijn aandacht getrokken, dat in vergelijking met het met zooveel ijver en succes geëxploreerde gebied van de praehistorie in Europa de Aziatische voorgeschiedenis nog welhaast in haar geheel een terra incognita vormde en dat in het bijzonder het aan de Hindoe-beschaving voorafgaande tijdperk in den Archipel in volslagen duisternis was gehuld. Callenfels zag hier een nieuw levensdoel voor zich en besteedde al zijn beschikbaren tijd om zich onder leiding van bekende praehistorici in Nederland en het buitenland de techniek en methode van ontgraving en alles wat daarbij behoort eigen te maken. Toen hij in 1924 als doctor in de letteren in Indië terugkeerde en zijn taak van Inspecteur bij den Oudheidkundigen Dienst hervatte, had hij voor goed zijn hart aan de praehistorie verpaid. Er bleven nog wel genoeg onderwerpen in de Hindoe-Javaansche geschiedenis en kunst, die zijne belangstelling gaande maakten en waarover hij af en toe publicaties deed verschijnen — we noemen hiervan die over de topographie van de Brantasdelta, de Arjunawiwāha-voorstellingen op Oost-Javaansche tempels, zijn *Epigraphia Balica* en de uitgave van de inscriptie van Soekaboemi — maar als praehistoricus zou hij toch na 1924 zijn belangrijkste werk verrichten en de grondlegger van de wetenschappelijke beoefening van dezen tak van studie in Nederlandsch-Indië worden. Na de publicatie van een tweetal artikelen in het *Oudheidkundig Verslag*, resp. over het eerste palaeolithische werktuig in den Archipel (gevonden bij de Batoe Kemang ter Sumatra's Oostkust) en de Chronologie van het neolithicum in Zuid-Oost-Azië, kwam hij weldra in de gelegenheid zijn in Europa verworven praehistorische kundigheden in de praktijk toe te passen, nml. bij de door hem in samenwerking met Evans ondernomen onderzoek van de Goewa Kerbo in Perak (1926 — 27) en bij de door hem alleen

uitgevoerde ontgraving van de Goewa lawa bij Sampoeng in het Ponorogo'sche (1928 — 30). Wie hem in die jaren te Sampoeng bezig heeft gezien moet wel groote bewondering hebben opgevat voor het schier eindelooze geduld en de taaie volharding die hij ten toon spreidde bij de leiding van de werkzaamheden, uitgevoerd door een lang gelid van koelies, die, gewapend met kippeveertjes en bamboekrabbers, met een tergende langzaamheid de schaarsche vondsten uit den bodem te voorschijn brachten. Op den buitenstaander maakte deze werkwijze een zonderlingen indruk, maar de vakgeleerden van het Panpacific Congres, die onder Callenfels' leiding Sampoeng bezochten waren er vol lof over en niemand minder dan Elliot Smith verklaarde bij die gelegenheid, dat hij nog nooit een praehistorisch onderzoek had bijgewoond dat in methodisch opzicht op zulk een hoog peil stond. De ontgraving van de Goewa lawa is dan ook een belangrijk feit in de geschiedenis van het oudheidkundig onderzoek in Indië, niet zoozeer om de belangrijkheid van de vondsten die er gedaan werden als wel omdat de hier voor het eerst toegepaste methode en de voortreffelijke publicatie van de verkregen resultaten een voorbeeld stelden, dat bij de latere onderzoekingen van soortgelijken aard zou worden nagevolgd.

De vondsten te Sampoeng gedaan en in drie boven elkaar gelegen cultuurstrata aan het licht gekomen bepaalden in hoofdzaak de richting waarin Callenfels' verdere nasporingen op praehistorisch gebied zich zouden bewegen. De in de onderste laag aangetroffen steenen pijlpunten van een bijzonder type bleken een verbindingschakel te vormen met de reeds vroeger door de neven Sarasin in de Lamontjong-grotten op Celebes ontdekte microlithen, anderzijds met voorwerpen van gelijken aard afkomstig van de Philipijnen en Japan, terwijl de in de tweede laag aan het licht gekomen beenen en hoornen voorwerpen door hem in verband werden gebracht met een veronderstelde Melanesische cultuurgolf, waarvan de overblijfselen in het Bacsonien en het Hoabinhien in Tonkin en in verschillende vindplaatsen op Malakka en Sumatra zouden zijn aan te wijzen. Of Callenfels gelijk heeft gehad met de hypothesen waardoor hij de ingewikkelde en weinig overzichtelijke verhoudingen tusschen de praehistorische culturen in de genoemde landstreken heeft trachten te verklaren, zal het toekomstig onder-

zoek moeten uitwijzen. Zijn eigen oordeel over den stand van het Melanesische vraagstuk, aan welks oplossing hij zooveel had bijgedragen, gaf hij kort voor zijn dood in een artikel verschenen in het Bulletin van het Raffles Museum (Mei 1936).

Bij het traceeren van de cultuurstromingen, die de primitieve beschavingen onder de Archipel-volken in het leven hebben geroepen of geïnfluenceerd, had Callenfels meer en meer de overtuiging gekregen, dat het praehistorisch onderzoek zich niet laat opsluiten binnen de grenzen van een bepaald gebiedsdeel, maar dat er bij de bestudeering van de verschijnselen, die zich in de verschillende Aziatische cultuurprovincies voordoen, vóór alles op hun onderlinge samenhang en afhankelijkheid dient te worden gelet. Het kwam er hiervoor op aan, de tot dusver geïsoleerd werkende onderzoekers in Indo-China, Malakka, China, Japan, de Philippijnen en Nederlandsch-Indië met elkaar in contact te brengen, uitwisseling van de resultaten van hun arbeid te bevorderen, hun onderzoeksmethoden en wijze van publicatie van gegevens te unificeeren, kortom samenwerking te doen heerschen, waar tot nu toe versnippering van aandacht en krachten had bestaan. Om deze samenwerking tot stand te brengen was zeker niemand beter geschikt dan Van Stein Callenfels. Op zijn talrijke buitenlandsche reizen en onderzoekingstochten had hij zich nauwkeurig op de hoogte gesteld van den stand van het praehistorisch onderzoek in de genoemde landen en de eerbied, die hij er had afgedwongen voor zijn kennis en ervaring, maakte hem de aangewezen persoon om het initiatief tot de gewenschte aaneensluiting te doen nemen. Het resultaat van zijn bemoeiingen werd belichaamd in het tot stand komen van de drie-jaarlijksche congressen voor de praehistorie van het Verre Oosten, waarvan het eerste onder het patronaat van de Ecole française d' Extrême-Orient in 1932 te Hanoi en het tweede in 1935 te Manilla bijeenkwam en in de daar aangenomen resoluties een goed deel van de door hem gekoesterde wenschen in zake internationale samenwerking in vervulling deden gaan.

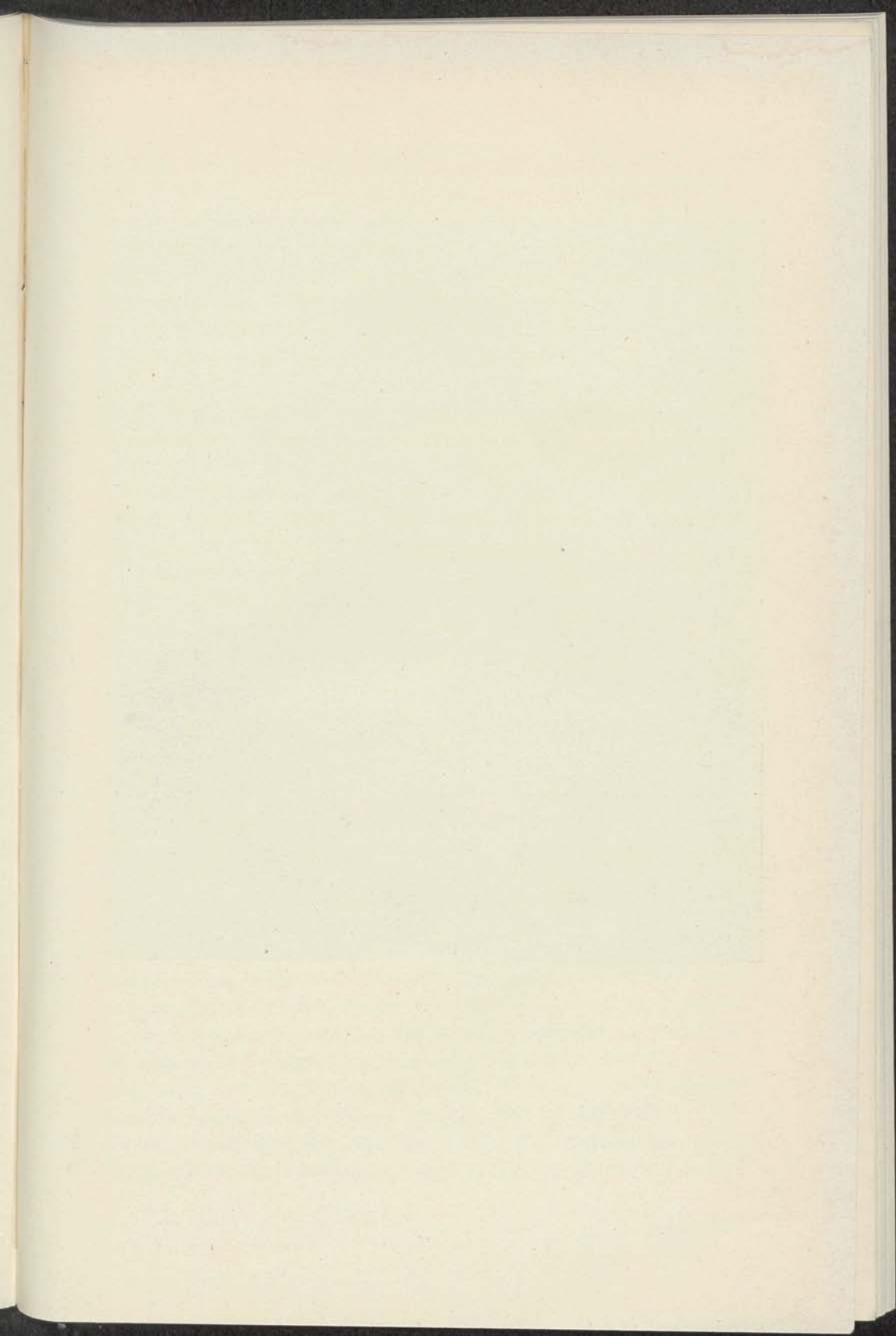
Is Callenfels' arbeid aan Nederlands wetenschappelijke reputatie in het buitenland in hooge mate ten goede gekomen niet minder verdienstelijk heeft hij zich gemaakt voor de vermeerdering van kennis aangaande de praehistorie der Archipel-volken. De vele onderzoekingen die hij zelf in Indië heeft ingesteld of waarvoor

hij later, toen hij op Malakka werkzaam was, als adviseur der Regeering voor praehistorische aangelegenheden aanwijzingen gaf — we noemen hier o.a. de door hem uitgevoerde ontgraving van een schelpenheuvel op Sumatra's Oostkust en van vindplaatsen bij Bodjonegoro, Patjitan, Lamontjong en Galoempang op Celebes — hebben den achterstand waarvan in het begin van dit artikel sprake was, voor een goed deel doen verdwijnen, al blijft nog voorloopig — Callenfels was zeker de eerste om dit te erkennen — het aantal onopgeloste problemen zeer groot in verhouding tot de vaststaande feiten. Van de belangrijke vorderingen, die er, dank zij vooral Callenfels' werkzaamheid, op het gebied der Ned.-Indische praehistorie in de laatste jaren zijn gemaakt, kan men zich een duidelijke voorstelling vormen door het weinige, dat er vóór zijn optreden bekend was, te vergelijken met den inhoud van den in 1934 door hem samengestellten *Korten Gids voor de Prehistorische Verzameling van het Kon. Bataviaasch Genootschap*. In dezen gids voor de rijke collectie, die hij zelf had bijeengebracht en aan het Genootschap geschonken, vindt men op bondige, overzichtelijke wijze de algemeen aanvaarde feiten en conclusies uiteengezet, die den stand der praehistorische wetenschap in het genoemde jaar weergeven.

Een necrologie van Van Stein Callenfels zou niet volledig zijn zoo er niet met een enkel woord in werd gewag gemaakt van de rol die hij in de Indische samenleving heeft gespeeld. Zijn wetenschappelijke beteekenis toch laat zich niet scheiden van die zijner populaire persoon, bekend en befaamd als geen ander in gansch Indië, laatst overlevende van het oude planterstype, ruw, joviaal en goedhartig, geweldig van lichaamsomvang, hoofdpersoon van talloze grappen en anecdoten, maar tevens de man, die, juist door zijn populariteit, meer dan iemand anders ertoe heeft bijgedragen om de oogen van velen voor de schoonheid en belangrijkheid der Indische oudheden te openen. Callenfels was niet iemand die veel en gemakkelijk schreef, maar hij was een uitstekend verteller, die waar hij zich ook vertoonde, of het in den kring zijner vrienden was of op een wetenschappelijke bijeenkomst, of hij op den Baraboedoer op de hem eigen, onnavolgbare wijze explicaties gaf aan een gezelschap van congressisten of als gids en mentor diende van een buitenlandsch geleerde of staatsman op diens reis over

Java, steeds en overal belangstelling wist te wekken voor de zaken die hem nauw aan het hart lagen en dat waren vóór alles de oudheden. Hoevelen zijn er niet — ambtenaren, planters, militairen, particulieren — die hunne belangstelling voor de oude geschiedenis en kunst van het volk waaronder zij verkeerden hebben zien aanvangen op het oogenblik dat er door Callenfels hun aandacht op gevestigd werd en hoevele jonge, en ook oudere, geleerden denken niet met dankbaarheid terug aan de leiding, steun en voorlichting, die zij op het gebied van hun onderzoek en studie van Callenfels hebben ontvangen. Zoo is er van dezen man met de ontembare energie en onverwoestbare vitaliteit een stuwkracht uitgegaan, die zich tot ver buiten het terrein van den door hem verrichten arbeid heeft voortgeplant en die zijn invloed, nog lang nadat zijn machtige persoonlijkheid uit de Indische samenleving is verdwenen, zal doen voortduren en doorwerken.

F. D. K. B.

Dr. F. de Haan †

Levensbericht van Dr. F. de Haan

22 Juli 1863 — 16 Augustus 1938.

Het overlijden van ons eerlid De Haan, in de tweede helft van de vorige maand, heeft het wetenschappelijk leven van Nederlandsch-Indië een historicus ontnomen, dien het voegt in dit tijdschrift met een kort overzicht van zijn arbeid te herdenken.

Frederik de Haan is als zoon van een koopman op 22 Juli 1863 te Leeuwarden geboren. Bijna 29 jaar later, 31 Mei 1892, arriveert hij in Indië, jong Doctor in de letteren, in een particuliere betrekking, waarschijnlijk als gouverneur van de kinderen van den toenmaligen Resident van Tapanoeli. Enkele jaren daarna, in 1896, wellicht reeds eerder, staat Dr. de Haan in betrekking tot het Landsarchief — dat hij schier dagelijks voor historische doeleinden raadpleegt, schreef destijds de Landsarchivaris Mr. J. A. van der Chijs — en kort daarop wordt hij op dat instituut als daggelder te werk gesteld. Uit dezen tijd dateeren de historische opstellen, verschenen in het *Tijdschrift voor de Indische Taal-, Land- en Volkenkunde*, als *De „Academie de Marine” te Batavia 1743 — 1755*, *Jacobijnen te Batavia*, *De historie van een oudgast* en *Uit oude notarispapieren*, evenals de elders verschenen studie *Rumphius en Valentijn als geschiedschrijvers van Ambon* en de 60 bladzijden lange *Catalogus der boeken en kaarten uitmakende de bibliotheek van den Raad van Indië*. Inmiddels is De Haan begonnen met het verzamelen van gegevens voor zijn Preangergeschiedenis, aanvankelijk nog op een daggeld, maar na een tweetal jaren „zonder andere vergoeding dan den lust in zijne taak” en met de voorbereiding van een bronnenpublicatie uit het Engelsch archief (1811 — 1816). Na den dood van Mr. van der Chijs, in Februari 1905, wordt Dr. De Haan belast met de waarneming van de opengevallen post

van Landsarchivaris en nog in November van hetzelfde jaar definitief in dit ambt benoemd.

Thans begint de vruchtbaarste periode van zijn leven. Vol werklust en weinig afgeleid kan hij zich geheel aan zijn taak wijden. Uit zijn ambtelijke correspondentie blijkt, dat de nieuwe archivaris zich aanstonds tracht te bezinnen over den aard en omvang van zijn werkkring en van het archief, dat aan zijn zorgen is toevertrouwd. Hij vraagt inlichtingen bij den Algemeenen Secretaris en ontvangt een nota met verschillende documenten. Bevredigend is dit officieele antwoord echter niet, want De Haan schrijft terug: „De stukken . . . lieten mij . . . in het duister omtrent de vraag wat nu eigenlijk is de werkkring van den Landsarchivaris en welke stukken eigenaardig in zijn archief dienen te worden opgenomen”.

Maar hierbij blijft het niet. De Haan was van huis uit geen archivaris en zijn literaire opleiding en zijn aanleg hadden hem reeds tot geschiedschrijver gemaakt. Bewust of onbewust gaat hij meer en meer in historische richting. Dit valt reeds duidelijk te onderkennen uit een aantekening, getiteld „Voor mijn opvolger”, uit April 1906: „Hierbij wordt derhalve hoegenaamd geen nota genomen van mijne opmerking dat er absoluut geen ruimte meer in het archief is . . . Zoo zal dus 's Lands Oudarchief voor altijd blijven zuchten onder de neiging van Mr. v. d. Chijs om te fungeeren als „Algemeen Rijksarchivaris” voor Nederlandsch-Indië, waardoor de mogelijkheid om goed werk te leveren over de historie van Indië voor goed wordt weggenomen”. De Haan heeft zelf deze laatste bewering gelogenstrafd door in de volgende jaren voortreffelijk werk te leveren over de geschiedenis van deze landen en wel de overbekende en ongeëvenaarde 4 deelen *Priangan. De Preangerregentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811* en de 3 deelen *Oud Batavia*, beide werken uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap, het eerste van 1910 tot 1912 en het herdenkingsboek in 1922 (2de druk 1935, in 2 deelen). Uit deze periode dateeren ook nog de groote studie *De laatste der Mardijkers* en de uitgave van de Daghregisters van 1678 — 1681.

De oplossing voor het dilemma tusschen archiefbeheer en geschiedschrijving heeft Dr. De Haan aangegeven, toen hij tegen het einde van zijn ambtsperiode als Landsarchivaris, in 1920, schreef:

„ . . . wanneer de Landsarchivaris niets publiceert, doch zich bepaalt tot archiefwerk dan blijft het Landsarchief een dood en onnut bezit. Wanneer daarom aan den Landsarchivaris een Adjunct wordt toegevoegd, zou deze arbeidsverdeling de beste zijn, dat de Landsarchivaris publiceert, de Adjunct rangschikt en inventariseert. Uit een inventariseerenden Adjunct kan te zijner tijd een publiceerende Landsarchivaris groeien . . . ”.

Naar de meening van sommige tot oordeelen bevoegden heeft De Haan te weinig geïnventariseerd en het Landsarchief te kort gedaan ter wille van de geschiedbeoefening. Deze bewering moge een grond van waarheid hebben gehad, maar vooral nu nog onlangs gewezen is op de eenzijdige ontwikkeling van de vaderlandsche archieven, die juist als instelling van historisch onderzoek te kort zouden zijn geschoten, verliest dit verwijt aan kracht. En wie zou een tittel of jota willen missen van de levendige en toch gedegen geschiedverhalen en historiewerken van Dr. De Haan, zelfs al ware het niet, dat de nieuwere Indische geschiedenis zoo bitter weinig met goede publicaties verwend is? Zeker, men kan aanvoeren: waarom dan niet reeds in 1905 of enkele jaren daarna de inventariseerende adjunct aangesteld bij het archief, maar wie zoo spreekt vergeet de moeilijke omstandigheden, vergeet de financieele zorgen van dien tijd. Overdaad heeft het Landsarchief nooit gehad.

Dr. De Haan is waarlijk met hart en ziel aan het archief verbonden geweest. Een enkele aanhaling uit de inleiding van zijn laatste, in 1935 verschenen studie *Personalia der periode van het Engelsch Bestuur over Java 1811 — 1816* kan toonen, hoe innig en sterk deze band geweest is. „Eenmaal buiten de oude, vertrouwde archiefomgeving getreden, bleek de bezieling, zonder welke die arbeid onmogelijk was, zich in de koele Nederlandsche atmosfeer spoorloos te hebben opgelost. De kist met papieren bleef gesloten, de inhoud kon beschimmelen en verbleeken”. En nog geen jaar geleden schreef De Haan: „Mijn hart klopt nog steeds voor het Landsarchief en zoo er iets is, wat ik in mijn tegenwoordigen staat betreur, dan is het wel, dat ik niet dagelijks een paar uur in die vertrouwde omgeving kan doorbrengen, om in te halen wat bij het schrijven van mijn *Oud Batavia* door tijddwang werd verzuimd”.

Inderdaad, na zijn aftreden als Landsarchivaris is door zijn voordien zoo vruchtbare pen weinig meer geschreven; een uitzondering vormt de zoo juist aangehaalde studie. Zijn plan om een Engelsch placcaatboek uit te geven, als vervolg op het werk van Van der Chijs, heeft hij helaas onuitgevoerd gelaten.

De Haan was een markante, maar zeer gereserveerde persoonlijkheid met een gevoelig hart. Hij bezat een omvangrijke kennis gepaard aan een heldere en opwekkende stijl, waardoor de met zorg gekozen maar toch vaak vervelende documenten in zijn werken een boeiende beteekenis kregen. Wat hij voor de geschiedenis van Indië heeft verricht, is van zeer groote waarde. Als landsarchivaris is De Haan een groot geschiedschrijver van Nederlandsch-Indië geworden.

F. R. J. VERHOEVEN.

De plechtigheid „waterscheppen” in Bolaang Mongondow

door

W. DUNNEBIER.

De hier beschreven plechtigheden werden gehouden in het jaar 1919. De verteller van toen bepaalde zich niet tot het gevierde feest, maar vlocht allerlei toelichtingen en opmerkingen bij zijn verhaal in, wat duidelijk uitkomt bij de gebruikte tijdvormen. Hierdoor loopt het verhaal van het gebeurde niet altijd even vlot, maar waar het hier vooral om de taal gaat, meende ik daarin geen verandering te moeten brengen.

De hier genoemde plechtigheden zijn — naar het mij toeschijnt — aan het verdwijnen. In de laatste jaren heb ik er tenminste niet van gehoord dat ze nog gehouden werden.

Bij de vertaling heb ik naar een zoo letterlijk mogelijke vertaling gestreefd, waarbij ik vooral de beteekenissen der voor-, in- en achtervoegsels tot haar recht wilde doen komen. Daarom zal slechts bij enkele woorden een aanteekening worden geplaatst. Voor verdere toelichting worde ook hier verwezen naar de Spraak-kunst van het Bolaang Mongondowsch, verschenen in de door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië uitgegeven Bijdragen, deel 85 en 86.

MONAJOEK ¹⁾ POLAT MONONDEAGA ²⁾.

Ojoeon i intau tobatoe', tangoinja ki Manoe. Intau inta naa kogadi' kom bobai dojowa bo lolaki tobatoe'. Ki Manoe nion

¹⁾ *monajoe* is de sterke vorm v/h grondw. *tajoe*k. De sterke vormen zijn vooral in gebruik bij woorden, die een inspannenden arbeid onderstellen, zooals bijv. die voor tuinarbeid, visschen, jagen, spelen, offerplechtigheden. Zoo doelt *monajoe*k vooral op een wijze van bemedicineeren, waarbij het de noodige keeren op en neer gaan om water te scheppen uit de rivier met een waterschepper van wokkablād, een van de hoofdwerkzaamheden is; deze vorm kan echter ook beteekenen: water gaan scheppen, op het punt staan dit te doen. *Akoeoi i monajoe*k *kon tandaimoe*: ik zal waterscheppen in je waterbamboe. *Motajoe*k: bezig met scheppen, niet alleen van water, maar ook van bijv. rijst, asch; *motajoe*k *kom pajoi*, *motajoe*k *ko loboed*.

²⁾ *monondeaga* – grondw. *deaga*, secundaire stam *tondeaga* – is hier vertaald met: in den stand der (huwbare) jongedochters brengen. *Mono*- is een intensieve vorm van *moto*-, en is veelal te vertalen met: brengen in den door het grondw. genoemden toestand, of: maken wat het grondw. zegt of iets wat er op gelijk. *Deaga* heb ik tot nu toe nog niet als afzonderlijk woord aangetroffen, wel *deaganja*, bijv. *sapi deaganja*: een nagenoeg volwassen koe; *manoek deaganja*: een zoo goed als volwassen hen. Een jongedochter of nagenoeg volwassen vrouw wordt echter steeds met *mongodeaga* aangeduid, hoewel dit m.i. eigenlijk beteekent: de stand der jonge meisjes (zie § 110 van bovengen. sprkk.). Het wil me dan ook voorkomen dat *deaga* oorspronkelijk wel het woord voor jongedochter is geweest en de hier genoemde plechtigheid *monondeaga* naast bevordering der gezondheid vooral ten doel had openlijk bekend te maken dat de meisjes nu in den kring der huwbare jongedochters waren opgenomen. Vooral het openlijk in staatsie ronddragen duidt hier m.i. op, en ook het oplichten van een soort sluier die sommige meisjes dan voor het gezicht hebben hangen. (Na het ronddragen is het namelijk aan de leden v/h sterkere geslacht veroorloofd dezen sluier even op te lichten tegen betaling van bijv. een gulden of rijksdaalder. Van deze bijzonderheid heeft de verteller hier geen melding gemaakt). Vroeger werden de meisjes, aler het feestelijk ronddragen plaats vond, een paar maanden op zolder opgesloten. Er zijn nog huizen met een soort dakkapelletje, wat m.i. wel met het gebruik van bedoeld opsluiten in verband zal staan. (Zie ook hetgeen Dr. N. Adriani opmerkt over het opsluiten van hoofdendochters of prinsessen op blz. 234 van Tontemboansche Teksten (vertaling) van J. ALB. T. SCHWARZ).

deeman-bi' na' batangan i nokodoengkoel, tonga' mangalenja: dia' mosisi' im pomomake' pinomaja' pongongaana naja doea motoni-boeloi¹⁾, pinomaja' naja lima motoloeadi'. Tango-tangoian i mogogoejang: nokodoengkoel ko oloe' sinapot-monik.

Naonda i nokoboboei-mai minta ko i adi'nja, komintan-pa-bi' kikia-kiap²⁾-mai, jo inagi'an i raian kom bonoe in dodobēā, inta nanaa: „E, akoeoi naa pinomaja' kami toloe inta inojod, biniag-mai doman ing goejanga boga', tonga' oempaka tonga' totoeoe oekoed in takit i moena, eda' kinoeendaman-bi' ing goejanga. Sebab nion, mani' pokioendam-pa i adi' minta dodejoenja nion”. Naonda i noōo-don kon dodob i Manoe naja doea-don motoni-boeloi im pikiran inta na'toea, eda' moelai-don kitongka-tongkaal³⁾-mai kon doit toemongopi'⁴⁾, pinomaja' pajoi, si a monajoek polat monondeaga. Naonda i irai-mai naja doea mogai⁵⁾ i notoo-

¹⁾ *motoni-boeloi*: elkaars echtgenoot zijn of worden, bij elkaar behorende echtgenooten; *toni-* komt bij enkele verwantschapsnamen voor. Wanneer er echter sprake is van ouders en kinderen, dan wordt *toloe* (*motoloe*) gebruikt: *motoloeadi'*: ouders en kinderen, gezinsleden; *adi'*: kind. Op blz. 5 van den Mong. tekst komt dit *toloe-* ook voor in verbinding met *lipoe'*: dorp, de uitdrukking *toloelipoe'* wil daar zeggen: de gezamenlijke dorpoudsten. *Motoliompoe* (*ompoe*: kleinzoon, heer) wil zeggen: grootouders en kleinkinderen, voorouders en afstammelingen, ook wel: oud en jong.

²⁾ *kiap*, *mongiap*: knippen met de oogleden; *kikia-kiap-mai*: zich de ogen nog voortdurend openhoudend, d.w.z. leeft nog wel, maar hiermee is ook alles gezegd. Tot nu toe trof ik *ki-* slechts aan bij herhaalden en gereduplicateerden stam, het is weer te geven met: zich bezig houden met wat het grondwoord zegt, zich houden of zich aanstellen alsof men is wat het grondw. te kennen geeft; de herhaling zegt hier: in die houding volharden, of: steeds weer zoo doen.

³⁾ *tongkaal*, *monongkaal*: iets wegleggen, reserveeren, op reis meeneemen voor het geval het noodig mocht zijn; *motongkaal*: reserveerder, spaarder; *kitongka-tongkaal-mai*: zich bezig houden met voortdurend wat weg te leggen, te sparen.

⁴⁾ *tongopi'*: een beetje, een weinig; *tongo*: één, *pi'*: weinig, beetje; *toemongopi'*: iederen keer een beetje, of: ieder een beetje.

⁵⁾ *mogai* duidt op betrekking van oudere en jongere broers (zusters); *ai-ai*: jongere broer of zuster; *deowa mogai*: twee die tot elkaar als oudere en jongere (broer of zuster) in betrekking staan, ook: twee echtgenooten, waarbij de man dan als de oudste geldt. Deze laatste beteekenis schijnen vele jongeren al niet meer te kennen.

loet¹⁾-don pinomaja' notoïjod²⁾-don in tonggimok³⁾ im pongoendaman kon takit i moena, jo kon singgai-mai tobatoe' inagi' im pia-pia ing gina, bo nosipoen kom palot-don ing ginaloem moabol, pinomaja' ginaloem kon tete'.

Naonda i nojosipoen domai komi-komintan, jo nopodongog-don ing ki Manoe, kainia: „Aka koema bo mogaan kong gina-don naton komintan, jo mongoendam-pa ing kita ko adi' minta nion, simba' dia' mokoerang ing gina minta nai lakinja, pinomaja' nai baainja, i moïndoi-makow. Kita in sinonggadi' ⁴⁾-monia, jo ki ompoe-monia im bio-bio'on bidon makow naton?” Naonda i nokodongog-mai kon singog inta na' toea, jo ojoeon inta nosingog, kainia: „Akoeoi in deeman-bi' na' batangan in doï' mononggadi', tonga' ki inta naa pogaid in dia'.” Kon toea, jo nodait-don ilibo' an magi'-makow. Nion ing kai Manoe: „Bo tongo doea in doï' ko na' kom bonoe in dodobkoe naa, jo dika-bi' na' koerang ing gina, tonga' mokotaka ⁵⁾-ka ande dia'-ka mokotaka i maarepat ⁶⁾-koe, jo pianja nion: akoeoi i mokioekoed-don i adi' minta nion.”—Sinimindog-magi' ing ki bilanja dojowa, tangoinja ki Makaendeg bo ki Poïnga, bo nosingog, kai naja doea: „Mani' kita toloe-don i jota-jotakin ko oaidan inta nanion; si mogolat-mai kom ba' moko-doengkoel, jo toonoe-bi' tonga' doman tomboeoe' ⁷⁾ i mojobobot ⁷⁾

¹⁾ *monooloet*: gereedmaken, klaarzetten; *motooloet*: iemand die er slag van heeft gauw met iets klaar te zijn; *notooloet-don*: al klaar.

²⁾ *notoïjod-don* is vrijwel gelijk aan *notooloet-don*: al klaar, maar heeft een wat meer omvattende beteekenis: alles wat noodig is, is al aanwezig.

³⁾ *imok*: materialen voor een te bouwen huis; *tonggimok*: zoiets als zulke materialen, nl. benodigdheden (voor een feest bijv.).

⁴⁾ *adi'*: kind; *tonggadi'*: geschenk van een ouder aan zijn kind, ook: gelijk een (eigen) kind maken; *mononggadi'*: kinderen verzorgen, opvoeden, ook: gelijk (eigen) kinderen maken; *sinonggadi'*: opgevoed, grootgebracht, ook: als eigen kind behandeld, aangenomen.

⁵⁾ *mokotaka*: in orde kunnen krijgen, volledig maken zooals het behoort te zijn, aanvullen.

⁶⁾ *maarepat*: verstand, knapheid. Het wil me voorkomen dat dit geen echt mongondowsch woord is.

⁷⁾ *tomboeoe'*: overeenkomstig, naar verhouding, zooveel als. *Mogama' kon tomboeoe' ing kaanonmoe'*: neem zooveel als je op kunt eten.

bobot: voldoende, toereikend; *mojobobot*: net genoeg voor... *Batoen im pajoi mojobobot im pogolat kom batoen in toigoe*: de opbrengst v/d rijst-oogst is voldoende om daarmee af te wachten den mais-oogst.

-monik? Mani' oekoedan-don i adi' minta nion, simba' kobiagan-pa naton ki togi gadi'." Kon toea, noeli'-magi' in singog kinantangan toea, jo intau toloe, ki Manoe, ki Makaendeg bo ki Poinga, inta mokitajoek i adi'.

Naonda i notomboto'-don im pakatan naja toloe motonibila koniat mokioekoed i adi', jo kon toea pinotaaudon kom bobato bo kong goehangēā, kai Manoe: „Aka koema bo mopia doman ko imonimoe inta bobato, pinomaja' ko inamoe toloelipoe', jo kami toloe motonibila a mongoendam ko adi', oempaka tonga' totoeoe oekoed in takit i moena.” Kai m bobato bo kai lipoe', i nogabat-mai: „Oaidan inta na' batangan i nion, tonga'-bi' kamoe toloe im porai mongo kodiaan mongo dia'. Aka kamakow-mai namoe toloe bo dia' bidon in simbaloeion, eda' kami bobato pinomaja' lipoe' in tonga' kodoe-kodoedoei. Tonga' podoedoei i atorang mobagoe kong kinantangan i lopa' im Bolaang Mongondow, aka ki ine ing kooaidan monajoek pinomaja' monondeaga, jo dia' mobali' bo dia' mobogoi in denda (kaanon i adat¹⁾”. Naonda i noōo-don-makow ko lipoe' bo kom bobato, jo kon toea pinotaaudon ko i toea Major bo nolibo' kon denda, mongo tongonoe i ogoi i intau tobatoe' nion, inta na' batangan i monajoek pinomaja' monondeaga, inta mokitokap ing gandang, pinomaja' mokibongkoeg ing koelintang, ande mkipogotoep i loetam. Singog minta inta sinango-tangoi-monik nion, pinotaaudon i sangadi tontani' ko i toea Major.

Binaja'an-makow in dojowa no singgai, jo noiangoi-don in singog nongko i toea Major. Kon toea, atorang inoekat-monag i intau moloben: aka ki ine i monondeaga, mokitokap ing gandang, pinomaja' mokibongkoeg ing koelintang, jo mobogoi in denda (kaanon i adat) toloe no poeloe' no real, batangan in doit²⁾: opat no poeloe' bo oeloe no pera.

Naonda i nokodoengkoel-don makow ko igin nongko intau

1) *kaanon i adat*: de spijs van het gewoonterecht, wat dit nu eenmaal eischt. Vroeger was dit rijst en andere tuinopbrengsten, visch, vleesch, goud enz. maar later – vooral na de nauwere aanraking met het Gouvernement – is daar meer en meer geld voor in de plaats getreden.

2) *batangan in doit*, letterlijk: de gedaante of het voorkomen van het geld, wordt hier gebruikt voor: contant geld, dadelijk moet het geld getoond, gegeven worden.

moloben, jo binaja'-don i Manoe inogoi ko i sangadi in denda toea: batangan in doit opat no poeloe' bo oealoe no pera. Naonda i inogoi-don in dendanja toea, jo kon toea ki Manoe tajatoloe-don motonibila i nokiöini'-don im bobato bo goehangēā, popotaaauan-don in tantoe'anēā, bo nokipogoeman-don kong ginaloem minta inta moabol, kon singgai ikolom im bisi'on-don in totajoek i adi' minta. Kon dolomēā ki inta toea, nokigama'-don im bobato bo goehangēā. Kon dolomēā ki inta naa, nodait-don im bajongan ing goehangēā pinojotantan¹⁾ i oaidan in tajoek, pinomaja' oaidan i monondeaga, podoedoei i oekoed i moena.

1. Monajoek.

Nobajag-makow kon singgai inta sinantoe'-don (18 Nov. 1919), moelai-pa dolo-dolom-monik magi' i mogajow mooetoe in singgai, dia' im bontow im bajongan ing ginaloem inta mamangoi kom pobisi'an kon tomajoek²⁾. Bobato pinomaja' goehangēā nodait minaja' sinokogama'³⁾ dolo-dolom-monik toea. Kon singgai inta toea moelai-don binongkoeg ing koelintang, kon tanda pobisi'an kon tomajoek pinomaja' ponondeagaan.

Tongkana' i monakod-mai in singgai, naonda i nodait-don no-sipoen ing goehangēā minta, pinomaja' bobato bo bajongan ing ginaloem minta, inta sinokoöini', jo bai n toea bo nobisi' kon tomajoek. Naonda i nodait-don binisi' in toeboe', jo ilimitoe'-don i mododeangow⁴⁾ bo noponingkoel-don in dodeangowan kom

¹⁾ *tantan, mojotantan*: met elkaar iets bespreken, beraadslagen; *pinojotantan*: waarover met elkaar beraadslaagd is.

²⁾ *tomajoek*: waterschepper van wokkablad, ook: bakje van wokkablad waarin rijst wordt opgediend; in een dergelijk, maar kleiner bakje (*bokoe'*) worden vooral de toespijzen opgediend.

³⁾ *gama'*: nemen, halen; *tokogama'*: haal ze allemaal; *toko-* duidt aan dat de handeling zich moet uitstrekken over allen waarvan sprake is of waaraan is gedacht; *sinokogama'*: allen zijn gehaald.

⁴⁾ *mododeangow*: spanner, d.w.z. iemand die ten behoeve van een zieke zijn vingers spant (*modeangow*) op een lat (*dodeangowan*) en al spannende vraagt welke geest het is die ziek maakt. Voor hij begint te spannen, heeft hij met de lat over de patient gestreken en fluitend de geest uitgenoodigd om in de spanlat te komen. Bij het spannen worden verschillende namen van geesten genoemd. Noemt de spanner den juisten naam, dan schiet zijn vinger, die eerst zoogenaamd niet verder was te krijgen, ineens vooruit.

bajongan i adi' inta tajoekan toea. — Kobajong i adi' inta tajoekan toea, taja mopoeloe' bo tolloe': lolaki onom, bobai pitoë; jo ki inta polat tondeagaan, bobai taja onom. — Naonda i nopaloet-don siningkoelan, jo dineangow-don bo ilibo' kon deangow toea mingo onoe ing koïbog i mobaja' ¹⁾ kon deangow, pinomaja' koïbog im batoe'an i adi' inta tajoekan pinomaja' tondeagaan toea. Kojogot modeangow toea, libo'on mingo toemomongondow in sia mingo toemondoemoga ²⁾ mingo toemolombagin ²⁾ ande toemombabo' ²⁾. Naonda in dineangow-makow im batoe'an i adi' inta tajoekan toea, jo pinogoeman-monik in deangow toea in tonga' tobatoe' in sinoemondoemoga, kolikoed in toea komintan sinoemomongondow. Kon toea, jo ilibo'-don kon deangow mingo tongonoe in tomajoek ing koïbogēā, bo ilibo' kon deangow mingo ki ine ing koïbogēā monajoek. — Tonga' dia' mobali' ing ki inta dia'-pa sinajoekan. — Kon toea, pinogoeman-monik in deangow toea: ojoeon in tobatoe' in tomajoek, ojoeon in dojowa, ojoeon i lima. Bajongan i adi' inta kinobaja' ³⁾ in deangow, i monajoek lolaboeng bo dolo-dolom. Ki inta tobatoe' in tomajoek, tobatoe' doman i monajoek; polat mogintondanan ⁴⁾. Ki inta dojowa in tomajoek, dojowa doman i monajoek; mogindoea in singgai mogintondanan.

Mononajoek naa, pomoeloi i mololaboeng mongaan kom bajang ⁵⁾. Kaanon im bajang toea, dia' mobali' doengoe'on kong koejon bo dia' mobali' takoion kom pindan, tonga' doengoe'on

Met *deangow* is hier de betrokken geest bedoeld. *Dodeangowan* beteekent lat waarop de spanner gewoon is zijn vingers te spannen.

¹⁾ *mobaja'* beteekent hier welgevallig zijn, behagen; *baja'*: gaan, loopen.

²⁾ *Doemoga* is een van de oudste dorpen alhier, het lag vroeger vlak bij den berg Boemboengon, waar de eerste koning, Mokodoloedoe, uit een ei werd geboren. *Lombagin* is eveneens een plaatsnaam, gelegen aan den mond van de grootste rivier van Bol. Mong.; de in dit stuk genoemde *Dolindimoeng* werd daar in een steen veranderd. *Babo'* is een eiland a/d Noordkust.

³⁾ *kinobaja'*: aangewezen of aangeduid, uitgemaakt, beslist; *kinobaja'* in *tontoboet*: aangewezen door de wichelarij; *kinobaja'* i *intoet*: uitgemaakt door den priester (bijv. welke geest ziek maakt).

⁴⁾ *tondan*: loon, huur; *monondan*: huren, in dienst nemen; *mogintondanan*: het gedane werk beloonen, vergelden (hier: met spijzen).

⁵⁾ *bajang*: een van bamboe en palmbladnerf gemaakt tafeltje.

kom patoeng bo oloedon kom bajang bo takoion kon tomajoek. Ki ine inta dia'-pa sinajoekan, potonon i mokaan kong kaanon inta toea. Kon toea, aka aindon mogintondanan, jo toekidon i manoek sibatoe¹⁾ im bajang, kaanon i mononajoek. Bajang toea ponoekid doman ko inta tajoekan. Aka aindon mogoloed kom bajang toea, jo ompatan in daoen in tagin kolokap.

Jo bajongan i adi' inta tajoekan toea, moïnggoe' ko lindoengan lolaboeng bo dolo-dolom.

Modolom-monag kom pokobisi' kon tomajoek toea, jo momangkoidon mogaïmboe ko aïmboe in tajoek, kon dalam in toloe gobii. Potomboeloi in dolom koba-kobajagan-makow, iintau mogogaïmboe mogaïmboe, monangki, momoejak bo moäoempeang. Nion salamanja dojowa no posindogan: monangoi bo mogoejoen. Doengkoel in dolom mogaïmboe, pongantog-mai in dolom monangki, moïlioie kom pongantog-mai in dolom jo momoejak, morogot ing koekoe' i manoek magi' i mobajag moäoempeang. Koba-kobajagan-makow, i intau lolaki bobai, adi' itoi, mamangoi modoïngongo'; lolaki i morogaïmboe. Ojoeon doman in tongo' lipoe'an i mamangoi mogogitog. Mogogai-monag mogaïmboe pinomaja' monangki, jo ojoeon ing ki inta mobondit, ojoeon ing ki inta mobondit bo modjoke'. Pongantog-mai in dolom mongo modioeg-mai mobajag, jo bajongan i intau inta morogaïmboe, komintan pokaanon; moïlanoe-mai mosalamat. Doengkoel in dolom poïnoemon ing kopi. Ginaloem minta, ojoeon i inta morodia kom pomama', ojoeon ing ki inta modia kom bogat pinomaja' manoek, aka moniat in sia mopoinoem. Lolaboeng dolo-dolom mobongkoeg kong koelintang.

Kon toea, naonda i nonajoek-makow, jo nomoeong-don, mangalenta: pogama'an kom poja im bango' moloenow tobatoe' inta binanoetan, popotomboetoeng ko oeloe i adi' bo ompoe'an nanaa: „Ompoe! dia'-don doman mokobage-bage' ko inimoe, dia'-don doman mokoboengom-boengoi, dia'-don doman mokotongkekeb, dia'-don doman mokonoeka-noeka, dia'-don doman mokododoejoe, si aindon inoekoed podoeoei in takit i moena.” Naonda i mopaloet ompoe'an toea, baja-baja' botakon im bango' toea, sampe toebig im bango' inta ilosi toea i moïnggoe' ko awak i adi', bo bango' inta toea i lanaan bo porapoe ko awak i adi' minta.

¹⁾ *sibatoe*: zich nog in zijn geheel bevinden, ongeschonden, gaaf.

Kong kopaloe-paloetan i oaidan in tajoek bo tondeaga naa po-doedoei i oekoed, jo batoe'an i adi' lolaki in tonga' tajoekan, boeongan bo tombajangan in toemongobatoe', potakoian kong kaanon i mononajoek lolaboeng dolo-dolom bo pogintondanan. Tonga' adi' bobai noloendoe-loendoek-mai i oekoe-oekoed, mangaljenja: tajoekan, boeongan, tobokon, le'adan, lamba'an, boeligan bo tombajangan in toemogogopat¹⁾ (bajang in tajoek, bajang in tobok, bajang i le'ad bo bajang i lamba').

Ko oaidan in tajoek bo tondeaga naa, ojeon-bi' ing goerangēa lolaki tobatoe' inta moena dangkoelon i togi oaidan; sia i momangkoi bo mogator kom boba-bobaja' i aĩmboe potomboeloi in dolom, bo mopojoesoeng i oekoe-oekoed; sia naa i ogoian doman, ojeon in toloe no poeloe' no real.

2. Monondeaga.

a. Monobok bo mole'ad.

Noginggopat in singgai kom pokobisi' kon toeboe', jo noboei bidon nojosipoen-mai im bajongan ing ginaloem inta moabol, dapotēa palot im bobai inta mononobok: ki Badaria, ki Keaba', ki Moboedo', ki Aka', ki Oege' bo ki Papodong. Taja onom toekid doman naja onom inta tobokon toea: ki Sinti, ki Ida', ki Dae', ki Bagele', ki Laoe' bo ki Ajo.

Monakod-mai in singgai, naonda i nojosipoen domai i mononobok toea, jo nomonoe-don kom bajang in tobok. Tombonoe im bajang tobatoe' toea: baloen tobatoe', kajad oeloe no londoe'²⁾, kosiow ing kajad im boke', tabakoe' tongo londoe', silon tongo takat³⁾, simoeton tongo bingkad⁴⁾, bogat tongo lojang baki no-poeling sinonatoean in siow, kopoeloe' i natoe moloben (natoe in toenggoi), bogat tongo pindan natoe toloe, bolad tongo pata',

¹⁾ *opat*: vier; *togogopat*: viertal, een verzameling of hoopje van vier; *to-* duidt hier aan dat de door het telwoord genoemde hoeveelheid bij elkaar behoort; *toemogogopat*: ieder vier.

²⁾ *londoe'*: hulptelwoord voor „geleding” van bamboe, ook voor vingerlid.

³⁾ *takat*: hulptelw. voor dichtgebonden pakjes. De hier bedoelde siri-halk is in wokkabladderpakjes en dit pakje is goed dichtgebonden. *Motakat*: dichtbinden, d.w.z. om het heele pakje wordt het bindsel eenige malen gewonden, dichtrijgen.

⁴⁾ *bingkad*: hulptelw. voor stukken zout, d.w.z. zooals die vroeger uit de zoutbranderij kwamen, zittende in een soort mandje van wokkabladd.

pindan i moena tobatoe' inta potaloed kon doegoe' im bongolan, binonoean in toeboe' ing kolawag bo longkoeag i oboejoe' bo pajoi tongo popoejoet, toga' tajoe pinomaja' talong mobondoe tongo kokod. — Nion komintan in tombonoe im bajang tobatoe', silai i mononobok. Nion komintan dia' mobali' kokaanan i inta dia'-pa sinajoekan. Na' doman nion palot monia inta mononobok toea, komintan mobogoi in doit tololima no pera ko inta sinobokēā, ogoi ko i togi gadi'.

Ojoeon i intau-bi' tongodoea i monobok, mangaljenja: pojosingog mopia takin i inta monobok; bo sia-don i mobogoi im ponobokan: doit lima no pera, (mobali' doman ing karaboe, bobol, tolioe in doit lima no pera toea) na' momia in sinaloeinja ko inta nonobok toea, bo ko inia komintan in tombonoe im bajang toea. Bai n doit pinomaja' karaboe, bobol, inta toea bo ogoi i inta nonobok toea ko i togi gadi' i inta sinobokēā.

Bajang in tobok naa, ojoeon im poigoemon-bi' in dojowa mo-goetat ko i togi gadi', kon sia-don i mokitobok i adi', mangaljenja: sia i momonoe kom bajang in tobok toea, momia pogogoetat, bo doit in tobok toea sia bo motarima (motarema).

Naonda i notooloet-don i nion komintan, jo nonobok-don. Kon toea, ginama'-don im bajang i inta tobokon toea bo pinoposindog ko joeang bo bonoean im bogat inta sinakoi ko lojang baki toea, bo baloen minta toea in sinokoekat-don kon sioep im bajang, onoe-don in tombonoeinja toea, bo sinogotan im pipit podoegoe' kom bongolan i inta tobokon toea. Naonda ing komintan-don kon toea in tombonoe im bajang toea, jo namagi'-don ing goehangēā sinantoe' bo ilimitoe' sinimingajow im bajang toea, sinimingajow im pomataan. Kon toea, jo mamagi'-don ing ki inta tobokon toea bo oemapang kong goehangēā toea, simindog kong koloanan-mai ing goehangēā toea bo popokantang kom bajang i limanja koloigi. Kon toea, jo ompoe'an-don ing goehangēā toea, kokada-kadai ko lima koloanan i inta tobokon toea, kainia: „Ompoe! dia'-don doman mokohaat ko inimoe, dia'-don doman mokotongkekeb, dia'-don doman mokotombitoel, dia'-don doman mokoboengom-boengoi ko inimoe, dia'-don doman mokonoeka-noeka. Mokoroemba-don kom bobiagmoe, mokononoi-don doman kong kobobiagmoe, mokolanggo'-don kong kamangmoe, si aindon pinodoedoei nai ina'moe bo nai ama'moe kon takit i

moena, atorang doengkoelon, oea' nongkon Doemoga." Mopaloet-makow insingogan toea, jo maja'-don ing ki inta tobokon toea limitoe' ko apang im bobai dojowa, ko i Badaria bo ko i Moboedo'. Moena-mai popokeraban-pa im pojok in talong mombondoe bo insingogan; insingogan-makow toea, jo singkoe-singkoelan-pa moena in doegi limoe'-oloenan im bongolan bo dongka tobokon i Badaria kom bibig im bongolan posi-losi, tobokon in dodagoem tosimbanoian ¹⁾ in siningkoi ²⁾). Naonda i moitobok-don makow, jo siningkoi tongo tatak toea in tolimaedan ³⁾ kom bongolan, simba' dia' mokipoet im boeboe' inta bagoe sinobok toea. Mopaloet-makow bo dongka doegoe'on i manoek im bongolan inta bagoe sinobok toea bo insingogan. Mopaloet-makow tobokon toea, jo moboeat-don in sia, maja'-don in toet inta pinotampatan ko inia, bo bajangēa taki-takin in tomboenja im pampingon kon tongo losi, boeion bidon tonggolioean ⁴⁾-mai im bajang in tongodoea, oekaton doman kon tajowon ing goehangēa toea.

Nanion komintan im pinononobok bo pinogoginsingog ko inaja onom, doedoeinja-doedoeinja.

Bajongan i inta sinobok toea, dia'-don mobali' rimitak kom boeta', moelai kon singgai inta naa magi' im pomoeligan. A pa ko moena, baloion ⁵⁾-bi' ko loentoeng, dia' mobali' mokipogon-

¹⁾ *tosimbanoi*: soort plant waarvan het onderende van den stengel als specerij wordt gebruikt; in het Mol. Mal. gorama koesoe; in het Tontemboansch salimbata' (*Andropogon Schoenanthus*); *tosimbanoian*: voorzien van een draad, of: laat er een stuk draad inzitten. *Dodagoem tosimbanoian*: naald voorzien van een draad; *tosimbanoian in dodagoem*: laat een draad in de naald zitten, of: voorzie haar van een draad (opdat ze niet zoo gemakkelijk wegrake).

²⁾ *singkoi*, *moningkoi*: spinnen; *siningkoi*: gesponnen draad, wat de handeling spinnen heeft ondergaan.

³⁾ *tolimaed*, *monolimaed*: losjes knoopen, een lus maken; *monolimaed ko oelang*: een lus in touw maken, een strik maken (voor het vangen van beesten).

⁴⁾ *tonggolioe*, *mononggolioe*: vervangen, verwisselen; *tonggolioean*: vervang het door . . . Tot heden trof ik *tonggo-* slechts aan bij met een l-, r-, of nasaal beginnende woorden, en daar het intensieve kracht heeft, meen ik het in waarde gelijk te mogen stellen met het door een nasaal gesloten *to-* bij woorden die met een andere consonant beginnen. Zie hiervoor § 157 van bovengen. sprkk.

⁵⁾ *baloï*: huis; *baloion*: wordt binnenshuis gehouden, opgesloten in huis, anderen bezigen hiervoor *antoelon*.

tong. Sebab nion, atorang i monajoek pinomaja' monondeaga ko oemasa inaa ojoeon-don doman i joposinja ko a pa moena.

Kon toea, naonda i nopaloet nonobok, jo nole'ad-don. Minaja'-don magi' ing goehangēā sinantoe' mole'ad bo nogama' kom pindan tobatoe' (pindan doemolong: batek, totaid, palak, kinema, boli in tongo soekoe), sinakoian im batoe polole'ad (kede' ing gogata'an), kapot, jantoena' bo oekoe-oekoed ibanēā; pindan naa sinakoi kon talob ing kobisi' bo kinojotan i adi' tobatoe' (adi' pogaoepan ¹⁾) bo pinoliboe kom bonoe im baloi taki-takin i lolaki tongonoe-mai, bo goehangēā sinantoe' toea ing kokada-kadai i obaga i adi' toea dojowa no simpal, sindalan mogaïmboe ko aïmboe i le'ad, kainia: „Batoe pindan motolingki', pogogitogan adi' boki'”. Naonda i nopaloet-makow pinoliboe im batoe toea (ojoeon ing kotoloe, ojoeon iag kolima, kopitoe, podoedoei in tomajoek inta kinoibogēā), jo minaja'-don pinopole'ad pinomaja' pinoningkoel kom bagang i adi' inta sinobok toea kom bonoe in toet bo ininsingogan, kainia: „Ompoe'! dia' doman mokoïmbaloian ²⁾, dia' doman mokopoïmponik mokopoïmponag, dia' doman mokodara-darag, dia' doman mokoboengom-boengoi pinomaja' dia' doman mokotoïngkekeb, si aindon dinoegoe', aindon inoekoed podoedoei in takit i moena.”

Modolom-monag kom pokonobok toea, jo momangkoi-don mogaïmboe ko aïmboe in tobok kon dalam in toloe gobii. Mopaloet in toea, jo mogaïmboe bidon ko aïmboe i le'ad, toloe doman gobii. Sebab nion, pogaaïmboean kon tajoek, tobok bo le'ad, tantoe'

¹⁾ *adi' pogaoepan* is vertaald met: een kind wier beide ouders nog in leven zijn; meer letterlijk is het weer te geven met: een kind tusschen twee (ouders) ingeklemd. Deze uitdrukking kennen meerdere jongeren niet meer. *Pojogaoepon* (and.: *pojodaoepon*): de bamboe-latjes moeten met de binnenzijde naar elkaar toe (om iets te klemmen bijv.).

²⁾ *baloi*: huis; door voorslag *i(m)*-, dus *imbaloï*, ontstaat een secundaire stam, waarvan de beteekenis is weer te geven met: bij een huis aangaan; *moïmbaloian*: iemand die behept is met de zucht om maar steeds op bezoek te gaan, leeglooper; (-*an* beteekent o.m. ook: behept met de neiging om te doen wat het grondwoord zegt) *mongimbaloian*: huis-uit huis-in gaan, leegloopen; *mokoïmbaloian*: maken dat iemand het verlangen krijgt leeglooper te worden. Ook de verder in dezen zin voorkomende stamwoorden *ponik*: naar boven gaan, *ponag*: naar beneden gaan, en *kekeb*: wond, zijn door dezen genasaleerden voorslag *i-* tot secundaire stamw. gevormd. (Voor dezen voorslag zie bovengen. Sprkk. § 89.)

siow gobii. Mopaloet in siow gobii, eda' mogaïmboe bidon, ibo-ibog mongo tongonoe-ka bidon gobii; toea in dongka-bi' mogolat ko ibog bo momoelig. A pa ko moena, ojeon in tongo boelan maja' in dojowa toloe no boelan pogolatan kom pia-pia ing gina.

Podoedoei i ooeman, a pa ko moena-monik, inta pinomangkoian i aïmboe nongko i Dolindimon ¹⁾ (Dolindimoeng). Nanaa i

¹⁾ *Dolindimon* (anderen: *Dolindimoeng*). Over deze vrouw en het ontstaan van den aïmboe-zang is de verteller wel wat heel kort. Ik veroorloof me daarom hier nog te vermelden wat ik in 1907 van een ouden man hierover vernam.

Het gebeurde eens dat Dolindimoeng zeer ziek was; haar geheele lichaam was overdekt met wonden. Wat er ook aan werd gedaan, het hielp niet. Eindelijk maakte een „spanner” uit, dat de aïmboe-zang voor haar moest worden gezongen. Niemand kon dit echter doen, want men wist nog niet wat dit was, men kende dezen zang niet.

Niet lang daarna, terwijl Dolindimoeng met haar familie in huis zat (dus anders dan bij den verteller van het hier gegeven stuk), kwamen daar op zekeren avond drie geesten binnen. Hun voorkomen was als dat der menschen, maar toch waren het geen menschen. Toen ze binnen waren, begonnen ze den aïmboe-zang te zingen, ze zongen niet anders dan:

Aëo, aëo, aëo.

Onder het zingen werd Dolindimoeng iets beter. Na het vertrek van deze drie geesten, kwamen er drie apen die een antieke doek bijwijze van slendang om hadden. Ook deze zongen, en wel:

<i>Tange-Tangenge',</i>	w.s. een geluid nabootsend woord.
<i>oeoi binotok</i>	een strak gespannen rotan
<i>kon dalan totok,</i>	op den echten weg,
<i>bonta-bontat in topoet.</i>	breekt in flarden den mist.

Ook onder dit zingen gevoelde Dolindimoeng zich beter worden. Vervolgens kwamen vele vleermuizen, zij zongen:

<i>Djow nokisi-kisik,</i>	De aanzienlijke is erg gehavend,
<i>kinisikan im poniki Doloeange.</i>	is toegetakeld door de vleermuis Doloeange.

<i>Doloeange im pokape (pokapoi);</i>	D., daarmee worden de geesten uitgenoodigd;
<i>pokape ko lobote (pokapoi ko oloboiëä).</i>	noodig ze uit op den balustradebalk.

<i>Tantange baïa (tantang i baainja)</i>	De kalebas-flesch van grootmoeder
<i>ko noenoek ko laïa (laigëä)</i>	is bij den waringin, bij de tuinhut
<i>bo kekek im bokakak.</i>	en het gekwek van de kwakers.
<i>Tai n (taai in) toempalak,</i>	De poep van de kikvorschen,
<i>tongo boentarad</i>	een hoop,
<i>ing kom bolad.</i>	die (ligt) op de slaapmat.

ooemanēā: Ki Dolindimon naa taja onom mogoetat, lima ing ki lolakinja, sia-sia minta im bobai. Ki Dolindimon naa nobiag nododoejoe (iJoemaa') noboengom-boengoi iremad ing kekeb Komintan nobali', minaja' in taja onom mogoetat toea ing kajoeon. Noibaja'-mai, jo ki bobai-monia toea sinala'an naja lima ko laig tobatoe' ko joeak ing garak. Taja lima i minaja' nongoesaha kon dalam in siow gobii. Kon toea, kinoangoian-mai i lolakinja, ki bobai-monia toea aim bidon nojoton, dia' bidon kokekeb. Kaimonia: „Hai, ki ine-bi' i nongoendam ko inimoe?” Kon toea, inoemanēā, kainia: „Sinala'an-makow monimoe nion, bajongan-don in tanok in doenia naa komintan namangoi nogaïmboe ko inako'

Dininding in tolatak

(De hut) is omwand door platgeslagen bamboe,

*nolotoet bo nolopak,
onto-ontong kon dolaag.*

(deze) is met openingen en gaten, direct ziet men (naar binnen) vanaf het erf.

Dolindimoeng nam in beterschap toe. Hierna kwamen de steenen *Bogani*, *Poloempoeng* en *Noloda'*, en vele andere steenen. Alleen de kleine steenen kwamen naar boven en verhinderden zodoende tevens de groote steenen om naar boven te komen, want dan zou het huis ingestort zijn. De steenen zongen slechts:

*Io (iow,) tonsi' baloinja,
io (iow,) tonsi' baloinja!*

O, scheef is het huis,
o, scheef is het huis!

Ook dit deed Dolindimoeng weer goed. De steenen werden opgevolgd door de slangen, die zongen:

Polapa', polapa'.

Hoofdnerf, hoofdnerf (van een palmblad).

Libodankoe polapa',

Waar ik me omheen kronkel is een hoofdnerf,

libodankoe polapa'.

waar ik me omheen kronkel is een hoofdnerf.

Ook na dit zingen gevoelde Dolindimoeng zich steeds beter worden. Na de slangen kwamen de krokodillen, die zongen:

Ilomboi, ilomboi,

Verhinderd, verhinderd (tegengehouden, door dwars over den weg te liggen),

tai mokololomboi,

zij die in staat zijn steeds te verhinderen,

boeaja.

de krokodillen. (Hier een Maleisch woord.)

(*Iloemomboi kon dalan*: heeft zich dwars over den weg gelegd, van een slang of krokodil; *ilomboian i oelag*: waar een slang dwars over is gegaan)

potomboeloi in dolom, oempaka batoe, bolai, onoe-don. Aïmboe im bolai, kaimonia: Dange-dangenge', oei binotok kon dalan totok, o'ai!"

Sebab nion, aïmboe i noroepa-roepa-mai. Ojoeon i aïmboe monoetoei ko inta binaja'an im bogani pinongajowan. Sebab nion, aka mogaïmboe, jo monangoi kabiton kom Batoe-kapal bo potobang poonik na' Lolak, potobang pongimBolaang bo potobang pongiOemboedan.

b. Momoelig.

Mopaloet-makow mogaïmboe kon tajoek, tobok, le'ad, siow

Ook dit zingen bevorderde de beterschap van Dolindimoeng. Hierna kwamen de bruidelberen, die zongen:

Koeteë maaio (koetoi mamangoi), de bruidelberen komen,
koeteë maaio (koetoi mamangoi). de bruidelberen komen.
 (Hier is voor een deel Tontemboansch gebruikt, nl. maaio; bruidelbeer is daar koesse: Phalangista ursina).

Dolindimoeng was nu bijna al geheel genezen. Toen kwamen er nog twee geesten en die zongen:

<i>Oemba-oemba gogo',</i>	. . . (bangmakende klanken)
<i>io, io, ta, dimboelo',</i>	o, o, he, een geest,
<i>toea kom pangkoi im bango',</i>	daar in de kokospalm,
<i>nonoengkoed im potolo',</i>	als stok gebruikend een bamboe- koker,
<i>binonoean toelan in sio',</i>	gevuld met beenderen van een varken,
<i>mokokoelingko',</i>	een rammelend geluid makend,
<i>nogisapeo im biko',</i>	(hij) draagt als hoed een kleine kookpot,
<i>kainia dongka: 'mm, 'mmm.</i>	hij zegt slechts: 'mm, mmm.
<i>Baloi abot (abo') kon Sikala</i>	Het huis van den jonker te Sikala
<i>talibankoe-mai naa,</i>	ben ik pas voorbijgegaan,
<i>modoeo motabaina;</i>	(de bewoners) zijn lastig, loopen in verwarring rond,
<i>langagon-monik,</i>	met dat (ik) naar boven keek (zag ik)
<i>tai togi baloi</i>	de bezitters van het huis
<i>nolinto-lintongoi,</i>	hier en daar verspreid liggen,
<i>noloboe-loboed-makow.</i>	vol met asch.
<i>Tetel nai togi baloi!</i>	Een schande (eigenl. vr. schaam- deel) van deze huiseigenaars!

Na dezen zang was Dolindimoeng geheel hersteld, slechts de litteekens

gobii, jo moïagi'-don im pia-pia ing gina, bai n toea bo dongka momoelig. Sebab nion, kon singgai Arabaa (4 Dec. 1919) bo no-moelig. Kon singgai inta naa moelai-pa dolo-dolom-monik, nodait nosipoen im bajongan ing ginaloem kon dalam i lipoe', ojeon doman in tongo lipoe'an. Kinodolo-dolom-makow motojoe' i intau, lolaki-bobai, adi'-itoei, mamangoi moïndoi kom polamba'an. Kon singgai inta naa norata' kon sapi bongko tobatoe' bo bembe' mandangan tobatoe' bo manoeek mopoeloe' tombonoe im bajang in tobok. Kom pokobisi' kon toeboe' nokirata' ing ki Manoe taja toloe motonibila im bembe' dojowa, manoeek mopoeloe'-mai kapin tombonoe im bajang in tajoek, bo pokoïntondan mopoeloe' doman

waren nog te zien. Toen kwam er een boschgeest en bespote haar omdat zij, die vroeger zoo mooi was geweest, nu vol litteekens zat, hij zong: *Taengan, ki Dolindimoeng,* (een soort gegrom), Dolin-

ko moena-pa ki Dolindimoeng

dimoeng,
nog in vroegere (dagen) was Do-

bobai mopia,

een schoone vrouw,

ta, nobaloei-don.

he, wat is (ze) veranderd.

Dit hoorende, werd Dolindimoeng zoo verlegen, dat zij het huis uitvluchtte. De boschgeest achtervolgde haar echter, aldoor hetzelfde zingend, waardoor haar verlegenheid hoe langer hoe grooter werd. Daar ze niet met rust werd gelaten, liep ze steeds maar verder tot ze bij de uitmonding van de Lombagin-rivier kwam. Daar aangekomen, werd Dolindimoeng veranderd in een grooten steen. Toen de boschgeest dit zag, zong hij:

Ki Dolindimoeng nobaloei-don,
nobali' batoe: ki baai Dajag.

Dolindimoeng is veranderd,
is geworden steen: de grootmoe-
der van Dajag.

Ki baai Dajag is de naam van dien steen, die tot heden daar nog ligt.

Dolindimoeng was nu wel verdwenen, maar de menschen hadden den aimboezang geleerd.

In de bovenvermelde zangen zijn meerdere woorden onvolledig of veranderd, d.w.z. als men ze vergelijkt met de gewone Mong. woorden, die ik er tusschen () achter plaatste. Volgens sommigen zou die verandering vooral veroorzaakt zijn omdat de vermelde dieren zich niet zoo goed in de menschelijke taal konden uitdrukken. Het komt me echter voor dat we hier naast eenige dichterlijke vrijheid (de eind-klinkers of -medeklinkers van alle regels moeten eigenlijk gelijkkluidend zijn) ook wel mogen aannemen dat het gebruik van vreemd klinkende woorden niet nalaat indruk te maken, afgezien nu van het feit dat in zangen meermalen zeer oude woorden zijn bewaard gebleven.

bo toloe kapin. Bo rata'an potomboeloi in dolom kaanon i mogo-gaïmboe, toloe opat i manoeek i rata'an.

Kinodolo-dolom-makow im poöangoi i intau, ojeon ing ki inta mamangoi mogoetat, ojeon ing ki inta mamangoi modoïngongo'. Dolo-dolom-monik, monakod-mai in singgai, jo bajongan ing goehangēā taki-takin im bobato, komintan-pa nopooena ¹⁾. Kon singgai inta naa, kinobongkoe-bongkoeg-makow kong koelintang. Tongkana' i monilig-don in singgai, jo nodait-don nojsipoen-mai im bajongan i intau. Bajongan i inta nonobok komintan-don nojodondon-mai, mamangoi-don molamba' ko inta sinobok in tobatoe'-tobatoe'. Noïlioedon ko nojolomboi im poniligan in singgai, jo nolamba'-don. Ojeon ing ki inta ilamba'an im boe-boel i oembo, ki inta ilamba'an im papodong, ki inta ilamboengan inta iliboe i renda, ki inta iliboe im biloedoe binoejakan in toeog.

Naonda i nopaloeet-makow ilamba'an komintan, jo komintan-don pinopolitoe' kong kadera bo nomoelig-don. Bajongan i inta ilamba'an toea, binatoe-batoe'-don binaloe'an, ojeon ing ki inta dojowa im pojododaion baloe'an. Naonda i aim baloe'an toea, boeligan kong kadera tobatoe', boeligan in tololima-mai, bo pondaloi kom bonoe im baloi bo baloe'an kotono-tonoi kong kadera, posingajow-moentag bo baloe'an kotoloe mongo kolimamai. Naonda i moeopoet-makow baloe'an komintan, jo boeaton ing kokow. Naonda ing kokow, na' doman toea in sintak-monik ing kadera inta kotono-tonoi toea. Kon toea, jo boeion bidon posingajow-moeik bo baloe'an kong kotoloe pinomaja' kolimamai. Mopaloeet-makow baloe'an toea, jo baja-baja' poponag im boeta' koboeli-boelig, bo popolitoe' kom polapag mongo gopot, inta moena-don pinomia lolitoe'an in totondeagaan toea. Kojogot baloe'an (pomaloe'an) ojeon ing ki inta mogaïmboe, ojeon ing ki inta mobondit, ki inta moginsingog (momaloe'), ki inta mongoe-lintang. Kom pmoeligan naa mopoboea-boeat ing kokow kong koeopoetan im baloe' komintan.

Kon tajowon ing kadera ilitoe'an i inta baloe'an toea, ojeon ing goehangēā tobatoe' inta motaaau momaloe' (moginsingog), kainia: (zie blz. 22 v. v.)

¹⁾ *nopooena*: hebben doen voorafgaan, nl. aan den grooten maaltijd, te vertalen met: een hapje vooruit, ontbijt.

Naonda i nodait-makow binaloe'an im bajongan i inta ilamba'an toea, binoei-don pinoponik kom bonoe im baloi, bo pinopolitoe' kong kadera pinoposingajow-moeik komintan. Kon tajowon-mai monia toea inoekatan im bajang in tobok (bajang i lamba'): onom, toekid doman naja onom, kobonoe-bonoe ing kaanon inoloet kon toeboe', binaroendak bo baïl sionat ¹⁾, bo manoeik sibatoe; ojoeon ing kaanon binogot, binaroendak, baïl, tomajoek minta. Kon sioep im bajang sinogotan i manoeik pongerab. Kaanon inta kom bajang naa, nion kaanon in tobok, mangalenja: silai toekid doman i inta nonobok, tango-tangoian: kaanon ponantakan ²⁾.

Naonda i nopaloeit-makow inoloed ing kaanon kom bajang in tobok toea, jo kinapoi ³⁾-don i Mamoendeaga im bajongan-monia inta sinondeaga toea, kokada-kadai in talong mobondoe kojongki-jongkit. Naonda i ai-mokapoi toea, jo popokeraban im pojok in talong toea kom bongolan posi-losi, bo insingogan nanaa: „Toeot in talong bo loeai in dimoeikoed i mononobok bo dimoeikoed i mododoingongo'." Batoe-batoe'on kapoion bo insingogan. Naonda i nopaloeit-makow kinapoi toea, jo sinantakan-don i intau goehangēā lima-mai taki-takin in tajow-mobiag. Kojogot ponantakan toea, bajongan in totondeagaan inta ilimitoe' sinoemajow-mai kom bajang toea, komintan koemantang kom 'bajang. Nopaloeit-makow, jo noboei-don pinotoeot komintan kom bonoe in toeot.

Pongantog-mai in dolom, jo nokioloed-don ing kaanon in salamat. Bajongan ing goehangēā taki-takin im bobato ilimitoe' kong kaanon in salamat inta naa. Ojoeon doman ing goehangēā pinomaja' bobato in tongo lipoe'an. Kon toea, jo ilimitoe'-don nongaan.

¹⁾ *sionat*: zich in haar geheel bevinden, wordt gebruikt van in bamboe gekookte sago (*baïl*) en kleefrijst (*binaroendak*), die wel uit den bamboekoker is gedaan maar nog niet in stukken is gebroken. Zie *sibatoe* in aant. op blz. 8.

²⁾ *tantak*, *monantak*: uitslaan, uitschudden, ook: een soort slotzang of bede zingen, waarin wordt gevraagd om wat niet in orde is, schadelijke dingen en invloeden af te schudden; *pononantakan*: tijd waarop dit gebeurt.

³⁾ *kapoi*, *mokapoi*: de geesten aanroepen, ze noodigen tot den maaltijd, ze verzoeken de zieken te verlaten en zich te goed te doen aan de klaar gezette spijzen, en dan na den maaltijd ze weer verzoeken ergens anders naar toe te gaan. Hierbij veel armbewegingen en gezwaai met doeken. *Mokapoi* beteekent dan ook wuiven.

Naonda i nongaan-makow, jo kon toea nogangkat ¹⁾-don kon salamat. Bajongan in salamat inta naa, komintan salamat odi-odi ²⁾, pinomaja' oetoe-oetoe ²⁾, ko adi' minta inta sinokotajoekan toea, pinomaja' sinokotondeaga, pinomaja' inoekoedan nai togi gadi', podoedoei oea' i mogogoejang doengkoelon nongkon Doemoga. (zie blz. 25 v. v.)

Naonda i nobajag-makow, — ojoeon im bai m baja'an in dojowa toloe-mai no singgai—jo diaan-don magi'-makow im bajongan i inta sinondeaga toea, baja'an pokitoegoet kong ginaloem minta, bo oekoedan-don popoïtak kom boeta'. Bajongan nai togi gadi', pinomaja' nai togi goetat, i motoloe-toloepit ³⁾-makow kom bajongan in totondeagaan toea; ojoeon i modia kong golantoeng bo sindalan ⁴⁾ bongkoegon. Jo ki inta sinondeaga toea, maja' in siol kosiri-siripoe; ojoeon ing kokoentoe-koentoeng. Ki inta sinondeaga toea, oemoeran mogikokoedoe'. Bajongan in totondeagaan nion, oemoeran mogisiripoe, maja' in dojowa toloe-mai no boelan.

Mopaloet-makow pokitoegoet i togi gadi' i adi' minta sinondeaga toea, jo moïagi'-don im pia-pia ing gina, jo mogoi'ni' bidon kong ginaloem moäbol kon dojowa toloe-mai, bo mogoi'ni' kom bolian si a monantak pinomaja' momilat ko lindingan. Sebab nion nokiöini' ing ki Manoe taja toloe motonibila kong ginaloem bo nogoïni' kom bolian dojowa, ki Oede bo ki Konda. Naonda i nodolom-monag kon singgai inta naa, jo ginama'-don im bolian dojowa naa bo notajok — pinokitabangan ⁵⁾ i adi' minta — bo binoei

¹⁾ *angkat* is uit het Maleisch overgenomen, d.w.z. niet voor „optillen”, maar voor: uitspreken (van een gelukwensch).

²⁾ *odi-odi*: zegenbede, d.w.z. hier, want het kan ook — in ander verband — vloekbede beteekenen, het is meer omvattend dan *oetoe-oetoe*, wat met gelukwensch is weer te geven.

³⁾ *toepit*, *monoepit*: knijpen; *totoepit*: knijper, soort tang van bamboe. Door invoeging van *-ol-* wordt de beteekenis gewijzigd: *motoloepit*: tusschen anderen in, in gedrang verkeeren, dus zooiets alsof men tusschen een knijper zit; *notoloepit*: in het gedrang gekomen, bij een volksoploop bijv.: *motoloe-toloepit*: velen verdringen zich (om de versierde meisjes), vormen dichte drommen; het aan deze herhaling toegevoegde *-makow* wil zeggen dat de genoemde handeling een heelen tijd doorgaat.

⁴⁾ *dalan*: weg; *sindalan*: zich op weg bevinden, terwijl men onderweg is.

⁵⁾ *tabang*: vijver; *monabang*: een plechtigheid waarbij kokoswater wordt gesprekend en ook wel te drinken wordt gegeven, ten doel hebbende schadelijke krachten onschadelijk te maken, menschen en dingen

inoïni' in dimoekoed mintā monia, intā minaja' i mojjajoe' pino-maja' nomakot, sebab noondok kong gotoep im pinoloetaman bo noondok kong giow pinomaja' kokow kom pokomoelig. Nobajag-makow nosipoen domai ing ginaloem, bo bolian dojowa toea noboei-don noïangoi. Kon singgai intā naa nokidoengoe', nokirata' i manoeck dega' lima-mai in toeloeg. Bajongan im bobai morodoengoe' taki-takin im bolian intā mopojoetoetoei. Jo ki intā lolaki momia ko ngongoendaman, patokon kon dolaag kom boentoelan-mai in toekad. Ngongoendaman nion patokan ing kajoe opat sinontangaan, ko omonikanēā im pomiaan kom polapag kon tongo botak-mai i jopa. Tompolapagan in daoen ing koïto' limbatoenja ing gijoian; gijoinja pomajoet pomiaan polapag, daoenēā popobeang pomiaan na' tongkai im boengang. Mopaloet-makow, boeion loeloengan in daoen ing koïto' gogoejangēā. Pomiaan doman kong gopot moïntok ko limonag im polapag, pogoekatan kom pakeang. Polapag toea pogoekatan kong kaanon.

Naonda i nokoloetoe'-don, jo nogoloed-don. Moena-mai nomonoe kom bajang tobatoe' sinogoesilai¹⁾ im bolian. Bajang intā naa binonoean ing kaanon: inoloet kong koelipot, siow no oloet; ki intā inoloet kon toeboe', siow doman no oloet; baïl sionat, siow no londoe'; binaroendak sionat, siow no londoe'; manoeck sibatoe, tobatoe'. Kaanon intā naa inatod kom bolian dojowa toea, dinoe-gangan-pa siniroepan.

Nogindoea, jo nomonoe bidon kom bajang i adi', intā kapoion toea. Bajang intā naa binonoean ing kaanon: inoloet kong koelipot, pitoe no oloet; inoloet kon toeboe', pitoe doman no oloet; binaroendak, pitoe doman no londoe'; baïl, pitoe no londoe'; manoeck sibatoe, tobatoe'.

Noïdoedoei kaanon kon digoe, intā oekaton ko loentoeng. Kaanon kon digoe nion: inoloet kong koelipot, lima no oloet; kon toeboe', lima no oloet; baïl, lima no poetol; binaroendak lima doman no poetol; manoeck sibatoe, tobatoe', tonga' jamboenan bo tajaban tongopi'.

daarvan te zuiveren; *pinokitabangan*: degeen aan wien is verzocht de plechtigheid *monabang* te verrichten.

¹⁾ *silai*: deel, verdeelen; *togoesilai*, *monogoesilai*: een deel van iets voor iemand of iets afzonderen; *sinogoesilai*: het voor iemand vastgestelde deel of de hem aangewezen taak.

Bajang dojowa bo kaanon inta kon digoe toea, toekidon doman in tomajoek pinomaja' sinoendoi¹⁾, potakoian kong gaoe bo pomama'.

Mopaloet in toea, jo mogoloed bidon kong kaanon im polapag, pomonoe ko ngongoendaman inta kon dolaag: kaanon inta inoloet kong koelipot, lima no oloet; kon toeboe', lima no oloet; baïl, lima no poetol; binaroendak, lima no poetol; manoeek tobatoe'. Oekatan doman im pakeang: solana', lamboeng, daing bo lenso. Oekatan doman im pomama'an.

Nopaloet-makow nogoloed toea, jo mokapoi-don bo modomok-don kon dimoekoed inta kom boeta' bo modulop kon dimoekoed ko inta ko lingoengan. Kon toea, jo mokapoi-don im bolian. Pogama'an kon toengkoedon bo togotan im bobol; popod im bobol togotan ing koejanga. Toengkoedon naa kantangan im bolian bo potajok magi'-makow. Moonggot-mai maja'-don im bolian toea i lingoengan (ki Konda), kodia-dia in toengkoedon toea, baja-baja' popolomot i mata in toengkoedon ko lingoengan bo batoenon ing koejanga inta ko lingoengan toea, bo toebig inta kong koejanga inta bagoe binatoen toea, agi'-on popodidig kom pogot i adi' inta ki togi lingoengan toea, tojopitan, polat insingogan nanaa: „Bai toeoeoe! oempaka aing ko londoek, oempaka ai-nomakot, jo moboei-don mangoi in dimoekoedmoe”.

Jo bolian tobatoe' (ki Oede) namonag in sia nodolop kon dimoekoed ko inta kom boeta'. Kon dioeg i ngongoendaman naa inoekatan im pindan mopoesi', binonoean in toebig, ilaboe'an ing koejanga. Kon toea, bolian toea modia-mai kon toengkoedon doman tobatoe' bo onagon potajok, popotakoe-takoel ko ngongoendaman, moonggot-mai maja' popotakoel kon toebig inta kom pindan bo batoenon ing koejanga toea takin in toebig bo baja'an popodidig kom pogot minta i adi' bo tojopitan bo insingogan.

Mopaloet-makow dolopon toea, jo baja'an-don in tokiman pilaton i lingoengan, insingogan bo odi-odian doman.

Kon toea, kaanon inta kon digoe, gama'an in tokiman bo potajok poliboe kotoloe. Mopaloet-makow toea, jo poonik-don i

¹⁾ *toendoi*: een soort groote pinangnoot, vooral bij het offeren gebruikt; *sinoendoi*: een napje van wokkablade waarop de *toendoi* en andere pruimbenoedigheden den geesten worden aangeboden.

loentoeng, bo pojongkiton-don in talong bo kapoion. Naonda i mopaloet-makow mongaan toea, jo boeion-don onikon kapoion, polat-don tomokan.

Kojogot im bolian podolopan kon dimoekoed, ojoeon doman i intau tobatoe' i mamagi'-mamakow, moponik-moponag, moka-poi magi'-makow kom bajongan minta i adi' toea.

Ki Konda inta nodolop ko lindoengan, sin sia i aindon sinajoekan; jo ki Oede doï in sia, si moondok in sia, sin dia'-pa sinajoekan.

Kaanon inta kom bajang silai im bolian, pinokiatod ko i Konda bo ko i Oede, bai n taja doea i mosilai. Jo kaanon kom bajang inta pinokapoian, dia' mobali' kokaanan i togi gadi', sim poton. Sebab nion, sinilai nai baainja i Oeje' bo i Eno'.

Naonda i nopaloet-don pinilat i lindoengan, bai n toea bo no-oeoet.

Pomomaloe' kom pomoeligan.

1.

Baloe-baloe' i togi gadi' :

Noonggot-don in tombansi' ¹⁾ ,	— nobiag-pa notolisi' —;
simpotoi ²⁾ ko mongoadi'.	jo ampoeng-pa, kaasi',
dojogoe ³⁾ nai togi gadi'.	kon Toehang nopokobali',
Jo naaia bo ai-nobali'.	jo kamoe tolloe motoloeadï',
Jo aka tonga' poïgoemon, kaasi',	dia'-pa doman mogapi-gapi' ⁴⁾ ,
kom barakat in datoe bo boki',	na' toeogan i inongi' ⁵⁾ ,
mogogoejang moena nobali',	na' kajoean im poesi',

¹⁾ *bansi'*, *mobansi'*: uitstellen, ook zoiets als: ik zal er nog eens over denken; *tombansi'*: voornemen, plan; *bansi'* beteekent ook: bamboefluit; *momansi'*: blazen op de bansi'.

²⁾ *simpotoi*: ernstig voornemen of belofte wat goeds te doen, zich voornemen iets te doen wat bijv. het welzijn der kinderen kan bevorderen, loffelijk voornemen.

³⁾ *dojogoe*: iets wat men al lang begeerd heeft te doen, daar men begaan is of medelijden heeft met . . . , een bewijs van genegenheid, het is hier vertaald met: de lang gekoesterde wensch.

⁴⁾ *gapi'* — ook *gopi'*, — *mogapi'*: scheiden, afbreken; *gapi'on*: scheid het, het moet gescheiden, afgebroken worden; *mogapi-gapi'*: meerdere malen scheiden of: meerdere personen scheiden. Het scheiden of breken heeft hier vooral betrekking op iets wat een natuurlijke eenheid vormt, bijv. een tak van een boom, een pisang van een tros, verwanten.

⁵⁾ *inongi'*: een lange, rechte kraal, ook: vrouwennaam.

mobiag-don motolisi',
 dia'-don modoejompì'.
 Bai ng ki Toehang i mogopi'

bai n sigadon im bai' 1)!
 iiii....! oooo! we hoe hoe!

2.

Baloe-baloe' i togi goetat :

Noonggot-don in tompakat;
 tombansi' a pa nonganak.
 Naaia bo ai-nolapat.
 Kinopiaan im pogogoetat,
 kinononoian im binobiag
 bo dia'-pa nogoea-goeat.
 Jo ompoe'! poigoemon barakat
 ko i Toehang inta nomiag,
 ko nabi bo malaikat,
 bisa opat no poeloe' bo opat,
 —loekad in toba bo dagat.
 Jo kaasi', kamoe tolloe mogoetat
 dia'-pa mogoea-goeat,
 na' boto'an in tosimpat,
 na' toegan i inontat 2),
 na' simpoengoiian i lantat,
 na' oeroengan im bolangat!

Jo ki inta barang moraat,
 loemboe'onēā-pa ko moentag,
 ponampalioe 3) kon dagat,
 kon Tarinate modarag,
 ko langit norama-ramag 4)!
 Jo kamoe tolloe mogoetat,
 dia'-don modara-darag,
 molanoi-don molamag,
 mononoi-don im biagi!
 Bai ng ki Toehang i mogoeat;
 moliboe na' pondoelak;
 bai m bai' i mosigad;
 bai ng ki Talo' i mogabat;
 bai Montojanoi i mosintak
 maja' mopotoekat
 kon dinoeit 1) bo dinantag 2)!
 iiii....! oooo! we hoe hoe!

1) *ba'*: het zeer harde hout van palmen, waaruit vroeger o.m. ook graafwerktuigen werden gemaakt. Voor men met de ingevoerde ijzeren gereedschappen bekend was, diende een uit dit harde hout gemaakte spade ook voor het graven van een graf. Daar hier in dezen zang vooral op dit laatste gebruik wordt gedoeld, vertaalde ik *bai'* met grafspade.

2) *inontat*: een soort kraal, gemaakt van de vruchtjes van de *kontat*: een canna-soort, vooral vroeger in gebruik, ook: vrouwen naam.

3) *tampalioe*: gooi het ver weg; *ponampalioe kon tondok*: gooi het weg over het hek; *tampalioe* is als grondwoord te beschouwen, al acht ik het niet onmogelijk dat het echte grondwoord hier *lio*e is. Bij andere stanwoorden heb ik *tampa-* nog niet aangetroffen, maar mocht het een oudere vorm zijn van *tompo-* (*to* + genasaleerd *po-*), dan zou *tampalioe* te vertalen zijn met: maak dat het passeert de . . . , nog verder komt dan . . . (Voor *tompo-* zie § 148 van bovengen. sprkk.)

4) *langit norama-ramag* is hier vertaald met: het bobbelige uitspannel. Vlakbij of onder de kim zou het uitspannel nl. niet meer glad en helder

3.

Baloe-baloe' i togi gompoe:

Bai naa bo noïtotoeoe	kon Toehang nopototoeoe;
in simpotoi bo dojogoe,	jo kaasi', kamoe toloe
tombansi' nai lakimoe,	dia'-don mododoejoe,
totabi nai ina'moe.	mobiag-don molomoemoe,
Jo naaia bo ai-noïtotoeoe.	dia'-don motombi-tombitoe(1),
Ampoeng koraban bo riboe	mononoi-don im bobiagmoe;
kong kodongogan i ompoe,	kooemaan-pa ina'moe
ko aloes ³⁾ im boki' bo datoe,	i ridjiki ogoi ompoe!
ko malaikat taja pitoe	i i i i i . . . ! o o o o ! we hoe hoe!
—nogimpal loekad impintoe—,	

4.

Baloe-baloe' i togi baloi:

Bai naaia bo notoeoi	kom barakat in datoe moena-
in tombansi' bo simpotoi,	mai,
dojogoe im palot i itoi.	kon Toehang inta nokadai,
Tonga' poïgoemon-mangoi	ko i Talo' inta notonoi,

zijn, maar bobbelig, oneffen. In gelijken zin wordt ook gebruikt *langit noripoe-ripoe'*.

¹⁾ *doeït*; *doeïtan ko loentoeng bo boeta'* was vroeger een plechtigheid, waarbij spijzen op de aarde en op zolder werden geplaatst en zoo den geesten aangeboden om genezing van een zieke te verkrijgen; tegenwoordig is *doeïtan* wierook branden voor een gestorvene bij het *moharoea*: feest vieren ter eere van een overledene op den 3, 7, 40 en 100 dag (Arab. arwah); *mondoeït*: aanstippen met een stukje gloeiende kool. Daar *-in-* wil zeggen dat iets of iemand de door het grondwoord genoemde handeling geheel heeft ondergaan, door deze werking in een anderen toestand is gekomen, meende ik *dinoeït* hier wel te mogen vertalen met: gezuiverd.

²⁾ *dantag* is een soort heilige plaats in het huis van een priester of priesteres, die met bladeren versierd is: een offerstellage, een stoeltje voor de geesten, een laddertje, en een prauwtje voor de reis van de geesten (goden).

Als bij het *moharoea* (zie aant. 1) bijv. op den zevenden dag de kleeren van den overledene en antieke doeken op een stoel worden tentoongesteld, op een bajang-tafeltje de offerspijzen zijn klaargezet, dan spreekt men van *dinantag*: versierd, mooi gemaakt, wat de regelingen voorschrijven is gedaan; de ziel van den overledene zal zich dus nu wel tevreden gevoelen, op een goede plaats zijn aangeland. Met de woorden *dinoeït* en *dinantag* is hier dan ook een soort gelukzaligheid of hoogere heerlijkheid bedoeld.

³⁾ *aloes*. Dit Maleische woord wordt hier veel gebruikt voor „geest”.

ko ridjiki nokoïtoi ;
 ompoe'! poïgoemon-mangoi,
 dia'-don moboengom-boengoi,
 mobiag-don molanoi,
 na' simpoengoiän im pajoi,
 na' toeogan in sinoemomboi ¹⁾.
 Ompoe'! mobiag-pa mononoi,

simba' ridjikimoe tajow-man-
 goi,
 kooema-oemaan-pa mangoi,
 simba' kokaanan-pa i itoi,
 tanob goeli' ing gogoi!
 iiii...! oooo! we hoe hoe!

5.

Baloe-baloe' im batanganmoe :

Tombansi' bo dojogoe,
 tanob nai ina'moe,
 nion bo ai-noïtotoeoe ;
 in toebig inoelamoe,
 totampit bo aïmbœ,
 ondo-ondo-pa i lakimoe.
 Kaasi', ampoengonkoe
 kom barakat im boki' bo datoe,
 ko malaikat, loekad im pintoe,
 nokadai-makow ko inimoe ;

jo kaasi', kamoe toloe
 dia'-don mododoejoe,
 molanoi-don i awakmoe,
 mobiag-don molomoemoe,
 molanggo'-don ing kamang-
 moe,
 mononoi-don im bobiagmoe.
 Bai ng ki Toehang i mongakoe
 bo mogoeat ko inimoe!
 iiii...! oooo! we hoe hoe!

Salamat odi-odi.

Modolom-monag kom pokobisi' kon tomajoek, pinomaja' kom pokomoelig, jo limitoe'-don kong kaanon in salamat. Naonda i mokolapatdon-makow mongaan, jo momangkoi-don mosalamat mogintoebagan kom posi-pongko', salamat odi-odi. Aka ki ine inta mosalamat toea, jo simindog in sia, kokada-kadai im bokoe' pinomaja' tomajoek, koalialikokop i lima, bo moningkod kong komintan bo mosingog, kainia: „Ompoe'! dia'-don doman mokoboetoeng, dia'-don doman mokodara-darag, dia'-don doman mokoïtoe-itoeng, dia'-don doman mokodolimponoe', dia'-don doman mokodoï-doït, dia'-don doman mokopoat, dia'-don doman mokopongontong, si a mopongodi-ngodi kom poïgoeman barakat kom basarata a pinogoeoedan, pinogoeendaman kon takit in moena”.

¹⁾ *sinoemomboi*: soort metalen kraal (ook: vrouwennaam), eivormig; *tomboi* is een soort slang, die o.m. ook jacht maakt op eieren, en nu gelijkt genoemde kraal aan een snoer wel een beetje op een *tomboi* die een ei heeft ingeslikt, doet zich voor als een *tomboi*. (Voor het dubbel infix *-inoem-* zie § 175 van bovengen. sprkk.).

Dongka nokisaroemakase,
 djow kon tongo pongko'.
 Salammat, djow sangadi goe-
 hangēā,
 salammat! ko moposalamat in
 salammat

i Manoe naja toloe motonibila,
 i Makaendeg bo i Poīnga;
 namakow nobasarata
 a minaja' nomahasa
 nokigama' ing goehangēā,
 taki-takin ing kapala,
 kom palot-don ing kita,
 kong ginaloem bo goejanga;
 si a nogoekoed in sia
 kon takit asal-pa i moena,
 poesaka-pa i lakinja,
 i Paloko' bo i Simbala,
 kon toebig asal-pa i moena,
 doengkoelon nongkon

Doemoga.

Jo ompoe'! nion bo ai-noioema,
 noīrapoe-don ko awakēā.

Jo ompoe'! tonga' poigoemon
 do'a

kom barakat in datoe moena,
 kon Toehang ki togi mia;
 jo adi' ki inta nion minta,
 jo aka tonga' poigoemonkoema
 jo kaasi', taja doea:

jo moonow-don ing kamangēā,
 mononoi-don im bobiagēā,
 mopopat-don i noeka-noeka,
 modait-don mokepa,
 mojopoe'-don mopoja,
 molanoi-don i awakēā,
 na'-don sinapoean i lana,
 bo moroemba-don im bobiagēā,

na'-don bobiag im bawa
 kon doejoek toimbotoe'nja!

Nion pinamping-magi'
 kom palot i togi gadi',
 inta nogoekoed ko adi'
 kon takit moena nobali',
 a nongoela nongasi'
 kon toeboe' binisi-bisi'.
 Jo ompoe'! poigoemon, kaasi',
 si nion bo ai-nobali';
 jo tonga' poigoemon, kaasi',
 kom barakat in datoe bo boki',
 kon Toehang nopokobali',
 jo kamoe toloe motoloeadi'
 mobiang-don motolisi',
 dia'-don modoejampi'.
 Bai ng ki Toehang i mogopi';
 bai n sigadon im bai'!

Pinogintoloe-mai ko nion,
 jo odi-odi pampington
 kom palot im bajongan-naton,
 inta nosipoen nojodondon,
 bo nongaan kong kaanon
 bo nonginoem ko inoemon.

Jo aka tonga' poigoemon
 kom barakat nai laki-naton,
 kon Toehang nopoojoeon,
 jo ki inta bojo-bojo' in don-
 damon,

ompoe'! maja'nja-pa loem-
 boe'on,

ponampalioe kom bolangan,
 ko onda in dia' tongoeton,
 ko onda in dia' ontongon.

Bonoe in toba, bonoe im bo-
 langon,

mamoeik-pa doman doemon-

[don.

Bonoe in toebig bo osion,
sinoejat bo toeloe'on,
tonsoed bo in togon,
bonoe im bokoe', bonoe ing
i ridjiki mokojoton, [koejon,
mokoïtoi mokotogon,
mokobiag ko inaton!

Jo ompoe'! pampingon bidon
ko lipoe'.

Jo kaasi', ki inta moromoe',
ki inta mogolak mopatoe',
loemboe' onēā-pa ko mojjoe',
kon dia' kobaja'an i oengkoē',
ko langit noripoe-ripoe' ¹⁾).

Jo ki inta moroeit i motoetoet-
pa,

ki inta molanit i mongangoi-pa,
ki inta mopatoe' i motoemping-
pa,

jo ki inta jampoi i joemajoe'-pa
ko lie moentag i Maka,

kon dia' boeo'onēā
im pojok ing kamanja.

Jo ompoe', ki inta moboeroek,
pomakotēā-pa ko molantoed,
ponampalioe kom boeloed,
kon dia' kobaja'an ing gotoep,
kon dia' kodapotan in dimoe-
koed,

in dimboelo' sinoemaboed.
Jo ompoe', ki inta moraat,
loemboe'onēā-pa ko moentag,
ponampalioe kon dagat,
kon dia' kobaja'an ing kilat,
ko langit norama-ramag,
kon doenia notonsi'-monag.

Jo ompoe', bonoe in tolang,
bonoe in dagat

kon sioep im batoe apad,
mamoeik-pa doman koemon-
dad

kom binanga bo kom pintad,
simba' dongka motaboi mo-
gangag

bo ponombonoe kong kajad.

Jo ompoe', kita toloe mogoetat,
ompoe'! poigoemon barakat,
dia'-pa mogoea-goeat.

Bai ng ki Toehang bo mogalap,
moliboe-makow na' pondoe-
lak;

bai m bai' i mosigad.

Bai ng ki Talo' i mogabat,

ki Montojanoi i mosintak

bo mamonik mopooekat

kon dinoeit bo dinantag,

poesaka-pa i nabi Mohamad!

Takin salamet! iiiii . . . ! oooo!
we hoe hoe!

Salamat inta nion mobanat. Tonga' ojeon doman inta mopolok. Moepoet doman makow in salamet tongo pangkoi, giowan bidon nanaa: ha ha a i joooo! a oe weeee! a i joooo!

¹⁾ *langit noripoe-ripoe'* is hier vertaald met: een oneffen uitspannel. Vlakbij of onder de kim zou het uitspannel nl. niet meer glad en helder zijn, maar bobbelig, oneffen. In gelijken zin wordt ook gebruikt *langit norama-ramag*.

Mopaloet-makow in salamat odi-odi naa, mobali' bidon mosalamat kom bobato, pinomaja' salamat ko lipoe', ande salamat kon tongo-pobiag.

Bondit odi-odi.

1. „Mokokilokan in toengkiki”¹⁾.

Mokokilokan in toengkiki'.	Tongkia'koe im pampingon-
Soemba bo ampoeng, kaasi',	pa-bi'
naaia horomatkoe-bi'	ko adi' inta nodeojompi',
ko i nai lansong ²⁾ , ko nai bai',	a nongelo a nongasi'
mareno ³⁾ ing kajoe tongki',	kon toebig asal-pa im boki'.
ko i nonow ³⁾ ing kajoe mojon-	Nion bo ai-noisigi'
Opolat ⁴⁾ pongongopoi', [di'.	ko awak, toemongopi'.
biasa ponolisi'	Jo aka tonga' poigoemon, kaasi',
kong kawasa, onda in doī',	kom barakat in datoe bo boki',
jo sia im popodioeg-magi'!	kobiag-don kotingki'!

¹⁾ *Mokokilokan in toengkiki'*. Deze regel heeft al heel weinig met het volgende te maken, maar hij werkt krachtig op de lachspieren der hoorders. Om dit duidelijk te maken, volge hier een toelichting op het *toengkiki'*-spel.

Als bijv. een clubje jongemannen bij elkaar zit en een minder welriekende geur maakt duidelijk dat iemand in stilte een wind heeft gelaten, en natuurlijk ieder ontkent daaraan schuldig te zijn, dan gaat men dit uitmaken door het *toengkiki'*-spel. Hierbij pakt men elkaar beet bij de huid van den handrug, zoodat er een heele stapel handen ontstaat, die men op en neer laat dansen terwijl er een zingt: *Toengkiki'*, *toengkiki'*, *ikow i nogotoet*: op en neer, op en neer, jij bent het die een wind hebt gelaten. Vervolgens gaan ze allemaal weer zitten en kruisen de de armen over de borst. Dan zegt er een: *Posigoong i linggot in tabong, posidona' i linggot im bona'*: zwijgen moeten de honingzuigers v/h bosch, stil moeten zich houden de honingzuigers van Bona'. Hierop houdt ieder zich zoo stil mogelijk, want hij die iets zegt ofwel gaat lachen, wordt dadelijk door alle anderen voor den schuldige verklaard. Terwijl allen zwijgen, trachten sommigen hun buurman aan het lachen te krijgen door hem ongemerkt te kietelen. Gelukt dit, dan roepen al de anderen; *ikow i nogotoet*: jij bent het die een wind hebt gelaten. En dan natuurlijk onbedaarlijk gelach.

²⁾ *lansong*. Met dezen term worden hier de aanwezige vrouwen bedoeld, ook vr. eigenaam.

³⁾ De namen voor kernhout zijn complimentjes voor de aanwezige dames.

⁴⁾ *opolat*-bladeren doen dienst als schuurpapier. Hier doelt men met dezen naam op alles wat door de feestgevers is gedaan om de hoogere machten tevreden te stellen. (Opolat = Tontemb. awēlas: *Ficus politoria*).

2. „Kakakoe mokandaleë”¹⁾.

Kakakoe mokandaleë’.	binonoe baloen motola’.—
Maloe i mokodona-dona’,	Baba domai a maja’!
mokojakag kon tongkia’,	Noïboei-mai kom bangka’ ⁴⁾ .
koondokkoe i moïtala’.	Nion-don i oekoed motola’.
Tanion ing ki nangkoda’ ²⁾	Loeät-makow ing kalenda’!
motekeng-makow motana’	potaloeg-moeik in tapa’,
monondoedoet ko moïtala’.	monoeloe’ bo monoga’.—
Singog kom popod in dila’,	Sindalan sinongka-songka’,
noboëi mangoi dia’.	nokoalap kong kolompa’.
Mosoesa ko moïtala’,	Taboi kopojapa’,
mokorangkit kon dila’.	bonoe kong ginapa’!
Soemba pampingon in tongkia’,	Nion-don i oekoed toja’.
pampingonkoe ko joemata’,	Onda-don i adi’ panda?
ko adi’ nojada-jada’,	Totajoek baja’-don gama’,
mongoela mokitongginta’	simba’ dia’-pa ing gotoep gota’.
ko nai inde’, ko nai ama’.	Poponag-don kom boeta’,
Noboëat-monik bo minaja’ ³⁾ ,	mongongontong, i moidangka’,
notoetoei n dalan ing goba’,	si oekoed i moïtala’;
bo nopoepeol kom bangkoena’,	popotajoek kom boekaka’!
ginibol bo pinangka’.	Moïboei-mai kom bangka’,
Bo bonoe-don kom pada’,	popoboetak ko lingoengan mo-
inta-don si a maja’	tola’,
ko jojoentaian kon tapa’.	popoboetak ko loengkaka’!
Ijoentai bo ginosa’,	Onda i adi’ nojada-jada’?
kinoendoed bo ilongka’,	Mobiag-don mojoegaga’!

¹⁾ Ook hier heeft de eerste regel al weinig te maken met het volgende. Met „de kakakoe-vogel zet een hooge borst” wil men alleen maar iemand die zich nogal trots en aanmatigend heeft gedragen, eventjes in het zonnetje zetten. Zoo’n kleine toespeling is voldoende om iedereen te doen grinnen, behalve dan den betrokkene.

²⁾ *nangkoda* wordt in dezen zang gebruikt voor dorpshef, wat wel het Maleische *nachoda*: kapitein, zal zijn.

³⁾ Vanaf hier volgt een korte beschrijving van de voorbereidende werkzaamheden die aan het feest voorafgingen, nl. van het sagokloppen en de vischvangst, en het uitzenden van de waterhalers.

⁴⁾ *bangka* wordt in dezen zang gebruikt voor: huis, maar kan ook wel prauw beteekenen, d.w.z. niet in het dagelijksche leven, maar in hooge of priestertaal; *bangka sinakoian i inangoian*: de prauw is bestegen door den bezeten priester.

DE PLECHTIGHEID „WATERSCHEPPEN” EN DADELIJK DAAROP DE PLECHTIGHEID VAN HET IN DEN STAND DER (HUWBARE) JONGEDOCHTERS BRENGEN.

Er is een man, genaamd Manoe. Deze man heeft kinderen, twee meisjes en één jongen. Deze Manoe is heusch niet gelijk (iemand) die (rijkdom) heeft verkregen, maar wel kan men zeggen: niet krap (toegemeten) is hetgeen gewoonlijk wordt gebruikt, ofwel datgene waarmee deze twee echtgenooten ofwel dit gezin van vijf personen gewoon is zich te voeden. (Dergelijke omstandigheden) worden door de ouden gewoonlijk genoemd: dauw verkregen en opwaarts gesmaakt.

Toen (Manoe) zijn kinderen eens gadesloeg, allen nog wel de oogen geopend (d.w.z. nog wel levend, maar toch niet zoo erg florissant er uitzierend), kwam er een gedachte in zijn hart, die aldus was: „Ja, ik ofwel wij drie kinderen van één vader en moeder zijn ook door arme ouders verzorgd, maar hoewel het dan waarlijk slechts volgens de inzettingen der geesten van oudsher was, (we) zijn toch door de ouders bemedicineerd (er is toch door hen een offerfeest ten behoeve van ons aangericht). Daarom moest (ik) liever deze slecht uitzierende kinderen eerst maar laten bemedicineeren”. Nadat was beaamd in het hart van Manoe en van zijne echtgenoot de gedachte die aldus was, zijn (zij) al begonnen zich bezig te houden met iederen keer een weinig geld weg te leggen, ofwel rijst, daar (zij) het monajoek-feest en dadelijk daarop het monondeaga-feest wenschten te houden. Toen deze twee echtelieden dachten dat al klaar ofwel al gereed waren de benodigdheden voor het offerfeest aan de geesten van oudsher, werden (zij) op zekeren dag prettig gestemd en verzamelden alle nauwe verwanten, ofwel de familieleden van moederszijde.

Nadat allen bijeen waren gekomen, liet Manoe (zijn woorden) hooren, hij zei: „Indien het ons allen welgevallig mocht zijn (gemakkelijk mocht zijn voor de harten van ons allen), laten wij dan eerst een offerfeest maken ten behoeve van al deze kinderen,

opdat niet ontstemd worden de grootvaders ofwel de grootmoeders, die (hen) voortdurend gadeslaan. Wij zijn door hen verzorgd, en zullen (nu) hun kleinkinderen maar door ons worden verwaarloosd?” — Nadat gehoord waren de woorden die aldus waren was er iemand die sprak, hij zei: „Ik ben heusch niet gelijk (iemand) die zijn kinderen niet wil verzorgen, maar hetgeen waarmee deze (plechtigheid) bewerkstelligd moet worden, dat is er niet”. Daarop is er grondig over en weer gevraagd. Naar aanleiding hiervan zei Manoe: „Als anderen niet willen zooals het in dit mijn hart is, laat het dan toch niet zijn alsof er ontstemming is, maar — of (nu) mijn verstand voldoende is of niet voldoende — dit (vind ik toch) het beste: ik zal volgens de inzettingen laten behandelen deze kinderen”. (Hierop) zijn twee zwagers van hem gaan staan, genaamd Makaendeg en Poïnga, en hebben gesproken, zij tweeën zeiden: „Het is beter dat wij drieën met elkaar zijn bij een werk dat aldus is; want als (we) wachten tot er (rijkdom) wordt verkregen, wanneer toch zal er slechts zooveel zijn dat het toereikend is (voor alle onkosten)? Het is beter deze kinderen (nu) volgens de inzettingen te behandelen, opdat het nog tijdens het leven van ons, ouders, (gebeure).” — En toen, verkregen hebbende dat woord waaraan (de vergadering) houvast had, hebben de drie mannen, Manoe, Makaendeg en Poïnga (gezegd) het monajoek-feest te zullen laten houden voor (hun) kinderen (water te laten scheppen voor de kinderen).

Nadat als een omwonden bundel was geworden de overeenkomst van deze drie zwagers, bedoelende de kinderen volgens de inzettingen te laten behandelen, toen is deze medegedeeld aan de hoofden en aan de oudsten. Manoe zei: „Indien het welgevallig mocht zijn aan U die hoofden zijt, ofwel aan U dorpsoudsten, dan wenschen wij, drie zwagers, een offerfeest te houden voor de kinderen, hoewel het waarlijk slechts zal zijn volgens de inzettingen der geesten van oudsher.” (Toen) zeiden de hoofden en de oudsten van het dorp, antwoordende: „Een werk dat zoodanig is, slechts gij drieën hebt te bedenken (uit te maken) of (gij) het op u kunt nemen of niet. Als gij drieën bij uw zeggen blijft en niet meer iets wilt veranderen, wel, wij hoofden ofwel dorpsoudsten, die zullen gaarne volgen. Maar volgens een nieuwe regeling in de geldende verordeningen (dat waaraan men zich houdt) van de

vlakke van Bolaang Mongondow, indien iemand die een werk heeft (als) monajoek-feest ofwel monondeaga-feest, die moet belasting geven (betalen)”. Nadat (zij drieën) tegen de dorpsoudsten en de hoofden hadden gezegd dit goed te vinden, toen is het bericht aan het tweede distriktshoofd en is gevraagd naar de belasting, hoeveel er moest betaald worden door iemand die (doet) alsof hij het monajoek-feest ofwel het monondeaga-feest wil houden, die wil laten slaan de gandang-trom, ofwel wil laten bespelen het vijf-bekken-instrument, ofwel wil laten afschieten een knalwerktuig. Al deze woorden, die hier boven zijn genoemd, worden door het dorps hoofd zelf bekend gemaakt aan het tweede distriktshoofd.

(Toen) er twee dagen waren voorbijgegaan, is er gekomen een woord van het tweede distriktshoofd. Er (werd gezegd) de regeling, ingesteld door de groote heeren, (is aldus): indien iemand wil houden het monondeaga-feest, wil laten slaan de gandang-trom, ofwel wil laten bespelen het vijf-bekken-instrument, die moet belasting geven dertig realen, (of in) contant geld: acht en veertig gulden.

Nadat verkregen was de toestemming van de groote heeren, is Manoe gaan geven aan het dorps hoofd die belasting: contant geld acht en veertig gulden. Nadat die belasting was gegeven, toen hebben Manoe en zijn twee zwagers (Manoe, een drietal vormend met zijn zwagers) laten roepen de hoofden en oudsten, om bekend te laten maken de vaststelling (van het feest), en hebben laten zeggen tegen de naaste verwanten dat op den dag van morgen zouden worden gemaakt (letterlijk: gescheurd) de waterscheppers voor de kinderen. Op dien avond hebben (zij) laten halen de hoofden en oudsten. Op dezen avond hebben grondig alle oudsten met elkaar beraadslaagd over het werk van het tajoek-feest, ofwel het werk van het monondeaga-feest, volgens de instellingen van oudsher.

1. Het „waterscheppen” (monajoek-feest).

Nadat het licht was geworden op den dag die was vastgesteld (18 Nov. 1919) was er van 's morgens af tot aan den tijd waarop de zon op het zenith afgaat geen onderbreking (van den stroom) van alle familieleden die kwamen naar de plaats waar zouden worden gescheurd de wokka bladeren om er waterscheppers van

te maken. De hoofden ofwel de oudsten was men allemaal gaan halen dien morgen. Op dien dag is men begonnen met het bespelen van het vijf-bekken-instrument, als een teeken dat men bezig was met het maken van waterscheppers van wokkablad, ofwel met de voorbereidselen van het monondeaga-feest.

Terwijl de zon aan het klimmen was, en nadat al bijeen waren alle oudsten ofwel hoofden en alle familieleden, die allemaal waren geroepen, eerst toen heeft men gemaakt de wokka-blad-waterscheppers. Toen men gereed was met het scheuren van wokka-bladeren (de waterscheppers klaar waren), is de „spanner” gaan zitten en liet strijken de spanlat op al de kinderen waarvoor water zou worden geschept. — Alle kinderen, waarvoor water zou worden geschept, bij elkaar genomen, zij waren met hun dertienen: zes jongens, zeven meisjes; degenen waarvoor dadelijk (na het monajoek-feest) het monondeaga-feest zou worden gehouden, waren zes meisjes. — Nadat (een kind) was bestreken (met de spanlat), is er gespannen (met de vingers op de lat) en gevraagd aan den spangeest (die naar gehoopt wordt van het kind in de spanlat is overgegaan) wat de wensch is die behaagt aan den spangeest, ofwel de wensch voor ieder van de kinderen waarvoor water zal worden geschept ofwel het monondeaga-feest zal worden gehouden. Al spannende wordt er gevraagd of de betrokken persoon moet worden behandeld op Mongondowsche wijze (drie dagen baden), of op Doemogasche wijze (zeven dagen baden), of op Lombaginsche wijze (vijf dagen baden), of op Babo'sche wijze (vier dagen baden). Nadat gespannen was voor ieder der kinderen waarvoor water zou worden geschept, is opwaarts gezegd door dien spangeest dat slechts één op Doemogasche wijze moest worden behandeld; uitgezonderd die, allen op Mongondowsche wijze. Vervolgens is gevraagd aan den spangeest hoeveel wokka-blad-waterscheppers hij (voor ieder) wenschte, en is gevraagd aan den spangeest wie hij wenschte als waterhalers. — Maar hiervoor kan niet worden (aangewezen) iemand die de monajoek-plechtigheid nog niet heeft ondergaan. — Toen is opwaarts gezegd door den spangeest (door het ineens vooruitschieten van den vinger van den spanner op de spanlat wordt dit bekend gemaakt): Er zijn er die één wokka-blad-waterschepper noodig hebben, er zijn er van twee, er zijn er van vijf. Alle kinderen,

die zijn aangewezen door den spangeest (als waterhalers), die scheppen (halen) water 's avonds en 's morgens. (Ieder gaat zoolang met zijn waterschepper op en neer tot het watervat van de patient waarvoor hij water moet halen, gevuld is. Dit vat is eveneens gemaakt van wokka-blad en staat in huis). Degene voor wie één waterschepper is (vastgesteld), voor die is ook één waterhaler, wiens werk (na het waterhalen) dadelijk wordt vergolden (met een maaltijd). Degene voor wie twee waterscheppers zijn (vastgesteld), voor die zijn ook twee waterhalers; den tweeden dag wordt hun werk vergolden (met een maaltijd).

Deze waterhalers, iederen avond eten zij van (de spijs op) het bajang-tafeltje. De spijs van dat tafeltje mag niet worden gekookt in een kookpot en mag niet worden gedaan op een bord, maar deze moet worden gekookt in een waterbamboe en moet worden klaargezet op een bajang-tafeltje en moet worden opgeschept op een wokka-blad-nap. Dengene, voor wien het monajoek-feest nog niet is gehouden, is het streng verboden te eten van die spijsen. En dan, als men al wil beloonen (het werk van de waterhalers), dan is er op ieder tafeltje een kip in haar geheel, om gegeten te worden door de waterhalers. Die tafeltjes komen ook (in getal) overeen met (het getal) van hen voor wie het monajoek-feest wordt gehouden. Als men al wil opdoen het eten op dat tafeltje, dan wordt het (eerst) belegd met de bladeren van de kolokap-pisang.

Alle kinderen, waarvoor het monajoek-feest wordt gehouden baden (met water) uit de lingoengan (watervat van wokka-blad) 's avonds en 's morgens.

Als het nacht wordt op den maaktijd van die wokka-blad-waterscheppers, dan begint men te zingen den aïmboe-zang van het tajoek-feest, gedurende drie nachten. Iederen nacht tot het al licht wordt, zingen de aïmboe-zangers aïmboe-zangen, tangki-zangen, boejak-zangen en aoempeang-zangen. Hierbij zijn steeds twee partijen, nl. de reciteerders en de refrein-zangers. Het eerste deel van den nacht worden aïmboe-zangen gezongen, ongeveer middernacht tangki-zangen, na middernacht boejak-zangen (en vanaf dat) de hanen druk kraaien tot het licht is, worden aoempeang-zangen gezongen. Den geheelen nacht (tot het al licht wordt) mannen en vrouwen, kinderen en volwassenen komen kijken (loopen te hoop); de mannen zingen met elkaar aïmboe-zangen.

Het gebeurt ook dat een heel dorp (van elders) komt spelen. Als men ophoudt met het zingen van de aïmboe- of tangki-zangen, dan zijn er die een bondit-zang aanheffen, er zijn er die bondit-zangen zingen en (tevens) dansen. Als het ongeveer middernacht is ofwel dicht bij het lichtworden, dan worden allen die met elkaar aïmboe-zangen hebben gezongen, gespijzigd; het komt voor (dat er dan) zegenwenschen worden geuit. Het eerste deel van den nacht wordt er koffie te drinken gegeven. Wat de familie betreft, er zijn er die allen brengen pruimbenoodigheden, er zijn er die brengen rijst ofwel kippen, als hij (de brenger) van plan is (de feestvierenden) te laten drinken (bescheiden uitdrukking voor: te laten eten). 's Avonds en 's morgens bespeelt men het vijf-bekken-instrument.

Vervolgens, toen het „waterscheppen” was afgelopen, had de boeong-plechtigheid plaats, die bestaat uit het volgende: Er wordt een droge (noot) van groene kokosnoten genomen, die van haar vezelachtigen bast is ontdaan, (die) wordt boven de hoofden der kinderen gehouden en dan worden voor (hen) de goden aangeroepen, aldus: „Bij de goden! dat (de geesten) toch niet meer wankleurige zwellingen maken bij u, toch niet meer allerlei klierzwellingen veroorzaken, toch niet meer wonden maken, toch niet meer herhaaldelijk schurftig maken, (u) toch niet meer er slecht doen uitzien, want (gij) zijt al behandeld volgens de instellingen (naar het voorschrift) van de geesten van oudsher.” Nadat is beëindigd die aanroeping van de hoogere machten (voor het kind), wordt dadelijk gespleten die kokosnoot, zoodat het water van die gekloofde kokosnoot komt uitgegoten te worden op het lichaam van het kind, en die kokosnoot daarvan wordt olie gemaakt en die wordt gesmeerd op de lichamen van al (die) kinderen (d.w.z. voor ieder kind één kokosnoot).

Tot geheel beëindigd komt te worden (gedurende den geheelen tijd van) het werk van dit tajoek- en monondeaga-feest volgens de inzetten, wordt voor ieder van de jongens slechts de tajoek- en de boeong-plechtigheid gehouden, en wordt voor ieder één bajang-tafeltje gemaakt, waarop worden geplaatst de spijzen voor de waterhalers (van) 's avonds en 's morgens en waar (deze waterhalers) worden beloond. Maar voor de meisjes zijn opgestapeld de verschillende inzetten, nl. het waterscheppen, het begieten

met het water van een kokosnoot, het oordoorboren, het tandenvijlen, het versieren, het ronddragen, en dan worden voor ieder vier tafeltjes gemaakt (het tafeltje voor het waterscheppen, het tafeltje voor het oordoorboren, het tafeltje voor het tandenvijlen en het tafeltje voor het versieren).

Voor het werk van dit tajoek- en tondeaga-feest is ook een mannelijke oudste die van te voren wordt uitgenoodigd door den eigenaar van het feest om als ceremoniemeester op te treden; hij is het die begint en regelt de volgorde der verschillende aïmboezangen iederen avond, en laat elkaar in goede orde opvolgen de verschillende gebruiken; hem wordt ook een geschenk gegeven, er zijn er die dertig realen krijgen.

2. Het monondeaga-feest.

a. Het oordoorboren en tandenvijlen.

Den vierden dag (gerekend) van den scheurtijd van de wokka-bladeren, kwam weder bijeen al de familie die nauw verwant is, vooral alle vrouwen die de ooren zouden doorprikken: Badaria, Keaba', Moboedo', Aka', Oege' en Papodong. Zij zessen kwamen (in aantal) overeen met de zes die geprikt zouden worden: Sinti, Ida', Dae', Bagele, Laoe' en Ajo.

Terwijl de zon aan het stijgen was, nadat die oorpriksters al bijeen waren, heeft men de tafeltjes van het oordoorborengenvuld. De inhoud van één tafeltje (bestond uit) één pak sago, bamboe's met vleesch afgesloten met wokka-blad acht stuks, de daarbij behorende negende is een bamboe met vleesch van een wild varken, tabak één bamboe, sirihkalk één pakje, zout één groot stuk, rijst één langwerpige koperen blad vol waarin negen (kippen-) eieren zijn gezet, het daarbij behorende tiende is een groot ei (het ei van een moleo-vogel), rijst één bord met drie eieren, één mat, één antiek bord om daarmee op te vangen het bloed van het oor, het is gevuld met een kurkema-blad en het uiteinde van een sirihstengel en een beetje rijst (zooveel als in één keer met de vingertoppen kan worden opgenomen), een kaars van bijenwas of één klont welriekende hars. Dit alles is de inhoud van één tafeltje, bestemd voor de oorprikster. Dit alles mag niet gegeten komen te worden door iemand, die nog niet de tajoek-plechtheid heeft ondergaan. En zoo ook zij allen, die de ooren zullen

prikken, allen geven geld, ieder vijf gulden, aan degene die door haar is geprikt, om het te geven aan de ouders.

Er is wel eens een ander (dan de aangewezene) die (zoogenaamd, maar niet in werkelijkheid) als oorprikster fungeert, d.w.z. als dit wordt besproken met en goed wordt gevonden door de (echte) oorprikster, en die is het dan ook die geeft het prikgeld: geld, vijf gulden, [het mogen ook oorbellen zijn (of een) halsketting, inplaats van die vijf gulden geld] (hiermee) den schijn aannemende dat door haar is gekocht het werk van die (echte) oorprikster, en voor haar is (dan ook) de geheele inhoud van dat tafeltje. Het geld ofwel die oorbellen (of) halsketting, die worden gegeven door degene die (zoogenaamd) heeft geprikt aan de ouders van degene die door haar (zoogenaamd) is geprikt in het oor.

Wat het tafeltje van het oordoorboren betreft, het komt wel voor dat wordt verzocht door een broer of zuster aan de ouders of hij (zij) het mag zijn, die laat doorboren de ooren van het kind, d.w.z. hij is het die vult het tafeltje van het oordoorboren, dit doende als familiebijdrage (die naderhand vergolden moet worden), en het geld van het oordoorboren, hij ontvangt het.

Toen gereed was dit alles, had het oordoorboren plaats. Het tafeltje van degene die geprikt zou worden, werd gehaald en opgesteld in de middenruimte van het huis en gevuld met de rijst, die was gedaan op het langwerpige koperen blad, en al die teerkost die werd allemaal gezet onder het tafeltje, wat ook maar tot den inhoud behoorde, en er werd aan vastgebonden een kuiken om daarmee bloed te brengen op het oor van degene die geprikt zou worden. Nadat alles daar was van den inhoud van dat tafeltje, naderde de oudste die daarvoor was aangesteld en ging zitten het gezicht gericht naar dat tafeltje, zich gericht naar het oosten. Daarop kwam degene die in het oor geprikt zou worden en voegde zich vlakbij dien oudste, ging staan aan den rechterkant van dien oudste en liet haar linker hand het tafeltje vasthouden. Vervolgens heeft die oudste de goden (voor haar) aangeroepen, steeds vasthoudende de rechterhand van degene die geprikt zou worden, hij zei: „Bij de goden! mogen (de geesten) u toch niet meer kwaad berokkenen, toch niet meer wonden veroorzaken, toch niet meer steenpuisten verwekken, toch niet meer allerlei klierzwellingen veroorzaken bij u, toch niet

meer herhaaldelijk schurftig maken. Mogen (zij) voorspoedig maken uw groei, toch bestendig maken uw leven, lang maken uw heil, want reeds is gevolgd door deze uw moeders en deze uw vaders de geesten van oudsher, de eerste regeling, de overgeleverde instelling afkomstig van Doemoga”. Is dat plechtig toespreken afgeloopen, dan gaat degene die in het oor geprikt zal worden, zitten in de onmiddellijke nabijheid van twee vrouwen, bij Badaria en bij Moboedo’. Allereerst wordt (zij) dan nog bewaaierd met den rook van welriekende hars en plechtig toegesproken; is dat plechtig toespreken afgeloopen, dan worden de ooren eerst nog herhaaldelijk aangeraakt met een doorn van de oloenan-limon, en dan worden ze geprikt door Badaria aan de rand van de ooren aan weerskanten, ze worden geprikt met een naald waarin een draad zit. Als er geprikt is, dan wordt dat stuk draad losjes geknoopt in het oor, opdat niet dicht zal trekken het gat dat pas geprikt is. Is dit afgeloopen, dan worden met kippenbloed besmeerd de ooren die pas geprikt zijn en wordt (zij) plechtig toegesproken. Is het oorprikken afgeloopen, dan staat zij op en gaat naar het vertrek waar een plaats is gemaakt voor haar, en haar tafeltje tezamen met den inhoud wordt verplaatst naar een anderen kant, het wordt weer vervangen door het tafeltje van een ander, dat ook wordt geplaatst voor dien oudste.

Aldus was de manier van het oordoorboren en van het plechtig toespreken van al deze zes, achtereenvolgens.

Al degenen die in de ooren geprikt zijn, mogen niet meer trappen op de aarde, van dezen dag af tot aan den tijd van het rondragen. Toen het nog in den ouden tijd was, werden ze heusch opgesloten (binnenshuis gehouden) op den zolder, mochten ze zich niet vertoonen. Daarom, de regeling van het monajoek- ofwel van het monondeaga-feest in dezen tijd, er is wel een verschil met toen het nog in den ouden tijd was.

Vervolgens, toen het oordoorboren was afgeloopen, zijn de tanden gevijld (d. w. z. er is iets gedaan dat op tandenvijlen lijkt). De voor het tandenvijlen aangestelde oudste trad naderbij en nam een bord (een doemolong-bord, d.w.z. een batek-, totaid-palak-, (of) kinema-bord, prijs een kwartje), waarin was gedaan een steentje waarmee de tanden worden gevijld (het kleintje van een slijpsteen), boomwol, een ui en andere door het gebruik

voorgescreven dingen; dit bord was geplaatst op het deksel van een kobisi'-mand (korf) en werd op de handen gedragen door een kind (een kind wier beide ouders nog in leven zijn) en werd rondgeleid in het huis tezamen met een zeker aantal mannen, en de hiervoor aangestelde oudste hield steeds vast de beide schouders van het kind; terwijl zij zich voortbewogen werd gezongen de aïmboe-zang van het tandenvijlen, hij zei: „De steen en het bord rinkelen, de speelplaats van het kind der vorstin”. Nadat die steen is rondgeleid (het gebeurt dat dit drie keer plaats vindt, het gebeurt van vijf keer, zeven keer, volgens (het aantal) wokkablad-waterscheppers dat door hem gewenscht is), is (de oudste) gaan tandenvijlen (heeft het steentje de tanden doen vijlen) ofwel heeft met het steentje gewreven over de tanden van het kind dat in de ooren geprikt is, binnen in de kamer, en heeft haar plechtig toegesproken, hij zei: „Bij de goden! dat (de geesten bij u) toch niet het verlangen wekken huis-uit huis-in te gaan (u geen leegloopster maken), het (u) toch niet tot een gewoonte maken steeds trap-op trap-af te gaan, (u) toch niet herhaaldelijk geel maken, toch niet allerlei klierzwellingen bezorgen ofwel toch geen wonden maken, want (gij) zijt al met bloed behandeld, reeds behandeld volgens de inzettingen naar het voorschrift van de geesten van oudsher”.

Als het nacht wordt op dien oordoorboortijd, dan begint men al te zingen den aïmboe-zang van het oordoorboren gedurende drie nachten. Is dat afgeloopen, dan zingt men weer den aïmboezang van het tandenvijlen, ook drie nachten. Derhalve, de duur van den zangtijd inzake het waterschep-, oordoorboor- en tandenvijl-feest is steeds negen nachten. Na negen nachten dan wordt er weer gezongen, hoeveel nachten men maar wil; dat wordt slechts gedaan in afwachting van de rechte stemming om met het „dragen” te beginnen. Toen het nog in den ouden tijd was, gebeurde het dat één maand tot twee drie maanden werd gewacht op de recht prettige stemming des harten.

Volgens een verhaal uit den heel ouden tijd, de oorsprong van den aïmboe-zang is afkomstig van Dolindimon (Dolindimoeng). Aldus is het verhaal: Deze Dolindimon was één van een zestal broers en zusters, vijf waren haar broers, zij alleen was een meisje. Deze Dolindimon groeide ziekelijk op (ongeneeslijke

wonden) had voortdurend klierzwellingen, zat vol met wonden. Eens gebeurde het dat zij zessen broers en zuster naar het bosch gingen. (Daar) aangekomen, werd hun zuster achtergelaten door deze vijf (broers) in een hut midden in het dichte bosch. Zij vijven zijn boschproducten gaan verzamelen gedurende negen nachten. En toen, bij de terugkomst van haar broers, was hun zuster al weer genezen, had geen wonden meer. Zij zeiden: „Wel, wie is het toch die je heeft bemedicineerd?” Toen heeft zij het verteld, zij zei: „Nadat jullie mij verlaten had, zijn alle dingen dezer wereld allemaal komen zingen bij mij iederen nacht, zoowel steenen als apen en wat ook. De aïmboe-zang van de apen (was aldus), zij zeiden: „... een strak gespannen rotan op den echten weg, o'ai!”

Dit is de reden dat er verschillende aïmboe-zangen zijn. Er zijn aïmboe-zangen die verhalen over den afgelegden weg (reis) van voorvechters gedurende (hun) strijdtocht. Daarom, als de aïmboe-zang wordt gezongen, dan worden (de bijzonderheden) genoemd, te beginnen bij Batoe-kapal, en voert (het verhaal) opwaarts naar Lolak, voert het in de richting van Bolaang en voert het in de richting van Amoerang.

b. Het (feestelijk) dragen.

Is beëindigd het zingen inzake het waterschep-, oordoorbooren tandenvijlfeest, negen nachten (lang), en komt er dan een prettige stemming des harten, eerst dan zal er worden gedragen. Daarom heeft men op Woensdag (4 Dec. 1919) gedragen (het draagfeest gevierd). Op dezen dag, van 's morgens af al, komen bijeen al de familieleden in het dorp; er zijn er ook van andere dorpen. Den geheelen dag door (letterlijk: tot het heelemaal donker is geworden) vele menschen, mannen en vrouwen, kinderen en volwassenen, komen kijken naar de plaats waar (de meisjes) worden versierd. Op dezen dag is er geslacht één bultige koe en één groote langharige bok en tien kippen (voor) den inhoud van de tafeltjes van het oordoorboren. Ten tijde van het scheuren der wokka-bladeren (van het maken der waterscheppers) hebben Manoe en zijn twee zwagers laten slachten twee geiten (en) ruim tien kippen (voor) den inhoud van de tafeltjes van het waterschepfeest, en ten tijde van het beloonen der waterhalers ook ruim dertien kippen. En er wordt geslacht iederen nacht voor

het eten van de aïmboe-zangers, drie vier kippen worden er (dan) geslacht.

Den geheelen dag gaat het aankomen van menschen door; er zijn er die bijdragen komen brengen, er zijn er die komen kijken uit nieuwsgierigheid. 's Morgens, terwijl de zon aan het klimmen is, alle oudsten tezamen met de hoofden, allen wordt eerst een hapje vooruit (ontbijt) verstrekt. Op dezen dag wordt — zooals de gewoonte meebrengt — steeds bespeeld het vijf-bekken-instrument. Terwijl aan het dalen was de zon, zijn bijeengekomen alle menschen. Allen die de ooren hebben geprikt, allen zijn bij elkaar, (zij) komen versieren de door haar geprikt, ieder haar eigene. Toen gepasseerd was de helft van de daalplaats der zon, waren (zij) al klaar met versieren. Er waren er die versierd waren met de veeren van een oembo-vogel, die versierd waren met een kroontje, die waren voorzien van een kabaja die omzoomd was met kant, die omringd waren met fluweel versierd met kraaltjes.

Nadat allen versierd waren, toen zijn allen gezet op een stoel en gedragen. Allen die versierd waren, één voor één zijn er heilwenschen voor haar uitgesproken; het komt voor dat er voor twee gelijktijdig gelukwenschen worden geuit. Met dat een heilwensch (voor haar) zal worden uitgesproken, wordt zij gedragen op een stoel, iedere (stoel) wordt gedragen door ongeveer vijf (menschen), en daarmee rondgevoerd binnen in het huis, en dan worden heilwenschen (voor haar) geuit terwijl de stoel steeds opgetild is, gericht naar het westen, en worden gelukwenschen (voor haar) gesproken drie of ongeveer vijf keer. Als beëindigd wordt het uitspreken van één heilwensch, dan wordt er een luid geschreeuw aangeheven. Zoo (vaak) er geschreeuwd wordt, zoo (vaak) wordt ook opgetild de stoel die steeds opgeheven is. Vervolgens wordt ze weer gericht naar het oosten en beheilwenscht, drie of ongeveer vijf keeren. Is afgelopen dat heilwenschen, dan worden (de meisjes) dadelijk naar beneden gebracht, naar de aarde, al dragende, en worden ze gezet op de stellage of bank, die van te voren is gemaakt (als) zitplaats voor de meisjes waarvoor het monondeaga-feest wordt gehouden. Terwijl er heilwenschen worden geuit (ten tijde van het heilwenschen), zijn er die een aïmboe-zang zingen, zijn er die een bondit-zang zingen, die plechtig toespreken (gelukwenschen), die het vijf-bekken-instru-

ment bespelen. Ten tijde van dit dragen wordt steeds weer geschreeuw aangeheven, bij het einde van iederen heilwensch.

Vóór den stoel, bezeten door degene waarvoor een heilwensch wordt uitgesproken, is een oudste die bedreven is in het heilwenschen (plechtig toespreken), hij zegt: (zie blz. 47 v.v.)

Nadat al gelukwenschen waren uitgesproken ten behoeve van alle (meisjes) die versierd zijn, werden ze weer naar boven gebracht binnen in het huis, en werden ze gezet op een stoel en allen gericht naar het oosten. Voor haar waren geplaatst de tafeltjes van het oordoorboren (de tafeltjes van het versieren): zes, overeenkomende met deze zes (meisjes), steeds voorzien van spijzen verpakt en gekookt in wokka-blad, in bamboe gekookte kleefrijst en in bamboe gekookte sago, de inhoud van een bamboekoker in zijn geheel, en een kip in haar geheel; er was bij elkaar gebonden eten, in bamboe gekookte kleefrijst en sago, bakjes van wokka-blad (met vleesch) (d.w.z. van alles eenige bamboe's of napjes bij elkaar gebonden). Onder een tafeltje was vastgebonden een kip om daarmee te bestrijken (de meisjes). De spijs op deze tafeltjes, dit is het eten van het oordoorboren, d.w.z. het aandeel dat ook (in aantal) overeenkomt met (het getal) van degenen die de ooren hebben doorpriemd, het wordt gewoonlijk genoemd: spijs van de plechtigheid waarbij worden afgeschud (de ziekten, schadelijke invloeden). (Dit hoopt men te bereiken door het zingen van den tantak-zang).

Toen was afgeloopen het opdienen van de spijzen op de tafeltjes van het oordoorboren, zijn voor allen, voor wie de monondeaga-plechtigheid werd gehouden, de geesten aangeropen door Mamoendeaga (eigenaam van een vrouwelijke priesteres), (die) voortdurend in de hand hield een stuk welriekend hars (dat) steeds brandde. Als men zoo de geesten aanroept, dan laat men waaieren den rook van die hars in de beide ooren (van het meisje) en worden zij plechtig toegesproken, aldus: „Ga binnen, hars, en kom er uit, geest van de oorprikster en geesten van de kijkers”. Eén voor één worden voor haar de geesten aangeropen en toegesproken. Toen geheel was afgeloopen het aanroepen van de geesten, is (voor die meisjes) de tantak-zang gezongen door oudsten, ongeveer vijf, tezamen met jonge mannen. Terwijl die tantakzang wordt gezongen, al de meisjes waarvoor het monondeaga-feest wordt gehouden, die zijn gezeten (met) het gezicht steeds naar die tafeltjes ge-

keerd, (en) allen houden zich vast aan de tafeltjes. Toen dat was afgelopen, zijn allen weer naar binnen gebracht in (haar) kamer.

Ongeveer middernacht, toen heeft men laten opdoen de spijzen voor het gelukwenschen. Alle oudsten tezamen met de hoofden zaten aan bij dezen „selamat-maaltijd”. Het komt ook voor dat er oudsten of hoofden van andere dorpen zijn. En toen is men gaan zitten eten. Toen het eten geheel was afgelopen, heeft men gelukwenschen geuit. Al deze heilwenschen zijn odi-odi-heilwenschen ofwel oetoe-oetoeng-heilwenschen voor de kinderen die allen de waterschep-plechtigheid hebben ondergaan, ofwel allen waarvoor het monondeaga-feest is gevierd, ofwel behandeld volgens de inzettingen door de ouders, volgens de instellingen van de eerste voorouders uit Doemoga. (zie blz. 50 v. v.)

Als het dan licht is geworden — het gebeurt dat men eerst voorbij laat gaan twee of drie dagen — brengt men her- en derwaarts al degenen waarvoor het monondeaga-feest is gehouden, laat men ze gaan verzoeken om een presentje aan de familieleden, en wil volgens de inzettingen probeeren (de meisjes) te laten trappen op de aarde. Al de ouders ofwel de naaste familie vormen dichte drommen om al die meisjes waarvoor het monondeagafeest wordt gehouden; er zijn er die meebrengen een gong om onderweg te slaan. De sinondeaga-meisjes gaan te voet, steeds voorzien zijnde van houten sandalen; het komt voor dat ze steeds op den nek worden gedragen (als het kleine meisjes zijn). Degenen waarvoor de monondeaga-plechtigheid is gehouden, steeds hebben (ze) een doek op het hoofd. Al deze meisjes waarvoor het feest wordt gehouden, steeds dragen ze houten sandalen, ongeveer twee of drie maanden.

Hebben de ouders al die meisjes, waarvoor het feest is gehouden, laten verzoeken om een presentje (aan de familieleden) en komt er dan een prettige stemming des harten, dan roept men weer de naaste familie, twee of drie leden ongeveer, en roept een priester, want (zij) wenschen te verwijderen ofwel (uit huis) weg te doen de watervaten van wokka-blad. Daarom hebben Manoe en zijn twee zwagers laten roepen de familie, en hebben groepen twee priesters Oede en Konda. Toen het donker was geworden op dezen (bedoelden) dag, zijn gehaald deze twee priesters en hebben gedanst — (hun) was verzocht te drinken en te besprenkelen met water van een jonge kokosnoot (ziekten of onheil-

brennende krachten onschadelijk te maken, te doen verdwijnen) al de kinderen, — en (door hen) zijn weer geroepen de geesten van haar, die ver weg zijn gegaan ofwel weg zijn gevlogen (nl. de geesten), omdat zij bang zijn geworden van den donder toen er werd geschoten, en bang zijn geworden van het geschreeuw ofwel luid gejuich ten tijde van het dragen. Toen het licht was geworden (den volgenden dag) zijn weer verzameld de familieleden, en de twee priesters zijn weer gekomen. Op dezen dag heeft men laten koken, heeft men laten slachten kippen, ongeveer vijf hanen. Alle vrouwen koken tezamen met de priesters, die (alles) laten geschieden in overeenstemming met de (hiervoor geldende regelen). De mannen maken een stellage voor het bemedicineeren (eten geven aan de geesten), die wordt geplant op het erf bij de onderste tree van de trap. Deze offerstellage hiervoor worden geplant vier houten paaltjes (die) gaffelvormig zijn gemaakt, hier bovenop wordt gemaakt het offertafeltje, ongeveer een halve vadem lang, (dat rust op twee afzonderlijke stokken). Het (blad van het) offertafeltje wordt gemaakt van arenpalmladeren die nog in hun geheel zijn (nog niet ontplooid) (en) waarvan de baleintjes worden uitgetrokken. De baleintjes, hiermee worden vastgestoken (de bladeren) bij het maken van het offertafeltje, de bladeren laat men afhangen, worden aangewend bij wijze van versiering. Is dit afgelopen, dan wordt (de heele stellage) nog een beetje beschaduwd met een oud arenpalmlaad (dat al zijn bladeren reeds ontplooid heeft). Er wordt ook een kleine zit-ligplaats gemaakt, een beetje lager dan het offertafeltje, waarop de kleeren worden geplaatst. Dat offertafeltje is de plaats waar worden gezet de spijzen.

Toen men klaar was met gaarmaken, is er opgediend. Eerst heeft men gevuld een tafeltje bestemd voor de priesters. Dit tafeltje werd gevuld met spijzen : in koelipot-blad verpakt en gekookt, negen pakjes ; hetgeen is verpakt en gekookt in wokka-blad, ook negen pakjes ; sago in haar geheel (d.w.z. zooals ze uit den bamboekoker komt waarin ze gekookt is) negen stuks (bamboe's) ; in bamboe gekookte kleefrijst in haar geheel, negen stuks ; een kip in haar geheel. Deze spijzen werden gebracht naar die twee priesters, er was nog aan toegevoegd wat tusschen of onder (het reeds genoemde) gestoken was.

Ten tweede heeft men weer gevuld een tafeltje voor de kinderen, die de kapoibehandeling zouden ondergaan. Dit tafeltje was gevuld

met spijzen: verpakt en gekookt in koelipot-blad, zeven pakjes: verpakt en gekookt in wokkablad, ook zeven pakjes; in bamboe gekookte kleefrijst, ook zeven bamboe's; in bamboe gekookte sago, zeven bamboe's; een kip in haar geheel.

Vervolgens de spijzen in de wan, die wordt gezet op zolder. De spijzen op deze wan zijn: verpakt en gekookt in koelipot-blad, vijf pakjes; in wokka-blad, vijf pakjes; in bamboe gekookte sago, vijf (afgebroken) stukken; in bamboe gekookte kleefrijst, ook vijf stukken; een kip in haar geheel, maar deze wordt slechts geplukt en even boven het vuur gehouden.

De twee tafeltjes en de spijzen die op die wan zijn, hieraan evenredig worden gemaakt de wokka-bladbakjes ofwel wokka-bladnapjes, waarop worden gedaan de sigaretten en pruimbenoedigheden.

Is dat klaar, dan wordt weer opgedaan het eten voor het offer-tafeltje om dit te plaatsen in de stellage voor het eten geven aan de geesten, die op het erf is: rijst die verpakt en gekookt is in koelipot-blad, vijf pakjes; in wokka-blad, vijf pakjes; in bamboe gekookte sago, vijf stukken; in bamboe gekookte kleefrijst, vijf stukken; één kip. Er worden ook kleeren neergelegd: broeken, kabaja's, sarongs en hoofddoeken. Ook wordt er een pinangdoos neergezet.

Is dat alles opgediend, dan worden de geesten uitgenoodigd om te komen eten en daarna weg te gaan, en wordt er jacht gemaakt op de geesten die op aarde zijn en wordt er gedoken naar de geesten die in het wokka-blad-watervat zijn. En zoo hebben dan de priesters zich gewend tot de geesten met verzoeken. Er wordt een lans genomen en daaraan gebonden een halsketting; het uiteinde van die halsketting daaraan wordt gebonden een groote roode bloem (kembang sepatoe). Deze lans wordt in de hand gehouden door den priester en die danst ermee her- en derwaarts. Het duurt niet lang, dan gaat die priester (Konda) naar het watervat, brengende die lans, en ineens doopt hij het lemmet van de lans in het watervat en vischt eruit op een sepatoe-bloem, die in dat watervat was, en het water dat op die bloem zit, die pas opgevischt is, brengt (hij) en laat het druppelen op het gezicht van het kind dat de bezitster is van dat watervat, roept fluitend de geesten voor haar aan en spreekt dadelijk daarop tegen haar aldus: „Jaaaa! al is (hij) al bij de bronnen van de rivier, al is (hij) al weggevlogen, toch moet terugkeeren je geest”.

De andere priester (Oede), hij is naar beneden gegaan en heeft gedoken naar de geesten die op de aarde zijn. Dicht bij de offerstellige was gezet een wit bord gevuld met water, waarin was geworpen een groote roode bloem. En dan brengt ook die priester een lans mede en draagt die, daarmee dansende, naar beneden, en laat haar herhaaldelijk prikken in de offerstellige, kort daarop gaat hij haar steken (laat haar de handeling steken verrichten) in het water dat in het bord is en vischt die roode bloem eruit tezamen met water en gaat dit laten druppelen op de gezichten der kinderen en roept fluitend de geesten en spreekt deze plechtig toe.

Is dat duiken afgelopen, dan gaat iemand die niet (zooals de priesters) bezeten is wegnemen de watervaten, spreekt (de meisjes) plechtig toe en uit ook heilwenschen voor haar.

Vervolgens wordt het eten in de wan gehaald door de niet bezetene, en daarmee danst hij driemaal (de binnenruimte van het huis) rond. Is dit gebeurd, dan gaat hij ermee naar den zolder, (waar) een harsfakkel (door hem) wordt aangestoken en de geesten tot den maaltijd worden genoodigd. Als (de geesten) klaar zijn met eten, dan wordt weer naar boven gegaan om de geesten te verzoeken (ergens anders naar toe te gaan), en wordt dadelijk daarop water op de handen (der geesten) uitgegoten (als een teeken dat de maaltijd afgelopen is).

Terwijl de priester aan het duiken is naar de geesten, is er ook iemand, die her- en derwaarts gaat, trap-op trap-af, de geesten aanroepende her- en derwaarts voor al die kinderen.

Konda is degeen die heeft gedoken (naar de geesten) in de watervaten, want voor hem is vroeger het waterschep-feest gevierd; Oede heeft dit niet willen doen, want hij is bang, daar voor hem de tajoek-plechtigheid nog niet is gehouden.

De spijzen die op het tafeltje voor de priesters (lagen), zijn gebracht naar Konda en Oede, zij tweeën moeten (ze) dan verdeelen. De spijzen van het tafeltje, die den geesten zijn aangeboden, toen dezen tot den maaltijd werden genoodigd, mogen niet geten komen te worden door de ouders, want dit is streng verboden. Om deze reden zijn ze verdeeld door de grootmoeders van Oejoe' en van Eno'.

Als is afgelopen het verwijderen van de watervaten, eerst dan is (deze plechtigheid) beëindigd.

Het gelukwenschen op den draagtijd.

1.

De heilwenschen der ouders :

Reeds lang bestond het plan
 (voornemen der ouders),
 de belofte iets goeds te doen
 voor de kinderen,
 de lang gekoesterde wensch
 van deze ouders. [voerd].
 En nu is die al vervuld (uitge-
 En als (het geoorloofd is) dan
 is het eenige wat (we) willen
 verzoeken, ach,
 aan de zegenrijke macht van
 de (vroegere) vorsten en vor-
 stinnen,
 (aan) de voorouders (die) in
 oude tijden zijn geboren,
 — die ook hebben geleefd zoo-
 als het behoorde (ordelijk) —;
 dat (zij) toch, ach, eerbiedig
 smeeken [doen worden,
 aan den Heer (die alles) heeft

dat gij drieën, ouders en kin-
 deren (hier is drie = allen)
 toch nog niet gescheiden zult
 worden (door den dood),
 (maar zult worden) gelijk een
 snoer van inongi'-kralen,
 gelijk een om een plankje ge-
 vouwen stuk wit goed,
 (dat gij) moogt leven zooals
 het behoort (ordelijk, netjes),
 niet meer neerslachtig moogt
 worden (door wonden enz.)
 Moge eerst de Heer (u) schei-
 den (door een niet ontijdigen
 dood);
 moge er eerst een grens wor-
 de gemaakt (tusschen u) door
 de grafspade!
 Gezamenlijk geschreeuw.

2.

De heilwenschen der familie :

Reeds lang bestond de over-
 eenkomst (der familieleden);
 het plan was er al toen (de
 kinderen) nog klein waren.
 En nu is het al uitgevoerd
 (beeindigd). [familieband,
 Goed is komen te worden de
 bestendig is komen te worden
 het leven (de gezondheid),
 en nog niet zijt (gij) van elkaar
 gescheiden (door den dood).
 O goden! er wordt verzocht
 om een zegen

aan den Heer die (alles) on-
 derhoudt,
 aan den profeet en de engelen,
 (aan) de vier en veertig krach-
 ten, [de en zee —.
 — de machthebbers van de aar-
 Ach, dat gij drie gebroeders (gij
 gezamenlijke familieleden)
 nog niet van elkaar gescheiden
 zult worden,
 (maar moogt worden) gelijk de
 tezamen gebonden baleintjes
 van een bezem,

gelijk een snoer van inontat-
kralen,
gelijk een tros lansat-vruchten,
gelijk een bos ramboetan-
vruchten!
Hetgeen in een of ander op-
zicht slecht is,
moge dat toch door hem (door
een hogere macht) worden
weggegooid naar het westen,
werp het weg over de zee
heen,
naar het gele Ternate (d.w.z.
heel ver weg),
naar het bobbelige uitspannel
(onder de kim)!
En gij drie gebroeders (gij ge-
zamenlijke familieleden),
moogt (gij) niet meer herhaal-
delijk de geelzucht krijgen,

moogt (gij) gevuld (vet) worden
en glad,
moge bestendigd worden (uw
leven (gezondheid)!
Moge eerst de Heer (u) schei-
den; (gij in hoogen ouderdom)
rondgaan naar het achtererf
(om daar begravente worden);
moge eerst de grafspade een
grens maken (u scheiden);
moge dan de geest van de
onderwereld het zijn, die (u)
in ontvangst neemt;
moge dan de geest in het bo-
venste luchtruim het zijn, die
(u) opneemt
(en u) gaat plaatsnemen
in het gezuiverde en het ver-
sierde (hogere heerlijkheid!)
Gezamenlijk geschreeuw.

3.

De heilwensen der grootouders :

Eerst nu is werkelijkheid (echt)
geworden
de belofte en de lang gekoes-
terde wensch,
het voornemen van deze uw
grootouders,
het gunstbewijs van deze uw
moeders.
Ja, nu zijn (deze plannen) al
werkelijkheid geworden.
Vergiffenis tien duizend maal en
duizend (wordt afgesmeekt)
voor het gehoor van de go-
den,
aan de geesten van de (vroeg-
ere) vorstinnen en vorsten,

aan de zeven bijeen behooren-
de engelen
— de aan weerszijden (staande)
bewakers der deuren —,
aan den Heer (die de voor-
nemens) werkelijkheid heeft
doen worden,
dat ach gij drieën (d.w.z. gij
gezamenlijke ouders en kin-
deren)
niet meer stakkerig moogt wor-
den (er slecht komt uit te zien),
(maar) moogt opgroeien goed
gevuld (vet, er best uitzien),
niet meer herhaaldelijk steen-
puisten moogt krijgen,

bestendig moge worden (uw)
 leven (gezondheid);
 dat uw moeders het nog be-
 leven

levensonderhoud (te ontvan-
 gen) te geven door de goden!
 Gezamenlijk geschreeuw.

4.

De heilwenschen van de huiseigenaars:

Eerst nu is uitgevoerd
 het plan en het loffelijke voor-
 nemen (belofte),
 de lang gekoesterde wensch
 van de gezamenlijke volwas-
 senen.

En nu is het eenige wat we
 met aandrang verzoeken
 aan de zegenrijke macht van
 de vroegere vorsten,
 aan den Heer die (alles) in zijn
 hand heeft,

aan den geest van de onder-
 wereld die (alles) draagt (be-
 schermt),

aan de kracht van de levens-
 middelen die groot hebben
 gemaakt; —

o goden! er wordt met aan-
 drang verzocht,

dat niet meer herhaaldelijk
 klierzwellingen ontstaan,
 (de meisjes) mogen opgroeien
 mooi gevuld (glad, er best
 uitziend), gelijk een tros rijst-
 aren, gelijk een snoer van
 sinoemomboi-kralen.

(Mogen) de goden (geven dat
 gij) nog lang leeft,

want dan zal uw levensonder-
 houd tot (u) komen (nl. door
 uw arbeid),

moge (gij) het komen te be-
 reiken (dat ge veel verkrijgt),

want dan zal het nog gegeten
 komen te worden door de
 volwassenen (ouders),

en (uw) liefdegaven zullen stil-
 len (hun) honger!

Gezamenlijk geschreeuw.

5.

De heilwenschen van u zelf:

Het plan en de lang gekoester-
 de wensch,

het liefdeblijk van deze uw
 moeders,

dat is nu al werkelijkheid ge-
 worden;

(nl.) het door u sterk verlang-
 de water (van het water-
 schepfeest), [gen,

de tampit- en de aïmboe-zan-

de zangen die nog van uw vroe-
 gere grootvaders afkomstig

Ach, ik smeeke eerbiedig [zijn.

aan de zegenrijke macht van
 de (vroegere) vorstinnen en
 vorsten,

aan de engelen, de bewakers
 van de deuren (poorten),

die u steeds in hun macht heb-
 ben;

dat gij drieën (allen), ach,
 toch niet meer stakkerig moogt
 worden,
 (maar) moge glad worden uw
 lichaam, [dend,
 moogt (gij) opgroeien vet wor-

moge lang worden uw heil,
 bestendigd worden uw leven
 (gezondheid).
 Moge de Heer verklaren,
 dat (eerst Hij) u zal scheiden!
 Gezamenlijk geschreeuw.

Odi-odi-heilwenschen.

Als het avond wordt ten tijde van het maken der waterschep-
 pers, ofwel ten tijde van het dragen, dan zet men zich aan den
 heilwensch-maaltijd. Als dan geheel afgeloopen is het eten, be-
 gint men heilwenschen te uiten, elkaar antwoordende van de
 tegenover elkaar gelegen uiteinden (der tafel), odi-odi-heilwen-
 schen (genoemd). Als iemand zoo'n gelukwensch wil uiten, dan
 gaat hij staan, steeds in de hand houdende een wokkabladd-
 napje of wokkabladd-bakje, de armen voortdurend over de borst geslagen,
 en stampt met den hiel één keer en spreekt, hij zegt: „O goden!
 mogen (de kwade geesten de meisjes) toch niet meer met een
 vloek treffen, toch niet meer herhaaldelijk de geelzucht bezorgen,
 toch niet meer herhaaldelijk zwellingen veroorzaken, toch niet
 meer misselijk maken, toch niet meer herhaaldelijk zenuwschok-
 ken verwekken, toch niet meer ongelukken maken, toch niet meer
 onheilspellende dingen toonen, want (wij) wenschen heilwenschen
 te doen (hooren) op den tijd waarop om zegen wordt gevraagd,
 samenvallende met den tijd waarop al volgens de voorvaderlijke
 instellingen is gehandeld, waarop spijzen zijn aangeboden aan
 de geesten van oudsher (om hierdoor genezing te bewerken)”.

Nu rest nog slechts (te zeggen
 dat mij) is verzocht dank te
 zeggen,

heeren aan het eene uiteinde
 (van de tafel).

Heil, heer oud-dorpshoofd,
 heil! (ik laat weten) dat (ik) een
 gelukwensch overbreng (nl.)
 de heilwensch

van Manoe en zijn twee zwa-
 gers,

van Makaendeg en van Po-
 inga;

(hun gevoelens) hebben elkaar
 ontmoet (zijn gelijktijdig ge-
 gaan naar hetzelfde doel)

(en) zijn al gegaan (en) hebben
 op keurige wijze

laten halen de oudsten,
 tezamen met de hoofden,

(en) ons allemaal (die hier
 zijn),

de familieleden en de oudjes
 (ouders, ooms en tantes der
 feestgevers);
 want hij heeft al gehandeld
 volgens de voorvaderlijke
 instellingen
 ten opzichte van de geesten
 die nog afkomstig zijn van
 oudsher,
 nog een erfenis zijn van de
 (vroegere) grootvaders,
 van Paloko' en van Simbala,
 aangaande het water (van het
 waterschepfeest), nog afkom-
 stig van oudsher,
 de eerste instelling vanuit Doe-
 moga.
 O goden! (deze regeling) is nu
 al toegepast geworden (op
 deze kinderen),
 het water is al gewreven over
 de lichamen.
 O goden! (wij) willen niet an-
 ders dan bidden (om gezond-
 heid)
 tot de zegenrijke macht van de
 vroegere vorsten,
 tot den Heer die alles heeft
 gemaakt;
 wat betreft al deze kinderen,
 als het geoorloofd is, willen (we)
 niet anders dan verzoeken,
 dat, ach, deze twee (d.w.z. alle
 kinderen waarvoor feest is
 gevierd):
 moge vredig zijn haar levenslot,
 moge bestendig zijn haar leven
 (gezondheid),

moge worden weggevaagd de
 huiduitslag (erge schurft),
 moge geheel droog worden (de
 wonden, puisten),
 heelemaal verdwijnen (en)
 droogworden,
 moge glad (mooi gevuld) wor-
 den haar lichaam,
 alsof het is ingewreven met olie,
 en moge voorspoedig (weel-
 derig) zijn haar groei,
 gelijk de groei (de wijze van
 groeien) van bawa-groente
 in de asch van een nieuwen
 (pas afgebranden) tuin.

En nu is (de gelukwensch) ver-
 plaatst herwaarts
 naar de gezamenlijke ouders,
 die de kinderen hebben be-
 handeld volgens de voorva-
 derlijke gewoonten
 ten opzichte van de geesten die
 in oude tijden zijn geboren,
 (die) allang hebben gevraagd (en)
 met veel aandrang verzocht
 om gescheurde wokka-bladeren
 (d.w.z. om het waterschep-
 feest).

O goden! er wordt verzocht,
 ach, (om gezondheid),
 want nu is (het feest) reeds
 gehouden;
 en nu willen (we) niet anders
 dan verzoeken, ach,
 aan de zegenrijke macht van
 de (vroegere) vorsten en vor-
 stinnen,

aan den Heer (die alles) heeft
doen worden,
dat gij drieën, ouders en kin-
deren (d. w. z. alle huisge-
nooten)
moogt leven zooals het behoort,
niet meer neerslachtig (be-
drukt) moogt worden (door
wonden enz.).
Moge eerst de Heer (u) schei-
den ;
moge er eerst een grens worden
gemaakt (tusschen u) door de
grafspade !

En nu ten derde in deze,
de gelukwensch zal worden
verplaatst
naar ons allen gezamenlijk,
die bijeen zijn gekomen, bij
elkaar zijn verzameld,
en (die) hebben gegeten van de
spijzen
en hebben gedronken van de
dranken.

En als (het geoorloofd is), wil-
len (we) niet anders dan ver-
zoeken
aan de zegenrijke macht van
onze (vroegere) grootvaders,
aan den Heer (die alles) heeft
doen worden,
dat hetgeen bezorgd maakt door
een gevoel van onwel zijn,
o goden, hij (een hoogere
macht) eerst gaat weggoeien,
werp het weg over de zee heen,
waar het niet meer geroken

wordt (vanwege den grooten
afstand),
waar het niet meer gezien
wordt.

De inhoud van het land, de
inhoud van de zee,
kome die toch oostwaarts zich
te verzamelen (opdat wij die
kunnen vangen).
De inhoud van de rivieren en
riviertakken,
die met giftwortel is gevangen
en met fakkels wordt gevan-
gen,
de middensoort garnalen en
de kleine garnalen,
de inhoud van de eetnapjes en
de inhoud van de kookpotten,
mogen die levensonderhoud
geven dat sterk maakt,
(dat) groot maakt (en ook) ach-
terlijk in het groeien doet
blijven,
ons doet leven (gezond maakt) !

O goden, (de gelukwensch)
wordt weer verplaatst naar
het dorp.

Ach, dat hetgeen slecht is,
hetgeen dat kookt (omdat het)
heet is,
eerst door hem worde wegge-
gooid naar de verte,
waar de honden het niet kun-
nen bereiken (want ze ruiken
het niet meer),
naar een oneffen uitspansel
(onder de kim).

Hetgeen scherp gepunt is, dat
 worde eerst stomp,
 hetgeen langwerpig scherp is,
 dat worde eerst bot,
 hetgeen warm is (heet), dat
 worde eerst koud,
 hetgeen besmettelijk is, dat ver-
 wijdere zich eerst
 naar het verste westen van
 Mekka,
 waar het niet (kan) ruiken
 den rook van den wierook.
 O goden, hetgeen rot is,
 dat hij (een hoogere macht)
 het toch doe wegvliegen naar
 de hoogte,
 werp het weg over de bergen
 heen,
 waar (het geluid van) den don-
 der het niet kan bereiken,
 waar niet kunnen komen de
 geesten,
 de geesten (die) zich verspreid
 hebben.
 O goden, hetgeen slecht is,
 dat hij het toch weggooie naar
 het westen,
 werp het weg over de zee
 heen,
 waar het niet kan worden be-
 reikt door den bliksem,
 naar het bobbelige uitpansel
 (onder de kim),
 naar de wereld (die) naar be-
 nedden helt.
 O goden, de inhoud van het
 zoet-water en de inhoud van
 de zee

onder den steen waar de aarde
 en de zee op rust,
 kome die toch ook oostwaarts
 zich naar het ondiepe te be-
 geven (stranden),
 in de riviermonden en op het
 strand,
 opdat (wij die) zullen rooken
 en roosteren,
 en daarmee vullen de bamboe-
 kokers.
 O goden, wij drie gebroe-
 ders,
 goden, (door ons) wordt ver-
 zocht om een zegen,
 dat (wij) nog niet gescheiden
 worden (door den dood).
 Dat eerst de Heer (ons) be-
 machtigt,
 (als we) rondgaan derwaarts
 naar het achtererf;
 dat het eerst de grafspade is,
 die een grens make (tusschen
 ons).
 Moge dan de geest van de on-
 derwereld het zijn, die (ons)
 in ontvangst neemt,
 moge dan de geest in het bo-
 venste luchtruim het zijn, die
 (ons) opneemt
 en naar boven gaande (ons)
 plaatst
 in het gezuiverde en het ver-
 sierde,
 (wat) nog een erfenis is van
 den profeet Mohammed!
 Met heil! gezamenlijk ge-
 schreeuw.

Deze heilwensch is lang. Maar er zijn er ook, die kort zijn. Als men beëindigt één zegenwensch, dan wordt er weer over geschreeuwd, aldus: ha ha a i joooo, a oe weeee, a i joooo!

Zijn beëindigd deze odi-odi-heilwenschen, dan kan men weer gelukwenschen zeggen voor het heil van de hoofden, ofwel voor het heil van het dorp, of voor het heil van leeftijdgenooten.

Bondit-zegenwenschen.

1. „Elkaar kietelen bij het toengkiki'-spel”.

Elkaar kietelen bij het toengkiki'-spel.	naar de kinderen die bedrukt zijn,
Eerbiedsbetuiging en een verzoek om vergiffenis, ach, dit slechts is mijn eerbetoon aan deze vrouwen en deze aanzienlijke dames,	(die) allang hebben aangedrongen op en met veel aandrang verzocht
aan het kernhout van de tongki'-boomen,	om de waterbehandeling (die) nog afkomstig is van de (vroegere) vorstin.
aan het kernhout van de ebenhout-boomen.	Nu is dit (water) al uitgegoten komen te worden
De opolat-bladeren, hiermee (is men) gewoon glad te schuren, hiermee (is men) gewoon tevreden te stellen	op de lichamen, ieder een beetje.
de (hoogere) machten; waar is degeen die dit niet wil erkennen?	En als het geoorloofd is, willen (we) niet anders dan verzoeken, ach,
dat men die hier doe naderen!	aan de zegenrijke macht van de (vroegere) vorsten en vorstinnen
Mijn rede zal eerst maar verplaatst worden	dat (de kinderen) opleven, krachtig en levendig worden!

2. „De kakakoe-vogel zet een hooge borst”.

De kakakoe-vogel zet een hooge borst.	is mijn vrees dat ik fout zal komen te zijn.
De reden die (me) steeds weer stil maakt,	Daar (zit) degeen die het hoofd is,
wenig maakt de woorden (gelukwenschen),	(die) steeds opteekent (de fouten), het er op toelegt

te zoeken naar hetgeen fout zal komen te zijn.
 Een woord op de punt van de tong,
 (dat het) weer terug is gekeerd,
 (bestaat) niet.
 (Ik) ben in zorg dat (ik) fout zal komen te zijn,
 af zal moeten snijden (mijn) tong (vanwege een fout gezegde).
 Met eerbied wordt verplaatst de rede,
 ik verplaats haar naar de stakers,
 naar de kinderen (die) er ellendig uitzien,
 (die) dringend vragen te laten tellen (de toe te passen aloude gebruiken)
 aan deze moeders en deze vaders.
 (De mannen) zijn opgestaan (vertrokken) en weggegaan,
 hebben gevolgd de tuinwegen, en hebben geveld een ouden arenpalm,
 hebben den inhoud er uit geklopt en gehamerd.
 En (toen is er gezegd:) doe het in de draagmand,
 komaan, want (we) willen gaan naar de plaats waar (de ruwe uitgeklopte massa) wordt fijn geklopt bij de beek.
 Het is fijn geklopt en verbrijzeld;
 (het sago-meel) is bijeen ge-

schraapt en uit den bak genomen
 (en) verpakt in groote pakken.
 (En toen is er gezegd:) draag het op den rug (want we) willen gaan.
 (En zoo) zijn (ze) teruggekeerd naar huis.
 Dit is het voornaamste van de aloude overleveringen. —
 Neem van den haak het werpnet!
 volg stroomopwaarts de beek, vang visch met flambouwen (en vorken) en fakkels. —
 Onderweg is het net herhaaldelijk uitgeworpen, heeft kunnen vangen groote garnalen. —
 Rook (de garnalen) tot ze goed droog zijn,
 doe ze in den bamboe-koker.
 Dit is de aloude overlevering inzake de visch. —
 Waar zijn toch de kleine kinderen (die bemedicineerd worden)?
 Ga toch de waterscheppers halen,
 opdat het niet eerst krakend dondere.
 Ga naar beneden naar de aarde (gij waterhalers),
 kijkt goed uit dat ge niet komt te vallen,
 want dan komt de aloude overlevering fout te zijn (wordt krachteloos);

schep water uit de bron (laat
de nap de handeling schep-
pen verrichten)!

Met dat (ge) terug komt te
keeren naar huis,
laat het (water) dan stroomen
(uitgegoten worden) in het

groote watervat,
laat het stroomen op de sche-
dels!

Waar zijn de kinderen (die) er
ellendig uitzien?
(Zij) zullen opgroeien (leven)
gezond en vergenoegd!

Het portret van Mr. Willem Arnold Alting in de Landsverzameling

door

J. DE LOOS-HAAXMAN.

Dit is een portret in olieverf op een dikke koperen plaat geschilderd, van voortreffelijke kwaliteit, bovendien gemerkt en gedateerd. In de verzameling 's Lands schilderijen staat deze beeltenis geheel op zichzelf; zij heeft relatie noch met oudere, noch met jongere landvoogdspportretten en is een conceptie van uitgesproken Westersch, tevens van laat 18e eeuwsch karakter. Zij werd geschilderd door Johann Friedrich August Tischbein, die zijn naam zonder voorletters rechts beneden plaatste met „pinx. 1788” er onder. De handteekening is gelijk aan de signatuur van den schilder op portretten in het Rijksmuseum en in het Mauritshuis.

Johann Friedrich August stamde uit een geslacht, waarvan men kan zeggen, dat het schilderen wel een familiekwaaal leek. Dit geslacht bracht n.l. gedurende de 18e en in het begin der 19e eeuw niet minder dan 21 reguliere schilders voort van den naam Tischbein en bovendien nog 15 schilderende afstammelingen van anderen naam. Velen van hen waren hofschilders, o.a. Johann Friedrich August. Hij was onder hen een der beste en stellig de vermaardste! Hij werd in Maastricht geboren in 1750 en stierf na vele omzwervingen en een zeer werkzaam leven in 1812 te Heidelberg. Zijn eerste onderricht ontving hij van zijn oom Johann Heinrich te Cassel, den schepper van de bekoorlijke Schönheitsgallerie op Wilhelmthal, en studeerde later kunst te Parijs. Hij werd hofschilder bij den vorst van Waldeck, die hem verscheidene kunstreizen liet doen en een langdurig verblijf in Italië voor hem mogelijk maakte. In 1781 kwam Tischbein voor de eerste maal in Nederland, verbleef er ten tweeden male van Februari

1786¹⁾—November 1787, vertrok daarna naar Arolsen om vervolgens wederom in 1788 tot den herfst van 1789 in Den Haag te vertoeven. Na een kort verblijf andermaal te Arolsen, steeds met vrouw en dochter — was hij tot einde 1794 opnieuw in ons land, eerst in Amsterdam, vervolgens in den Haag. Zijn dochter Caroline schreef haar herinneringen op en uit de mededeelingen daarin over haar vader putte Prof. Dr. Adolf Stoll (Cassel) vele gegevens voor zijn boek *Der Maler J. F. A. Tischbein und seine Familie* (Stuttgart 1923). Stoll heeft aan dit werk een genealogische lijst van het geslacht Tischbein, benevens een lijst van J. F. A.'s historische en allegorische schilderijen, genrestukken en portretten toegevoegd. Er zijn ± 400 portretten, w.o. vele van Nederlanders en van de Stadhoudelijke familie ²⁾. Het portret van Alting wordt in deze lijst niet genoemd.

Mr. Willem Arnold Alting werd in 1724 te Groningen geboren en ging na beëindiging zijner juridische studie in den herfst van 1750 als onderkoopman naar Indië. Van midden 1751 tot zijn dood ³⁾ in Juni 1800 verbleef hij te Batavia, zeventien jaar lang in de hoogste functie, nog drie jaren daarna als ambteloos burger. Onafgebroken vertoefde hij er een halve eeuw lang en een en veertig jaren van deze halve eeuw zat hij, aanvankelijk als tweede, daarna als eerste secretaris van de Hooge Regeering, al spoedig als lid van den Raad van Indië, vervolgens als landvoogd onder de portretten zijner voorgangers ⁴⁾. Alting liet geen gunstige reputatie na en slechts een tweetal portretten, die geen van beide origineel zijn, doch waarvan het Indische ⁵⁾ niettemin tot de mooie en levendigste stukken der Landsverzameling behoort, en bovendien zoo boeiend en direct is, dat de uitspraak, dit portret zou niet origineel zijn, wel degelijk bewijs behoeft.

¹⁾ 18 Juli 1786 betaalt hij zijn meestergeld aan het schildersgilde „Pictura”, zie Obreens's Archief V, 165.

²⁾ In het Rijksmuseum bevinden zich negen origineele pastels van den stadhouder en zijn familie. Voor de overige Oranjeportretten door Tischbein werd niet geposeerd. Dit zijn dus samenstellingen en herhalingen! Zie A. Staring over het boek van Stoll in *Oudheidkundig Jaarboek* 3e serie *Bulletin Oudheidk. Bond* jrg. (1924) 285.

³⁾ Alting ligt begraven op Tanah Abang, zerk no. 20.

⁴⁾ Dr. F. DE HAAN, *Oud Batavia*² p. 126.

⁵⁾ Kniestuk, levensgroot, 107⁵ × 92 cm.

De staande figuur van den landvoogd is in een driehoek opgebouwd. Rechts beneden geeft een tafel met aardbol, foliant, gezegelde stukken en een Turkschen tabakzak een stevige verbreding aan de rechte figuur, die smal in de schouders is en een fijn gebeeld hoofd heeft; links beneden komt de verbreding tot driehoeksbasis van het wijde vest en van den gebogen rechterarm. De hand steunt op de heup en de gemanieerd gespreide vingers houden den commandostaf vast. Het stilleven rechts heeft allerlei mooie koele kleurtjes, helder belicht; de zwarte jas — van diep en week fluweel — staat tegen een bijna egaal roestrood fond; het lange breede vest, dat zoo ruimschoots mee doet aan de basisverbreding, is van goudbrocaat; de jabot werd uiterst luchtig en met bijna geen materie neergezet.

Ook als conceptie is het portret goed; kleur en toon zijn aangenaam en het bezit zoowel gratie als reeële mannelijkheid, hier bovendien van aristocratische allure. Kop en figuur zijn even levendig; de kop is niet alleen vast van bouw en schildering, doch bovendien ook van een volkomen eenheid in de uitdrukking waardoor vertrouwen in de gelijkenis wordt gewekt. Een doordringende schepping is dit portret, uiterlijk schoon, doch ook vol innerlijke kracht en daarom is het te meer verrassend om tot de conclusie te komen, dat Alting voor dit levendige portret niet gezeten heeft, dat schilder en model elk aan een andere zijde van den aardbol leefden, dat zij elkander nooit hebben ontmoet. Des te meer pleit dan feitelijk dit evenwichtige, in alle onderdeelen zoo gebonden werk voor de voortreffelijke eigenschappen van zijn maker.

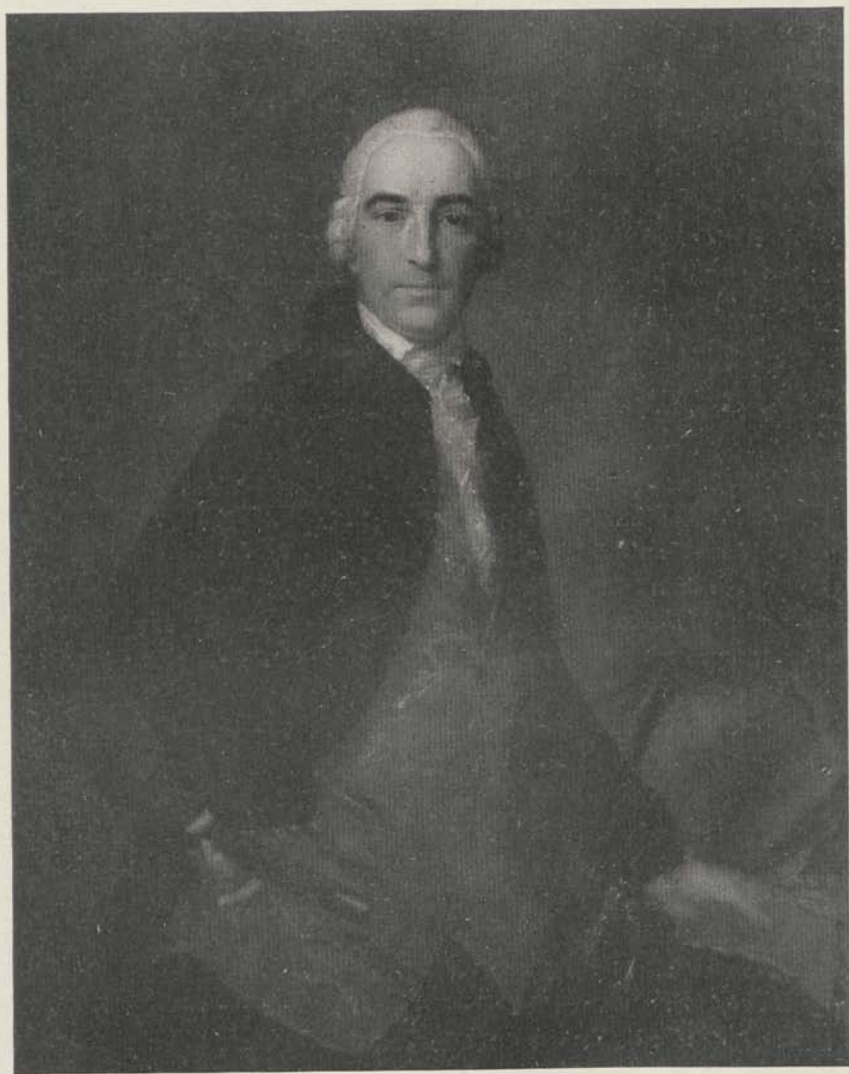
Voor Tischbein, die in Europa — behalve in West-Europa heeft hij ook in Rusland geschilderd — ruimschoots bestellingen ontving en waardeering ondervond, zou een reis naar Indië natuurlijk allerminst voor de hand hebben gelegen. Daar evenwel de mededeelingen van Caroline Tischbein niet duidelijk aangeven, wanneer precies Tischbein in 't jaar 1788 in Holland terugkwam en of hij regelrecht uit Arolsen naar den Haag reisde, leek het toch aangewezen nog een nader onderzoek in te stellen. Te dien einde zijn dan ook op 's Rijksarchief de scheepssoldijboeken van de zes kamers der Compagnie over de jaren 1786-1788 nagezien. Had Tischbein in 's Compagniesdienst of als passagier de reis

naar Indië gemaakt, dan zou zijn naam in deze administratieve registers zijn opgeteekend. Zijn naam werd echter niet aangetroffen.

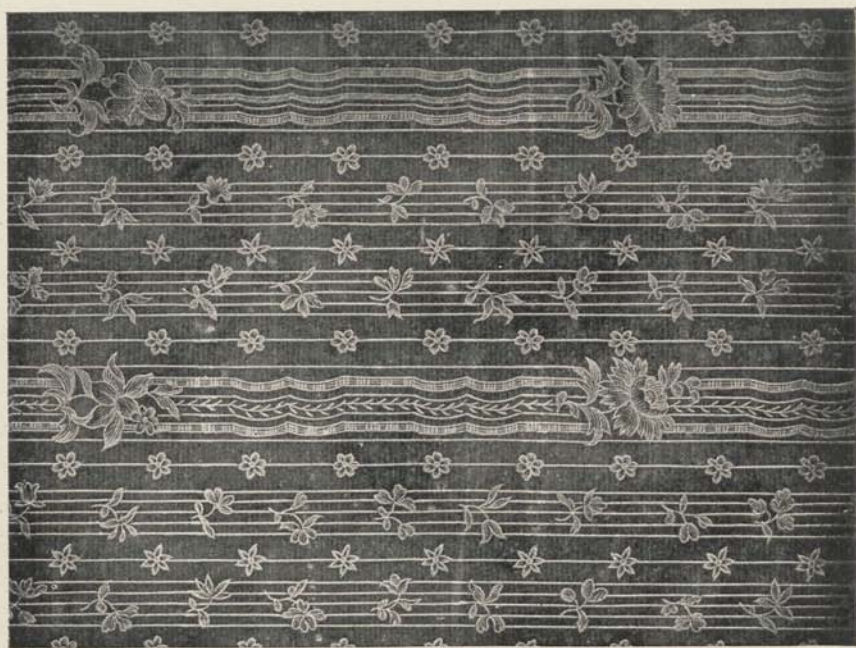
Tischbein schilderde het portret van Alting in 1788, toen de landvoogd reeds den leeftijd van vier en zestig jaar had bereikt en zijn trekken misschien nog knap, doch zeker niet fijn en gespierd meer waren. Doch de neiging tot flatteeren en verjongen was dezen hofschilder natuurlijk eigen en bij een portret buiten het model om zal de schilder zich waarschijnlijk te minder beperking hebben opgelegd, zoodat Alting jeugdiger voor het nageslacht werd bewaard dan hij inderdaad was. Toch kan het echter wel zijn, dat Tischbein naar een voorbeeld, op jonger leeftijd gemaakt, werkte, ofschoon dit toch wel niet van vóór 1780, het jaar van Altings optreden als Gouverneur-Generaal, zal zijn geweest; dit met het oog op het costuum en misschien met het oog op den commandostaf. Op eenigerlei wijze moet Tischbein natuurlijk de trekken van Alting vóór zich gehad hebben. Deze afbeelding is dan zonder twijfel een Indische beeltenis geweest, waarvan wij evenwel techniek noch schilder kennen en evenmin de verblijfplaats, zoo het nog bestaat.

De inlichtingen over portretten van Alting zijn schaarsch. Frederik Muller noch Van Someren noemen hem in hun opsommingen van prentportretten. Moes nam den Landvoogd Alting niet op in zijn *Iconographia Batava*, doch maakte later een aanteekening in een exemplaar van dit werk, dat in de bibliotheek van het Prentenkabinet te Amsterdam berust. In deze aanteekening wordt een portret door Tischbein genoemd uit de collectie Pieter Cornelis Hasselaer, verkocht in Amsterdam 28 Nov. 1797¹⁾; voorts een portret in het Paleis te Weltevreden door een onbekende — d.i. het gesigneerde en gedateerde portret, onderwerp van dit opstel —; ten slotte een kleine copie te Buitenzorg (zie hierachter bij copieën). Een voorbeeld uit Indië, waarnaar Tischbein zou hebben gewerkt, komen wij in deze aanteekening van Moes geenszins op het spoor, terwijl het Prentenkabinet geen gegraveerd portret, dat een aanduiding zou kunnen geven, bezit of kent.

¹⁾ Tegenwoordige verblijfplaats onbekend (mededeeling directeur Prentenkabinet, 1927). Het is ondertusschen niet uitgesloten, dat dit portret uit de coll. Pieter Cornelis Hasselaer zich in de verzameling van het Departement van Koloniën bevindt. Zie bij „Copieën”.

Portret van Mr. W. A. Alling.
(Paleis Rijswijk)

Boven: Portret van Mr. W. A. Alting in de ambtswoning van den Commissaris der Koningin te Groningen.

Onder: De koperen plaat, waarop het portret in de Landsverzameling geschilderd is.

Ook door Jacobus van der Steege, den lijfarts van Alting, aan wien wij het ontstaan van een tweede portret van Alting danken, kan het voorbeeld van het portret door Tischbein niet naar Nederland zijn gebracht, want deze medicus repatriëerde in 1789.

Van der Steege ¹⁾ had te Groningen gestudeerd, kwam ± 1772 te Batavia aan, voerde er de koepokinenting in en had er jaren lang een zeer winstgevende praktijk. Terug in Groningen liet hij aldaar een huis bouwen in de Boteringestraat. Dit huis, in 1791 voltooid, is thans de ambtswoning van den Commissaris van de Koningin. In de rechtervoorkamer boven de deur naar het voorhuis liet Van der Steege het portret aanbrengen van den landvoogd Alting, aan wien hij zeer veel te danken had. Ook Van der Steege moet dus de beschikking hebben gehad over een portret van Alting. De Groningsche beeltenis ²⁾ is het ovale middenstuk van een grijs in grijs geschilderde, decoratieve deurbekroning in den vorm van een cirkelsegment. De aanvulling links en rechts van het portret bestaat uit symbolische motieven, engelfiguurtjes, kanonnen, een Oranjeboom enz. in een ordonnantie in den stijl van den tijd. Er is voorts een plaquette met opschrift, dat naam en functie van Alting vermeldt.

Hoewel het in grisaille geschilderde bovenstuk decoratief van opvatting is, is niettemin het portret ³⁾ treffend van gelijkenis.

Daar het huis in de Boteringestraat in 1791 voltooid was, zou men het ontstaan van dit portret in hetzelfde jaar kunnen stellen, dat is dus drie jaar nadat Tischbein het groote elegante kniestuk uit de Landsverzameling schilderde.

De gelijkenis der beide portretten onderling is sprekend. Het is echter een gelijkenis als van den zoon op den vader, want geeft het portret te Weltevreden den kop van een veertigjarige, de Groningsche beeltenis is die van een man van zeker meer dan zestig jaren.

¹⁾ Zie *Mr. Willem Arnold Alting, een Groningsch Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië*, door Prof. Mr. J. E. HEERES in den Groningschen Volksalmanak 1911, p. 221.

²⁾ Ik had gelegenheid het portret te Groningen te zien, doch vond signatuur noch datum.

³⁾ Ik dank de afbeelding van het Groningsche portret aan de vriendelijke tusschenkomst van Mr. J. P. Fockema Andreae.

Maar al is de overeenkomst in den stand van het hoofd, in het kijken der oogen waarlijk treffend, toch bezit het Groningsche portret niets van den zwier en de gratie, waarmee Tischbein den Gouverneur-Generaal voordraagt, doch integendeel geheel den nuchteren eenvoud en de directheid zonder omhaal, die zoovele Indische portretten in de Landsverzameling bezitten. Ondertuschen echter vertoonen het kleurige portret en het grauwe contereitsel trek voor trek hetzelfde gelaatstype, de zware wenkbrauwen, den horizontalen plooi boven den neus, de divergeerende begrenzing van het neuswortelvlak, de wat vooruitstekende onderlip, een gelijke begrenzing van het voorhoofd aan den schaduwkant, een zelfde kaaklijn. Wel is daarentegen de neus op het Groningsche portret duidelijk gebogen. Het lijkt evenwel alsof daarmee juist de breede decoratieve opzet in groote penseelstreken werd beoogd en ook gebaat!

Ondanks de ingevallen en vermagerde bovenlip blijft voorts de mond dezelfde, evenzoo de schaduw op de ingevallen wangen en op de onzuivere contour van den kaak.

Men zou natuurlijk de vraag kunnen stellen: Is het Groningsche portret wellicht een origineel portret uit Indië? Ik meen van niet. Want het portret is als één geheel ontworpen met zijn eveneens grijs in grijs geschilderde symbolisch-ornamentale omgeving. Het is onmiskenbaar opgevat als intrinsiek deel van een dessus de porte in den stijl van den tijd van het huis in de Boteringstraat.

Volstrekt niet onwaarschijnlijk echter lijkt het, dat Tischbein en de Groningsche schilder naar hetzelfde voorbeeld hebben gewerkt, dan echter een voorbeeld door een schilder in Indië geconterfeit.

De koperen plaat.

Het portret te Weltevreden is op een dikke koperen plaat geschilderd, die aan de achterzijde een diep gegraveerd Lod. XVI ornament vertoont.

De Directeur der Leidsche Katoenmaatschappij, de heer Driessen, meende, dat deze plaat waarschijnlijk heeft gediend voor het drukken van katoentjes met de z.g. Planche Plate Machine, dus vóór de uitvinding van de drukmachine, waarbij men met koperen rollen werkte.

De Directeur van het Museum voor Land- en Volkenkunde te Rotterdam Van Nouhuys was daarentegen van oordeel, dat de plaat bestemd was geweest voor het drukken van 18e eeuwsch omslagpapier, voorts, dat gravure en ontwerp Westersch (en laat 18e eeuwsch) waren. De Conservator van 's Rijksprentenkabinet Ch. H. de Stuers meende eveneens, dat de plaat gemaakt was voor het vervaardigen van omslagpapier of schutbladen, ofschoon men voor het drukken van dit papier meestal ander materiaal, gewoonlijk houtblokken, gebruikte.

Copieën.

Van het portret te Weltevreden bestaan twee kleine copieën, een te Buitenzorg in de copieëngalerij van het Paleis, de andere in het Departement van Koloniën. Dit departement heeft indertijd twee copieën bezeten. Zooals men weet is de volledige copieënverzameling van het Departement van Koloniën in 1931 met het Nederlandsche paviljoen op de Parijsche Wereldtentoonstelling verbrand. Slechts enkele dubbele exemplaren waren op het Departement achtergebleven, w. o. een tijdscopietje door Tischbein, gesigneerd en gemerkt 1789. Het is een kleine copie van het groote staande kniestuk en een goed stukje. Het is volstrekt niet onmogelijk, dat het afkomstig is van de verk. Hasselaer, Amsterdam 1797.

Het copietje te Buitenzorg is geen tijds copie. Het werd geschilderd door J. C. Müller Kruseman, leerling van Cornelis Kruseman en door hem gemerkt en gedateerd te Batavia 18 $\frac{3}{22}$ 38. Müller Kruseman maakte verscheidene copietjes van landvoogdsportretten voor de regeering. Deze hebben alle de typische, dorre, rossige kleur van het tijdvak. Als zoodanig zijn zij dus niet juist gecopieerd, wel echter zijn zij juist naar den vorm. De behandeling is miniatuurachtig en zeer zorgvuldig.

Johan Casper Müller Kruseman schilderde van Maart 1838 — Nov. 1838 de copieportretjes van Alting, Van Overstraten, Siberg, Wiese, Van der Capelle, De Kock, Van den Bosch en Du Bus de Gisignies. Dit was niet het eenige, wat hij voor het Gouvernement van Ned.-Indië uitvoerde, want bij besluit van 3 Juli 1838 no. 16 wordt, gelet op de resolutie van 25 Sept. 1836, autorisatie

verleend tot het uitbetalen aan den kunstschilder J. C. Müller Kruseman van f 72.— en f 1700.— „wegens het vernissen van acht schilderijen uit het Gouvernementshôtel te Rijswijk en het verbeteren (!) en vervaardigen van portretten van voormalige Gouverneurs-Generaal van Nederlandsch-Indië”. In hetzelfde jaar verzoekt de schilder de regeering (wederom) portretten uit de Landsverzameling te mogen restaureeren. Volgens hem zouden er van de eerste 35 vier op nieuw doek moeten worden *overgeschilderd*. (!) De regeering ging niet op zijn verzoek in. In 1842 woont Müller Kruseman te Salatiga, waar een dochter geboren wordt (Fichescoll. 's Landsarchief); in 1846 zendt hij een request aan den Gouverneur-Generaal, waarin hij zich kunstschilder van beroep noemt, leerling van Cornelis Kruseman, en waaruit blijkt, dat hij reeds 14 jaar in Indië is en een reizende betrekking heeft. Hij vraagt ten behoeve van zijn gezin 1/6 bouw gouvernementsgrond in een dessa in het district Salatiga tegen landpacht, en voor zichzelf een opdracht om enkele nog aan de copieëngalerij ontbrekende copieën te maken.

De grond werd geweigerd, zijn diensten werden „niet verlangd”, en de opdracht voor de ontbrekende copieën evenals die tot restaureeren der groote portretten zou eenige jaren later worden gegeven aan Raden Saleh, den „Schilder des Konings”, die de eerste conservator is geweest van 's Landsverzameling Schilderijen.

De Hollandsche Grafmonumenten te Surat

door

Dr. A. J. BERNET KEMPERS.

Onder de Hollandsche oudheden in Oostersche landen zullen er wel niet veel zijn, die in merkwaardigheid kunnen wedijveren met de grafmonumenten te Surat op de Westkust van Voor-Indië. Al dadelijk de aanwezigheid van dergelijke curieuse en kostbare mausolea, en dan nog wel van Hollanders, in een weinig prominente plaats als Surat zou den argeloozen bezoeker van het Hollandsche kerkhof aldaar kunnen verbazen. Maar Surat, toch nog steeds een plaats van 'n 100.000 inwoners, was voordat het als emporium door het iets Zuidelijker gelegen Bombay werd overvleugeld een groote en hoogst belangrijke handelsstad. Onze eigen relaties daarmee dateeren reeds uit de eerste jaren van de zeventiende eeuw, toen uit Atjeh een tweetal kooplieden werd gezonden om het terrein voor den handel te verkennen. Kort daarop werd een factorij geopend, die uitgroeide tot het centrum van den Hollandschen handel in de Westerkwartieren. In de achttiende eeuw stelden de Engelschen de onzen in steeds toenemende mate in de schaduw, de Nederlandsche belangen concentreerden zich hoe langer hoe meer op den Archipel en in 1825 werden de laatste, praktisch te verwaarloozen, resten van Nederlandsche nederzettingen in Voor-Indië ontruimd. Maar nog steeds is, vooral in Surat en andere plaatsen van Gujarat en omliggend gebied: Broach, Baroda, Ahmadabad, de herinnering aan de Walanda's bewaard gebleven. Het in de vroege ochtenduren wondermooie uitzicht op de half in nevel gehulde oevers der Tapti bij Surat slaat men gade van de „Dutch Road”, waar vroeger de Hollandsche pakhuizen hebben gestaan. Ook namen als Walandabandar (Hollandsche werf), Walandawad (Hollandsch

terrein), Walandawadi's well (de put van dit terrein) zijn nog in gebruik.

Veelsoortige Hollandsche monumenten vindt men echter in Surat evenmin als elders in het voormalige Mogol-rijk. De situatie was daar voor de Hollanders immers geheel anders dan in andere streken, waar zij zich gevestigd hadden. Niet alleen in vergelijking met bijv. den Archipel, maar ook anders dan in het Zuiden van Voor-Indië zelf, buiten het gebied van den Groot-Mogol. Daar vond men, naar het getuigenis van Daniel Havart, „vele straten, daar niet als Hollanders in wonen, en onder andere een geheele reeks met huizen, alle op een byzondere wijze naar de Hollandsche manier getimmerd, daar drie ryen boomen voor staan, en daar men des avonds zo wel, als bij daag, geen onvermakelijke wandeling heeft” ¹⁾. Het ging daar blijkbaar huiselijker en plezieriger toe dan in Surat met zijn eeuwige strubbelingen met het Mogol-volk, zijn verplichtingen, eenerzijds tot strijkages, anderzijds tot opbieden tegen de pracht en de praal der plaatselijke grootheden, elders stellig in mindere mate vereischt. Van een versterkte vestiging, zooals het fort Geldria in het Zuiden, van een Hollandsche wijk, was in Surat geen sprake. „'s Compagnies woning” was een huurhuis en terwijl men elders nog een vergaderlokaal of een combinatie van bank en bioscoop weet aan te wijzen, waar eens de Hollandsche loge gevestigd is geweest, is er in Surat geen dergelijk monument te vinden. Wat men daar weleens voor houdt, is wellicht de Engelsche, maar niet de Hollandsche loge geweest. Wie andere herinneringen zoekt dan geschriften of namen, moet zijn schreden richten naar het Hollandsche kerkhof, want zooals zoo vaak in het Oosten zijn ook hier Hollandsche oudheden en Hollandsche grafmonumenten verwisselbare grootheden.

Het Hollandsche kerkhof ligt, niet ver van het Engelsche — dat nog steeds in gebruik is — en grenzend aan het Armeensche, even ten Noorden van Surat ²⁾. Uit de stad komend zien wij aan

¹⁾ D. HAVART, *Op- en ondergang van Cormandel . . .*, 1693, I, p. 105.

²⁾ *Calcutta Review*, IX, 1848, p. 123-33; A. F. BELLASIS, *Journ. Bombay Br. R. As. Soc.*, VI, 1861, p. 146-56; *Bombay Gazetteer*, II, 1887, p. 323-7; J. A. B. WISELIUS, *Gids*, 1887, IV, p. 156-9; *Elsevier's Maandschrift*, 1905 (niet gezien); M. WAGENVOORT, *Neerlandia*, 1907, p. 1-10, 23-8. afb.; J. C. OVERVOORDE, *Bull. Ned. Oudh. Bond*, IV, 2, 1911, p. 105-8;

onze linkerhand hooger dan de weg een witgepleisterde poort zonder opschrift of andere teekens (afb. 9). Haar stijl herinnert ons er echter aan, dat wij op het punt staan een stukje Oud-Holland te betreden temidden van een vreemde wereld. Wie wel eens het passagieren in Colombo benut heeft om uit het drukke Oostersche leven binnen te gaan in de typisch vaderlandsche sfeer der Wolvendaal kerk, zal zich de eenigszins ongewone gewaarwording, die de Hollander te Surat ondergaat, kunnen voorstellen. De vergelijking houdt echter op juist te zijn, wanneer men eenmaal is binnentreden. De Wolvendaalsche kerkbanken en preekstoel zou men immers ongewijzigd kunnen overbrengen naar het eigen land. Op het Suratsche kerkhof moet ieder, die niet reeds door afbeeldingen is voorbereid, wel verbijsterd staan tegenover de veelheid van zonderlinge grafmonumenten — zonderling als laatste rustplaats van Hollanders — met hun koepeldaken, bovenverdiepingen, pinakels, zuilengaanaderijen en merkwaardige ornamentmotieven. Toch blijkt er al dadelijk bij het binnentreden van den eersten, niet het minst exotisch lijkenden graftempel geen misverstand mogelijk ¹⁾. In de nis tegenover den ingang, boven een der vensters, uitgebeiteld met zwarte drukletters in de witte kalk, lezen wij:

Hier Rust
 Het Lichaam Van
 Zijn Hoogedelheyt
 d'Hr *Hendrik Adriaan*
Baron van Reede
 tot *Drakesteyn* Heere Van
Meydregt
 Onder De Ordre Van De Ridder
 schap En Uyt De Selve Ordre
 Gecommitteerd In De Ordinaris
 Gedeputeerde Van D'Edle Mogend
 Heeren Staaten 'S Lands Van
Utrecht

WAGENVOORT, *In het voetspoor der vaderen*, 1929, p. 25, pl. bij p. 27; F. DEKKER, *Neerlandia*, XL, 1936, p. 198-9 (geen nieuws). Verdere litt. in de voetnoten.

¹⁾ Op den plattegrond no. 1. (afb. 1).

Commissaris Van De Generale
 Nederlandse Geoctroyeerde
 Oost Indische Compagnie Over
India
 Representerende In Dier Qualite
 De Vergaderinge der Ed^{le} H^{ren}
 XVII:
 Overleeden Den 15en *december*
 A^o 1691:
 Op 't Schip *dregerlant* Zylende
 Van *Cochim* Naar *Souratta*
 Op De Hoogte Van De Engelse
 Sterkte *bombai*: ¹⁾
 Oud Ongevaer
 56 Jaaren: ²⁾

Van Rheeде tot Drakesteyn, commandeur van Malabar, Raad van Indië, commissaris-generaal, schrijver van den Hortus Malabaricus, „misschien wel het merkwaardigste geschrift, dat ooit over plantkunde het licht zag”, is een bekende figuur in onze koloniale geschiedenis³⁾ en ook zijn graftombe in Surat is meermalen genoemd en afgebeeld⁴⁾. Dat wij hier en bij de andere grafmonumenten wat meer in details kunnen treden is mede te danken aan de vriendelijke hulp van den Executive Engineer of Public Works te Surat, den heer U. N. Mahida, zijn adjunct, den heer Pandita, en diens assistent Vanarsi. Zonder hun medewerking zou het mij onder meer onmogelijk zijn geweest de hoogte der

¹⁾ In Engelsche publicaties wordt er steeds op gewezen, dat Bombay met kleinere letters dan Cochim en Souratta is geschreven. Veel belang behoeft men daar, dunkt me, niet aan te hechten.

²⁾ Reeds afgedrukt door M. WAGENVOORT, *Neerlandia*, 1909, p. 9, en *Bombay Gazetteer*, II, 1877 p. 325.

³⁾ VETH, *Gids*, 1887, III, p. 423-75, IV, p. 113-61; HAVART, l.c. passim; *Reisen van Nic. de Graaff*, ed. WARNSINCK, 1930, p. 189 v., 217. Van Rheeде's memorie van overgave als commandeur van Malabar is uitgegeven in *Selections from the records of the Madras Government*, Dutch Records, no. 14 (1911).

⁴⁾ WISELIUS, l.c.; WAGENVOORT, *In het voetspoor der vaderen*, 1929, pl. bij p. 27.

gebouwen te meten. Ook de hierbij gevoegde plattegrond werd in opdracht van den heer Mahida vervaardigd.

Afb. 1 en 3 geven een duidelijk en gedetailleerd beeld van het bouwwerk: het is een mausoleum in twee verdiepingen, beide met een achthoekig grondplan. Elke zijde van het uit drie treden bestaande soubasement meet 16' 3" (gemakshalve houd ik vast aan de Engelsche maten). De hoogte van het geheele gebouw, met inbegrip van de pinakel, bedraagt niet minder dan 53 voet, bijna 18 Meter! De kamer wordt omsloten door een galerij met 24 zuilen. Afb. 3 maakt het overbodig een nadere beschrijving te geven van opzet en ornament (rood-bruin en zwart geschilderd). Dezelfde motieven vinden wij ook in de bovenverdieping, die men langs een smalle trap in den muur bereikt. De lage balustrade heeft aan den binnenkant den vorm van een bank met leuning; wij zullen straks zien, dat zij inderdaad ook daarvoor werd gebruikt.

De kamer heeft een deur en eenvoudige ramen, oudtijds met luiken gesloten. Thans is bij de ramen nog slechts een houten omlijsting aanwezig. Het grondplan is wederom een achthoek (zijden van 4' 6").

De acht hooge muren zijn door een geprofileerden band in twee ongelijke deelen gescheiden, waarvan het bovenste een ondiepe nis bevat. Het plafond is een laag koepelgewelf, in het midden versierd met zwarte geschilderde ranken binnen een cirkel. De koepel van de bovenverdieping vertoont hetzelfde ornament. De scheiding van de muurvlakken en het plafond wordt gevormd door een tweeden band, waarboven nisjes zijn aangebracht. Een daarvan doorboort den geheelen muur op het punt, waar de trap naar boven leidt, zoodat het deze van licht voorziet. Midden in de kamer staat een graftombe, een cenotaaf, want ernaast is een trapgat, waardoor men het eigenlijke grafgewelf bereikt. Onwillekeurig denkt men hierbij aan de Mohammedaansche graven, zooals de Tāj Mahal, waar bezoekers toegang hadden tot een schitterend vertrek met cenotafen, terwijl de vorstelijke overledenen in een onbereikbaar gewelf onderin het gebouw rustten.

In den muur vlak tegenover den ingang bevindt zich, zooals gezegd, Van Rheede's grafschrift, op het muurvlak rechts daarnaast is een tweede inscriptie in witte schrijffletters op een zwarte houten plaat. Zij luidt:

Hier onder rust mede
 ter saligen opstandi(n)ge
 het lichaem van wylen vrouwe
 Bastiana Theodora D'Le Boucq.
 Gemalinne van den E. E. Agtb. Heer
 Jan Schreuder ¹⁾
 Directeur en Opper-Gebieder van
 wegens den staat der Vereenigde Neder
 landse g'octroyeerde Oost-Indische Compag
 nie in de Ryken van Gou-Souratta ²⁾ en
 Hindoestan, met den aankleve van
 dien. Geboren aan Cabo de goede Hoop
 den 15 May A° 1708. En alhier overle
 den den 10 (?) May A° 1743. Oud sijnde
 34 Jaren 11 Maanden en 22 Dagen.

Tegen den muur vlak tegenover den zoojuist genoemden is nog
 een grafschrift in witte letters op een zwarte plaat, geflankeerd
 door twee zuiltjes :

Dit aanschouwende
 Leser!
 gedenkt dat hier mede ten saligen
 opstandinge rust ;
 het lichaam van wijlen
 Den Edelen Agtbaren Heer
 Paulus De Roo
 van ³⁾
 In zijn Edele. leven
 Commissaris
 vanwegens de belangen der verenigde
 nederlands geoctroyeerde Oost-Indische
 Compagnie in Souratta en langs
 de Custe Mallabaar ; mitsgaders
 g'eligeert Gouverneur

¹⁾ J. S. STAVORINUS, *Reize van Zeeland . . . naar . . . Suratte . . .*, II, 1798, p. 86 ; F. DE HAAN, *Oud-Batavia*, 2e dr., 1935, zie register : Schreuder.

²⁾ D. w. z. Gujarat en niet : Goa, Souratta, zooals Wagenvoort leest.

³⁾ Wagenvoort vult in : Aldewelt (?).

van het weyduytgestrekte eyland Ceylon
 Overleden
 den 9en Augustus Anno 1695
 In den ouderdom van
 . . Jaren . . Maanden en . . Dagen ¹⁾

Wij komen op deze inscriptie aanstonds nog terug. Nu wij van Rheede's grafmonument en de naaste omgeving daarvan uit afb. 1 hebben leeren kennen, willen wij eerst nagaan hoe het tot stand is gekomen.

In 1684 was Van Rheede door Heeren-XVII als commissaris-generaal naar Indië afgevaardigd om een onderzoek in te stellen naar de knoeierijen van 's Compagnies dienaren. Tijdens zijn inspectiereis, nog voor zijn vertrek uit Cochin op 24 November 1691, werd hij ziek. Van dag tot dag werd zijn toestand erger en op 15 December nam de dood hem „midden uyt de levelingen en zyne soowel hoognoodige als wichtige affaires” weg. Het lijk werd „na gelegentheynt van plaatse behoorlijk gebalsemt, zijnde naderhand op den 24 December met 't selve schip (de Drechterland namelijk) op 's conings reede, op den 26en per de chialoup Nassouw voor sComp. thuynt en wyders onder het wayen van de rouwvlaggen en wimpels, mitsgaders lossen van de stuckjes aan land gebracht, in 's Comp. thuynt in de zaal beneeden op de plaats, ten dien eynde met de nieuwe kanaats ²⁾ omcingeld, en van binnen met rouw bekleet en aldaar gewaakt totdat de lijkstatie vandaar . . . op den 3en Janu. 1692 . . . is aangevangen” ³⁾.

Behalve Van Rheede's secretaris Zwaardekroon en de overige leden der commissie bevond zich aan boord van de Drechterland ook zijn aangenomen dochter en eenige erfgename, Mej. Francina van Rheede, alias Mej. van Mijdregt ⁴⁾. Het leed geen twijfel of een zoo aanzienlijk personage als de overleden commissaris-generaal moest met „een excellente pompe” ten grave worden gedragen „onder het oog en in 't gezigt van de geheele wereld, die als op den toedragt deser rouwprael stinde te starren omme 't selve niet alleen door dit wijt streckende land en geheel

¹⁾ De met . . aangegeven plaatsen zijn opengelaten.

²⁾ Perz.-Hind. *kanūt*: omheining van tentdoek.

³⁾ Overgekomen Brieven 1694, 9 (Kol. Arch. van het Alg. Rijksarchief no. 1419) fol. 405. ⁴⁾ Vgl. WISELIUS, l. c. p. 159.

Oost Indiën, maar selvs tot in Europa uyt te famen". Maar wie moest de kosten van deze praal dragen, niet alleen van de begrafenis, maar ook van de „tombe ter eeuwige heugenisse"? De erfgenamen of de E. Compagnie? Het was een lastig probleem: de Suratsche opperhoofden waren niet geautoriseerd voor een dergelijk geval, waarvan geen precedent bekend was. Aanvankelijk werd dus besloten te wachten op advies uit Batavia, ook al zouden de onkosten per slot van rekening „meerendeel alleen het aensien en respect van de generale Compagnie ten büt" hebben ¹⁾).

Dit laatste is een belangrijke opmerking. Inderdaad kunnen wij er wel zeker van zijn, dat de pracht der Suratsche mausolea niet zoozeer voortkwam uit de persoonlijke ijdelheid der overledenen of van hun verwanten. In het geheele Mogolrijk en uiteraard vooral in Surat, waar een directeur zetelde, moesten de Hollanders zich groote kosten getroosten om zich op te werken tot het aanzien, dat noodig was om behoorlijke handelsvoorwaarden te verkrijgen. In vele opzichten was het — en dit werd het in toenemende mate — een schromelijk boven stand en grootheid leven. Voor de Engelschen gold trouwens hetzelfde. Men reed met statie uit, in voornaam gewaad, vergezeld van peons en vlaggedragers, gaf kostbare gastmalen, en begiftigde de grooten aan het Mogolhof en de plaatselijke autoriteiten met vorstelijke geschenken. Dit alles „wegens de denkwijze der Mooren en Inlanders ²⁾), die gewoon zijn een ieders vermogen te schatten en elk een eerbied te bewijzen, naar maate hij grootheid en pracht vertoont; om deze reden heeft de Compagnie dit niet alleen toegelaaten, maar zelfs de sieraaden van goud, zilverwerk en wat iets meer is, bekostigd, het geen anders zulk een dienaar te zwaar zou vallen om uit te voeren. Op haare kosten werden er een zeker aantal paerden, en zoo ik meen ook één of twee olifanten, ceremoniewagens, palankijns met goud en zilver beslag gehouden." Aldus omstreeks 1790 de Schout-bij-Nacht Stavorinus. Juist omdat in Surat de loge een huurhuis was en er dus geen mogelijkheid voor mo-

¹⁾ Overgek. Br. 1693 (Kol. Arch. 1410), fol. 12; 1694, 9 (Kol. Arch. 1419) fol. 91 v.-94, 99-100, 397.

²⁾ In oude beschrijvingen wordt steeds, en met recht, onderscheid gemaakt tusschen de Mohammedanen („Mooren") en de Hindoe-bevolking („Inlanders" of „benjanen").

numentale bouwwerken bestond anders dan op het kerkhof, zou men verwachten, dat de kosten van pompeuze begrafenissen en grafteekens als representatiekosten voor rekening van de Compagnie zouden komen. Ook de heeren te Surat meenden hier min of meer op te mogen rekenen. Na een tweede bespreking, naar aanleiding van het verzoek van Mej. van Mijdregt om vóór haar vertrek met den bouw te beginnen, besloten zij voor rekening van de Compagnie een fraaie graftombe te laten oprichten mits Mej. van Mijdregt zich garant stelde voor het geval de Hooge Regeering haar toestemming niet zou geven, hetgeen overigens niet werd verwacht.

Eenigszins bevreemdend doet de mededeeling ons aan, dat zich van een dergelijk geval nog geen precedent had voorgedaan. Kostbare grafmonumenten behoorden reeds vroeger niet tot de uitzonderingen. In de nieuwe voorschriften van Heeren-XVII uit 1678 lezen wij: „In het maecken van tomben en grafsteeden mede groote excessen begaan wordende, sommige die meer als agt duysent [vermoedelijk ropijen] hadden gekost, en dat sonder nooth off gualiteyt, die eer een vertoningh maecten van heydensche off Mahometaansche tempelen, dan rustplaatsen van Christenen, waardoor de weduwen en kinderen dickwils mosten lijden, is dat mede verboden, en verstaan, niemant eenige grafsteden zal mogen laten maecken, meerder kostende als twee hondert ropiën” ¹⁾. Dat ook te Surat reeds lang voor Van Rheede's dood kostbare monumenten werden gebouwd, lezen wij onder meer bij Thevenot: „Les Anglois & les Hollandois affectent d'orner leurs Sepultures de pyramides de brique; revêtües de chaux; & comme j'y étois, on bâtissoit une pour un commandeur Hollandois, qui devoit coûter huit mille francs” ²⁾. Dit moet wel het graf zijn geweest van Dirck van Adrichem, bekend door zijn gezantschap naar Aurangzeb in 1662 ³⁾; hij stierf in 1665, terwijl Thevenot in Januari '66 te Surat aankwam. Over dit monument hooren wij straks nog het een en ander. Ook Ovington, die in 1689 te Surat was, maakt melding van „a noble Pile rais'd over

¹⁾ PIETER VAN DAM, *Beschrijvingh . . .*, ed. F.W. STAPEL, II, 2, p. 26.

²⁾ *Les voyages de M. de Thevenot aux Indes Orientales*, III, 1689, p. 70-71.

³⁾ *De Gids*, 1936, p. 215-31, 327-40.

the Body of the Dutch Commissary, who died about three years ago" ¹⁾). Een koepelgraf van vrij bescheiden afmetingen, gewaarmerkt door een inscriptie als dat van Magdalena Hayers, overleden in 1642, is tot op heden bewaard gebleven. De andere inscriptie uit den tijd vóór Van Rheede's dood, die van Boudaen, dateerend uit 1649, behoort bij een eenvoudig grafteeken.

Uit de hierboven aangehaalde passage uit de *Beschrijvingh* van Pieter van Dam blijkt tevens, dat de kosten van de monumenten in tegenstelling met onze verwachting als regel ten laste van de weduwen en kinderen der overledenen kwamen. Ook de Engelschen moesten, hoewel zij op kosten der Compagnie begraven werden, zelf hun grafsteenen en grafmonumenten betalen ²⁾). Dit weerhield ook hen er echter niet van mausolea op te richten, die in pompeusheid niet voor de Hollandsche onderdoen ³⁾).

De voorschriften van 1678 waren blijkbaar weer spoedig vergeten, want de kosten van begrafenis en tombe in het geval van Van Rheede bedroegen niet minder dan 9073 9/32 Ropijen tezamen. Heeren-XVII waren er niet voor te vinden deze som voor rekening van de O. I. C. te nemen, zoodat op 31 Aug. 1692 de Hooge Regeering berichtte, dat de kosten met Ceilon moesten worden verrekend, waar Van Rheede nog bedragen had uitstaan ⁴⁾). Hiermede was de kwestie overigens nog niet afgedaan, want na herhaald aandringen kregen de erfgenamen tenslotte wel geen geld, maar een gouden kop of lampet ter waarde van f 5000 tot gedachtenis ⁵⁾). Ook aan de Compagnie kostte het monument nog

¹⁾ J. OVINGTON, *A voyage to Surat in the year 1689*, ed. H. G. RAWLINSON, 1929, p. 235-6.

²⁾ W. FOSTER's noot bij zijn editie van *The Embassy of Sir Thomas Roe*, 1926, p. 50.

³⁾ H. G. RAWLINSON, *British Beginnings in Western India*, 1920, p. 135-9, 2 pl.; A. F. BELLASIS, *Old tombs in the cemeteries of Surat*, *Journ. Bombay Br. R. Soc.*, VI, 1861, p. 146-56; *Calcutta Review*, IX, 1848 p. 123-33; *Bombay Gazetteer*, II, 1877, p. 323-7. — In Engelsche werken leest men meestal, dat de Hollanders de bepaalde bedoeling hadden de Engelschen te overtroeven, met name met het oog op het fraaie graf van Sir George Oxinden.

⁴⁾ Bat. Uitg. Briefb. 1692-93 (Kol. Arch. 822), fol. 779-80.

⁵⁾ G. LAUTS, *Geschiedenis van de vestiging . . . van de magt der Nederlanders in Indië*, II, 1856, p. 187-8.

heel wat, want in het eind van de 18e eeuw werd haar voor het onderhoud „nog omtrent zes duizend Ropyen of negen duizend guldens Hollands” in rekening gebracht ¹⁾).

Over de vraag, die ons wel 't meest van alles zou interesseeren: wie het gebouw heeft ontworpen en wie het hebben uitgevoerd, blijkt uit de door mij geraadpleegde stukken helaas niets.

De droefenis onder de Hollanders te Surat over den plotseligen dood van den gevreesden commissaris-generaal, die op weg was om hun daden onder de loupe te nemen, zal wel niet bijzonder groot zijn geweest. Erg op zulke „kijk in de potten” gesteld was men nu juist niet ²⁾). Uiterlijk liet de rouw echter niets te wenschen over; men bereidde hem een uitvaart, zooals men aan een zoo hoog personage verschuldigd was. De lijkstatie, die op 3 Januari 1692 plaats had, duurde van 's morgens 9 uur tot des avonds. Een uitvoerige beschrijving vinden wij bij Havart op grond van mededeelingen van Suratsche vrienden en vergezeld van een plaat ³⁾). Beide kunnen wij controleeren aan de hand van een extract uit het Suratsche dagregister, dat uiteraard de meest authentieke lezing geeft ⁴⁾). De plaat blijkt op dezelfde punten hiervan af te wijken als Havart's beschrijving en is dus, zooals wel te vermoeden was, in Holland op grond van dit verhaal geteekend. Zelfstandige waarde heeft zij dus niet, maar zij helpt ons een voorstelling van verschillende details te maken (afb. 2).⁵⁾

„'t Lijk van den hoog Edelen heere commissaris generaal l[offelijker] g[edachtenis] werd heden onder 't gedrang en gesichte van meest alle de voornaamste en grootste personagien, zoowel 's coninx bediende als particuliere deser steede, de hier remoreerende Engelsen en fransen, mitsgaders meenigte duysenden deser ingesetene, die niet alleen de weegen, de daaken der huysen en boomen, maar ook de statsmuuren in sulcker voegen hadden overgekropt en beset, dat het een wonder was om zien, met

¹⁾ STAVORINUS, l. c. I, 1797, p. 355; BELLASIS, l. c. p. 149 vertelt, dat de rekening hiervoor nog bestond.

²⁾ Vgl. bijv. HAVART, III, p. 87. ³⁾ HAVART, l. c. p. 88-92.

⁴⁾ Overgek. Br. 1694, 9 (Kol. Arch 1419), fol. 404-8 v.

⁵⁾ De plaat doet denken aan andere van hetzelfde genre: E. C. GODÉE MOLSBERGEN, *Zuid-Afrika's geschiedenis in beeld*, 1913, p. 53; G. VAN RIJN en G. W. KERNKAMP, *Nederlandsche historieprenten*, 1910, p. 92.

soodanige pompe ten grave gebracht, als bij de hier onder g'inse-
reerde lijkstatie omstandig kan worden gesien, namentlijk” :

5 inlanders met prinsevlaggen en wimpel aan met zilver bekleede
de stokken,

50 peons „off inlantse schutters” met hun hoofdman,

20 inlanders met kleine prinsevlaggen aan zware vuurpijlen,

4 inlandsche loopers met veeren op den tulband,

de palankijn, gedragen door 8 inlanders, geflankeerd door 4 zil-
veren stokdragers,

2 veldstukjes, elk getrokken door acht inlanders met twee ka-
nonniers in den rouw, de lontstokken omgekeerd onder de arm,
1 compagnie soldaten onder leiding van een luitenant te paard
(wegens ongesteldheid), sterk 36 man, waaronder „aghthand” gre-
nadiers, met omgekeerd geweer, in 8 gelederen van 4 man,
de overigen officieren en tambours. Allen in den rouw.

2 veldstukjes, elk getrokken door zes inlanders, enz. (als voren),

1 compagnie soldaten, sterk 35 man onder een sergeant,

3 trompetters, waarvan „twee in den rouw met banderollen en
swarte quispels en een in 't midden med een roodlaakense rok
en daerop 't wapen van d'E. Comp. met silvere draat op de borst
geborduurt en 's Comp. banderollen aan de silvere trompet, alle
blasende door sourdinen en gesamentlijk versien met rouwban-
den en sluyers.”

1 prinsevlag met wimpel,

de eerste standaard, gedragen door een boekhouder,

het paard „tot tournoyen toegerust met een goude tuyg, witte en
swarte pluymagie op het hooft, en een roodlaakens kleet, rykelyk
met goud geborduurt, gedekt en zoodanig geleyt door den opper-
stuurman van 't schip Dreghterland” en een eersten assistent,
het grootblasoen, gedragen door een boekhouder en een eersten
assistent,

de vier hoofdkwartieren achter elkaar, gedragen door een schip-
per, een boekhouder, een assistent en een onderchirurgijn,
een paard in den rouw, met de wapens daarop gehecht, geleid
door twee assistenten,

de sporen gedragen aan een zwarten stok, gedragen door den
dispencier,

de handschoenen, gedragen als voren door een boekhouder,

de vergulde degen in de schede met het gevest omhoog, gedragen door een boekhouder,
 de helm met zwarte en witte veeren op een fluweelen kussen, gedragen door een onderkoopman,
 de wapenrok, gedragen door een onderkoopman,
 een handpaard in den rouw, met de wapens erop, geleid door twee assistenten,
 de tweede standaard, gedragen door den eersten klerk ter secretarie,
 het rouwpaard, met zwart fluweel bekleed met de wapens daarop en met zwarte en witte pluimen op den kop, geleid door den opperstuurman van het schip De Maes en een eersten assistent, het zwaard in de schede, met de punt naar boven gedragen door den equipagemeester,
 de eerste assistent Meyndert Vos, „als wesende van een presentabel postuur off gestalte, in volle wapenrustinge off curas, voerende de regimentsstaff”,
 het lijk op een rouwwagen, getrokken door 4 trekdieren in den rouw met wapens daarop, de kist bedekt met een nieuw zwart fluweelen kleed met acht kwartieren daarop, de slippers door 4 personen gedragen en gevolgd door 12 dragers,
 in een rouwkoets een vertegenwoordiger van de „bloedvrienden” van den overledene, „en wyders d'E. heer Pr. van Helsdingen, den Abissijnsen ambassadeur Godsja Moraat, den Engels vrykoopman Mr. George Boucher, den E. hr. Swaardecroon, secretaris en verdere vrienden van de commissie, de Joodse coopluyden, de verdere gequalificeerdens en leden van den Suratsen raad, benevens de verdere Nederlanders alhier bescheyden en woonachtig, mitsgaders veele van de voornaamste armenische coopliden, alle in koetswagens en te paarde, wesende de gequalificeerde en leden van den Suratsen raad alle mede in den rouw en versien met rouwbanden en sjerpen, gelijk ook d'andere vrienden, zoo vreemden als Nederlanders, alle met . . . sluyers waren omhangen”. Ook de Engelsche president was daags tevoren met de zijnen uitgenoodigd, maar deze had zich laten excuseeren. Het hierboven opgesomde gezelschap was overigens ook zonder hem al uitgebreid genoeg, dankzij de aanwezigheid van de leden der commissie en de zeelieden.

„Marcheerende in desen voegen uyt 's Compagnies thuyt buyten om de stad naar de begrâffplaatse, alwaar gedurende de laatste plegtigheden door de militie 3 chergies en tusschen yder een canonschot met de vele stuckjes wierde gedaen, terwyle de rouwvlaggen en wimpel van 's Comp. logie van 's morgens aff wayde en 's Comp. vaartuygen mede met rouwvlaggen en wimpel boven de admiraelsvlagge versien, boven de stad g'ankert lagen, welcke na de voorn. gedane chergies en kanonschooten mede driemael na den anderen rontom losbranden . . , onderwylten dat den afftocht van de militie naar gewoonte geschiede met vliegende vaendels en slaande trommel, gevolgt van al de voorn. heeren en vrunden in koetswagens, inlandse karren en te paarde, marcheerende door de stad over het groote pleyn voorby 't casteel weder naar 's Comp. thuyt, alwaer de voornaamste wooninge met rouwgewaot gekleet en behangen was en 'tgansche gezelschap med een collation op twee diverse plaatse toebereyt onthaald wesende, een yder vervolgens zijn afscheyt nam.”

Wil men zich een voorstelling maken van het Hollandsche kerkhof in dezen tijd, dan kan men niet beter doen dan het reisverhaal opslaan van Christoph Langhanss, die enkele jaren later Surat bezocht in het gevolg van den nieuwen commissaris, Paulus de Roo, wiens naam wij bij de beschrijving van Van Rheeде's grafmonument reeds zijn tegengekomen ¹⁾.

„Weil ich doch der Begräbnüsse einmahl gedacht habe/so wird nich undienlich seyn noch unterschiedliche Grab-Mahle mit anzuführen / darvon des Vornehmste und Kostbarste ist dasjenige / welches dem Herrn von Rhede gemacht worden/der General Commissarius war / und die Vergaderung von Siebenzehnen in Holland / repräsentirte . . . Der ganze Begräbniss-Hoff oder Gottes-Acker ist ohngefehr 300. Schritte lang / und eben so breit / damit nun nicht ein jeder hinauf lauffen möge / so ist eine Mauer umbher / bey 2. Mann hoch / aufgeföhret / und an der einen Seite ein Haus gebauet worden / worinn zwey arme Negers wohnen /

¹⁾ CHR. LANGHANS, *Neue Ost-Indische Reise . . .* Nebst dem was sich merckwürdiges auf der Reise des Herrn Paulus de Roy nach Suratte zugetragen, welcher als Commissarius der Edlen Compagnie, dero Comptoirten um die Nordische Länder in Indien zu untersuchen, dahin abgeschicket worden. Leipzig, 1705, p. 570-7.

von welchen einer umb den andern gleichsam Wache hält / dass denen Gräbern nicht etwan eine Schalckheit angethan werde / wovor ein jeder des Monats 2. Roppeias bekomt. Damit ich wieder zu vor gemeldter Grab-Stätte komme/so ist solche fast mitten in diesem Gottes-Acker / und präsentiret sich dem Gebäude nach als ein schönes Lust-Haus / unten rund umbher sind 3. steinerne Stufen/und von denselbigen stehen rund umbher 10. (sic!) Säulen/ auf welchen das oberste Werck ruhet / oben her über der Grufft und der Capelle ist eine verdeckte Gallerie, in welcher mitten ein steinern Tisch stehet / und rund umbher Bäncke. Unter dieser Gallerie ist das Begräbniss schön gewölbt/samt der Grufft unter der Erden / . . . in welcher die Leichen der beyden Hn. Commissarien neben einander stehen ¹⁾ oben her in der Capelle einander gegenüber ist derer Epitaphium angemacht / und wie schon vorhero gedacht / so hat dieses mehr das Ansehen zu einem Lust-Hause / als zu einem Begräbnisse / und kan man sich von oben her / weil es sehr hoch ist / wohl umbsehen. Gegen diesem über ist noch ein ander Begräbniss / jedoch etwas niedriger / und meist auf solche Arth gebauet / in welcher ein Herr begraben / der als Abgesandter von der Compagnie bey dem grossen Mogorii gewesen / wie solches noch an seinem Epitaphio zu lesen ²⁾. Einem Holländischen Schiffer ist hier auch ein seltzam Begräbniss aufgerichtet / dessen ich mit wenigem gedencken muss. Über dem Begräbnisse ist eine erhabene dreyeckicht gebauete Gallerie, auf welche man / vermöge einer breiten steinernen Treppe gehen kan. Obenher ist auf jeder Seite eine steinerne Bank / und auf jeder Ecke ein grosser Cum oder Trinck-Schale / aus welchen man in Indien gewohnet ist Pontze zu trincken/weil dann dieser verstorbene Schiffer ein grosser Liebhaber des Pontzes gewesen / so soll er es selbst verlanget haben / dass seine Grab-Stätte also möchte geziehret werden / worzu ihm sein Steuer-Mann folgende Grab-Schrift in Stein hauen / und auf sein Grab setzen liess:

Ick vrese nit gefahr noch de ungestühme baren
Al most ick op de See met rauhe winde fahren

¹⁾ Paulus de Roo werd, zooals reeds is gebleken, in Van Rheede's graf bijgezet.

²⁾ Dit moet dan Dirck van Adrichem zijn geweest.

Ick hopte op de See viel Reichtum 't erwerben
 Maer als ick so weit kam, so hit et ghy mut sterven
 En, die wel ehr teydts Lieft en Pontz af kuhle Trang
 Mut sich vergnugen lan hirt in het hete Sand
 Maer die ghy gath vor bey en komt alhierumtrent
 So denckt ens wat ich was en wat ghy selften bent
 En smet nit op mein Thun, ghy heben ock gebreken
 Warvan man na ju Toodt wirdt weten van 't spreken
 Lehrt dat ghy sterven mut an ju kombt ock de Rey
 Want wi de teyd vergat so naht de Doodt er bey
 En wol ghy boven dat van mein wat ferders weten
 Ick word in Indie Jan Clasje Pontz geheten. . . ."

„Bey dem Eingange in den Todten-Acker stunden zwey hohe Pyramiden / unter welchen zwey Holländische Frauenspersonen begraben waren / die andern Begräbnisse seind meistentheils alle gleich / und bey 3. Ellen hoch über die Erde gemauret / auf einem jedweden ist eine sonderliche Schrifft / in welcher man lesen kann wer allda begraben / die wir aber übergehen / und zuletzt an eines Soldaten Grab-Städte gedencken wollen / die recht an der einen Ecken des Todten-Ackers nach der Stadt zu ist. Über das Grab oder den Orth wo der Cörper begraben liegt / ist ein recht Schilder-Haus aufgemauret / auf welchem folgende Schrifft zu lesen :

Int leven must ick wel 't teyden werda rupan
 Maer scheint dat mein hi solcks nu wil verboden seyn
 Om dat een kouder Schrick mein Leden heft dor kropen
 En mein dit klein Verbreck schut in de Arde eyn,
 Nochtans mut ick mein Ampt im Toode ock verwalten
 Weil ick ob dese Huck mut gestadig Schildwacht halten.

Dieser Soldat hatte des vorigen Directeurs Kinder informirt / und desshalben ein solche Grab-Städte bekommen / da hingegen anderer gemeinen Soldaten und Boots-Knechte Gräber nur schlecht und gar nich zu kennen seind / dieses sey also genung von der Holländer Begräbnisse."

Wij moeten nog even stilstaan bij het graf van den vroolijken schipper. Er is daarover heel wat te doen geweest en Langhanss, in dit verband nog nooit aangehaald, werpt er weer nieuw licht op. Ongetwijfeld hebben wij hier immers te doen met het graf

van „den jovialen commandeur”, eertijds het meest vermaarde, of wil men „the most discreditable” van alle monumenten. „Il y en a une entr'autres d'un certain Beuveur qui avoit été relegué dans les Indes par les Etats Generaux, & qu'on disoit être parent du Prince d'Orange (sic !): On lui a élevé un monument comme aux autres gens de marque; mais pour faire connoître qu'il savoit bien boire, l'on a mis au haut de sa pyramide une grande tasse de pierre, & une au bas à chaque coin du Tombeau, & auprès de chaque tasse il y a la figure d'un pain de sucre: Et quand les Hollandois vont se divertir auprès de cette Sepulture, ils font cent ragoûts dans ces tasses, & se servent d'autres plus petites tasses pour tirer ce qu'ils ont apprêté dans ces grandes, afin de le boire ou de le manger”¹⁾. Of om met Ovington te spreken: („they) remember him there sometimes so much that they quite forget themselves”²⁾. In 1848 toen reeds elk spoor van het monument verdwenen was, wist men zelfs nog te vertellen, dat vrienden bij die gelegenheden plachten te zingen:

„Oh! that a Dutchman's draught could be
As deep as the rolling Zuyder Zee”³⁾.

Over 's mans juiste positie in de Suratsche maatschappij was men het blijkbaar niet eens: Thevenot beschrijft hem als een soort commissaris van de Staten Generaal, tevens familielid van den Prins van Oranje, Ovington noemt hem „a Jovial Dutch Commander”, Stavorinus bottelier⁴⁾. M.i. verdient de lezing van Langhans, die van de oudere auteurs het meest met de Hollanders in aanraking kwam en die zoo uitvoerig in zijn inlichtingen is, het meest geloof. Hoe het ook zij, het is jammer, dat dit graf vol typische herinneringen niet gespaard is gebleven.

Wij hebben door dezen vroolijken drinker en zijn graf een kijkje gekregen op een mentaliteit, die niet minder karakteristiek voor de Suratsche gemeenschap is dan het vertoon van grootheid en rijkdom. Het is in dit verband interessant nogmaals Langhans te citeeren, ook al heeft zijn verhaal niet onmiddellijk op Surat betrekking⁵⁾. Op weg naar deze plaats was schipper

¹⁾ THEVENOT, l. c. p. 71. ²⁾ OVINGTON, l. c. p. 235-6.

³⁾ *Calcutta Review*, IX, p. 125. ⁴⁾ L. c. I, p. 355. T. t. v. Stavorinus was er nog slechts één van de drie punchkommen over.

⁵⁾ LANGHANS, l. c. p. 487-9.

Sibert Janson overleden. Met de vereischte statie werd ook deze ten grave gedragen, maar toen de hooge heeren aan het treurmaal zaten had een zonderlinge optocht naar het kerkhof plaats: „versamleten sich die Boots-Gesellen / und marchirten also nach dem Grabe zu: Erstlich gieng einer / welcher einen langen rothen Flohr oder Binde von dünnem Flagge-Tuche auf dem Hute hatte / und wohl 6. Ellen lang hinter sich her schleppte/diesem folgeten 2. mit langen Tobacks-Pfeiffen rauchende im Munde / und dann 2. mit Flaschen voll Arack oder Brandtwein / auch etliche mit Gläsern / wiederum ihrer 4. welche einen grossen Stein auf einem Brete trugen / und die letzten alle mit rauchenden Tobacks-Pfeiffen. Als sie an die Grab-Stätte kamen / redete dieser so den Flohr hatte / die andern also an: Manne, Broeders, jy weten wel wat voor een fent heden begrafen is, he vermende hem een grooten Ruhm 't: macken met desem, dat man hem in Indien by Sybertjen naendte. maer dese Menschenplaeger soude wel een ander Begravnys hebben, maer scheint dat hem de See effe so min als de Bootsleuden liden magh, en om dier Orsake wellen wie hem ock so versegeln, dat he niet weder opstan sal, want de Dieffel he soau denock schlimmer macken, en darum legt hem de Liksteen, de wie mede gebracht, worop de Diefel de Grabschrift maken sal, en wie wellen ter Vregde eens trinke, en 't: last sal noch een jeder een Steen op sijn Graf schmitten, op dat het hem desto swarder sal vallen oom op te stan Darauf gieng es an ein Sauffen / und zuletzt schmissen sie noch alle Gläser und Tobacks-Pfeiffen auf dem Grabe in Stücken / und dieses war also das Begräbniss. Die Nacht über hatten sie noch mehr Leichen-Steine gesetzt / welche ihres Geruchs halben den Vorbeygehenden die Nase zuhaltend machten.”

Wij hebben reeds gezien, dat ook Paulus de Roo als commissaris naar Surat kwam en dat ook hij daarbij het leven liet. Tevoren was hij als secretaris op Batavia werkzaam geweest en bij zijn verkiezing tot commissaris was hem de belofte gedaan, dat hij na zijn terugkeer benoemd zou worden tot gouverneur van Ceilon. Op 15 November 1694 vertrok hij van Batavia met een lijfwacht van twaalf man onder een sergeant en een korporaal. Onder deze soldaten bevond zich ook Langhanss, die na korten tijd werd verheven tot hofmeester. Het gezelschap reisde via Ceilon

en de kust van Malabar naar het Noorden, deed ook Goa, Bombay en Daman aan, en arriveerde den 26en Mei '95 te Surat. Op listige wijze slaagde de Roo erin verscheidene onregelmatigheden te constateeren, zoodat Langhanss zelfs bedekt het vermoeden uitspreekt, dat de Suratsche heeren niet geheel onschuldig waren aan zijn dood¹⁾. Op 30 Juli '95 overleed de commissaris. Zijn lijk werd opgebaard in het loge-gebouw, overdekt met een zwart kleed, waaraan wapenschilden, door Langhanss zelf geschilderd, waren gehecht. De begrafenisstoet, die op een namiddag toen de ergste hitte voorbij was vertrok, komt in hoofdzaak overeen met dien van Van Rheede. Wij behoeven daarbij dan ook niet stil te staan; het slot van de plechtigheid verdient echter vermelding²⁾:

„nachdem wir biss vor die Begräbniss-Städte des vorigen Hn. Commiss. von Rehde kommen waren / wurde der Sarg vom Wagen abgenommen / und in die Grufft nebst dem andern hingesetzt / über der Grufft aber / allwo gleichsam eine Capelle war / wurden die Waapen und andere Sachen / welche vor der Leiche waren getragen worden (nl. de sporen, degen, staf, helm, enz.) aufgehänget / mitten aber eine Taffel angemacht / auf der folgendes zu lesen stund:

„Anno 1695. den 30. Julii is over Leden en hir begrafen Titul der Edle Herr Paulus de Roye wel verordenter Commiss. der Nordschen Handlung der Edlen Geocetroiten Hollandschen Ost-Indischen Compagnie int 42. Jahr seines Auders, en verlat den Ruhm na Hem dat He een getraue Diehnar der Edlen Compagnie in Indie opgefutt ward.”

Unten her war folgende Grabschrift aufgesetzt:

„Al wat het Licham rackt noch al het ardsche Goedt,
 En vindt nu genen Plats in mein verhoegt Gemoedt
 Want meine Ziel die left vor nu in deusent fregden
 Al woun het ardsche Dahl mein traou Gemoedt nit liden
 Em kordt de doot mein schon 't früh het levens teydt,
 So is doch dat mein Lof nit hir begrafen leyt,
 Want meine trouwe Diehnst sal Holland nogh verspüren
 En mein aldar en Graf met deusent Lauren ziren,
 Die weder teydt nogh Hat oyt werde thun vergan.

¹⁾ Vgl. VETH, *Gids*, 1887, IV, p. 155, n. 3.

²⁾ LANGHANSS, l.c. p. 567-70.

Drum Leser stah wat still en wilt nit ferder gan,
Vor erst bedenck dein Selfst en unser Levensteydt
En macke dein geredt 't. sterven alle teydt."

(Volgt de Duitsche vertaling). De hooger geplaatsten hielden tot besluit een rouwmaal, de mindere man kreeg „etliche Carrabassen mit Arack . . . und also mit Fressen und Sauffen ein Ende gemacht wurde."

Dit grafschrift, dat ondanks de spelling op het gehoor af, een alleszins betrouwbaren indruk maakt, is daarom zoo merkwaardig, omdat het hoegenaamd niet klopt met het grafschrift, dat wij thans nog aantreffen. Het lijdt m.i. geen twijfel of dit laatste opschrift op de houten plaat is later, vermoedelijk bij de restauratie van het monument in de laatste jaren der Compagnie, ter vervanging van de oudere, onleesbare of verdwenen inscriptie in de kamer aangebracht¹⁾. Ons vertrouwen in de oorspronkelijkheid van Van Rheeде's eigen grafschrift wordt hierdoor tevens aan het wankelen gebracht. Zooals Havart vertelt, waren er verschillende gedichten naar aanleiding van diens dood gemaakt, waarvan hij er zelfs een paar citeert. Men had nog geen keuze gedaan welk op het graf zou worden geplaatst. Hoogst waarschijnlijk heeft men het bij een figuur als Van Rheeде niet gelaten bij de bloote vermelding van zijn naam en kwaliteiten, zooals in het tegenwoordige grafschrift.

Interessant is het in elk geval te zien, dat dus ook in Surat opschriften in dichtvorm voorkwamen. Wie zich wel eens met Oud-Hollandsche grafgedichten uit Voor-Indië heeft bezig gehouden, zal zich ongetwijfeld hebben afgevraagd hoe het komt, dat men die in het Zuiden zoo veelvuldig²⁾, in het Noorden in het geheel niet vindt. Het probleem is door Langhanss' mededeelingen uit de wereld geholpen. Dat zoovele inscripties en daarmee ook de gedichten verdwenen zijn, is geen wonder. Houten paneelen stonden uiteraard aan spoedig verval bloot, metalen en steenen platen hadden een groote aantrekkingskracht voor de bevolking, de laatste „to grind curry powder for their daily repast" (Bellasis). Zelfs van de beide overige personen van wie wij weten, dat zij

¹⁾ Dit verklaart dan tevens, waarom sommige woorden niet zijn ingevuld.

²⁾ Een kleine bloemlezing vindt men in *Ind. Gids*, 1937, p. 17-26.

in Van Rheede's grafmonument werden bijgezet, vindt men thans geen herinnering meer. Het waren Pieter Ketting en Cornelis Besuyen. De eerste was op 12 November 1695 als commissaris aangesteld, in April 1696 te Surat aangekomen en in December 1699 overleden¹⁾. Er rustte blijkbaar een noodlot op dit hooge ambt!

Cornelis Besuyen, directeur te Surat, was aangewezen om de Edele Compagnie te vertegenwoordigen aan het hof van den Groot-Mogol. Hij overleed echter voor hij den tocht naar Delhi kon aanvaarden²⁾. Reeds vijf maanden was Besuyen aan een „langhduurige variable en quynende siekte” lijdende geweest, toen hij op den 18en October 1710 zijn ondergeschikten aan zijn ziekbed riep „en aan deselve tot groote consternatie ende uysterste droeffheyd van een jder bekent (maakte) geen gedagten t'hebben van d'aanstaande middernagt te sullen beleeven, recommandeerende derweegen in seer corte en beweegelyke termen generaelijk en aan een yder in 't particulier 's Comp. dienst en intresse . . . dogh als trouwe en eerlievende gemoederen te willen behertigen mitsgaders in een goede harmonie en vrindschap leeven³⁾.” Inderdaad overleed Besuyen nog dienzelfden avond om 8 uur, waarop zijn secunde Ketelaar terstond alle noodige maatregelen nam voor de begrafenis „vermits de groote hette in dit climaat geen retardement daar omtrent wilden leyden.” Het droevige nieuws werd aan de hoofden der Fransche en Engelsche kantoren en den volgenden dag aan de plaatselijke regenten en de Hollanders in Ahmadabad en Broach medegedeeld. De plechtige teraardebestelling had op den 20en October plaats. Ook van deze lijkstatie is een uitvoerig verslag overgeleverd, maar ook ditmaal verschilt zij in principe weinig van die van Van Rheede. Bijzondere pracht werd er echter aan verleend doordat de militairen gekleed waren in hun gala-costuums voor de aanstaande ambassade, terwijl ook de voor den Groot-Mogol bestemde olifanten in den stoet meeliepen: één voorop met zwart dekkleed en met een rouwstandaard en één achteraan „op dewelke was sittende

¹⁾ VALENTIJN, *Oud- en Nieuw Oost-Indiën*, IV, 2, p. 149.

²⁾ VALENTIJN, l. c. p. 280; J. PH. VOGEL, *Journaal van J. J. Ketelaar's hofreis . . .* (Linschoten Vereeniging). Den Haag, 1937, p. 20.

³⁾ Extract uyt Zourattse dagh register van 't jaar a° 1709-10 (Alg. Rijksarchief, Kol. Aanw., 3. I. Coll. Sypesteyn).

het hoofd der carnax, . . . langs den geheelen wegh onder d'arme menschen spysen uytwerpende". Het lijkt welhaast de optocht uit Aladdin met de Wonderlamp!

„Den geheelen treyn was soo wel gereguleert en geschiede alles van distantie tot distantie in soo fraeyen ordere, dat alle die alhier sijnde natie daarover verwondert scheenen te zijn”.

„In 't passeeren sagh men dat selffs veele andere heydenen dit droevigh verlies beweenden”.

Na deze uitweidingen naar aanleiding van het vermaarde monument van Van Rheede, die ik mij heb veroorloofd ter wille van het beeld, dat de geciteerde stukken ons geven van leven en sterven in deze uitzonderlijke maatschappij, moeten wij voor de overige monumenten hoofdzakelijk de afbeeldingen laten spreken. Zij zijn duidelijker dan bouwkundige beschrijvingen van een niet-vakman.

Aan de hand van deze foto's en den plattegrond wandelen wij dus het terrein rond. Laten wij — in tegenstelling met mededeelingen van anderen — beginnen met te constateeren, dat het kerkhof allermint een onverzorgden of bouwvalligen indruk maakt. Er is voortdurend bewaking en de monumenten staan onder toezicht van bouwkundigen. De gave toestand van de gebouwen voor zoover nog aanwezig, die ook op de foto's duidelijk uitkomt, getuigt van hun goede zorgen. Deze goede staat van behoud is bijna verbazingwekkend, wanneer men bedenkt, dat natuursteen niet voorhanden is, zoodat alles is opgetrokken uit baksteen, bedekt met een laag pleister.

Wij loopen dus voorbij het monument van Van Rheede een eindje over het middenpad naar het Noorden, blijven naast een vierkant gebouwtje met ingangen aan alle kanten (no. 7) staan (het heeft een onleesbaar inschrift op een houten plaat) en zien op onzen korten weg terug (punt A. op den plattegrond, afb. 1): recht voor ons het groote monument, links daarvan in de verte de poort en geheel links nog een stukje van een soort zuilengang (no. 35), waarvan wij op afb. 12 den achterkant zien. Deze is zoo glad afgesneden, dat de zuilen wel nooit aan een gebouw zullen hebben vastgezet. Vermoedelijk was er nooit meer dan er nu staat: een losse façade ter verfraaiing van de entree en niet bedoeld om van achteren gezien te worden. Tusschen no. 1 en

no. 7 liggen twee eenvoudige graven (nos. 5 en 6), de 't verst van ons afgelegen zerk draagt een opschrift:

[Fre]deric [Bo]judaen
soone des raatsheeren
Balthasa[r] Boudaen
ontsliep out sijnde XX. Jaaren
den VIII January MDCXLIX. ¹⁾

Daarachter een koepeltje (no. 4) met rond grondplan, in totaal ca. 22 ft. hoog, met vijf bogen; in het midden een zerk. Boven het dak steekt de top van een obelisk uit (no. 2, hoog 26' 6"), een iets lagere, die daar weer achter staat (no. 3, hoog 21') is op de foto niet meer te zien. Het onderstuk van de eerste obelisk heeft een vierkant grondplan, de vierzijdige naald staat daar dwars op; dat van de tweede is rechthoekig, de naald staat er recht op. In een nis van het voetstuk van no. 2 is met ijzeren pinnen een houten plaat bevestigd met de volgende inscriptie in drukletters:

Hier Onder
Rust
Voor Het Eeuwige Opstanding
het lichaam van wylen den
Weledele Heer
Henricus Sissingh,
van Geertruydenburg in le
ven opperchirurgijn in dienst
der Edele Nederlandsche Oost Indi
sche Compagnie in de Directie gebo
ren den (1) January 1750 overle
den den 19e September (1808). Oud sijn
de (58) jaar 8 maanden en (19) dagen
. . . . ens sterven ²⁾.

Daarboven zweven twee engelen met een tak in de hand en daartusschen: gloria . . patria (?).

Wij verplaatsen ons thans even naar de obelisk no. 3 en zien vóór ons (afb. 7, positie B. op den plattegrond): nogmaals de koepel no. 4, het graf van Boudaen (no. 5) en dat daarnaast

¹⁾ Volgens mededeeling van den Executive Engineer.

²⁾ Cijfers tusschen haakjes volgens aantekeningen van Prof. Vogel.

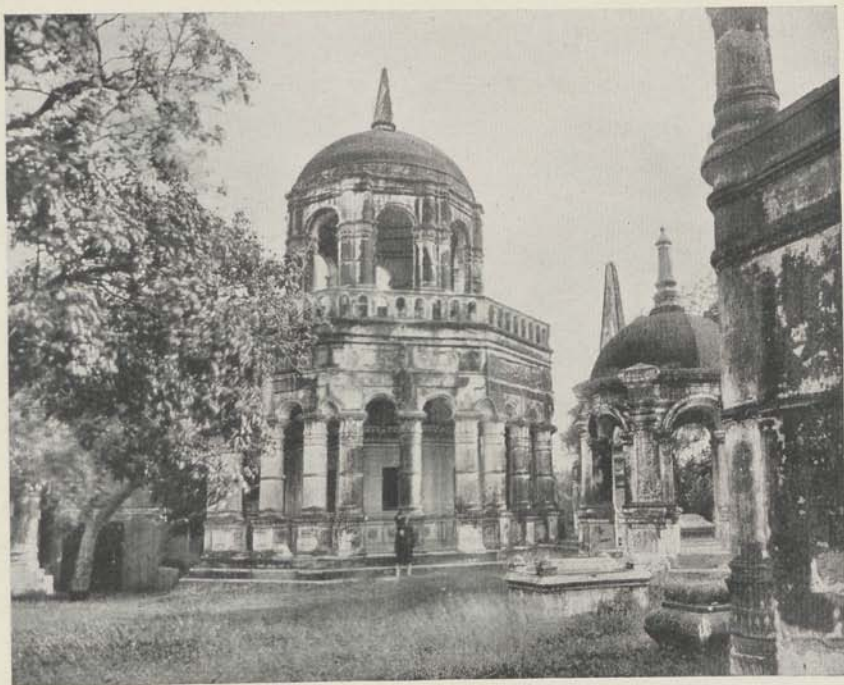
(no. 6), het vierkante gebouw no. 7, waar wij zooeven bij stonden en nog een buikige zerk, no. 8. Dan aan de overzijde van het middenpad een hoog gebouw in twee verdiepingen (no. 30) en rechts daarvan een lager dito (no. 34), beide met vierkant grondplan. Zij zijn resp. 38 en 32 voet hoog. Het eerste monument heeft aan de naar ons toegekeerde zijde een raam en een deur, in den linkerwand alleen een trap naar boven en in de andere muren twee ramen; boven zijn aan alle zijden drie ramen. Het grondplan is 20' 3" bij 20' 6". In het benedenvertrek is een zerk. No. 34 (20' 6" in het vierkant) heeft acht zware achthoekige zuilen met een zerk in het midden (op afb. 5 ziet men dit gebouw uit het Z. O.). Het is mogelijk, zij het ook nog niet zeker, dat hier Dirck van Adrichem rust. Zijn graf lag tegenover dat van Van Rheede, volgens Langhanss. In aanmerking genomen het groote bedrag, dat volgens Thevenot in het jaar na zijn dood aan een monument besteed werd, moet dit graf wel ongeveer van deze afmetingen geweest zijn.

Van de daken van nos. 30 en 34 en hun versiering geeft afb. 4 een goed beeld. No. 30 bezien wij op afb. 6 nog van een andere zijde (uit het N.), de nissen van de gesloten wand zijn met kunstig metselwerk opgevuld. Op den voorgrond een eenvoudige zerk, no. 29.

Wij keeren nog even tot punt B. terug om een blik te slaan op no. 11, een gebouw van respectabele hoogte, 42 voet (grondplan 16' in het kwadraat), dat als een vierkante toren oprijst, nog hooger lijkend door de over de geheele lengte doorgetrokken zuilen op de hoeken (afb. 11). Er leidt geen trap naar boven. Rechts van dezen kolos krijgen wij nog een brokstuk te zien van no. 9, een ronde arkade met een koepel, een zerk in het midden:

Hier Leyt Begraven
De Eerbare Deugtrye
Juffrouw Magdalena
Hayers In Haer Leven Huis
Vrouwe Van D'E: H^r Direct^r
Paulus Croocq Overleden
Adi¹⁾: 29: Novemb^r A^o 1642 sijn:
Oudt: 27: Jaeren:²⁾

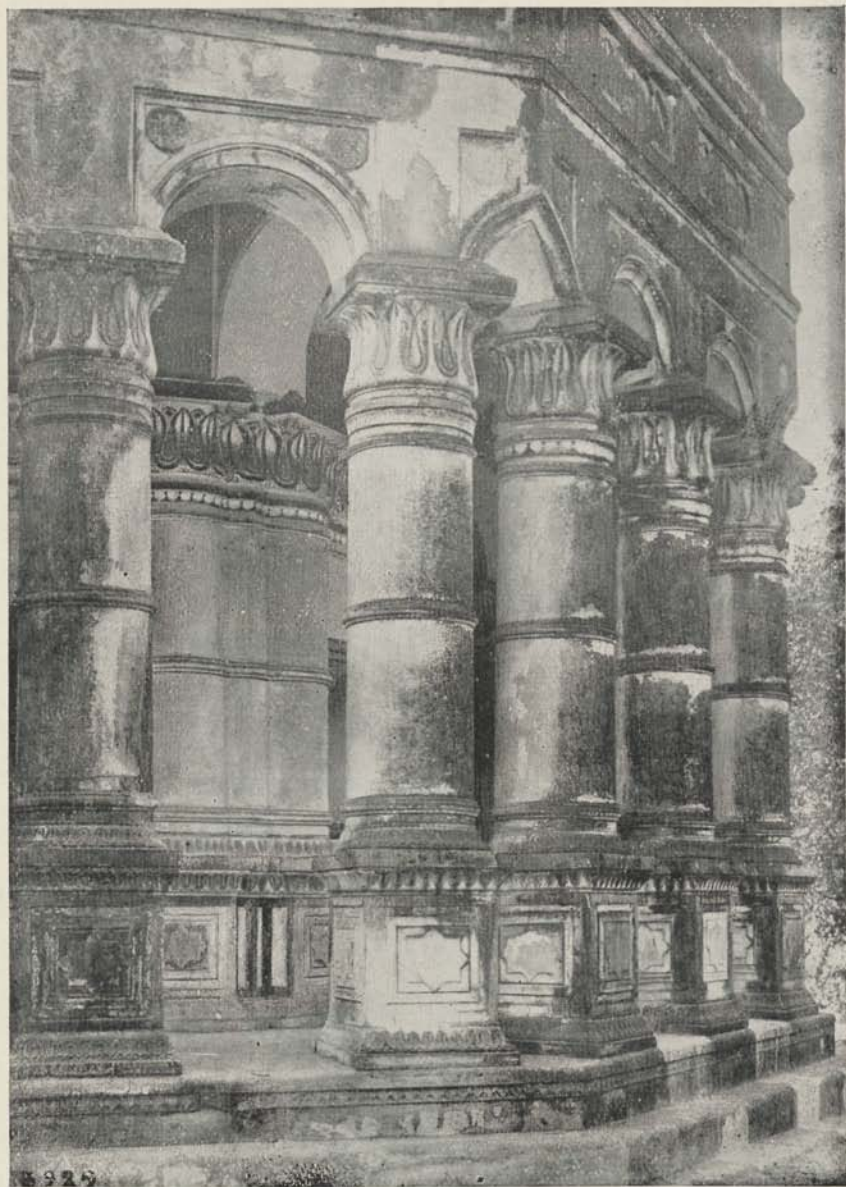
¹⁾ D.w.z. heden. ²⁾ Wagenvoort localiseert dit opschrift abusievelijk in het graf van Van Rheede.

1. Het graf van Van Rheede tot Drakesteijn. Arch. Surv. Ind.

2. Van Rheede's lijkstatie.

3. *Détail van Van Rheede's graf.*

Arch. Surv. Ind.

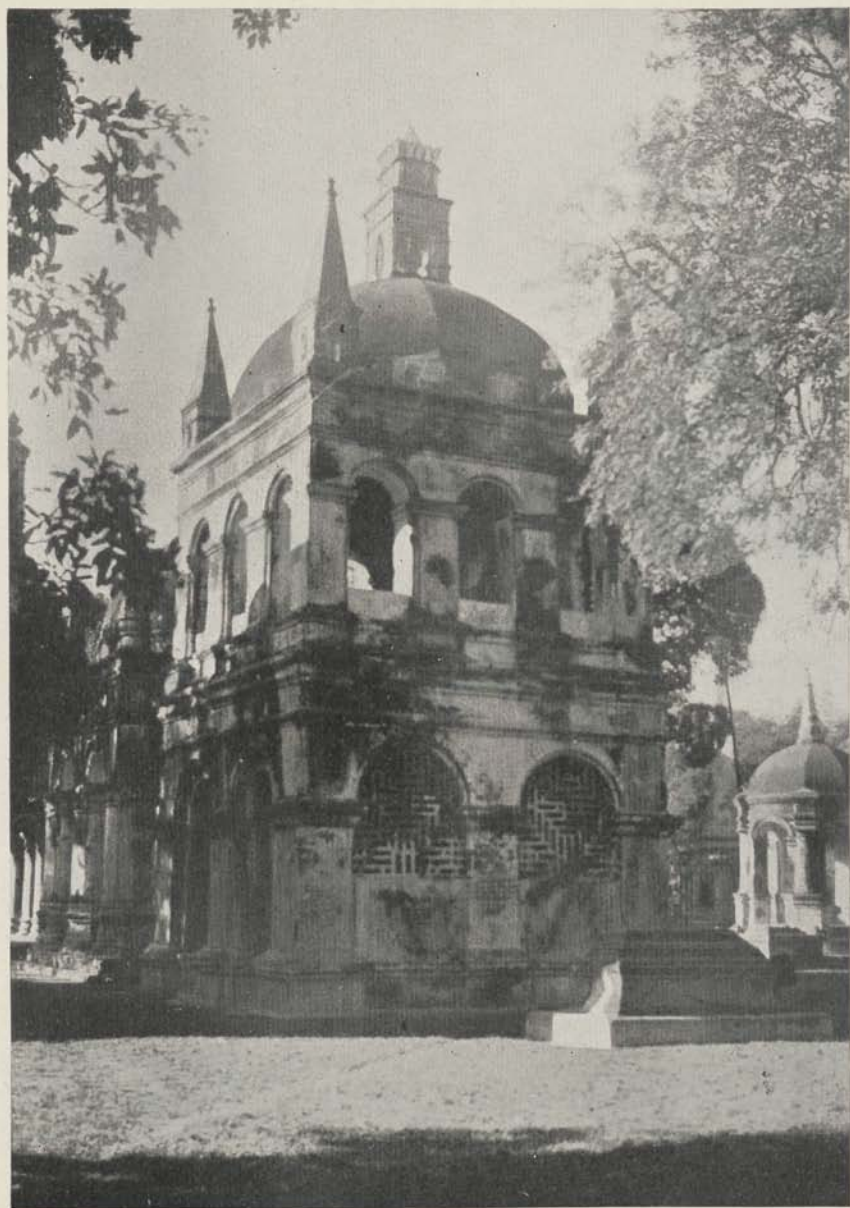

4. Daken van Nos. 30, 34 en 31.

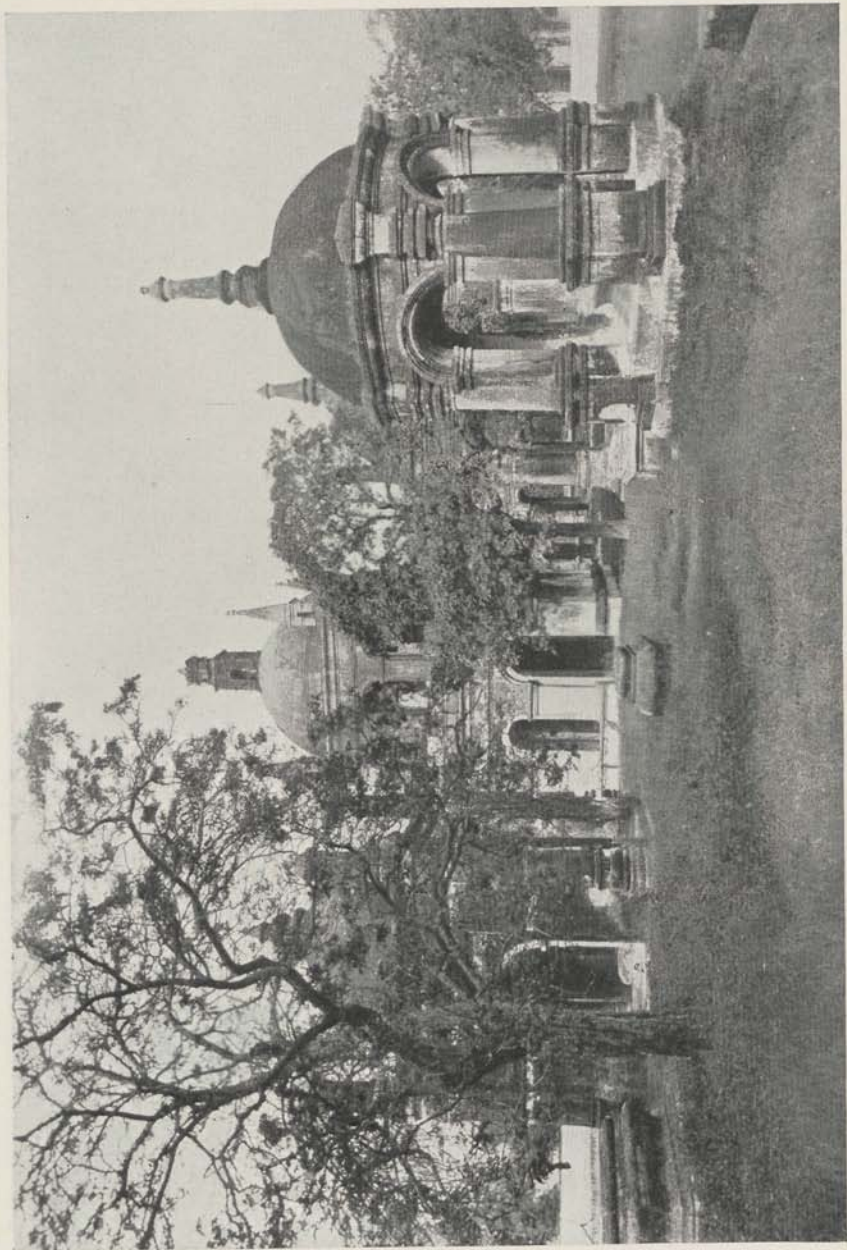
Arch. Surv. Ind.

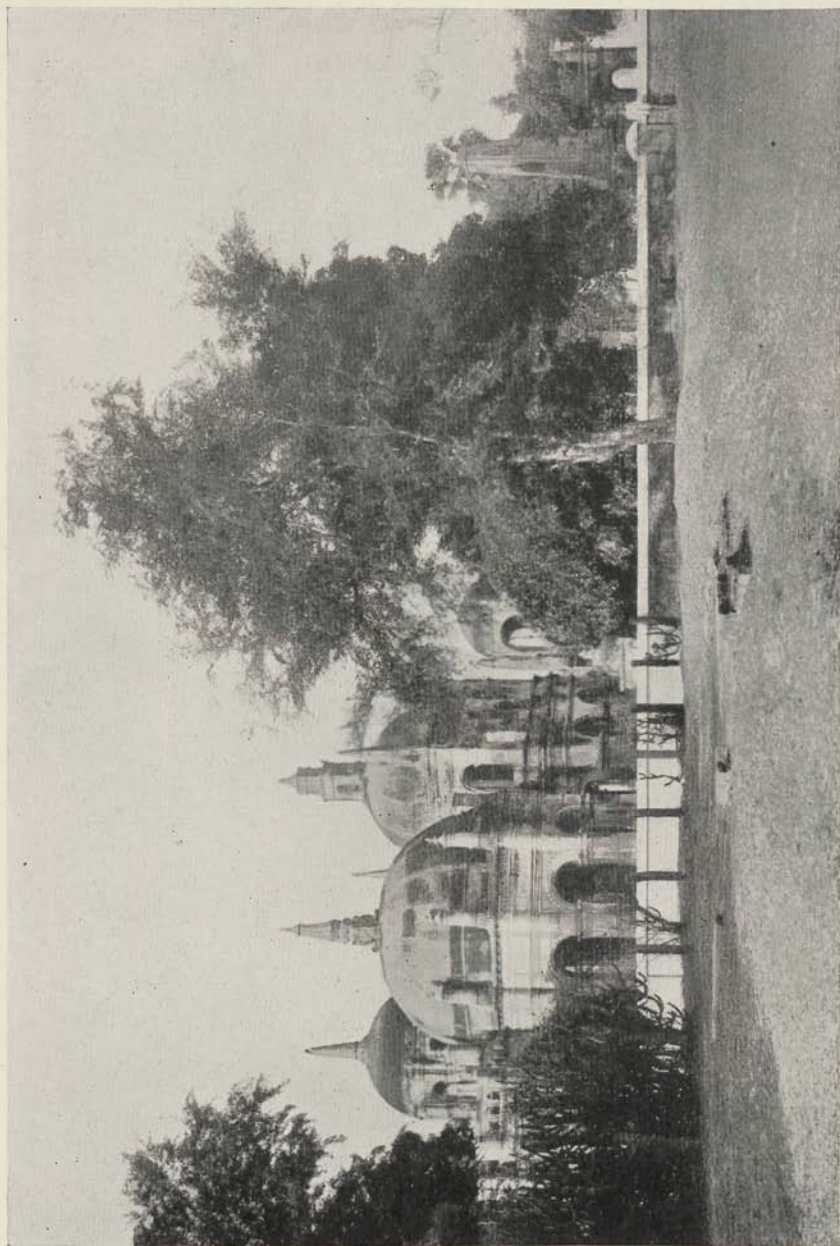
5. Nos. 30 en 34.

6. No. 30 uit het N. gezien.

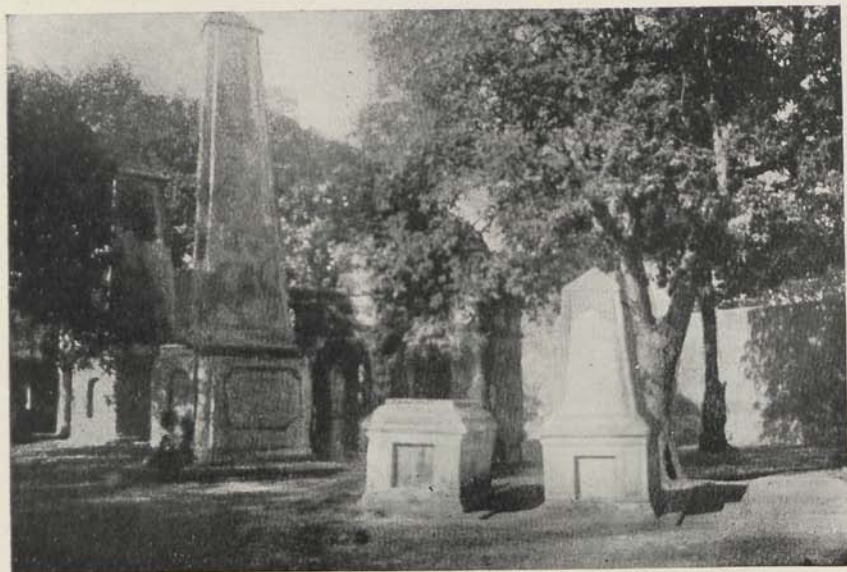
7. Het middengedeelte van het kerkhof.

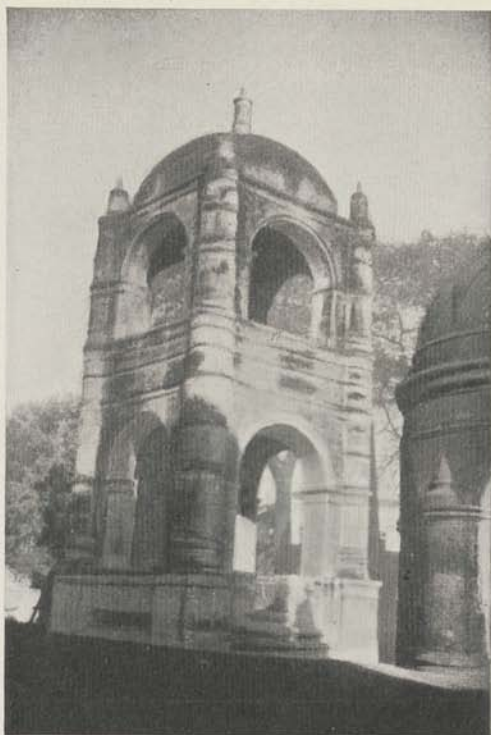
8. Het kerkhof uit het O. gezien.

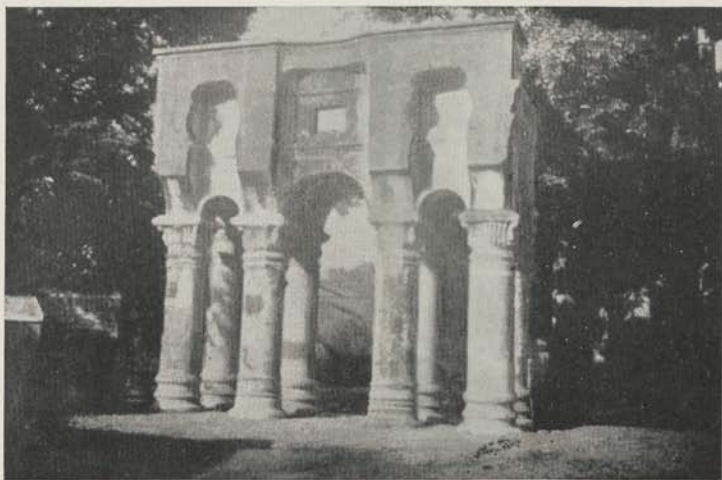
9. *Ingang.*

10. *N. W. hoek.*

11. No. 11.

12. No. 35.

Achter 9 en 11 zien wij nog een achthoekige obelisk met stompe punt en rechthoekig voetstuk (no. 10, hoog 28'), een lage achthoekige balustrade zonder meer (no. 14), een hooge zerk (no. 12) en daartusschen verschillende kleine buikige zerken. Gaan wij vandaar naar het N.O., dan komen wij langs een gebouwtje met een zeer onregelmatigen, scheef getrokken zeshoek als grondplan, een koepel op een arkade van zes zuilen (25' 6" hoog). Zooals ook elders in vele gevallen is ook hier de beschildering (bijv. aan den binnenkant van den koepel: blauw met wit-en-zwarte bloemen) bewaard gebleven.

No. 17 is een massief blok met koepeldak (12' 9" hoog), een dergelijk monumentje (no. 28) ziet men op afb. 8 in het midden boven den muur uitsteken. Het heeft nisjes aan de vier zijden. De overige graven uit het Noordelijk deel van het kerkhof kunnen wij 't best bezien van punt C. dicht bij den muur (afb. 10): van rechts naar links: een zeer lage zerk, no. 23:

Hier Onder Rust

Voor Het Eeuwige Opstanding
de Lichaam van

den

Wel Edele Gestrenge Agtbaare

Heer

Egidius Meyer

Van Sweeden

In Leeven sijnde Onderkoopman Fis
caal Soldij Boek(houde)r Provision(eel) Hoofdad
ministrat. en Waarneemende de Gesag

Van de Edele Nederlandse Directie

Gebor. den 2de Decemb. 1733. Overleed

den 26e November 1800 Oud sijnde 67 Jaar.

Daarnaast no. 24, een afgeknotte obelisk, 9' hoog, met een voetstuk van 6'6" bij 5'; no. 25, een zerk, ongeveer overeenkomende met het voetstuk van 24, met een onleesbare inscriptie.

Een eindje verder naar links: nos. 18 en 20, twee gelijkvormige stompe obeliskken, 21' 9" hoog, ditmaal driezijdig; ook het grondplan van het voetstuk is een driehoek, waarvan de naar het Oosten gerichte hoek echter is afgesneden. Op den achtergrond no. 19, een vierhoekig grondplan, acht bogen op zuilen, bekrond

door een koepel boven een lagen 16-hoek (hoogte 25' 3"). Naast punt C. zien wij — niet op de foto — no. 22, die het midden houdt tusschen een voetstuk met lage obelisk en een massief gebouw-tje. Het bovenstuk staat dwars op het onderstuk (hoog 18'9", grondplan 10'9", bij 9'6"). In de muur van het kerkhof is rechts hiervan een wit marmeren plaat ingemetseld: een kroon met gevleugelde engelen aan weerskanten en daaronder:

Hier

onder Leggen Begraaven

Christiana Hendrietta

en

Geertruida Cornelia

beide Dochters van den Boekhouder en

Eerste Geswooren Clercq van Politie

Abraham Leopoldus Gratiaan

Eerste Gebooren den 25 February 1781

Overleeden den 29 November 1787

de Tweede Gebooren den 16n Mey 1789

Overleeden den 12 (?) September desselven Jaars.

Aan de andere zijde van no. 22 zien wij nog no. 21. een zerk met de volgende inscriptie op een zwarte plaat op het bovenvlak:

Sacred

to the Memory of Augustina

Relict of the late

Ms Monte ¹⁾, Esqr,

Dutch Chief

at Surat,

who departed

this life on the 31st December 1818.

Aged 65 years

Virtuous while living

in death she rests here

in the glorious hope

and expectation of a

blissful futurity and

resurrection.

¹⁾ Monté (STAVORINUS, l. c. I, p. 353).

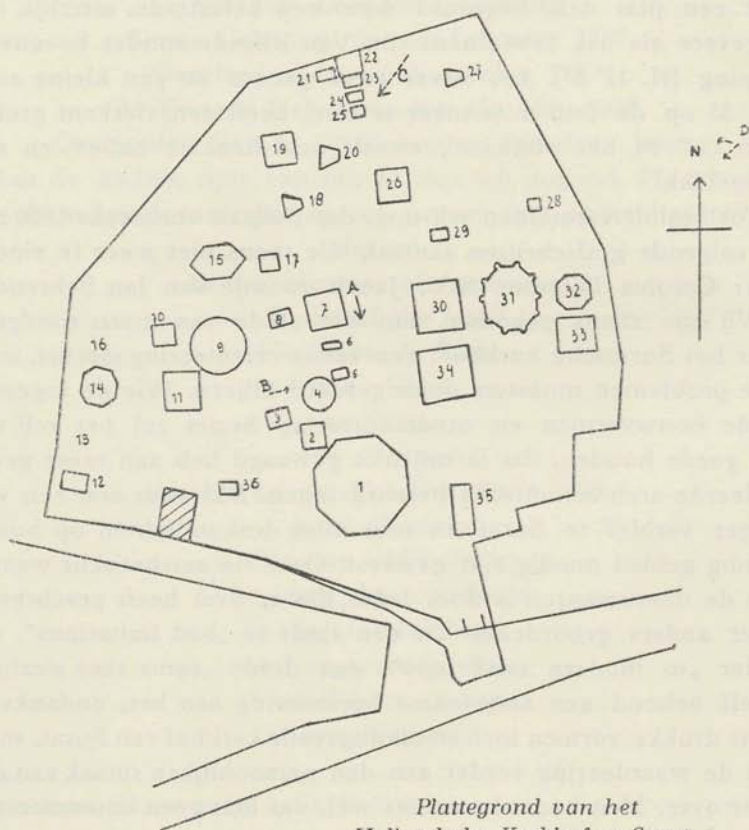
In den N.W. hoek van het kerkhof staat als no. 27 nog een stompe obelisk (H. 25 1/2 ft.) van hetzelfde type als nos. 18 en 20. Ten Z. van de reeks 22 — 25 ligt een platform van 2 treden zonder iets erop (14' in het vierkant).

Tenslotte slaan wij van buiten het kerkhofterrein nog een blik op de resterende monumenten (afb. 8, positie D.). Geheel rechts steekt de pinakel van 19 boven het groen uit, daarvóór zien wij obelisk no. 20; links van den boom in de verte de bovenverdieping van no. 11, op den voorgrond het massieve monumentje no. 28 (10' hoog), rechts daarvan no. 30, twee gebouwen (31 en 32), die wij nog niet kennen, en daartusschen verder af de top van no. 1, het graf van Van Rheede. Nogmaals moet het ons opvallen hoe dicht deze groote mausolea, stellig wel alle graven van directeuren, bijeen liggen. No. 32 is een achthoekig gebouw met een plat dak, begrensd door een balustrade, uiterlijk dus ongeveer als het monument van Van Rheede zonder bovenverdieping (H. 17' 6"), het bevat twee groote en een kleine zerk. No. 33 op de foto niet meer te zien, heeft een vierkant grondplan (16' in het vierkant), twaalf acht-hoekige zuilen en een koepeldak.

Tot besluit vermelden wij nog, dat Bellasis omstreeks 1860 nog de volgende grafschriften aantrof, die thans niet meer te vinden zijn: Carolus Pelgrom 1655. Jacob, zoontje van Jan Schreuder.

Wij zijn thans gekomen aan het einde van onzen rondgang over het Suratsche kerkhof: een eerste orienteering slechts, want vele problemen moesten onaangeroerd blijven. Wie de ingewikkelde bouwvormen en ornamentering beziet zal het mij wel ten goede houden, dat ik mij niet gewaagd heb aan meer gedetailleerde architectonische beschrijvingen. Daarvoor zou een veel langer verblijf te Surat en voor alles deskundigheid op bouwkundig gebied noodig zijn geweest. Over de aesthetische waarde van de monumenten is door ieder, die er over heeft geschreven, weer anders geoordeeld. De een vindt ze „bad imitations”, een ander „to modern taste ugly”, een derde „soms zeer sierlijk”. Ikzelf behoud een aangename herinnering aan het, ondanks de soms drukke vormen toch stemmingsvolle kerkhof van Surat, maar laat de waardeering verder aan den persoonlijken smaak van den lezer over. Men bedenke echter wèl, dat hier geen bouwmeesters

aan het werk zijn geweest. In een maatschappij als de Hollandsche te Surat was geen plaats voor volleerde bouwkundigen. Wanneer er wat te bouwen viel, moet dit dus wel door inheemsche krachten zijn gedaan volgens aanwijzingen en ontwerp van den eersten den besten Hollander met eenig teekentalent of kijk op architectuur. De gemengde stijl van de monumenten zelf getuigt daar duidelijk genoeg van. Want het gaat, dunkt mij, niet aan om dezen zonder meer als gecopieerd van Mohammedaansche modellen te karakteriseeren, zooals veelal wordt gedaan. Men zou dan toch allereerst Mohammedaansche mausolea moeten kunnen aanwijzen, die het prototype ervan zijn, en dat is tot dusver niet gebeurd. Aan vage uitspraken zonder een gedetailleerde analyse door deskundigen heeft men ook in dezen niets. Moge het hier gepubliceerde materiaal de gelegenheid tot een nadere bestudeering openen.

Plattegrond van het
Hollandsche Kerkhof te Surat.

De kanonnen in den Kraton te Soerakarta

door

Dr. K. C. CRUCQ.

Het onderzoek naar de herkomst en de geschiedenis van het grootste der drie „heilige kanonnen”, Sapoe Djagad of Pantjawoera te Soerakarta, bracht mij tot het verzamelen van alle gegevens die ik aangaande de kanonnen in den Kraton te Soerakarta heb kunnen vinden. Ik volg daarbij de opgave der Kraton-artillerie door den Commandant der Pradjoerits, welke ik door bemiddeling van P. A. Hadiwidjojo mocht ontvangen.

Kanonnen op den Sitinggil Kidoel:

1e ijzeren stuk, lang 3.05 m, kaliber 15 cm, doorsnede in de kulas 50 cm, bij den mond 24 cm; op de kulas ingehakt het getal 3530; dit stuk is waarschijnlijk een halve veldslang van 18 lb. Het getal 3530 duidt denkkelijk het gewicht in ponden aan; dit zou dan eventueel op het stuk zijn ingehakt te Batavia, volgens Resolutie van 24 Maart 1692¹⁾, waaruit dan zou volgen dat het stuk na 1692 aan den Soesoehoenan is geschonken.

2e ijzeren stuk, afmetingen en kaliber als boven; merk van de Kamer Amsterdam; getal op de kulas: 13590, zal wel een vergissing zijn voor 3590.

3e ijzeren stuk, geheel gelijk aan 2e, met uitzondering van kaliber 14½ cm, doorsnede bij den mond 24½ cm, getal op de kulas 3910

4e ijzeren stuk, afmetingen als 1e, uitgezonderd: doorsnede bij den mond 25½ cm, getal op de kulas 3950. Merk: twee gekruiste ankers, wellicht het merk der Admiraliteit op de Maas, bestaande

¹⁾ zie: *De geschiedenis van het Heilig Kanon te Batavia*, T.B.G. 1937 blz. 117.

uit twee gekruiste ankers en de letters PPP (Pugnare pro Patria); al deze vier stukken zijn voorzien van dolfijnen en een kulas en druif van den gewonen vorm.

Kanonnen op de Aloen-aloen Lor:

1e. Het vermaarde groote stuk genaamd Pantjawaera of Sapoe Djagad; afmetingen: lengte 5.30 m, kaliber 36 cm, doorsnede in de kulas 62 cm, doorsnede bij den mond 59 cm, doorsnede der tappen 18 cm; afstand van tappen tot kulas 2,50 m.

Het stuk heeft een geheel vlakke kulas, en vijf ringen, waarvan één aan de kulas, één paar aan de kamer en één paar aan den loop, vóór het tappenstuk. Het zundgat is aangebracht in een tap van 7 cm in het vierkant; op 4 cm daarvóór is de naam Pantjawaera in Javaansche karakters aangebracht, in een schuin geplaatste rechthoekige cartouche, een „naamplaat”, 23 cm lang en 7 cm breed. Op het voorste deel van den loop is een „vizierkorrel” aangebracht in den vorm van een lotusrozet. De ringen zijn $22\frac{1}{2}$ cm in doorsnede en $6\frac{1}{2}$ cm dik. De oogen der paarsgewijs geplaatste ringen zijn bovenop het stuk aangebracht, zoodat ze in de middellijn van het stuk met elkander verbonden zijn, kennelijk ter verhooging der stevigheid van bevestiging.

Het stuk is sterk verweerd en vol voren, blijkbaar een gevolg van gebreken zoowel in de samenstelling der kanonspijs als in giettechniek. Over het inwendig verloop van het stuk heb ik geen zekerheid kunnen krijgen; in *Aanteekeningen betreffende eenig oud en merkwaardig geschut in Nederlandsch-Indië* (in: *Stukken uit de Militaire Spectator* blz. 153 e.v.), wordt een doorsnede-teekening van het stuk gegeven, waarbij het als rechtlopend (dus een lange slang) wordt afgebeeld; het kaliber wordt hier opgegeven als „34 cm of nagenoeg 295 lb”. D.w.z. het stuk zou bij een kaliber van 34 cm geboord zijn op 295 lb; in werkelijkheid weegt een ijzeren kogel met een middellijn van 34 cm 259 lb; 259 lb ijzer staat gelijk met 93 lb steen.

Gezien het groote kaliber zal het kanon wel een steenstuk zijn, dus een kamerstuk; van de eventueele verhouding van kamer en loop valt niets met zekerheid te zeggen; de afstand van het zundgat tot de kulas = 18 cm of $\frac{1}{2}$ kaliber; wanneer nu de kamer 2 kaliberlengten heeft, dan zou de loop 12 kaliberlengten lang

zijn, hetgeen wel veel is voor een steenstuk, dat in den regel een loop van 7 à 8 kaliberlengten bezit.

Dit kanon is het grootste en zwaarste stuk van den geheelen O.I. Archipel; het gewicht is \pm 19000 lb, hetgeen vrijwel klopt met het officieele getal van $70 \times$ het gewicht van het ijzeren projectiel (= 18200 lb).

Herkomst en dateering.

Dat het kanon van Javaansch maaksel is, wordt bewezen door het opschrift in Javaansche karakters; het lettertype is hetzelfde als dat van inscripties uit het begin der 17de eeuw, bv. op Bantensche munten met opschrift Pangéran ing Banten, van vóór 1638.

Het is gegoten onder de regeering van Soenan Agoeng, zooals ook de Serat Tjabolang onder de beschrijving der Solosche kanonnen vermeldt (Zang 173): Pantjawaera mrijem sang ajasan dalem Sri Boepati Djang Sinoehoen Soeltan Agoeng Anjakrakoesoema.

Hoogstwaarschijnlijk is de dateering vastgelegd in den naam Pantjawaera, die de samentrekking bevat van de tjandrasengkala: pandita — tjatoer — woeroek ing — ratoe: de pandita spreekt en onderwijst den vorst; pandita = 7, tjatoer = 4, woeroek (= wi-sik: influistering, ingeving) = 5, ratoe = 1, opleverend het jaartal 1547 Çaka = 1625 A.D.

Dit jaartal klopt prachtig met verschillende gebeurtenissen die in dien tijd plaats vonden. In dit jaar nam Agoeng, na de verovering van Soerabaja en de onderwerping der Bangwétan, den titel van Soesoehoenan aan, en betrok zijn nieuwen kraton te Plèrèd, dien hij ter vervanging van zijn ouden kraton te Kerta had doen bouwen.

Volgens mededeeling van Rijklof van Goens (in een zijner hofreizen) hadden de Javanen (d.w.z. de Matarammers) in 1624 van de Portugeezen van Malakka geleerd buskruit te maken.

Toen Agoeng zich in 1625 tot oppervorst van Java had ge-proclameerd door het aannemen van den titel van Soesoehoenan, zal hij, als machtsvertoon, het reuzenkanon hebben doen gieten, ook wel met de bedoeling om daardoor Banten met zijn groot kanon Ki Amoek te overtroeven. Zooals we weten streefde Agoeng er steeds naar zich de meerdere van Banten te toonen; zoo

kon hij later ook niet dulden dat de vorst van Banten den Sultanstitel uit Mekka had ontvangen, dien Agoeng nog niet bezat.

Hoewel Pantjawaera veel grooter is dan Ki Amoek, is het toch van minder kwaliteit wat kanonspijs en gietkunst betreft, hetgeen te wijten is aan de toen nog geringe ervaring der Matarammers in de geschutgieterij ¹⁾, en ook wel aan de buitengewone grootte van het stuk, waardoor de vorming van gallen moeilijk te vermijden was, tengevolge van het niet geheel uitgedreven zijn van de lucht uit den gietvorm.

Een hoogst belangrijke mededeeling omtrent dit kanon, die ons leert waarvoor het eigenlijk gebruikt werd, die ons ook den naam leert kennen waaronder het in de 17de eeuw bekend was, een naam die we ook later in Javaansche geschriften ontmoeten, en die tenslotte een indirect bewijs voor onze dateering bevat, lezen we in een brief van Commandeur Couper, te Soerabaja, dd. 14 Mei 1680 (zie De Jonge, Opkomst enz. XXII 268): „En wat aangaat de overlast door Wiera Widigda ²⁾ in de Mataram gepleegd, daartoe meende sijn hooght (nl. Mangkoerat II) dat de Mataramsse grooten d'eerste aanleydinge gegeven hebben alsoo zij op desselfs komste 't groot stuck, *Goentoer goemi* genoemd, losbrandden, 't gene na de oude Mataramse gewoonte noyt plag te geschieden als om drie redenen: eerstelijk om de gemeente op de been te brengen, ten tweeden om des Sousouhounans toorn te kennen te geven wanneer hij zijn grooten liet ombrengen, en ten derden bij groote sterfte”.

„Goentoer goemi”, ten rechte *Goentoer geni* = Vurige Donder, de Vuurdonderaar, wordt het kanon genoemd in de *Adji Saka* (editie Gaal) blz. 255, onder de drie kanonnen als koopprijs voor de prinses van Padjadjaran: Goentoer geni en Satomi voor Mataram, Ki Pamoek voor Cheribon, nu te Banten.

¹⁾ Nog in 1664 vermeldt Wouter Schouten in O. I. Voyagie IIIde boek blz. 158 s.v. „Schutgieterijen der Javanen”: „sij gieten oock grof geschut doch vallen de stucken doorgaans al vrij grof en plomp; en sommige ongemeen groot en swaar”.

²⁾ Wellicht is deze Wirawidigda dezelfde als de Wirawidigda vermeld in de inscriptie op een klok in het Bat. Museum, luidende: *inggang brasa da kjahi toemengoeng Wirawidigda kaladitèng Kemis Pon tanggal sali-koer sasi Doemadilakir tahoen Djé titi*. Zie hierover *Notulen Bat. Gen.* XXVI blz. 140-141.

Wat betreft de drie gevallen waarin het kanon mocht worden afgevuurd, hierin vinden we een indirect bewijs voor onze dateering, en wel aldus: toen Dr. De Haen in 1623 als gezant te Karta kwam, teekende hij aan, dat wanneer de vorst de „oorlogsgommen” op de vier hoeken van Karta liet slaan, hij in een halven dag 200.000 gewapenden bijeen kon brengen; de „algemeene mobilisatie” werd toen derhalve nog niet geproclameerd door het afschieten van het groote kanon, maar door het slaan der oorlogsgongs; verder vinden we in het journaal van Dr. De Haen ook vermeld dat op het laatst van 1624 aan Agoeng een goddelijke verschijning in wit gewaad had geopenbaard, dat vier der voornaamste hoogwaardigheidsbekleeders moesten worden „weggenomen”; deze verschijning, die den vorst in den droom een geheime mededeeling doet, is wel evident de „pandita tjatoer woeroeking ratoe”; dit is wel een duidelijke aanwijzing van het verband tusschen de tjandrasengkala en het „gebruik” van het kanon¹⁾; en tenslotte was er in dien tijd (1626) ook nog een „grootte sterfte” door hongersnood.

Het afvuren van het kanon bij het „ombrengen der grooten” en bij „grootte sterfte” zal natuurlijk wel een magisch effect hebben beoogd; Pantjawaera is een ngadji van Bhima, ook ter vergemakkelijking der verlossing van kraamvrouwen, in het algemeen dus ter wegruiming van hinderpalen; het heeft ook de beteekenis van stormwind, en als zoodanig zal het aanleiding hebben gegeven tot het gebruik van den naam Sapoedjagad = „die de wereld schoonveegt”, ook op te vatten als: „die de hinderpalen en de boosdoeners uit de wereld wegvaagt”.

Ook in de *Baron Sakèndèr* wordt het groote kanon te Mataram Goentoergeni genoemd (strofe 637 ± 639): „Baron Soekmoel, pangéran Djakarta (d.w.z. hoofd der Hollanders te Jakatra) kocht de prinses Tanoeraga voor drie schoone stukken geschut, waarvan het eene Goentoer geni (vurige donder) genaamd aan den vorst van Mataram gegeven werd; het tweede Ki Pamoek (woedende strijder) geheeten werd te Banten geplaatst, het derde Njahi Setomi te Tjerbon”. (Deze voorstelling wijkt dus af van het verhaal in

¹⁾ VETH, *Java* III blz. 662, vermeldt ook dat de geest van het kanon Sapoe Djagad voorspellende droomen zendt.

de *Adji Saka*, Njahi Setomi is hier = Kjai Setama, Si Djagoer, te Batavia).

„Alle drie worden door de vorsten van Java als erfstukken bewaard, en wanneer 't rijk te gronde gaat, moeten die kanonnen in 't verderf deelen. En zoo vertellen de Soendaneezen, wanneer 't land in oproer verkeert, dat Ki Amoek te Mataram is”.

De verwarring tusschen Pantjawaera, Nji Setomi en Kjai Setama treffen we ook aan in de verhalen omtrent de verovering en herovering van kanonnen te Mataram door Troenadjaja in den zg. 1sten Javaanschen successie-oorlog (1677-80).

Volgens de overlevering ¹⁾ zijn Kjai Setama en Njai Setomi door Troenadjaja te Mataram veroverd; Njai Setomi is door den Adipati van Soerabaja heroverd, terwijl Kjai Setama alias Djaka pekik door Troenadjaja op zijn vlucht te Batavia (!) zou zijn achtergelaten.

De ware gang van zaken is aldus:

Nji Setomi wordt genoemd in een verslag van den krijgsraad van Admiraal Anthony Hurdt en Majoor Poleman d.d. 22 Febr. 1679, waar verhaald wordt een zending van Ratoe Blitar, broersweduwe van den Sultan van Banten, aan Amangkoerat II, welke Ratoe Blitar o.a. zou gezegd hebben dat de Sultan aan Troenadjaja wel volk gezonden had, maar alleen pro forma, „om daardoor van denzelfden te bekomen het groot stuk geschut St. Thome, nevens de gomme Sekardalima om aan Z. Hoogheid te restitueeren”.

Nji Setomi was in Juni 1677 naar Kediri gebracht. In dien tusschentijd hadden de opstandelingen onder Mangkoe Joedo, en hun overige bevelhebbers, reeds in de eerste dagen van Juni 1677 van Mataram bezit genomen en was de geheele hofplaats met uitzondering van den Kraton, de Missigit en eenige hoven van bevriende grooten, in de asch gelegd. Op karren en draagbeesten waren de vrouwen, dochters en dienstvrouwen, de schatkist, de rijkssieraden, daaronder de kroon van Madjapahit ²⁾ en het ver-

¹⁾ Zie *Adji Saka*, woordenlijst s.v. Setama-Setomi.

²⁾ Een merkwaardige mededeeling aangaande de beroemde „kroon van Madjapahit”, waarin m.i. de ware historische herkomst van deze kroon wordt medegedeeld, vindt men in *Bianglala IV* blz. 262 e.v., in: „Oorspronk van de eerste heerschappij ofte de beginselen van de Javaanse regeringe op het Eyland Groot Java”, waarin we lezen: „egter willen

maarde kanon Satomi met de olifanten en de paarden des Soesoehoenans naar Kediri weggevoerd, waar zij aan Troeno Djojo waren aangeboden ¹⁾. Setomi blijkt een *metaal* kanon te zijn, dus inderdaad hetzelfde kanon van Portugeeschen oorsprong dat nog Nji Setomi ²⁾ heet ³⁾.

Dit kanon is door den Adipati van Soerabaja heroverd, zie Babad Tanah Djawi (editie Meinsma) blz. 346-347: „dateng ing Soerabaja ladjeng ana ta bala sarta amapanaken marijemipoen bandangan saking Metawis ana Manjahi Setomi . . .” (Manjahi Satomi = Mahanjahi Satomi = Hare Hoogheid Mevrouw Satomi.) Pantjawaera is niet uit Mataram weggehaald en aldaar, toen deze plaats door de Compagniestroepen bezet werd, nog aangetroffen (vgl. den hiervoor vermelden brief van Commandeur Couper).

Bij de herovering van Kediri (24 Nov. 1678) werden buitgemaakt „16 stukken metaal canon van 6 tot 1 pond, ende daaronder ⁴⁾ twee gerenommeerde, schietende ieder 36 lb bals”. Deze beide 36-ponders komen onder de kanonnen te Soerakarta niet meer voor.

De te Kediri veroverde kanonnen werden naar Semarang gebracht, en vandaar naar Japara, blijkbaar om hen naar Mataram terug te brengen; of dit laatste inderdaad is gebeurd, heb ik niet

deselve (de Soesoehoenans van Mataram) van de eerste Javaase koningen zijn, namentlijk van die van Madjapajit, immers daer van daan neemen zij die Madjapahitse kroon, dewelke Anno 1678 in de handen van de Heere François Tak gevallen is, en waarvan ook in de jaaren 1705, 1707 en 1709 bij 's comps. Papieren gewag gemaekt werd, ende onder anderen dat deselve Madjapaytsche croon niet afgekomen was van Radja Madjapait, gelijk in 't algemeen wierd geloofd, maar van den ouden Sultan Mataram, die op Giri begraven legt; item dat die kroon voor geen Poesaka of erfeling Rijx ornament aan te neemen, maer een Enkelijk oud verbleyfel of Barcatan was; dog dat Effective van Erfelings Reixornamenten nog in wesen sijn vier namentlijk:

Een Rokje genaemt Kjaj Goendil.

„ Kriets	„	„	Balabar.
„ Gom	„	„	Bietsjak.
„ Piek	„	„	Baroekoeping.

¹⁾ DE JONGE, *Opkomst* enz. Deel VII blz. XXVIII.

²⁾ Voor de beschrijving van Setomi, zie mijn bijdrage in dit tijdschrift 1930: *De drie Heilige Kanonnen*.

³⁾ zie DE JONGE o.c. Deel VII blz. 154.

⁴⁾ „ende daaronder” beteekent hier: daarenboven, en bovendien.

kunnen ontdekken. In Daghregister d.d. 26 Maart 1679 lezen we : „het veroverde Cadiryze kanon, waarover men niet sonder reden in becoming vervalen was, had men nu verstaan op Samarangh overgebracht te zijn, vanwaar het verder naar Japara gevoert stond te worden.”

Over den vorm van het groote kanon nog het volgende: de vlakke kulas, zonder druif of „versterking” doet denken aan dergelijke stukken uit het begin der 16de eeuw, die hun vorm ontleenden aan de nog oudere „Legestücke”, d.w.z. stukken zonder tappen¹⁾. Evenwel, zooals we hebben geconstateerd, is de schriftsoort van het opschrift Pantjawaera een absoluut bewijs van dateering in de eerste helft der 17de eeuw.

De reden van deze ouderwetsche vormgeving kan tweeledig zijn: 1e door de grootte van het stuk was het bezwaarlijk het sluitstuk een anderen dan een vlakken vorm te geven, terwijl ook het aanbrengen van den ring een vlakken vorm vereischte; 2e wellicht is het kanon gegoten naar het model van een toen reeds te Mataram aanwezig kanon met vlakken kulas, te weten hetzij Kadal boentoeng (waarover later), hetzij het heilige kanon Njai Setomi. Een aanwijzing voor een zeker verband tusschen Setomi en Pantjawaera vindt men in een legende vermeld in Stukken uit de Militaire Spectator blz. 158 (Aanteekeningen over eenig oud en merkwaardig geschut in Ned. Indië): in 1643 was er in den Kraton te Pasar Gedé reeds een groot bronzen kanon, Nji Setomi; Sultan Agoeng droomt van een nog grooter bronzen kanon te Roem; hij wordt door een geest naar Roem gebracht, vraagt en krijgt dat groote kanon, vaart ermede naar Djambi, waar hij nog twee groote ijzeren kanonnen²⁾ krijgt; op de drie kanonnen als vlot vaart hij naar Java.

De historische kern van deze legende is 1e in 1641 kreeg Soenan Agoeng den titel van „Soeltan Abdoel Moehammad Maulānā Matarānī” uit Mekka; 2e in 1640 kreeg hij van den Portugeeschen Gouverneur van Malakka twee groote kanonnen ten geschenke, die, zooals we later zullen zien, waarschijnlijk identiek zijn met Koembarawa en Koembarawi.

¹⁾ vgl. Ost-Asiatische Zeitschrift 1925: *Indische Riesengeschütze*.

²⁾ Met deze groote ijzeren kanonnen worden waarschijnlijk bedoeld Koembarawa en Koembarawi, waarover later.

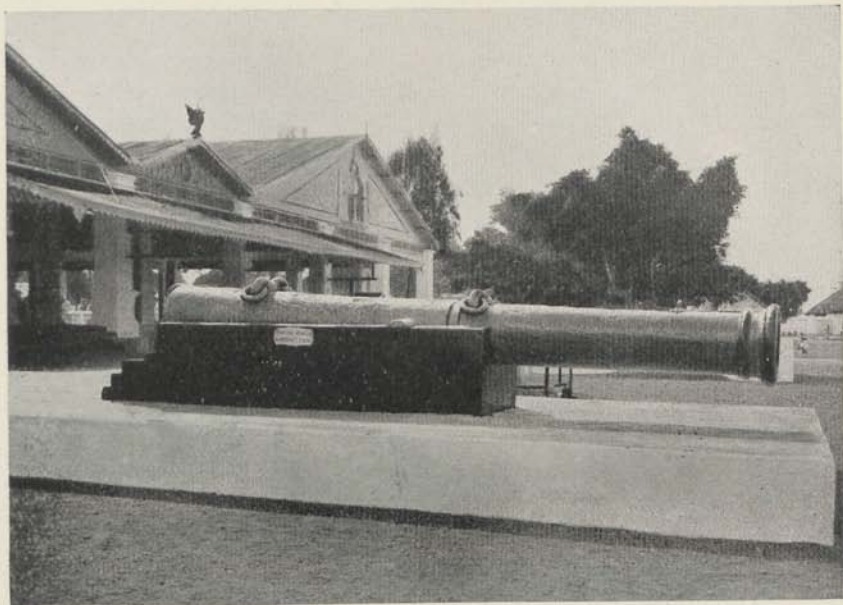
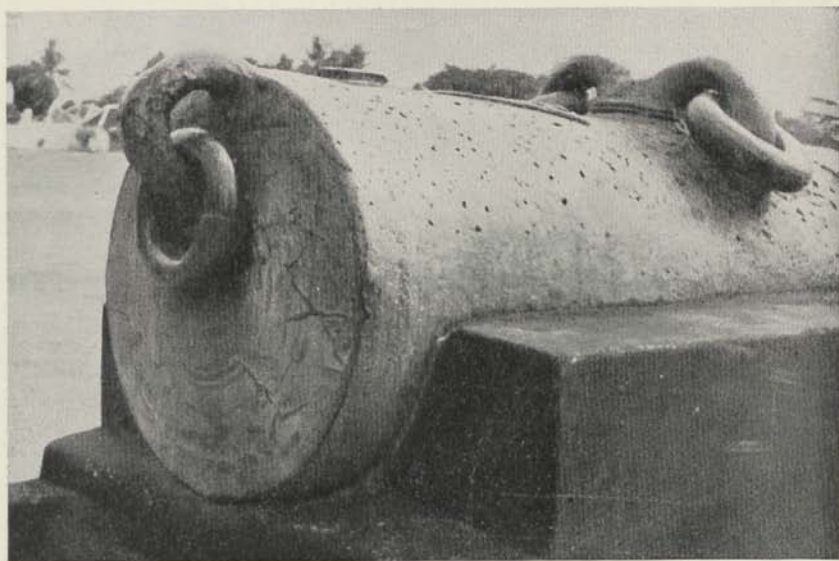

Foto C. Holt.

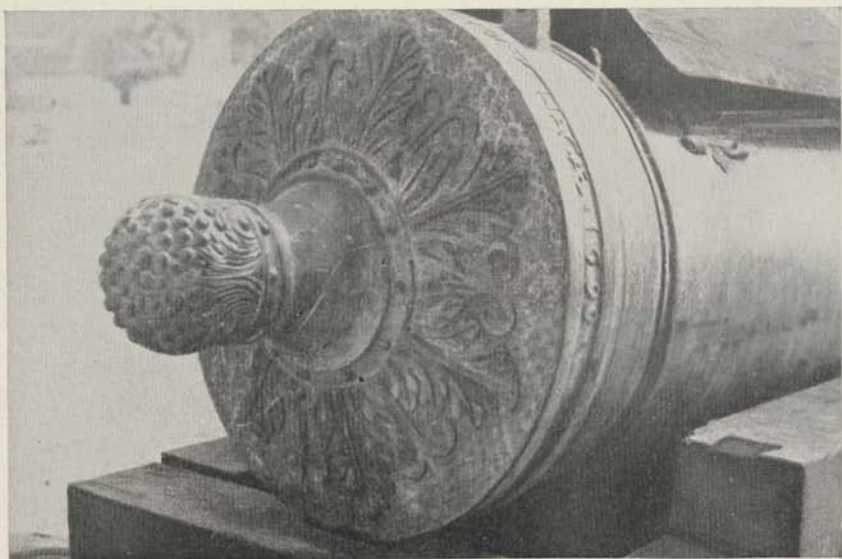
Kjai Pantjowoera of Sapoe Djagad te Solo.

Kjai Pantjowoera, de kulas.

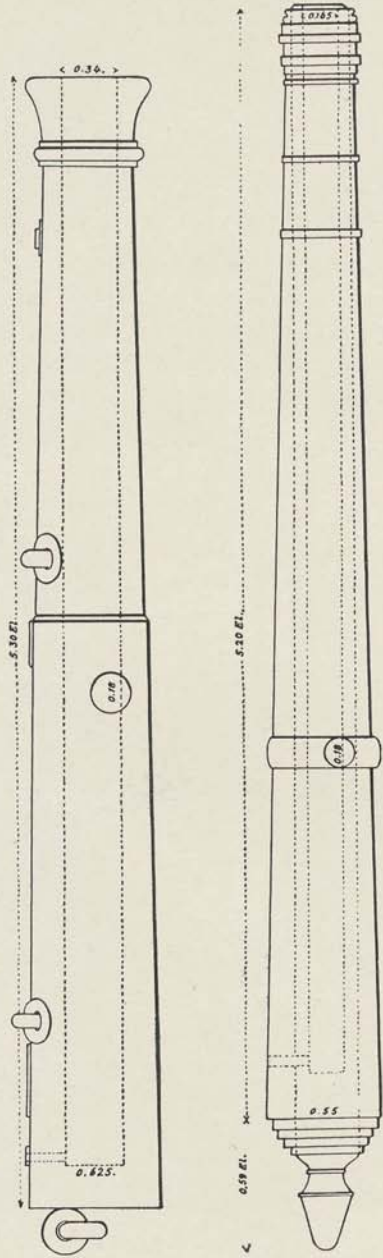
Kanon Sagarawana te Solo.

id., de kulas.

- l. boven: Opschrift op 't kanon Pantjawaera.*
l. beneden: V. O. C. teeken en wapen van de stad Middelburg.
r. boven: Kanon Sagarawana, versiering bij de tappen.
r. beneden: Id., gegraveerde wapens en opschriften.

boven: Kjai Pantjauoera } naar de schets in de Militaire Spectator.
 onder: Koembarawa en Koembarawi

Veth ¹⁾, noemt Pantjawoera afkomstig van Padjang; om bovenvermelde epigrafische reden is dit niet aan te nemen; bovendien zou men bij een kanon uit dien tijd den „Madjapahitschen stralenkrans” om den mond van het stuk verwachten, zooals bij Ki Amoek, die echter bij Pantjawoera ontbreekt.

De *Serat Tjabolang* (Zang 173), die een groote verwarring in de namen der stukken vertoont, geeft als tjandrasengkala: *pan-dita tjarem woeroek ing ratoe = 1567 Çaka = 1645 A.D.*, dus kort voor Agoeng's dood. De argumenten die ik bij de bespreking der dateering naar voren heb gebracht, acht ik voldoende gefundeerd om mij te houden aan het Çaka-jaar 1547 = 1625 A.D.

2e. De beide aan elkander gelijke stukken Sagarawana en Sjoehbrasta, metalen stukken, lang 3.16 m, kaliber 16 cm, doorsnede in de kulas 50 cm, doorsnede bij den mond 30 cm; het zijn halve Duitsche (d.w.z. Hollandsche) kartouwen van 24 lb.

Deze beide prachtig geornamenteerde stukken zijn wel waard uitvoerig besproken te worden; van de druif tot den mond zijn de volgende siermotieven, opschriften enz. te zien: de druif in den vorm van een druiventros; het sluitstuk der kulas met blad- en bloemmotief; op de „hooge broekband” de inscriptie *Conraet. Antoniz. me. fecit. Hagae. 1599*; vóór het zundgat in een cartouche: *Middelburch*; daarvoor het jaartal 1599; daarvoor het wapen der stad Middelburg, de adelaar met het hartschild, waarin een burcht, alles in hoog relief gegoten; daarvoor het ingegraveerde merk der V.O.C.; daarvoor de band achter het tappenstuk; daarvoor is in moderne Javaansche karakters gegraveerd; Sagarawana (of Sjoehbrasta, bij het tweede stuk); daarvoor de fraai gemodelleerde dolfijnen; daarvoor de tappen; daarvoor de fraai versierde band vóór het tappenstuk (twee leeuwen een vaas vasthoudend); daarvoor twee fraai ingegraveerde wapens met helm, met onderschrift *W. van der Hooghe Borgm. en Jacop Burel Borgemeester, waaronder: Aderiaen ten Haeff als Commesaris*; daarvoor de fraaie band achter den mond, eveneens met renaissance-motieven, menschenhoofden en vruchtenguirlandes in hoog relief, versierd.

¹⁾ *Java III* blz. 661-662.

Aangaande de op den loop gegraveerde wapens van twee burgergemeesters van Middelburg, vergelijkte men Rietstap, *Armorial général*:

VAN DER HOOGHE (Neerl.) D'azur à trois étoiles d'or rangées en fasce. Het wapen op het kanon vertoont bovendien een uitkomende drakenkop als helmteeken.

BUREL = Boreel (Holl.) D'argent au chevron de sable, chargé de deux fouets du champ emmanchés d'or et accosté de trois cors de chasse du second, liés, enguichés et virolés d'or (= met koorden, ringen en beslag van goud); au chef (schildhoofd) de gueules, chargé d'un lion léopardé d'or. Tenants: deux anges de carnation (= vleeschkleurig), la poitrine, les bras et les jambes nus, habillés de dalmatiques (= korte mantels) d'argent et posés sur des nuages.

Het wapen op het kanon vertoont alleen den keper, vergezeld van drie jachthorns; het schildhoofd met den leeuw en de beide zweepen in den keper ontbreken, evenals de schildhouders. Helmteeken: een jachthoorn van het schild.

Adriaan ten Haeff vormde met eenige andere Middelburgers een Zeeuwsche Compagnie, voor welke drie schepen naar Indië uitvoeren d.d. 25 Maart 1598; deze compagnie vereenigde zich in 1601 met die van De Moucheron tot de Vereenigde Zeeuwsche Compagnie, welke in 1602 opging in de V.O.C. ¹⁾

De stukken zijn gegoten in de Haagsche geschutgieterij door Coenraet Antonisz. den jongere, geschutgieter te 's Gravenhage van 1598 tot 1616; zijn vader, Coenraet Antonisz. de oudere was aldaar geschutgieter van 1591 tot 1598 (Stukken uit de Militaire spectator blz. 166).

Deze beide halve kartouwen zijn aan Agoeng geschonken in 1616. We vinden vermeld in het verslag van de zending van Steven Doenssen en Hendrik Brouwer (Anno 1616) dat de regent van Kendal, een der krijgsbevelhebbers van den Panembahan, staande aan het hoofd van 20000 man in de omstreken van een plaats welke Cliamat (= Kali Njamat) genoemd wordt, als een geschenk voor den Panembahan vier stukken geschut eischte;

¹⁾ zie COLENBRANDER, *J. Pz. Coen, Bescheiden omtrent zijn verblijf in Indië VI* blz 28 en 30).

de Nederlanders hadden niet meer dan twee kanonnen beschikbaar, welke zij voorloopig te Djapara achterlieten ¹⁾).

In de „instructie voor Gerrit Frederickz. Druyff, oppercoopman van 't schip Bantam, gaende wegens d'Ed. Heer G.G. en Raet van Indiën in Ambassate naer den Mattaram, Keyser van Java" (9 Nov. 1616) wordt over deze kanonnen aldus gesproken: „Item dat op 't versoek welck d' onzen uit sijne Majt. naeme gedaen was, aen sijne Majt. gezonden en vereert sijn, de twee heerelickste stucken, welck in geheel Indiën sijn hebbende, en noyt diergel. aan eenige potentat gegeven is, maer alsoo onzen oppercoopman van de logie dese stucken aen seeckere sijne Edelen heeft laten volgen, sonder die selfs aen sijne Majt. te integreren, de selvege regenten andermaal niet alleene twee diergelijke stucken, gel. off aan sijnne Majt. geene gegeven en waren, sijn eijsschende, maer oock onderstaen d'onzen off te dringen, verbiedende geen rijs te mogen coopen . . . Derhalven alsoo niet en soecken dan in vrientschap met sijne Majt. te continueeren U.E. vrientel. gebeden wil hebben, de twee stucken wegen sijn Princel. Excellentie dr. d'Ed. Hr. Genrl. gegeven in danck aen te vaerden en ordre te stellen, dat onze coopliden in alle vrijheyt alle de rijs mogen opcoopen . . . Ende bijaldien wederomme twee diergel. stucken geëijscht wierden, sal U. E. hem (= zich) excuseeren dat hij (= gij) noch oock geene van alle de Capiteijnen herwaerts over, sulcks niet vermogen toe te seggen, veel minder voldoen, dewijl het stucken van onsen Prince zijn, ende voorgaende door ordre van sijn Excellentie als Ed. Hr. Genrl. gegeven sijn geweest, dan dat U.E. aenneempt den eijsch van sijne Majt. naer Hollant over te schrijven en aan d'Ed. Hr. Genrl. te vertoonen, gel. mede sijn uiterste beste te doen, omme 't effect van sijnne Majt. begeerte te procureeren”.

„De twee heerelickste stucken welck in geheel Indiën sijn hebbende” kunnen in dien tijd (1616) wel geen andere geweest zijn dan de beide halve kartouwen, gegoten in 1599.

Deze twee stukken zijn in 1629 tegen Batavia gebruikt, zooals we lezen in een brief van Jacques Speckx aan Bewindhebber d.d. 15 December 1629: . . . „heeft zoo aan de Zuyt, West als Oostzijde

¹⁾ DE JONGE, *Opkomst enz.* 1ste deel blz XXVI — XXVII

met 9 à 10 stukken beginnen te schieten, daeronder 4 à 5 van 24 lb. ijzer ende meer, de reste van 6,5, en eenige minder van 2 lb. ijzer; de 2 metalen halve kartouwen, die over eenige jaren bij d'onse aan den Mataram vereert, sijn nu mede tegen ons voor Batavia gebruyckt . . . 1)". Het Daghregister van 17-20 September: „20 dito is tijding van Banten gekomen dat den vijand 4 grote metale stukken soude becomen hebben yder geraemt als volcht" (de „raming" ontbreekt verder); 24 September: den vijant becomt alle dagen meer ende meer geschut, daer aan de O. en W. zijde als ook aan de . . . zijde veel schoten mede op de stadt en de ronduyten doen, men seyt datse alsnu hebben 10 stukken van 6 lb. iser; men is verwondert dat dese natie noch soo roy ende doel op de stadt schieten".

De beschrijving der belegering van Batavia 2) vermeldt nog dat het zware geschut vervoerd werd op buffelkarren met 12 à 18 buffels bespannen.

Een aequivalent van deze beide stukken, en wel met opschrift Coenraet Antoniz me fecit Hagae 1596, en met het wapen van Enkhuizen, stond te Banten op de Westpunt van het fort Diamant.

Twee dergelijke stukken vermeldt de *Navorscher* (XXII blz. 503) onder het geschut „op de wallen binnen de stadt Vlissingen (Anno 1633): no. 13. Item een duytsche halve cartouwe. Is lanck 9 voeten en drie duimen, geboort op 27 en schiet 24 pont Iser, daerop staet uitwendich gegoten het wapen van Zeelandt, en daer boven Luctor et emergo, onder het wapen staet Zeelandia, op den rant van de Brouck staet Coenraet Antoniz me fecit Hagae en weeght 4314 pont, gegoten in 't jaer 1597; no. 14. Item, lanck 9 voeten 3½ duymen, weeght 4650 pont" (verder als no. 13).

De Aanteekeningen over eenig oud en merkwaardig geschut in N. I. (in de *Militaire Spectator*) vermelden het kanon Sagarawana, lang 2.93 m, wegende 4980 lb, tezamen met een hieronder nog te bespreken kanon van de Kamer Delft, gegoten in 1629, lang 3.04 m, wegende 3315 lb, als stukken door Sebald Wonderaar en Jan Barendsz overgebracht naar Mataram als geschenk der V. O. C. aan Soenan Mangkoerat I, bij zijn troonbestijging in 1646; zooals

1) Zie DE JONGE, *Opkomst enz.* V blz. 146 vlg.

2) In *Bijdragen Kon. Inst.* III blz. 306.

we hiervoor hebben beredeneerd, zijn Sagarawana en Sjoehbrasta aan Agoeng geschonken in 1616; het kanon van de Kamer Delft, gegoten in 1629, zal wel, gezamenlijk met een dergelijk stuk uit 1629, zijn geschonken aan Mangkoerat I.

De *Serat Tjabolang*, waarin zooals we weten een groote ver-warring heerscht wat betreft benaming en herkomst der kanonnen, noemt Sjoehbrasta een „pisoengsoengipoen walandi, toewan Djendral Djan Pitreskoen”, dus een eeregeschenk van J. Pz. Coen; Sagarawana vermeldt de S. T. onder de stukken op last van Djang Sinoehoen Soeltan Agoeng gegoten.

Kanonnen op den Sitinggil lor:

1e. de beide bij elkander behoorende lange slangen Koembarawa en Koembarawi, lang respectievelijk 5.74 m en 5.57 m, kaliber 17 cm en 18 cm, doorsnede in de kulas 62 cm en 58 cm, doorsnede bij den mond 39 cm en 37 cm.

Uit meervermelde Aanteekeningen in den Militairen Spectator blijkt dat deze kanonnen bestaan uit een bronzen kern, 6 cm dik, beslagen met ijzeren reepen, 8 cm breed; de tekening van de doorsnede van een dezer stukken (die in de Aanteekeningen als geheel aan elkander gelijk worden beschouwd) geeft de volgende maten: totale lengte 5.79 m, afstand van de hooge broekband tot den mond 5.20 m, lengte van de versterking van de kulas + de kegelvormige druif 59 cm, doorsnede der tappen, die aan een zwaarder band of ijzeren reep zijn aangebracht, 13 cm, afstand van de hooge broekband tot het tappenstuk 1.60 m, kaliber 16½ cm; volgens de Aanteekeningen schietende 18 lb; in werkelijkheid echter 24 lb.

Herkomst dezer stukken: na vergelijking der hieromtrent door mij verzamelde gegevens meen ik te mogen vaststellen dat zij in 1640 aan Agoeng zijn geschonken door den Portugeeschen Gouverneur van Malakka, en dat het Atjehsche kanonnen zijn, door de Portugeezen veroverd.

In de beschrijving van Mataram, door Van Goens, lezen we het volgende: „Anno 1624 hebben de Portugesen van Malacca de Javaenen de cunst geleert van selver buscruyt te maeken, 't welk zij te voren van de Portugesen moesten coopen ofte voor rijst en andere coopmanschappen ruylen, hebbende dese Portugesen met

eenen aangeboden de Javanen te helpen om Batavia weder te winnen, daer den Sousouhounan sonderlinge al eenige jaeren toe geïnclineert hadde, ende van nu aff voornam 't selve in 't werk te stellen, daertoe de Portugesen (doen maels noch in macht en haer fleur zijnde) diverse metale stukken hebben vereerd, daeronder twee die ick in de Mataram gemeeten hebbe, niet minder dan 15 voeten langh, te weten schietende 16 à 18 lb cloots".

Deze stukken zouden dus ten minste ± 4.70 m lang geweest zijn, gemeten van „de hooge broekband tot voor den mond”, zooals gebruikelijk. Nemen we nu aan dat Van Goens het kanon Koembarawi (het kortste der beide lange slangen) gemeten heeft, dan zou de lengte in werkelijkheid toch nog ± 5 m moeten bedragen, dus minstens 16 voet; nemen we echter aan dat bij de lengte van de ziel (de loop, inwendig) van Koembarawi gemeten heeft, dan klopt de opgave: minstens 15 voet, inderdaad, want de ziel van dit stuk meet ± 4.75 à 4.80 m, dus iets meer dan 15 voet. Nog eenvoudiger zou de oplossing zijn, wanneer er een mislezing had plaats gehad bij de uitgave van deze beschrijving in De Opkomst enz., waarbij men 15 had gelezen in plaats van 18; in de 17de eeuwsche handschriften lijkt 5 zeer veel op 8; „niet min dan 18 voeten lang” (= 5.61) zou prachtig kloppen met de totale lengte der stukken: 5.74 m en 5.57 m.

Wat de opgave van het kogelgewicht betreft, hierbij heeft denkelijk plaats gehad, wat ik in mijn bijdrage in dit tijdschrift, jaargang 1937 blz. 109-110 heb beschreven als de „kaliberverwisseling” d.w.z. dat als kaliber wordt opgegeven het gewicht van het projectiel dat momenteel voor een stuk in gebruik is, en dat ongeveer $2/3$ bedraagt van het gewicht van het officieel voor het stuk bestemde projectiel, hetgeen vooral bij groote slangen of columbrijnen, zooals onze beide kanonnen, gebruikelijk was. In bovengenoemde bijdrage (blz. 110) heb ik Van Goens' beschrijving dezer stukken vermeld, tevens wat betreft het feit dat hij deze kanonnen metalen stukken noemt, hoewel ze uitwendig van ijzer zijn, met een metalen kern; deze ijzeren mantel zal wel ophouden bij de hooge broekband, zoodat sluitstuk en druif van metaal zijn.

Onder de kanonnen afkomstig uit den Kraton van Atjeh zullen we t.z.t. een kanon aantreffen waarvan de kern van ijzer is, en de daaromheen gegoten mantel van brons.

Onder de bijlagen der Stukken betreffende het beleg en de verovering van Malakka¹⁾ zijn opgenomen 1e een brief van Antonio Telles, Portugeesch Vize-rey (onderkoning) te Goa, d.d. 27 April 1640, aan den Mataram, Keizer van Java, waarin o.a. het volgende: „Ik ben verblijd geweest, dat de Kapitein van Malakka Uwe H.H. een grof stuk kanon, de beste van het kasteel, heeft toegezonden; indien Uwe H.H. meer andere noodig heeft, gelieve mij te adviseeren, ik zal dezelve laten maken met goede genegenheid om dezelve met mij te brengen omtrent Uwe H.H.” 2e een brief van denzelfden d.d. 24 April 1640 aan Dom Manuel de Sousa Countinho, kapitein van het kasteel binnen Malakka: . . . „Approbeeren het tractement dat UEd. aan den ambassadeur van Mataram²⁾ gedaan heeft, welker vriendschap dient geconserveert te worden, en achten voor wel gedaan het vereeren van de twee stukken grof kanon, vóór dezen van den Atchinder verovert”.

De term „grove stukken kanon” blijkt speciaal te zijn toegepast op lange slangstukken, bv. in de beschrijving der artillerie Macao in Dagregister 1637 blz. 65 e.v. waar gesproken wordt van een „lange slang of columbrijn of grof stuck kanon.”

Concludeerende: Koembarawa en Koembarawi zijn de twee „grove stukken” in 1640 door den Portugeeschen kapitein van Malakka naar Mataram gezonden, dezelfde lange slangen, die Van Goens vermeldt als door de Portugeezen van Malakka geschonken.

¹⁾ *Berigten van het Historisch Genootschap te Utrecht* 2e Serie 2e Dl., 1ste stuk blz. 249-250.

²⁾ Reeds vroeger waren gezanten uit Mataram te Goa verschenen, zooals blijkt uit een schrijven van den vicerey Dom Miguel de Noronha Conde de Linhares aan de subalterne officieren van Malakka . . . „In deze mouson retourneren de ambassadeurs van den Mataram, die hier geweest zijn in een schip haer daar toe gedaan, de selve brengt Giorge de Cunha, die in haer Comp gecomen is, gaende, naer verstaen, voldoen wegen de goede accomodatye, honorable tractement en cortosye in mij bevonden; hebben den Mataram groote secours beloofd” . . . met als slot het verzoek dat de Mataramsche gezanten op hun doorreis te Malakka in alles gefavoriseerd mogen worden.

Deze onderkoning heeft aan Agoeng de klok geschonken thans in het Bataviaasch Museum, vroeger in het fort Vastenburg te Soerakarta, met opschrift: O Conde de Linhares Vizorei da India este sino mandou fazer pera el Rei do Matarao Ao. 633 (de Graaf van Linhares onderkoning van Indië heeft deze klok doen maken voor den koning van Mataram).

Zoals we bij de bespreking van Pantjawaera gezien hebben, bestaat er een legende die Koembarawa en Koembarawi uit Djambi laat komen; wellicht ligt hieraan ten grondslag de „onderbewuste” herinnering aan de oorspronkelijke herkomst dezer beide stukken uit Atjeh, in elk geval dus van Sumatra.

Over de namen Koembarawa en Koembarawi het volgende: Koembarawa en Koembarawi heeten in meervermelde Aanteekeningen in den Militairen Spectator: Koembakoemba en Wanikoemba, terwijl Pantjawaera Koembakarna genoemd wordt; Koembakoemba = Sanskrit Khoemba en Wanikoemba = Sanskrit Nikhoemba, zijn zonen van Koembakarna. Hierin wordt dus een, zooals we nu weten, fictief, verband ondersteld tusschen de beide stukken Koembawara-Koembarawi en Pantjawaera, hetgeen we ook aantreffen in de bovengenoemde legende over Agoengs tocht naar Roem en Djambi en zijn terugkeer met de drie groote kanonnen. Waarschijnlijk heeft men naar aanleiding van hun groote lengte ondersteld dat K.K. en P. bij elkander hoorden; K.K. zijn de langste kanonnen in den O.I. Archipel.

De *Serat Tjabolang* vertoont weer een verwarde opgave in dezen: Koembarawa-Koembarawi worden vermeld als „pisoengsoengipoen radja Sijem kita Blangkok” (toch blijkt hieruit weer een herinnering aan de herkomst uit het Noorden); terwijl daarenboven nog eens vermeld worden Koemba, Wikoemba en Aswanikoemba onder de stukken op last van Soeltan Agoeng vervaardigd.

2e. twee aan elkander gelijke metalen stukken Kjai Haloes en Kjai Nangkoela, lang 3.31 m, kaliber 16 cm, doorsnede in de kulas 40 cm, doorsnede bij den mond 28 cm; het zijn halve kartouwen of 24-ponders, fraai versierde stukken; de druif in den vorm van een druiventros; de kulas versierd met bladmotieven; om de „hooge broekband” de inscriptie Willem Wegewaert me fecit Hagae 1629; op het langveld tusschen zundgat en tappenstuk het merk van de Kamer Delft in een schild, omlijst door renaissance-motieven; vóór de dolfijnen een sierband, waarop de bundel van zeven pijlen der Generaliteit in een ovaal schild, met twee leeuwen als schildhouders.

Zoals reeds onder Sagarawana-Sjoehbrasta werd besproken, zijn deze kanonnen waarschijnlijk door de Compagnie geschonken aan Mangkoerat I bij zijn troonbestijging in 1646.

De *Serat Tjabolang* noemt Ki Haloës onder de stukken op last van Agoeng gemaakt, en Kjai Pintèn (=Kjai Nangkoela) onder de stukken door den koning van Siam geschonken.

3e. twee aan elkander gelijke ijzeren stukken, Kjai Sadéwa en Kjai Bagoes, lang 3,37 m, kaliber respectievelijk 14 cm en 14½ cm, doorsnede in de kulas 46 cm, doorsnede bij den mond respectievelijk 24 cm en 26 cm; het zijn 12-ponders. Voor het tappenstuk, op het langveld tusschen kulas en tappenstuk, een verweerd, niet meer te determineeren wapen, gedekt door een kroon, met twee leeuwen als schildhouders. Gewone vorm van kulas en druif, en dolfijnen.

De *Serat Tjabolang*, als boven: Ki Bagoes zou op last van Agoeng zijn gegoten, Ki Tangsèn (= Kjai Sadéwa) zou uit Siam zijn gekomen.

4e. Kjai Kadal boentoeng, ook genaamd Kjai Pametjoet of Kjai Mahésa koemalang, metalen stuk, lang 2,73 m, kaliber 12½ cm, doorsnede in de kulas 44 cm, doorsnede bij den mond 29 cm, waarschijnlijk een 12-ponder. Zooals den naam Kadal boentoeng = staartlooze hagedis, aanduidt, is de kulas geheel vlak, zonder druif of versterking.

Volgens de *Serat Tjabolang*: Kjai Kadalboentoeng en Ki Mesa Kémalo zouden geschenken zijn van G. G. Van der Lijn aan S. Agoeng.

5e. Kjai Bringsing, ijzeren stuk, lang 3,39 m, kaliber 12 cm, doorsnede in de kulas 44 cm, doorsnede bij den mond 24 cm; waarschijnlijk een 8- of 10-ponder. Op het langveld tusschen kulas en tappenstuk, vóór het tappenstuk een wapen: in het schild drie schepen, geplaatst 1-2,3; schildhoofd waarin een gekwartilleerde paal tusschen twee heraldieke rozen.

Het is het wapen der oude East India Company (1600-1698), aldus beschreven in *The book of public arms*, by A.C. Fox-Davies (blz. 260):

East India Company. (Incorporated by Queen Elizabeth in 1600). Azure, three ships of three masts, rigged, and under full sail, the sails, pennants, and ensigns argent, each charged with a cross gules, on an chief of the second a pale, quarterly, azure and gules in the 1st and 4th, a fleur-de-lis; in the 2nd and 3rd, a lion passant guardant all of the second, between two roses gules

seeded or, barded vert. Crest-On a wreath of the colours, a sphere without a frame, bound with the zodiac in bend or, between two split pennons flottant argent each charged in chief with a cross gules; over the sphere these words, „Deus indicat”. Supporters-Two sea-lions or, the tails proper, Motto- „Deo ducente nil nocet”.

(The shield in the foregoing arms was granted by William Camden, Clarenceux, 4th February 1600).

Het wapen op het kanon heeft geen schildhouders, devies en bekroning; het stuk moet zijn vervaardigd voor de genoemde oude East India Company, derhalve in de 17e eeuw.

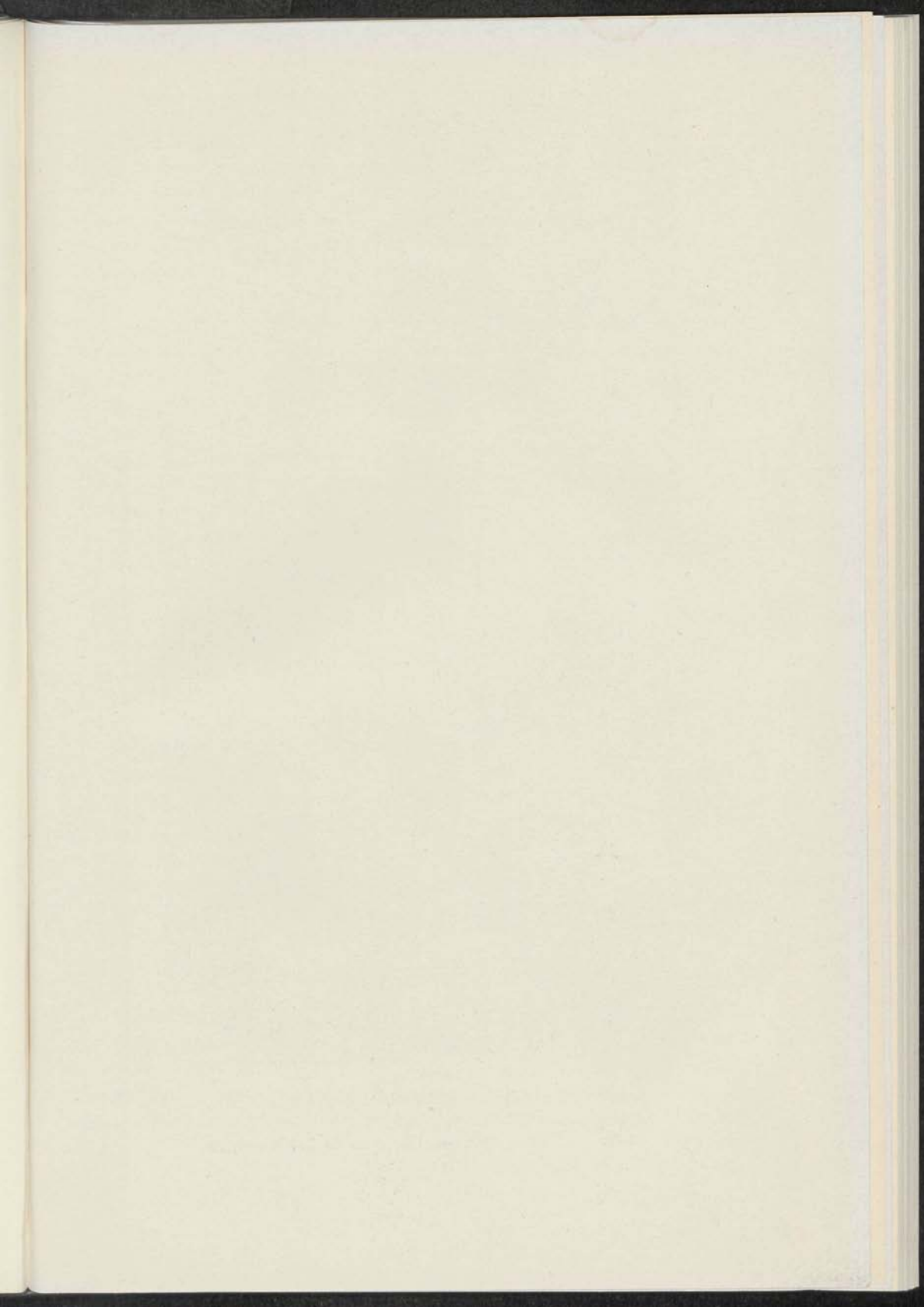
Gewone vorm van kulas en druif; geen dolfijnen.

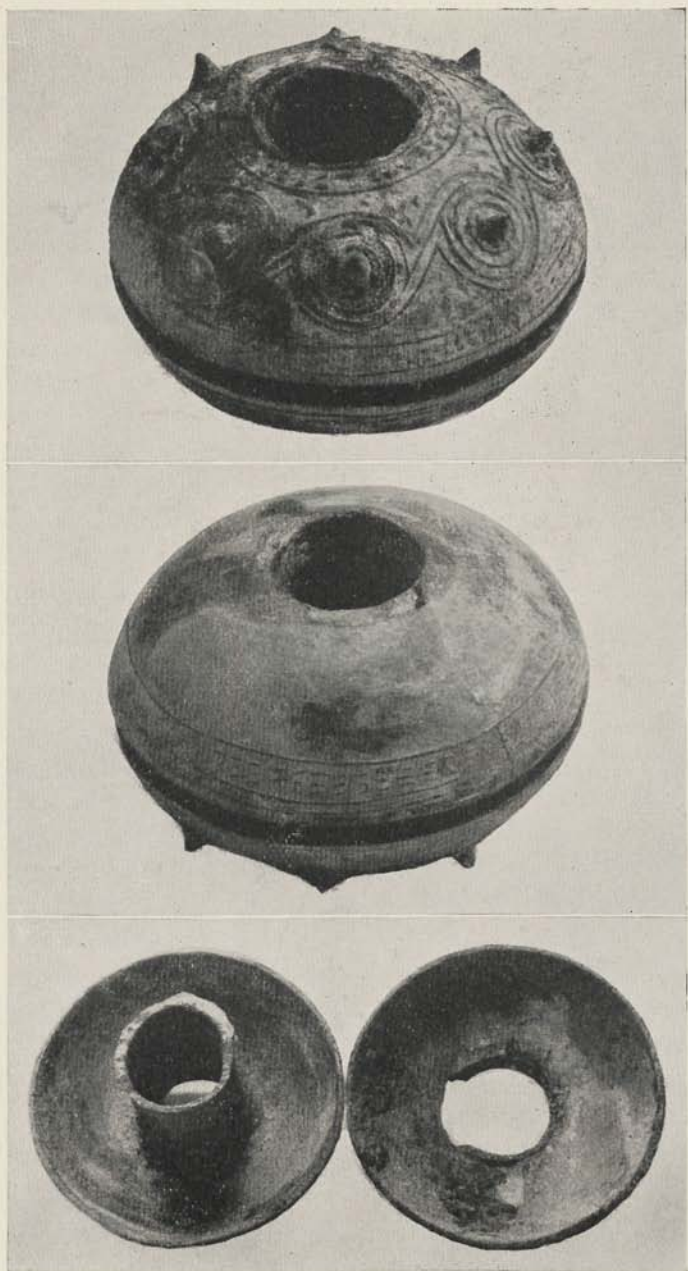
Volgens de *Serat Tjabolang*: Ki Gringsing, geschenk van G. G. Van der Lijn aan S. Agoeng.

Voor de beschrijving van het heilig kanon Njai Setomi moge ik verwijzen naar mijn bijdrage in dit tijdschrift, 1930, over de drie heilige kanonnen, blz. 193-201; het is een Portugeesch kanon, uit den tijd van João III.

Over Nji Setomi trof ik nog het volgende aan, in Handboek der Geschied- taal- aardrijks- en staatkunde van N.I. IIIde boek IIIde deel blz. 87: „Hier (nl. op de aloen-aloen) staan weder twee Waringin-boomen in het midden en aan elke zijde van de Pagelaran, de opgang naar de Siti-hinggil of Sitinggil insgelijks benevens twee kanonnen die zeer vereerd worden; het eene Njai Stomo geheeten, boezemde in 1745 zooveel eerbied in aan de onder Mangkoe Boemi oprukkende muitelingen, dat zij alleen op het hooren van den naam, terugdeinsden.”

Aangaande Kjai Santri, die nog heiliger is dan Nji Setomi, deelde Dr. Poerbatjaraka mij mede, dat het een klein koperen slangstuk is, met een krans van vrijstaande punten om den mond; het is gemonteerd op een affuit met twee wielen.

boven: Rinkelbel van Bali, bovenzijde.
midden: id. onderzijde.
onder: id. binnenzijde van de beide helften.

Mededeelingen

Een praehistorische rinkelbel?

Eenigen tijd geleden kwam de Heer Walther Spies te Oeboed (Bali) in het bezit van het in afb. 1 — 3 afgebeelde bronzen voorwerp, dat uit Bali zelf afkomstig schijnt te zijn. De Heer Spies was zoo vriendelijk, ons de foto's toe te zenden en te vergunnen, deze in het tijdschrift te publiceeren, waarvoor wij hem hiervoor gaarne dankzeggen.

Wij hebben hier ongetwijfeld te doen met een muziekinstrument, dat Sachs in het Duitsch „ringförmige Rollenschelle” noemt. Het instrument is in twee stukken gebroken, doch heeft kennelijk bestaan uit twee bolsegmenten, in het midden doorboord en verbonden door een hol, cilindervormig gedeelte, zóó, dat de randen van de bolsegmenten op eenigen afstand van elkander staan en slechts een smalle spleet vrijlaten. Tusschen de segmenten zullen enkele steentjes gezeten hebben, die bij schudden van het instrument een rinkelend geluid veroorzaakten. (Zie: Curt Sachs, *Geist und Werden der Musikinstrumente*, Berlin, 1929).

Dergelijke rinkelbellen zijn in den Archipel op het oogenblik alleen bekend van Noord-Celebes. Het Bataviaasch Museum bezit er een exemplaar van (Musicologisch archief, verzameling muziekinstrumenten nr. III A 58; zie afb. 4). De bellen worden gebruikt, gestoken aan een dansspeer. Kaudern schrijft er het volgende over: „In North Celebes we meet with a special kind of pellet-bell attached to the old beautifully ornamented spears. Meyer and Richter record this bell from Mongondou, and I myself obtained in 1917 in the village of Modajag a number of spears with bells. These brass bells (Fig. 43) have the shape of two small bowls, the brims of which are joined with two to four short narrow bridges, the usual number of which are three. The center is pierced by a cylinder holding the shaft of the spear. The bell

is attached to the spears by means of a ferrul or a string, one end of which is knotted to the shaft above the bell, the other end below it, running outside the bell. It contains a pellet that rattles when the spear is shaken. At great feasts the men used to dance, holding these big spears horizontally, now and then shaking them so as to make the bells sound. No doubt the effect of these bells when a great many warriors were dancing, was considerable. An old Mongondou man called Sikona showed me how the dance was performed in olden times. I do not know of such a bell as this from any other part of Celebes, and no doubt its origin is another than that of the pellet-bells so common in central Celebes. Some old Mongondou natives told me that originally the spears were not fitted with a brass bell butt with the skull of a beaten enemy, the spear being passed right through the skull from the foramen magnum to an opening made in the parietals. I have no special reason to doubt these statements, the natives of Mongondou having been head hunters not so very long ago. I was told that as late as in 1915 a head was taken somewhere between the gold-mine of Goeroepahi and Modajag." (Walter Kaudern, *Ethnographical studies in Celebes*, III Musical Instruments, Göteborg, 1927, blz. 86-87).

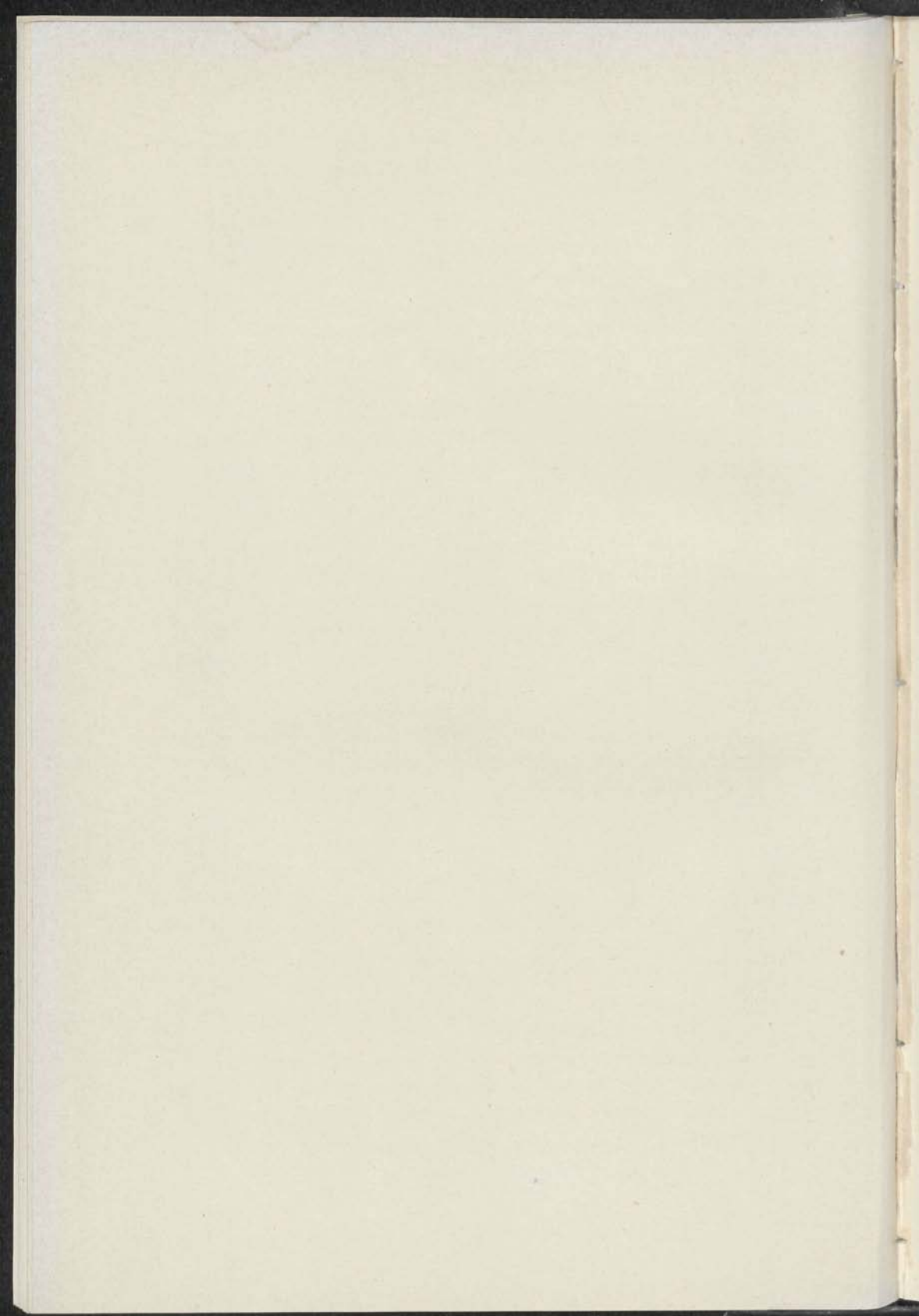
Kaudern merkt verder op, dat de bel in vorm in het geheel niet meer lijkt op een schedel. In dit verband is het merkwaardig, dat het Museum in het bezit is van een dergelijken staf, waar geen bronzen of koperen bellen aan zitten, doch een zevental harde vruchten, waarvan de pitjes een rammelend geluid voortbrengen. Deze staf is afkomstig van Java (Musicologisch Archief, instrumentenverzameling no. IV A 44; zie afb. 5).

Omtrent het voorkomen van deze rinkelbellen hielp Dr. Halusa, conservator van 's Genootschaps Musicologisch Archief, ons aan de volgende gegevens.

Sachs (l.c.) rekent het instrument tot de soort „Gefässrasselstab". Hiertoe behooren al dergelijke staven, waar een hol voorwerp vast aan is verbonden, terwijl daar binnenin een steentje, pitje of iets dergelijks voor het geluid zorgt. Hiertoe rekent hij ook den Maleischen plantstok voor het zaaien van de rijst; de oude vorm bestond uit een stuk bamboe, met enkele rammelende vruchtenpitjes in één van de internodia. De latere vorm was uit hout

links: Dansspeer met bel uit N. Celebes.
midden: Détail van het onderstuk.
rechts: Dansstaf uit Java.

gesneden, zóó, dat middenin een stukje los zat, dat tusschen vier spijltjes op en neer kon bewegen en het geluid voortbracht. Sachs merkt hierover op: „Ganz schleierlos ist der Fruchtbarkeitszauber des malaiischen Pflanzstabes . . . ”.

De „Gefässrasselstab” in zijn verschillende vormen komt volgens Sachs voor in Europa bij de Skythen en in het oude Rome voor; verder in Afrika in Benin, in Azië in Celebes, in Amerika in Oud Mexico, oud Peru en NW Brazilië.

Moule beschrijft verschillende ratel- en rammel-instrumenten uit China en zegt o.a.: „CH'UAN LING A metal ring made to produce a sound by being twirled rapidly on a stick. It is one of the signs used by itinerant physicians A specimen seen at Shanghai was a hollow ring containing small balls and with a slit rond the outside, and it was twirled on the man's finger instead of on a stick” (A. C. Moule, *Chinese Musical Instruments*; Journa. North-China Branch Royal Asiatic Society XXXIX 1908 blz. 16)l

Voorts zij er hier aan herinnerd, dat zich onder de Hindoe-Javaansche bronzen in het Museum bovenstukken van priesterstaven bevinden, die ook als rammel- of rinkelinstrument zijn ingericht. Zij zijn soms voorzien van losse bronzen ringen, die op zij van den staf hangen en het geluid voortbrengen, soms ook van een aantal kleine bronzen belletjes, die onbewegelijk in een krans om den staf bevestigd zijn en waarbij het geluid wordt veroorzaakt door de kogeltjes of steentjes in de bellen.

Rinkelbellen, die in vorm geheel overeenkomen met het exemplaar van Bali zijn echter, voorzoover wij konden nagaan, alleen van Noord-Celebes bekend.

Een bijzondere vorm van „Gefässrassel” is de praehistorische bronzen rammelaar, die geheel den vorm van een vrucht, *Crotalaria laburnifolia* Lin., nabootst, en die werd gevonden in een steenen grafkamer bij Salem in Zuid Vóór-Indië. (Curt Sachs, *Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens*, Berlin 1923, blz. 46.)

Sachs vermeldt nog een „Annamitische Schelle von kugeliger Form, aus zwei 4,8 cm weiten Metallschalen. Museum Brüssel Ns. 1704 — 1705.” (Sachs, *Reallexicon der Musikinstrumente*, s. v. Nhap.) Helaas staat ons hier geen catalogus van het Brusselsche Museum ter beschikking; uit de beschrijving krijgt men echter wel den indruk, dat wij hier met een instrument te doen hebben,

dat gelijkt op de bel van Bali; het is echter kleiner, en uit het feit, dat het in den catalogus onder twee nummers is ingeschreven, zou kunnen worden afgeleid, dat het uit twee deelen bestaat. Het Balineesche exemplaar is in twee stukken gebroken, doch deze vormden kennelijk vroeger één geheel.

Bij de rinkelbel uit Bali is vooral opvallend, dat het voorwerp den indruk maakt, te behooren tot den vóór-Hindoeschen bronstijd, die bekend is uit Nederlandsch Indië en vooral het Noorden van Achter-Indië (omgeving van Tonkin). De rinkelbel schijnt uit brons te bestaan, in tegenstelling met die van Celebes, welke uit messing zijn gegoten. De geheele versiering met de sterk sprekende dubbelspiralen en ook met de reliefrandjes langs de centrale opening en langs de spleet is typisch voor den bronstijd. Deze onderstelling vindt steun in de omstandigheid, dat reeds een aantal voorwerpen uit die periode, ten deele in graven, op Bali zijn gevonden.

Het zou van belang zijn, wanneer een analyse van het brons zou kunnen worden gemaakt; wanneer dit zou blijken niet uit koper en tin, maar uit koper en ongeveer 25 % lood te bestaan, zouden wij zeker zijn, dat het voorwerp uit den bronstijd stamde, die chronologisch samenvalt en genetisch verband heeft met de Han-periode in China.

V. d. HOOP.

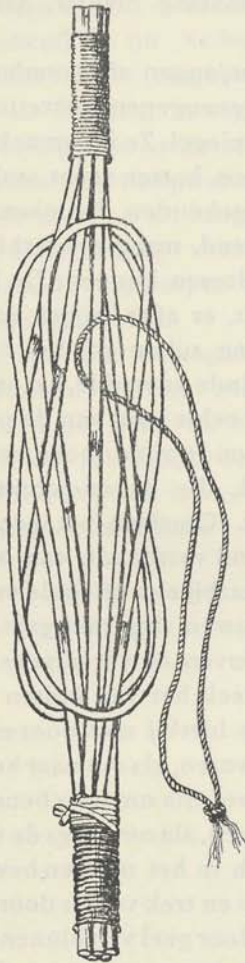
Twee Simaloengoen-Batakse puzzles.

De hierbij afgebeelde puzzles zijn vervaardigd door Toean Jan Kadoek Saragih, districtshoofd van Raja Kahean (Simaloengoen), en door tussenkomst van den heer G.L. Tichelman, destijds Assistent Resident tit. t/b te Pamatang Siantar, aan het museum te Batavia geschonken.

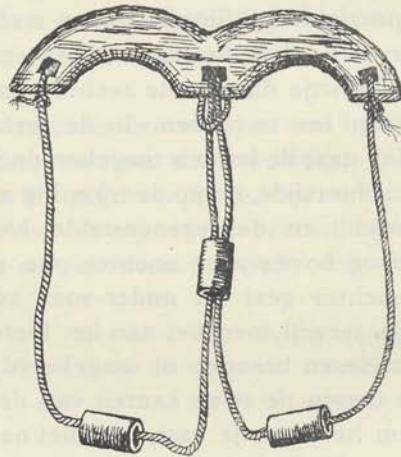
De eerste (a op de afbeelding) heet *bajangan si Djonaha*, het het blok (zoals dat, waarin men vroeger gevangenen vastzette) van si Djonaha, den bekenden Bataksen Uilespiegel. Ze is gemaakt van dunne rotan, vier gebogen stukken en een korter recht stuk, bij dit exemplaar met metaaldraad samen gebonden. De naam van deze puzzle is in Simaloengoen welbekend, maar waarschijnlijk zijn er niet velen die haar maken en oplossen kunnen. De kunst is, het touwtje dat om de rechte rotan zit, er af te krijgen zonder de knoop los te maken. In de verklaring zullen wij het op de tekening naar de letter a toegekeerde uiteinde voorzijde, het andere einde achterzijde, de op de tekening afgebeelde kant van de puzzle bovenzijde, en de tegengestelde kant onderzijde noemen. De rotanboog boven-voor noemen we rood, die boven-achter wit, onder-achter geel en onder-voor zwart. Omslaan betekent het touwtje, terwijl men het aan het losse eind vasthoudt, van boven naar onderen brengen of omgekeerd, waarbij een uiteinde van de rotans tussen de twee kanten van de touwen ring doorgaat.

Neem het touwtje vast, trek het naar boven en vervolgens naar achteren. Sla het om naar beneden en steek het van buiten naar binnen door geel (Oppassen dat het touwtje hierbij niet door elkaar kronkelt!). Trek het onderlangs door naar voren, sla om naar boven, steek het door rood van binnen naar buiten. Sla om naar beneden, steek het door zwart van buiten naar binnen, sla om langs de voorzijde en trek het touwtje door tot het zich in het midden bevindt. Steek het door rood van buiten naar binnen en trek verder door naar achteren, sla om naar beneden, steek het door geel van binnen naar buiten, trek verder door naar achteren, sla om naar boven. Steek het door wit van binnen naar buiten en sla om naar beneden, steek door geel van buiten naar binnen, trek door naar voren, sla om naar boven, steek door rood van binnen naar buiten en het touwtje is vrij.

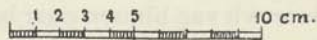
Om het touwtje er weer aan te maken gaat men als volgt te werk :
 Doe het touwtje om het midden van de puzzle heen. Steek het door
 rood van buiten naar binnen, trek door naar achteren, sla om naar
 beneden, steek door geel van binnen naar buiten, sla om naar boven.
 Steek door wit van buiten naar binnen en trek het touwtje omhoog.
 Sla om langs de voorkant naar beneden, steek door geel van bui-

a.

b.

Bataksche puzzles.

ten naar binnen, sla om voorlangs naar boven. Steek door rood van binnen naar buiten, sla om naar beneden. Steek door zwart van binnen naar buiten, sla om naar boven, steek door rood van buiten naar binnen, trek door naar achteren, sla om naar beneden. Steek door geel van binnen naar buiten en sla om naar boven.

De tweede puzzle (b op de afbeelding) heet *hoengkoeng si Djonaha*, Djonaha's hondetouw. Deze is veel eenvoudiger en er zijn er velen in verschillende streken van Simaloengoen die haar maken kunnen en de oplossing kennen. Het bovenstuk op de tekening kan verschillende vormen hebben, en van bamboe of hout gemaakt zijn. De om het touwtje zittende kleine bamboe-koker-tjes zullen we 1, 2 (het middelste) en 3 noemen. De kunst is, 1 bij 3 te brengen. Men trekt daartoe de middelste kleine lus van het touwtje naar beneden tot voorbij 2, en schuift 1 naar boven tot ook deze de lus gepasseerd is. Daarna trekt men deze lus door het midden-gaatje in het bovenstuk heen en schuift vervolgens 2 naar boven over de nieuw ontstane dubbele lus heen. Daarna brengt men 1 door de dubbele lus naar de andere kant, schuift 2 weer naar beneden, trekt de dubbele lus terug door het gaatje, en brengt ten slotte de weer te voorschijn gekomen enkele lus weer boven 2.

Puzzles als de hier beschrevene bezat het museum niet; ook literatuur er over is mij niet bekend. Wellicht kan deze publicatie aanleiding zijn voor ethnografen om op het voorkomen van dergelijke vernuftige puzzles elders hun aandacht te vestigen.

P. VOORHOEVE.

De beide bovenbeschreven puzzles zijn door den Heer Tichelman te Pematang Siantar aan het Genootschap ten geschenke aangeboden, en opgenomen in de ethnografische verzameling; „*ba-jangan si Djonaha*” onder nr. 21919; „*hoengkoeng si Djonaha*” onder nr. 21920.

V. d. HOOP.

Oude gewichten in het Museum.

Onder bovenstaanden titel heeft Dr. A.N.J. van der Hoop in deel LXXVI van dit tijdschrift een mededeeling gedaan over enkele kleine steenen voorwerpen uit de verzameling van het Genootschap, welke voorwerpen, die een ronden schijfvorm vertoonden, eenmaal als gewichten zouden hebben dienst gedaan.

In verband hiermede viel het mij op, dat in een oorkonde, van het Diëng-plateau afkomstig en waarschijnlijk in de 8e eeuw te dateeren, het woord *watu* enkele malen voorkomt op een wijze, die hetzij aan een hulptelwoord, hetzij aan een gewichtsaanduiding doet denken. Teneinde dit mogelijke gegeven onder ieders bereik te brengen, moge ik hieronder bedoelde oorkonde opnieuw van het origineel transcribeeren en, voorzoover doenlijk, toelichten (zie O.J.O. XCVI).

De oorkonde is geschreven op twee aan elkaar grenzende zijden van een eenigszins smaller toeloopend rechthoekig steenblok, aan den bovenkant van eenige profileering en een lotusknop voorzien. Zij bevat een opsomming der bezittingen van een heiligdom, doch mist een jaartal. Zij luidt als volgt:

//namaççiwāya / dewadrawya hulun ðua puluh kabo sapuluh alas kacangan ðua / padyusan ðua / ganggun(g) / karaha pad watu / tatas lnang / caranti lima / wū(ng) (pad) watu / parsari nasi yan tamwaga / sapuluh wuta / māś ðutahil jang mi(r)iga pad watu / caturanggang kaillaki / sajugala //lungsir şawatu// witā . . ðua watu / tañdatañða ðualapan / suruy gađing / carmin / watu cërmin / wungwung wala / karantiga ðua / şaņduk ðua// guci pat watu / watu kākkyab dua / dāng / ika teja ðanghyang.

Helaas biedt deze overigens zoo eenvoudig lijkende oorkonde groote moeilijkheden, daar vele termen niet van elders bekend zijn, terwijl ook de interpunctie kennelijk niet systematisch is aangebracht. Na den aanhef „Eere aan Çiwa” wordt de lijst der bezittingen ingeleid door het woord *dewadrawya* = eigendommen

van den Dewa, waarbij in het midden gelaten moet worden, of daarmede een godheid, dan wel een vergoddelijkte vorstelijke voorvader gemeend is, waarop het slot kan wijzen. Dan worden achtereenvolgens opgesomd:

hulun dua puluh — 20 slaven

kabo sapuluh — 10 karbouwen.

alas kacang dua — twee bosschen van *sapang*-boomen (*tjang* = *sapang*-hout; aan *katjang* zal wel niet gedacht mogen worden, daar in dat geval de term *alas* allerminst past).

padyusan dua — twee waschbakken (of badplaatsen?)

ganggun(g) — Brandes leest *gagun*; ik zou aan *gagung* = *gaga* (onbevloeid rijstveld) willen denken.

karaha pad watu — vier *watu* (steen) *karaha*; de laatste term kan ik hier niet bevredigend verklaren.

tatas lnang — Brandes leest *tatas lanang*; men zou misschien ook *nmang* (6) kunnen lezen. De beteekenis is onduidelijk.

caranti lima — vijf *caranti* (onbekend, doch kan van koper zijn, getuige het *caranti tambra* uit O. J. O. II: 12. Is dit het *srnti* van de K.O.?)

wū(ng) (pad) watu — Brandes leest alleen *watu*. Van *bung* = pas uitgebotte bamboe, zal hier wel geen sprake zijn.

parsari nasi yan tambaga — De woordscheiding is willekeurig; de beteekenis ontgaat mij, hoewel *nasi* (gekookte rijst) en *tamwaga* (koper) duidelijk zijn.

sapuluh wuta — letterlijk: tien blinden. Het verbaast echter hier, in tegenstelling tot elders, het telwoord voorop te zien, terwijl blinden toch wel bij de slaven zullen behooren; waren het vrijen dan hoorden zij niet op de lijst voor te komen. Ik vermoed, dat een en ander bij het voorgaande behoort en de schrijver zich vergist heeft en *watu* wilde schrijven.

mās dutahil — twee tahl goud.

jang mi(r)iga pad watu — Brandes leest *mi(ti)ga*. Beteekenis onzeker.

caturganggang kaillaki — Beteekenis onzeker.

sajugala — Schijnt bij het voorgaande te behooren, vanwege het telwoord *sa*—. Wat *jugala* beteekent begrijp ik niet.

lungsir sawatu — één *watu* zijde; *lungsir* kan ook zijden gewaad beteekenen, zie V. d. Tuuk, KBNW III: 825b.

witā . . *dua watu* — twee *watu witā* . . ; aan te vullen tot *witāna*,
tent, paviljoen?

taṇḍataṇḍa ḍualapan — acht vaandels.

suruy gaḍing — ivoren kam.

carmin — spiegel.

watu cērmin — spiegelsteen(?)

wungwung wala — Beteekenis hier onzeker; *wungwung* = bam-
boe-geleding, *wala* = jong.

karantiga dua — twee kaarsen (waskaarsen).

saṇḍuk dua — twee lepels.

guci pat watu — vier *watu* potten (*goetji*).

watu kākkyab dua — twee *kākkyab*-steen; de beteekenis van
dit woord is mij onbekend.

dāng — kookketel voor rijst.

ika teja ḍanghyang — dit is de „glorie” van de(n) voorouder(s).

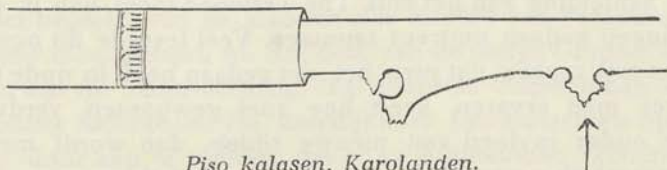
Het aan philologen overlatende uit de niet verklaarde woorden eenigen zin op te maken, wil ik hier slechts de aandacht vestigen op het gebruik van het woord *watu*. Vat men het als hulptelwoord op, dan bevreemdt het gebruik bij *lungsir*, zijde. Is het een gewicht, dan klopt dat nauwelijks met de *goetji*'s, de potten. Men zou ten slotte kunnen meenen, dat de beteekenis reeds zoo versleten was, dat men op weg was naar de Maleische versmelting *sa-watoe* = *satoe*, één. Dus een hulptelwoord zonder gerealiseerde beteekenis, in den trant van het gebruik van *potong* voor zaken, die allerminst gesneden kunnen worden?

Helaas zijn er nog te veel termen, waarbij dit *watu* gebruikt wordt, die opzichzelf onverklaard moesten blijven. Dit is dan ook de reden dat ik, hoewel wij aan onze oorkonde geen bevestiging van de theorie van Dr. Van der Hoop kunnen ontleenen, toch meende de aandacht op haar te moeten vestigen. Verklaring dier nog onduidelijke termen kan misschien een beslissing brengen.

Dr. W. F. STUTTERHEIM.

Piso kalasen.

De verschijning van No. 23 der Uitgaven v.h. Batak-Instituut, getiteld: *Hindoe-invloed in Noordelijk Batakland*, gaf mij aanleiding hier eenige mededeelingen te doen. Wellicht zijn ze van eenige waarde voor verder onderzoek, nu de heer Tideman den naam *Kalasen* naar voren gebracht heeft. Hier zij echter uitdrukkelijk vermeld, dat ik mij van eenig oordeel onthoud over de al of niet juistheid van de gissing: Kalaçapoera en Kalasan. De naam Kalasan bracht mij tot deze mededeeling. Hieraan voeg ik nog eenige mededeelingen toe naar aanleiding van bovengenoemde uitgave.

Piso kalasen, Karolanden.

lengte v.h. mes 56 cm.

„ „ gevest 12,5 cm

Breedte v.h. mes bij 't gevest 1,4 cm.

Grootste breedte v.h. mes 3,5 cm.

I. *Piso kalasan* (of *kalasen*).

Tot de wapenen der Karo-Bataks behoorde vroeger vooral ook de *piso kalasen*. Volgens mij gedane mededeelingen waren deze messen zeer gewaardeerd en de bezitter was er zeer trotsch op. Bij twist werd heel spoedig het vrij lange mes getoond en den tegenstander gezegd: dat hij kennis zou maken met de *piso kalasen*.

Zooals men op de teekening ziet, was het een geducht steekwapen, in totaal van 67½ cM lengte. Deze messen hadden een bijzonder kenteeken. Onder het gevest bevindt zich een ornament (op de teekening door een pijltje aangegeven), van een moeilijk te beschrijven vorm. Doel of nut is mij niet bekend.

Opmerkelijk is ook, dat er messen in omloop zijn, zg. *piso goeroe*, „priestermessen”, welke op ongeveer dezelfde plaats ook een verhevenheid vertoonen, maar kleiner en van onbepaalden vorm. Deze *piso-goeroe* zijn echter niet van rechten, maar van eenigszins gebogen vorm. Door de onbepaaldheid van den vorm is het niet uit te maken of beide ornamenten overeenkomen.

Of de *piso kalasen* van Kalasan afkomstig zijn, kan niet met groote zekerheid gezegd worden. Veel echter pleit er voor. In oude tijden moet er geregeld handelsverkeer geweest zijn tusschen

die streken en de Karolanden. Vooral hoort men noemen het rijkje Boang, aan de Singkelrivier gelegen. Vandaar kregen de Karo's hun smeedijzer en hun voorlaadgeweren (pengoeras). Het verkeer te water langs de Singkelrivier en zijn bijrivieren (Laoe Renoen en Alasrivier) moet wel aan de handelaren den weg gewezen hebben. Alles pleit er voor, dat deze bijzondere messen ingevoerd zijn, en de naam dat ze van Kalasen kwamen.

Uit het Karosch kan de naam *kalasen* voorloopig niet verklaard worden. De taal van die streek is mij ook niet bekend.

II. *Tatouage.*

Naar aanleiding van het volk *The Tattooed faces*, heb ik eenige nasporingen gedaan omtrent *tatouage*. Veel leverde dit nooit op; wat niet wil zeggen, dat men het niet gedaan heeft in oude tijden. Wanneer men ervaren heeft hoe snel gewoonten verdwijnen kunnen onder invloed van nieuwe tijden, dan wordt men een beetje sceptisch omtrent die Oostersche starheid, waarmede zoo vaak geopereerd wordt. In weinige jaren tijds verdween hier het eigenaardige oorsieraad der vrouwen, de *padoeng-padoeng*, en het zal niet lang meer duren of de typisch Karosche hoofddoek der vrouwen zal ook geheel verdwenen zijn.

Omtrent het *tatoueren* vernam ik alleen, dat men vroeger zich wel figuren op de huid „brandde”, met behulp van het melksap van de *mbatjang* (wilde manggasoort). Deze figuren noemde men *teraka-teraka*. Mogelijk is deze naam een nevenvorm van *rangka-rangka* „geraamte v.e. huis; fig. teekening, ontwerp, concept”. Welke figuren dat waren kon men mij niet opgeven.

III. *Raja.*

In mijne bijdrage tot de geschiedenis der Karo-stammen (Bijdragen tot de T-, L- en V. kunde van N.I., deel 82, pag. 6 en vlgg.) zijn ook de Karo-Karo *si-noe-raja* genoemd. In een verhaal, voorkomende in het blaadje *Sinalsal*, uitgegeven door de vereeniging Na Ra Marpoda te Pematang Raja (Extranummer September 1933), wordt het geslacht der Rajasche vorsten afkomstig van Adjinembah genoemd. De stichting van de kampong Pematang Raja valt volgens die berekening ongeveer 500 jaar geleden, dus ongeveer in het jaar 1450. Adjinembah is een kampong in de Karolanden, op ongeveer één uur loopens van Soeka gelegen (wel te onderscheiden

van Sarinembah, dat in de Goenoeng-goenoeng ligt). De mededeeling van den heer Tideman stemt daarmee overeen.

Hiermede krijgt dit dorp meer beteekenis voor de geschiedenis der merga's, en kunnen wij een schrede verder doen. Er zijn nl. Karo-karo si noe raja en K.K. si noe hadji. In Soekapiring liggen de Adji-dorpen, nl. Adji Boeraha, Adji djahe, Adji simbelang, enz. Nu ligt het voor de hand, de merga *sinoeadji* in verband te brengen met Adjinembah. Deze menschen zullen zich oorspronkelijk *K.K. si noe Adjinembah* genoemd hebben, en later bij verkorting *K.K. si noe hadji*. Tenzij er oorspronkelijk een rijk Adji bestaan heeft, waarvan alle deze namen afkomstig zijn.

Bij het bepalen van de afkomst der Radja's van Pematang Raja is er eene moeilijkheid, nl. dat deze van de merga Ginting Seragih zijn, terwijl de radja-oeroeng, die thans te Adjinembah woont, een Ginting Moentē is. De moeilijkheid kan misschien opgelost worden, door aan te nemen, dat er in Adjinembah verschillende *kesain's* (wijken) waren, wier sub-merga-naam verschilde.

Nog een belangrijke mededeeling ontving ik eenigen tijd geleden. In het reeds genoemde rijkje Boang, aan de Singkelrivier, woont ook een merga Ba-noe-Raja. Afgaandē op den naam zou men dan een lijn dwars over Sumatra kunnen trekken, waarlangs de weg der Raja's geloopt zou hebben, nl. van de Singkelrivier tot aan Pamatang Raja op de Oostkust.

IV. Radja Oeti.

De aanhaling door Tideman van een mededeeling van Ypes: „Radja Oeti had in stede van een menschenhoofd een varkenskop” deed mij denken aan een gezegde dat ik onlangs hoorde. Bij den koop van een ganēça-beeldje voor het Museum te Raja, vertelde de verkoper, dat deze ganēça den Sultan van Atjih voorstelde. Hij was zoo gevormd, omdat niemand mocht zien dat hij at. Ik geloof niet, dat de man aan een olifantskop dacht.

Hetzelfde verschijnsel, nl. de verwisseling van een olifant met een varken, trof mij bij een offersteen in de buurt van Sarinembah (thans bevindt zich deze steen in het Museum te Raja). Op dezen steen staat een duidelijk beeld van een olifant, met slag tanden en opgeheven slurf. Toch heette deze steen *silān si babi-babi*.

Over de weergave van „heilig” in het Soembaasch.

In de maand April 1936 maakte ik een tocht naar het landschap Mamboroe en naar de kampoeng Lenang in het gebied van het zelfbestuurderschap Oemboe Ratoe Nggai. De bedoeling van dezen tocht was voornamelijk het verkrijgen van beter inzicht in de structuur van deze gebieden. In Lenang zou nl. het religieus-sociaal verbindingspunt gelegen zijn van de tot het zelfbestuurderschap Oemboe Ratoe Nggai verbonden landstreken. Veel laat zich dienaangaande thans nog niet mededeelen. Waar ik in het landschap Mamboroe goede relaties heb in de persoon van den tegenwoordigen Zelfbestuurder, is het onderzoek daar allereerst voortgezet. Wij volgden daarbij de methode van kampoengbeschrijving, waardoor van elke kampoeng gegevens worden verkregen ten aanzien van de verschillende *kabisoe*, de genealogische groepen, waartoe de bewoners behooren, en nader in elke *kabisoe* van de functie die de verschillende huizen die we daarin aantreffen in het geheel hebben te vervullen, indien eenigszins mogelijk met de overleveringen waarop de tegenwoordige functie teruggaat. Door het opnemen van genealogieën van al de in een bepaald huis aangetroffen bewoners werd stof verzameld voor onderzoek van de huwelijksrelaties in enkele opeenvolgende generaties en voor de bepaling van de wijze waarop elk van de bewoners tot zijn plaats juist in dit huis is gekomen. Een en ander kan wegens andere werkzaamheden op dit oogenblik niet anders zijn dan materiaalverzameling. Het is mijn bedoeling dit verzamelwerk voort te zetten, in de eerste plaats daar, waar ik door relaties gemakkelijker toegang heb.

Ethnografische gegevens werden verder alleen verzameld daar, waar ze zich door bijzondere gebeurtenissen waarmee ik in aanraking kwam, boden. Zoo b. v. aangaande de *marapoe kaḃāla*, de bliksem-marapoe, naar aanleiding van het feit dat enkele karbouwen, die aan den Mori tana, den grondvoogd van het landschap Lolina toebehoorden, door den bliksem waren getroffen,

wat een gevolg bleek te zijn van het kappen van boomen in een *kandawoe bisa*, een verboden bosch, en aangaande wat in verband daarmee is geschied.

Op een vergadering met school-goeroe's en goeroe's Indjil werd door mij, met het oog op de uitgave van het bijbelsch leesboek voor West-Soemba, gesproken over de wijze van vertaling van verschillende bijbelsche begrippen. Als voorbeeld moge ik eenige mededeelingen doen aangaande de groep van voorstellingen waarmede ons de vertaling van het woord heilig en de afleidingen daarvan in aanraking bracht.

In den jaargang 1910 van het Zendingstijdschrift *De Macedonier* heeft Ds. D. K. Wielenga, in een artikel *Boomen en Verboden dingen*, de vraag van de weergave van het woord „heilig” al geraakt. Hij kwam toen tot de conclusie, dat één van de beide woorden *hãri* of *maringoe* zou moeten worden gebruikt. Niet dat een van die beide zich geheel zou dekken met wat in het woord „heilig” in den bijbel ligt uitgedrukt, maar „men zal een van deze twee moeten nemen en er dan langzamerhand een juiste beteekenis aan geven” (pag. 135).

Nu hebben wij in een enkele verbinding ook wel aan het woord *maringoe* als weergave van het woord „heilig” gedacht, maar *maringoe* is in het zich vormend christelijk spraakgebruik drager geworden van een anderen inhoud. Het kan als tegenstelling van *mbana*, warm, gevaar brengend, dus met omzichtigheid te behandelen, aanduiden wat koel, niet warm, zonder gevaar, dus toegankelijk voor ieder, „gemeen” is. Zoo zegt men b.v. van de Lii Marapoe, de geschiedenis der voorvaderen, o. a. dat deze *mbana* is, dus alleen met voorzichtige inachtneming van den juisten vorm en door de daarvoor aangewezen persoon kan worden gereciteerd. Men mag ze niet behandelen als iets wat *maringoe*, koel, is, als iets waaraan ieder raken mag. Meer positieven zin heeft het woord al in een verbinding als *maringoe lima*, het koele, de koelte van de hand, b. v. als aan een vrouw, die bij een bevalling geholpen heeft, een gave gegeven wordt voor de *maringoe lima*; koel nadert hier de beteekenis „heilzaam”. En bepaald is dit zoo waar in de aanroepingen gevraagd wordt om wat *maringoe* is (Westen: *amaringina*). In dat geval duidt *maringoe* (*maringina*) tegenover *mbana* (*mbangata*), warm, onheilsbrengend, den levenswelstand aan in den ruimsten zin, wat

dan op onderscheiden wijze concreet wordt uitgedrukt, als b. v.

ka naḍaḍi waina pare,
 ka naḍaḍi waina watara;
 ka natoloe waina manoe,
 ka napaana waina wawi;
 na manoe ḥa natoloe, ka toloe desaji;
 na wawi ḥa napaana ka ana kaḥolaji;
 ka naiiji katete,
 ka nawoeaji karōḥo;
 ga'i ka napote pasela ḍengage,
 ka nanga'a parei ḍengage;
 ga'i ka naḍewa ḍedo ngara,
 ka napawa laḍo mone;
 ka natareḍana wawi loḍo koka,
 ka nakataḥa keḍoe loḍo male;
 ka nagale oelena wawi,
 ka nakaleka tarana manoe;
 ila koekoe manoe boḍakawa,
 ila ooeka ḥoga ḥalikawa;
 ka nasada ḍengage pakoḍe,
 ka nadede ḍengage majailo.

Dat alzoo (door verkrijgen van wat koel is)

gedije de rijst,
 en groeie de mais;
 dat leggen de kippen
 en werpen de varkens;

leggen de kippen, goede eieren mogen het zijn;
 werpen de varkens, schoone jongen mogen het zijn;
 dat goed gevuld zij de oebi,
 dat rijk in vruchten zij de pompoen;
 dat alzoo onbepaald zij zijn rijkdom
 en overvloedig zijn spijs;
 dat alzoo roemruchtig zij zijn naam
 en vruchtbaar zijn kroost;

dat bukken de varkens die opkomen van het oosten,
 versmeten worden de apen die aankomen van het westen
 (overwinning in den strijd);

dat gebogen zijn de tanden van het varken,
 en gekromd de sporen van den haan (hooge ouderdom);
 dat alzoo bewaard blijve de gestalte van den bok,
 de postuur van den haan
 (voortleven in het nageslacht).

Zoo zijn de woorden *maringoe* (*maringina*), koel, verkoeling, heilzaam, in gebruik gekomen voor „heil”. In het Westen spreekt men b.v. van het Evangelie als van de *li'i amaringina*, het koele woord, het heilbrengend woord.

Tot weergave van „heilig” werden tot nu toe verschillende woorden gebruikt. Zoo in het Oosten b.v. het woord *maliling* of *pamaliling*. Het grondwoord *liling* ken ik alleen in de verbinding met *oema*, huis, *oema liling*, als b.v. het huis van Oemboe Loeoe, waar de *mawo*, de schaduw, en de *tanggoe*, het deel, het eigendom, van Oemboe Loeoe worden bewaard, dat we vinden in de vroegere stamkampeeng van het landschap Mangili. De gangbare vertaling is „heilig huis”. Wat met *liling* is gezegd, blijkt nader uit de afleidingen, b.v. *maliling* d.i. zoowel *maliling* zijn voor een ander, als: een ander als *maliling* behandelen. Van twee partijen die voor elkaar *maliling* zijn wordt gezegd *dapamaliling*, ze zijn *maliling* ten opzichte van elkaar. Dit geldt van *jera kawini dāngoe lajia moeni*, schoonzuster, vrouws broers vrouw, en schoonbroeder, mans zusters man; tusschen *raī ana dāngoe amajianoe*, schoondochter en schoonvader. In hun onderling verkeer is het *palili papadjonggaroe* verboden, dat ze met elkaar in aanraking, zij het ook onwillekeurige aanraking komen; *palili papakaī limangoe*, met de hand iets van elkaar aannemen. Moet de een den ander wat geven, dan moet dit toegeschoven, niet met de hand aangereikt worden. Het is *palili paparāma kaloemboetoe paparāma mbola*, verboden elkaars sirihtasch of sirihmandje aan te raken; *palili papajohoe* verboden op eenige wijze gekheid met elkaar te maken. En bij menige andere gelegenheid komt uit, dat beide partijen *maliling* voor elkaar zijn; bij het vertellen mogen b.v. verteller en „antwoorder” (*matanggoe hema*, die moet antwoorden; *matanggoe djiaja*, die *djiaja*, juist zoo, moet zeggen) niet in deze relatie tot elkaar staan. In dezelfde beteekenis als het transitieve *maliling* wordt ook gebruikt *pamaliling*, als *maliling* beschouwen, behandelen. Hier valt reeds op te merken, dat in enkele andere

dialecten (Anakalang, Mamboroe) in deze relaties gezegd wordt dat de eene partij voor de andere *sāri* (Kamb. *hāri*) is. In ruimer zin wordt *maliling* (trans.) en *pamaliling* ook gebruikt van de inachtneming van bepaalde verbodsbepalingen door partijen tusschen welke overigens de zoeeven genoemde verboden niet gelden. Zoo geldt het *palili patolang*, het is verboden te schelden of te vervloeken, ten aanzien van *ina*, *ama*, moeder en vader; *āngoe kawini ina*, *āngoe paloehoe ama*, moeders zuster en vaders broer; *poelangia moeni kawini*, moeders broer en diens vrouw; *ina jera*, *ama jera*, mans schoonmoeder en schoonvader; *mamoe kija*, vaders zusters man; *ina jianoe*, vrouws schoonmoeder; tusschen *jera lajia*, vrouws broer en zusters man enz. Het is *pajili pajoboe makaweđa*, de ouden te bespotten, want ze behooren al bij marapoe (*naangoendja ka maroepoe*); straks zouden ze de overtreding vinden en event. zou het meisje dat spotte met een ouden man, de jongen met een oude vrouw trouwen.

De verbodsbepalingen tusschen *raī ana* en *ama jianoe* strekken zich ook uit tot de marapoe van schoonvaderszijde. Voor een schoondochter is het *pajili patāngaroeha đa tanggoe marapoe papajianoe*, de marapoe-voorwerpen van schoonvaderszijde te zien, evenals diens *pahomba*, diens plaatsen van vereering in de vlakte, of de *katođa papajianoe*, de schoonvaders-offersteenen; *đjaka đangiangoe la mbara mata*, als ze in haar gezichtsveld komen, moet ze de oogen bedekken of het hoofd omhullen. Ze mag niet aanraken de kookpot, de lepels, de sirihmandjes, de rijstborden en waternappen, die bij de offeraanbieding aan de *marapoe papajianoe* worden gebruikt, noch ook het marapoe-kapmes of de marapoe-lans. Het is voor haar *palili in*, zij het ook onwillekeurige aanraking te komen met de sirihtasschen en mandjes van de gestorvenen van schoonvaderszijde. Ze mag niet schelden of grof optreden tegen kinderen die denzelfden naam dragen als haar schoonvader en schoonmoeder. In al deze verhoudingen is *maliling* of *pamaliling* het ten aanzien van den ander in acht nemen van de betreffende verbodsbepalingen.

Het komt mij voor, dat in *oema liling* de bepaling *liling* oorspronkelijk dezelfde beteekenis heeft als het trans. *maliling*. Het is dus een samenstelling van denzelfden aard als *ata ngāndi*, een slaaf, die bij het huwelijk meegebracht wordt, en beteekent:

het huis dat te ontzien is. We komen de beteekenis van *liling* het meest nabij met: iets omgaan. Nader blijkt dit uit het equivalent in West-Soemba, waar de stamvorm *lelena* beteekent „iets omgaan”, om iets heengaan en zoo den afstand bewaren tot B.v. *lelena lara*, een weg omgaan, niet den kortsten weg nemen, in een boog om heengaan, een om-weg maken. Dit kan onopzettelijk zijn, doordat men den kortsten weg niet kent, maar ook opzettelijk, wanneer men een weg ontwijken wil en dus een om-weg maakt. Verder: *lelena panewe*, het spreken omgaan, voorzichtig spreken, niet meer uitlaten dan men wil, ergens omheen draaien (cfr. Bare'e *lele* en *lili*; *nalilimi mpo-mpaoe*, hij heeft het al sprekende vermeden, en omheen gepraat). Als zoodanig geldt het als synoniem van *manggana*, zich wachten, oppassen: *nda nalelekingge* (= *nda namanggakingge*) *bu natekiwe*, hij paste niet op, gaf zich dadelijk bloot in zijn spreken; of ook: hij hield zich niet in, nam geen blad voor zijn mond. *Lelekingge mama kalekoe ata*, wees voorzichtig met het pruimen uit de sirihtasch van een ander (je weet immers niet wat je binnen krijgt).

Malele: *namalele lara*, de weg is om, waarvan de afleiding *pamalele*, rond doen loopen, *moepamalele-lelelena olemoe bae panewe*, je laat je hoorders al maar in een kringetje rond loopen, je zegt ze niet waar het op staat, waar je op af wil.

Zooals men nu een te bespreken zaak omgaat, kan men ook iemand of iets van aanzien, van beteekenis, „omgaan”, men neemt er zich voor in acht, is er voorzichtig mee, betoont er respect voor, b.v. *lelekini maromba*, omga mijnheer wat, hetzij letterlijk, ga niet vlak voor hem langs, of ook: bewaar den afstand wat, doe niet zoo familiaar; *lelekindi mätomoe aeri*, neem den afstand in acht ten aanzien van je schoonouders die *eri* zijn (*eri*, equivalent van Oost-Soemba *hari*, hier dus in het verband waar Oost-Soemba *maliling* gebruikt); *nda nalelena oema marapoe naoengoe pene-pepene mawela awa*, hij „omgaat”, ontziet marapoe-huizen in het geheel niet, hij gaat er zoo maar binnen.

Een enkele maal trof ik aan de afleiding *palele*, die vormelijk overeenkomt met Oost-Soemba *palili*. In onderscheiding van dit laatste, dat veel voorkomt en gebruikt wordt van alle verboden handelingen (het is nooit bepaling van een substantief), hoorde ik *palele* slechts een enkele maal, en wel als bepaling bij een zelfst.

naamw., b. v. *oema palele*, een huis, dat te ontzien is. Waar Oost-Soemba *palili* gebruikt zegt men in West-Soemba *inda zarawe*, het is niet naar den regel.

De verhouding tusschen genoemde familieleden (Oost-Soemba: *pamaliling*) geeft Wajjewa wel weer met *palelena*, maar meer met *paelana*, voor elkaar uitwijken, elkaar uit den weg gaan, of *pamomona*, respect voor elkaar betoonen, schuw zijn voor elkaar.

Voor Kamb. *maliling* (trans.), Wajjewa *lelena* wordt elders (b.v. Mamboroe) gebruikt een afleiding van het grondwoord Kamb. *hinggiloe*, Wajj. *zinggila*, Mamb. *singgila*, afgezonderd, afgescheiden. Het grondwoord wordt b. v. gebruikt als iemand wil zeggen, dat zijn woorden (schelden, vervloeking) een bepaalden andere, die mee tegenwoordig is, niet betreffen. B.v. *hinggilomoe njoemoe* (Kamb.), *singgilakamoe ka joo* (Mamb.), met uitzondering van u, u staat er buiten, het raakt u niet; soms is het ook te vertalen door „met permissie”; *singgila maleleroekani sa ni liimoe*, je woorden zijn ver afgezonderd, raken in het geheel niet, gaan ver om buiten wat ik gezegd heb. Kamb. *hinggioleng*, afstand nemen ten aanzien van, uit den weg gaan voor; *hinggiloenja na marãmba*, ga mijnheer uit den weg. De afleiding *pasinggila* (Kamb. *pahinggiloe*) beteekent „afzonderen” en dit in verschillenden zin, o.m. onderscheiden, met onderscheiding behandelen, niet gemeen maken, ontzien; *ata napasinggila poengoekawoe*, hij ontziet u (b.v. in zijn woorden) in het geheel niet; Kamb. *nda napahinggiloe ndokoenggaoe*, hij praat maar (hoewel u er bij bent) zonder *hinggiloemoe njoemoe* te zeggen; *oema sãrikadai hai, natatama pandokoeka, ata napasinggila poengoenggi*, dat daar is een *oema sãri* maar hij betreedt het maar zonder meer, hij ontziet het in het geheel niet. Met *pasinggila* wordt hier dus aangegeven de houding die men heeft aan te nemen ten aanzien van wat *sari* (Kamb. *hari*) is. Een andere richting heeft de causatieve vorm in *pahinggioleng* (Kamb.), *pasinggilana* (Mamb.), afzonderen voor, ten behoeve van. Zoo zegt men van de *manoe ndewa, wei marapoe*, de kippen en varkens die voor de *ndewa* en *marapoe* zijn bestemd, *pahinggiolengoeha marapoe*, afgezonderd ten behoeve van *marapoe* zijn ze, of ook: *toenggoeda da marapoeha*, het deel van de *marapoe*, aan de *marapoe* toebehoorend zijn ze, ze mogen dus niet voor

ander doel worden gebruikt Elders (b.v. in Karera) wordt in dezelfde beteekenis gebruikt *pambanahoeng*, als *mbanahoe*, warm, ongenaakbaar, onaantastbaar beschouwen ten behoeve van; of *paeri*, *eri* verklaren; zoo in Wajjewa.

Het woord *eri* is aequivalent van Mamb. Anakalang *sāri*, Kamb. enz. *hāri*. In Mamboroe troffen we het aan in de verbinding met *toe* (Wajj. *tooe*, Kamb. *taoe*, mensch) ter aanduiding van de personen van welke men in het Oosten zegt dat ze *pamaliling* zijn; verder in de verbinding *oema sāri* als het huis, dat men heeft te ontzien (*pasinggila*), daar het de woonplaats en plaats van aanroeping van *marapoe* is. In dezen laatsten engeren zin, wordt *eri*, *sāri*, *hāri* over heel Soemba gebruikt voor wat op een of andere wijze met „marapoe” of andere geestelijke machten in verbinding staat, hetzij als zetel, b.v. *oema eri*, *wāno eri*, *wazoe eri*, *pari'i eri*, *kandawoe eri*, *mata we'e eri*, *eri*-huis, -kampoeng, -boom, -huispaal, -bosch, -bron, enz. hetzij als ten dienste van godsdienstige handelingen afgezonderd, als b.v. *nomboe eri*, *tonda eri*, *katopo eri*, *koḥa we'e eri*, *onga eri* enz., *eri*-lans, -schild, -kapmes, -drinknap, -etensbord enz. Zoo ook *pamba eri*, *eri*-sawah, ook genoemd *koḥa we'e*, *onga nga'a*, drinknap en etensbord, de sawah behoorend bij den *oema marapoe*, waar dus de rijst wordt verbouwd, die de marapoe tot spijs zal dienen. In deze laatste verbindingen gebruikt men in het Oosten niet *hāri* maar *marapoe*, dus *nimboe marapoe*, *kaḥela marapoe woeroeng marapoe*, *lātang marapoe*, *marapoe*-lans, -kapmes, -kookpot, -sawah, enz. Naast *hāri* wordt in het Oosten ook veel gebruikt *mbana*, warm, onheilbrengend, daar al wat *hāri* is gevaar meebrengt voor dengene *mapangga hida harina*, die regel en verbod daarvan overtreedt. Ook *hari* heeft zoo de beteekenis van wat met verbodsbepalingen verbonden en dus te ontzien is (cfr. Mamb. *toe sāri*).

Een zaak of persoon kan ook in bepaalde omstandigheden *eri* zijn. Zoo geldt het b.v. van het huis, waarin men voor een zieke medicijn, *moro* gevraagd heeft. De *mori moro*, de medicijn-heer, deelt na aankomst in het huis de regels en verboden van de medicijn mede, *najaawe lii latana*. Het kan b.v. zijn, dat de *moro* zich niet verdraagt met *mei*, zout, (*nazoedana mei*, hij mag zout niet) of *mbakoe zawoe*, spaansche peper. Dan mag de zieke dat niet gebruiken. Zoolang nu de zieke met de *moro* wordt behandeld

geldt het huis als *eri*: men mag daar niets komen vragen (b.v. vuur, ligmat, kalk, sirih-pinang); een ander mag daar 's avonds niet naar binnen gaan: hij zou toch de *moro* kunnen tegenkomen (*nataboka dengani moro*) en de *moro* zou zijn kracht kunnen verliezen (*nawedawi moro*). Ook een vrouw is gedurende de eerste dagen na haar bevalling, n.l. tot het afscheren van het hoofdhaar en het afvallen van de navelstreng *eri*, evenals het huis waar ze verblijf houdt. Anderen komen er niets vragen en de menschen in huis gebruiken niets wat aan de vrouw toebehoort, ze pruimen b.v. niet uit haar sirih-tasch, of doen dit niet dan na eerst gezegd te hebben: *inda kalekoekimoewe wo'oe*, het zij jouw sirih-tasch niet, of: *inda ii kalekoekimoewe wo'oe*, het zij geen sirih-tasch-inhoud, geen sirih-pinang van jou.

Het caus. *pahāri* komt in het Oosten niet voor. Wel daarentegen in het Westen *paeri*, in *eri*-toestand brengen, b.v. van iemand die voor het eerst als *rato* een functie zal vervullen bij de godsdienstige handelingen. Eerst na dit *paeri* te hebben ondergaan kan hij de *eri*-voorwerpen hanteeren en plaats nemen op de *katonga eri*, het gedeelte van den huisvloer, dat *eri* is, of in de *koro eri*, binnen de *eri*-heining. Bij dit *paeri* wordt water geschept uit een *mata we'e eri*, een *eri*-bron, welk water dan op den huisvloer bij het slachten van een kip „besproken” wordt (*parengengge li'i we'e*, het woord richten tot het water):

Renge wo'oe limboe moro limboe mete,
 ḡa'a kaori ḡa'a kangali.

Ne ba hina we,
 ka naooendawe kamoka wawi,
 ka naooendawe kaoela ḡongga.
 ka naooendawe keḡoe kalāmita,
 ndokoe ndenga,
 zala ḡengana woto,
 zala ḡengana ina,
 zala ḡengana loka,
 loḡo mbandata, paringi mbandata,
 kapore pālaka, paringi raḡata,
 Ngga'i ka naḡiza waingge rato,
 ka namandi waingge konda.

Hoor gij, groene kolk, donkere bron ¹⁾,
walopening, heiningpoort.

Nu dan,

moge uitgaan het varkensgeschreeuw,

moge uitgaan het hondengehuil,

moge uitgaan diefstal en vergrijp,
feil en misgaan.

moge uitgaan overtreding met zuster,

overtreding met moeder,

overtreding met ooms vrouw,

moge uitgaan de brandende zon,

de zengende wind,

de smettende ziekte,

de bijtende wind,

opdat door U machtig zij de vorst,

door U krachtig de bestuurder.

Nadat zoo het water van mogelijke smet gereinigd is, moet de a.s. *rato* daarmee zeven maal zijn mond spoelen, waarbij men hem toespreekt:

¹⁾ Zoo noemt men de bron, die zich bevindt *langita deta*, boven het uitpansel, waaruit de bronnen op aarde haar water ontvangen. Ook om deze bron is een steenen wal gestapeld, door welks opening het water uitstroomt. Hier is bedoeld het water te reinigen van alle mogelijke verontreiniging als gevolg van overtreding begaan bij de bron, of door hen die bij de bron baden, welke overtreding weer de ziekte met zich brengt.

Alle smet, alle overtreding en de gevolgen daarvan zijn nu samengevat in het „moge uitgaan varkensgeschreeuw en hondengehuil”. Bedoeld is het geluid van opgeschrikte, in hun rust gestoorde varkens en honden, waarmee dan wordt aangeduid alles wat onrust en verstoring brengt, nader alle overtreding die den wel-stand bedreigt, diefstal en bloedschande (overspel door partijen tusschen welke een huwelijk verboden is).

Een verwant beeld, maar eenigszins anders gericht, noteerde ik in Oost-Soemba. Men spreekt daar van *hoeti makakarakoe, waï mapatomboe*, krijshende apen en schreeuwende varkens. Ook hier is bedoeld het geluid van apen en varkens in hun rust gestoord, maar daarmee worden aangeduid partijen, die bij onrecht, dat aan hun verwanten geschiedt, opwaken om hen te helpen en te beschermen. Zoo wordt b.v. genoemd de familie van een vrouw, die voor haar rechten opkomt, wanneer ze door haar man niet goed wordt behandeld; de familie van een die verdacht wordt *mamaroeng* te zijn, *soeangi* te zijn, die voor den verdachte op-

opdat als nog iets van vergrijp (*pakazala dekena*) onder de nagels mocht zijn, ook dit weggedaan worde. Het lichaam wordt hem gewreven met klapperkauwsel, opdat hij gereinigd worde van de *tana wekina*, *roeta longgena*, van het stof op zijn lichaam en de grassprietten in zijn haar, sporen van eventueele overtreding. Ten slotte wordt hij verkoeld, met „koele bladeren”, sprenkelt men op hem een mengsel van klapperkauwsel met *karanoë* (een geurig poeder, verkregen door drogen en stampen van verschillende bladeren en wortels), men verkoelt hem men seraibladeren (*ringi ro'o maḏawa*). Dan zegt men tot hem: *ana ratowoe*, *ana kondawoe*, gij behoort nu tot de *rato*, tot de *konda*, tot de „vorsten” en „voorgangers”, wat in dit geval zeggen wil: tot degenen die deel hebben aan het aanzien dat aan dit huis, dat een *oema rato*, ook wel *oema marapoe* is, verbonden is.

Wat in het Westen *paeri* heet, noemt men in het Oosten *pamatoea*, van het grondwoord *matoea*, oud. Wat oud is, is eerwaardig, het is naar den regel en geeft den regel aan. In dien zin spreekt men van de *ina matoea*, de „moeders”, waarbij *matoea* niet slechts op ouderdom ziet, maar op het feit, dat deze ouden vrouwen van invloed zijn en het voorbeeld voor de jongeren in haar levenswijze aangeven, alzo hare eer waardig zijn, in denzelfden zin als van de „vaders” gesproken wordt als van de *ama bokoel* (*bokoel*, groot). *Matoea* is zoo: wat op de rechte wijze, naar behooren geschiedt. Men zegt b. v. *namatoea na ngangoena na hāpana*, zijn eten en pruimen is *matoea*, het is naar den regel, behoorlijk, hij houdt zich daarbij aan regel en verbod; *mamatoea na laleina*, zijn trouwen is *matoea*, zijn huwelijk is met inachtneming van alle te stellen eischen tot stand gekomen en dus eerbaar (speciaal gezegd van het huwelijk met betaling van bruidschat). Nu moet degene die in aanraking komt met wat *hāri* of *mbana* is, *matoea* zijn; *napamatoea pākoe boeḏi wikina*, hij moet zichzelf *matoea* maken, zichzelf reinigen, zich „heiligen”. Bij het *langaingoe paratoe*, het met klapperolie zalven van degenen die b. v. bij de aanbieding van offergaven aan *ndewa pahomba* tot *ratoe* worden gemaakt, wordt door wichelen met het wichelsnoer (*mowaloe*) aangewezen *mamatoea matana*, *maleoe limana*, *mamatoea ngangoena maleoe hāpana*, die zuiver van oog en rein van hand is, die eerbaar is

in zijn eten en zonder smet in zijn pruimen; of ook *na matoea liina na matoea poeloena*, wiens woord eerbaar, wiens spreken waardig is.

Het caus. *pamatoea* is o.m. synoniem met *langaingoe*, zalven, in reinheidstoestand brengen, wat moet vooraf gaan aan hun voor een bepaalde handeling als *ratoe* optreden. Wanneer dit *pamatoea* betrekking heeft op zaken, beteekent het tevens: aan gemeene aanraking en nadering onttrekken, verboden verklaren, zooals naast *rotoeja na mihi*, het door den *mangoe tanang* (den grondvoogd) verboden verklaren van de strandgronden, zoodat men daar geen stranddieren mag gaan zoeken, ook gezegd wordt *pamatoeaja na mihi*. Behalve *matoea* verklaren, in *matoea*-toestand brengen, beteekent *pamatoea* ook: als *matoea* behandelen, eerbiedigen, behandelen naar behooren, en staat als zoodanig tegenover *paana rara*, als klein kind behandelen, niet ontzien, gemeen maken, ontheiligen, b.v. *paana raraja na oema marapoe*, het marapoe-huis niet ontzien, het ontheiligen; *paana raraja na mihi*, de verboden strandgronden verontreinigen. In meer neutralen zin zegt men b.v. in Lolina (West-Soemba): *nda napamatoea pongoe ole atana* (Mamb. *pasinggila*) hij ontziet zijn medemenschen in het geheel niet, waarbij tegenover *pamatoea* staat *palakawa* (West-Soemba), *paanakeđa* (O.S.), als knaap, als kwajongen behandelen, b.v. bij een verzoek aan iemand van stand: *palakawa laitopowoe sođi ole, dekepowa na*, ik moge U even als een knaap behandelen, geef me dat even aan (cfr. Kamb. *ka koepaanakeđakaoe kãđi*, mag ik U even als een knaap behandelen, of *nda paanakedandanggae*, niet dat ik U als knaap beschouw).

Aan deze groep van voorstellingen werden de woorden ontleend tot weergave van het woord „heilig” in zijn verschillende betekenissen en van zijn verschillende afleidingen.

De Afgevaardigde van het Nederlandsch
Bijbelgenootschap op Soemba

Dr. L. ONVLEE.

Twee Soendasche Amir Hamzah-verhalen.

1. Boekit Bardji.

Als inleiding zegt de schrijver, dat tembangzingen kan dienen om somber gestemde harten op te vroolijken. Daarom wil hij zich op tembangschrijven toeleggen en trachten er zoo bekwaam in te worden als zijn familieleden. Komt hij maar half zoo ver, dan vindt hij het ook al goed. Zijn familie wil niets van hem weten en als hij dan ook de pen opneemt om over A. Hamzah te gaan schrijven, doet hij dit onder het storten van tranen.

Op den tijd nu, dat 't verhaal begon, regeerde A. H. over 1000 landen (of steden), die overheerscht werden door Arabië. Zijn vrouw heette Siti Moenigar. Ze was erg ziek, en daardoor was A.H. zeer bedroefd en in groote moeite. Hij ontbood zijn patih Oemar Maja en droeg hem op medicijnen te gaan zoeken voor Moenigar. O.M. ging er op uit, maar zei, dat allen een djampe over haar moesten uitspreken. Toch werd de kwaal erger, en M. stierf. Vooral A.H. en zijn zoon Raden Bagoes (Repat Madja) waren zeer bedroefd. O. Maja drong er op aan voor de begrafenis te zorgen, want M's tijd was er nu eenmaal, en er waren nog vrouwen genoeg. Hij zou wel voor een andere zorgen, veel schooner enz., immers de vorst staat in dit opzicht met de eenvoudige menschen gelijk. Deze woorden maakten A.H. boos, en hij wilde, dat O.M. zou heengaan. Deze trachtte A. H. nog tot andere gedachten te brengen, maar 't hielp niet. Daarom vroeg hij nu diens voorbede en vertrok. Maktal, Oemar Madi, e. a. waren met O. Maja zeer bedroefd. Zonder afscheid te nemen van zijn vrouw (Bastari) dwaalde O. Maja voort tot hij aan een zee kwam.

Koning Riatin, een dapper vorst, had 25 vorsten onderworpen. Vele van zijn grooten zaten bij hem, en ze beraadslaagden samen. Vorst Noersiwan was de vader van Moenigar. Omdat ze met A.H. was meegegaan en Moslim was geworden had hij haar vergif ingegeven en daardoor was ze gestorven. Nu zat hij in angst voor A.H. en vroeg aan zijn patih, Maling Sakti, waar ze heen zouden

gaan. Hun bedoeling was hulp te vinden om ook A.H. te dooden. Maling Sakti gaf den raad naar Koning Riatin te gaan. Dat deden ze, en ze werden vriendelijk ontvangen. Noersiwan vertelde van Medina te komen, dat grensde aan Arabië. Verder maakte hij Riatin wijs, dat hij aan A.H. zijn dochter en 't koninkrijk Poeseur boemi (Arabië) had gegeven, en als R. nu wilde helpen om A.H. te dooden en hem 't hoofd af te hakken, dan zou hij aan Riatin 't koninkrijk van A.H. geven. Riatin nam het voorstel aan, maar liet eerst een groot feest houden, waarna Maling Sakti er op uitgestuurd werd om A.H. te halen. Met zijn baddeken als talisman vloog M.S. door de lucht, maakte A.H. en allen, die bij hem waren, in slaap, overdekte A.H. en Maktal met zijn deken en voerde ze mee. N. drong er bij Riatin op aan om A.H. onverwijd te dooden, maar R. zeide: „A.H. heeft nu nog zijn profetischen luister, zoodat hij niet gedood kan worden, doch eerst moet worden verzwakt”. Daarop gaf hij bevel om A.H. aan een schandpaal in de zon te zetten, omringd door tooverbellen, zoodat niemand hem kon wegstelen of 't zou worden gehoord. M.S. voerde dit vonnis uit. Maktal werd in de zee tot aan zijn hals onder water gezet, stevig geboeid. Zoowel van de land- als van de zeezijde werden ze bewaakt. De zee- en landpatrouilles moesten op kleine afstanden van elkaar blijven (10 toembak) en met roode vlaggen elkaar seinen geven.

Terwijl O. Maja aan het Arab. strand was, bevond zich daar een schip met twee schippers, Dempoe Ala en Dempoe Ali, die niet voortkonden door gebrek aan roeiers. O.M. was bereid met hen mee te gaan als roeier. Het plan was handel te gaan drijven in Boekit Bardji, waar ze zouden kunnen zien, hoe de Ar. vorst A.H. en zijn patih werden gestraft.

Toen ze dichtbij kwamen en A.H. ontdekten, werden ze zeer ontroerd, en vooral O.M. weende. Aan een ouden platten geldzak, dien O.M. als tooverzak gebruikte en dien hij steeds overal met zich meevoerde, vroeg hij om warengvruchten. Daarvan werd hij naar 't scheen zeeziek en braakte hij, naar de beide schippers meenden, bloed. De kapitein verschrok en bracht O.M., op diens verzoek, aan land, waar O.M. zich door den tooverzak weer liet genezen.

Toen er soldaten aankwamen, veranderde O.M. met behulp van den tooverzak in een oude roedjakverkoopster. De soldaten namen

de roedjak af en aten ze op, waardoor er 2000 van hen stierven. De tien overblijvenden ranselden het vrouwtje af.

Bij de komst van andere soldaten veranderde hij in een ouden man, die zijn zoon ging bezoeken in de godsdienstschool. In een mand droeg hij eetwaren. Toen hij verder wilde gaan, sloegen de soldaten hem bijna dood, maar na hun vertrek genas de tooverzak hem weer. In de buurt van A.H. gekomen, bracht hij de soldaten in slaap, waardoor hij Maktal kon bevrijden. Vóór hij hem op een blad liet wegvaren, droeg hij hem op aan de Arabieren en hun vazallen te vertellen zich gereed te houden om te komen helpen op 't hooren van een kanonschot.

Vervolgens trachtte hij A.H. te bereiken, maar overal weerklonken de bellen. De tooverzak hielp hem aan kapok om 't geluid der bellen te dooven, maar dat baatte niet, want er waren ook onzichtbare tooverbellen. Zijn pogingen vermoedden hem, terwijl de soldaten door het geluid wakker werden en elkaar waarschuwden, dat er een dief moest zijn. Het gevolg was, dat hij aan alle kanten werd omsingeld, maar hij ontkwam, doordat de tooverzak hem hielp onzichtbaar voor de soldaten te zijn en zij den verkeerde grepen. Toen wierp hij een bamboeuitwas in hun midden en daar vielen ze op aan en bonden die, in de meening, dat het O.M. was. Zoo bleef deze vrij en lachte ze uit, temeer toen ze een van hun eigen generaals grepen, bonden en wegvoerden.

Het gelukte O.M. steeds dichterbij A.H. te komen. Toen de soldaten hem weer omringd hadden, kreeg hij van den tooverzak een zwaard, waarmee hij een paar honderd soldaten doodde. Ten overstaan van den vorst bleek de vergissing met den generaal, die daarop werd losgelaten. Voor alle zekerheid liet de vorst nu A.H. in de gevangenis sluiten.

O. M. was met de hem omringende soldaten in een hevig gevecht geraakt en sprong ten slotte in zee, waar hij zich met de golven liet wegdrijven. De vijanden dachten dan ook nu voor goed van hem af te zijn.

A. H. was nog steeds in de war vanwege Moenigar, en in dien toestand bevond hij zich in de streng bewaakte gevangenis. De tooverzak deed bij de kust nevel ontstaan, en zoo gelukte het O.M. ongezien weer aan land te komen en zich naar de onbewaakte kampoeng Karang Kasmiri te begeven. Verkleed

als potsenmaker vroeg hij verblijf bij een weduwe. Toen ging hij voor hooge betaling voorstellingen geven op de markt. Nadat hij één voorstelling gegeven had, boden de menschen tegen elkander op, want al zijn lichaamsdeelen liet hij op wonderlijke wijze voor muziekinstrumenten fungeeren, zoodat hij als 't ware een heel orkest voorstelde. Ieder liet er zijn of haar werk voor in den steek.

De schoone prinses Moerti Sari, zuster van Riatin, vroeg aan haar voedster wat die drukte in de stad beteekende. Deze vertelde van den schoonen Ar. vorst A. H. in de gevangenis. De prinses wilde hem zóó gaarne zien, dat ze de militairen omkocht om achteruit te gaan en haar in de cel van A. H. te laten kijken. Ze begon te praten, en A. H. kwam tot bezinning. Hij vroeg een pruimpje en zij gaf 't hem. Na voortzetting van hun gesprek verklaarde ze met hem mee te willen gaan naar Arabië en daar met hem te willen trouwen. Toen hij daarop de ijzeren gevangenis betastte, stortte deze ineen als gruis.

Onmiddellijk ging hij met de prinses mee naar haar paleis waar ze hem in de slaappleats verborg. Allereerst leerde ze daarna de geloofsbelijdenis van hem, en zoo werd ze Islamietische.

Ondertusschen was alles door de instorting van de gevangenis in opschudding. Maling Sakti werd met zijn hals verantwoordelijk gesteld voor het terugvinden van A. H. Overal werd gezocht, ook bij de prinses, maar A. H. werd niet gevonden. Hij zat n.l. verstopt in een groote matras.

Noersiwan herinnerde er Riatin aan, dat hij aangeraden had A. H. dadelijk te dooden. Nu vermoedde hij, dat O. M. de bevrijding had bewerkt. Riatin zeide niet bang te zijn en niet te zullen rusten alvorens hij A. H. gedood had. Desnoods zou hij er met de Arabieren oorlog om voeren.

Geregeld ging O. M. nog voort met zijn vertooningen.

Maling Sakti vertelde den koning aanwijzing gekregen te hebben van een ouden potsenmaker, dat A. H. met een ander al op weg was naar Arabië. De clown werd geroepen en de koning ondervroeg hem. De clown vertelde, dat 't O. M. en A. H. waren, en dat O. M. bedreigd had den koning te zullen besnijden, als hij naar Arabië zou komen. R. zeide te zullen gaan, maar eerst feest te willen vieren. Dus liet hij Moerti Sari uitnoodigen ook

te komen, maar ze zeide door menstruatie verhinderd te zijn. Op het feest speelde O.M. (de clown) tot groot vermaak der aanwezigen tot hij zeide moe te zijn en te willen ophouden. De koning zond hem naar de keuken om eten te vragen maar daar er juist niemand was, bevulde O.M. al het eten der feestgenooten vooral van Noersiwān en Bastak. Tevergeefs was echter zijn zoeken naar A. H.

Den volgenden morgen liet de prinses aan den koning vragen of de clown bij haar zijn vertooningen mocht geven. Dit werd toegestaan. Toen had de ongedachte ontmoeting van O.M. met A.H. plaats. Laatstgenoemde en de prinses zouden met O.M. meegaan naar de kampoeng, en ze kropen in den tooverzak. Al de feestgenooten werden door O.M. in slaap gebracht, terwijl ze nog met de brokken in den mond zaten. Alvorens te vertrekken sneed O.M. van Noersiwān en Riatin elk een oor af en liet een brief achter kennis gevende, dat hij niet naar Arabië teruggekeerd was, maar eerst 't hoofd van R. wilde afhakken. In de kampoeng gekomen begonnen O.M. en A.H. met smidswerk, maakten van allerlei snij- en hakgereedschappen, vergiftigden die en lieten ze verkoopen. Er stierven zooveel menschen, dat het de aandacht trok. Ook werd het zwaard Kangkam gesmeed. De slapers aan het hof waren ontwaakt en vonden den brief van O.M. Maling Sakti werd op onderzoek uitgestuurd. Na verloop van eenigen tijd hoorde hij van de sterfgevallen en begreep toen wie de beide smids waren. Dit rapporteerde hij den koning, die hem met 1 millioen soldaten er op uitzond om de gezochten te vatten.

Bij de komst der soldaten liet O.M. de beide anderen naar binnen gaan, maar hij zelf week niet. Als door onzichtbare hand gevoerd deed het zwaard Kangkam wondere dingen en doodde zeer vele vijanden. Daarop loste O.M. het met Maktal afgesproken kanonschot om dezen en de Arabieren te hulp te roepen. Onmiddellijk togen de op deze wijze geroepenen op weg, en een geweldige strijd brak los, waarin een groot aantal soldaten sneuvelden. Patih Maling Sakti verloor een oog.

Omdat zijn leger bijna geheel vernietigd was, zou Riatin zelf zich in den strijd mengen, maar eerst begaf hij zich naar zijn moeder om haar hulp in te roepen. Zij zou van uit de lucht

meevechten. Eerst vochten de vorsten tegen elkaar. De Arabieren begrepen er niets van, waarom ze 't allen tegen R. verloren, want zij konden diens moeder, Doerakwara, niet zien. Ten slotte bleef O.M. alleen over. De tooverzak maakte al de Arab. weer gezond. Maktal begreep, dat O.M. op zijn hoede moest wezen, doch deze meende gerust den strijd voort te kunnen zetten. Pas toen hij het ook te kwaad kreeg, begreep hij, dat het gevaar uit de lucht kwam. Hij liet den tooverzak water uitstorten (vermoedelijk om als spiegel te dienen. L.B.) en zag toen welk gevaar er in de lucht dreigde. Na een vergeefsche poging gelukte het Doerakwara te grijpen en met behulp van den tooverzak naar beneden te brengen, waar ze gebonden werd en in de zee geworpen. De strijd werd weer voortgezet met het gevolg, dat Riatin werd gegrepen en gebonden voor A.H. gebracht. Daar onderwierp hij zich en werd meteen Islamiet.

Na afloop van den strijd begaf de nu éénoogige patih Maling Sakti zich naar koning Koestoer van Chazmah, die juist in gesprek was met zijn patih Malia, daar hij zou trouwen met Moerti Sari. Maling Sakti vertelde het gebeurde met Moerti Sari en Riatin. Dadelijk moest Malia er op uit om den tooverzak van O.M. en tegelijk de prinses te halen. De beide patih's gingen samen, maakten 't hof van A.H. in slaap, en de roof gelukte. Moerti Sari werd bij de zuster van Koestoer, genaamd Ratna Permana gebracht. Ze vertelde haar van Repat Madja, zoon van A.H., met het gevolg dat Ratna Permana verliefd werd op Repat Madja. Zij liet zich de geloofsbelijdenis voorzeggen en bekeerde zich tot den Islam. Koning Koestoer ontving den tooverzak en probeerde er eten uit te krijgen en zich in een ouden man te laten veranderen, maar zijn pogingen faalden. Hij gaf den zak bij de prinses om hem te laten bewierooken.

Zoodra A.H. en O.M. den roof ontdekten, ging laatstgenoemde er op uit om het geroofde te zoeken. Hij kwam in 't land Wandan en hieuw een dadelboom om, om de vruchten te eten. Daarom werd hij gevangen genomen en voor den koning gebracht. Deze liet zich wijs maken, dat hij maar een ouden bedelaar voor zich zag, die moest vluchten voor O.M. In goed vertrouwen stelde de koning hem tot keukenwachter aan. Op zekeren dag vroeg de koning hem om tembang te zingen en O.M. deed dat zoo buitengewoon

mooi, dat ieder er door in verrukking kwam. Derhalve nam zijne Majesteit hem mee naar koning Koestoer, die den ouden bedelaar ook liet zingen, maar vooraf de beide prinsessen liet halen om mee te luisteren. Moerti Sari was zóó verrukt, dat ze vroeg of Garba, de zanger, ook bij haar mocht komen zingen, hetgeen onmiddellijk werd toegestaan. Zóó kreeg O.M. vanzelf gelegenheid om zich aan de prinsessen bekend te maken en met haar te besluiten tot een gemeenschappelijke vlucht door middel van den tooverzak, dien hij nu bewierookt terug kreeg. Ter verklaring van hun onverwacht vertrek werd een brief voor koning Koestoer achtergelaten.

Behouden kwamen de vluchtelingen bij A.H., die Ratna Permana tot vrouw gaf aan Repat Madja. O. Madi (reeds in 't begin genoemd) werd jaloersch en vroeg waarom hij ook geen prinses gekregen had, maar O. Maja antwoordde, dat de vijand hem wel spoedig achterna zou komen.

Zoodra Koestoer bemerkte, dat hij bedrogen was, werd hij woedend en liet dadelijk zijn leger oproepen. De koning van Wandan deed hetzelfde. Er waren wel 100 millioen krijgers. Na een gevecht, vervelend van langdurigheid, werd dit groote leger overwonnen, waarna O.M. alleen vocht met Patih Malia, totdat deze het verloren had. Onverwijld zette Koestoer de soldaten weer aan 't vechten en als ze op waren, geen nood, dan vroeg de koning van Wandan soldaten aan . . . zijn muts, en kreeg hij er zooveel als hij maar hebben wilde. O. M., die maar niet begreep, waar al die nieuwe soldaten telkens vandaan kwamen, kreeg dit eindelijk in de gaten, naderde den koning behoedzaam van achteren en nam diens muts weg. Toen de soldaten weer op waren en Wandan op zijn herhaald vragen geen nieuwe kreeg, bemerkte hij pas, dat zijn muts weg was. Nadat er geen enkele soldaat meer over was en de patih gedood, moest hij zelf den strijd aanbinden en wel tegen Toegona. Maar T. kon den strijd niet volhouden, waarom de anderen hem te hulp kwamen, Wandan overmeesterden en boeiden.

Nu moest Koestoer met de Arab. vorsten vechten. Eén voor één overwon hij ze en bond ze. Daarom ging Maktal hulp halen bij O.M. Toen deze het niet winnen kon, zou A.H. 't zelf probeeren, maar ook dat was vergeefs. Na een nacht van rust vocht O.M.

nog eens zelf met K. en overwon hem, waarop K. werd geboeid en gevangen gezet.

Koestoer had nog 3 broers, evenals hij zoons van een op Java geboren reuzin (boeta). Hij had zijn broer Koestoeb aangeschreven hem te komen helpen. Deze kwam aan, juist toen Koestoer gevangen genomen was. Direct liet hij zijn soldaten de kanonnen op de Arab. afvuren. Na een geduchten strijd werd hij overwonnen en voor A. H. gebracht. In een rechtszitting (landraad) met de vorsten werd aan de overwonnenen de eisch gesteld: Onderwerping (en dus de Islam) of de dood. Allen beloofden zich te zullen onderwerpen en leerden de geloofsbelijdenis. Alvorens naar Arabië terug te keeren werd eerst feestgevierd. Met schepen, volgeladen met buit, voeren allen naar Arabië en werden hartelijk verwelkomd door de achtergeblevenen.

Het gedicht eindigt met een zedeles die maar heel weinig samenhangt met het verhaal. Die les komt in hoofdzaak hierop neer dat men bij 't ouder worden hoe langer hoe meer aftakelt, en zegt tot slot: „Er wordt niets anders gewenscht, dan dat het levenseinde tot het geloof moge voeren”.

2 De strijd van Amir Hamzah tegen den koning van Aspahan wegens vrouwenroof.

Een oud verhaal van den beroemden vorst Amir Hamzah. Hij had alle landen onderworpen, want hij had een wonderlijke djimat (amulet), n.l. Oemar Maja, die alom beroemd was en uitblonk boven de ongeloovigen.

De vrouw van A. H. heette Soentigara (verder meestal Soentigari genoemd). Ook bezat hij een voortreffelijk zwaard, een djimat, bezet met edelgesteenten en Kangkam genaamd. De patih Den Maktal moest 't met de vorsten bewaken.

Dan wordt verhaald van Praboe Rara, een vrouw en haar patih Maespati, ook een vrouw. Het keizerrijk heette Noesantara. Praboe R. was de dochter van Kendit Birajoeng. Haar man, Ganggamina, was al lang er op uit om 't zwaard Kangkam buit te maken. De patih veronderstelde, dat G. in Arabië opgehouden werd. In het uiterlijk en de kleeding van schoone mannen gingen ze er op uit om hem daar te zoeken. Ze deden navraag naar G., den zoon van Imam Soewangsa. Een man op de markt wist haar te

vertellen, dat hij gedood was door A. H. toen hij 't zwaard wilde wegnemen. Op dit bericht werd P. R. zóó woedend, dat ze zelf 't zwaard wou gaan halen en Oemar Maja slachten, onder de bewering, dat ze hem vroeger al eens had overwonnen. Immers hij zou dan de echtgenooten dezer beide vrouwen gedood hebben.

Door middel van het tooverformulier Domas bracht ze het geheele hof met het geheele leger in slaap, nam het zwaard weg en keerde daarop met haar patih terug, vliegende door de lucht. 't Duurde niet lang of ze kwamen in Noesantara terug.

Zoodra A. H. ontwaakt was en 't zwaard miste, ondervroeg hij Maktal. Zijn eigen veronderstelling was, dat zijn kleinkinderen Ganggamina en Ganggapati 't zouden hebben weggenomen. Daarom moest Maktal er haastig op uit om Oemar Maja, Repat Madja (zoon van A. H., ook genaamd Imam Soewangsa) en de beide zonen van dezen, n.l. G. m. en G. p. te roepen. Het bleek, dat de beide kleinzonen vertrokken waren naar hun moeder Raramina te Rogamala. Repat Madja schaamde zich voor zijn vader, die hem beval onverwijld 't zwaard te gaan zoeken; als hij 't niet vond, zou hij gedood worden. Hij mocht niet eens thuis aankeren. Zijn drie vrouwen werden zeer bedroefd, toen ze hoorden, dat hij vertrokken was.

Onderweg besloot R. M. zijn 4e vrouw, Raramina, te gaan bezoeken. Haar zonen, G. m. en G. p. waren juist bij haar en vertelden, dat hun vader hen niet had willen erkennen, ja, dat ze zelfs bijna gedood waren. Nu waren ze beschaamd en wilden maar liever dood zijn. Ze hadden in opdracht van P. R. voor haar 't zwaard te halen. Raramina had P. R. en Maespati voor haar zonen ten huwelijk gevraagd, en ze waren al getrouwd; daarom vond Raramina het niet erg, al zochten ze hun vader niet op.

R. M. kwam beschaamd in Rogamala. Toen G. m. en G. p. hem zagen, wilden ze wraak nemen en bonden hem om hem te doden. Nadat ze hem gebonden hadden, gaven ze er kennis van aan hun moeder, maar toen die haar man zag, viel ze hem om den hals en vertelde haar zonen, dat dit hun vader was, en dat ze hem moesten loslaten. Ze wilden dit pas doen nadat hij verteld had door A. H. te zijn verbannen en uitgestuurd om 't zwaard te zoeken, en dat ook de beide jonge mannen moesten mee zoeken. Ze vroegen om vergiffenis. G. m. veronderstelde, dat P. R. het

zwaard in haar bezit moest hebben, en nu vertrok hij met zijn broer daar heen. Na hun vertrekgedroegen de beide echtgenooten, die elkaar in zoo lang niet gezien hadden, zich als jonggehuwden.

Oemar Maja bezat een tooverzak, genaamd Kasang, en aan die vroeg hij waarheen hij moest gaan. De tooverzak deelde hem mede wat R. M. en Raramina uitvoerden. Hij begaf zich daarheen, en bracht hun de boodschap, dat R. M. terug kon keeren, maar deze wilde wachten op G.m. en G.p. Volgens hem zou de strijd met P. R. niet meevallen, maar omdat hij moslim was, wilde hij op den Heer vertrouwen. G.m. en G.p. waren ondertusschen bij P. R. aangekomen, die hen verwelkomde. Al lang had zij ze van Arabië terug verwacht, en zij was hen nagegaan, omdat ze gehoord had, dat G.m. daar gedood was. Meteen vertelde ze het zwaard weggenomen te hebben. Daarop deelde G.m. haar mede, dat hij 't zwaard kwam halen en zijn huwelijk met P. R. nog eens overdoen, want ze moest ook mee. P.R. stemde hierin toe, en daarop gedroegen ze zich als jonggehuwden. Vervolgens trokken ze met het zwaard naar Rogamala en werden daar door de ouders begroet. Gezamenlijk gingen ze naar Arabië. A. H. was zeer blijde. Allen werden geëerd en kregen een verblijfplaats. Den volgenden morgen liet A. H. de beide jonge mannen roepen. Hij wilde, dat G.m. den koning der ongeloofigen zou gaan dooden. G.m. nam op zich met G.p. samen te gaan. Na afscheid van de familie genomen te hebben, vertrokken ze naar Aspahan.

Noersajon, de koning der ongeloofigen, hield vergadering bij den koning van Aspahan, genaamd Kostan Nopel. De koning van Aspahan had 2 dochters, wier moeder was overleden. Haar namen waren: Siti Moetiara Sari en Ratna Inten. Haar moeder was een ongeloofige djinn geweest. De koning was zeer dapper en zoo goed als onkwetsbaar. 't Eenige wat hij vreesde was door de instortende stad bedolven te worden. Rondom de stad was een onzichtbaar ijzeren hek.

De beide vorsten spraken met elkaar over de prinsessen. Maar nog schoonere waren er bij Djajeng Rana (A. H.), waarvan de schoonste wel Soentigari was. Noersajon ontving een heele lijst namen. Hij wilde Moenigar ¹⁾ weghalen, omdat ze bij geruchte

¹⁾ Volgens 't verhaal „Boekit Bardji” was Moenigar al dood. Hier is dus zeker een schrijffout en werd Soentigari bedoeld.

gevaar liep door A. H. gedood te worden. Ook vroeg hij of de ander mee wilde gaan om A. H. voor hem te dooden, aan welk verzoek gehoor werd gegeven, nadat portretten van Limar Pindjoeng en Moenigar waren getoond.

Sadoestan, de patih, vertelde dat A. H. een djimat bezat, Narindjel geheeten. De koning wilde die gaan wegnemen en gaf bevel 't leger op te roepen. Hij en Noersajon dansten van de pret en bij het geklank van de muziek. Ook patih Bastak danste.

Het leger begaf zich op weg. Tot de voornaamste personen behoorden: Radja Dengkoe Baradja, Hadiasan, Soentiwana, Soentiwani enz. Hadiasan had den moed den koning den tocht te ontraden vanwege Oemar Maja, die bovennatuurlijke kracht bezat. De koning wilde zich niet laten gezeggen, en ontsloeg H. op staanden voet.

Aan 't hof van A. H. werd een groot feest gehouden, omdat het zwaard teruggekregen was. Alle feestgenooten vielen door de betoovering van Bapa Maling in slaap, waarop hij en Sadoestan het zwaard, het blauw-zwarte baadje van A. H. en zijn kroon weg namen. Ook voerden ze Njai Dewi Soentigari en Ratna Sari Loetjoe mee in een zak, Kandjoet Kandaroe geheeten. De beide roovers vlogen er mee weg. Voor een snel paard zou 't 5 maanden zijn geweest, nu deden ze de reis in 10 dagen. Bij den koning gekomen gaven ze 't meegebrachte over. Soentigari vroeg haar naar de wijze der Moslims eenigen tijd ongemoeid te laten. Nji Sekar (= Ratna Sari) vroeg eerst de hoofden van A. H. en O. M. te mogen ontvangen. De koning stemde er in toe, waarop de beide vrouwen naar 't vrouwenverblijf werden gebracht en bewaakt moesten worden. De onzichtbare omheining werd gesloten en een paar lieden werden aangewezen om met een adelaar in de lucht de wacht te houden.

Toen A. H. en zijn feestgenooten ontwaakten, werd het gemis bemerkt. Omdat O. M. begreep wie de dader moest zijn, nl. Bapa Maling, ging hij met een aantal vorsten trachten hem te vangen. De tooverzak wees hun den weg. Ze kwamen bij het ijzeren hek, maar vonden geen poort. O. M. deed vergeefsche pogingen om binnen te komen. Ten slotte ging hij bij 't hek liggen slapen en hing den tooverzak aan een boom. Soentiwana en Soentiwani, de bewakers, kwamen, namen O. M. gevangen en stopten hem in een handpers voor olie, waardoor hij hoe langer hoe meer geplet werd.

Noersajon en Bastak waren haastig weggegaan, omdat ze vreesden, dat A. H. en O. M. hen zouden najagen.

In de kluisenarij van Argapoera zat Dewi Rangganis. Ze had twee zoons, Toergangga en Toeringgi. Ze vroegen aan hun moeder wie hun vader was en hoorden zijn naam: Imam Soewangsa (= Repat Madja, zoon van A.H.). Ze wilden hun vader gaan opzoeken, maar als hij hen niet wilde erkennen, zouden ze terugkomen. Eerst moesten ze verlof vragen aan hun grootvader Ngintjid. Deze gaf hun een amulet, een ring (Ampal) en een boog (Siro). De amulet (een zak) was een stuk van den hemel en zeer krachtig. Ze was afgenomen van Margada. Voorzien van deze drie hulpmiddelen gingen de jongelui op weg.

G.m. en G.p. konden Noersajon niet vinden. In den nacht droomden ze, dat hun grootvader hun zeide, dat ze naar het Noordwesten moesten gaan, waar N. en B. zich in een bosch hadden verborgen. Deze twee zagen allereerst Ta. en Ti. naar zich toekomen en hoorden van hen, dat ze hun vader zochten en hoe die heette. Dadelijk besloot N. hen te misleiden door te doen alsof hij huilde, en te vertellen, dat hijzelf A. H. en dat Bastak O. M. was, maar dat Imam Soewangsa in den strijd was gesneuveld, verslagen door Repat Madja. (De jongelieden wisten dus niet, dat I. S. en R. M. een en dezelfde persoon waren). Hij vroeg nu hun hulp tegen R.M., welke hulp werd toegezegd.

Kort daarop kwamen G. m. en G. p., die vertelden de zonen van R. M. te zijn. Ta. en Ti. vielen op hen aan, hoewel G. m. hun nog trachtte duidelijk te maken, dat ze misleid moesten zijn. Nadat ze een poos op allerlei manieren gevochten hadden, kwam de grootvader van Argapoera en vertelde aan Ta. en Ti. dat ze met hun eigen broers vochten. Het gevecht werd gestaakt. Eerst nu hoorden Ta. en Ti., dat hun vader tal van namen had, n.l. Soewangsa, Repat Madja, Bandjaran Sari en Karandan Salaka. Zoo ook, dat A. H. dezelfde was als Djajeng Satroe. Ze zagen in bedrogen te zijn.

Noersajon verheugde zich al op den dood van A. H., maar Bastak twijfelde. De vier jongelieden vonden hen en Ta. voltrok aan N. en B. 't vonnis. De afgehakte hoofden brachten ze naar A. H. G. m. vertelde hem wie Ta. en Ti. waren en dat Ta. Noersajon had onthoofd. A. H. begroette de beide jongelui en liet R. M.

roepen. Een groote maaltijd werd aangericht, waarna de jonge menschen ook nog een geldelijke belooning kregen.

Eenigen tijd daarna dacht A.H. aan 't zwaard, enz., en hij vroeg zijn kleinzoons ook op zoek te gaan en wel in gezelschap van O. Madi en Koestoer Kahot (Kentong). Onderweg verlangde Koestoer te eten, want Ta. had een aantal rijksdaalders bij zich en in den tooverzak bevond zich voedsel.

Ze gingen door de lucht op reis. Nji Rangganis moest ze achternagaan om O.M. uit de benauwdheid te verlossen. Ze haalde ze in en bracht ze op den goeden weg. Ta. stroopte zijn mouwen op, raakte met zijn vinger tegen 't ijzeren hek, en dit stortte ineen alsof het water was. Zoo werd O.M. verlost en met behulp van den tooverzak weer gezond, want hij was bijna vermorzeld. Hij was blij en vroeg wie die twee nieuwe jongelui waren. Nji R. zeide: „Het zijn uw eigen kleinkinderen”.

O.M. zond Nji R. terug naar A.H. met de vraag of deze zelf naar Aspahan wou komen. Toen zocht hij zijn tooverzak, maar die was verdwenen. Ti. zocht den uitgang van de ijzeren omheining, maar die was niet te vinden. Om toch binnen te komen verzon O.M. een list. Hij zou zich als een schoone dansmeid (ronggeng) voordoen, maar had 5 personen noodig om hem daarbij te helpen. Twee kwamen er uit den tooverzak van Ti. n.l. Koestoer en O. Madi. Ze veronderstelden dat in Aspahan ook de dief van het zwaard zou zijn. Wanneer O.M. zich voordeed als een schoone prinses, zou hij de mannen kunnen verlokken, terwijl de anderen voor muziek zouden zorgen. Al dadelijk maakte hij de gedaanteverwisseling van zichzelf en van de anderen in orde. Ook werden andere namen aangenomen:

Oemar Madi	werd	Golojoh Seboel,
Koestoer Radja	„	Ki Golak Belendoeng Tahi.
Toergangga	„	Ki Nineung Manah.
Toeringgi	„	Raden Emas Soeka Galih.
Oemar Maja	„	Njai Dewi Soerti Manah.

Nj. D. S. M. begon te zingen en te dansen, terwijl de anderen muziek maakten, waarna ze langs de huizen gingen. De menschen wilden luisteren en dansen. Eerst werd geld gevraagd. Dewi Soerti bracht den mannen het hoofd op hol. Men betaalde zelfs met kleeren, totdat men geheel naakt liep. Een zeer rijk man heette

Abdoel Kabir. Die had groote rijkdommen en veel vee. Hij nam D.S. op den schoot en betaalde veel geld. Ook de patihs Soentiwana en Soentiwani kwamen en deden om beurten mee. Zelfs namen ze de ronggeng mee naar de markt. De omheining was verdwenen. Ieder wilde zoo gaarne met de ronggeng dansen, dat er steeds grootere sommen betaald werden. Soentiwana gebruikte er zelfs geld voor, dat hij van den koning in bewaring had. Toen er geen geld meer was, betaalde men met dieren. Als djimat bracht Soentiwana een oude platte geldzak. Dat was de verdwenen tooverzak van O. Maja (Zie het voorafgaande verhaal). Deze vatte daarop het plan op om wraak te nemen, omdat hij begreep, dat S. hem onder de pers had gelegd. Den volgenden dag kwam S. en betaalde weer veel geld.

De (gevangen) prinsessen Nji Ratna Sekar en Soentigari droomden om van den koning te vragen de ronggeng met de muzikanten voor haar te laten optreden. Nji Soerti (i.c. O.M.) hoorde van den patih hoe 't met de ijzeren omheining stond.

Soentigari zond prinses Moetiara (= Ratna Sekar) naar den koning om hem aan te bieden te trouwen onder voorwaarde, dat ze de ronggeng en haar makkers mocht zien optreden. De koning stemde toe en zond een dienaar uit om den patih te roepen. Deze was niet thuis maar danste op de markt. De dienaar bracht de boodschap aan de muzikanten over. Eer deze naar 't paleis gingen werden 't geld en de dieren in den tooverzak van Toeringgi gestopt.

Soentiwana beval Soentiwani te gaan, toen ze geroepen werden, maar de dienaar zei, dat ze beiden moesten komen. Voor den koning verschenen, zond deze hen uit om de ronggeng en de muzikanten te roepen. De ronggeng deed of ze verlegen was, waarop Soentiwana vertelde van 't a.s. huwelijk van den koning met Soentigari. Toen begrepen de spelers, dat ze vlak bij hun doel waren.

De koning liet de prinsessen roepen en zette zelf stoelen klaar. O.M. zong een sisindiran (= een verbloemde spreekwijze), waaruit de prinsessen haar a.s. redding te weten kwamen. Al de vorsten moesten dansen. Na het dansen kreeg de ronggeng veel geld en moest 's avonds terugkomen. Na de avondvoorstelling maakte de ronggeng met een tooverformulier allen in slaap, behalve de 2

prinsessen Ratna Sekar en Soentigari. O.M. pakte nu alles in zijn tooverzak: 't zwaard, de kroon, de goederen en zelfs de prinsessen. Voorts schreef hij een brief voor den koning. Soentiwana was gedood. Toen de koning ontwaakte en zag, dat alles verdwenen was, hield de ronggeng zich slapende. De koning ondervroeg haar, maar zij hield zich van den domme. Sultan Djajeng Pati van Arabië (=A.H.) was op de grens van Aspahan gekomen. De koning trok tegen hem op; zelfs de oudste mannen moesten mee, gedragen door hun zoons. Oemar Madi en zijn makkers namen hun gewone gedaante weer aan en staken de leege stad in brand.

Patih Hadasan was, zooals reeds gemeld, ontslagen en kwam zich melden om tot den Islam over te gaan. Hij werd door O.M. aangenomen als patih en moest de vrouwen van Aspahan bijeenroepen. O.M. dwong ze Moslim te worden en gaf ze zwaarden om tegen haar eigen mannen te vechten, doch alleen maar voor den schijn. De mannen zouden zich dan bij de bedreiging al onderwerpen.

Om de vrouwen snel te vervoeren, zoodat ze haar mannen vóór zouden zijn, moesten ze alle, meer dan 1 millioen, in den tooverzak. Ook H. en O. Madi. Ze gingen door de lucht op weg. Een condor (Paksi) kwam aanvliegen, en Ta. moest hem neerschieten. Dit gebeurde. De vogel viel op 't Ar. leger, maar was reeds dood. De veeren en de nagels werden hem uitgetrokken.

O.M. begroette A.H. en bracht hem Soentigari en Nji Sekar terug. Hij zelf werd door het leger begroet. Daarop vertelde hij aan Maktal, dat er strijd zou komen, maar dat hij in den tooverzak een leger had meegevoerd. Hij riep de vrouwen naar buiten te komen, en die kropen als *siraroe's* (*laron's*, vliegende witte mieren) uit den zak. A.H. en allen waren verwonderd. O.M. vertelde, dat ze dapper waren. Kostan Nopel, de koning van Aspahan kwam en bond den strijd aan. De vrouwen dwongen haar mannen zich over te geven en zich tot den Islam te bekeeren.

De Ar. vorsten gingen nu vechten met de vorsten van Aspahan. Ze werden gevangen genomen en geboeid, doch de tooverzak van O.M. maakte ze weer vrij, tot groote verwondering van koning K.N. Die bezat zelf een bijzondere djimat, n.l. een muts, en O.M. wilde die weghalen. T.i. nam op zich te vechten met Angga-waena. Met behulp van djimats veranderden beiden in berghooge reuzen, zoodat al 't volk zich verwonderde. Op allerlei manieren

streden ze, maar geen van beiden won. Ten slotte trachtten ze elkaar op te tillen. Daarbij werd A. overwonnen. Zijn hoofd ging te pletter. Ook Anggawoeni werd gedood. Daarom heerschte groote vreugde bij de Arabieren en vooral A. H. was blij.

Sadoestan vertelde aan koning K. N. den afloop van het gevecht. Onmiddellijk riep deze met zijn djimat nieuwe legerscharen op, waaronder een menigte djinns.

O. M. vroeg aan zijn tooverzak om een aantal pijlen en daarmee werden vele vijanden gedood. In 't handgemeen van Koestoer met Sadoestan werd laatstgenoemde gedood.

Koning K. N. begon nu achtereenvolgens met een aantal tegenstanders een tweegevecht. De een na den ander viel hem aan, maar 't derde hem niet. Toen hij kwaad werd en vreeselijk schreeuwde, werden al zijn bestrijders machteloos, zoodat ze gebonden konden worden. Ze riepen om hulp aan O. M. De tooverzak bewerkte aller vrijheid weer.

Daarna ging Koestoer 't weer tegen K. N. probeeren. Ze gingen elkander om beurten optillen. Eindelijk werd K. omgekeerd en gebonden, maar de tooverzak bevrijdde hem weer.

Vervolgens ging Kantja Iblis op K. N. af. Op alle manieren ging hij den koning te lijf, maar telkens tevergeefs. K. N. bespote hem daarom. Hadiansan maakte er O. M. opmerkzaam op, dat de koning van Asp. 3 djimats had van groote kracht, en dat nu de Arabieren misschien al in de onzichtbare ijzeren omheining gevangen zaten. Dat maakte O. M. benauwd. H. vertelde ook, waar zich die djimats bevonden. O. M. droeg hem op 't hek te gaan halen; ondertuschen maakte hij door bemiddeling van den tooverzak den koning en zijn volgelingen in slaap waarna hij de muts, de pijlen en het zwaard wegnam.

Toen K. N. wakker werd, was hij woedend en begreep, dat O. M. hem deze kool had gestoofd. Met zijn volgelingen daagde hij hem tot den strijd uit. O. M. maakte zich gereed. Ze bestreden elkaar met allerlei wapens, zelfs met timmermansgereedschappen, maar niets baatte. Alle wapens gingen te niet. Toen werden de 2 vechtenden handgemeen, doch moesten het ten slotte opgeven.

Den volgenden morgen ging A. H. zelf tegen K. N. vechten. Ze scholden elkaar uit. De vechtpogingen mislukten.

Een dag later trokken O. M. een K. N. weer tegen elkaar op.

Ze tilden elkaar eindelijk op en K. N. verloor. Hij werd met ketenen gebonden en weggevoerd. In zijn plaats werd Hadians tot koning verheven en de bevolking beloofde hem onderdanig te zullen zijn. Het Ar. leger kon weer naar zijn eigen land terugkeeren waar K. N. werd opgesloten en bewaakt.

O. M. bood aan A. H. jonge vrouwen aan voor de kleinzonen. Ze werden aan Ta. en Ti. gegeven.

Aan K. N. vroeg O. M. of hij zich wilde onderwerpen. Die wilde dat wel, maar vroeg eerst een aantal vette menschen om op te eten. Er werden mannen aangewezen om koppen van ongelovigen te gaan snellen. Dagelijks waren er voor K. N. wel 100 menschen noodig. Dat konden O. M. en zijn helpers niet volhouden, weshalve ze zich bij A. H. beklaagden. Deze zeide hun nog wat geduld te hebben, dan zou K. N. zich wel bekeeren. Uit medelijden met de slachtoffers besloot O. M. er een eind aan te maken. Weer vroeg hij aan K. N. of die zich nu onderwerpen wou. Als er geen menschen meer voor hem te vinden waren, wilde hij dat wel. Toen K. N. om drinken vroeg, liet O. M. zich door den tooverzak gesmolten lood geven en goot dit in 's konings keel, zoodat hij jammerlijk omkwam. Daarop begaf O. M. zich naar A. H., vrezende, dat deze heel boos zou zijn als hij hoorde wat er gebeurd was.

Plotseling werd T. i. ziek en stierf. Geen enkel tooverformulier had geholpen. De tooverzak veranderde hem in een wegvliogenden adelaar. Zijn vrouw, Ratna Inten, werd bewusteloos en stierf ook. Weenende ging A. H. naar de gevangenis om K. N. te bezoeken, en toen hij bevond, dat deze ook dood was, onderzocht hij wie de dader was en riep O. M. ter verantwoording. Hij wilde hem niet meer in zijn nabijheid hebben, en ondanks protest en verzet van O. M. moest deze vertrekken. O. Madi wilde hem terughouden, maar werd afgewezen. Beiden kropen in den tooverzak.

Een nieuwe vorst komt nu ter sprake, en wel van Raboelsamoeti. Zijn naam was Daboelkaba¹⁾. Behalve 7 eigengemaakte hemelen, die onderling telkens een jaar van elkaar lagen, had hij ook een zon en een maan. En ook had hij engelen. Hijzelf was

¹⁾ In 't vervolg wordt hij ook Daboelkabi, Daboelkalba, Daboelkalbi en Daboelkalboe genoemd.

door God vervloekt, omdat hij zichzelf God noemde. Over iederen hemel was een koning aangesteld. Ze heetten: Daboelfaris (en zijn patih Daboeldjadjati), Daboeldekan, Ki Daboelisoë, Daboelhachir, Hadiakalboë, Daboeldoëboer en Daboeljoëfir.

Daboelkabi gaf bevel 't hard te laten regenen.

O. M. vroeg aan den tooverzak een schip en kwam aan een onbekende plaats, waarvan hij den ingang niet kon vinden. De muts hielp iemand te voorschijn te roepen, een soort portier. Deze vertelde dat O. M. menschen zou ontmoeten, die den Heer prezen. Hij kwam in de verschillende hemelen, maar hoorde ook een aantal menschen smartelijk klagen, waardoor hij meende in de hel te zijn. Daarop kwam hij ergens waar zich schoone prinsessen bevonden. Toen moest ook O. Madi uit den tooverzak komen. Samen gingen ze in de kwispedoor van den koning zitten, om alles te kunnen hooren. Nauwelijks had de koning gespuwd, of O. Maja kwam te voorschijn. De koning zeide menschenvleesch te ruiken, maar O.M. stelde zich voor als 't eigen speeksel van den koning. Weer spuwde de vorst, en daar kwam O. Madi te voorschijn. De koning verwonderde zich. Hij zond de engelen Istoli en Istoeli op onderzoek uit naar de aarde. O. Maja kreeg den naam van Sentot Mole en O. Madi werd genoemd Si Goeroe Mintoel. De eerste moest voor den regen zorgen, en de tweede voor den wind. Ze moesten zitten aan den voet van den troon, maar in stilte scholden ze den koning uit. Toen de koning regen gebod, zorgde Sentot door middel van den tooverzak voor zoo'n geweldigen regen, dat de engelen er van schrokken. G. Mintoel moest wind doen komen. Met behulp van den tooverzak deed O. M. een storm ontstaan, die op bevel van koning Reboes weer moest ophouden. Beiden kregen nu een nieuw ambt.

O. Madi deed zijn gevoeg. Een geweldige stank verspreidde zich. Men vermoedde, dat O. Madi 't gedaan had. Nadat de koning het vuil had laten wegvegen maakte hij het tweetal tot vorsten over de widadari's, de een in 't Oosten en de ander in 't westen. O. Madi kwam in 't vrouwenpaleis en verzamelde de prinsessen (de widadari's) om zich heen. Hij onderwees ze in den Islam. Toen er één geloofde, vroeg hij haar ten huwelijk en zij gaf 't jawoord. Aan O. Maja vroeg hij toestemming om te trouwen.

De engelen Istoli en Istoeli waren bij Daboelfaris gekomen en hadden hem verteld, dat er een paar engelen gekomen waren, ontstaan uit 't speeksel van den Heer, die daarom geprezen moest worden. Daboelfaris sprak over een rijken en machtigen koning in Arabië, A.H. genaamd, die zeer dapper moest zijn, meer dan hun eigen Heer. De beide engelen gingen heen om de boodschap over te brengen.

De koning werd woedend. Hij beval, dat Daboelfaris naar Arabië moest gaan om dien koning en alle Arabieren te vangen en in de hel te stoppen, anders zou hij er zelf in moeten. De engelen brachten de boodschap over en gehoorzaam ging D. per adelaar op reis. A.H. was nog steeds van streek door den dood van T. i, R. I., en K.N. Voor alle veiligheid riep Maktal allen ter bewaking op en ze verschenen voor den sultan.

In 2 maanden kwam D. in Arabië aan. In dien tijd had hij een afstand afgelegd, waar een snel paard 5 jaar over gedaan zou hebben. Bij zijn komst op de aarde lagen A.H. en de andere vorsten te slapen. Hij bracht ze nog vaster in slaap en voerde ze geketend mee. Toen de prinsessen en de jonge prinsen dit ontdekten, wilden de laatsten D. achterna.

A.H. en de medegevangenen werden in de hel geworpen. Ze begrepen er niets van, omdat ze nog niet gestorven waren. Als hun lichamen stof waren geworden, nam een engel, maar geen echte, Danoeban geheeten, dat met handvullen en ze werden weer heel en welvarend. A.H. etc. hadden het vreeselijk te kwaad. Ali Joesoep riep de geloofsbelijdenis uit en prees Abraham en den Heer. Toen was er geen warmte en geen kou meer.

Alleen O. Maja zou de ketenen kunnen verbreken, want de daartoe benoogde djimat was in handen van zekeren Banoedjan. Deze had ook den hemel der ongeloovigen gemaakt in den ouden tijd, met toestemming van den Heer. Omdat hij niet had willen buigen voor den Heer, was deze boos op hem geworden, maar Hij vergaf, toen Banoedjan vroeg de hemelen enz. te mogen namaken.

O.M. werd door Daboelkalba geroepen. Hij moet het kokende water van de hel gaan inspecteeren, omdat A.H., en naar D.k. meende, ook O.M., er in zaten. De beide O.M.'s spoedden zich er heen en vonden het gezelschap, dat hen niet herkende, in de hel. Welk een schoone gelegenheid was dat om zich te wreken. O. Madi

nam een pisang en liet Lamdaoer happen. Daarna vroeg hij of Maktal eten wilde en toen deze ja zei, stopte hij diens mond propvol, zoodat M. protesteerde. Zoo speelde O. Madi met hem, en hij beval ook het vuur meer op te stoken. Maktal beweerde geen engel voor zich te hebben omdat een engel niet eet, e.d. O. Madi bleef M. foppen. Eindelijk kwam O. Maja, die den tooverzak weer te hulp riep en A. H. en diens lotgenooten bevrijdde. De wachters werden verslagen en dit werd aan den koning geboodschapt. Hij zond Istoli om Sentot Mole en Goeroe Mintoel te gelasten die vorsten te grijpen. Maktal begreep niet, dat er nog kafirs leefden. Daboelkalboe maakte met zijn djimat, een waaier, de dooden weer levend. Daarop ontstond er weer een hevig gevecht. O. Maja werd nog steeds niet herkend en was de aanvoerder der engelen. De Arabieren werden overwonnen en gebonden. Daarop vocht O. M. met A. H. en overwon hem. A. H. riep om O. M. en deze vroeg wie hij toch was, en wien hij riep. A. H. vertelde 't. Na de overwinning bracht O. M. rapport uit aan den koning, die zeer blij was. Nu kreeg O. M. berouw, en in een andere gedaante ging hij met O. Madi de bewakers van de hel in slaap maken en verloste A. H. c.s. A. H. vroeg wie die sterke persoon was, die met hem vocht. Daarop vertelde hij, dat O. M. was weggelopen.

De vlucht van A. H. werd aan den koning gerapporteerd. O. M. moest er weer op uit. Hij achterhaalde A. H. en het gevecht begon weer. A. H. weende en riep O. M. te hulp. Toen O. M. hem verweet, dat hij hem verstooten moest hebben, smeekte A. H. om vergiffenis. Daarop riep O. M. de hulp van den tooverzak in en nam zijn eigen gedaante weer aan. Herkenning en wederzijdsche vergiffenis volgden. O. Madi vertelde van de widadari's en beloofde er aan Maktal ook een. De reis zou 4 jaar duren. Allen baden tot God om den weg naar den hemel. O. M. ging er alleen op uit en bracht de engelen in slaap. Daarop besmeurde hij allen met ontlasting en schreef een brief waarmee hij zich bekend maakte. Toen riep hij Maktal en de anderen; ze vochten hevig tegen de engelen, zoodat er een opschudding ontstond.

De koning ging met den adelaar naar de andere hemelen om hulp te halen. Met een groot leger in een mand keerde hij terug. Maar O. M. schoot met een pijl den adelaar neer, en 't

leger met den koning kwam om. De engelen van de andere hemelen werden opgeroepen. O. M. nam A. H. en zijn volgelingen met zich mee en steeg op. In den 4den hemel was 't leeg. Eindelijk in den 7den hemel vonden ze de engelen. De strijd werd aangebonden. Ten slotte bleef de koning Daboelkalbi over met 20.000 engelen. Eindelijk was de koning heelemaal alleen en vocht met O. M., maar ze konden 't geen van beiden winnen. Banoedjan kwam en schoot als een roofvogel neer op A. H., waardoor deze stierf. Daarna schoot hij neer op O. M., die erg gewond werd, maar weer herstelde door den tooverzak. O. M. begreep niet, wie de aanvaller van boven was en vroeg aan den tooverzak een spiegel. De zak liet water uitvloeien, zoodat O. M. zien kon wie van boven kwam. Toen B. het weer waagde een aanval te doen, werd hij gegrepen en gebonden. De tooverzak maakte de Arabieren weer levend en gezond. Het laatste, hevige gevecht bracht voor de Arabieren de overwinning.

O. M. bezorgde nu aan alle 900 vorsten een prinses om mee te trouwen. Er waren precies evenveel widadari's als vorsten. De vorsten maakten nu allerlei grappen onder elkaar. Om de terugreis te aanvaarden kropen allen in den tooverzak en kwamen in Mekka te land, waar ze met vreugde ontvangen werden door de achtergeblevenen.

Hiermede is het tweede verhaal ten einde.

Oegstgeest.

L. BORST.

BOEKBESPREKING

H. STÜBEL, *Die Li-Stämme der Insel Hainan*. Klinkhardt und Biermann. Berlin, 1937.

Dit boek is voor de Nederlandse ethnologen van betekenis. Handelende over de bevolking van een eiland aan de kust van China gelegen, weet de schrijver toch ook verder te zien en wijst hij telkens op kulturele relaties, welke bestaan tussen dit eiland en Zuid-Oost Azië.

Stübel heeft een tweetal reizen door Hainan gemaakt en daar veel verzameld. Wij hebben dus met een reizigers-ethnografie te doen, maar dan een van de goede soort. De reiziger is een wetenschappelijk voorbereid man en kent de grenzen van zijn kunnen. Hij komt er rond voor uit, wanneer zijn onderzoekingen geen resultaat hebben. Zo heeft hij over de godsdienst der bewoners maar weinig te zeggen. Het was voor hem zeer moeilijk op dit punt iets te vernemen en, zo schrijft Stübel, het is best mogelijk, dat zij mij veeleer trachtten om de tuin te leiden, dan dat zij mij in dit opzicht wensten in te lichten. Zo is het onvermijdelijk dat hij ook in andere opzichten aan de oppervlakte blijft.

Met dit al mogen wij den schrijver dankbaar zijn voor hetgeen hij verzamelde. In een viertal hoofdstukken worden de vier hoofdgroepen der bevolking, de Ben-di-Li, de Me-fu-Li, de Ki en de Ha besproken, terwijl ook binnen ieder hoofdstuk verschillende groepen nog een aparte behandeling krijgen. Deze opzet heeft ten gevolge, dat het boek niet aangenaam in het gebruik is, omdat een bepaald onderwerp (godsdienst, bestuur, huizenbouw, enz.) op zovele verschillende plaatsen van het boek behandeld wordt. Toch mogen wij den auteur dankbaar zijn voor de door hem gevolgde methode, die de voorkeur verdient boven de algemeen gehouden beschrijvingen, waarbij het vaak zo nuttig detail verloren gaat.

De beschrijving van de materiele kultuur is van belang, omdat de schrijver hier telkens zeer juiste vergelijkingen trekt met an-

dere gebieden van Zuid-Oost Azië en Indonesië. Hij toont in dit opzicht meer te zijn dan een lokale specialist. Daarbij komt, dat, wanneer de schrijver gelijk heeft, en ik heb voorshands geen reden om dit te betwijfelen, de wijze waarop bepaalde cultuurelementen op dit eiland zijn verbreid, ons een aanwijzing kunnen zijn voor hun relatieve ouderdom.

De vier groepen van Li-stammen, die hij onderscheidt, zijn hoogstwaarschijnlijk in enkele elkaar opvolgende migraties het eiland binnengekomen. De Ben-di-Li, hetgeen wil zeggen, de „inheemsen”, zijn dan als de oudste migratie te beschouwen. Dezen hebben bepaalde cultuurelementen, die hen onderscheiden van de later gekomen groepen. Hoe curieus is het dan te vernemen, dat het juist deze Ben-di-Li, en speciaal van hen de groep der Ba-sa-dung-Li, zijn, die een „rijstmesje” bezitten van dezelfde vorm als de Javaanse ani-ani. Dit mesje heeft zich, naar Stübels mening, tegenover de Chinese sikkal kunnen handhaven, omdat deze laatste voor de arme Li veel te duur is.

Ook het typische Ba-sa-dung huis herinnert aan het Indonesische. Het is de enigste huizensoort, die op Hainan op palen staat. Zo vinden wij onderscheidene cultuurelementen, die wij uit onze koloniën kennen. Ook in de kleding zien wij overeenkomsten, speciaal in de patronen van de versierde vrouwenkleding. Er is treffende overeenkomst met die uit Indonesië en het is daarom jammer, dat uit het betoog niet geheel duidelijk blijkt, welk versieringsprocédé gevolgd wordt. Dit te meer, omdat in verband met de Me-fu-Li wel degelijk speciaal over „ikat” (de auteur gebruikt deze term zelf) wordt gesproken (blz. 101).

Het is echter de vraag, wat schrijver hier met ikat-techniek bedoelt; het woord „ikat” geeft hem blijkbaar geen associatie met het begrip „binden”. Zo vernemen we op blz. 141 dat ook de Hung-mau-dung, die hij tot de Ki rekent, ikatten. Hij beschrijft de techniek dan aldus: „Es werden zur Weberei Kettfäden benutzt, die streckenweise mit Wachs bedeckt werden, ehe man sie in die Farbe legt. Auf diese Weise wird das Gewebe mit unregelmäßigen, gewissermaßen zerfließenden weissen Streifen gemustert”. Er wordt dus met *was* „geikat”. De patronen zijn weer treffend gelijk aan die der Kleine Soenda-eilanden.

Dit was-procédé doet ons als vanzelf naar „batik” vragen en

inderdaad, ook dit procédé van doekversiering kent men op Hainan. Het wordt echter niet bij de Li-stammen gevonden, doch bij de Miau, die, hoewel prae-Chinees, toch van jonger datum zijn.

Dit Miause batikprocédé wordt door Stübel aldus beschreven: „Die Batik-Technik der Miau ist sehr primitiv. Mit einem Bambus-Span (we) wird flüssiges Wachs auf den ungebleichten Stoff aus freier Hand aufgetragen. Der Bambus-Span ist ca. 17-18 cm lang und 6-7 mm breit; in der Mitte verjüngt er sich in einer Länge von ca. 1 cm auf ca. 1 mm; er wird zusammengebogen, so dass das verjüngte Stück eine Schlinge bildet, die zum Auftragen des Wachses dient. Der Stoff wird dann in die Farbe gelegt. Nach beendigter Färbung wird das Wachs in heissem Wasser weggeschmolzen so dass ein im Kontrast zu dem dunkelblau gefärbten Baumwollstoff leuchtend weisses Muster hervortritt”. (blz. 228)

Hoe gelijkt deze beschrijving niet op de indertijd door Loebèr aan Abadie ontleende passage betreffende de Man-tjen in Achter-Indië (Nederlandsch Indië Oud en Nieuw 1925): Les “Mantien” ont en outre un procédé particulier pour obtenir les dessins blancs de leur vêtements. A l'aide d'une tige de bambou qu'ils trempent dans de la cire fondue, ils dessinent sur les pièces d'étoffe blanche tous les motifs d'ornementation qu'ils désirent représenter au moment de la teinture, toutes les parties ainsi enduites de cire demeurent réfractaires à l'indigo et restent blanches après les lavages à eau chaude qui feront fondre la cire”.

De enige afbeelding (200) van een gebatikte doek geeft een zeer bekend Javaans batik-motief en het is daarom verwonderlijk, dat Stübel verwantschap met de Indonesische batiks meent te moeten ontkennen. Het afgebeelde doek is in het origineel donkerblauw met wit patroon, een kleurencombinatie die dezelfde is als door Abadie genoemd en Stübel zeker geen reden geeft tot de opmerkingen die hij er aan vastknoopt. Ik laat schrijvers woorden hier volgen, omdat de verwijzing naar Chinese versieringsmethoden ook voor het algemene probleem belangrijk is.

„Diese Batiktechnik hat wohl keine näheren Beziehungen zu der indonesischen (Java). Ornamentik und Farbengebung sind gänzlich verschieden; vor allem aber wird in Java das Wachs mit kleinen Kännchen aufgegossen (? F), während es von den Miau mit einer Bambusschlinge aufgetragen, man könnte sagen,

aufgemalt wird. Viel eher ist eine Beziehung zu den in China weitverbreiteten blauen, weissgemusterten Stoffen möglich, die man als „Yin-hua-bu“ „bedrucktes Blumentuch“ bezeichnet. Das Muster dieser Stoffe wird mit einer Deckfarbe, die aus Kalk und Doufu besteht, aufgetragen, worauf der Stoff in die Indigoküpe kommt; nach der Blaufärbung des Grundes wird die Deckfarbe abgerieben.“ (blz. 229)

Deze passages zijn belangrijk, omdat reeds in de Encyclopaedie van Nederlandsch Oost-Indië Rouffaer er op heeft gewezen, dat bij de „Miao-tse“ in de berglanden van Sze-chuan (bovenloop van de Yang-tse) een batikprocédé is gevonden, dat door den Japanner Kurokawa en anderen beschreven werd. Rouffaer probeert deze mededeelingen de kracht te ontnemen door te zeggen, dat de een of andere Chinees, vanuit Java terugkerende, deze nieuwe versieringstechniek wel heeft kunnen invoeren. Loebèr protesteert terecht tegen een dergelijke manier zich van de feiten, die een vooropgestelde theorie zouden kunnen schaden, af te maken. Rouffaer meent, dat eerst de Hindoes den Javanen de batikindustrie zouden hebben gebracht en dergelijke vondsten als van Kurokawa zijn hem niet van pas. Na Abadie en anderen komt nu Stübel de mening, dat de batikkunst prae-Hindoes is, weer versterken.

Behalve de wijze waarop de patronen op of in het geweven doek wordt gebracht, vertoont ook het weven zelf parallellen met Indonesische verschijnselen. Het is hier en daar een zelfde soort primitief weeftoestel, waarbij de vrouw plat op de grond zit te weven, terwijl zij door een band in de lendenen de schering gespannen houdt. Zoals bekend, beperkt het voorkomen van dergelijke primitieve instrumenten zich niet tot ons Indië, maar reikt verder Oostelijk.

Het gaat niet aan, hier alle mogelijke parallellen nog verder op te noemen. Voor mij is de overeenkomst met de kleine Soenda-eilanden opvallend. Men zie slechts de huizenvorm en de wijze waarop de horens van de geofferde buffels aan de huizen worden bewaard, men zie de ikatpatronen en zoveel anders. Tegelijkertijd verbindt de schrijver dit eiland speciaal met Achterindische stammen en komt dan tot de conclusie, dat de migratie-stromen naar het eiland Hainan hoogstwaarschijnlijk uit twee elementen bestonden, n.l. een Austronesische (Maleise) en een Thai-componente.

Het boek werd schitterend uitgegeven. Een groot aantal platen buiten de tekst (260) verhoogt de waarde ervan. Zo is een monografie ontstaan, die zowel naar het inwendige als naar het uitwendige er wezen mag. Al lezende is er nog veel dat te vragen overblijft, maar vergeleken bij wat wij van dit eiland wisten, is dit boek toch een grote winst. Stübel eindigt zijn werk met te verklaren, dat zijn boek „nur eine Grundlage für weitere Forschungen” zijn kan en het is te hopen, dat deze niet te lang op zich zullen laten wachten.

Aan het werk is een hoofdstuk over de talen toegevoegd van P. Meriggi, waarvan ik de merites niet kan beoordelen, maar dat ook weer naar Achter-Indië wijst.

H. TH. FISCHER.

A. L. V. L. VAN DER LINDEN, *De Europeaan in de Maleische Literatuur*. Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht 1937 (H. ten Brink, Meppel).

In deze dissertatie wil de heer Van der Linden nagaan hoe de Europeaan in de Maleische literatuur figureert, hoe de Maleier hem ziet en beoordeelt, daar het den schr. bevreemdt dat dit onderzoek tot nu toe achterwege gebleven is. Zijn stof omvat met uitzondering van de mondelinge overlevering, de Moham-medaansche geschriften, de aan elders ontleende literatuur en de Inheemsche pers zoo veel mogelijk de geheele literatuur, waartoe de door het Kantoor voor de Volkslectuur uitgegeven moderne romans echter slechts onder zekere restricties zouden behooren. Op deze wijze worden van de Maleische literatuur tot het jaar 1800 een 20-tal, van die der 19de eeuw 27 en van de moderne romans 33 specimina in beschouwing genomen, met dien verstande dat schr. die passages, waarin een Europeaan optreedt, citeert, vrij vertaalt en vervolgens behandelt in het verband van het geheel. Geen wonder dat er op deze wijze een lijvig boekwerk van meer dan 450 bladzijden tot stand is gekomen, dat met een naamregister op de in de bronnen voorkomende Europeanen besloten wordt.

Het resultaat van dezen omvangrijken literair-psychologischen arbeid geeft schr. in Hoofdstuk II, Synopsis en Conclusie (pag. 7-22),

dat zich als volgt in hoofdtrekken laat samenvatten.

In tegenstelling tot wat Japansche en Chineesche auteurs bieden, geeft de Maleische literatuur allerminst een kleurig, belangwekkend of ook maar eenigszins volledig beeld van den Europeaan in den Archipel, met wien de Maleiers toch een veel intensievere aanraking hadden dan de Japanners en de Chineezzen. Bijna steeds moet men concludeeren dat zelfs van een poging om tot een karakteriseering te komen of van eenig begrip van den aard der Westelingen geen sprake is. Slechts als het onvermijdelijk is, wordt er over de Europeanen gesproken, en dan nog op een wijze die den eigen aard dier Europeanen niet tracht te doorgronden, doch hun integendeel dezelfde motieven toeschrijft die men ook bij de eigen landgenooten veronderstelt. Zoo is wel het uiterlijk vertoon, de kleeding en de etiquette een punt van belang, maar het innerlijk leven, het eigen karakter gaat aan hen voorbij. Enkele Europeanen brengen het tot legendarische helden, Van Imhoff en Daendels bv., doch ook dit impliceert allerminst een karakteristiek. Eén schrijver vormt een loffelijke uitzondering, Abdoellah, die welbewust karakterschetsen wil geven, doch hij was niet buitensporig begaafd. Ook in de moderne literatuur kan schr. de gezochte eigenschappen niet vinden, integendeel, hij sluit zich volkomen aan bij het oordeel van Wilkinson, die het oude ver stelt boven wat de nieuwe tijd aan literatuur weet voort te brengen.

Waar men aan de personen al zoo weinig aandacht schenkt, is deze in het geheel niet te verwachten voor die lichamen en instanties, in wier dienst de Europeanen werkten en werken. Alleen de beide Abdoellah's maken op deze regel weer een loffelijke uitzondering, daar zij voor het bestuur en de voor- en nadeelen ervan een open oog hadden. Belangstelling voor het onderscheid tusschen Portugeezzen, Engelschen, Hollanders, etc. is uit den aard der zaak evenzeer afwezig, en met dit alles zou het in de moderne geschriften al niet veel beter gesteld zijn.

De oorzaak moet wel gelegen zijn in den aard dezer literatuur, die dus nader te beschouwen is, en door twee karakteristica bepaald kan worden. In de eerste plaats dient zij voor de verstrooiing van het publiek, en hieruit volgt als tweede kenmerk, dat zij a-reëel is, afkeerig van of vijandig aan de feitelijkheden des levens. Deze karakteristika blijken uit vele symptomen, o.a. uit de bonte

sprookjeswereld der poëzie, waarin alles op het effect aankomt en elke neiging tot critiek ontbreekt, terwijl vaste schema's voor vorm en inhoud beide gegeven zijn. In een dergelijke schablonenachtige literatuur passen Europeanen, zooals ze werkelijk zijn, niet. En dat, waardoor de Abdoellah's boven deze de geheele literatuur beheerschende sfeer uitrijzen, hun rustige weetgierigheid, die gepaard gaat met een gevoel van eigenwaarde, mist men bij de moderneren der 20ste eeuw, die bezitten willen in plaats van te begrijpen, omdat het inhalen van achterstand hun hoofdzaak is.

Het is een merkwaardig geval met dit proefschrift. Nadat de schrijver in enkele honderden bladzijden langs analytischen weg tot het inzicht is gekomen dat de Europeaan in de Maleische literatuur geen noemenswaardige rol speelt, formuleert hij de „conclusie” dat dit feit alleen uit den aard dezer letterkunde te verklaren moet zijn. Dat de omgekeerde weg bij het huidige inzicht in de Indonesische literatuur in het algemeen — waartoe in lateren tijd vooral zij zijn gekomen wier namen in dit geheele werk niet te vinden zijn — logischer en aanzienlijk korter ware geweest, is blijkbaar bij Dr. V. d. L. niet opgekomen, ondanks het feit dat hij zijn conclusies in den aanvang van zijn werk een plaats geeft. Maar afgezien hiervan zou men toch nog van een „literair-psychologische” studie mogen verwachten dat ons nu althans deze aard der Maleische literatuur uitvoerig geschilderd zou worden, daar deze allerminst den lezer duidelijk voor oogen treedt uit de door schrijver behandelde, zeer toevallige, allerminst representatieve pericopen; deze werden immers uitgezocht om de stelling dat de Europeaan een onbelangrijk wezen in de Maleische letterkunde is, te bewijzen en kunnen dus geen juist beeld geven van die literatuur op zich zelf.

Maar in heel dit lijvige boekdeel, waarin voor elke onbelangrijke verschijning van een willekeurigen Europeaan vaak overdreven veel ruimte wordt gemaakt, schieten voor de karakteristiek der Maleische literatuur nauwelijks drie pagina's over. Deze bieden bovendien nog geen enkel nieuw gezichtspunt en zijn bijna geheel negatief van aard, doordat de schrijver ons suggereeren wil dat het voornaamste kenmerk dezer letterkunde hierin bestaat dat zij a-reëel is. Een meer irreëele qualificatie, waaraan geen reëel begrip

te ontleenen is, valt moeilijk te bedenken. En ook de weinige zinnen, waarin deze opvatting nader uiteengezet wordt, geven in den grond weinig licht. Er zou in deze literatuur een overdaad aan wonderen naast een armoede aan motieven bestaan en een ware verknochtheid aan vaste uitdrukkingen, waaruit blijken moet dat de geschiedenis op zich zelf van weinig belang, maar taal en rythme hoofdzaak zijn; de beschrijving der steeds terugkeerende scenes zou even langdradig als geliefd zijn; alle sentimenten verdund en aangengend en alle realiteit gezien worden in het licht der verbeelding; men zoekt het kleurige en heeft geen behoefte aan causalen samenhang, en met de feiten gaat men slordig om daar het enkel op het effect aankomt. Kortom, er is geen neiging tot critisch bezien der feiten, tot analyse en verklaring.

Men begrijpt niet waartoe alle analyse dient wanneer men deze schamele „conclusie” ziet, want inderdaad treft alles, wat Dr. V. d. L. hier helaas voornamelijk per viam negationis, zeer onvolledig en zonder verband terloops opmerkt, ons niet slechts in de Maleische maar in het algemeen in een bepaald genre literatuur. Maar wat de kern van deze dissertatie had moeten zijn, zoo zij eenigen zin had willen hebben, een positieve uiteenzetting — op grond van de hier geboden, zeer vlijtige studie van vele teksten — van de Maleische literatuur en van de wijzigingen, die zich daarin thans zeer zeker op allerlei terrein en veroorzaakt door vele oorzaken, voltrekken, dat alles ontbreekt hier te eenenmale.

Men zou, om dezen staat van zaken aan te duiden, niet beter kunnen doen dan Dr. Van der Linden over zich zelf te citeeren, daarbij de tekortkomingen en eenzijdigheden, die hij bij de Maleische auteurs vindt, op dezen Europeaan betrekken. Want Dr. V. d. Linden zelf is op een typische manier de Europeaan in de Maleische literatuur; hier ligt de zin en de verklaring dezer raadselachtige dissertatie. Hij blijft hier de vreemdeling, hij blijft Europeaan in den smalsten zin van het woord en kan slechts op negatieve wijze de Maleische literatuur benaderen en deze dus in wezen niet verstaan. In dit opzicht althans staat hij vlak naast de Maleische schrijvers, die steeds, naar het oordeel van Dr. V. d. L., het eigen leven bleven leven en dus geen belangstelling hadden voor dien vreemdeling, die zoo nu en dan hinderlijk door hun wereld ging. Voor die simpele Maleiers is dat in wezen niet erg, gesteld dat

het zoo is, en zij zullen zelfs ook wel weer aan Dr. V. d. L. voorbijgaan, die hun tekortkomingen hun zoo zwaar aanrekent in dien wonderlijken ernst die den Europeaan soms kenmerkt. Zij schrijven immers geen lijvige boeken over Europeanen in de Maleische literatuur en zij zullen nog wel niet promoveeren over Maleiers in de Europeesche literatuur. Maar laten wij hopen, dat als het zoover komt, zij zich beginnen af te vragen wat literatuur, wat een Maleier en wat een Europeaan is. Want als men dit begin tenminste gemaakt heeft, heeft men een zeker recht lessen en vermaningen uit te deelen zooals Dr. V. d. L. in zijn werk en stellingen herhaaldelijk, zij het soms (zie stelling VI) in onbegrijpelijk Hollandsch doet, ook hierin weer zeer verwant aan de moderne Maleiers, wien hij dit steeds verwijt.

Als de heer V. d. L. inderdaad begonnen was zich van de elementaire beginselen der literair-psychologische critiek rekenschap te geven, had hij dit werk zeker niet in dezen vorm geschreven en waarschijnlijk het onderwerp laten rusten. Niet dat de Maleische literatuur geen dissertatie waard zou zijn; alleen reeds de logische, psychologische en sociologische achtergronden van den door Dr. V. d. L. zoo miskenden modernen roman en van de mentaliteit zijner juist vaak weinig intellectueel ontwikkelde schrijvers levert stof te over voor meerdere studies, afgezien van de hiermede samenhangende taalkundige en andere problemen. En nog veel minder omdat de inheemsche, oude en moderne cultuur en mentaliteit ons zoo goed bekend zouden zijn dat een zoo belangrijk verschijnsel als de inheemsche literatuur geen nadere bestudeering zou verdienen. De werkelijke situatie is helaas geheel anders, zoodat elke poging ons inzicht in het wezen der inheemsche cultuur te verdiepen, van harte toegejuicht moet worden. Maar wil men hieraan mede werken, dan moet men toch blijk geven aanzienlijk meer inzicht in, en oog en hart te hebben voor die diepten, velerlei schakeeringen, vreugden, smarten en schoonheden van menschenziel en menschengees, waarom het in alle, ook de Maleische literatuur gaat dan Dr. Van der Linden in deze dissertatie getoond heeft te bezitten.

K. HIDDING.

De heilige steenen van Koetagedé

door

C. LEKKERKERKER.

Koetagedé, ook wel genoemd Pasargedé, is het merkwaardige stadje, 6 km ten Z. O. van Jogjakarta, welbekend als de bakermat der huidige Mataramsche vorstenhuizen, als zetel van inheemschen handel en industrie en als woonplaats van welgestelde, soms zelfs rijke Javanen en hun talrijke, in één bepaalden nijverheidstak gespecialiseerde arbeiders.

Koetagedé is een historisch-Islamitisch en tevens een industrieel centrum. Tot het oude kedjawengebied behoort maar weinig bouwland. Bij de instelling der nieuwe gemeenten, in samenhang met de agrarische omwenteling in de Vorstenlanden (1910 en volgende jaren), werd Koetagedé in vier kaloerahans verdeeld, waarvan er één het landbouwende deel insluit. Administratief is het geheel een deel van het regentschap Bantoel, doch de Soesoehoenan van Soerakarta heeft er nog zijn ambtenaren voor het hem toegewezen deel der gewijde plaatsen. Enkele van deze zijn gemeenschappelijk eigendom van Soerakarta en Jogjakarta. De zeer drukke pasar behoort den Soeltan, doch deze is verplicht een deel der inkomsten af te staan aan den Soesoehoenan. Groot is het aantal „geestelijke personen”, dienstdoende bij de graven en de groote moskee der begraafplaats. De gewijde begraafplaats is een druk bezocht bedevaartsoord. Zonder toelatingsbewijs krijgt men geen entrée tot de vorstengraven. In tegenstelling met Padjang, Karta, Plèrèd en Kartasoera is Koetagedé een drukke plaats gebleven nadat de verblijfplaats van den vorst naar elders was verlegd. Een der redenen daarvan is de aanwezigheid der gewijde graven.

Te Koetagedé hadden hun dalem en liggen begraven :

De petinggi *Kjahi Gedé Pamanahan* (? — 1575);

Panembahan Soeta Widjaja (1575 — 1601), bekend gebleven als *Panembahan Sénapati*, na 1582 als bezitter van de macht over Padjang ook wel Soeltan genoemd en beschouwd als stichter van het Mataramsche rijk ;

Panembahan Mas Djolang (1601 — 1613), overleden te Krapyak en daarom bekend gebleven als *Panembahan Séda Krapyak*.

Diens zoon *Radèn Rangsang*, als vorst *Panembahan Tjakra-koesoema* geheeten, in 1628 Soesoehoenan, in 1630 Soeltan en na zijn dood in 1645 bekend gebleven als *Soeltan Agoeng*, woonde aanvankelijk in den kraton te Koetagedé, doch vertoefde meestal op een door hem gesticht buitenverblijf in de niet-ommuurde désa Karta. Hij liet den kraton te Plèrèd bouwen en stichtte de nieuwe begraafplaats te Imagiri, waar hij werd begraven.

Koetagedé was dus vorstenverblijf van ± 1550 tot eenige jaren na 1613; Karta, op 3 km van Koetagedé, tot ong. 1645; Plèrèd van 1645 — 1677 en Kartasoera van 1681 tot 1743.

Van station en pasar te Koetagedé Zuidwaarts gaande, ziet men spoedig rechts een mooi beschaduwd plein; daarachter liggen de historische moskee en begraafplaats, beide met een groot aantal gewijde tradities en heiligdommen, door het volksgeloof tenminste als zoodanig beschouwd.

Ten Z. der begraafplaats liggen nog enkele resten van den vroegeren kraton; daarnaast een pleintje met vier zeer oude waringins. Tusschen twee van deze is een open gebouwtje met pannen dak gezet; onder dat dak ligt een groote steen of zerk met inscripties; vóór de stijlen vindt men vier vrij regelmatig afgeronde groote steenen. De zerk is een „watoe gilang” (glimmend-zwarte); de inscriptie is gesteld in de Latijnsche, Fransche, Nederlandsche en Italiaansche talen en bevat ook een jaartal en enkele Engelsche woorden. De ronde steenen staan plaatselijk bekend als „watoe tjantèng”.

Voor de bevolking behooren deze steenen tot de „heilige” dingen van Koetagedé. Hun afkomst en oorspronkelijke beteekenis liggen nog in het duister; de naam van den auteur van het inschrift is nog niet bekend geworden.

De inscriptie van den watoe gilang.

De ons bekend geworden litteratuur over den watoe gilang van Koetagedé omvat:

Dr. S. A. BUDDINGH. Pasar Gedé. Tijds. voor Neerland's Indië, 2e jg. Dl. I, 1839, p. 45-47. Met eene „plaat of teekening, waarop de inscriptiën getrouwelijk zijn overgenomen”. Hierbij behoort nog een ingezonden stuk aan de Redactie van het Tijds. van J. H. HOFMEIJER, ib. p. 201-202. *Dezelfde* bespreekt dit onderwerp nogmaals in zijn *Neerlands Oost-Indië*, I, 1859, p. 253-254.

Dr. Fr. JUNGHUHN spreekt kortelijk over den steen in zijn: *Topographische . . . Reisen durch Java*, 1845, S. 76 en in *Tijds. v. Ned. Indië*, V, 1, p. 370.

W. BARRINGTON d'ALMEIDA. *Life in Java I*, 1884, p. 107-118.

Dr. VAN RYCKEVORSEL. *Brieven uit Insulinde*, 1879, p. 85-87.

P. J. VETH. *Java III*, 1882, p. 636-637.

Dr. J. L. A. BRANDES, in *Notulen Bat. Gen. v. K. en W.*, Dl. XXXVII, 1899, p. 10 sub 6e voorloopig, en in *ibid.* XXXVIII, 1900, p. 109-112, sub 4e, b, definitief.

Dr. I. GRONEMAN. *Reisgids voor Jogjakarta en omstreken*. Jogjakarta 1903. Deze gids is in 't Engelsch vertaald door A. Dolk, onder den titel: *Yogyakarta and its environs. Handbook for travellers*. Yogyakarta 1903. Het is opmerkelijk dat deze onvermoeibare speurder naar Jogjasche legenden dezen steen niet heeft onderzocht en er slechts even melding van maakt.

NOTO SOEROTO. De legende van den beschreven steen bij Pasar Gedé. *Nederlandsch-Indië*, Oud en Nieuw. 1e j. 1916-1917, p. 319-321. Met een foto „De beschreven steen bij Pasar Gedé” en Facsimilé van den steen.

H. J. VAN MOOK. *Koëta Gedé*, en *idem*. *Nieuw Koëta Gedé*. Koloniaal Tijds. 15e jg. 1926, p. 353-400 en 561-603; aldaar p. 361.

MARTA ASTANA. *Patilasan kina ing Mataram*. 9e j. no. 7-11 enz. overeenkomend met 24 Januari, p. 103-104, 27 Jan. p. 119-120, 31 Jan. p. 135-136, 3 Febr. p. 149-150 en 7 Febr. 1934, p. 165-166. Geill., in „*Kadjawèn*”, het Javaansche tijdschrift, uitg. d. Volkslectuur. Aldaar Hst. 2: *Bab séla gilang sarta tjanjèng*, p. 103-104.

Deze laatste auteur, die te Koëta Gedé zelve woont, zegt, dat „de watoe gilang ligt binnen de poort van de baloewarti; de kleur is zwart, de vorm langwerpig vierkant, de lengte 1.40 meter, de breedte 1 meter; aan den Oostkant is hij een weinig ingedrukt of uitgehold. Men zegt dat deze steen door Kjahi Wanabaja Mangir werd gebruikt om er mee te stooten [te beuken]. Bij zijn dood werd deze begraven te Koëtagedé, precies onder de Oostelijke marquise [het overhangende dakje] van den prabajeksa, zóó dat zijn graf voor de helft daarbinnen en voor de helft daarbuiten ligt; dit werd zóó gedaan als eene zinspeling op het feit, dat deze Kjahi Wanabaja in opstand was gekomen tegen

Kangdjeng Panembahan Sénapati, maar niettemin een schoon-zoon van dezen was”.

De steen, aldus vernam Buddingh, is gevonden aan het Zuiderstrand, tegelijk met twee Portugeesche schipbreukelingen, welke door de Javanen van dit oord, die nog nimmer een blanke hadden gezien, voor hun gansche leven daaraan waren vastgeklonken.

Noto Soeroto verhaalt een kleurrijke volkslegende, die er op neerkomt dat Njahi Lara Kidoel op zekeren nacht een orkaan verwekte, waarin een Europeesch schip verging. Slechts één man werd naakt op het Mataramsche strand geworpen, door de bevolking voor een wit zeemonster aangezien, uitgebannen door de zeegodin. Men sloot hem op in een kooi en bracht hem naar den vorst. Deze liet hem vastklinken aan den watoe gilang, die eens gediend had tot 's vorsten troonzetel. Het gewaande dier verkwijnde en op een morgen vond men het dood aan zijn ketting, nadat het kort tevoren nog eenige teekens op den steen had gegrift met een scherpen kiezel, dien de gevangene had kunnen machtig worden.

Hofmeyer vergezelde in 1816 den heer Van IJsseldijk, „vroeger gedurende achttien jaren Minister aan het Hof van Solo en Gouverneur van Java” ¹⁾ op een gezantschapsreis naar de hoven van Solo en Jogja. Toen hij eens te Koetagedé op den watoe gilang ging zitten waarschuwde de oude heer den jongeman tegen „heiligschennis en verachting van de vertoogen der Inlanders, om hunne heiligdommen niet te schenden”.

Als voorbeeld deed Van IJsseldijk hun het verhaal van twee Europeesche soldaten, waarvan de één een Italiaan was, die uitrustten onder de gewijde waringins op het pleintje, klapperwater dronken, en den heiligen steen beschreven. Tevergeefs verzochten Inlanders hun die heiligschennis te staken; zij luisterden naar

¹⁾ De jonge ambtenaar was niet precies op de hoogte van de carrière van zijn chef en reisgenoot; de heer W. H. van IJsseldijk was van 1786 tot 1799 Resident van Jogja geweest, had daarna functies in den gemeenen bestuursdienst verricht, ook als lid van den Raad van Indië, en werd 15 April 1817 Resident van Solo, waar hij reeds op 12 Mei d. a. v. overleed. Het Gouvernement van Java's Noordoostkust was in 1808 door Daendels opgeheven.

geene vermaning. Eenigen tijd later stierven beide soldaten: zij waren vergiftigd.

De Redactie merkt daarbij terecht op, dat deze soldaten in zóó korten tijd onmogelijk in dezen harden steen zulke diepe, welgevormde en juist afgedeelde letters, woorden en regels, van zoo somberen en droefgeestigen inhoud bovendien, hadden kunnen griffen. Van IJsseldijk zal evenwel bedoeld hebben, dat de soldaten op den steen gekrast hadden, hun namen vermoedelijk. Er is inderdaad later door allerlei menschen heel wat bijgeprutst op den steen. En zoo'n oude Jogjasche resident kon van zulk eene gebeurtenis weten!

Van Ryckevorsel bezocht Koetagedé met een groot aantal hoo-ge Inlanders, die aan den ingang der heilige plaats werden ontvangen door een „priesterbende”. Het is waarschijnlijk, dat hij van zijn gezelschap nog de beste inlichtingen terzake heeft ontvangen, maar deze waren dan niet aan den rechten man besteed. Want geen boek over Java bevat meer oppervlakkigheden en onjuistheden dan het zijne. Hij vernam dan: „Die steen moet reeds door de eerste Hollanders, die hier kwamen, op die plaats gevonden zijn. Hoe is die er gekomen? Er is een legende van een schipbreukeling, die bij den toenmaligen inlandschen vorst eerst slaaf, dan zoowat hofnar en tenslotte, dank zijner scherpzinnigheid, alvermogend minister zou zijn geweest”.

Van Mook spreekt van de inscriptie als van „half berustende, half wanhopige verzuchtingen . . . laatste noodkreet van wie weet welken krijgsgevangene uit de dagen der Compagnie”.

Een degelijk en scherpzinnig onderzoek naar het opschrift is alleen ingesteld door Dr. Brandes in 1900. Hij trok er zelf op uit en constateerde dat het facsimilé van Buddingh, op eenige kleinnigheden na, zeer goed was.

Sedert beschikken wij ook nog over de foto van Noto Soeroto. Deze is gehouden op de breedte van een kolom van het tijdschrift, zoodat de afmetingen iets meer dan de helft van die van Buddingh zijn. Zij stemt echter zóó sterk overeen met het facsimilé van Buddingh, dat men veronderstellen kan dat Noto Soeroto, hoewel uit Jogja afkomstig en destijds den steen ongetwijfeld bezocht hebbend, de inscriptie niet zelf nageteekend

heeft, doch het cliché van Buddingh's plaat automatisch liet verkleinen.

Noemen wij nu de Noordzijde van den steen A en zoo rechts omgaande de andere zijden B, C en D, dan is het opschrift en de ordening der zinsdeelen, met het door Brandes gevonden jaartal, aldus te omschrijven: In het midden een negendeelige zigzaglijn met hoeken van 60°. Brandes onderstelt dat deze zigzaglijn den bliksem voorstelt, nl. het symbool van Jupiter Tonans, die als Jupiter optimus maximus ook den Deus optimus maximus, onzen God den Heere, aangeeft. Onder den zigzaglijn staan aan de C-zijde de letters I G M, volgens Brandes beteekenend IN GLORI-AM MAXIMAM. Wij achten deze onderstelling onwaarschijnlijk. I. G. M. is geenszins eene „gebruikelijke afkorting”. In geen Woordenboek kon ik deze letters als zoodanig vinden; ook niet in de „Abbreviations in common use” van eene Engelsche Cyclopaedia, die 700 van zulke afkortingen bevat. Ook de heer P. C. Wessels S. J. verklaarde mij dat I. G. M. geen gebruikelijke initialen voor eene Latijnsche uitdrukking zijn. Met dezen meen ik dan ook dat deze letters eenvoudig de initialen zijn van den naam en misschien ook van de plaats van afkomst van den auteur der inscriptie.

Om deze letters en de zigzaglijn staat in een vierkant: (A) AD AETERNAM; (B) MEMORIAM; (C) SORTIS; (D) INFELICIS, „Ter eeuwige gedachtenis aan het ongelukkige lot”, waarachter dan zou behooren: I. G. M., „van I. G. M.”.

Om het door deze woorden gevormde vierkant staat in een cirkel gerangschikt: (A), „Ainsi va le monde”; (B) „Zoo gaat de wereld”; (C) „Cosi va il mondo”; (D) „Ita movetur mundus”. Alzoo in het Fransch, Nederlandsch, Italiaansch en Latijn dezelfde spreuk.

Om dezen cirkel staan in een grooter vierkant deze zinnen: (A) „IN FORTUNA CONSORTES DIGNI VALETE”; (B) „QUID STUPEARIS INSANI; (C) VIDETE IGNARI ET RIDETE”; (D) „CONTEMNITE VOS CONTEMPTU VERE DIGNI”.

Buddingh vertaalt deze woorden aldus: (A) Lotgenooten vaart wel!; (B) Waarom wordt gij ontsteld of verbaasd, gij dwazen!; (C) Ziet onwetenden en lacht!; (D) Smaadt, gij die versmading overwaardig zijt!

In het woord „stuepearis” zit een taalfout; tusschen „consortes” en „digni” zijn nog eenige haaltjes te zien van een begonnen en gecorrigeerde schrijffout. Dit hindert echter niet aan het geheel.

Onder elk der lange regels van dit groote vierkant vindt men aan de linker- en aan de rechterzijde elk een abbreviatuur.

Beginnend onder B vindt men, telkens *rechts*: VID - LEG - INV en CUR. Brandes vermoedt dat deze afkortingen beantwoorden aan: Videte - Legite - Invenite - Currite, d. i. Ziet!, Leest!, Doorgrondt! Loopt! (n.l. om den steen heen).

De letters *links* onder de lange regels geven, volgens Brandes' scherpzinnige vondst, het jaartal.

Onder D beginnend vindt men, rechts omgaand: CIO; dan de cijfers voor de honderdtallen; vervolgens LX en tenslotte IX. Vóór dit IX „vindt men iets wat op een M lijkt”, maar „hier zijn de halen ook weder zwak en niet van de behoorlijke of vereischte grootte”. Buddingh teekende in 1838 die M duidelijk. Maar hoe dit zij, de aanwezigheid van dit teeken lijkt ons geen bezwaar tegen Brandes' lezing van het jaartal. Het is niet onwaarschijnlijk dat die letter er later is bijgekrast door iemand, die met de ouderwetsche schrijfwijze CIO voor 1000 geen weg wist, doch wel IX als Romeinsche cijfers zag en meende dat toch 1000 óók moest worden voorgesteld.

Maar nu die letters voor de honderdtallen.

Op Buddingh's teekening staat vrij duidelijk een D en een teeken dat men voor C of O kan houden. Brandes zegt: „IO is onduidelijk, er kan ook IOO of DC staan, zooals ook in 1839 gelezen schijnt te zijn” (door Buddingh). Beneden zal blijken dat Brandes dit dubium oplost op historischen grond en er IO (of D) voor leest. Eveneens op historischen grond houden wij ons straks aan Buddingh en lezen IOC. Alzoo wordt het jaartal CIOICLXIX of CIOICLXIX, 1569 of 1669.

Er zijn nog eenige fragmenten van woorden in den steen gebeiteld. Wij meenen met Brandes dat deze voor het onderzoek geen beteekenis hebben. Boven den buitensten regel van B staat op zijn kop IOVI; boven D, midden, TEVI, doch naar vorm, richting en lijn incongruent met de andere letters van het opschrift. Rechts boven A staat AMELAN en iets lager daaronder LIE (?); links boven D staat SONG UTP (Buddingh teekende

voor dit laatste OUTF). De heer Serrurier merkte Dr. Brandes op, dat men hier had te lezen: A melan (cho) lic . . . song . . . Het lijkt wel verklaarbaar dat een Engelschman tot eene gedeeltelijke ontcijfering van de inscriptie is gekomen, en er uit had begrepen, dat deze bevatte „een droefgeestige zang . . .”, en dat hij begonnen was zijne vinding op den steen te griffen, zooals ook anderen het noodig hebben geacht op den steen te krassen. Men denke aan Van IJsseldijk's verhaal van die twee soldaten, die dit ook maar niet konden nalaten.

Er zijn inderdaad kort vóór IJsseldijk's tijd heel wat Engelschen in Jogja geweest. Men weet dat Raffles op 1 Augustus 1812 den kraton aldaar bezette en — onder bedreiging met zijne troepen — den Soenan van Soerakarta en den Soeltan van Jogjakarta een contract opdrong, waarin beiden hun aandeel van Kedoe en Patjitan, de eerste bovendien Blora en Wirasaba (thans Madjaëgoeng), de laatste Grobogan, Djapara en Djipang (Bodjonegoro), afstonden. Daarna stelde hij op 17 Maart 1813 in Jogja de Pakoealaman in met het tot 1892 bestaan hebbende kleine Corps van Pakoealam; hij verbande Soeltan Amangkoe Boewono II (Soeltan Sepoeh, die al van 1792 tot eind 1810 Soeltan was geweest en na zijn terugkeer uit de verbanning op Poelau Pinang en daarna te Ambon ten derden male Soeltan werd, van 17 Augustus 1826 tot zijn dood op 2 Jan. 1828). Ook vergrootte hij het grondgebied van zijn helper Mangkoe Negoro, dwong den nieuw opgetreden Soeltan Amangkoe Boewono III (Soeltan Radja) om zijn helper, den Kapitein-Chinees Tan Djin Sing, tot Radèn Toemenggoeng Setjadiningrat te verheffen en dezen eene flinke apanage af te staan.

Bovendien is niemand minder dan John Crawfurd in dien tijd twee maal Resident van Jogjakarta geweest, eerst van 1811 — 1814 en daarna van Januari tot Augustus 1816.

Die paar woorden Engelsch op den watoe gilang zullen er dus tusschen 1812 en 1816 bijgekrast zijn.

Dr. Brandes vermeldt nog „dat aan den rand van het groote gladde vlak van den steen een groote, omloopende rechte lijnband is getrokken, die zonder twijfel al oud is, maar ook doorloopt over het gedeelte, dat uitgesleten heet te zijn door het veelvuldige gebruik, dat van den steen als zetel zou zijn gemaakt”.

Nu de kwestie: 1569 of 1669?

Brandes zegt: „Beide lezingen zijn niet wel in overeenstemming te brengen met den tijd van Sénapati (1575 — 1601), met wien de steen in de traditie in verband wordt gebracht”. Dit is voorzooover onze bronnen betreft, niet juist. Noch Buddingh, noch Veth, die Buddingh's bericht aanhaalt, en die door Brandes als bewijsplaatsen werden genoemd, leggen eenig verband tusschen den steen en dien heerscher. De andere berichtgevers doen dit evenmin. Verder: „Het jaartal 1669 schijnt zelfs onmogelijk”, want in 1645, toen Amangkoe Rat I (Soenan Tegal Wangi) aan het bewind kwam, werden de laatste 33 Compagniesgevangenen door den Mataram uitgewisseld, terwijl de 24 Hollanders, die in 1632 verraderlijk van Djapara naar Mataram waren gebracht, reeds in 1642 waren omgebracht”. „Van beiden rest dus slechts 1569 en men zal moeten veronderstellen, dat de steen reeds van het opschrift voorzien naar Mataram, naar Pasargedé, mogelijk door Sénapati, van elders is overgebracht, die hem gevonden moet hebben bijv. ergens aan de noordkust (in Soerabaja, Gresik, Pati of Djapara), of wel hem aantrof in Padjang, waarheen hij dan onder Sultan Padjang gebracht zou moeten zijn. Het Hollandsch op den steen doet veronderstellen, dat het opschrift er door een Hollander op werd aangebracht; slechts en vooral bij iemand van zulk eene nationaliteit kan men in die tijden een combinatie verwachten van Latijn, Hollandsch, Fransch, Engelsch en Italiaansch, waarbij het hier zeker de aandacht trekt dat het Portugeesch gemist wordt. Maar als men er nu op let, dat de steen in Mataram naar alle waarschijnlijkheid geïmporteerd is, dan is daardoor een lijn van onderzoek geopend, die het misschien mogelijk maakt te eeniger tijd er meer licht omtrent te vinden”.

Volgens Brandes' gissing zou dus een Hollander ergens buiten Java (want in 1569 was er zeer waarschijnlijk nog geen Hollander op Java en als er een van zoo groote talenkennis geweest ware zou men zeker wel weten, wie dat geweest kon zijn) het inschrift hebben gegrift en zou de steen van elders, bijv. van één der Molukken, overgebracht zijn naar Java. Die Hollander, of althans Nederlandsch-spreker, zou midden in den „Portugeeschen tijd” daar moeten hebben vertoefd, 'n dertig jaren vóór het eerste Hollandsche schip in den archipel kwam. Jan Huygen van Linschoten vertrok pas in 1583 op een Portugeesch schip van Lissabon

en kwam niet verder dan Goa. Dirck Gerritsz. van Enkhuizen was in China geweest, maar keerde ook in 1589 met Linschoten terug naar Holland. Noord- en Zuid-Nederlandsche zeevaarders waren reeds op het eind der Middeleeuwen te Lissabon „als kind in huis”; als vrachtaarders haalden zij er zout en wijn en brachten zij er Noorsche waren. Er zullen vrij zeker dus ook wel Nederlanders op Portugeesche schepen hebben gevaren, maar het lijkt heel twijfelachtig, dat zij aan de vaart op de tropen meededen. Zij hadden daartoe immers ook geen aanleiding vóór 1580, toen Portugal door de aanhechting bij Spanje tot de vijanden van Noord-Nederland ging behooren en hun vrachtaart op Lissabon werd belemmerd.

Het is zeker (en dit zag Brandes over het hoofd), dat Zuid-Nederlanders bij de *Portugeesche* missiën werkzaam zijn geweest, misschien zelfs wel bij de eerste Franciskaner missie op Java (\pm 1584–1599) te Panaroekan ¹⁾, maar hoe men ook speurt, 1569 lijkt te vroeg voor de mogelijkheid van dit uitgangspunt.

Eene zóó ver gaande onderstelling is niet noodig. Want de Dagh-Registers van 1667 en 1669, verschenen in 1895 en 1897, geven ons den draad in handen om met redelijke waarschijnlijkheid vast te stellen, wie de ongelukkige was, die te Koetagedé als gevangene onder den wreedaard Amangkoerat I langzaam is doodgemarteld. Die man uit de Dagh-Registers was waarschijnlijk een gewezen Roomsche-Katholiek missionair priester.

Vooraf zij er aan herinnerd dat onder de missionarissen der Portugeezen en Spanjaarden personen voorkwamen uit heel Roomsche-Katholiek Europa. Geen wonder trouwens: Portugal en Spanje waren destijds de eenige landen, die in verre oorden koloniseerden, handel dreven en het R. K. geloof propageerden. Hun optreden had in even sterke mate den missiearbeid als het (werkelijke) koloniseeren en het handeldrijven ten doel. Roomsche-Katholicken met missionairen ijver (en die waren in de 16e en 17e eeuw talrijk) en avontuurlijken geest waren dus van zelve aangewezen op het Iberische schiereiland voor hun streven. Onder hen waren ook betrekkelijk veel Vlamingen, waaronder men zoowel

¹⁾ C. WESSELS, *De eerste Franciscaner Missie op Java*. Studiën, Dl. CXIII, 1930, p. 117-126.

R. K. Noord- als Zuid-Nederlanders heeft te verstaan. De berichten omtrent de R. K. missiën zijn uit Spaansche of Portugeesche bron afkomstig en in die talen noemde men immers alle Nederlanders met de aequivalente woorden voor Vlamingen. De „Vlamingen” uit de vertalingen behoeven dus niet uit Vlaanderen afkomstig te zijn. Brabant en Limburg zullen toen, zoo goed als nu, veel missionarissen hebben geleverd.

Onder de 34 novieten, die met P. Aegidius d'Abreu S. J. op 16 April 1618 als missionaris uit Portugal naar Indië vertrokken, waren 19 Portugeezen, 5 Italianen, 4 Duitschers, 1 Oostenrijker en 5 Vlamingen ¹⁾. Een priester eener Portugeesche missie aan te treffen, die Hollandsch kent en een zinnetje in 't Fransch en het Italiaansch kan vertalen, is in zulk een milieu geen wonder! En Latijn heeft hij natuurlijk geleerd. Wij vermoeden dat ook de spelling „wareld” op den steen van een Zuid-Nederlander afkomstig is. Een Noord-Nederlander van dien tijd zou „wereld” of „waereld” hebben geschreven. Uit dezen tijd (9 Maart 1670) doet het Dagh-Register (van 1670 — '71, p. 23) ons kennis maken met den Nederlandschen pater Joan Theodorus van Wissinck, „in wereltlyck habyt als een Spanjaert gekleet”. Deze was met een collega op een scheepje van den Soeltan van Banten uit Manila naar Banten gekomen en verzocht passage op een Hollandsch schip om naar Coromandel te gaan, terwijl de andere pater met een Engelsch schip van Banten naar Europa vertrok.

Om een ander voorbeeld van dit 16e- en 17e-eeuwsche internationalisme te noemen: op het Spaansche eskader onder den geboren Portugees Fernão de Magelhães, dat de eerste wereldomzeiling volbracht (1519 — 1522) waren 27 Italianen en 40 Portugeezen, verder Vlamingen, Franschen, negers en Arabieren. Onder die Italianen was Antonio Pigafetta, ons Nederlanders welbekend uit zijn Moluksche exploiten en zijn eerste Molukkenbeschrijving, een van het zestiental opvarenden (overschot van ong. 400 man), dat Spanje weder bereikte.

Ook Columbus was immers een Genuees in Spaanschen dienst? Om de aandacht niet te zeer af te leiden zullen wij geen andere

¹⁾ C. WESSELS. *P. Aegidius de Abreu S. J. Een geloofsgetuige te Batavia † 1624*. Studiën, Dl. CXX, Dec 1933, p. 394 noot 2.

der bekend geworden Nederlandsche Roomsche-Katholieken meer noemen, die in Portugeeschen of Spaanschen wereldlijken of kerkelijken dienst hebben gestaan.

Verder is tot recht begrip van het onderstaande noodig er aan te herinneren, dat in 1669 de O. I. Compagnie tegenover Mataram nog voluit de politiek van onthouding volgde, nog droomde van werkelijke kolonisatie in en om Batavia en dat zij van Javanen als onderdanen niet wilde weten. De vorst van Mataram kon in zijn eigen rijk uitspoken wat hij wilde; dáármee bemoeide de Compagnie zich niet, behalve als haar eigen dienaren gevangen gehouden werden. En zelfs dan miste haar optreden nog wel wat van de kracht en de fierheid, die noodig waren om eerbied te kweeken voor haar wenschen. Het zou nog een tiental jaren duren voor men te Batavia het volle inzicht kreeg in de uitholling en ontreddeering, die de dynastieke macht van Mataram onder dezen vorst had ondergaan.

Tenslotte vergete men niet, dat in 1669 de geest van het groter Noord-Nederlanders tegen het Roomsche-Katholicisme als godsdienst nog zeer onverdraagzaam was.

De R. K. priesters, die clandestien het Compagniesgebied dreigden binnen te komen, werden nog scherp in het oog gehouden. Wel was er weinig gevaar meer dat zij de Portugeesch sprekende R. K. bekeerlingen van eenige kustplaatsen in Voor-Indië, die Coen en De Carpentier naar Batavia hadden gehaald en die naar den regel „cuius regio eius religio” tot Gereformeerden werden verklaard en als zoodanig behandeld (de voorouders der „Portugeezen” van Batavia) weer van hun Calvinisme zouden terugbrengen tot hun oude geloof, of in de Molukken de inlanders met het Roomsche geloof de Portugeesche beheersching zouden brengen, maar de oude zuurdeesem werkte nog genoeg door om de priesters zoo ongeveer als vogelvrijen te doen beschouwen.

Er was nog al wat Portugeesch verkeer van Goa naar Timor; ook de Dag-Registers spreken daarvan. Als maar bleek, dat er geen gevaar was dat R. K. priesters te Batavia zouden komen en blijven, werden aan die schepen de gewone faciliteiten verleend. De knappe Mr. Joan Maetsuyker was in 1644 als Raad-extraordinaris naar Goa gezonden om met den Onderkoning d'Aveiras eene capitulatie en voorloopige wapenschorsing te sluiten en

deze had inderdaad tot eene vreedzame verstandhouding geleid. Deze Maetsuyker was Gouverneur-generaal van 1653 tot zijn dood in 1678, van zijn 46ste tot zijn 71ste jaar. Wij vermoeden dat het feit, dat hij G. G. was toen de priester, dien wij straks als slachtoffer van Amangkoerats wreedheid zullen voorstellen, in Mataram overleed, de oorzaak is, dat noch diens dood, noch diens naam ons werden overgebracht in de brieven, die de resident te Djapara aan den G. G. zond. Waar zelfs nietige gebeurtenissen werden gerapporteerd krijgt men den indruk dat deze gebeurtenis opzettelijk werd verzwegen. En waarom dan? Omdat Maetsuyker bij de Compagniesdienaren voor een „verkaptten Jesuïet” gold, in elk geval van Roomschen huize was en in Leuven gestudeerd had.

Valentijn, overigens getrouw overbrenger van alle praatjes en anecdoten, die in Batavia over Maetsuyker de ronde deden, prijst diens bestuursdaden en zegt zelfs van hem, dat hij was „de grootste en wijste Oppergebieder van Indiën, die de Nederlandsche Maatschappij ooit heeft gehad” ¹⁾.

Toch kan Valentijn niet nalaten te vertellen: „Deze Heer Maetsuyker was een looze en doortrapte vos, waar van hij al verscheidene zeldzame voorbeelden gegeven heeft. Zommige willen (niet zonder grond) dat hij een Jesuïet geweest zij. Immers ik heb eenige bijzondere redenen om dit te gelooven, behalven dat verscheidene van zijne zeer nabestaande bloedverwanten, waarvan een zuster, die klop was, nog onlangs leefde, van 't Roomsche geloove zijn. Zeker Heer in Indiën heeft menigmaal tegen zijne huisvrouw gezegt, dat hij, noch Roomsgezint, dezen Heer Maetsuyker, en zijn broeder als Jesuiten gekend had, welke Juffer mij dat zelf wederom verhaalt heeft ²⁾.

Elders ³⁾ klaagt Valentijn, dat de G. G. de predikanten zoo onder den duim hield „en nu door een Generaal, die men voor een Jesuïet hield, op zijn paapsch zoo styf doorgedrongen wierd”. En: „hoewel hem al de verstandigen van Indiën in dien tyd voor een volslagen Jesuïet gehouden hebben, heeft hij dit egter te aller tijd zoo meesterlyk weten te ontveinzen, dat noit iemand hem daar af heeft kunnen overtuigen.

¹⁾ *Beschrijving van Groot Djawa ofte Java-Mayor* enz. Vierde Deel, verschenen in 1726, p. 298. ²⁾ *I. c.*, p. 298. ³⁾ *Ib. Dl. IV, 2e stuk p. 55.*

Behalven zijn zuster die klop (die men my zegt dat eerst onlangs overleden is) heeft hy ook een zusters zoon gehad, Heere de Boer genaamt, die lange jaren te Amsterdam een vermaard Tooneelspeelder geweest is" enz. Enfin, Henrik Heere de Boer erfde een ton gouds van Oom Maatsuyker en „Zijn zuster, de klop, heeft 'er twee tonnen gouds af gekregen . . .”.

Men begrijpt dat in deze sfeer maar liever gezwezen werd over dien priester in Mataram.

Nu de Dagregisterberichten over dezen. Door Brandes' vaststelling van het jaartal is het mogelijk geworden den auteur der inscriptie met waarschijnlijkheid aan te wijzen.

Op 6 Juni 1667 rapporteert de resident Ocker Ockerse van Banten dat „twee monnicken met haer geselschap" daar aangekomen en tersluiks bij nacht doorgegaan waren (n.l. door den „boom"). Deze monniken kwamen uit Makassar (destijds een middelpunt van missionaire actie, op den weg van Goa naar Timor, Macao, de Philippijnen enz.), waar juist „groote verslagenthey" heerschte, „alsoo de Bougys haer te lande hadden belegert, die het alles verdestrueerden en afbranden". Waarschijnlijk waren deze monniken dus uitgeweken uit Makassar wegens de heerschende troebelen.

Vijf dagen later zond de Raad van Indië een briefje naar den Resident Ockerse om hem te „ordonneren daerbij agt te nemen op de twee monnicken, daer van Macassar aengecomen, en ofse haer oock gedeguisseert herwaerts comen aen te begeven”.

Den 18den Juni d.a.v. komt het jacht Buyksloot van Banten te Batavia aan, een brief brengend van res. Ockerse. Deze berichtte dat nu weer te Banten een Franciscaner monnik van Batavia was aangekomen, die met de twee anderen, daar tevoren van Makassar aangekomen, naar Timor dacht te vertrekken; „sij hadden aen den Sulthan versogt, dat haer mogte toegestaen worden vryheyt om haere superstitionen te plegen, onder voorgeven, datse daer door de Portugeesen en meeste swarte van Batavia soudentrecken, maer syn Hoogheyt had haer sulcx afgeslagen; oock en stonden sy by hem niet hoger te boek dan voor oproerige en onrustige menschen”.

De toenmalige Soeltan van Banten was *Aboe'lfath Aboe'lfatah* (1651-1687), die in de geschiedenis bekend is gebleven als *Soeltan Ageng*, ook wel als *Soeltan Tirtajasa*. In 1667 leefde Soeltan

Ageng nog in vrede met de Compagnie, waarmee hij in 1659 een vredes- en vriendschapsverdrag had gesloten. De Compagnie was hem zelfs behulpzaam met het geven van gelegenheid aan zijn zoon om per schip de bedevaart naar Mekka te maken, waarom deze laatste dan ook bekend is gebleven onder den naam *Soeltan Hadji*.

Het is alzoo begrijpelijk, dat Soeltan Ageng in 1667 de Compagnie niet tegen zich in het harnas wilde jagen door aan het drietal missionarissen vergunning te geven onder de Bantensche en Bataviasche z.g.n. Portugeezen hun leer weer ingang te doen vinden, wat er op zou zijn neergekomen deze naar Banten te lokken en Batavia afbreuk te doen. Bantens handel bloeide weer en te Batavia maakte men zich ongerust dat de Nederlandsche vestiging door die concurrentie nog meer zou lijden. Bovendien was Soeltan Ageng een vroom Mohammedaan, die niet geneigd was om de Portugeesche missionarissen tegen de Compagnie uit te spelen. Politieke en godsdienstige belangen kruisten elkaar in zijne houding tegenover Compagnie en Missie.

Bijna 17 maanden lang hooren wij niets van het drietal missionarissen. Dan komt te Batavia den 6den November 1668 een brief d.d. 3 November van den resident van Banten, per Inlandsch vaartuig, met het bericht „Pangeran de Paty, soon van den Sou-souhounang Mataram, had door een paep de dogter van den Sulthan tot Bantam ten huwelyk doen versoecken, dogh zijn Hoogheydt hadde den versoeker cort bescheydt en antwoord gegeven, namentlyck, dat hij daertoe noyt en soude verstaen”.

Wie was die „paep”? In dien tijd had dit woord in den mond van Protestanten reeds zijne oude beteekenis verloren en was het een soort schimpwoord geworden voor een R.K. priester.

Het werd echter ook wel gebruikt voor „geestelijke personen” van een anderen godsdienst, die door hun kleeding als zoodanig kenbaar waren. Zoo vinden wij het ook een enkele maal gebruikt voor hadji's, die, zooals men weet, op Java na hun terugkeer uit Arabië de Arabische kleeding blijven dragen. Doch dan met de bijvoeging „Moorse paep” als uit het verband niet reeds blijkt dat een Islamiet is bedoeld.

En nu herinneren wij ons, dat de drie monniken van Banten naar Timor hadden willen gaan en dat alle Inlandsche verhalen

omtrent den auteur der inscriptie luiden, dat deze door een schipbreuk op Mataram's Zuidkust was terecht gekomen. En verder denken wij aan wat Van Ryckevorsel van zijn aanzienlijke tochtgenooten naar Koetagedé had vernomen, n.l. dat één dier schipbreukelingen eerst slaaf, dan zoowat hofnar, en tenslotte, dank zij zijne scherpzinnigheid, alvermogend minister zou zijn geweest.

Nergens kon worden vernomen dat het drietal missionarissen op Timor is aangekomen.

Het is alzoo waarschijnlijk, dat het drietal in den Westmoesson 1667-'68 volgens hun plan naar Timor was vertrokken, om de Zuid van Java heen, teneinde geen gevaar te loopen te worden gemolesteerd door Compagniesschepen. De resident te Banten zal hen waarschijnlijk wel gaarne hebben zien heengaan om van den last af te zijn op te passen, dat zij niet naar Batavia zouden ontsnappen. Onderweg naar Timor leden zij schipbreuk; de drie missionarissen kwamen terecht in Mataram. Van twee hunner hooren wij verder niets; waarschijnlijk hebben zij eene gelegenheid gevonden om weg te komen. De derde, vermoedelijk een Zuid-Nederlander, wiens naam dan aan de initialen I. G. M. beantwoordt, is vrijwillig of gedwongen bij Soenan Amangkoerat I gebleven. Het is niet onmogelijk, dat deze I. G. M., toen hij bij den Soenan in zoo hoogen gunst stond, zijne roeping en functie zoodanig vergeten had, dat het contact met zijne collegae er geheel door was afgebroken en deze onverschillig waren geworden omtrent den afvalligen priester. De inhoud der inscripties en de afwezigheid van eenig verder bericht over den in ongenade gevallen gunsteling van den Mataramschen Soenan zouden zich aldus gereedelijk laten verklaren.

Wat wij weten omtrent den aard van dezen vorst en omtrent vele andere Europeanen, door een avontuur in handen gevallen van een gekleurden vorst, maakt het verhaal, door Van Ryckevorsel vernomen, wel aannemelijk. Nog in onzen tijd komen dergelijke avontuurlijke belevenissen van Europeanen voor. I. G. M. was aanvankelijk een soort speelpop van den wispelturigen Soenan en kreeg langzamerhand grooten invloed bij den wreedten zwakkeling. Hij was lang te Banten geweest en zal vermoedelijk vrij hoog hebben opgegeven van zijn vriendschap met den Soeltan

van dit land en zijn invloed aldaar. Dit bracht den Soenan op de gedachte hem met het huwelijksaanzoek te Banten te belasten.

Dit aanzoek werd verworpen en — zooals dit gewoonte was aan het Mataramsche hof — moest de boodschapper met zijn leven boeten voor zijn gebrek aan succes. Amangkoerat zal den blanke vermoedelijk niet direct hebben laten ombrengen, maar liet hem gevangen zetten in den verlaten kraton van Koetagedé, onder omstandigheden waarvoor wij huiverend terugschrikken bij het doordenken.

De ongelukkige had den watoe gilang onder zijn bereik en doodde de eindelooze uren zijner marteling door op den steen, in de talen die hij kende, het inschrift te beitelen en aldus zijn ongelukkig lot aan de nakomelingschap bekend te maken.

Het inhouden der letters in den harden steen geschiedde zoo correct en regelmatig, dat men tot de onderstelling komt, dat de gevangene in zijn jonge jaren het beroep van steenhouwer had uitgeoefend.

De houding van den Soesoehoenan tegenover de Compagnie was in denzelfden tijd nog zeer dubbelzinnig. In Aug. 1668 verzocht hij den G. G. dringend een gezantschap naar Mataram te zenden; het moest speciaal iemand van Batavia zijn, „iemand waar hij mee kon spreken”. Op 19 Sept. '68 vertrok dan ook het lid van den Raad Abraham Verspreet met gevolg van Batavia naar Mataram, met de noodige geschenken; de onderkoopman Amelis de Valee ging mee om den overleden resident van Djapara Juriaan Propheet te vervangen. Op 29 Sept. arriveerde de ambassadeur te Djapara, op 12 October vertrok hij naar boven; arriveerde den 15den Oct. te Mataram; den 16den ontmoette hij den Soenan. Hij deed alle moeite om er achter te komen, waarom de Soenan toch eigenlijk eene zoo hooge ambassade had verzocht, doch tevergeefs. Men zeide hem alleen, dat de bedoeling eigenlijk was dat elk jaar zulk een gezant naar Mataram zou komen.

De oudste zoon, de Pangéran Adipati, had alle moeite gedaan Verspreet te spreken te krijgen, maar men had dezen sterk afgeraden hem te ontvangen, omdat het toch maar te doen was om dezen in allerlei intrigues te betrekken. Den 22sten Oct. kreeg de gezant den traditioneelen inhoudloozen brief van den Soenan

en vertrok hij meteen maar weer; den 25sten kwam hij te Semarang, trok vandaar over Demak naar Djapara, ging aan boord en was 11 Nov. 1668 weer terug te Batavia.

Daarna liet de Soenan zijn vertegenwoordiger te Djapara naar Mataram komen en ter dood brengen, „omdat deze geheel valschelijk gedaan had alsof de Soenan te Batavia op het zenden van een gezant had aangedrongen”. De gewone Mataramsche truc dus, om bij het eigen volk den indruk te wekken alsof de Compagnie bang was voor Mataram en zich onderdanig betoonde jegens den Soesoehoenan. Deze maal was er bijzondere aanleiding de Compagnie in de oogen des volks nog eens te vernederen; zij had immers juist een groot succes behaald in Makassar, een succes, waarover de Soenan alles behalve gesticht was.

Het was echter de laatste maal dat dit slimmigheidje gelukte. Dat Verspreet iets van beteekenis zou hebben kunnen hooren of zien van wat er te Mataram omging lijkt wel uitgesloten.

Alle berichten over de schanddaden van den Soenan, die het Dagh-Register vermeldt, had De Valee bij geruchte vernomen. Van de behandeling van den ex-priester te Mataram zal hij ook wel hebben gehoord. Hij zal het niet oirbaar hebben geacht deze door te geven.

De oorsprong en de beteekenis der steenen.

Marta Astana van Koetagedé zegt niets over de inscriptie van den watoe gilang, noch over de verhalen omtrent zijn afkomst of over zijn gebruik als zetel van een vorst. Hij deelt alleen het „men zegt” mede, dat de oproerling Kjahi Wanabaja Mangir den steen als wapen gebruikte.

Volgens Buddingh is de steen 3 à 4 duim dik en de kleur blauw. Bij Marta Astana is hij zwart, bij Noto Soeroto „zwart-glanzend” en „blauwzwart”; Van Ryckevorsel spreekt van „een zwart marmeren zerk”; Van Mook van een „groote, vierkante, zwarte watoe gilang”, Buddingh schijnt beter waarnemer dan geoloog, als hij zegt: „Men rekent dezen steen onder de basalt- of liever leisteenen en beweert dat deze soort niet op Java tehuis behoort”. De uitholling bestaat bij hem uit twee afdruksels of „moeten”, die daarin ingesleten zijn, aldus de legende, door de bovenbeenen van een voormaligen Soeltan, die hem bestendig

tot zitbank gebruikte. Hij wijst er echter terecht op, dat de vorm der toevallige uitholling juist de oorzaak van het ontstaan der legende zal zijn geweest. Volgens Noto Soeroto en Buddingh beweert de overlevering dat de steen tot troonzetel van Sénopati had gediend.

Op de begraafplaats te Koetagedé ligt ook een zwarte grafsteen op „een eigenaardig, zeer klein graf . . . van Kjahi Datoek Palèmbang, die de leermeester van Pemanahan zou zijn geweest”¹⁾.

In hetzelfde regentschap Bantoel, waarbinnen ook Koetagedé ligt, vindt men nog een vereerden steen, n.l. in het Jogjasche Kalkmergelgebergte, waartoe nog de legendenrijke kalkgroeven van Gamping behooren. In dit gebergte ligt n.l. een grot, de *Goewa Setjang*, bij de désa *Slarong*, onderd. *Padjangan*, d. *Pandak*, 10 km ten Z.W. van Jogjakarta. Die grot, aldus verhaalt men, diende aan Pangéran Dipa Negara tot bidplaats en oord voor zijn contemplaties. In de buurt ligt een groote steen, óók plat, óók zwart, waarop P. Dipa Negara eveneens gaarne zat te mijmeren over de eeuwige dingen. Deze steen kreeg den naam „ambar maja”, dat zoiets beteekent als: glanzend en welriekend.

Hier dus een „heiligheid” die in minder dan een eeuw is óntstaan²⁾.

Twee andere *watoe gigilang* komen voor in Banten. Een dezer wordt reeds genoemd in de *Sadjarah Banten*³⁾.

Ook Van de Wall⁴⁾ en Groenhof⁵⁾ verhalen er van. De laatste

¹⁾ VAN MOOK, l.c. p. 358.

²⁾ De meening dat alleen eene gebeurtenis van eeuwen her eene gewijde traditie zou kunnen doen ontstaan is onjuist. De eerbiedige schroom, waarmee de eenvoudige van geest een hem geheel vreemd en wonderlijk voorwerp beschouwt, kan na korten tijd reeds legenden in het leven roepen, als hij aan dat voorwerp een oud geloofsbegrip kan verbinden, bijv. omtrent de magische kracht van steen of metaal, de verdienstelijkheid van strenge ascese en diepgaande contemplatie, de verdiensten van vermaarde Islamverkondigers of heiligen, de grootheid van een vorst en rijksstichter uit het verleden e. d. g.

³⁾ HOESEIN DJAJADININGRAT, *Critische beschouwing van de Sadjarah Banten*. Acad. Proefschrift. Haarlem 1913, p. 33, 34, 53, 116, 179.

⁴⁾ V. I. VAN DE WALL, *Korte gids voor Oud-Banten*, Batavia, z.j. p. 12. *Oud-Banten en zijn monumenten*. Ned. Indië Oud en Nieuw, 18e j. 1933, p. 27-32 en 66-70. ald. p. 69.

⁵⁾ G. P. GROENHOF, *Enkele geschiedkundige plaatsen in Bantam*. Jaarv. Top. Dienst in N. I. 1919, II p. 89-99, aldaar p. 96.

geeft in een gekleurd situatiekaartje, 1 : 40.000, de juiste ligging van beide en in een der foto's de afbeelding van een der twee. Deze heeft weer den vorm van een groote zerk en draagt geenerlei inscriptie.

De Sadjarah Banten (Zang XVIII) verhaalt dat *Hasanoe'ddin* van Tjarebon (zoon van Soenan Goenoengdjati en beschouwd als stichter van het rijk Banten) bij zijn bekeeringswerk aldaar den watoe gigilang tot zetel had. Op dezen steen had *Bařara Goeroe Djampang* gezeten toen hij zijn ascese (tapa) verrichtte. Zóó onbewegelijk had hij zitten peinzen, dat ěmprit (vogeltjes) in-tusschen hun nest hadden gebouwd in zijn kětoe (muts). Deze Hindoe-heilige was nu ook tot den Islam bekeerd.

In Z. XIX wordt verhaald dat Soenan Goenoengdjati een bezoek bracht aan Banten en zijn zoon opdroeg aan de kust een stad te bouwen op een door hem aangewezen plaats. De watoe *gigilang* mocht vooral niet worden verplaatst, daar dit de ondergang van het land zou inluiden.

In Z. XLIV wordt de stad Banten beschreven en gezegd, dat de watoe *gigilang* onder den „waringin koeroeng” bij de „sri-manganti” lag. Djajadiningrat zegt dat de watoe *gigilang* thans nog in den stam van een waringinboom is te zien. Hij heeft dus het oog op den steen die midden op den aloen-aloen ligt, ten N. van de plaats der vroegere „Pakoewon” (de fortwoning des Soeltans), tusschen den weg en het riviertje, die beide naar het fort Speelwijk en de zee leiden. Groenhof en Van de Wall noemen dezen watoe *gigilang* „een steenen bank”, waarop destijds hooge rijksambtenaren in hunne waardigheid werden bevestigd. De andere watoe *gigilang*, die waaraan Groenhof en Van de Wall de wonderverhalen toekennen, en wiens bestaan Djajadiningrat in 1913 nog niet schijnt te hebben gekend, is die welks foto Groenhof geeft en die te vinden is ten Z.W. van de vorige, thans op het achtererf eener Inlandsche woning, vlak bij de vroegere gracht en muur van de „pakoewon”. Deze steen is wellicht de in de Sadjarah Banten bedoelde, gelet op zijne ligging ten opzichte van den waringin koeroeng. Groenhof en Van de Wall verhalen, dat deze steen ligt op een onderstel van rooden baksteen van ong. $\frac{3}{4}$ m hoogte, en dat hij diende tot zetel van de Soeltans; volgens Van de Wall bij de „saption's” (paardenrennen op Zaterdag,

Saptoe) en „sodoran's" (tournooien met de korte lans of sodor), volgens Groenhof bij volksvergaderingen. De Soeltan werd er dan heen gedragen in een draagstoel, welke op den steen werd geplaatst. Ook werden volgens Van de Wall hier de vorstelijke bevelen en wenschen den volke bekend gemaakt.

Valentijn bezocht Banten op doorreis in 1694 en spreekt niet over den watoe gigilangan. Op zijn fraaien plattegrond van de stad (*Beschrijving van Groot Djawa*, IV, 1726, p. 214) zijn aangeduid „s Konings Baleys of Sitplaatsen en boomen daar hij gemeenlijk zijn Raads-vergaderingen houdt". Destijds was dus de steen waarschijnlijk niet meer als zoodanig in gebruik.

Om laatstgenoemden steen zijn de legenden geweven, die betrekking hebben op Maulana Hasanoe'ddin en den asceet Bařara Goeroe Djampang. Volgens eene dezer, verhaald door Groenhof (l. c. p. 96), is de steen temidden van een schitterend licht over zee komen aandrijven en zat Goeroe Djampang er op. Deze deed zijne voorspellingen en zou over het Bantamsche rijk waken als Maulana Hasanoe'ddin een gedane gelofte niet schond; daarna loste zich de Goeroe Boeda in een nevel op en verdween.

Het woord gilang, goemilang, gigilang beteekent glimmend, blinkend, schitterend, glanzend. In „watoe gilang" heeft dit woord niet maar de gewone adjectieve beteekenis, in den zin van: een steen van glimmende substantie, of een gepolijste steen. De Javāan van heden bedoelt er speciaal een zwarte, fijne, gladde steen mee in zerkvorm, waarop voorbijgangers even kunnen rusten. Een synoniem ervan is dan ook „watoe koemlasa", van „klasa", een zit- en ligmatje. In het Oud-Javaansch heet zulk een steen „watoe sajana", in het Sanskrit is „çayana" leger, rustplaats; „çumayana" is „zekere steensoort" (volgens Juynboll's Oud-Jav. — Ned. Woordenlijst). In de bekend gemaakte Oud-Javaansche litteratuur komt de watoe sajana enkele malen voor in de beteekenis van een steen als vorstelijke zetel (Kern, *Kawi-studiën*, Arjuna Wiwaha Z. 1 en 2, 1871, p. 118; *Adji Saka*, ed. Gaal-Roorda, 1857, Woordenlijst p. 105, en de plaatsen door Juynboll l. c. p. 566 aangewezen), maar een oordeel over den oorsprong en de oorspronkelijke beteekenis dier steenen geven deze taalkundigen niet.

Na het bovenstaande achten wij voldoende bewezen, dat men hier heeft te maken met een „Indonesisch reliek”, met de gedachte aan de oude *investituursteenen*, zooals die door Van Eerde zijn beschreven ¹⁾ van Gowa, Boetoeng en Batjan. Zoo is dan een band te meer gelegd tusschen de bijna vergeten overblijfselen van steenenvereering op het huidige Java en de nog in zwang zijnde regenbezweering door de kernsteenen des lands in het Oosten van den Archipel.

Op Java moeten wij ons het gebruik van steenen als inhuldigungs- of kroningssteenen eenige eeuwen verder in het verleden denken. Hier immers heeft het Hindoeïsme een duizendtal jaren intensieven invloed geoefend op het gelooven en de religieuze handelingen, zoo al niet van het volk, dan toch van de vorsten, terwijl de Makassarren weinig Hindoeïsme hebben gekend en om zoo te zeggen ineens overstapten van het animisme in den Islam. Bij Hindoe-Javaansche vorsten geschiedde de investituur reeds niet meer staande op een steen, doch door het „bhiséka”, terwijl de stichting van een rijk werd aangeduid door het oprichten van een linggam. De Hindoesche invloed openbaart zich ook in de verhalen van asceten, die op deze steenen in diepe meditatie onbewegelijk neerzaten. Want wat was in dezen gedachtenkring verdienstelijker dan deze ver doorgevoerde ascese? Het „zitten” van den kluzenaar op zijn „zitsteen” (watoe koemlasa, watoe sajana) is van dezelfde kracht als zijn „dèpok”, plat op den grond zitten (zooals kluzenaars ook veel deden; „dèpok”, „dèdèpok” beteekent ook „als kluzenaar leven” en „kluzenarij”). Op den eerbied voor de ascese volgde die voor de Islamitische geloofsverbreiders, welke zich eveneens in de legenden weerspiegelt. De oude heilige steen blèef natuurlijk bij het volk een object van vereering, doch het doel, de grond der heiligheid, wijzigde zich naar de wijziging van het religieuze voelen. En daarmee ook de legenden omtrent die steenen.

Dat niettemin het oorspronkelijke doel nog niet geheel uit de volksherinnering is verdwenen wordt bewezen door het Bantensche verhaal, dat de rijksstichter op den steen zat en deze later ook

¹⁾ J. C. VAN EERDE, *Investituur-steenen in Zuid-Celebes*, Tijds. Kon. Ned. Aardr. Gen. Dl. XLVII, afl. 5. 1930, p. 813-826. Geill.

als zitplaats van den vorst in gebruik bleef bij openbare feesten. De investituur-gedachte leefde voort in het gebruik om hooge ambtenaren op dien steen „in hun ambt te bevestigen”, dat is in hun nieuwe kwaliteit aan het volk voor te stellen. De gedachte aan den „stamsteen” vindt zijne uitdrukking in den last aan Hasanoe'ddin door zijn vader gegeven, om precies op diè plaats zijn stad te bouwen en den steen niet te verplaatsen.

Bij de vorsten en aanzienlijken leefde blijkbaar al in de 17de eeuw geen eerbied meer voor den watoe gilang. Anders zou de Soenan van Mataram wel hebben belet dat er een vreemd inschrift in werd gebeiteld. De grooten der wereld laten nog altijd de volksheiligdommen onaangetast, al hechten zij er zelf geen waarde meer aan.

De investituursteenen van Celebes waren uit den hemel gevallen. Er zijn ethnologen, die in deze legende eene uiting van den eeredienst der in den hemel vertoevende voorouders zien. De watoe gilang van Java kwam uit het buitenland, was in elk geval niet zóó maar een steen, en bereikte op eene wonderdadige manier over zee het eiland (Banten). Dit leidt tot de vragen: van welke steensoort zijn die steenen te Koetagedé en te Banten? Komt deze steensoort inderdaad nergens op Java voor? Deze vragen leggen wij met aandrang voor aan een geoloog op Java. Moge één dezer eens de moeite nemen de steenen te gaan definieeren.

Dan deze vraag: Waarom zijn deze steenen volgens de beschrijvingen en de vertalingen in de woordenboeken fijn, donkerblauw of zwart, en waarom hebben zij den vorm van een zerk? Het bijzondere zit blijkbaar in de substantie en de kleur. Dit leidt tot de gedachte dat zij van elders zijn ingevoerd en elders bewerkt. En dan herinnert men zich, dat de Compagnie de steen voor grafsteenen en -tomben, wapenkassen, estrikken enz., zoowel voor Batavia als daarbuiten, invoerde van de kust van Coromandel. „Eene enkele maal zijn ze van „blauw arduin” of „blauwe kuststeen”, maar in den regel van een grijze, buitengewoon harde soort „kuststeen”, die deskundigen hoornblende noemen; bij de Compagnie heette ze „arduin”. In de buurt van Sadraspatnam was eene Compagniessteenhouwerij en wij zien herhaaldelijk dat vloersteenen, drempels, „regtstanders tot poorten”, „middenstanders” en zerken van Coromandel worden overgezonden. Bij den bouw

der Hollandsche kerk in 1733 zond men mallen van pilaren en bogen daarheen, ofschoon Heydt een weinig later het steenhouderswerk in het Ambachtskwartier prijst. „Daaruit volgt dus, dat op Coromandel meer in het groot werd gewerkt dan te Batavia” ¹⁾.

De invoer van Coromandelsteen op Java, hetzij donkerblauw of grijs, kan zeer wel ook vóór den Compagniestijd hebben plaats gevonden.

De geologen berichten, dat op Java ook wel zeer harde, dichte en homogene kalkgesteenten voorkomen in het neogeen (jonger tertiair, speciaal in Verbeek's étage m₃) ²⁾. Deze werden door Javanen uitgehakt en bewerkt. Zij zijn afkomstig van Ngimbang en Mantoep (reg. Lamongan). Dit is blijkbaar de steen bij de Javanen bekend als „watoe tjendana”. De kleur van deze wordt echter uitdrukkelijk opgegeven als „von weisslich-gelben Farbe”, „lichtgeel tot grijswit”, „wit” of „rose”. De pertinente toekenning van een donkerblauwe of zwarte kleur aan den watoe gilang laat zich daarmee niet vereenigen. Alleen citeert Veth plaatsen, die spreken van een zeer zachte, blauwachtig grijze zandsteen van de Solo beneden Ngawi, die in zachten staat gemakkelijk bewerkt kan worden, maar een donkere kleur krijgt en hard wordt als hij aan de lucht wordt bloot gesteld; deze steen werd te Toeban, Sidajoe en Gresik o. a. verwerkt tot grafzerken voor vorsten en grooten ³⁾. Vermoedelijk zullen er nog wel meer „watoe gilang” op Java aan het licht komen buiten het hier besproken drietal.

De vier *watoe tjantèng* zijn blijkbaar groote rolsteenen uit eene rivier, die de aandacht hebben getrokken door hun regelmatig afgeronden vorm. Zij behooren tot de categorie van steenen, die de Javaan nu nog met eenigen eerbied zal bewaren, omdat er iets bijzonders aan is. Noto Soeroto en Van Ryckevorsel noemen ze niet eens. De plaats en het aantal dezer steenen is blijkbaar sedert 1838 veranderd. Buddingh vond „aan de linkerzijde van dezen raadselachtigen steen [den watoe gilang] . . . een steenen

¹⁾ DE HAAN, *Oud Batavia* II, Batavia 1922, p. 164.

²⁾ Zie bijv. JUNGHUHN, *Java, seine Gestalt* etc. 2e druk der Deutsche uitgave, Leipzig 1859, IIIe Abteilung p. 216, 217; VERBEEK en FENNEMA, *Geol. Beschr. van Java* I, Amsterdam, 1896, p. 41 sub 11, p. 47, 188.

³⁾ VETH, *Java*, 1e uitg. III, Haarlem 1882, p. 792 en daar genoemde bronnen.

vijzel, gelijk aan die welke in de Apotheken gebruikt worden, doch van bijzondere grootte en zwaarte, en overigens op een voetstuk, waarin vier ronde holten of kuilen gebeiteld zijn, drie steenen ballen van verschillende kleur, grootte en zwaarte, welke volgens dezelfde Legende tot spel en vermaak des bovengenoemden Sultans zouden gediend hebben" ¹⁾. Van Mook ²⁾ spreekt van „eenige zware, geel steenen kogels, de watoe tjanțeng, waarmede naar het volksgeloof Sėnapati gebikkeld heeft". Marta Astana's verhaal ³⁾ stemt overeen met de foto van Noto Soeroto: „de grootste is even groot als een gewone gențong [een steenen kookpot], de zwarte ronde even groot als een klappernoot met de tabon [buitenschil] er nog om; de twee overige zijn iets kleiner en rood. Men zegt dat deze steenen overgebleven zijn van de gațeng [kinderspel met sawoe- of tandjoengpitten, een soort bikkelen] van Radėn Rangka". Dus in zijn kinderjaren was Panembahan Sėnapati al zoo geweldig sterk, dat deze steenen hem tot gațeng dienden, gelijk vruchtenpitjes bij gewone kinderen.

De steenen zijn lang niet zuiver bolvormig. De grootste heeft eer den vorm van een Goudsche kaas. Alle vier liggen ze netjes op een onderlaag van gestapelde tegels.

¹⁾ l. c. p. 21 en 254 ²⁾ l. c. p. 361. ³⁾ l. c. no. 7, 24 Jan. 1934, p. 104.

De portretten van Cornelis Speelman

door

J. DE LOOS-HAAXMAN.

Cornelis Janszoon Speelman, in 1628 te Rotterdam geboren, kwam in 1645 te Batavia en diende de Compagnie onafgebroken bijna veertig jaren lang, de laatste drie als landvoogd. Van dezen merkwaardigen man bestaan verscheidene portretten: meer of minder goede kleine copieën ¹⁾ in olieverf naar een onbekend portret, en eenige goede gravures, eveneens teruggaande waarschijnlijk via een kleine copie, op hetzelfde niet tot ons gekomen portret in olieverf, dat te Batavia geschilderd werd.

Voorts bevindt zich in de Landsverzameling schilderijen (Paleis Rijswijk, Weltevreden) een *groot olieverfportret*, een goed stuk, dat blijkens de eindrekening van Speelman's boedel in het Weeskamerarchief te Rotterdam (no. 118), na Speelman's dood besteld is en 40 rijksdaalders kostte ²⁾. Ook het groote portret uit de Landsverzameling is dus een copie en ware de boedelbeschrijving ³⁾ van Speelman, die op 's Landsarchief moet berusten, te raadplegen, misschien zou in dit document eenige aanwijzing omtrent het voorbeeld te vinden zijn.

Het groote olieverfportret in de Landsverzameling.

Dit is een indrukwekkende beeltenis ondanks de fantastische kleeding. In deze kleeding en in de voordracht is geen verschil

¹⁾ Paleis Buitenzorg; gebouw Ned. Handelmaatschappij, Rijksmuseum, en Scheepvaartmuseum te Amsterdam.

²⁾ Zie Dr. F. W. STAPEL, *Cornelis Janszoon Speelman* (1936) p. 144: „Voor 't conterfeytsel by d'andere elff aflijffige heeren Generaels in de groote vergadersaal geplaeft” (Voor elff leze men twaalf).

³⁾ Waarschijnlijk mislegd en dus niet te raadplegen.

met de kleine copietjes. De zware figuur in zwart satijnen onderkleed draagt een rok van goudkant en een enormen bandelier van gouborduursel, waar tusschen hier en daar wat hemelsblauw. De witte jabot is van grove kant, waarvan de stof gebrekkig is weergegeven, en over den rechterschouder hangt een soort epaulet van goudpassement. Het is een eigenaardig, fantastisch en voor de 17e eeuw zeer ongewoon costume, waarvan de bombastische pracht moeilijk ernstig kan worden genomen. De linkerhand van de zware figuur steunt op de heup, doch gaat schuil achter de monding van een kanon, dat de rechterbenedenhoek van het portret afsluit ¹⁾. De rechterhand is om den staf van commando geslagen, die verwrongen is als het ware door den krampachtigen greep van de blauw-roode, grove vuist. Doch juist om deze weerzinwekkende vuist ligt een mooi geschilderde partij van gouden en witte kant in een schoon uitgezette ordonnantie.

De conceptie zelf is feitelijk vormloos en het vierkant door de zware figuur eigenlijk op wat botte wijze gevuld. Nog breeder wordt de opzet door het korte, ver uitstaande, kroezige haar, op den kruin grijs, bruin op de enorme schouders neervallend ²⁾.

Niettemin heeft deze breed uitgebouwde beeltenis juist door den nadruk, die op de vulling in de breedte gelegd is, en door de mooie kleur, aantrekkelijkheid en beteekenis. Want het gordijn met kwasten, dat achter den kop in plooiën opgaat en rechts een krijgstooneel vrij laat, heeft een prachtig diep rood; het goud is, hoewel opdringerig in zijn overvloed, goed van kleur, en de zware vulling van het kader suggereert ten slotte onbeperkt gezag. Voorts is de schildering van het kanon, van een deel van den commandostaf en van partijen der gouden materie met vaste hand uitgevoerd. De kop daarentegen met den dreigenden fellen blik uit de ooghoeken, met de vervette trekken, den ongetwijfeld zeer misteekenden neus, met zijn slappe schildering bovendien, geeft dit fantastische portret ontegenzeggelijk iets grotesks.

Ik zie in dezen kop de verwording van uiterlijken vorm en spiritueelen inhoud, die onvermijdelijk is bij een reeks copieën,

¹⁾ In enkele copietjes liggen de vingers op dit kanon.

²⁾ Dit haar ligt op enkele copietjes in krullende lokken.

welke niet stuk voor stuk op hetzelfde voorbeeld teruggaan, doch naar elkaar zijn vervaardigd. Waarschijnlijk is deze groote copie met toewijding en zelfs met genoeg geschilderd voor zoover het de kleur en de ordonnantie betref, en zelfs door een niet onbekwaam schilder, die evenwel te kort schoot in het afbeelden van kop en hand. Is deze schilder Cornelis Suythoff geweest? Suythoff woonde van 1671 tot zijn dood in 1691 te Batavia en wordt vermeld als cipier der Burgerboeien en als burgerschilder.

Kleine olieverfcopieën.

E. W. Moes in „Iconographia Batava” en A. Hotz in het „Journaal der reis van den Gezant der O. I. Compagnie Joan Cunaeus naar Perzië in 1651 — 1652” geven drie kleine copieën op en wel in het Paleis te Buitenzorg, het Ministerie van Koloniën en het Rijksmuseum te Amsterdam. De copie van het Departement van Koloniën is sedert verbrand ¹⁾. Dr. Stapel neemt in zijn biografie van Speelman dan ook slechts de twee overblijvende copieën over (bij Moes en Hotz) en voegt er bij de copie uit het bezit van Dr. C. J. K. van Aalst in het gebouw van de Nederlandsche Handelmaatschappij te Amsterdam en die uit het Nederlandsch Historisch Scheepvaartmuseum eveneens te Amsterdam ²⁾. Er zijn dus van het (verdwenen) origineele portret van Speelman nog 4 bekende copietjes over, alle 4 portretjes van kleine en gelijke afmetingen, die wij tijds copieën zouden kunnen noemen: oude copieën, waarschijnlijk voor een deel ³⁾ gemaakt van kort vóór 1670 — ca. 1684, het tijdvak in Speelmans leven, dat voor hem en de Compagnie van zoo groote beteekenis is geweest. De Amsterdamsche stukjes zijn met onderlinge verschillen met meer of minder bekwaamheid geschilderd. Dat te Buitenzorg is het beste. Op alle vier is de figuur slanker dan op het groote portret te Weltevreden. Er is één merkwaardig verschil. Het Buitenzorgsche copietje n.l. heeft denzelfden achtergrond met rood gordijn, gou-

¹⁾ Alle kleine copieportretjes van het Departement verbrandden met het Nederlandsche Paviljoen op de Koloniale Tentoonstelling te Parijs in 1931. Zij zijn daarna opnieuw gecopieëerd of vervangen.

²⁾ Afgebeeld bij Dr. STAPEL.

³⁾ Het copietje te Buitenzorg is misschien een halve eeuw later geschilderd.

den kwasten en krijgstooneel als het groote portret te Weltevreden. Waarschijnlijk is dit dus het laatste kleine copietje, dat van Speelman werd gemaakt, maar niet dadelijk na zijn dood, doch pas in ca. 1730. Dit in verband met andere Buitenzorgsche stukjes, die dezelfde hand toonen en wel die van den onbekendenschilder van de twee groote portretten van den landvoogd Mattheus de Haan in de Landsverzameling (Paleis Rijswijk en Volksraad).

De prentportretten.

Gegraveerde portretten zijn er verscheidene van Speelman gemaakt. Hotz en Stapel geven een lijstje, eveneens Frederik Muller ¹⁾ en Van Someren ²⁾. Deze prenten gaan m. i. zonder uitzondering terug op het (verdwenen) origineele portret te Batavia geschilderd, echter niet steeds (betrekkelijk!) rechtstreeks door middel van een copie. Het is n. l. duidelijk, dat enkele prenten ieder naar een ander gegraveerd voorbeeld werden samengesteld.

Het oudste van de bekende prentportretten is dat door A. Blooteling ³⁾ gegraveerd. Speelman had in 1669 de Makassaren tot onderwerping gebracht, was midden December van dat jaar te Batavia teruggekeerd en ontving 23 Maart 1671 van de Heeren XVII zijn benoeming tot Raadordinaris, benevens een gouden keten met groote penning. Vijf jaren lang, tot eind December 1676, zou Speelman nu te Batavia blijven alvorens ter expeditie naar Oost-Java te vertrekken, doch ongetwijfeld is reeds in den loop van 1670 in Batavia na de terugkomst van den overwinnaar Speelman het verdwenen portret gemaakt, dat wij niet kennen, doch dat ten grondslag ligt aan de vier kleine copieën, aan het groote copieportret te Weltevreden en aan de prentportretten. Gaat men den kop van Weltevreden met dien van een der kleine copietjes en met dien der gravures trek voor trek na, dan is

¹⁾ *Beschrijvende catalogus van 7000 gegraveerde portretten.*

²⁾ *Beschrijvende catalogus van gegraveerde portretten van Nederlanders* (aanvulling op Muller).

³⁾ Abraham Blooteling geb. en gest. te Amsterdam, 1640-'90, beroemd kopergraveur, teekenaar en uitgever. Omstreeks 1672 naar Engeland, waar hij vele en goed betaalde opdrachten kreeg, in 1674 te Amsterdam terug. Zijn zwartekunstbladen behooren tot de beste voorbeelden van deze toen nog jonge kunst. Dr. A. VON WURZBACH, *Niederl. Künstlerlexicon*, I, p. 118.

deze afkomst duidelijk. Ook Speelmans leeftijd in 1670 — tweeënveertig jaar — is in deze trekken verantwoord. Op de gravures is de „superintendent admiraal veltoverste” echter niet in goudkant, doch in een harnas afgebeeld, en vanzelfsprekend met de hooge onderscheiding, de gouden keten en penning!

Van de prent van Blooteling bestaan twee uitgaven; de eene toont Speelman met een rechthoekigen batisten kraag, met onderschrift en een zesregelig gedicht ¹⁾ van den Bataviaschen dichter en kousenhandelaar (!) Jacob Steendam ²⁾; de andere ³⁾ met hetzelfde opschrift, doch met een kwieke korte das van kant en een vers ⁴⁾ van eveneens zes regels door Joost van den Vondel, voorts met Speelmans wapen. Hoe lang deze twee uitgaven van dit mooie portret met de kalme vastberaden uitdrukking uit elkaar liggen, is niet bekend. Zij zullen echter zeker uit het begin der 70er jaren stammen, toen de belangstelling in Speelman acuut was, tevens omdat Blooteling omstreeks 1672 naar Engeland vertrok. Beide werden gesigneerd door den graveur. Op de bovenlijst van het postament links onder het portret staat „A. Blooteling sculp”. Rechts is geen schildersnaam vermeld, doch wel staat bij beide portretten onder de zes versregels, dus geheel onder aan het blad en ver van de beeltenis af „Batavia den 10 van wintermaent 1670”. Ik meen te moeten aannemen, dat Jacob Steendam op dien dag zijn lofdicht dateerde, en dat deze datum klakkeloos werd overgenomen bij de andere uitgave, die met het vers van Vondel. Sloeg deze datum op het ontstaan van het origineele portret, dan zou hij waarschijnlijk onmiddellijk onder de prent zelf zijn gezet tegenover den naam van den graveur.

Een derde, zeer zeldzaam, bijzonder mooi uitgevoerd prentportret ⁵⁾ wordt in Frederik Muller vragenderwijs toegeschreven aan N. Verkolje ⁶⁾ en eveneens vragend op 1682 gesteld, het

¹⁾ Zie bij Dr. STAPEL p. 65.

²⁾ Jacob Steendam laat 21 October 1666 zijn dochter Aurora doopen in de Hollandsche kerk. Hij testeert bij Not. Nic. van Born, Amsterdam 11 Jan. 1650, zie Testamentenregister 1672/74 Landsarchief.

³⁾ 's Rijks Prentenkabinet Amsterdam. Reprod. bij STAPEL.

⁴⁾ STAPEL, p. 66. ⁵⁾ 's Rijks Prentenkabinet Amsterdam.

⁶⁾ Nicolaas Verkolje, schilder en graveur, Delft 1673-Amsterdam 1746, leerling van zijn vader Jan, Amsterdam 1650-Delft 1693, eveneens schilder

tweede jaar van Speelmans landvoogdij. Deze prent is geen nieuwe conceptie, doch wederom een verwerking van de gravure Blooteling, naar links gekeerd, dus niet in spiegelbeeld opgezet, groot folio van formaat en in de zwartekunsttechniek uitgevoerd.

Blijkens het opschrift: „de Hr. Cornelis Speelman Gouverneur-generaal van de Nederlandse Oost Indien etc.” moet deze versie inderdaad een uitgave uit de jaren 1681 — '84 ¹⁾ zijn. Er is echter ook van deze prent een jongere uitgave met hetzelfde weelderige bijwerk om de onderste helft van het ovaal, waar, op het afgesneden ovaal boven slechts staat: „de Hr. Cornelis Speelman” ²⁾.

Voorts komt er een klein ovaal prentje van Speelman, slechts 74 × 70 mM groot, voor links boven op de groote kopergravure, die Romeyn de Hooghe ³⁾ sneed als een schoon, doch natuurlijk geheel gefantaseerd beeld van de Makassaarsche oorlogen van 1666, '67, '68, en '69, „glorieuselijck gevoert door den Ed. Heer Cornelis Speelman” ⁴⁾. Speelman heet hier Raad van Indië; de zes versregels van Vondel zijn overgenomen. De data van verschijnen van de beide prenten Blooteling en van de prent De Hooghe zullen elkaar wel niet veel ontlopen; ook deze kleine beeltenis heeft ongetwijfeld dezelfde afkomst, d.i. het portret in olieverf. De stand der oogen is hier kenmerkend. Het is een aardig klein portretje, natuurlijk van opvatting, hoewel dan ouder in jaren dan Speelman in het begin der zeventiger jaren was.

en kopergraveur, beiden om hun zwartekunstprenten van bijzondere beteekenis en naam, kan dit portret natuurlijk niet geschaafd hebben, wel zijn vader Jan Verkolje. Men vermoedt, dat de laatste evenals Blooteling in Engeland gewerkt heeft. Zie: Wurzbach II p. 771 en 772.

¹⁾ Cornelis Speelman stierf in het kasteel op 11 Januari 1684.

²⁾ Afbeelding in: Dr. F. DE HAAN, *Priangan* I p. 48 en in MULLER, *Onze gouden eeuw* III p. 175. Muller voegt er echter aan toe „Naar een zwartekunstprent van A. Blooteling”. Het is mij niet bekend, waarop de — trouwens vragend gestelde — toeschrijving aan Verkolje in Frederik Muller berust.

Bovendien bestaat er een staat van deze prent ('s Rijks Prentenkabinet Leiden), waar de penning letterteekens draagt, die aan Javaansch schrift doen denken, doch volgens mededeeling van Dr. Drewes op fantasie berusten. Zie ook Notulen Bat. Gen. dl. XXXIX 1901 p. 45.

³⁾ Romeyn de Hooghe, schilder, doch vooral graveur van groote beteekenis, Amsterdam 1645 Haarlem 1708. Zie WURZBACH I p. 718.

⁴⁾ 's Rijks Prentenkabinet Leiden Reprod. bij STAPEL.

Zijn al deze prentportretten dan al aannemelijk, en mooi van uitvoering, belangwekkend en overtuigend als beeltenis zijn ze feitelijk niet. Zij geven nergens blijk van contact van schilder en object, want dat contact heeft hun maker nooit gehad. Zij zijn alle te ver afgedwaald van de origineele weergave van Speelmans trekken om boeiend te kunnen zijn. Interessanter, hoewel zeker niet mooier, is dan eigenlijk wel het prentportret door Joan van Jongh, ten eerste iconografisch interessant, omdat wij hier waarschijnlijk een samenvatting vinden van de gravure Blooteling en van het origineele portret, zeer zeker kunsthistorisch van belang, omdat deze gravure te Batavia is ontworpen en uitgevoerd, waarschijnlijk op last van Speelman of van de executeurs van zijn testament. De koperen plaat, waarvan de nu zeldzame bladen ¹⁾ werden afgedrukt, bevindt zich n. l. nog in het bezit van een afstammeling van den gouverneur-generaal, Jhr. C. J. Speelman te Zandvoort. Het portret van De Jongh is in groot folio formaat ontworpen, in een vierkant afgesneden ovaal van lauwerbladen gevat, en draagt middenonder Speelmans wapen met aan weerskanten — geheel zooals op bijna alle kleine copieën der landvoogdsportretten — een opschrift, hier luidend: „Cornelis Speelman Gouverneur Generaal van India E'c". Hieronder staat dan de belangwekkende signatuur: „Joannes de Jongh. ad Vivum Faciebat et sculpsit et excudit. Batavia Ao. 1684".

Joannes de Jongh, ook wel Van Jongh geheeten, was een teekenaar en graveur uit de 2e helft der 17e eeuw ²⁾. Hij kwam uit Middelburg. Thieme-Becker noemen verschillende gegraveerde portretten van zijn hand, waarvan ook Fred. Muller enkele opgeeft ³⁾. Kramm ⁴⁾ veronderstelt, dat Joannes de Jongh in Indië is gestorven. Wanneer hij er heen is gegaan is niet bekend. De Fiches-collectie van 's Landsarchief noemt een Jan de Jongh van

¹⁾ 's Rijks Prentenkabinet Amsterdam en Parapattanweezengesticht Weltevreden.

²⁾ Zie THIEME-BECKER, *Allg. Künstlerlexicon* dl. XIX (1926).

³⁾ H van Born, Luthersch predikant te Amsterdam; J. de Mey, Theologisch professor en Herv. predikant te Middelburg (1678. aet. 61); Wilh. Momma, Theol. prof. en Herv. predikant te Middelburg. In 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.

⁴⁾ *Levens en Werken*, aanhangsel 1864 p. 91.

1. Groote copie van 1684.
's Landsverzameling Schilderijen
Paleis Rijswijk — Weltevreden.

2. Miniatuur door Gerrit van Goor.

3. Achterszijde Miniatuur.

5. Gravure Verkolje.

4. Gravure Blooteling – Steendam.

6. Gravure De Jongh.

Batavia, die in 1686 dienst had genomen als soldaat op f. 7.50 's maands en wien 1 September 1690 op verzoek vrijdom werd verleend¹⁾; in Maart 1686 wordt een Joost de Jong genoemd in verband met invoerrechten; verder is in Testamentenregister 1690/91 folio 139 het testament te zamen met Jannetje de Jong van Joost de Jong, vrij koopman, opgenomen; in 1694 en 1697 worden er kinderen ingeschreven van Johannes de Jong en Dionisia de Sosa. Voorts wordt ook in de Dagregisters (1678 en 1681) eenige malen de burger Joost de Jongh genoemd.

De figuur van Speelman op de prent De Jongh is een geharnast borstbeeld, zooals op de 4 gravures Blooteling, De Hooghe en Verkolje. De kop kijkt naar rechts, de buste is frontaal neergezet met wat naar voren gedraaide schouders, waar de driedubbele gouden keten bijna verticaal van af hangt. Voor het gelaat heeft De Jongh Blooteling-Verkolje gevolgd; bij de behandeling van het haar heeft hij aan een geschilderd portret gedacht; zoo ook bij de weergave van de lange das van genaaide kant, die wel geen gelukte, doch niettemin een goed bedoelde navolging van het geschilderde model is. Deze lange jabot heeft een zonderlinge en onverklaarbare richting. Even onhandig is ter linkerzijde een zware penning aangebracht, waarop een triumphator²⁾ op een voetstuk, het gelauwerd zwaard in de rechterhand, twee gebonden figuren aan zijn voet en langs den rand „Victoria Cornelio Speelman”. De drie prentportretten van dezen onbekenden graveur in 's Rijks Prentenkabinet, alle drie in groote vlakken gehouden, van breeden opzet en weinig details, zijn beter, ook in de teekening, dan dit portret van Speelman. Misschien is het samenstellen naar verschillende voorbeelden hiervan de oorzaak. Want het is vrijwel uitgesloten, dat Speelman voor De Jongh zou hebben gezeten. Speelman stierf 11 Januari 1684 na zwaar en langdurig lijden en het portret werd ontworpen, uitgevoerd en gedrukt in hetzelfde jaar. Dat De Jongh den landvoogd gekend heeft, zijn trekken heeft bestudeerd, een indruk van hem heeft ondergaan, is, hoewel mogelijk, niet uit dit portret op te maken.

¹⁾ Actenboek 1689/91 p. 249.

²⁾ Een nieuw motief in de portretten van Speelman!

Ook Valentijn ¹⁾ en Du Bois ²⁾ geven gegraveerde portretten van den Landvoogd. Valentijn liet in Nederland den schilder Matthijs Balen ³⁾ copietjes van landvoogdsportretten nateekenen en door verschillende graveurs in koper snijden. Het geschilderde portret Speelman is in de gravure bij Valentijn duidelijk te herkennen; het driekwart formaat is behouden. Frederik Muller beschrijft dit portret „met een gebloemd kleed” en de goudkant van het olie-verfportret is er werkelijk nog in na te speuren. Valentijn geeft geen graveursnaam. Het zou I. Ledeboer ⁴⁾ kunnen zijn, de snijder o. a. van het portret bij Valentijn van den landvoogd Hendrik Brouwer.

J. van Schley ⁵⁾, die het boek van Du Bois van portretjes voorzag, ging op Valentijn terug, *niet* op een geschilderd portret. Hij maakte van de driekwart portretten bij Valentijn borstbeelden met veel bijwerk, en dwaalde dus weer een heel stuk van het origineel af. Speelmans leven en tijdvak waren toen reeds geschiedenis geworden en deze prentjes hebben dan ook een illustratief karakter en missen de dwingende actualiteit en het persoonlijke van de prenten van Blooteling-Verkolje-de Hooghe.

Het miniatuurportret.

Behalve deze gravureportretten, waarin de plaatsnijders allen trachtten de indrukwekkende persoonlijkheid van Speelman vast te leggen, doch waarschijnlijk niet met dezelfde nauwkeurigheid zijn lijfelijke trekken benaderden, bestaat er een miniatuurportret ⁶⁾ van Speelman uit zijn landvoogdsjaren, waarvoor het niet onmogelijk is, dat hij geposeerd heeft. Wel kwam en komt poseeren voor miniatuurportretten als regel niet voor, het was en is echter niet uitgesloten. Dit miniatuur, op porselein geschilderd, is evenals

¹⁾ „Levens der Opperlandvoogden” in *Oud- en Nieuw Oost-Indiën* (1726).

²⁾ *Vies des Gouverneurs-Généraux* (1763).

³⁾ Matthijs Balen, historie- en portretschilder, tevens kopergraveur, leerling van A. Houbraken. Dordrecht, 1684- na 1750. WURZBACH I. p. 49.

⁴⁾ Isaïc Ledeboer, teekenaar en kopergraveur, 1691- na 1726. WURZBACH II. p. 20.

⁵⁾ Jacob van Schley, teekenaar en kopergraveur, Amsterdam 1715-’79 werkte veel voor den boekhandel. WURZBACH II p. 579.

⁶⁾ Genoemd door MOES, HOTZ, STAPEL en het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*.

de koperen plaat van de gravure De Jongh in het bezit van Jhr. C. J. Speelman te Zandvoort. Het is belangrijk voor de Compagnieschilderkunst, omdat het op de achterzijde gesigneerd en gedateerd is door Gerrit van Goor ¹⁾, den schilder, die het mooie en gevoelige portret van Johannes Camphuys (Landsverzameling Paleis Rijswijk-Weltevreden) in 1687 schilderde en onderteekende.

Het miniatuurportretje is zeer klein (± 5 cm hoog) en heeft een smal, getand gouden lijstje. De portretoppervlakte is iets concaaf met enkele putjes: het bakken is blijkbaar niet geheel gelukt. Het porselein is voorts wat dof en de kleuren zijn mat en een weinig weggetrokken. Zoo is nu de achtergrond flets, geschift blauw, het gekrulde en goed geschikte haar lila-achtig, het gezicht blauwig-rose. Stellig is het geen proeve van onfeilbare baktechniek, maar als dit portretje in 1680 niet alleen te Batavia geschilderd, maar ook aldaar gebakken werd, is het zeker als zoodanig een belangwekkende proeve. Het is ongetwijfeld merkwaardig, dat van Cornelis Speelman niet alleen geschilderde portretten, doch ook een gegraveerd en een als miniatuur uitgevoerd portret over zijn, alle ontstaan te Batavia.

Het hoofd van Speelman neemt het grootste deel van het medaillonvlak in; slechts een klein deel van de geharnaste buste met een korte bef van witte kant, zooals op de gravure De Jongh en op het groote portret, is te zien. Speelman draagt zijn eereketen met penning; zijn hoofdhaar is mooi gekruld en sierlijk gearrangeerd. Het wat uitgezakte, breede gelaat draagt duidelijk de sporen der twee-en-vijftig jaren, die Speelman toen reeds had geleefd en dit meer dan de misschien latere gravure Verkolje, doch evenzeer meer dan de prent van den samensteller-graveur De Jongh. Het vermoeide gelaat der miniatuur met den niet fellen, eerder bedachtzamen en rustig beschouwenden blik heeft geen rechte puntneus, zooals de olieverfscopieën en de prentportretten, doch integendeel een duidelijk gebogen neus; bovendien zijn de mondhoeken van den vastberaden mond naar boven getrokken. Er is in dit gezicht ook niets van de bijna potsierlijke dreiging,

¹⁾ Zie over hem dl. LXXV (1935) p. 612 e. v. van dit tijdschrift. Ook Dr. Stapel vond, dat Gerrit van Goor in dienst der Compagnie in Indië is geweest.

die aan het groote portret te Weltevreden — vier jaar later vervaardigd — zulk een groteske uitdrukking geeft. Dit is een menschelijke kop, geheel aanvaardbaar, een portret wel onaanzienlijk van afmetingen, doch dat trekken en wezen van den grooten Speelman misschien juister weergeeft dan de prentportretten en de geschilderde copieën. Het randschrift op de groen gekleurde achterzijde om Speelmans wapen heen, luidt: „E D Hr Cornelis Speelman out 53 jaer Ao 1680 adi 3 Mert”. Daar Speelman in 1628 geboren werd, moet hij toen 52 jaar oud zijn geweest, hetgeen echter weinig verschil uitmaakt. In elk geval was hij op dat tijdstip nog directeur-generaal, doch een directeur-generaal met een overwicht en een autoriteit ook buiten ambtelijke kringen als nog niet was voorgekomen. „Van af zijn terugkomst op 24 April 1678 van de expeditie naar Oost-Java”, schrijft Dr. de Haan in *Priangan* III p. 251, „komt er meer doortastendheid in Rade. Wat zijn persoonlijken invloed aangaat, in het Dagregister van 1680 komt herhaaldelijk aan het licht, dat hij den gouverneur-generaal overschaduwte en dat Van Goens, wien hij elk oogenblik een hak zet, niet tegen hem op kan”.

Zijn krachtige persoonlijkheid maakte diepen indruk en het Dagregister van 1680 gewaagt voor het eerst van de viering „met geen cleene vrolijkheyt en vogt” (!) van den verjaardag van den Directeur-Generaal ¹⁾. Een aantal vrienden en vereerders bood Speelman bij deze gelegenheid een zilveren gedenkplaat aan met lofdicht ¹⁾. Het is mogelijk, dat ook het miniatuurportret voor deze gelegenheid is geschilderd.

Voorts wordt nog bij Hotz en Stapel een Japansch miniatuur van bladgoud op zwartgelakt ijzer vermeld in het bezit van Mevrouw H. M. Speelman te 's Gravenhage en behoorend tot een reeks miniaturen van dezelfde afkomst en materiaal van Both af tot Mossel. Zij zijn vermoedelijk omstreeks 1770 in Japan gemaakt naar de verwaterde gravures bij Du Bois, en op hun beurt weer een stap verder van de zuivere origine en dan bovendien in Japansche vertaling! Vermoedelijk is dit miniatuurtje dus meer een curiosum dan een beeltenis.

De eindrekening van Speelmans boedel wijst het groote portret

¹⁾ Zie STAPEL, p. 121.

uit de galerij van landvoogdspportretten te Weltevreden aan als een copie van 1684, geschilderd voor de raadzaal van het Kasteel. Valentijn heeft alleen dit portret gekend, niet meer Speelman zelf, want hij vertrok pas in 1685 van Holland naar Batavia. Veertig jaren later zou Valentijn Speelmans levensbeschrijving in „Levens der Opperlandvoogden” besluiten met eenige versregelen, die duidelijk op de bijna groteske felheid van den blik doelen:

„De dappere oorlogs-held, die 't blixemende vier

Ten oogen uitstraald”.

Behalve dit bliksemende vuur, — nog niet zoogek uitgedrukt door Valentijn —, valt aan het groote portret ook de achtergrond op, zooals hierboven is beschreven.

Een achtergrond van gelijke ordonnantie en kleur heeft het portret van Rijklof van Goens, Speelmans voorganger in de Regeering. Het is dan ook niet onmogelijk, dat de groote copie van Speelman (1684) geschilderd is door den schilder van het portret van Van Goens, dat in 1681 op den dag van zijn vertrek naar Nederland aan de Hooge Regeering voor de Raadzaal werd aangeboden. Een beschouwing t. z. t. van het portret van Van Goens geeft wellicht gelegenheid hier nader op in te gaan.

Leiden 1933 — Weltevreden 1937.

Bijdrage tot de kennis der geschiedenis van het rijk Samoedra-Pasè

(naar aanleiding van vier nog niet beschreven gouden munten)

door

Dr. H. K. J. COWAN.

I. Onder de Pasè'sche munten, die ik tijdens mijn verblijf te Lhō' Seumawè verwierf, bevond er zich één, welke niet aange troffen wordt in de studie van den heer Hulshoff Pol, getiteld „De gouden munten van Noord-Sumatra”. Ook is de op deze munt voorkomende naam voor zoover ik weet uit de geschiedenis van Samoedra-Pasè van elders nog niet bekend. Dat zij echter een Pasè'sche is meen ik — afgezien van de omstandigheid, dat zij in die streek werd gevonden, wat op zichzelf nog niets bewijst — met zekerheid te mogen aannemen op grond van de aanwezigheid ter achterzijde van het opschrift *as-sultān al-'ādil* en ter voorzijde, onderaan, van de, weliswaar niet zeer duidelijk leesbare, doch toch herkenbare titel *Malik aḡ-Zāhir*. Gelijk bekend zijn deze beide epitheta ornantia kenmerkend voor de Pasè'sche munten.

Een $2\frac{1}{2} \times$ vergrootte afbeelding van de voorzijde — de achterzijde is verder van geen belang ¹⁾ — is hierbij gevoegd als no. 1; de ware grootte is iets meer dan die van de meeste Pasè'sche *mas*, en ongeveer gelijk aan die van *Zain al-'Ābidīn*.

Wat nu de naam betreft, die op dit muntstuk voorkomt, deze kan naar mijne meening wel niet anders gelezen worden dan als *علاء الدين*, d.i. dus 'Alā'u 'd-dīn met de vaak aangetroffen min-

¹⁾ Opmerking verdient alleen dat hier, evenals op al deze munten, de door een verticale streep aangeduide *س* van *سلطان* samengevallen is met de voorafgaande *ل* van het lidwoord, zoodat één teeken voor beide consonanten dienst doet.

der juiste schrijfwijze met و ter aanduiding van de ten rechte korte u van den nominatief-uitgang. Ter nadere toelichting van deze lezing diene, dat de stempelsnijder niet voldoende ruimte had om den geheelen naam op één regel te krijgen, zoodat de ع en de و boven de voorafgaande letters werden geplaatst, een indeeling trouwens, die bij Arabische inscripties zeer gebruikelijk is. Van diacritische teekens is, gelijk gewoonlijk op deze munten, geen sprake.

Onder dezen naam, doch boven de hiervoren reeds aangeduide betiteling Malik az-Zāhir, volgen dan enkele teekens van welker lezing ik minder zeker ben. De eerste twee letters schijnen و te zijn, wat wel bin zal beteekenen, terwijl het daarop volgende er uitziet als ع, waarvan men moeilijk een redelijke lezing kan vormen. Het is echter zeer wel mogelijk, dat hier عبد bedoeld is aangezien het aan weerszijden verbonden teeken ʿ vaak in het gedrang komt en dan slechts herkenbaar blijft aan de bijbehorende diacritische punt(en), hetgeen hier, bij ontstentenis van zulke teekens, uitgesloten is. Neemt men dit aan, dan is het opvallend, dat de lettergroep الله, die wij zoo juist in den naam 'Alā'u'd-din ontmoetten, zeer wel ook het woord الله = Allāh kan voorstellen en mede aansluiten op de groep عبد. Men zou hier dan te maken hebben met den naam عبدالله = 'Abdullāh, waarbij dus de groep الله = الله haplografisch dienst doet voor twee woorden, een verschijnsel, dat niet onbekend is¹⁾. Zoo men wil, kan men ook reeds de و haplografisch opvatten, in welk geval ook deze naam foutief met و geschreven zou zijn, dus عبدوالله.

Zijn de boven gegeven verklaringen juist, dan luidt dus het geheele opschrift: 'Alā'u'd-din bin 'Abdullāh Malik az-Zāhir. Voor deze lezing kan pleiten, eerstens het feit, dat inderdaad een Pasè'sche vorst met name 'Abdullāh Malik az-Zāhir geleefd heeft, gelijk blijkt uit het bestaan van munten van dien vorst (door Hulshoff Pol besproken op blz. 9-10 van zijn bovengenoemd opstel) en tweedens de schrijfwijze van twee der van de munten met den naam 'Abdullāh voorkomende en hierna te noemen vijf typen, waar eveneens de و is verwaarloosd en de ʿ als و is geschreven. Als

¹⁾ Vgl. o. a. de noot op de vorige pagina. Vaak worden zelfs letterteekens geheel weggelaten, vgl. b.v. de munt bij Hulshoff Pol onder no. 5 besproken.

bezwaar zou men kunnen aanvoeren, dat op de Pasè'sche munten vermelding van genealogie niet gebruikelijk is, doch overwegend is dit bezwaar niet: de noodzaak daartoe kan gevoeld zijn door opeenvolging van meer vorsten van dienzelfden naam, terwijl ook de persoonlijke smaak het zijne kan hebben bijgedragen.

Een ander exemplaar van deze zelfde munt bevindt zich in een verzameling, toebehoorende aan den Heer H. Scheffer, burgemeester van Cheribon; no. 2 geeft daarvan een afbeelding.

II. In de laatstgenoemde verzameling bevindt zich ook een eveneens nog onbekende munt van een zekeren *Manşūr Malik az-Zāhir*. De lezing van dezen naam is zeker en behoeft geen nadere toelichting; volstaan kan worden met eene verwijzing naar de — vergrootte — afb. 3. Ook deze munt is blijkens den titel *Malik az-Zāhir* en het opschrift ter keerzijde (*as-sultān al-'ādil*) een Pasè-munt.

De naam *Manşūr* is uit de tradities omtrent het rijk Samoedra-Pasè wel bekend. De „*Hikajat Radja-radja Pasai*” geeft dien aan den jongste der twee zoons van *Malik az-Zāhir* (d.i. *Muḥammad Malik az-Zāhir*), den zoon van *Malik aṣ-Ṣāliḥ*, den stichter van het rijk Samoedra-Pasè. De oudste zoon was *Malik al-Maḥmūd*, die door zijn grootvader na den dood zijns vaders tot opvolger te Pasè werd benoemd, terwijl *Malik al-Manşūr*, na den dood ook van den grootvader, te Samoedra opvolgde. Deze *Manşūr* maakte zich tijdens eene afwezigheid van zijn broeder aan roof van eene vrouw uit diens paleis te Pasè schuldig, waarop laatstgenoemde hem op listige wijze deed gevangen nemen en verbannen naar Tamiang, alwaar hij overleed. Volgens de „*Sedjarah Melajoe*” echter was *Malik al-Manşūr* de jongste zoon van *Malik aṣ-Ṣāliḥ* en dus een broeder van (*Muḥammad*) *Malik az-Zāhir*; de *Malik al-Maḥmūd* der „*Hikajat Radja-radja Pasai*” ontbreekt hier geheel. *Malik az-Zāhir* is vorst van Pasè en *Manşūr* van Samoedra. Als eerstgenoemde na een overval door de Siameezen gevankelijk naar Siam is gevoerd, pleegt *Manşūr* de vrouwenroof als boven, doch hij wordt na de ontvluchting en terugkeer zijns broeders door dezen gevangen genomen en verbannen.

Hoezeer ook beide tradities onderling afwijken t.a.v. de fami-

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

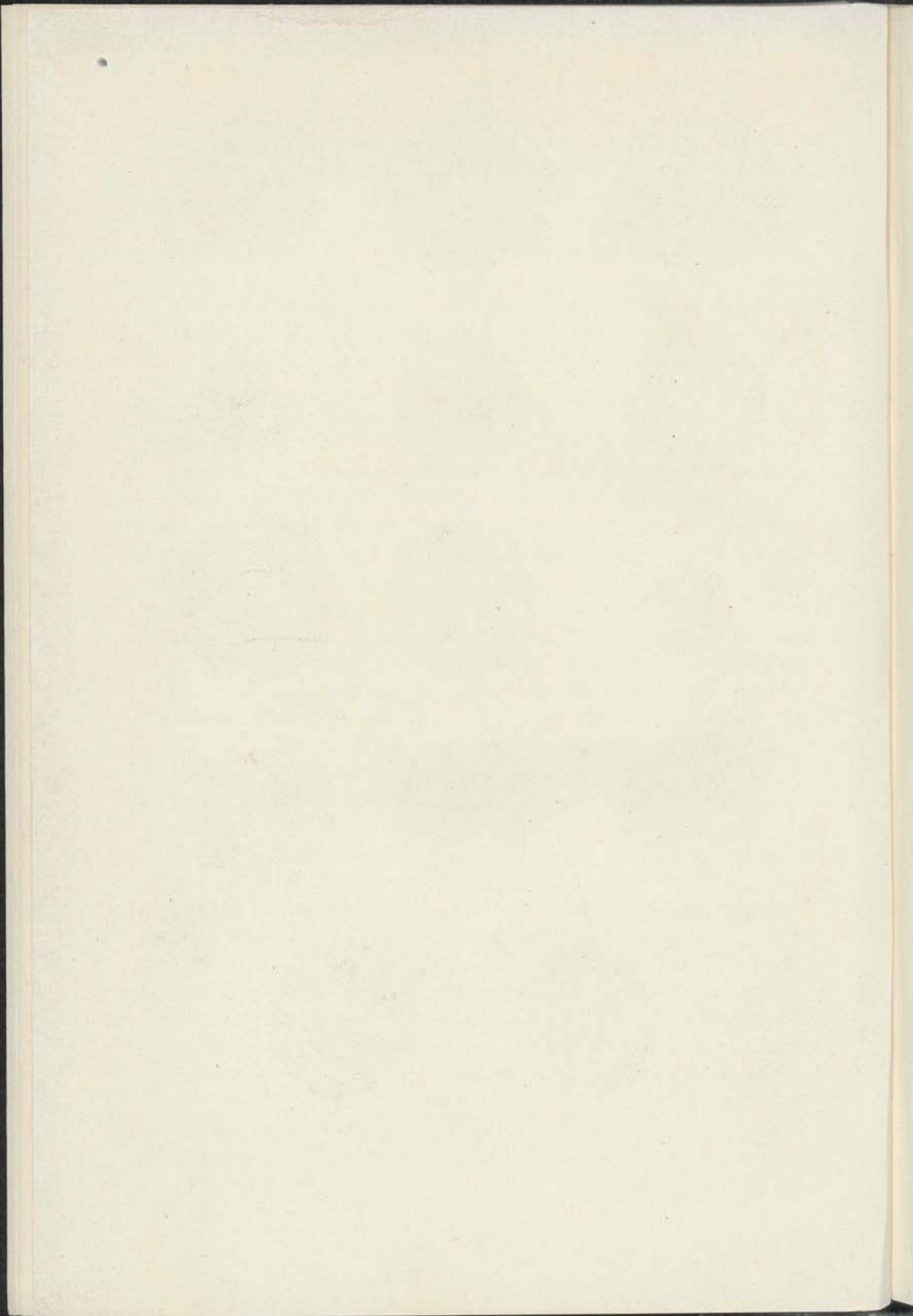
12

13

14

lieverhouding van Malik al-Manşūr — Moquette ¹⁾ concludeerde overigens dat de Sedjarah Melajoe, die immers ook met de genealogie der grafsteen en het best overeenstemt, het meest betrouwbaar is —, over één ding, voor ons van belang, zijn zij het eens, nl. dat Manşūr regeerend vorst is geweest over Samoedra. Vermoedelijk is hij tijdens de afwezigheid van zijn broeder — welke blijkens de Sedjarah Melajoe lang geduurd moet hebben — ook regent van Pasè geweest. Op grond daarvan, alsmede van den titel Malik az-Zāhir, dien alle of bijna alle vorsten uit het geslacht van Malik aṣ-Ṣāliḥ hebben gedragen, mag men misschien aannemen dat de onderwerpelijke *deureuham* er een is van dezen Malik al-Manşūr der traditie, die als regeerend vorst immers zijn naam op de munten des lands kon doen stellen.

Onder de tot heden gevonden munten zijn er van Muḥammad Malik az-Zāhir; van Malik aṣ-Ṣāliḥ zijn er geene bekend. Aangezien in het ongunstigste geval — dat van de Sedjarah Melajoe — Malik al-Manşūr een broeder, dus tijdgenoot, was van Muḥammad, kunnen er ook geene chronologische bezwaren bestaan tegen genoemde veronderstelling. Zekerheid hieromtrent bestaat er natuurlijk niet, daar zeer wel ook later vorsten uit hetzelfde geslacht met den naam Manşūr kunnen hebben geheerscht, al is hiervan dan ook van elders niets bekend.

III. Dezelfde collectie-Scheffer bevat nog een tweetal exemplaren van een munt, die, indien de lezing die ik daarvan meen te kunnen geven juist is, een naam biedt dien wij ook uit een Chineesch bericht kennen. Een vergrootte afbeelding van de voorzijde van beide exemplaren vindt men hierbij onder nos. 4 en 5; de achterzijde vertoont weer het gewone opschrift der Pasè'sche munten: *as-sultān al-'ādil*.

Den naam des sultans nu lees ik *أبو زيد*, dus *Abū Zaid*, waarop dan volgt de gewone titel Malik az-Zāhir. Ter toelichting het volgende: diacritische teekens ontbreken, behalve misschien de punt van de *z*; de *ʿ* en *z* zijn zoo dicht tegen elkander geschreven, dat het „kommetje” van eerstgenoemd teeken nagenoeg wegge-

¹⁾ In *Rapport Oudheidkundige Dienst 1913* („De eerste Vorsten van Samoedra-Pasè (Noord Sumatra)”), p. 9.—

vallen is; de groep يد staat geheel bovenaan; de ج links van de و van أبو en links van de ز het woord Malik. De ج is niet zeer duidelijk; er lijken twee teekens te staan, ongeveer er uitzien als ر of zelfs د ¹⁾. Het kan zijn, dat de verheffing in het midden, dus wat schijnbaar het ontmoetingspunt is tusschen twee teekens, de — in dat geval i.v.m. de ruimte vrij ver naar links geplaatste — punt is van het teeken ج , dus \pm als د , maar ook is mogelijk, dat men hier te doen heeft met een eigenaardige schrijfwijze van dit teeken, die wel meer schijnt voor te komen. In dit verband verwijs ik naar de afbeeldingen 8 en 9, zijnde twee munten met den naam Zain al-'ābidīn, met onderling verschillende schrijfwijze: no. 8 heeft de ج — puntloos — *boven*, no. 9 dit teeken *onder* de groep ين , maar in het laatste geval vertoont het een soortgelijke haal rechts boven, ongeveer als volgt ر , waarmede wellicht een onderscheiding van de ر (r) bedoeld is, dus ter vervanging van de punt. Hoe dit ook zij, een andere lezing lijkt mij niet wel mogelijk.

Voor de gegeven lezing kan ook pleiten het boven reeds ge-releveerde feit, dat een Chineesch bericht een naam geeft, die hiermede overeen kan stemmen. In de Geschiedenis der Ming-Dynastie (1368—1643), boek 325 treffen wij de volgende passage aan (ik citeer de Engelsche vertaling van Groeneveldt²⁾): „In the year 1434 the king's younger brother (d.i. van den koning van Samoedra) came to court (d.i. het Chineesche hof) and died in the capital. The emperor pitied him much, bestowed a posthumous title on him, appointed an officer to take care of the funeral, and gave one family to look after the grave. At that time Wang Ching-hung had gone again to that country, and the king sent another younger brother to go with him to the court; he told that the king was already old and could not manage the affairs any more, and now asked permission to cede the throne to his son, called A-pu-sai, who was accordingly appointed king of the country”. Dit *A-pu-sai* kan wel niet anders zijn dan Abū Zaid.

¹⁾ Zoodat men bv. ook *Yazid* zou kunnen lezen, een naam die hier echter onwaarschijnlijk is.

²⁾ „Notes on the Malay Archipelago and Malacca” in *Miscellaneous Papers, relating to Indo-China and the Indian Archipelago*, 2nd. Series vol. I, p 212-3. Ook verschenen in *Verhandelingen van het Bat. Genootschap van K. en W.*, dl. XXXIX (1877), p. 90.

De Ming-geschiedenis, hoewel een aantal „koningen” van Samoedra besprekende, noemt slechts van twee hunner den naam, t.w. *Tsai-nu-li-a-pi-ting-ki*, die in 1405 of kort daarvoor (maar na 1403) overleed en gemelden *A-pu-sai*, die omstreeks 1434 als vorst optrad. Het zou dan ook niet zijn uit te maken of laatstgenoemde uit het zelfde geslacht voortkwam als eerstgenoemde, dan wel een usurpator was — na *Tsai-nu-li-a-pi-ting-ki* hadden een paar paleisrevoluties plaats waarbij o. a. een visscher tijdelijk vorst zou zijn geweest ¹⁾ — indien hier niet de zoo juist besproken munt een aanwijzing gaf door de betiteling van *Abū Zaid* met *Malik az-Zāhir*, welke titel door alle opvolgende afstammelingen uit het geslacht van *Malik aš-Sāliḥ* werd gedragen. Waar nu *Tsai-nu-li-a-pi-ting-ki* natuurlijk *Zainu 'l-ābidīn* is en dan zeer waarschijnlijk dezelfde, dien wij als zoon van *Aḥmad*, den zoon van *Muḥammad Malik az-Zāhir* kennen ²⁾, is de veronderstelling gewettigd, dat ook deze *Abū Zaid Malik az-Zahir* uit dat zelfde geslacht stamde.

In verband met hetgeen de Ming-geschiedenis vertelt ³⁾ en wat ons reeds van elders bekend is, zou ik nu de volgende reconstructie van *Abū Zaid's* genealogie willen voorstellen: *Zain al-ābidīn*, *Aḥmad's* zoon, had twee dochters: de vorstin wier graf door Prof. Snouck Hurgronje in zijn inaugureele rede werd besproken ⁴⁾, en *Toehan Perboe* wier graf door *Moquette* en *R. A. Dr. Hoesein Djajadiningrat* werd behandeld in *Oudheidkundig Verslag 1923* (1e. en 2e. kwartaal), p. 20 e. v.. Na den dood van *Zain al-ābidīn* moet hij, vermoedelijk omdat mannelijke recht-hebbenden ontbraken, opgevolgd zijn door één van die twee

¹⁾ Ming-geschiedenis en *Ying-Yai Shêng-Lan* (GROENEVELDT, *Notes* resp. p. 212 en 208). Zie ook KROM, *Hindoe-Jav. Gesch.*, 2de druk, p. 440 en hieronder p. 211.

²⁾ Zie SNOUCK HURGRONJE, *Inaugureele Rede 1907* (V. G., IV, ^{II} p. 101, noot 2). Vgl. ook *Moquette* in *Rapp. Oudh. Dienst. 1913*, p. 8.

³⁾ Kortheidshalve wordt naar de Engelsche vertaling van Groeneveldt, o. c., verwezen.

⁴⁾ Zie noot 2 hierboven. Prof. Snouck Hurgronje kon toen nog niet de lezing van haar naam geven. Naar een ontwikkeld Arabier te *Lhō Seumawè*, de heer *S. Moḥammad bin Sālim Al-Kalālī*, mij destijds mededeelde zou deze *Bahiah* luiden.

dochters¹⁾ en wel waarschijnlijk door eerstgenoemde (Bahiah) daar deze 16 jaar eerder overleed dan haar zuster, en dus mogelijk de oudste was. Bovendien, waar *beiden* regeerende vorstinnen blijken te zijn geweest ligt het voor de hand, dat degene die het laatst overleed ook het laatst geregeerd heeft. Deze Bahiah — wij zullen haar gemakshalve zoo blijven noemen zonder hiermede onvoorwaardelijk de juistheid van de lezing door den heer Alkalāli te aanvaarden — meen ik te mogen identificeeren met de vorstin genoemd op p. 208 en 212 van Groeneveldt's „Notes”, wier echtgenoot kort voor de komst in 1405 van Chêng Ho als gezant van den in 1403 opgetreden keizer Ch'êng-tsu tegen den vorst van Nakur sneuvelde²⁾. Immers volgens deze zelfde Ming-geschiedenis had Tsai-nu-li-a-pi-ting-ki nog voor Chêng Ho aankwam gezanten naar China gezonden, zoodat hij kort hierna moet zijn overleden, zeer spoedig in het graf gevolgd door zijn schoonzoon, den prins-gemaal zijner dochter Bahiah³⁾. De gesneuvelde zal wel niet Zain al-'ābidīn zelf geweest zijn, daar deze reeds zeer oud geweest moet zijn⁴⁾ en het derhalve on-

¹⁾ Zulks in verband met de chronologie der Ming-geschiedenis (zie ook beneden) en het feit, dat beide dochters *regeerende* vorstinnen zijn geweest. Ten onrechte werd door Moquette en Djajadiningrat in hun genoemd opstel gezegd dat Toehan Perboe het eenige voorbeeld is van een werkelijk geregeerd hebbende vorstin van Samoedra-Pasè. Blijkens de inaugureele rede van Prof. Snouck Hurgronje is dat ook het geval met de andere dochter van Zain al-'ābidīn.

²⁾ Moquette en Djajadiningrat identificeerden Toehan Perboe met deze vorstin (o.c., p. 28); zij hadden echter geen andere keuze (vgl. vorige noot).

³⁾ Voor „the father of the king” (d.i. van den minderjarigen, door zijn moeder bevoogden „koning”, dien Chêng Ho aantrof) en „the late king” der Ming-geschiedenis en „the king of Sumatra” van de Ying-Yai Shêng-Lan moet men dus lezen „prins-gemaal der koningin”. Voor „the king's son” der Ming-geschiedenis leze men „koningszoon”, „troonopvolger”.

⁴⁾ Muḥammad overleed, blijkens zijn grafsteen in 1326, terwijl zijn zoon en opvolger Aḥmad volgens de beide tradities lang geregeerd moet hebben (zie ook Moquette, o.c. p. 12). Stellen wij zijn regeerperiode op 45 jaar — en dit is reeds zeer lang, maar mogelijk — dan komen wij tot het jaartal 1371, zoodat Zain al-'ābidīn dan (tot ± 1405) ± 34 jaren zou hebben geheerscht, wat ook reeds een respectabele tijd mag heeten, temeer, daar hij al niet meer zoo jong kon zijn toen hij aan het bewind kwam. De mogelijkheid van twee opvolgende Zain al-'ābidīn's, die men zou kunnen opperen, meen ik niet te mogen aannemen.

waarschijnlijk is, dat hij bij zijn dood nog een „infant son” had. Neemt men dit wèl aan, dan is de t. a. p. genoemde vorstin, die het regentschap over dien „infant son” op zich nam, Zain al-‘ābidīn’s weduwe, terwijl dan het gegeven, dat Bahiah daadwerkelijk geregeerd heeft, zóó zal moeten worden verklaard, dat zij eerst *na* den — dus vroegen en kinderloozen? — dood van dezen jongen, die blijkens de Ying-Yai Shêng-Lan in 1412 zelf koning werd, aan het bewind kwam (zie beneden).

Koningin Bahiah dan riep haar volk op haar echtgenoot te wreken en beloofde hem die daar in zou slagen haar hand. Een eenvoudige visscher was de gelukkige ¹⁾. Deze trok in 1409 persoonlijk naar het Chineesche hof en keerde in 1412 terug om door zijn inmiddels opgegroeiden stiefzoon vermoord te worden, waarop deze den troon beklom ²⁾. Deze jongeling, wiens naam in de Chineesche bronnen niet genoemd wordt, was dus in vrouwelijke lijn de legitieme opvolger uit het geslacht der Malik az-Zāhir’s.

In verband nu met het vaste gegeven, dat Toehan Perboe, de tweede dochter van wijlen Zain al-‘ābidīn, eveneens regeerend vorstin is geweest, zal men wel moeten aannemen, dat de zoo juist genoemde jonge vorst kinderloos overleed en opgevolgd werd door zijn tante Toehan Perboe voornoemd (c. q. — indien zijn dood vóór 1428 viel — eerst nog weer door zijn moeder Bahiah tot dat jaar), die korter of langer het bestuur heeft gevoerd. Deze Toehan Perboe moet als gemaal hebben gehad den „koning”, bedoeld op p. 212-3 der *Notes*, wiens jongere broeder in 1434 naar de Chineesche hoofdstad kwam en daar overleed. Een andere oplossing is niet wel mogelijk, daar verder verteld wordt dat deze koning toen een anderen jongeren broeder naar China zond met de mededeeling dat hij wegens ouderdom de zaken niet meer kon behartigen en derhalve verzocht het bestuur te mogen overdragen aan zijn zoon *A-pu-sai* „who was accordingly appointed king of the country” ³⁾. Deze „koning” kan dus niet de in 1412 opgetreden jonge man zijn, daar deze in 1434 nog niet oud geweest kan

¹⁾ Ying-Yai Shêng-Lan en Ming-geschiedenis (*Notes*, p. 208 en 212)

²⁾ Ying-Yai Shêng-Lan (*Notes*, p. 208).

³⁾ Gelijk bekend erkenden de Noord-Sumatraansche rijkjes het nominale oppergezag van den Chineeschen keizer (vgl. KROM, o. c., p. 339, 357 en 440).

zijn, noch broeders kan hebben gehad¹⁾; evenmin kan dit, in verband met het voorgaande, een andere mannelijke telg der Malik az-Zāhirs geweest zijn. Aangenomen nu dat zijn zoon *A-pu-sai* inderdaad dezelfde is als onze *Abū Zaid Malik az-Zāhir*, een legitieme telg derhalve uit het geslacht der Malik az-Zāhir's, en gegeven dat Toehan Perboe in 1434 de eenige — v. z. v. bekend — nog levende afstammeling was uit dat geslacht, zijn de gedane suggesties zeer wel aannemelijk²⁾. De *A-pu-sai* der Ming-geschiedenis, de *Abū Zaid* van onze munt is dan een zoon van Toehan Perboe voornoemd en haar legitieme opvolger.

IV. Een merkwaardig muntje, mede behorende tot de collectie-Scheffer, is het onder nos. 6 en 7 afgebeelde. De grootte is niet met zekerheid aan te geven, daar er kennelijk een stuk van is afgesneden. De vergrooting is $\pm 2\frac{1}{2} \times$ langs de middellijn en op dezelfde verhouding als die der andere munten. De uitvoering wijkt af van die der andere Pasè'sche munten, die gewoonlijk om den tekst een rand van stippen vertoonen; hier is het beschreven gedeelte ingesloten door een ongebroken cirkel. Voorts onderscheidt zich dit exemplaar door een veel fijnere en regelmatigere stempelgravure. Niettemin ben ik geneigd het muntje voor Pasè'sch te houden aangezien ter eene (achter-) zijde (zie no. 7) duidelijk de lettergroep العادل van العادل leesbaar is, terwijl links nog een paar streepjes zichtbaar zijn, die misschien de ل en ل zijn. Ongetwijfeld is hier het woord السلطان door de muntverminking weggevallen en heeft men dus te maken met den Pasè'schen titel *as-sultān al-'ādil*. Wel ontbreekt de titel *Malik az-Zāhir* bij den naam ter voorzijde, maar dit is ook het geval bij de munt van *Sallāh ad-din* (Hulshoff Pol, o.c., no. 7) en behoeft er hoogstens op te wijzen, dat deze sultans uit een ander geslacht waren dan Malik aš-Šālih en zijn afstammelingen, usurpatoren bijvoorbeeld.

Ten aanzien van de lezing van den naam kan in verband met de beschadiging weinig zekerheid bestaan. Als *gissing* moge het

¹⁾ De Ying-Yai Shêng-Lan (*Notes*, p. 208) spreekt van „one infant son”.

²⁾ Inplaats van „koning” moet men dus in de Ming-geschiedenis ook te dezer plaatse lezen „prins-gemaal”. Vgl. noot 3 op blz. 210.

volgende dienen: Draait men het muntje een kwart slag om, zóó, dat het bewaarde gedeelte van den cirkel om den tekst naar boven gekeerd staat, dan leest men onderaan iets, dat er uitziet als *عبدو* of *عبدو*. Draait men het vervolgens weer in den normalen stand terug, dan ziet men dat de „staart” van de *و* doorloopt in wat een *ل* of *ا* is, links waarvan nogmaals een dergelijk teeken volgt plus een ringetje of o'tje. Het eerste gedeelte, dat als het ware verticaal van boven naar beneden zou moeten worden gelezen, kan — met inachtneming van wat hierboven bij no. I ten aanzien van het wegvallen van de *ب* is gezegd — *عبدو* zijn¹⁾, terwijl het normaal, horizontaal, geschreven gedeelte *الله* kan voorstellen, zoodat het geheel den naam 'Abdullāh, zou vormen, gespeld met *و* (zie boven bij no. I). Dit zou dan een andere 'Abdullāh zijn dan degeen, dien wij uit de bespreking van Hulshoff Pol (no. 6) kennen en die wèl tot het geslacht der Malik az-Zāhir's behoorde²⁾.

Ik opperde zoo juist de mogelijkheid dat wij hier en bij Şallāh ad-dīn met usurpatoren te maken hebben. Afgezien van de geschiedenis met den visscher, die feitelijk geen sultan, doch prins-gemaal was en dus niet zoozeer als usurpator kan worden aangemerkt, zegt de Ming-geschiedenis dat „during the period Wang-li (1573-1619) the reigning family was twice changed and at last their king was a slave”³⁾. Voorts weten wij uit Portugeesche bron, dat een zekere Zain al-'ābidīn⁴⁾ in 1512 van den troon werd gestooten en zijn toevlucht zocht bij zijn verwant, den koning van Java. Hij zou van Afonso d'Albuquerque, in ruil voor zijn onderwerping aan Portugal, steun verkrijgen tot herwinning van zijn troon. Hij kreeg echter spoedig oneenigheid met de Portugeezen, wist niettemin zijn

¹⁾ Schijnbaar is de *و* met de *و* verbonden.

²⁾ Zie ook beneden over de verschillende munten van dezen en/of andere 'Abdullāh's Malik az-Zāhir. ³⁾ Notes, p. 213.

⁴⁾ Deze Zain al-'Ābidīn kan natuurlijk niet degeen geweest zijn, die ± 1405 als oud man moet zijn overleden (zie hierboven p. 210, noot 4). Hij kan misschien wel dezelfde zijn, als die welken Hulshoff Pol noemt op blz. 10 van zijn studie. Aangezien daar echter sprake is van een zekeren 'Abdullāh bin Maḥmūd bin Zain al-'Ābidīn, die in 1513 stierf, moet dan of Zain al-'Ābidīn toen reeds zéér oud zijn geweest, of zijn kleinzoon 'Abdullāh jong gestorven zijn.

troon te herkrijgen, doch werd in 1521 door een Portugeesch-Aroe'sch leger onder Jorge d'Albuquerque, door een tegenpretendent vervangen¹⁾. Tenslotte vertelt de Barros, dat in Pasè toentertijd een „nieuw gebruik” in zwang was, volgens hetwelk het volk herhaaldelijk zijn vorsten doodde en door anderen verving. Er was toentertijd dus gelegenheid tot usurpatie te over.

‘Abdallāh Malik az-Zāhir, ‘Alā’ ad-ūn bin ‘Abdallāh Malik az-Zāhir en Mu'min Malik az-Zāhir²⁾ moet men dan wellicht stellen na de regeerperiode van Abū Zaid Malik az-Zāhir (A-pu-sai) en vóór die van dezen Zain al ‘Ābidīn. Ook is echter mogelijk, dat ook later nog legitieme telgen uit het geslacht der Malik az-Zāhir's op hun beurt usurpatoren hebben verdreven en den troon bezet. Men betreedt hier evenwel volkomen het terrein der gissingen, zoodat hierop niet verder behoeft te worden ingegaan.

Tenslotte doe ik nog hierbij gaan een vijftal reproducties van munten met den naam ‘Abdallāh Malik az-Zāhir. De twee hiervan, waarop hierboven bij de behandeling van de munt van ‘Alā’ ad-ūn bin ‘Abdallāh M. a.-Z. werd bedoeld zijn nos. 10 en 11. In no. 11 is het woord Allāh met drie J's gespeld. In al deze exemplaren heeft men met verschillende typen te doen wat betreft de schrijfwijze, c.q. de wijze van indeeling over de beschikbare ruimte van den naam. Door den heer Hulshoff Pol werd slechts één type van deze munt behandeld. Het feit, dat verschillende typen van munten met den naam ‘Abdallāh M. a.-Z. voorkomen, kan, maar behoeft niet te beduiden, dat wij hier ook met verschillende vorsten van dien naam te maken hebben. Voor het overige moge naar de afbeeldingen (nos. 10 t/m 14) verwezen worden.

Hetzelfde als hier met betrekking tot de munten met den naam ‘Abdallāh opgemerkt geldt ook voor de hier achter onder nos. 8 en 9 afgebeelde twee typen van de munt met het opschrift Zain al-‘ābidīn Malik az-Zāhir.

¹⁾ DE BARROS, *Da Asia*, ed. Lissabon 1773, II, 2, p. 33 sqq; III, 1, p. 502, 514-534. De Barros noemt dezen tegenpretendent *Orfacam*, *Orfacem* (dit laatste in de „Indice”). Hem worden als „Governador” de „Moor” *Moulana* (= Maulānā!) „que naquellas partes entre os Mouros era como o supremo Califa de sua secta” en als „Xabandar” de Heiden *Nina Cunapam* (= Naina Goenawan?) terzijde gesteld, beiden vrienden der Portugeezen.

²⁾ D.i. de vorst, wiens munt door Hulshoff Pol besproken is als no. 5.

Het verbond tusschen Limbotto en Gorontalo

door

J. BASTIAANS.

I

„Limbotto-Gorontalo, Gorontalo-Limbotto” ¹⁾, men hoort deze combinatie nog dagelijks uit de monden van hoofden en bevolking van ieder der tegenwoordige districten Limbotto en Gorontalo van de onderafdeeling Gorontalo. Men geeft er de gelijkheid in rang van deze twee vroegere vorstendommen mede aan en de beteekenis van het verdrag, waarbij een einde kwam aan een periode van twee eeuwen van oorlogvoeren tusschen beide rijkjes, is tot op den huidigen dag groot.

De oudste berichtgever die van het verdrag melding maakt is de Gouverneur der Molukken Padtbrugge ²⁾. Op den 16den Augustus 1677 op het fluitscheepje „De Vliegende Swaen” van Ternate vertrokken, arriveerde Padtbrugge den 2den September ter reede van Manado. Den 5den September werd het anker weer gelicht om naar Kaidipang aan den N. kust te stevenen, alwaar de gouverneur na diverse wederwaardigheden overging in twee Manadoneesche corra-corra's om den 21sten September in Bobading ³⁾ in de baai van Kwandang te landen en de reis te voet naar Limbotto aan te vangen. Aldaar ⁴⁾ aangekomen bericht ons Padtbrugge in zijn journaal het volgende :

¹⁾ De plaatselijke uitspraak volgend schrijf ik Limbotto, in Maleische handschriften vindt men het met één t geschreven; men leest dan ook wel Limboetoe; Gorontaleesch is Limoetoe.

²⁾ *Bijdragen T., L.- en V. v. N.I.*, 3e Volgrees, 2e deel (1867): *Het Journaal van Padtbrugge's reis naar Noord-Celebes en de Noorder-eilanden*.

³⁾ Zeer waarschijnlijk in de baai van Kwandang gelegen, hoewel men mij ter plaatse daaromtrent geen zekerheid kon geven.

⁴⁾ De vestiging Limbotto was toen niet op dezelfde plaats als de tegenwoordige gelegen, doch op een plaats genaamd Lintolo, welke aan het meer van Limbotto gezocht moet worden.

„Donderdag 23 September Zoodat wij dan vervolgens het dorp instapten, wordende een stuk weegs van alle de Grooten tegemoet gegaan, verwelkomt en in ons logement, dat het eerste huis van het dorp was, gebracht. Wordende op het heuscht ontschuldigd van dat de Koningin ¹⁾ zelve den Gouverneur niet kwam verwelkomen, als daartoe niet vermogens noch bevoegd, door een onlangs gemaakt en bezworen verbond, tusschen hen en de Gorontalders, van niet afzonderlijk maar tegelijk met den Gouverneur te spreken”.

„Zaterdag 25 September. Kwamen met den dag de gevolmagtigden van Gorontalo, bestaande uit de Goegoegoes, Kapitein-Laut, enz. Den Gouverneur werd hun komst bekend gemaakt en met eene hunnen last, om namelijk met de Koningin van Limbotto te mogen vergaderen en aanhooren zoodanige voorstellen als den Gouverneur mogt komen te doen”.

Hierop volgt het relaas van de voorstellen, die de Gouverneur in deze vereenigde vergadering van Limbotto'sche en Gorontaleesche Grooten voorbracht. In het contract van 18 November 1667 tusschen Speelman en Sultan Hassan Oeddin van Makassar (Gowa) gesloten erkende bij artikel 17 deze vorst de rechten van Ternate op al de landen van Celebes, gelegen tusschen het eiland Saleier en Manado en op al de landen, welke zich van daar tot Mandar uitstrekken ²⁾. Hieronder vielen dus ook de rijkjes Limbotto en Gorontalo en het doel van de komst van den Gouverneur Padtbrugge was om bekend te stellen, dat Ternate ten aanzien dezer beide rijkjes van deze rechten afstand deed, tot welk einde „de Ternataansche brief van ontslaging en vrijkenning door 's Konings van Ternatens schrijver overluid gelezen, en naderhand door een hunner voornaamste priesters weder overgelezen en in hunne taal vertolkt, opdat een ieder het mogt verstaan en weten”. Toen Padtbrugge vervolgens de kwestie ter tafel bracht van een aantal nog immer onbetaald gebleven vorderingen, die de hem vergezellende pachter Pieter Tidesz had

¹⁾ Genaamd Pongaito; zij was Radja Tohoelijalijo, in het Maleisch vertaald met Radja Dibawah en in later tijd ook wel aangeduid als Radja Koempania. Naast haar stond de Radja To Tilajo, Maleisch Radja Diatas, later ook wel genoemd Radja Negeri.

²⁾ *Bijdragen* l.c. blz. 151 noot 1.

op een tweetal Limbotto'sche Grooten, beweerden de lieden van Limbotto ter vergadering: „dat het echter Gorontaalders waren; schijnende (de lieden van Limbotto) in alle hunne redenen zeer beschroomd te zijn iets tot nadeel van de Gorontaalders te spreken, en bleek uit vele omstandigheden niet duister, dat zij onder vollen dwang en het juk van Gorontalo waren en dat onder schijn van een naauw verband en vriendschap”.

Uit het vervolg van dit opstel zal blijken, dat Padtbrugge hier mistastte. Bij het verbond had ieder der partijen zich plechtig verbonden niets nadeeligs van de wederpartij ooit te zullen uiten en de schroom waarvan Padtbrugge melding maakt zal wel eer zijn oorzaak vinden in de zware vervloekingen, die den overtreders van de verdragsbepalingen bedreigen. Dit komt zoodadelijk nader ter sprake.

Op den 26sten September zette Padtbrugge de reis voort naar Gorontalo, welke nederzetting toentertijd meer landinwaarts lag op een plaats genaamd Loepojo ¹⁾. Den volgenden dag wordt hier opnieuw een vergadering belegd, waar o.a. opnieuw aan de Gorontalesche Radja's (To Tilajo en To Hoelijalija) ²⁾ en Grooten in gezamenlijke vergadering met afgevaardigden van Limbotto de

¹⁾ Dit was althans de plaats waar de vestiging van Gorontalo lag ten tijde van het sluiten van het verbond, wanneer men de oude familieschriften, waaruit ik mijn gegevens put, mag vertrouwen. Men zeide mij, dat deze plaats Loepojo gezocht moest worden op de grens der tegenwoordige onderdistricten Tibawa en Telaga, ongeveer waar thans de kampong Boelota ligt. Doch dit klopt niet met de omschrijving die Padtbrugge geeft van deze ligging, vier jaren na de totstandkoming van het verbond: „Limbotto legt aan het binnenmeer en Gorontalo aan den Noordzijde des strooms, waarlangs zich dit meer en al het water dat het ontvangt Zuidwaarts of in zee loosd; de plaatsen leggen van elkander Z.W. ten W. en N.O. ten N. omtrent drie mijlen”. (t.a.p. blz. 163) Tenzij men aanneemt, dat de loop van de Bolango rivier en de oppervlakte van het meer van Limbotto zich intusschen gewijzigd hebben.

²⁾ Padtbrugge vermeldt nog een derden koning, dien ik niet kan thuisbrengen. Mogelijk is het Ejato, die aanvankelijk Djogoegoe was, doch die zijn echtgenoot Molije, radja To Tilajo van Gorontalo, tijdelijk verving om de totstandkoming van het verbond te bewerkstelligen. Na het sluiten van het verbond deed hij afstand ten behoeve van zijn stiefzoon — zoon uit het eerste huwelijk van Molije met Pomalo — genaamd Polamola.

Ternataansche brief van „ontslaging en vrijkenning” bekendgemaakt werd ¹⁾).

Tijdens mijn verblijf in Gorontalo in 1933/34 mocht het mij gelukken nadere bijzonderheden over dit verbond te weten te komen. Ik kwam in het bezit van een in het Maleisch gesteld handschrift, dat een relaas bevat van dit verbond, terwijl op de achterzijde de inhoud van het verdrag der vijf Gorontaleesche Rijkjes, de Limolo Pahalaa, stond aangeteekend. Het is gesteld op boombastpapier, ter plaatse *foeija* genaamd, dezelfde stof waarvan men in Gorontalo tot voor eenige tientallen jaren stijfstaande baadjes wist te vervaardigen. Als inkt gebruikte men de hars van een Canariussoort, waarvan men het roet na verbranding met nog een aantal andere stoffen mengt. Dezelfde hars gebruikt men thans nog voor verlichting bij plechtige gelegenheden, b. v. in de Kadarnacht, en men noemt ze *tohetoetoe* (= lampoe benar). Het is zeker niet het origineele verdrag en ik betwijfel ook of ooit een schriftelijke overeenkomst gesloten is; vermoedelijk had het adat-interstaatsrecht van dien tijd geen behoefte daaraan, althans niet bij een verbond tusschen twee elkaar in adat zoo nastaaende rijkjes. Een plechtige opzegging van de overeengekomen punten door de *bate-bate* (de „speakers”) — twee in ieder der rijkjes — vermoedelijk in den in het Gorontalosche voor plechtige gelegenheden zoo geliefden *toedjai*-vorm ²⁾ in een vergadering van landsgrooten achtereenvolgens in ieder der rijkjes gehouden en het bekrachtigen der overeenkomst met een offerfeest, waarbij de vervloekingsformulieren werden uitgesproken, aldus zal men zich de totstandkoming van dit verbond hebben voor te stellen. Dat de overeenkomst naderhand uitvoerig door de *sikili*, de hofschrijvers, is te boek gesteld, is zeer waarschijnlijk, doch dit is uiteraard iets anders dan het sluiten van een schriftelijke overeenkomst. Het manuscript, waarvan hierboven

¹⁾ Het verdere doel van Padtbrugge's reis — het zoeken van steun voor de verovering van Siauw — ga ik voorbij als vallende buiten het bestek van dit opstel.

²⁾ De *toedjai* is een Gorontaleesche versvorm, waarvan men in het vervolg van dit opstel voorbeelden kan vinden. Bij plechtigheden dreunen de Bate-bate toepasselijke *toedjai*'s op

sprake is, is vermoedelijk zoo'n teboekstelling; de bezitter daarvan ¹⁾ stamt uit een geslacht, dat vele *sikili's* heeft opgeleverd. Een bijvoeging in het handschrift dateert het stuk 12 Sahban 1084 H. d.i. dus eind November 1673 Christelijke jaartelling. Padtbrugge kwam dus ongeveer vier jaren na de totstandkoming in Gorontalo aan. Zijn de jaartallen in de mij ten dienste staande geslachtstafels van de radja's van Gorontalo en Limbotto juist, dan geschiedde dit onder de Gorontaleesche vorsten Gato en Tidoe hoela (vorstin); de kronieken vermelden echter tevens in strijd daarmede den vader van Tidoe hoela, Bormoelo als den vorst onder wien het verbond gesloten werd. De Limbottosche vorsten ten tijde van de sluiting van het verbond waren Pomontolo en Hato.

Ik laat hieronder thans een vertaling volgen van bedoeld handschrift; aangezien echter hier en daar de Maleische tekst verschil van opvatting omtrent de beteekenis toelaat, gaat de transcriptie van den Maleischen tekst in bijlage hierachter ²⁾.

II

In naam van den barmhartigen en goedertieren God.

Hierbij roepen wij Gods hulp in voor deze Hikajat.

Dit is het relaas van een verdrag en een verklaring en een offerfeest van het land Limboto en het land Gorontalo, die een offermaaltijd hielden van karbouwenvet, het land Gorontalo en het land Limboto.

En indien het land Limboto het land Gorontalo geweld aandoet, zal het bespeuren, dat het land Gorontalo klein (onaanzienlijk) wordt of dat er nog slechts één huis of twee huizen overblijven of tien menschen of twintig menschen en dat er geen staatsie meer bestaat en geen koningschap en geen hoogheid en geen adat en wetten des lands en geen raad of dat het land Gorontalo door het land Limboto onderdrukt wordt. Indien dit het geval wordt met het land Limboto, dat het dan vermorzeld worde en als de zee en als kalkpoeder worde en versmolten als het vet van de karbouw, die geofferd wordt.

¹⁾ TaloeE Jasin, lid van de Madjelis te Gorontalo. ²⁾ blz. 243 - 247.

²⁾ Voor de vertaling der Arabische zinsneden verleende de heer mr. Hasan te Batavia zijn welwillende hulp.

En indien het land niet zoodanig handelt of begeert (te handelen), maar de vorst het alleen wil, of de djogoegoe (rijksbestuurder) of de woelea's of de vorstentelgen of de grooten (des lands), dat zij dan weer vermorzeld worden en als het vet van de karbouw, die geofferd wordt.

(Bijgevoegd in ander handschrift de kanteekening: En nog een zaak behelst het verdrag van het land Limboto met het land Gorontalo. Alwie in het land Limboto en in het land Gorontalo scheiding wil teweegbrengen tusschen het land Limboto en het land Gorontalo, die zal als kalk worden en versmolten als het vet van de karbouw, die geofferd wordt.)

En vervolgens: indien het land Gorontalo het land Limboto geweld aandoet of het land Limboto belastert, zal het bespeuren, dat het land Limboto onaanzienlijk wordt of dat er nog slechts één huis of twee huizen overblijven of tien menschen of twintig menschen en dat er geen staatsie des lands meer bestaat of koningschap des lands en zijn hoogheid en adat des lands en zijn raad of dat het land Gorontalo het land Limboto onderdrukt. Indien dit het geval wordt met het land Gorontalo, dat het dan vermorzeld worde en worde als de zee en stof en kalk en versmolten als vet van de karbouw, die geofferd wordt.

En indien het land niet (zoodanig) begeert (te handelen) of (zoodanig) handelt, maar het de wil van den vorst of van den djogoegoe of van de vorstentelgen of grooten in het land Gorontalo is geweest, dat hun land dan vermorzeld worde en als het vet van de karbouw, die geofferd wordt.

En nog een zaak behelst het verdrag van het land Limboto met het land Gorontalo: alwie in het land Limboto en in het land Gorontalo scheiding wil teweegbrengen tusschen het land Limboto en het land Gorontalo, die zal vermorzeld worden tot kalk en versmolten als het vet van de karbouw, die geofferd wordt.

En nog een zaak behelst het verdrag van het land Gorontalo met het land Limboto. Indien het land Gorontalo iets onderneemt tegen het andere land (bovengevoegd: Limboto) of eenig ander land of iemand anders of een slechte daad verricht ¹⁾ (of iemand

¹⁾ De woorden *mendjadi aboe* kan ik niet thuisbrengen. Mogelijk een verschrijving

anders belastert en dit geschiedt zonder rechtsregels en zonder beraadslaging en zonder rechtvaardigheid, dan wil het land Gorontalo (bovengevoegd: Limboto) niet samengaan met het land Limboto (bovengevoegd: Gorontalo)¹⁾. Wanneer zoodanig gehandeld wordt, dan treft het land Gorontalo ook de vervloeking²⁾, d. i. wordt vermorzeld en als het vet van de karbouw, die geofferd wordt. En indien het land Limboto het andere land geweld aandoet of belastert of eenig ander land of iemand uit het andere land (bovengevoegd: dan wil het land Gorontalo niet samengaan met het land Limboto). Wanneer zoodanig gehandeld wordt, dan treft ook het land Limboto de vervloeking en wordt vermorzeld en wordt als het vet van de karbouw, die geofferd wordt.

En nog een zaak behelst het verdrag van het land Limboto met het land Gorontalo. Indien er moeilijkheden in het land Limboto zijn, dan mogen deze niet (alleen) besproken of verholpen worden, maar helpt het land Gorontalo het land Limboto en bespreekt ze of verhelpt ze tezamen met het land Limboto. En wanneer er eenige zoodanige moeilijkheid in het land Gorontalo is, dan mag deze niet (alleen) besproken en verholpen worden door het land Gorontalo, maar helpt het land Limboto het land Gorontalo en bespreekt ze of verhelpt ze tezamen met het land Gorontalo.

En nog een zaak; wanneer er in het land Limboto iemand is, die moet worden veroordeeld of beboet of iemand, die tot een lijfstraf is veroordeeld (?) (*dirapang*?) of iemand die een overtreding heeft begaan, dan mag hij niet worden veroordeeld en niet worden beboet en niet in het ongelijk worden gesteld door het land Limboto, maar helpt de vorst van Gorontalo het land Limboto om gezamenlijk te veroordeelen... (*dipedihkan*?) en een lijfstraf op te leggen (*merapangkan*?) en in het ongelijk te stellen. En wanneer er opbrengst is (van zoo'n rechtszaak) dan wordt die in drieën verdeeld; aan het land Gorontalo twee deelen en aan het land Limboto één deel.

En nog een zaak. Wanneer het land Limboto iemand heeft, over wien beraadslaagd moet worden, dan zitten de vorst van

¹⁾ De bovenvoegingen zijn juist, vgl. ook de volgende zinsnede.

²⁾ Ik vertaal *sembah* met vervloeking. Typisch is, dat de bezitter van het stuk las *soembah* en beweerde, dat dit een verschrijving van *soempah* was; eveneens las hij *persoembahan* i. pl. v. *persembahan*.

Gorontalo of de djogoegoe of de hoekoem of de kapitan laoet of de woelea loelipoe (bovengevoegd : of de walaäpoeloe) tezamen met het land Limboto om recht te spreken. Wanneer er nu opbrengst is, dan wordt die verdeeld en krijgt het land Limboto daarvan veel dan wel weinig, dan wel kan het ook wel aan die persoon gegeven worden. En wanneer er iets dergelijks in het land Gorontalo geschiedt, dan handelt het land Limboto overeenkomstig.

En nog een zaak wordt overeengekomen. Wanneer het land Limboto en het land Gorontalo een plan (wensch) hebben of wanneer het land Gorontalo een stad bouwt of het land Limboto, dan helpt het land Gorontalo in Limboto en het land Limboto in Gorontalo ¹⁾.

Nog een zaak. Indien er een afgezant van een groot land komt, een afgezant van onzen broeder (welgezind of verwant land) dan ontvangen Gorontalo en Limboto hem gezamenlijk. Wanneer hij in Gorontalo komt, gaat het land Limboto naar Gorontalo, indien hij in Limboto komt, gaat het land Gorontalo herwaarts naar Limboto ²⁾.

En nog een zaak wordt overeengekomen tusschen het land Gorontalo en het land Limboto. Indien er onderdanen van het land Limboto zijn, die de heerschappij van het land Limboto niet meer willen erkennen, dan trekt de vorst van Limboto alleen uit om deze onderdanen die de heerschappij niet meer willen erkennen, te onderwerpen. Indien de zaak kan worden verhoed, of zij zich onderwerpen, dan is de zaak daarmee afgelopen. En indien zij hardnekkig zijn of zich niet onderwerpen dan helpt het land Gorontalo het land Limboto om hen gezamenlijk te onderwerpen. En wanneer dat land dan onderworpen is, en de helft is weggevlucht of de helft gedood of de helft is gevangen gemaakt en de vluchtelingen en ook de gevangenen en ook het land zijn onderhoorig aan den vorst van Limboto, en het onderwerpt zich, dan wordt alleen de krijgsbuit en het geroofde door het land Gorontalo met het land Limboto gedeeld; aan Gorontalo twee deelen, aan Limboto één deel.

En nog een zaak. Wanneer dat land onderworpen wordt, en alles wordt krijgsgevangen (en buit) gemaakt, dan wordt dat

¹⁾ De Maleische tekst is hier verward.

²⁾ Het stuk is kennelijk in Limboto geschreven.

maar naar schatting tusschen Gorontalo en Limboto verdeeld. Indien het wordt teruggegeven aan dat land, dan moet dat ook geschieden door het land Limboto en het land Gorontalo en indien het cijns geeft, dan gaan daarvan twee deelen naar het land Gorontalo en één deel naar het land Limboto. En wanneer iets dergelijks het land Gorontalo overkomt, dan gebeurt eensgelijks.

En nog een zaak wordt overeengekomen. Wanneer de vorst van Gorontalo en de vorst van Limboto aan de onderdanen van de vorst van Limboto en de vorst van Gorontalo den cijns vragen of wie dan ook daartoe bevolen wordt, hetzij de vorstentelgen of de woelea loe lipoe of de grooten, laat zij dan vooral niet meer vragen (dan hun toekomst), zoodat gij ¹⁾ aan dien lasthebber verzoekt, indien hem iets gegeven wordt, dat dit niet vermeerderd of verminderd wordt; wanneer te weinig wordt gevraagd of teveel, dan wordt hij beboet.

En nog een zaak wordt overeengekomen. Indien het land Gorontalo alleen uitvaart naar Tomini of de Grooten of de vorstentelgen of wijzelf of (indien het) den vorst van Gorontalo afvaardigt of den djogoegoe of den woelea loe lipoe of den kapitan laoet of (mogelijk bedoeld: en) deze personen plegen onrecht of belasteren Gorontalo en Limboto, zeggende tegen de onderdanen van den vorst van Gorontalo of tegen de onderdanen van den vorst van Limboto, dat Gorontalo goed is en het land Limboto slecht, dat dezen menschen Gods vloek moge treffen en zij vermorzeld mogen worden als het vet van de karbouw, die geofferd wordt. En indien het land Limboto diergelijks doet, dan wordt het vermorzeld en als het vet van de karbouw, die geofferd wordt.

En nog een zaak wordt overeengekomen tusschen het land Gorontalo en het land Limboto ten aanzien van de onderdanen van de vorst van Limboto en de vorst van Gorontalo. Tamalate is onderdaan aan den vorst van Gorontalo en de grens met het land Gorontalo is Saesoe-Masaboekoe en onderworpen aan den vorst van Limboto zijn de menschen tot Togian, Njoeala en de grens is

¹⁾ Het gebruik van het woord *engkau* bevreemdt hier. In het plaatselijk Maleisch, waar — althans tegenwoordig — het Manadoneesche-Maleische *ngana* en *ngoni* gemeenzaam is, klinkt echter *engkau* deftiger dan in de Maleische landen.

Saoesoe-Masaboekoe met den vorst van Gorontalo over Saoesoe.

En zoo luidt nog de overeenkomst van het land Limboto met het land Gorontalo, die verstaanbaar is aan al wat er in de zeven hemelen en zeven onderwerelden is, aan al wat zich in den hemel en in de hel bevindt en alwie deze overeenkomst wijzigt, het land Limboto of het land Gorontalo, zal ongeloovige worden in het hellevuur tegen wien wij bescherming zoeken bij God, en zijn land zal vernietigd worden en worden als de zee of worden als het vet van de karbouw, die geofferd wordt.

En zooals het woord Gods luidt in den Koran: *Wa'd al-karim lā jataghajjaru*, dit beteekent, dat een plechtige overeenkomst onveranderlijk is; en nog een woord Gods: *Inna 'llāha lā jukhlifu 'l-mī'āda*, dit beteekent: inderdaad, God verzaakt zijne beloften ten eenen male niet; en het land Limboto en het land Gorontalo veranderen insgelijks hunne overeenkomst niet. Het einde van het ware en volledige geschrift, bij God, bij God, bij God, bij de pen Gods, bij den profeet Gods.

(Bovengevoegd: Het jaar 1084, op den 12den Sa'ban op een Zaterdag en begonnen op den tijd van de dloeha-salat en beëindigd op den tijd van de middag-salat).

Vatten wij den inhoud van dit geschrift samen dan vermeldt het de volgende punten van het verbond:

1) De beide rijkjes zullen geen gewelddadigheden meer tegen elkaar ondernemen. Het feit dat men veelal poogde de schuld voor strooptochten op elkaars gebied en in elkanders invloedssferen in de Tomini-bocht te werpen op den aanvoerder der benden of op een of ander dignitaris, gaf vermoedelijk aanleiding om overeen te komen, dat ook gewelddadigheden, die tegen den wil van het land — waaronder men dan de gezamenlijke lands-grooten heeft te verstaan — door den vorst alleen of door den Djogoegoe of door de vorstentelgen of een der andere Grooten op eigen houtje zouden worden bedreven, aanleiding zouden geven, dat het land van den overtreder zoowel als deze zelf door de vervloeking zouden worden getroffen.

2) Men zal elkander niet belasteren. Hij, die dit doet en scheiding tusschen beide rijkjes wil teweegbrengen, wordt getroffen door de vervloeking.

3) Niet alleen zal men niets tegen elkaar ondernemen, maar ook tegen andere rijkjes of andere personen dan menschen van Limbotto en Gorontalo zal men niet dan na gezamenlijke beraadslaging iets beginnen.

4) Moeilijkheden in elk der rijkjes mogen niet alleen worden opgelost; bij moeilijkheden in Limbotto zullen de landsgrooten van Gorontalo mee beraadslagen en een oplossing helpen zoeken en omgekeerd.

5) Bij rechtszaken zal men in de rechtbank ook den radja, den djogoegoe, den kapitan laoet, den hoekoem of een der woelealoe lipoe van het andere land zitting geven; van de opbrengst van zoo'n zaak (in den vorm van boeten b. v.) komt één derde aan het land waar de berechting plaats vond en tweederde aan het andere.

6) Groote plannen zooals het bouwen van een nieuwe kotta worden met wederzijdsche hulp uitgevoerd.

7) Afgezanten van andere rijkjes zullen nimmer afzonderlijk ontvangen worden, doch steeds door de Grooten van beide rijkjes tezamen. Men vindt hiervan een voorbeeld bij de ontvangst van Padtbrugge.

8) Wanneer er onderdanen van Limbotto in opstand komen, zal Limbotto eerst pogen zelf hen te onderwerpen. Gelukt dit niet, dan trekken Limbotto en Gorontalo gezamenlijk uit en krijgt Gorontalo van den krijgsbuit tweederde; indien het onderworpen land cijns geeft, krijgt Gorontalo daarvan eveneens tweederde. Wanneer het buitgemaakte aan het onderworpen land wordt teruggegeven, dient dit gelijkelijk door Limbotto en door Gorontalo te geschieden. De maleische tekst maakt onderscheid tusschen het geval dat de helft der opstandelingen gedood of gevangen gemaakt wordt of op de vlucht slaat — in welk geval alleen de krijgsbuit verdeeld wordt — en het geval, dat alles krijgsgevangen of buit gemaakt wordt, in welk geval alles naar schatting tusschen Limbotto en Gorontalo wordt verdeeld en Gorontalo ook van eventueelen cijns tweederde deel ontvangt. De zin van deze onderscheiding is mij echter niet duidelijk en de maleische tekst is hier zeer verward. Komt Gorontalo in dezelfde moeilijkheden te verkeeren met zijn onderhoorige volken, dan geldt m.m. hetzelfde voor hulpverleening en buitverdeeling voor Limbotto. Het is niet geheel duidelijk of in dit geval ook Limbotto tweeder-

de van buit en cijns ontvangt, evenmin als geheel duidelijk is of ook Limbotto van Gorontalo'sche rechtszaken tweederde der opbrengsten ontvangt.

Drie gevallen in de geschiedenis der beide rijkjes doen vermoeden dat bij gezamenlijk optreden het vaste aandeel in winsten en lasten van Limbotto slechts de helft bedraagt van dat van Gorontalo. Valentijn vermeldt n.l. het volgende (blz. 220 der uitg. Keijzer 1856): „Omtrent 1704 of 1705 schonk de E. maatschappij dit dorp (Gorontalo) en Limbotto aan den Koning van Ternate, doch de dorpelingen wilden onder hem niet staan. Deze Gorontalers en Limbotters zijn om hunnen opstand tegen den koning van Ternate en tegen de E. maatschappij in 1681 (gelijk wij hierna breeder toonen) weder opnieuw na hunne verovering gedoemd om jaarlijks 150 balken van 26 voet lang, 2½ voet breed en vijf duim dik te leveren, waarvan de Gorontalers tweederde en die van Limbotto eenderde opbrengen moeten.”— Een tweede dergelijke verdeling werd getroffen toen tijdens den Java-oorlog door de beide rijkjes soldaten geleverd werden; ook toen leverde Limbotto slechts de helft van het aantal van Gorontalo.— En tenslotte verkreeg Padtbrugge volgens zijn journaal van 1677 bij zijn verzoek om steun in de verovering van Siauw op de Spanjaarden twee kora²s van de Gorontaleezen en één van de Limbotters. Indien deze lasten in een verhouding één op twee verdeeld zijn, is het ook niet onwaarschijnlijk, dat de voordeelen die gezamenlijk verworven werden eveneens in dezelfde verhouding verdeeld werden.

9) Beide rijkjes komen overeen aan hunne respectieve onderdanen of onderhoorige volken niet meer cijns te vragen dan hun toekomst. Wanneer degene die opdracht heeft ontvangen om cijns in te vorderen, zij het de vorst zelf of de anak Radja of de woelea loe lipoe of de Grooten, teveel of te weinig vraagt, dan wordt hij beboet (door de gezamenlijke rechtbank volgens punt 5) hierboven).

10) Ten aanzien van de aan de beide rijkjes onderworpen volken in de Tominibocht wordt de volgende regeling getroffen. De grens van de invloedssfeeren ligt bij Saesoe-Masaboekoe in de Tominibocht; Tamalate, eveneens in de Tominibocht, zal Gorontaleesch zijn, het eiland Togian en Njoeala (waar gelegen?) vallen onder Limbotto.

III

Als derde en laatste deel van dit opstel, wil ik het een en ander mededeelen omtrent de geschiedenis van de totstandkoming van het verbond, zooals die onder de Gorontalesche hoofden bekend is uit verschillende oude familiegeschriften (kronieken en geslachtslijsten) en mondelinge overleveringen ¹⁾.

Voor het begin van de twisten tusschen Gorontalo en Limbotto hebben wij volgens de oude verhalen terug te gaan tot den tijd van de regeering van vorst Wolango van Gorontalo en vorstin Molije van Limbotto, die gehuwd waren. Wij moeten hen in de vijftiende eeuw plaatsen. Te dien tijde kende men in Gorontalo en Limbotto nog niet het tweekoppig Radjaschap, dat ons uit latere jaren — ook uit de hierboven geciteerde mededeelingen van Padtbrugge — bekend is.

Uit dit huwelijk werd een zoon geboren, genaamd Polamolo. Toen deze reeds volwassen was vatten Wolango en Molije het plan op om op krijgstoct in de Tominiboct uit te gaan, teneinde ieder voor het eigen rijk het getal zijner (harer) onderdanen te vermeerderen. De regeering over Limbotto en Gorontalo werd daarop aan Polamolo overgedragen, die aldus de eerste Radja van beide rijkjes werd, genaamd „Olongia Mobälanga”, d.w.z. de heen en weer trekkende vorst, die de eene zeven dagen in Gorontalo residentie hield en de andere zeven dagen te Limbotto.

Wolango rustte een vloot uit en vertrok uit de baai van Gorontalo, westwaarts varende langs de kust. Molije vertrok uit de monding van de Pagoejamanrivier, toen de haven van Limbotto aan de Z.kust, en stak over naar de Togianeilanden, om bij Tandjoeng Api weer aan den wal van Celebes te komen. Vanhier westwaarts varende stuitte zij bij Saoesoe op Wolango en zijn benden.

Hier vinden wij in dit verhaal dus den grond voor de grensregeling die bij het sluiten van het verbond tot stand kwam (zie boven punt 10). De terugtoct werd onder meevoering van buit en slaven gezamenlijk gemaakt.

¹⁾ Een zeer groot deel van het hieronder medegedeelde is afkomstig van den heer TaloeE Jasin te Gorontalo, een ander deel uit gegevens mij verstrekt door den thans gepensionneerden Djogoegoe van Limbotto, den heer Oli I, wien ik beiden hierbij hartelijk dank zeg.

De benden van Gorontalo werden aangevoerd door den Woelea loe lipoe Bilinggata ¹⁾, genaamd Hilibala, die optrad als Loentoe-doeloengo d.i. geleider, gids, voorrijder, die van Limbotto door den moedigen, maar wreedten Woelea Tibawa, genaamd Hemoeto. Op den terugweg nu verwisselden Hemoeto en Hilibala van functie: Hemoeto werd Loentoe-doeloengo van den vorst van Gorontalo Wolango en Hilibala werd Loentoe-doeloengo van diens echtgenoot de vorstin van Limbotto Molije.

Op dezen terugtocht pleegde volgens het verhaal Molije overspel met Hilibala en dit werd de eerste oorzaak van de verwijdering tusschen beide rijkjes. Hoewel Polamolo als vorst van beide rijken trachtte den vrede te bewaren, was het vooral aan den woelea Tibawa Hemoetoe te wijten, dat honderden Gorontaleezen gedood en gevangen genomen werden door de Limbotters. Honderden doodshoofden van gesnelde Gorontaleezen op den berg Hoentoelobohoe getuigen daar nog van. Dit verdoot Polamolo zoozeer, dat hij besloot op een zwerftocht uit te gaan (molëjango). Met zijn tochtgenooten westwaarts uitzeilen de, kwam hij aan de rivier Boentajodaä (bij het plaatsje Marissa in de Tominibocht uitkomend) en voer de rivier op. Bij het baden kronkelde zich op een gegeven oogenblik een haarstreng van wel anderhalven vadem om zijn heupen. Verder stroomop varend zagen hij en zijn tochtgenooten plotseling een vrouw wegvluchten, die geheel omhuld was door haar zeer lange haren. Zij bleek de dochter te zijn van den vorst van Boehoe Ponelo en heette Hijahoelawa. Polamolo huwde haar en verbleef eenigen tijd in haar land, totdat men hem naar Gorontalo terugriep. Inmiddels verwachtte Hijahoelawa een kind van hem en na zes maanden zwangerschap schonk zij het leven aan een zoon, die vanwege zijn buitengewone eigenschappen den naam van Limonoe of Jilimonoe d.i. buitengewoon van lichaamsbouw en uiterlijk, kreeg.

¹⁾ *Woelae loe lipoe* beteekent stut, ruggegraat van het rijk. Het grootte aantal vazalvorstjes, die de opperheerschappij van den vorst van Gorontalo erkenden, vond zijn overkapping in vier van de voornaamste dezer Olongia's, die den titel *Woelea loe lipoe* droegen. Ik hoop gegevens over de oude structuur van het Gorontalo'sche Rijk in een apart artikel te publiceeren.

Nauwelijks geboren reinigde men hem in de rivier Pimpine. In het midden van deze rivier verheft zich een rots, die een grot vormt. Het water daarin blijft zelfs bij de hevigste bandjir helder en vechthanen, die men in dit water baadt, zijn onoverwinnelijk. Geen wonder, dat Limonoe op vijfjarigen leeftijd reeds bekend was om zijn handigheid in het vangen van maleo's¹⁾, die in grooten getale op het strand te Marissa broeden, en dat hij in alle soorten spelen uitblonk. Toen eens zijn speelgenooten hem zeiden, dat hij ongetwijfeld zijn uitzonderlijke eigenschappen dankte aan het feit, dat hij nooit een vader had gehad, vroeg Limonoe aan zijn moeder, wie zijn vader was geweest. Toen zijn moeder hem ingelicht had dat zijn vader vorst was van een groot rijk, in het Oosten gelegen, vertrok Limonoe ondanks zijn jeugdigen leeftijd van tien jaar op zwerftocht. Het gelukte hem na veel ontberingen uiteindelijk Gorontalo te bereiken. Zooals gebruikelijk werd op het erf van den Radja ook den namiddag na Limonoe's aankomst het balspel beoefend²⁾, waarbij de omstanders een voor een aan de beurt komen. Limonoe had op deze wijze gelegenheid zijn bijzondere vaardigheid te toonen en den omstanders verbaasde dit zoo, dat men hem voor den Radja leidde. Nu bleek al spoedig dat Limonoe de eigen zoon van den Vorst was en hij bleef in het vorstenverblijf wonen. Hier vernam hij de gewelddadigheden van Hemoeto, waaronder Gorontalo te lijden had. Limonoe besloot daarop Hemoeto tot een tweegevecht uit te dagen en vertrok naar Limbotto, gewapend met zijn korte kris (*eloeto*). Te Limbotto aangekomen trof hij den gevreesden aanvoerder in zijn tuin aan, bezig met dezen te wieden.

De geheele tuin echter was omheind met een sterke pagger van nibonghout en nergens was een deur te bekennen. Limonoe sloeg met een steen op het hout, zoodat Hemoeto vroeg, wie daar op zijn pagger durfde te slaan. Hierop antwoordde Limonoe: „Ik, Uw kleinzoon”, waarop Hemoeto zeide: „Wanneer gij werkelijk mijn kleinzoon zijt, zie dan maar dat gij binnenkomt; in mijn omheining is geen deur”. Snel gooide Limonoe nu een steen

¹⁾ Een hoenderachtige vogel, die op het strand broedt en zeer groote, smakelijke eieren legt.

²⁾ Gor: *mosepa*, gespeeld met een rotanbal, *hoetia* genaamd (RIEDEL, *De landschappen* enz. blz. 145).

tegen de overzijde van de pagger, teneinde Hemoeto af te leiden en was met één sprong binnen de omheining. Op dit moment kreeg Hemoeto het gevoel dat er onder de Gorontaleezen een bijzonder man moest zijn opgestaan (*mapilotode*). Limonoe vroeg vervolgens aan Hemoeto hem schermen (*main silat*) te leeren, doch onder het spel kwamen al spoedig de wapens (*eloeto*) eraan te pas en ontstond een ernstige strijd. Uiteindelijk gelukte het aan Limonoe om Hemoeto een stuk van het oor af te snijden. Toen Hemoeto dit stuk van zijn oor getoond werd, geraakte hij zoo beschaamd, dat hij wegliep en het bosch introk. Tot op den huidigen dag weet men niet wat er van hem geworden is en waar zijn graf is.

Behalve dit verdwijnen van Hemoeto was ook de rivaliteit tusschen de legeraanvoerders van Limbotto en Gorontalo, Hemoeto en Hilibala, een oorzaak van de verwijdering tusschen beide rijkjes. Volgens de oude verhalen lieten beide Woelea's na hun terugkeer van de Tominibocht karbouwen van ieder van hen tegen elkaar vechten, waarbij de karbouw van Gorontalo twee malen won en die van Limbotto eenmaal. Men maakte spotdichten op de verliezende partij, die omgekeerd weer antwoordde, dat weliswaar de karbouwen hadden verloren, maar daarom de menschen nog niet.

Een vierde en zeer ernstige aanleiding tot de oorlogen tusschen beide rijkjes was de moord door de landsgrooten van Limbotto op vorst Polamolo. Polamolo had opdracht gegeven op de grens van Limbotto en Gorontalo te Dehoewalolo een hut te bouwen. Toen hij op een dag na zeven dagen het bestuur te hebben gevoerd in Gorontalo zich op weg begaf om de volgende zeven dagen in Limbotto de regeering waar te nemen, en zich juist voor de monding van de rivier Nangoloboenggalo op het meer van Limbotto bevond, zag hij rook van de etenkokende kappers en sleepers van Limbotto, die hout voor de hut aanvoerden.

Polamolo vroeg aan de olongia's die hem begeleidden wat dat donkere en zwarte te beduiden had, waarop zijn begeleiders hem zeiden dat dat immers het volk van Limbotto was, dat hout voor de hut in Dehoewalolo aan het kappen en sleepen was. Polamolo zweeg hierop, maar de Limbotto'sche Hoofden legden zijn woorden als een belediging aan het adres van Limbotto

uit, want de vorst wist immers dat men bezig was zijn huis in Dehoewalolo te bouwen. Vooral de onlongia's van Doenita en Hoengajo duiden hem zijn woorden ten kwade en zeiden dat Limbotto, het land van zijn moeder, door den vorst beleedigd was en donker en zwart genoemd, terwijl het land van zijn vader, Gorontalo, door den vorst was verheerlijkt. Polamolo werd door de Grooten van Limbotto vervolgens gedood en zijn hoofd werd in Gorontalo, zijn lichaam in Limbotto begraven.

Bijna een eeuw later laaiden de twisten opnieuw op. Men kende toen in Gorontalo en Limbotto reeds het tweehoofdig vorstenbestuur, waarvan ook Padtbrugge rept ¹⁾. Tijdens de regeering van den Olongia To Hoelijalijo, van Limbotto, genaamd Doelapo, stuurde deze zijn zoon en lateren opvolger Tilahoenga naar Ternate om aldaar van Koning Baboellah van dit Rijk hulp te vragen in den oorlog tegen Gorontalo. De Olongia To Tilajo van Limbotto was toen Hoemonggiloe, waarvan bekend is, dat hij naar Ternate ging om den vorst aldaar te helpen in een binnenlandschen oorlog. Hij huwde een zuster van den vorst van Ternate, genaamd Djoe Moe'min. Hij nam in Ternate den Islamietischen godsdienst aan en voerde die na zijn terugkomst in Limbotto in. De kronieken vermelden hiervoor het jaartal 1562. In Gorontalo regeerde toen de Olongia To Tilajo Amai en de Olongia To Hoelijalija Toelijaboe. Amai huwde op een van zijn krijgstochten in de Tominibocht met een dochter van den vorst van Koemodjolo, van moederszijde afstammende van de vorsten Palasa van Sijendeng, die weer in nauwe familierelatie met de vorsten van Ternate stonden. Vermoedelijk huwde dezelfde vorstendochter, genaamd Owoetango, ook met den vorst van Ternate Djoengara, want de kronieken vermelden, dat de zoon uit dit huwelijk gesproten, genaamd Matolodoelahoe, dezelfde moeder had als de Sultan van Ternate Sahariboelan, de kleinzoon van den hooger genoemden Baboellah. Genoemde Matolodoelahoe volgde zijn vader Amai als Radja Oedik of Olongia To Tilajo op. Onder zijn bestuur valt de Islamiseering van Gorontalo, door Ternataansche familieleden van Matolodoelahoe bewerkstelligd. Men

¹⁾ Vermelding van de reden die de overlevering opgeeft voor deze splitsing der vorstelijke waardigheid stel ik uit tot een andere gelegenheid.

vindt hiervoor het jaartal 1589 opgegeven ¹⁾. Uit het bovenstaande ziet men dat beide rijkjes reeds eenige relaties met Ternate onderhielden. Het schijnt echter dat het eerste verzoek om hulp, door den Limbotto'schen vorstenzoon Tilahoenga gedaan, voorloopig zonder gevolg is gebleven, althans de kronieken maken eerst veel later melding van Ternataansche hulp aan Limbotto, toen Tilahoenga zijn vader reeds was opgevolgd. In Gorontalo was Matolodoelahoe ook reeds door zijn zoon Pongoliwoe als Olongia To Tilajoe opgevolgd, terwijl de echtgenoot van Matolodoelahoe, genaamd Woeletileni, als dochter van hooger genoemde Toelija-boe Olongia To Hoeljalijo geworden was. De kronieken vermelden dan een tweede poging van Limbotto om de hulp van Ternate tegen Gorontalo te krijgen en inderdaad gelukte dit aan Detoebija, zoon van den Olongia To Tilajo van Limbotto Hoemonggilo en de Ternataansche vorstendochter Djoe Moe'min; Gorontalo werd volkomen verslagen en de dochter van Matolodoelahoe en Woelatileni, genaamd Pohelio of Mboheleo, werd als krijgsgevangene naar Ternate gevoerd, waar zij echter weldra in het huwelijk trad met den vorst Djoe Mangopa. Toen haar moeder Woelatileni stierf kreeg zij vergunning naar Gorontalo terug te keeren om deze als Radja Hilir op te volgen. Haar man was intusschen n.l. te Ternate reeds overleden, reden waarom zij ook wel bekend staat als Djoe Baloe.

Het was deze Pohelio, die ondanks haar connecties met Ternate — zij was immers ook broersdochter van Sultan Sahariboelan — besloot den Hohoehoe, ongeveer te vertalen met Rijksbestuur-

¹⁾ In verschillende geslachtslijsten en kronieken vindt men jaartallen der Christelijke jaartelling vermeld. Volgens mijn zegsman zijn deze later in de kronieken opgeteekend. Een zoon van Radja Wadipalapa (1836-1849), genaamd Tilahoenga, later vorst van het rijkje Bolango geworden, stond bekend om zijn buitengewoon geheugen; wanneer iemand ook maar eenmaal zijn stamboom opzeide wist Tilahoenga die voor goed. Tilahoenga gaf indertijd aan den Assistent-Resident Riedel op, welke vorsten er in Gorontalo regeerden tijdens de onderscheidene Compagniesdienaren en later Gouvernementsambtenaren. Aldus zou men de jaartallen der Chr tijdrekening gevonden hebben. Dit verklaart echter niet hoe men aan jaartallen in deze kronieken komt voor de Islami-seering der beide rijkjes, tenzij men aanneemt dat de Islami-etische jaartelling door contact met handelaren ook voordien gebruikelijk was.

der ¹⁾, Boemoelo naar Gowa te sturen teneinde aan den grooten rivaal van Ternate hulp te vragen voor een revanche.

Boemoelo voelde hier eigenlijk niet veel voor, aangezien hij reeds met den chatibidaä, te omschrijven als hoofdpenghoeloe, genaamd Ejato, plannen had gemaakt om tot een verbond met Limbotto te komen. Maar aangezien Poheloe dreigde hem haar toestemming te weigeren voor zijn huwelijk met Ti Doehoela, kleindochter van Matolodoelahoe, voldeed hij noode aan haar bevel.

Met hulp van Gowa werd Limbotto volledig verslagen en werden de beide dochters en de zoon van de vorstin van Limbotto Momijo, die haar vader Tilahoenga inmiddels was opgevolgd, gevangen genomen. De beide dochters, genaamd Ntobango en Tiliaja, werden onder geleide van drie bate-bate, genaamd Mopatoe Langolo, Mopatoe Hoelita en Mopatoe Tanijo, naar Gowa gevoerd ²⁾. De zoon, genaamd Pomontolo, werd naar Mangoedjoe (Mandar) gevoerd. De beide Limbotto'sche prinsessen genoten aanvankelijk in Gowa een zeer slechte behandeling. Gowa werd toen door een groote droogte bezocht, zoodat men slechts met moeite met een honderd vademmen lang touw één enkele geleding van een bamboe vol met water uit de put bij het huis van den vorst kon putten. Op een dag vroegen beide prinsessen om zich bij de put te mogen baden. En ziet, het water steeg totdat het over den rand vloeide en zij gooiden het water over zich heen met een mand, aangezien men haar geen emmertje had willen geven, en uit de mand liep het water niet weg. De vorst van Gowa vroeg haar daarop om het te laten regenen, en werkelijk daalde er regen neer. De prinsessen werden daarna met onderscheiding behandeld, doch nog andere plagen bezochten het land. De vorst besloot haar toen met een groote vloot terug te zenden naar Limbotto teneinde alle door de Gorontaleezen geroofde goederen en onderdanen terug te veroveren en Gorontalo aan Limbotto onderworpen te maken. Toen de vloot ter hoogte van Tolinggoela (aan de grens van Boewool in het tegenwoordige onderdistrict Soemalata gelegen) was gekomen, ontmoette men

¹⁾ Zie de noot op 228.

²⁾ Deze lezing is ontleend aan het artikel *Asal-oesoelnja orang-orang Boalems* in het maandschrift *Po-noewa*, uitgave van het Gorontalo Instituut ddo. 31 Mei en 30 Juni 1933 nos 7 en 8.

daar de afgevaardigden van Limbotto, waar het heugelijk nieuws van de terugkeer van Ntobango en Tilaja reeds was doorgedrongen. Onder hen bevonden zich de hohoehoe Popa en de Woeleja loe lipoe Pomalo. Op een eilandje voor Boelontijo (Soemalata), Lihoetokalo geheeten, werd halt gemaakt. Popa en Pomalo trachtten de aanvoerders van de Gowa'sche vloot hier te bewegen terug te keeren, daar zij een hernieuwden oorlog met Gorontalo wilden vermijden, doch dezen waren daartoe niet bereid, aangezien zij aan hun opdracht nog niet voldaan hadden.

Ook in Gorontalo was inmiddels het gerucht van de komst van een groote Gowa'sche vloot doorgedrongen. Boemoelo liet toen twee gantangs goud verzamelen en zond hiermede den Chatibidaa Ejato uit teneinde de Gowa'sche vloot te ontmoeten en de aanvoerders van een krijgstoct tegen Gorontalo te weerhouden. Inderdaad wist Ejato den woelea loe lipoe Pomalo en den hohoehoe Popa te ontmoeten en door zijn tactvol optreden zich van hun steun te verzekeren, nadat hij beloofd had dat Gorontalo al het geroofde aan Limbotto zou teruggeven. Aan de Gowa'sche aanvoerders verklaarde hij, dat Gorontalo zich aan Limbotto zou onderwerpen en toen hij ook nog het medegebrachte goud onder de Kraengs verdeelde stemden zij toe naar Gowa terug te keeren. De beide vorstendochters keerden naar Limbotto terug en daarna wist de bate-bate Mopatoe Tanijo ook Pomontolo's bevrijding te bewerkstelligen.

Een andere lezing over deze episode luidt als volgt ¹⁾. Ntobango en Tiliaja gingen onder geleide van Mopatoe Hoelita en Mopatoe Tanija naar Gowa, Pomontolo werd onder geleide van Mopatoe Langolo naar Mamoedjoe (Mandar) gevoerd. Op een avond dat de vorst van Gowa een groot dansfeest aanrichtte, begaven zich beide eerstgenoemde bate-bate naar het strand en boorden gaten in alle daar aanwezige prauwen, behalve in een prauw, waarin zij met beide prinsessen wisten te ontkomen, aldus een achtervolging onmogelijk makend. Onderweg deden zij Mamoedjoe aan en zoo wist ook Pomontolo heimelijk te ontsnappen. Teruggekomen in Limbotto geloofde men aldaar het verhaal van hunne ontvluchting niet en verdacht de drie bate-bate ervan de vrijlating van de drie

¹⁾ Van Taloer Jasin.

vorstentelgen te hebben verkregen op belofte aan den vorst van Gowa van afstand van een deel van Limbotto'sch gebied. In een vergadering van landsgrooten zongen deze bate-bate daarop de volgende toedjaj; de Maleische vertaling, die men mij daarvan gaf, staat ernaast.

Tei mopatoe Tanija
Wonoe mola loloija
Tokaraje karaija
Wolobe boeloö tija.

Si Mopatoe Tanija
Kalau pergi bitjara apa-apa
Kepada Kraeng -Kraeng
Saja poenja leher boleh soe-
roeh bikin tadjam.

Tei Hoelita Mopatoe
Wonoe mola jilongakoe
To karaje wadjabotoe
Poi doedoea lopakoe

Si Hoelita Mopatoe
Kalau pergi mengakoe
Kepada Kraeng Wadja Batoe
Soeroeh tanem dengan pakoe

Tei Mopatoe Langolo
Wonoe mola opowolo

Si Mopatoe Langolo
Kalau pergi gadai atau djandji
apa apa

To Karaje Wadjalolo
Boeloö poi doetongolo

Kepada Kraeng Wadja djoega
Soeroeh potong lehernja.

Hierop geloofde de vergadering de drie bate-bate.

Een derde lezing sluit niet aan op de ontvoering van beide Limbottosche prinsessen en Pomontolo. Deze verhaalt, hoe de hohoehoe Popa en de Woelea loe lipoe Pomalo naar Gowa gezonden werden voor het zoeken van hulp, ditmaal tegen Gorontalo. Tevoren had den Hatibidaä Ejato aan Popa echter verzocht om zich niet te haasten en den tocht zooveel mogelijk te rekken, kennelijk met het doel vóór aankomst der Gowa'sche vloot een verzoening tusschen Gorontalo en Limbotto tot stand te brengen. Te Gorontalo teruggekomen wist Fjato, die als hatibidaä blijkbaar geen recht had in de vergadering van landsgrooten te spreken, op listige wijze de aandacht van de beide vorsten van Gorontalo op zich te vestigen, zoodat hij voor een uiteenzetting in de vergaderzaal (*bantajo*) werd toegelaten. Hierbij was hem tot voorspraak Boemoelo, zoon van den Hoehoe hoe van Hoengilo genaamd Boejoboedoe. Hierop zette Ejato in de vergadering uiteen, dat hij Gorontalo met Limbotto wilde verzoenen, welk plan

bij de beide vorstinnen (Molije, To Tilajo en Poheleo of Mboheleo, To Hoelijalija) instemming vond. Besloten werd toen, dat Boejoeboedoe als Hohoehoe van Hoengilo zou aftreden ten gunste van zijn zoon Boemoelo en dat Ejato zijn oom Patilama als Hohoehoe van Loepojo zou opvolgen, opdat beide jongemannen in samenwerking hun plan konden verwezenlijken. Ejato voer vervolgens uit naar Gowa om den Limbotto'schen Hohoehoe Popa te achterhalen, doch deze bleek reeds vertrokken met de Gowa'sche hulptroepen. Desondanks wist Ejato een brief van den vorst van Gowa mede te krijgen, houdende een bevel aan de Gowa'sche troepen om terug te keeren. Het gelukte Ejato hen in te halen en hen te bewegen terug te keeren. De reis naar Gorontalo — toen zooals reeds eerder gemeld gelegen te Loepojo — werd gezamenlijk voortgezet. Toen men op het meer gekomen was, zong een van de menschen van Limbotto, genaamd Palingga, staande in zijn prauw de volgende toedjā:

Tomoepalohidoe toela	Orang toeroen dari prahoe di koeala (Loepojo)
majimohihintoewa	datang bertanja-tanja
malongongolipoewa	soedah sama-sama satoe negeri
ode hintejalichoewa.	ka (menoedjoe ka) saudara seiboe.

Dit werd drie maal per dag drie dagen lang herhaald. De Grooten van Gorontalo hadden inmiddels naar een zekere Lebidaä¹⁾ laten zoeken, de eenige in Gorontalo, die de beteekenis van deze toedjā kende, doch eerst den derden dag, nadat het vers voor de derde maal was opgezegd, verscheen Lebidaä en zong, staande onder een Tintiloboom aan den kant van het meer bij Pentadio (thans landinwaarts gelegen, onderdistrict Telaga) de volgende toedjā in antwoord:

Toepalahi todoetoela	Masoeklah di koeala
Mahipo hintoehintoea	sementara bertanja ²⁾
lami ngongolipoewa	kami sama ²⁾ senegeri
ode (odelo) hintea lihoewa	sebagai . . . ²⁾ dimandikan

¹⁾ Mogelijk ook geen eigenaam, doch een functie Lebi = lebe, daä = groot.

²⁾ Het woord *hintea* kon door mijn berichtgever, den heer Jasin, niet thuisgebracht worden, ook niet na navraag bij verschillende oudjes. Het is uit het tegenwoordige spraakgebruik verdwenen.

tilola loeloeöeboewa	ditinggalkan tjoetjoekoe perempoean ¹⁾
wolo doea lojiloewa lipoento bije lahoewa	dengan doä selama ²⁾ nja kitaorang poenja negeri jang kembar lagoekanlah ²⁾
molinggadoe lodoetoewa malo molilijatoewa	bertobat berhenti soedah hendak bersoeatoe badan
modame moponoewa.	berdamai berkasih ²⁾ an.

Na dit goedgunstig antwoord op hun vraag of beide rijkjes een eenheid zouden vormen, sloten de Gorontalesche en Limbotto'sche aanvoerders hunne prauwen aaneen en voeren de rivier op, naar Loepojo (Gorontalo). Voor de beide Gorontalesche vorstinnen verschenen, ontblootte Ejato zijn kris, legde die voor de vorstinnen neer en zeide: „*Sikaraji kalili hoewangga loölongia lohoolontalo tohilawoe mopoeti*,” d.i. in het Maleisch: Sendjata dari kraeng jang terpilih kepoenjaan dari radja Gorontalo pada hati poetih, wat wel zal moeten beteekenen, dat uit de aanbieding van deze „hoewangga” de vredelievende gezindheid van den vorst van Gowa moest blijken. De hohoehoe Popa verscheen op dezelfde wijze voor de beide Limbotto'sche vorstinnen Momije (To Hoelijalijo) en Ntihedoe (To Tilajo), dochter van hooger genoemde Detoebija, trok zijn kris, legde die voor hen neder en zeide: „*Sikaraji kalili hoewangga loölongia lolimoetoe tide olinaja*,” d.i. in het Maleisch: Sendjata dari kraeng jang terpilih kepoenjaan dari radja Limbotto tidak menganiaja, waaraan vermoedelijk dezelfde beteekenis moet worden gehecht als aan bovenvermelde zinsnede.

Men besloot vervolgens over den inhoud van het verbond te onderhandelen (*lodoedoela*). De vorstin To Hoelijalijo van Limbotto Momijo was inmiddels opgevolgd geworden door Pomontolo, die met den hohoehoe Popaden woelea loe lipoe Pomalo en de overige grootwaardigheidsbekleeders van Limbotto naar Gorontalo ging *lodoedoela*. Bij hunne aankomst in Loepojo (Gorontalo) groetten zij met de volgende toedjaï.

¹⁾ De vorst werd door de bate²⁾ aangesproken met: mijn kleinzoon, kleindochter.

²⁾ *bije* beteekent tweeling, philippine, b.v. *poetita bije* = een ei met twee dooiers erin.

Bate ² lotialo	Bate ² soedah berpindah haloean
lo Limoetoe Holontalo	dari Limbotto Gorontalo
woeëdijonto dilalo	kehormatannja dan kehormatan toean dibawah bersama ²
wameti tajoejoewalo	terimalah, angkatlah, tinggikanlah ¹⁾).

Hierop antwoordden de Gorontalesche bate²:

Bate ² lotialo	Bate ² soedah berpindah haloean
woeëdijonto dilalo	kehormatannja dan kehormatan toean dibawah bersama ²
wametalo talalo	diterima didjaga baik ²
tajoejoewo lolodoedoelalo	terimalah, angkatlah berdampingan
pajinga doela hoelalo	laloekan djaoeh siang dan malam
bongango lolahepo	hanja roepa ² moeloet
loöboea tomeleto	mentjeraikan perhoeboengan rapat
toemidelo toemoeto	roepa ² soeka melebihi satoe sama jang lain
ngango dato poepoetoe	moeloet banjak tidak berharga
jiloö poetoe wohoetoe	memoetoeskan pertjintaan
dejilo hihintawalo	tiada mengindahkan sebelah menjebelah
ode tomoela popalo	sebagai bamboe petjah ² ²⁾).

Vorst Pomontolo steeg vervolgens uit zijn prauw, nam plaats in een draagstoel (*boeboeloewango*) en begaf zich met zijn gevolg naar de woning van den radja To hoelijalijo Boemoelo, die inmiddels Poheleo had opgevolgd.

Nadat de hoogwaardigheidsbekleeders van beide rijkjes plaats hadden genomen hieven zij gezamenlijk de volgende toedjai aan:

Hidoeloa hidoelitoe	Doedoek teratoer
mopajoe woeëdoe lipoe	berlakoe kehormatan negeri

¹⁾ *tajoejoewo* wordt gebruikt b.v. voor pasgeborenen, die door hun welgeschapenheid welkom zijn en daardoor geprezen en in de hoogte gestoken worden.

²⁾ *Tomoela* is een bamboesoort, die gemakkelijk verwondingen aan de handen geeft. Men kookt er de z.g. nasi djahat in.

modjandji didoe motipoe berdjandji tiada lagi poetoës
hoedjoengnja

hidoelitoe hidoeloa beratoeran doedoek
doenggolo demoboea moedah² an tiada bertjerai

Zeven dagen lang bleef Pomontolo met zijn gevolg in Gorontalo om over den inhoud van het verbond te beraadslagen alvorens naar Limbotto terug te keeren. Vervolgens begaf de radja to tilajo Ejato, die zijn echtgenoot had opgevolgd, zich met zijn gevolg (waarvan speciaal de hohoe Male en de woelea loe lipoe van Oewaboe genoemd worden) naar Limbotto. Bij zijn aankomst te Lintalo (plaats waar Limbotto toen gevestigd was) zegden de Gorontaleesche bate² de reeds hooger vermelde toedjaï op :

Bate² lotialo, lo Limoetoe Holontalo, woeë dijontodilalo, wameti tajoejoewalo. Hierop antwoordden de Limbotters :

Bate² lotialo Bate² soedah berpindah
haloan

woeëdoento dilalo kehormatan toean dibawah
hidoe mali wametalo diterima dengan atoeran
tajoejoewo talalo dibesarkan² didjaga baik²
pajinga hoela boentalo laloekan djaoeh, malam jang
soedah laat

toepalahi todoetoela masoeklah dimoeara soengai
lolintalelo Hoengajo Pajoenga berdjalan mengikoet negeri²

doelahoela doelalo ¹⁾ Hoengajo dan Pajoenga
siang dan malam berdampinglah

totode lenggejalo angkatlah jang berwadjib
modjandji demoölalo djandji tiada merakoeskan
lahoewa bije panggalo lagoekanlah sepasang jang
kembar

womboe li Matolodoelah tjoetjoenja radja Matolodoelah
toloeti Tolangohoela toeroenan radja Tolangohoela
wahido lodoedoela kiranja berdampingan
woli la bije hoentoela dengan sikembar soesoenan
djandji demolilinoela. djandji tiada berfitnah²an.

¹⁾ Afkorting van : doelahoelalo modoedoelalo.

De radja Matolodoelah was grootvader van de hooger genoemde vorstin Molije en regeerde op het einde van de 16de eeuw als radja To Tilajo in Gorontalo; hij was bekend om de invoering van den Islam in zijn rijk. De vorstin Tolangohoela was de eerste menschelijke vorstin van Limbotto, dochter van twee berggeesten.

Na het opzeggen van deze toedjaï steeg Ejato uit zijn prauw, nam plaats in de *boeboeloewangga* en begaf zich naar de woning van den radja To Tilajo Ilato, die inmiddels zijn moeder Ntibedoe was opgevolgd. De Gorontaleesche bate² zegden vervolgens ter begroeting dezelfde toedjaï op als door de Limbotters bij hun komst te Gorontalo was opgezegd. Zeven dagen lang bleef Ejato met zijn gevolg in Limbotto om over het verbond te beraadslagen en het met een offerfeest van karbouwenvet en bezweringen wederzijds te bevestigen.

Van de hierboven in de overleveringen verhaalde feiten zijn er enkele ook historisch te verifieeren.

Dat de Gorontalosche landen afwisselend tot de invloedssferen van Gowa en van Ternate behoorden, blijkt afdoende zoowel uit vorenstaande overleveringen als uit het contract van 18 November 1667 tusschen Speelman en Hassan Oeddin (Gowa) gesloten. Deze invloed zal echter wel niet zoo groot zijn geweest als de Edele Compagnie uit het oogpunt van gemakkelijker toezichtvoeren (bestuursvoering zoude teveel gezegd zijn) wel gaarne gezien had. Wel vermeldt Valentijn: „Een groot gebied en een vorstelijke oppermacht oefende deze Koning van Ternate (Koning Amsterdam 1672 — 1690) ook op het eiland van Celebes uit, waar hij over verscheiden landen (voortreffelijke landen) op de kust van Menado, en van Menado af tot aan de bogten van Cageli en Tomini, en over een groot aantal dorpen en Koningen, die met hen allen nog wel tusschen de 16 en 17000 gewapende mannen leveren konden, plagt te heerschen”¹⁾, doch uit Padtbrugge's journaal van zijn bezoek aan Gorontalo en Limbotto van 1677 krijgt men den indruk, dat de landsgenooten dezer rijkjes eenigermate verbaasd waren, te worden ontslagen en vrijgegeven van een oppermacht, waarvan zij weinig of niets

¹⁾ VALENTIJN, uitg. Keyzer 1856, I blz. 136.

bespeurd hadden. Want verder dan tot enkele rooftochten zal de aanraking zich wel niet hebben uitgestrekt.

Valentijn spreekt het vermoeden uit, dat Gorontalo onder Baboellah (1565 — 1583) onder Ternataansch gezag kwam¹⁾, terwijl de Gorontalosche kronieken — zie blz. 231 hierboven — slechts spreken van verzwagering van den Limbottoschen vorst Hoemongiloe en den Gorontaleeschen vorst Amai met het Ternataansche vorstenhuis. Van de eerste hulp door Ternate aan Limbotto tegen Gorontalo verleend onder de Limbotto'sche vorsten Titohoenga en Ditoebija, daarin gestuurd door zijn Ternataansche moeder Djoe moe'min, vindt men bij Valentijn niets vermeld. Wel vermeldt Valentijn als verovering door Gowa van Gorontalo de in de kronieken als hulp van Gowa aan Gorontalo tegen Limbotto opgeteekenden veldtocht, ondernomen op instigatie van Poheleo.

Valentijn vermeldt daarom het jaartal 1634²⁾. Terwijl echter de kronieken na die hulp nog slechts melding maken van inmeniging van Gowa, die dan tot het sluiten van het verdrag tusschen Limbotto en Gorontalo leidt, vermeldt Valentijn in 1647 een krijgstoct van Kartjili Sibori (den lateren koning Amsterdam) tegen Gorontalo: „met 44 cora cora's . . . om het volkrijk dorp Gorontalo, op het eiland Celebes gelegen en van hen afgevallen, aan te tasten en weder aan zijn kroon te hechten, doch daar Sibori niet in staat was om dit uit te voeren, verzocht de koning van de E. maatschappij 2 jagten, waarmede hij dit dorp veroverde . . .³⁾”.

Of deze krijgstoct verband hield met de tusschen Limbotto en Gorontalo woedende oorlogjes, valt niet uit te maken. Mogelijk moet het jaartal ook vroeger gesteld worden en is dit de Ternataansche hulp tegen Gorontalo, waarvan gevangenneming van de Gorontaleesche prinses Poheleo en haar wegvoering naar Ternate het gevolg waren. (blz. 232 hierboven)

Tot slot moet nog even melding gemaakt worden van een tweetal opteekeningen, die nog andere invloeden zouden kunnen doen vermoeden.

In de eerste plaats staat in het dagboek van de vorsten van Gowa en Tello⁴⁾ vermeld, dat op 12 Februari 1638 de Mandareezen

¹⁾ t.a.p. I blz. 220. ²⁾ t.a.p. I blz. 428, II blz. 486. ³⁾ t.a.p. I blz. 444.

⁴⁾ A. LIGTVOET in *Bijdr. T.-, L.- en V. van Ned. Indië*, 4de volgreesk 4de deel.

de Gorontaleezen aan den vorst van Gowa afstaan. Mandar wordt in de Gorontaleesche kronieken echter slechts eenmaal genoemd als verbanningsoord van Pomontolo (blz. 233 hierboven). Het tweede punt is, dat Valentijn schrijft dat omstreeks 1682, na den opstand van den vorst van Ternate, een groot getal dorpen, rijken en volken onder het gezag van het opperhoofd van Menado geraken, waaronder ook Gorontalo en de wijkjes aan de Tomi-nibocht genoemd worden¹⁾. Wij mogen dit echter voor rekening van Valentijn laten. Veeleer mag men aannemen, dat de Gorontaleezen en Limbotters in concurrentie met Siaoereezen, Ternatanen, Menadoneezen (in minder mate, zij waren geen zeevaarders) en Mandareezen om beurten de kleine rijkjes aan de N. kust als Kardipang, Boeool en de rijkjes van de Tominibocht brandschatten, waarbij Gorontalo zich uiteindelijk de blijvende gezagspositie tegenover het „Oogstvolk” heeft weten te veroveren²⁾.

¹⁾ t.a.p. I blz. 201.

²⁾ VALENTIJN I blz. 209, 211, 217, 218, 220, 511 e.v., 566.

Bismi 'llāhi 'l-rahmāni 'l-rahīmi.

وبه نستعين بالله على

Ini hikajat soeatoe soerat perdjandjian dan perkataan dan persembahan negeri Limboto dan negeri Gorontalo bersembah makan lemak kerbau, negeri Gorontalo dan negeri Limboto. Dan djikalau negeri [negeri] Limboto aniaja kepada negeri Gorontalo, maka dilihatnja soeda ketjil negeri Gorontalo atau tinggal lagi roema seboeah atau doea boeah atau sepoeloe orang atau doea poeloe orang, djika (bedoeld maka) tiada lagi dirinja kepada kebesaran negerinja dan kepada keradjaan negerinja dan ketinggiannja dan adatnya (bijgevoegd: negerinja) dan hoekoem negerinja dan bitjaranja atau diapitnja ole negeri Limboto negeri Gorontalo. Maka djikalau ada jang demikian itoe kepada negeri Limboto maka loeloe lantak mendjadi seperti laoet dan aboe kapoer dan hantjoer seperti lemak kerbau jang dipersembahkan itoe.

Maka djikalau tiada perboeatan negeri atau kehendak negeri maka hendak radja sendirinja atau (bovengevoegd: kehendak) djogoegoe atau kehendak woelea atau kehendak anak radja² atau kehendak orang besar²; maka ada kehendaknja atau perboeatannja jang demikiannja itoe poelan (t. r. poela) loeloe lantak mendjadi seperti lemak kerbau jang disembahkan.

(Bijgevoegd de kanttekening in ander handschrift: Dan seperkara lagi djandjinja negeri Limboto dengan negeri Gorontalo; dan barang siapa orang dalam negeri Limboto dan dalam negeri Gorontalo hendak mentjeraikan negeri Gorontalo dengan negeri Limboto itoepoen loeloe lantak mendjadi seperti kapoer dan hantjoer seperti lemak kerbau jang dipersembahkan itoe).

Maka kemoedian dari pada itoe maka djikalau ada kepada negeri Gorontalo aniaja kepada negeri Limboto atau berboeat fitna kepada negeri Limboto maka dilihat soeda ketjil negeri Limboto atau tinggal seboeah roema atau doea boeah atau sepoeloe orang atau doea poeloe orang, maka tiada lagi dirinja kebesaran negerinja atau keradjaan negerinja dan ketinggiannja dan adat negerinja dan

bitjaranja atau diapitnja ole negeri Gorontalo negeri Limboto. Maka djikalau ada jang demikian itoe kepada negeri Gorontalo maka loeloe lantak mendjadi seperti laoet dan aboe dan kapoer dan hantjoer seperti lemak ker (bovengevoegd : bau) jang dipersembahkan itoe. Maka djikalau tiada kehendak negeri atau perboeatan negeri Gorontalo maka kehendak radja atau kehendak djogoegoe atau kehendak woelea loelipoe atau kehendak anak radja atau kehendak orang besar² dalam negeri Gorontalo itoepoen negerinja loeloe lantak mendjadi seperti lemak kerbau jang dipersembahkan.

Dan seperkara lagi perdjandjian negeri Limboto dengan negeri Gorontalo (bijgevoegd : itoepoen diberinja) dan barang siapa orang dalam negeri Limboto dalam negeri Gorontalo hendak mentjeraikan negeri Limboto dengan negeri Gorontalo, itoepoen loeloe lantak mendjadi seperti kapoer dan hantjoer seperti lemak kerbau jang dipersembahkan itoe.

Dan seperkara lagi perdjandjian negeri Gorontalo dan negeri bovengevoegd : Limboto). Djikalau ada perboeatan negeri Gorontalo kepada negeri (bovengevoegd : Limboto) jang lain atau barang negeri jang lain atau orang jang lain atau perboeatan jang djahat, mendjadi [aboe] ¹⁾ berboeat fitna kepada orang lain maka tiada dengan hoekoemnja dan tiada bitjaranja dan tiada adilnja maka negeri Gorontalo (bovengevoegd : Limboto) tiada maoe bersama² dengan negeri Limboto (bovengevoegd : Gorontalo). Djikalau ada perboeatan jang demikian itoe maka negeri Gorontalo djoega jang kena sembah itoe jaini loeloe lantak mendjadi seperti lemak kerbau jang di persembahkan itoe. Dan djikalau ada kepada negeri Limboto aniaja atau berboeat fitnah kepada negeri jang lain atau barang negeri jang lain atau orang negeri jang lain (bovengevoegd : maka negeri Gorontalo tiada maoe) bersama² dengan negeri Limboto. Djikalau berboeat jang demikian itoe maka negeri Limboto djoega kena semba loeloe mendjadi seperti lemak kerbau jang dipersembahkan itoe.

Dan seperkara lagi perdjandjian negeri Limboto dengan negeri Limboto dengan negeri Gorontalo. Djikalau ada kesoekaran dalam negeri Limboto maka tiada bole dibitjarakannya atau dibaikinja (bijgevoegd : maka ada perboeatan demikian itoe), maka negeri Goron-

¹⁾ Een weg te laten verschrijving.

talo menoeloeng kepada negeri Limboto membitjarakan atau membaiki bersama² dengan negeri Limboto. Dan djikalau ada kepada negeri Gorontalo barang kesoekaran dalam negeri Gorontalo jang demikian maka tiada bole dibitjarakan atau dibaikinja ole negeri Gorontalo. Maka negeri Limboto menoeloeng kepada negeri Gorontalo membitjarakan atau membaiki bersama² dengan negeri Gorontalo.

Dan seperkara lagi; djikalau ada dalam negeri Limboto orang jang dihoekoemkan atau orang jang didendah atau orang jang dirapang atau orang jang sala, maka tiada bole dihoekoemkan dan tiada boleh didendahnja dan tiada bole salahkan ¹⁾ ole negeri Limboto. Maka radja Gorontalo tolong kepada negeri Limboto bersama² menghoekoemkan dipedihkan dan merapangkan dan menjalahkan. Dan djikalau ada hasilnja dibagi tiga bagi; dinegeri (ingevoegd: doea bagi (had ten rechte na het volgend woord moeten zijn ingevoegd) Gorontalo, sebagi di negeri Limboto.

Dan seperkara lagi; djikalau negeri Limboto ada orang jang dibitjarakan maka radja Gorontalo atau djogoegoe atau hoekoem atau Kapitan laoet atau woelea loelipoe (bovengevoegd: atau walaäpoeloe) doedoek bersama² dengan negeri Limboto menghoekoemkan. Maka ada hasilnja itoepoen dibagi, negeri Limboto diberinja banjakpoen baik sedikitpoen baik diberikannja kepada orang itoe tiada mengapa. Dan djikalau ada kepada negeri Gorontalo jang demikian itoe maka negeri Limboto poen demikian djoega.

Dan seperkara lagi perdjandjian. Djikalau ada kehendak negeri Limboto dengan negeri Gorontalo atau berboeat kota negeri Gorontalo itoe atau negeri Limboto dengan negeri Gorontalo toeloeng di Limboto dan Limboto toeloeng di Gorontalo.

Seperkara lagi; djikalau ada oetoesan negeri besar atau oetoesan saudara kita itoepoen bersama² menerima Gorontalo dengan Limboto. Djikalau ada jang di Gorontalo negeri Limboto pergi di Gorontalo, djikalau datang dari ²⁾ Limboto negeri Gorontalo kemari di Limboto.

Dan seperkara lagi perdjandjian negeri Gorontalo dengan negeri Limboto; djikalau ada ra'jat negeri Limboto tiada maoe lagi batoean ³⁾ kepada negeri Limboto maka radja Limboto keleoar

¹⁾ Vermoedelijk bedoeld disalahkan. ²⁾ Vermoedelijk bedoeld: di.

³⁾ " " bertoean. In het plaatselijk maleisch wordt het voorvoegsel ber- tot ba.

sendiri mengalakan ra'jat jang tiada maoe batoean itoe. Djikalau bole dibelakan atau menjembah, soedahlah dan djikalau keras atau tiada menjembah maka negeri Gorontalo toeloeng kepada negeri Limboto bersama² mengala dengan negeri Limboto. Dan djikalau (vermoedelijk:) alah negeri itoe maka setenga lari atau setenga diboenoë atau setengah ditawan, dan jang lari itoe (bovengevoegd: rajat) radja Limboto djoega dengan tahannja ¹⁾ dengan negeri djoega, maka menjembah melainkan tawanan dan rampasan itoe jang dibahagi oleh negeri Gorontalo dengan negeri Limboto; kepada Gorontalo doea bagi kepada Limboto sebagi.

Dan seperkara lagi; djikalau ole negeri itoe maka (bovengevoegd: ada) ditawan semoeanja (bovengevoegd maka) kenegeri Gorontalo dengan negeri Limboto bakira². Djikalau dipoelangkan kepada negerinja itoelah jang djadi (bovengevoegd:?) djoega negeri Limboto dengan negeri Gorontalo dan djikalau memberi oepetinja kepada negeri Gorontalo doea bagi, kepada negeri Limboto sebagi. Dan djikalau ada jang demikian itoe kepada negeri Gorontalo poen demikian djoega.

Dan seperkara lagi perdjandjian: djikalau radja Gorontalo dengan radja Limboto menjoeroeh pada ra'jat radja Limboto dengan radja Gorontalo minta oepetinja (oepetinja) atau barang orang jang disoeroeh atau anak radja² atau woelea loelipoe atau orang besar² maka hoebaja-hoebaja djangan minta lebihkan (bovengevoegd: melebihi atau mengoerang) hingga jang disoeroehkan itoe engkau minta djikalau ada jang diberinja djangan di koerang dilebihkan; djikalau mengoerangi atau melebihi didendah.

Dan seperkara lagi perdjandjian; djikalau negeri Gorontalo balajar²⁾ sendirinja atau orang jang besar² atau anak radja atau hamba orang pergi di Tomini atau soeroehkan radja Gorontalo atau soeroehkan djogoegoe atau soeroehkan woelea loelipoe atau soeroehkan kapitan laoet atau berboeat aniaja atau berboeat fitna kepada Gorontalo dengan Limboto maka negeri Limboto dikatanja (bovengevoegd: kepada) ra'jat radja Gorontalo atau (bovengevoegd: ra'jat) radja Limboto katanja Gorontalo jang baik negeri Limboto jang [jang] djahat itoelah orang jang dikoetoeki Allah

¹⁾ tawannja? ²⁾ balajar = berlajar (plaatselijke uitspraak).

loeloe lantak mendjadi seperti lemak kerbau jang dipersembahkan. Dan djikalau ada kepada negeri Limboto perboeatan jang demikian itoe poen loeloe lantak mendjadi seperti lemak kerbau jang dipersembahkan.

Dan seperkara lagi perdjandjian negeri Gorontalo (bovengevoegd: dan negeri Limboto) kepada ra'jat radja Limboto dengan radja Gorontalo; maka ra'jat radja Gorontalo Tamalate dan hingga Saoesoe Masaboekoe dengan negeri Limboto dan ra'jat radja Limboto hingga Togiani njoela dan hingga Saoesoe Masaboekoe dengan radja Gorontalo kepada negeri Saoesoe. Dan demikian lagi perdjandjian negeri Limboto dengan negeri Gorontalo terdengar kepada segala isi toedjoe petala langit dan isi toedjoe petala boemi dan sekalian isi soerga dan naraka dan barang siapa mengoebahkan perdjandjian itoe negeri Limboto atau negeri Gorontalo mendjadi *kāfir na'ūdhu bi'llāhi minhā fi nāri djahannama* dan negerinja binasa mendjadi seperti laet atau kapoer atau mendjadi seperti lemak kerbau jang dipersembahkan itoe dan seperti sabda Allah ta'ālā dalam Kor'an *wa'd al-karim lā jata-ghajjaru*, artinja djandji jang mahamoelia tiada beroebah² dan lagi sabda Allah ta'ālā *inna'llāha lā jukhlifu 'l-mi'āda* (Koran 3:7, 13:31) artinja bahwasanja Allah ta'allah itoe tiada sekali² menjalahkan djandji dan negeri Limboto dengan negeri Gorontalo poen demikian djoega tiada mengoebahkan perdjandjian. Dan soerat hidjrah Nabi Moehamad. *Tammāt al-kalām al-ḥakḥ wa'l-kamāl firmān Allāh ta'ālā wallāhi billāhi tallāhi* demi Allah demi ḳalam Allah demi rasoel Allah. (bovengevoegd: Seriboe delapan poeloech empat tahoen pada doea belas hari boelan Sa'ban pada hari Sabtoe dan dimoelai pada waktoe dloeha disoedahinja kepada waktoe lohor).

De Fluit in Indonesië

door

DR. ALB. C. KRUYT.

De bedoeling van dit opstel is niet een onderzoek in te stellen naar de soorten van fluiten, die in Indonesië gebruikt worden, noch naar de wijzen waarop ze worden bespeeld, maar om na te gaan, welke magische zin aan dit instrument in de Indische Archipel wordt toegekend. Ik moet de opmerking vooraf laten gaan, dat de benaming „fluit” hier in ruimen zin is genomen. Wanneer ik van „fluit” spreek, heb ik hiermee op 't oog een stuk bamboe, waaraan men door blazen een geluid ontlokt. Ik reken tot de fluiten dus zowel de bamboe pijpen, waaraan een mondstuk is gesneden, waardoor de lucht wordt geblazen die tegen een scherpe rand aankomt en de fluittoon veroorzaakt (instrumenten wier toonhoogte gewoonlijk gewijzigd kan worden door gaten, die in de wand zijn aangebracht), of kokertjes, die aan het ene einde gesloten zijn, en waarop geblazen wordt, zoals wij het op een sleutel doen, als stukken bamboe, waarop geblazen wordt, zoals een trompet wordt bespeeld door de lucht erin te persen. De laatste instrumenten, waartoe o. m. de bekende heilige fluiten der Papoeas behoren, mogen we eigenlijk geen fluiten noemen; het zijn trompetten of bazuinen. Maar deze woorden doen weer denken aan instrumenten, waarvan de Papoea fluiten in ander opzicht te onderscheiden zijn. Bovendien is men nu eenmaal gewend om van deze bamboe pijpen als van „fluiten” te spreken, terwijl het voor ons doel minder op de technische bijzonderheden der bedoelde instrumenten aankomt, als wel op het gebruik, dat men ervan maakt.

Dat aan fluiten magische kracht wordt toegekend is bekend genoeg. De god Pan brengt nieuw leven in de natuur door het blazen op zijn fluit. In de opera van Emanuel Schikaneder „Die

Zauberflöte" is de mythe van de wedergeboorte van de nieuwe dag gedramatiseerd. De Koningin van de nacht heeft de dageraad van de nieuwe dag tot dochter. Die dageraad is Pamina, die door de boze macht van de nacht gevangen gehouden wordt. Maar Tamino, de door de nacht tot werkloosheid gedoemde mensheid, gaat haar zoeken. Hij zoekt en wacht, maar de dageraad komt niet. Totdat drie gesluierde vrouwen hem uit naam van de Koningin de toverfluit komen brengen. Door het blazen op deze fluit komt nieuw leven in de slapende natuur: de dag breekt aan, en het vogelenkoor barst los in een jubellied.

Ik laat het bij deze twee klassieke voorbeelden van de toverkracht van de fluit, en we beginnen ons onderzoek naar de toepassingen van deze toverkracht, zoals ze bij de Indonesiërs worden gevonden. Van hen kunnen we nog leren waarom aan de fluit levenwekkende toverkracht wordt toegekend. Voor deze mensen is de adem iets reëls, een onzichtbare stof, die aan mens en dier kan worden toegevoerd om diens leven te versterken. Het blazen op een ziek lichaamsdeel is een in Indië algemeen toegepaste geneeswijze. Als de doekoen de kracht van de adem wil samenhouden, dat hij zich niet verspreide en krachteloos worde, dan blaast zij de adem door een buis, die ze vormt door de hand te sluiten. Valt iemand flauw, of ziet men dat het met een stervende op een eind loopt, dan beijvert men zich hem in 't oor of op de mond te blazen om hem met zijn adem tot het leven terug te brengen.

De fluit, waarin zo vaak geblazen is, is een vat vol leven, waarmee men leven kan wekken. Op verschillende wijzen wordt deze voorstelling in Indonesië toegepast. In de eerste plaats om de natuur met nieuw leven te inspireren en haar dus vruchtbaar te maken. De Zuid-Toradjas kennen schommelfeesten, die gehouden worden bij de overgang van het ene landbouwjaar in 't andere. De bedoeling van dit schommelen is dat men zich opwerkt naar de hemel om vandaar nieuw leven te halen voor het gewas van het nieuwe jaar. Die bedoeling komt tot uiting in de liederen, die erbij gezongen worden. Om kracht bij te zetten aan de bedoeling, blaast men op fluiten (*toelali*).

Als we even buiten de Archipel gaan, horen we van de Miao in Yunnan, iets ten N. van Tongkin, vertellen: „Au premier de l'an, pendant cinq jours, a lieu le *tchai houa chan*, mot-à-mot

fouler la montagne de fleurs. C'est une réunion de jeunes gens et de jeunes filles sur une montagne où a été élevé un mât de cocagne. Cet arbre est choisi par un sorcier. Les Miao croient que cet arbre a le pouvoir de donner la fécondité aux femmes stériles. Les jeunes gens viennent jouer la flûte de pan (crèng) autour de cet arbre, puis jeunes gens et jeunes filles chantent ensemble à voix basse des chansons pas très édifiantes. Après la fête, l'arbre est remis à une famille qui n'a pas d'enfants, pour lui donner la fécondité". (Nguyen Van Huyen, 217)

In de oude tijd gingen enkele stammen der West-Toradjas op gezette tijden naar Sigi om bij den vorst van het land, dien zij als heer erkenden, hun opwachting te maken. De bewoners van het Paloe-dal, waartoe ook Sigi behoort, stonden bekend als aartsdieven. Men schreef aan deze mensen het vermogen toe om langs geheimzinnige weg aan reizigers onzichtbaar vergif toe te dienen, *hiloeroe* genaamd, waardoor ze in een vaste slaap geraakten. Dan kwamen ze alles wat de vreemdelingen bij zich hadden, roven. Men meende zich voor de werking van *hiloeroe* te kunnen vrijwaren door tegen het vallen van de avond, als de zon nog boven de bergen stond, een poos lang op de fluit te spelen; de bedreigden werden daardoor zó levenskrachtig, dat als het onzichtbare *hiloeroe*-vergif bij het ondergaan van de zon op hen werd afgezonden, het geen noemenswaardige uitwerking meer op hen had.

Hoevele zijn de verhalen der Toradjas, waarin verteld wordt, dat iemand als teerkost op reis slechts zeven korrels rijst meeneemt; hij doet deze in een fluit, en dan blijkt, dat hij nimmer gebrek heeft aan voedsel, want de levenwekkende kracht van de fluit vult telkens de voorraad weer aan, terwijl één korrel reeds voldoende is om een hele kookpot te vullen.

Daar is in het landschap Napoe het verhaal van Maradolo „die helemaal rood is". Dat was een jongen, die niet door zijn ouders geliefd werd. De reden daarvan was, dat Maradolo lui was: hij hielp zijn ouders nooit bij de veldarbeid. Terwijl zijn vader en zijn moeder zich in 't zweet werkten, zat Maradolo maar op zijn fluit (*toelali*) te spelen. Die fluit was van koper. Elke dag deed hij zó, totdat zijn moeder boos werd en zei: „Eet jij je fluit maar; zo'n lui kind geven wij geen eten meer". Toen Maradolo

eens was gaan baden, spraken zijn vader en zijn moeder erover hem van huis weg te jagen. Ze namen zeven gave rijstkorrels en deden die in zijn fluit. Toen Maradolo thuis kwam, zeiden ze tot hem: „Je moet nu maar elders heentrekken en je een andere woonplaats zoeken; bij ons moogt ge niet langer blijven”. Toen begon Maradolo te wenen en sprak: „Wanneer gij niet meer van mij houdt, geef mij dan tenminste wat meer teerkost voor de reis”. Maar zijn moeder antwoordde: „Ge krijgt niet meer; of ge ervan leven kunt onderweg of niet, ge krijgt niet meer”. Toen weende Maradolo nog luider en zei: „Ik ben toch geen kind van beesten! Als ik een mensenkind ben, trek ik naar een ander land”.

Zo ging Maradolo heen. Toen de avond viel, staakte hij zijn reis. Hij zei bij zichzelf: „Als ik mijn teerkost eet, is het gedaan, en heb ik niets meer te eten. Maar wanneer mijn fluit macht heeft, dan zal er als ik mijn ogen sluit en ze weer open, voedsel voor mij staan”. Maradolo sloot de ogen, en toen hij ze weer opende, stond daar een kokosdop vol mooie ontbolsterde rijst vóór hem. Deze kookte hij, en at ze. Zo deed hij elke dag, en na zeven dagen lopens kwam hij in een vreemd land aan. Hij hoorde rumoer van stemmen, en toen hij op het leven afging, vond hij veel mensen, die water haalden bij de bron. Men gaf bericht aan den vorst: „Bij de bron is een vreemdeling; waar hij vandaan komt weten we niet”. Toen ging een onderhoofd (*galara*) eens kijken, en Maradolo vroeg dezen of hij het dorp mocht binnengaan. Dit werd hem toegestaan.

De *galara* vroeg hem nu wat voor man hij was, en waar hij vandaan kwam. M. antwoordde: „Ik ben een man, die door zijn vader en zijn moeder is verworpen”. Hierop sprak de *galara*: „Dan kunnen wij je niet toestaan in ons dorp te komen, want dan ben je maar een arm mens”. Toen bouwde M. een hutje aan de weg buiten het dorp.

Op een goede dag werd een groot feest gegeven, waarop de jongelui een wedstrijd zouden houden in werpen met de bal. Het ging om de dochter van den vorst, want hij, wiens bal tot de prinses doordrong, zou haar echtgenoot worden. De adellijke jongelingen kwamen uit alle delen van het land hier samen om met de bal te kaatsen. Maradolo vroeg in het dorp te mogen

komen, maar dit werd hem niet toegestaan. Men zei: „Welke bijdrage tot het feest kunt ge geven, want ge zijt een arm mens; als ge eens veel goud kondt geven, zou het wat anders zijn”.

Toen de avond viel, sprak M. met zijn fluit om deze te vragen wat hij geven zou. Hij zei: „Als mijn fluit macht bezit, zal er goud zijn, wanneer ik de ogen sluit en ze weer opendoe”. Hij deed zó, en zie, toen hij de ogen opende, stond daar een kokosdop vol goud. Dit bracht hij 's morgens aan den vorst, en toen stond men hem toe in het dorp te komen; slechts de helft van het goud werd aangenomen (zoveel was het). Toen men met de bal ging kaatsen, gelukte het geen enkelen jonker zijn bal totaan de prinses te werpen. Alleen aan M. gelukte het, maar zijn bal viel weer naar omlaag, zodat het niet meetelde.

De volgende morgen vroeg hij zijn fluit weer om goud, en hij kreeg het, een kokosdop vol. Nu zei men M. om het eerst de bal te kaatsen, maar hij weigerde. Toen de anderen gingen spelen, was er geen enkele van hen, wiens bal het doel bereikte. Nu kwam de beurt aan Maradolo, en zie, zijn bal kwam terecht in de schoot des vorsten. Toen sprak deze: „Degeen wiens bal mij bereikt heeft, klimme tot mij op, opdat we samen praten mogen”. M. klom in huis. De vorst vroeg hem vanwaar hij gekomen was, en M. vertelde dat zijn ouders hem hadden weggejaagd. Daarna zei hij: „Als gij het goed vindt, zal ik mijn bezittingen halen en hier brengen”. Toen hij terugkwam, had hij ook zijn fluit bij zich. De vorst zeide: „Brenge gij ook uw fluit mee!” M. antwoordde: „Ja Heer, want deze alleen heeft mij in 't leven gehouden; wat wij ook nodig hebben, we hebben het hem slechts te vragen, en dan krijgen we het”.

Toen huwde Maradolo met 's vorsten dochter. De jonkers waren boos op hem, maar later maakten ze hem tot hun koning. Later ging men zijn vader en zijn moeder halen, opdat hij ze verzorgen zou. Toen sprak M.: „Ik zal u niet vergelden alles wat gij mij hebt aangedaan, maar ik zal voor u zorgen”.

We hebben hier een zon en maan-mythe voor ons, en we leren hier de levenwekkende fluit kennen als een attribuut van de zon of de maan, zoals de tol en de haan attributen van de zon zijn.

Dr. Adriani heeft verscheiden verhalen gepubliceerd, waarin sprake is van zeven rijstkorrels in een fluit, die het leven van

mensen onderhouden. Zo in de verhalen van Boengkoe „bochel”, en Oile Doë (Adriani en Kruyt III, 426). In de verhalen die door Mevrouw Adriani-Gunning zijn uitgegeven, vinden we de vertelling van Tomoliliwoe „degeen die overal heengaat”, een mens in de gedaante van een kat; hij vergezelt Ta Datoe op zijn krijgstoet als gids en om op de vogelgeluiden te letten. Als teerkost had hij rijst in een bamboe fluit meegenomen. Als zijn meester en de zijnen dan in het vijandelijk land gebrek aan voedsel krijgen, is Tomoliliwoe nog volop daarvan voorzien, want één korrel uit de fluit is voldoende om een kookpot te vullen (Bare'e verhalen II, blz. 136). Hetzelfde thema wordt behandeld in het verhaal van Mokoro Woeja „met een maan-lichaam” (blz. 150).

Een andere trek in de verhalen, waarin sprake is van een fluit is, dat soms een persoon, gewoonlijk een meisje, in een fluit wordt opgesloten; ze blijft toch in die kleine ruimte in leven, dank zij de levenwekkende kracht van dit instrument. Een van deze verhalen is door Mevrouw Adriani in 't licht gegeven (Bare'e verhalen II, blz. 157 e.v.). Ik geef het hier in 't kort weer om er het karakter van te doen kennen. Tamboeja „maan” werd geboren, toen zijn ouders omkwamen in de vlammen van hun huis, dat „de vorst van de overzij” in brand had gestoken. Toen barstte de buik zijner moeder open, en Tamboeja werd geboren. Hij bleef in 't leven doordat hij zich voedde met het vocht van het lijk zijner moeder, totdat een paar mensen zich over hem ontfermden en hem tot zich namen. We zien niet alleen uit de naam Tamboeja, maar ook uit de vermelde bijzonderheden, dat we hier met een maanmythe te doen hebben: De zon doodt de maan, en verbrandt haar woonplaats in het avondrood; uit de dode maan wordt een nieuwe maan geboren, die hier mannelijk is, omdat hij verder in 't verhaal de functie van de zon op zich neemt.

De boze vorst „van de overzij” heeft zeven vrouwen; een van haar heet Indo i We'ia „moeder van hoe zit 't ermee”. Deze heeft haar man een dochter gebaard, die zij echter nooit te zien heeft gekregen, want haar vader had haar dadelijk bij de geboorte in een bamboe fluit gestopt (weer een typische trek voor de nieuwe maan; in andere verhalen wordt de komende maan in een trom verborgen). Daarom kreeg ze de naam van Kota lolowe „die een

fluit als benteng heeft". Ze werd gevoed met melk, die uit de borst der moeder geknepen werd.

Tamboeja verneemt nu wie zijn ouders gedood heeft. Hij was toen nog klein, kon zelfs nog nauwelijks lopen, maar hij waggelde op zijn benen. Maar toch trok hij tegen den vader van Kota lolowe op (waarbij hij weer wat rijst in een bamboe fluit als teerkost meeneemt), en versloeg hem. Zijn hoofd nam hij mee naar zijn woning.

Dit hoofd bleef aldoor maar praten. Het zeide tot Tamboeja om Kota lolowe uit het huis te halen. Tamboeja vond echter geen mens; wel bracht hij de fluit naar buiten en legde die naast het hoofd neer. „Zoo lag dan het meisje in de fluit naast het hoofd van haar vader, en gedurig kwam haar handje uit de fluit te voorschijn, om haar vader siri in de mond te stoppen. Ook wreef ze zijn tanden met een tabakspruim en stak die achter zijn oor. Het hoofd gaf nu aanwijzingen om een draagbaar te maken en met de fluit naast zich werd het op deze baar naar het huis van Tamboeja gebracht, die op zijn triomftocht door het gansche dorp gevolgd werd". We zien hier duidelijk een beschrijving voor ons van de nog zeer smalle sikkel van de nieuwe maan, die de donkere bol van de maan (de weerschijn van het teruggekaatste licht van de aarde) als het ware aait.

Het hoofd gaf telkens zijn wens te kennen zijn dochter Kota lolowe te zien, maar het meisje weigerde uit haar fluit te voorschijn te komen. Zij deed dit pas op het koppensnellersfeest, dat naar aanleiding van Tamboeja's overwinning werd gevierd, en waarbij het hoofd van den vader (de reflex van het aardlicht) verbrijzeld werd.

In dit verhaal dient de fluit weer als levenwekker, die de nieuwe maan in zich besloten houdt en haar tot nieuw leven brengt.

Wanneer de fluit de levenwekker, de bezieler, is, mogen we verwachten, dat hij ook gebruikt wordt bij de behandeling van zieken om aan dezen nieuw leven toe te voeren. Een voorbeeld hiervan vinden we bij de Maanjan-Dajaks. Sundermann beschrijft een offerfeest, waarop de sjamaan de verdwenen levensgeest van een zieke terugbrengt. „Während nun ein paar Gäste die Trommeln derartig bearbeiten, dass der ohrenbetäubende Ton in der stillen Nacht oft eine Stunde weit zu hören ist, tut der

wadian seine Arbeit. Zunächst bläst er 3 mal in seine Zauberpfeife. Sie ist aus einem Bärenzahn gefertigt und wird solompajan genannt. Dann beginnt er zu tanzen und seine Zaubersprüche in singender Weise herzusagen, wobei er immer mit den Ringen an seinen Händen den Takt schlägt". De beschrijving gaat dan verder en we horen, welke middelen de wadian aanwendt om de verloren levensgeest terug te krijgen; duidelijk is dat het fluiten dient om die geest te roepen.

Dat deze toverfluit ook als voorwerp kracht uitoefent blijkt, wanneer de sjamaan daarmee met olie vermengde rijst omroert, nadat hij de levensgeest heeft teruggebracht, om te zien, of de zieke nu werkelijk zal herstellen, d.i. of de levensgeest nu werkelijk in den lijder is teruggekeerd. Wanneer de olie na het roeren aan het eind van de fluit blijft hangen, wordt de kranke beter; droppelt ze eraf, dan zal hij naar alle waarschijnlijkheid sterven (Sundermann, 466, 467).

Uit al het medegedeelde blijkt, dat de fluit niet alleen beschouwd wordt als een met levenskracht geladen voorwerp, maar dat zij ook het vermogen bezit om de levenskracht te roepen door het geluid dat zij voortbrengt. Deze twee voorstellingen vloeien uit elkaar voort. En dan is het slechts een kleine stap verder om aan dit instrument het vermogen toe te kennen geesten te roepen, in 't bijzonder zielen van afgestorvenen. Dit blijkt o.m. uit het gebruik van de fluit op het njoeli-feest bij de Dajaks in de Z. en O. afdeling van Borneo. De njoeli-beweging is ons uitvoerig beschreven door Dr. W. K. H. Feuilletau de Bruyn. De leden van deze vereniging trachten in innig contact te komen met de zielen hunner overleden bloedverwanten; ze koesteren de stellige verwachting, dat zij met hun hulp de vrijheid waarin ze vóór de komst van het N. I. Gouvernement leefden, terug zullen krijgen. Deze beweging heeft dus niet alleen een godsdienstig karakter, maar er is ook een politieke kant aan. Zulke bewegingen zijn ook bij andere Indische volken waargenomen als een gevolg van de intensiever bemoeienis van het Gouvernement met de interne aangelegenheden van het volk. Voor ons is op 't ogenblik van belang de wijze waarop de levenden contact krijgen met de doden, of anders uitgedrukt: hoe de levenden de doden roepen. Hiervoor nu wordt de fluit gebruikt.

De samenkomsten worden steeds in een bepaald gebouw gehouden. „Het feesthuis is vierkant van vorm en de hoofdingang staat steeds naar het Oosten. In het midden van het vertrek staan eenige gongs opgesteld. Ter weerszijden daarvan zitten de pengoeroes (personen, die er op uit worden gezonden om anderen op te wekken aan de njoeli-beweging deel te nemen) en het bestuur. Tegen de andere zijden van het vertrek zitten de overige deelnemers aan het njoeli-feest, mannen en vrouwen van elkaar gescheiden, echter kampongsgewijs bij elkaar. Dan gaan alle lichten uit, en beginnen de pengoeroes op de fluit te spelen. Kort daarop komen de geesten of liever de menschen, die de rol van geest spelen, door een zijdeur, waarvoor de pengoeroes zijn opgesteld, binnen” (Feuilletau de Bruyn, 45). Wat er dan verder gebeurt, doet hier niet ter zake.

De pengoeroes bespelen niet altijd de fluit; ze wisselen dit af met het slaan op de gendang, een korte trom. Hun voornaamste werk is het maken van olieën, waardoor de mensen gezondheid en voorspoed krijgen. De pengoeroes maken de mensen wijs, dat hun bijdragen in geld moeten dienen om de penanggaks of gouden kettingen, waarmee de aarde is vastgelegd (juister: waarmee de aarde aan de hemel hangt) te herstellen.

Een van de overleveringen waarop de njoeli-beweging berust, is die van Mboeng Moenoer. Deze man bezat een trom, *toengkara wanten*, waardoor hij eeuwig zou kunnen leven. Ook bezat hij een fluit, die blijkbaar hetzelfde vermogen bezat als de trom. Deze man wilde naar het zielenland op de berg Loemoet „mosberg”. Daar kwam hij tenslotte ook, en voortaan heette hij Samarikoeng. Hij had zijn instrumenten meegenomen, en door deze zouden zijn ziel en die zijner onderdanen eeuwig op de berg Loemoet blijven wonen.

„Soms bekwam de engelen wel eens de lust om langs den Goenoeng Loemoet Boentoeroeng weer naar de aarde terug te keeren. Maar als Samarikoeng op de toengkara wanten begon te spelen, wanneer hij de lieflijke tonen aan zijn fluit ontlokte, voelden de engelen zich onweerstaanbaar aangetrokken, en konden zij hun voornemen niet ten uitvoer brengen. Zoo heerscht Samarikoeng tot op het huidige oogenblik in het rijk der gaibs (onzichtbaren) op den G. Loemoet en houdt hij de zielen, die

zijn onderdanen zijn, daar vast" (Feuilletau de Bruyn, 55). Later wordt verteld, dat de reus Ajoes Kajah Gadja Samarikoeng wil doden. Dit lukt hem ook bijna, maar dan klinken opeens de tonen van de trom en de fluit van den engelenvorst op zo lieflijke wijze, dat de moordplannen van den reus wegsmelten. Honderden malen herhaalt hij zijn poging, maar telkens mislukken deze (ibidem, 56).

Bij de West-Toradjas vinden we ook voorbeelden van het gebruik van de fluit bij offerfeesten, waarop de sjamaan zich inspant het leven van zieken te versterken. Terwijl de bergbewoners bij deze gelegenheden alleen door de geesten van hun eigen land worden geholpen (ik heb echter nooit gezien, dat hiervoor een fluit werd gebruikt), roepen de sjamanen der laaglanden ook de geesten van andere landen te hulp. Zij doen dit dan door het gebruikelijke trommelen af te wisselen met op fluiten te blazen; men zegt dat de geesten dit graag horen. De bergbewoners houden de plechtigheden der laaglanders, waarbij op de fluit gespeeld wordt, niet voor ernst, maar ze noemen het „spel". Ik noem van deze offerplechtigheden in het bijzonder die, waarbij de sjamaan heeft vastgesteld, dat de patient is ziek gemaakt door een *peoele*-geest, d.z. geesten die als weerwolven optreden en mensen doden door hun lever op te eten. Het opmerkelijke bij deze plechtigheid is, dat de *peoele*-geest, die ziek gemaakt heeft, in de sjamaan vaart om zelf de door hem bezochte persoon weer beter te maken. Zo zegt men tenminste, maar uit alles wat de sjamaan doet en zegt, blijkt de bedoeling om den *peoele*-geest, samen met het kwaad, dat hij heeft aangericht, op beleefde wijze weg te leiden, waardoor de zieke vanzelf beter wordt. Onder het dansen van de sjamaan, waardoor de levenskracht moet komen, blazen zes mannen op de fluit en een zevende slaat de trom.

Bij dezelfde West-Toradjas wordt de bamboe fluit ook gebruikt bij het stamfeest, waarbij de levenskracht der kinderen versterkt wordt voor hun verder leven. Dan worden jongens en meisjes gedurende enige dagen in kamertjes opgesloten, waarmee men te kennen geven wil, dat zij die tijd in de hemel, het luchtruim verblijven, in het rijk van leven en gezondheid. Alle contact met de aarde is verbroken: ze mogen de zon niet zien, niet naar beneden gaan, geen kookgerei aanraken. Hun rijst krijgen zij in wit aarden kommen (wit is de kleur van de hemel, van het licht),

en ze moeten die nemen uit 't midden, opdat hun vingers de kom niet aanraken, die van aarde is. Terwijl de kinderen eten, wordt de trom geslagen en wordt op fluiten geblazen, kennelijk met de bedoeling om hun levensgeest te versterken, terwijl het lichaam gevoed wordt. In dit geval gebruikt men geen bamboe fluiten met gaten tot het voortbrengen van tonen van verschillende hoogten, maar kokers waarin geblazen wordt als in een trompet. Wanneer het feest drie dagen duurt, wordt geblazen op zeven van zulke fluiten; duurt het zeven dagen, dan gebruikt men tweemaal zeven.

Het contact met de aarde wordt weer hersteld doordat de kinderen op plechtige wijze naar beneden worden gebracht, waarna ze in optocht naar het water worden geleid om daar te baden. Op deze tocht mogen ze de aarde nog niet met hun voeten aanraken, en daarom moeten ze over palmladeren lopen, die op het pad zijn gespreid. Onder hun geleiders zijn zeven jongens en zeven meisjes, die deze plechtigheid de vorige maal hebben ondergaan. De jongens hebben o.a. ook een bamboe fluit bij zich, waarop zij nu en dan blazen om de pas gewijde kinderen te versterken.

Bij de stam der Tontemboan in de Minahassa en bij enkele stammen van de West-Toradjas gaat de landbouwpriester tegen de tijd, dat men met de nieuwe akkers zal beginnen, het bos in en blaast er op een fluitje in de verwachting, dat de uil op deze fluittonen zal antwoorden. Deze uilenkreten acht men nodig om zich het welslagen van de oogst te verzekeren. Het heeft er alles van alsof hier de fluit alleen dienst doet als lokinstrument, dat in geen verband staat met de fluit als levenwekker. Maar ditzelfde fluiten wordt bij de West-Toradjas in de laaglanden toegepast tot genezing van bepaalde ziektegevallen. De uilenkreten, die door het fluiten zijn uitgelokt, worden vastgelegd in de nerf van een palmsblad, en dit heet „leven”; de hele handeling heet dan ook „leven halen”. Hieruit schijnt te mogen worden afgeleid, dat het dus niet alleen om de kreten van de vogel te doen is maar evenzeer om de fluittonen als levenwekker. Een eigenaardige toepassing van dit gebruik vond ik in het landschap Banawa (Donggala), waar het fluitje in de snavel van een haan wordt gestoken, waarna men erdoor in zijn keel blaast. Het geluid, dat de haan daarna voortbrengt is het „leven”, dat de zieke beter moet maken. Tegenwoordig wordt deze werkwijze geheel alleen opgevat als

een manier van wichelen: uit de aard van het geluid, dat de vogel voortbrengt, wordt opgemaakt of de zieke zal herstellen of niet.

Een bijzondere plaats als levenwekker neemt de fluit in bij begrafenis en rouw. Bij enkele stammen van de West-Toradjas is het voorgeschreven, dat na het uitdragen van het lijk in 't sterfhuis op de fluit wordt gespeeld. Men weet zelf niet te zeggen, waarom dit gebeuren moet, maar het ligt voor de hand aan te nemen, dat dit moet dienen om de levensgeest van de achtergelaten betrekkingen te versterken. Hier tegenover staat dat het in andere streken (bijv. in Napoe) juist streng verboden is om in het sterfhuis in een bamboe te blazen, hetzij dit een fluit is, dan wel een koker waarmee het vuur wordt aangeblazen.

De To Seko zijn een volkje in Midden-Celebes, dat in verschillende opzichten ten achter staat bij de Toradjas. Kenmerkend is hun grote vrees voor lijken. Doden worden dan ook zo spoedig mogelijk na het uitblazen van de laatste adem naar de dodenakker in de wildernis gebracht. Daarom heeft men steeds lijkisten in voorraad, opdat op het maken ervan niet behoeft gewacht te worden. De kleine stoet nu, die het lijk met enige overhaasting wegbrengt, wordt voorafgegaan door een paar lieden, die op de fluit blazen. Ook hier kan aan niets anders worden gedacht dan aan het versterken van de levensgeest der overledenen.

In de volksverhalen komt de fluit meermalen voor als levenwekker. Zo kent men een verhaal van een jongen man, die van een reis thuishkomende zijn vrouw overleden vindt. Hij reist dan de ziel der overledene achterna naar het schimmenland. Na allerlei wederwaardigheden gelukt het hem de ziel uit het dodenrijk weg te voeren. Dichtbij hun huis gekomen zei de ziel tot den man: „Gagij vooruit, en maak mijn lijk in orde, opdat ik weer mens kan worden”. De man deed dit; hij kwam in 't donker in zijn dorp; hier bracht hij het lijk van zijn vrouw, dat onder de woning harer ouders begraven was, in orde. In afwachting van het herleven van het lijk werd een fluit in de kist gelegd. Tegen het aanbrenken van de morgen hoorde men fluiten onder het huis. De vader der overledene ging naar beneden en vond zijn dochter levend.

In een ander landschap (Tobakoe van de Koro-groep) ging de weduwnaar op het graf zijner vrouw zitten, en blies voortdurend op de fluit om haar in 't leven terug te roepen. Dit lukte niet, en in

plaats daarvan kwamen boze geesten om het lijk te stelen. Toen ze den man zagen, vluchtten ze. De weduwnaar achtervolgde ze, en wist een hunner te grijpen. De geest smeekte om genade, en de man beloofde hem los te zullen laten, als deze hem de weg wees om zijn vrouw weer in 't leven terug te brengen. Dit gebeurt dan ook.

Bij de Oost-Toradjas is algemeen bekend het verhaal van Toko lolowe en Toli sanggona, de namen van twee soorten van bamboe fluiten. Het zijn twee broertjes, van wie de oudste (Toko lolowe) zijn broertje op de rug moet dragen. „Terwijl zijn moeder aan het oogsten is, klimt hij in een leiboom om sirih te plukken, met zijn broertje op zijn rug. Hij valt eruit en komt op zijn broertje terecht, dat sterft. De vader laat nu Toko lolowe tot straf tezamen begraven met zijn gestorven broeder Toli sanggona. De eerste heeft een neusfluit medegenomen en blaast daarmee zijn broer opnieuw leven in. Daarop klimmen zij tezamen uit de kist en gaan naar het huis hunner ouders, waar zij de kookpotten lek maken, de katoenen goederen stuk scheuren en samen de wijde wereld ingaan (Adriani-Kruyt, III, 442). De verdere wederwaardigheden der beide broeders, met wie in deze mythe vermoedelijk de zon in zuider- en de zon in noorder-declinatione bedoeld zijn, doen hier niet verder ter zake.

Met het bovenstaande is bijeengebracht, wat mij bekend is geworden van de fluit als levenwekker in Indonesië. Ik twijfel er niet aan, of hierover is nog veel bij de hier genoemde volken te vinden, wanneer daarnaar onderzoek wordt gedaan. Eén eiland heb ik nog onbesproken gelaten, omdat hier het gebruik van de fluit als levenwekker niet (alleen) in verhalen voortleeft, maar tot voor korten tijd nog algemeen in het dagelijks leven werd toegepast. Ik bedoel Nieuw-Guinea. Niet alleen heb ik uit de bestaande literatuur kunnen putten, maar de heer F. J. F. van Hasselt, die jarenlang als zendeling op Nieuw-Guinea met de mensen heeft geleefd, heeft mij ook een en ander uit zijn ervaring meegedeeld.

De uitvoerigste berichten omtrent de heilige fluiten der Papoeas en het gebruik ervan bezitten wij met betrekking tot de bewoners van het Sentanimeer. Dr. P. Wirz geeft een beschrijving van het initiatiefeest, waarbij het bespelen van de fluiten een voorname plaats inneemt. Dit gebeurt in het geestenhuis, *maoe*. Daar zijn alle mannen verzameld; daar maken ze op allerlei wijzen leven,

als de jongens, die de initiatie ondergaan, bevend binnenkomen. De hoofdpersonen onder hen zijn 2, 4, 6 of meer fluitspelers, die met langzame schreden om de middenpaal van het gebouw heenlopen. Van 20 tot 30 jongelieden slaan uit alle macht op trommen, zodat het ganse gebouw ervan schudt. Anderen slaan op een aan het dak opgehangen blok hout. Dit oorverdovend leven wordt gemaakt om de jongens te doen geloven, dat een machtige geest is neergedaald. Ook op andere wijzen tracht men dit doel te bereiken. De jongens moeten de hele nacht om de middenpaal geschaard blijven staan, terwijl al dit leven tot het aanbreken van de morgen duurt (Wirz, 66).

Er hebben meermalen maaltijden in de maoe plaats. Wanneer de jongelingen een zwijn binnenbrengen, dat zal worden toebereid, begint men weer op de fluiten te blazen, terwijl de novieten op de vloer trappelen. Vrouwen moeten talloze potten met sagobrij bereiden, en knollen, bananen, suikerriet en kokosnoten aanvoeren om de hongerige geesten (*oearfo*) te spijzigen, opdat ze de novieten niet zullen opeten. Onvermoeid wordt op de fluiten geblazen, nu eens op de kortere dan op de langere, en telkens als een jongeling uitgeput raakt van het blazen, gaat hij zich aan de brij te goed doen. Alles moet in het geestenhuis worden opgegeten, opdat de vrouwen niet zullen merken, dat niet de geesten het voedsel hebben genuttigd. Telkens als er spijzen het gebouw binnengedragen worden, wordt op fluiten geblazen (Wirz, 72). Aan de novieten wordt geopenbaard, dat al dit leven moet dienen om de vrouwen bang te maken, en ze te doen geloven, dat de *oearfo*-geesten het doen. De jongen wordt dan ook ingewijd in de geheimen van de jacht, waarbij verschillende voorschriften moeten worden inachtgenomen. Dan worden de knapen ook vertrouwd gemaakt met het vervaardigen van de bamboe fluiten, waarvan ze enige moeten maken, terwijl ze vóór alles moeten leren erop te blazen. Men zegt hun de geheime namen, die ze dragen; deze namen zijn ontleend aan evenzoveel *oearfo*-geesten, maar met de plechtigheid zelf hebben die namen niets te maken. Na afloop van dit feest begint voor de jongens een nieuw levenstijdperk. Uit deze beschrijving blijkt niet, wat men precies van de fluiten en het blazen erop verwacht, maar wél is duidelijk, dat ze levenskracht moeten toevoeren aan de jongens die een nieuwe levensperiode, n.l. die van man, lid van de stam, intreden.

Van belang is hierbij, dat men zich al blazende om de middenpaal heen beweegt. In deze paal wonen de geesten, de oearfo, stamgeesten, die aan hun nazaten leven en kracht schenken. Vele gebruiken, die bij de stamfeesten om de middenpaal heen plaats hebben, moeten dienen om die geesten kracht en leven toe te voeren, opdat ze in staat zullen zijn om den leden van de stam gezondheid en kracht te schenken. Zo hebben wij ook dit blazen op te vatten als een middel om de oearfo, de geesten, die leven geven, te versterken.

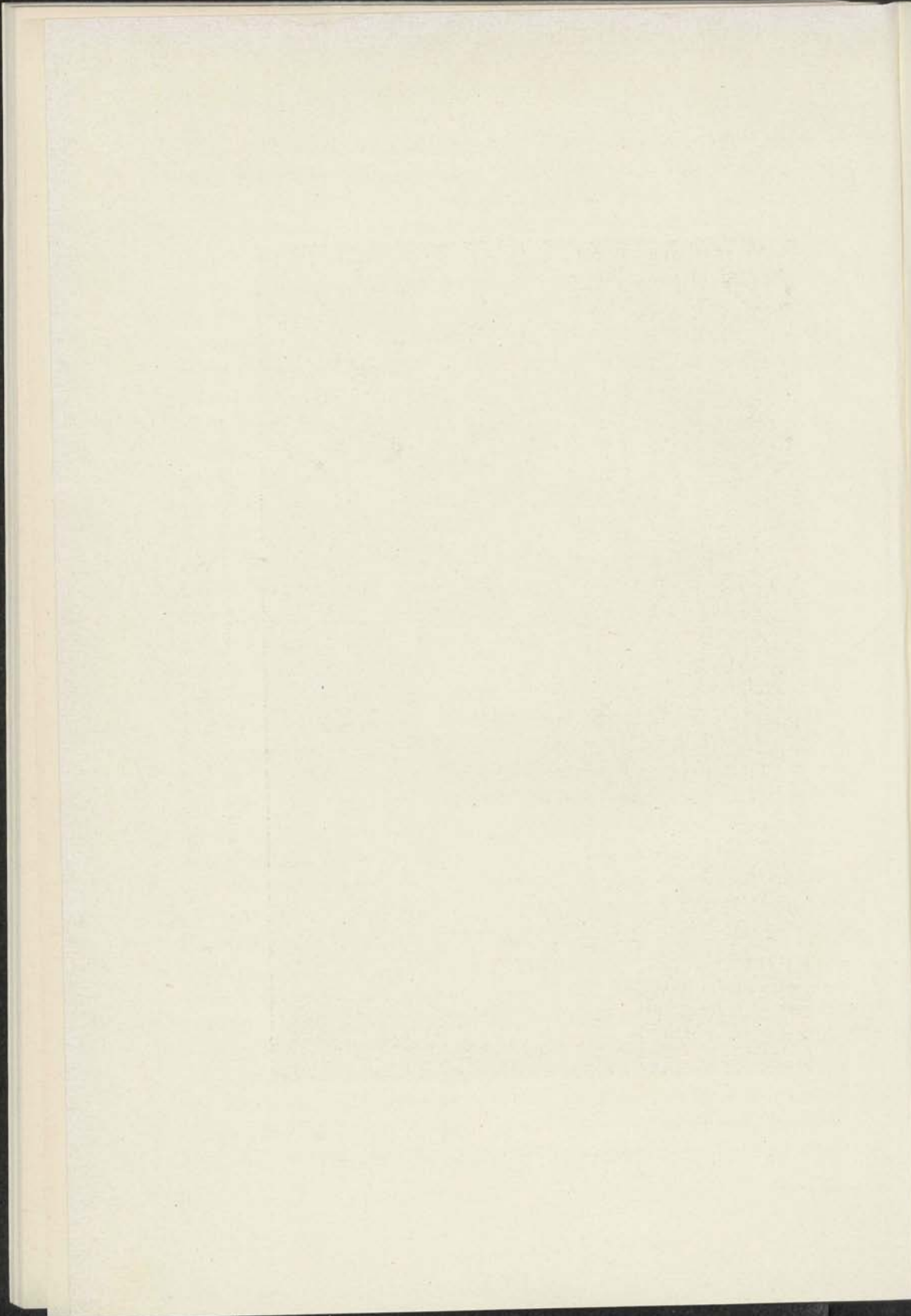
Ook buiten de tempel werden fluiten gebruikt, vertelt Van Hasselt: „Men riep er de geesten mee tot hulp bij vischvangst en jacht. Was de medicijnman geraadpleegd, dan trok hij geëscorteerd door fluitspelers 't bosch in, waar de geesten de bladeren aanwezen, die moesten aangewend worden. Hoe die aanwijzing geschiedde is mij echter onbekend”.

Nu we de plechtigheid kennen, waarbij de fluiten te pas komen, kunnen we de instrumenten zelf nader bekijken. Een uitvoerige beschrijving wordt daarvan gegeven door Van der Sande in het derde deel van *Nova Guinea*, pag. 294 e.v. Aan de Humboldtbaai en de omgeving ervan heeft men drie soorten van fluiten: heel korte, die niet langer zijn dan de hand, een middelsoort van armslengte, en heel grote fluiten van de lengte van een mens. Elke soort wordt met een eigen naam aangeduid. Dit zijn de namen van de geesten (oearfo), die de fluiten representeren. Maar de instrumenten zelf, merkt Wirz terecht op, zijn in zeker opzicht, ook voor ingewijden zelf, als geesten; d.w.z. het zijn geen gewone, alledaagse dingen, maar ze bevatten als cultusgereedschap zekere magische krachten.

Het zijn bamboe kokers zonder gaten in de wand; er wordt op geblazen als op een trompet door er de lucht in te persen. „Der Hervorbringung eines Tones ist für den Eingeborenen ein Vorgang, der seiner Unerklärlichkeit, oder viel mehr seiner Merkwürdigkeit wegen bereits die grenze des Natürlichen, Fassbaren überschreitet und der Welt des Absonderlichen (= uarfo) angehört. Dies möchte auch ursprünglich den Pfeifen ihren besonderen „heiligen“ Charakter verleiht haben” (Wirz, 75, noot 55). Van Hasselt deelt mij nog mede, dat men ten W. van de Mamberano de fluit niet kent; in 't westelijk deel van Noord-Nieuw-Guinea neemt de tritonschelp min of meer de plaats van de fluit in.

De laatste maal dat in Djanna de heilige sluiten bespeeld werden voor de
sedert afgebroken tempel.
(ontleend aan „Berichten Ultr. Zendingser.” 1911 No. 12).

Ook over de wijze waarop de fluit wordt bespeeld, licht Wirz ons in (noot 49 op p. 66). De moeilijkheid zit hierin om er behalve de grondtoon ook neventonen aan te ontlokken. In Sentani en aan de Humboldtbaai worden de fluiten soms paarsgewijze geblazen. Als de een aan zijn fluit een toon ontlokt heeft, wordt deze door een ander beantwoord. De hoogte der tonen verschilt niet veel van elkaar. Ook komt de manier waarop de fluit gehanteerd wordt er op aan, en de houding van het lichaam erbij is mede van belang. De fluiten aan de Mamberano zijn weer anders en worden ook op een andere manier bespeeld. In Sentani en de Humboldtsbaai nemen de blazers een eenigszins gebukte houding aan, en ze hebben daarbij het gelaat naar elkaar toegewend. Telkens als ze om beurten een toon voortbrengen, doen ze een pas vooruit, al maar om de middenpaal heen, en ze maken daarbij met het hoofd een knikkende beweging. Al deze dingen moeten door de muzikanten goed in acht genomen worden.

De Papoea vindt de tonen van de fluit mooi; het wekt een gevoel van lust bij hem op, als bij een kind. Zelfs ouderen van dagen luisteren gespannen naar de tonen en zeggen vaak tot elkaar: *foi! foi!* mooi! mooi! Gewoonlijk blaast de een de grondtoon en antwoordt de ander met de octaaf ervan; of beiden brengen gevarieerde tonen voort. Soms lopen een aantal paren om de paal heen. Als ze met blazen beginnen, brengen ze 40 tot 60 tonen per minuut voort, maar langzamerhand wordt dit minder, als men moe wordt.

Totaal anders worden de heel lange bamboe fluiten geblazen (verg. Horst 149, en V. d. Sande 295). Dan wordt bij het blazen het onderlijf steeds heen en weer bewogen, wat volgens Horst met het erotisch karakter van de eredienst samenhangt; dit gelooft Wirz ook. Hij vermoedt, dat het blazen de mensen opwindt, zooals dit bij sommige stammen aan de Zuidkust bereikt wordt door het zingen van obscene liederen en het uitvoeren van dansen. Van der Sande zegt, dat dit heen en weer bewegen van het lijf nodig is voor het voortbrengen van de toon. Gedurende de plechtigheid worden de fluiten door mannen en jongelingen geblazen; de novieten oefenen zich daarin op andere tijden.

Of bij het maken van de fluiten nog bepaalde dingen in acht genomen worden, vernemen we niet. Van Hasselt schreef mij,

dat hij niet wist of bij het vervaardigen van de fluiten en het omgaan ermee, voorschriften in acht genomen werden. „Men plaatste ze schuin tegen de wanden van den tempel. Slechts eens zag ik een partijtje van klein model liggend bewaard. Van deze exemplaren zei mijn zegsman, dat ze kinderbloed gedronken hadden, d.w.z. dat bij hunne vervaardiging kinderen gedood waren, met welker bloed de fluiten werden besprenkeld. Daar de moeders hiertegen protesteerden, ging men ertoe over dierenbloed te gebruiken. De triton-schelpen werden ook besprenkeld met bloed van de slachtoffers die men maakte”.

Uit al het bovenstaande blijkt duidelijk de heiligheid van de fluiten, hetzij men zich de macht ervan in dynamische zin denkt, zich emanerend uit de instrumenten, hetzij men zich voorstelt daarmee levensgeesten te roepen. Vrouwen mochten de fluiten niet zien. „De eerste twee exemplaren, die ik in 1897 na veel praten veroveren kon”, vertelt Van Hasselt, „werden 's avonds aan boord bezorgd, wel ingepakt in boomschors en bladeren. De overhandiging ging gepaard met eene ernstige waarschuwing ze toch alsjeblijft niet aan vrouwen te laten zien, want dan zou de hele kampoeng met wonden geslagen worden. De mannen hadden geen bezwaar aan boord een voorstelling te geven. Gestraften uit Oost-Nieuw-Guinea bespeelden op een openluchtsamenkomst bij Manoekwari in 't openbaar de fluiten”.

De Ambonse goeroes die in de Zending op Nieuw-Guinea werken, leren aan de schoolkinderen het bespelen van de dwarsfluit. Ze zijn daarin grote meesters. Dat het fluitspel zo algemeen verspreid is geworden in de Molukken, doet vermoeden, dat bij de oude heidense eredienst der Ambonezen ook fluiten werden gebruikt. Waarschijnlijk heeft het bespelen van de fluit in het dagelijks leven aanvankelijk veel tegenkanting van de zijde der heidenen ontmoet. Van N.-Guinea hebben we de bewijzen welk een beroering het fluiten van de schoolkinderen soms onder de ouderen heeft verwekt. Zendeling A.J. de Neef vertelt in het zendingsblad „Het Penninkske” van October 1925 van een Papoesen onderwijzer, die in het dorp Masi-masi werd geplaatst, dat hij daar aan de kinderen leerde op de bekende Ambonse fluiten te spelen. „Dit bracht een heele opschudding teweeg onder de bevolking van het dorp. Wat had de goeroe in zijn hoofd ge-

haald? Gingen de jongens fluiten? De oningewijde knapen blazen op de vreemde „Aroet"! De bamboes werden hen uit de handen gerukt. Wee hen! De straf voor zooveel vermetelheid zou niet uitblijven. Als de eerste tonen zouden weerklinken, kwam immers de heele geestenwereld in opstand! Donder en bliksem zouden van de toppen der bergen neerdalen om hen te treffen. De krachten van de onderwereld, onverzoend doordat geen offerbloed stroomde, zouden losbreken en de oningewijde overtreders stellig doden" „Die volgende dagen kwam er geen leerling meer in de school en was de dorpstraat verlaten. Zelfs hadden eenige zeer bevreesde mannen hun aangezicht zwart gemaakt met een mengsel van roet en klapperolie. Doodsche stilte was er in de huizen en angst heerschte in het als uitgestorven dorp!"

De goeroe riep de hulp in van den Zendeling. Deze kwam, en het gelukte hem de gemoederen tot rust te brengen en de mensen te overtuigen, dat hun geen onheil door dit fluitspel zou overkomen. „Over deze zaak hebben de ouden lang nagedacht; tot diep in den nacht was deze kwestie het onderwerp der gesprekken bij het haardvuur. Daar was weer die botsing tusschen de oude adat en de nieuwe . . . Daar kwamen na eenige dagen de jongens weer op school — met hun fluit. De ouden hadden ingezien, dat deze zaak anders en beter was dan het fluiten in het geestenhuis".

Van de vrees, die men voor de fluiten heeft, spreekt ook Dertiger (56). „De praktische beteekenis van het karawari-wezen is hierin gelegen, dat de mannen daarmee een prachtig middel hebben om door vreesaanjaging hun vrouwen onder den duim te houden. Zoo zal een man die hooglopende ruzie met zijn vrouw krijgt, tenslotte zeggen: „Wanneer je nu je mond niet houdt, spreek ik den naam van de karawari-fluit uit, en je sterft op slag". Het resultaat zou verrassend zijn."

Tenslotte moet ik nog vermelden de legenden die er bestaan omtrent de oorsprong der fluiten. Bijkerk vertelt er enige van: „Op zekeren dag kwam een knaagdier (kawe) en knaagde een gat in een bamboe. Als de wind langs den bamboe streek, dan gaf dat geluid. En daar kwamen toen twee vrouwen om hout te hakken. De eene vrouw heette Sentanime en de andere Boekoe-roeme. Zij hoorden het geluid van den bamboe en vonden het erg mooi. Zij kwamen er bij om te zien wat het was. Zij sloegen

met een stuk hout tegen den bamboe. Ze probeerden om er ook geluid uit te krijgen en het gelukte eindelijk. Ze zeiden: „O, dat is een mooi geluid”. Twee dagen speelden ze met den bamboe en ze maakten nog veel meer en speelden er mee.

Nu hadden de vrouwen een mooi geheim en zij bewaarden het goed. Zij speelden stilletjes en zorgden ervoor, dat de mannen het niet te weten kwamen. Als de mannen op zee waren om te visschen, dan kwamen de vrouwen bij elkaar, verzamelden eten en gingen op een stille plaats op de bamboes blazen en er bij dansen en lekker eten. Steeds was er een vrouw op wacht om te waarschuwen, als de mannen kwamen. Dan gingen de vrouwen vlug wat sagobrij klaar maken. De mannen waren dan wel verwonderd en vroegen: „Waar komen jullie vandaan, dat het eten zoo pas gemaakt is?”

Eindelijk krijgen de mannen achterdocht, ze gaan op de loer liggen, en ontdekken het geheim. Ze besluiten alle vrouwen en meisjes te doden, en alleen haar te sparen, die nog niets van dit geheim wisten. Zo werd het 't geheim van de mannen en zij tiranniseerden er haar op hun beurt mee (Bijkerk, 120-122).

In een ander verhaal wordt verteld, dat de mensen van Jakari het geheim van de fluiten kochten van de lieden van Demta, door aan dezen te openbaren, hoe ze gemakkelijk sago konden kloppen door aanwending van een varkensslagtang. De mannen van Jakari hielden het geheim voor de vrouwen, en toen ze thuis gekomen waren en op de fluit bliezen, vreesden de vrouwen zeer. „Volgens de mythen hebben de vrouwen het geheim ontdekt en met haar dansen en feestmaaltijden en geestenverschijningen de mannenwereld beheerscht”.

„In dit verband verdient het vermelding, dat bij de door mij beschreven stammen (Oost Nieuw-Guinea) de karawarifluiten alle vrouwelijke namen dragen”, vertelt Bijkerk. „Op meer plaatsen draagt de groote karawarigeest een vrouwennaam. En een allermerkwaardigst moment in de mythe is de gewelddadige omkeering van de rollen, doordat de mannen de vrouwen ombrachten, daardoor het geheim en de heerschappij aan zich brachten” (Bijkerk, 127-128).

Bamler deelt hetzelfde verhaal mede van de Tami. Bij die stammen zijn echter geen bamboefluiten in gebruik, maar het z.g. Schwirrholtz, een plat stuk hout, dat aan een lange rotansnoer

met kracht wordt rondgezwaaid en daarbij een sterk zoemend geluid geeft (Bijkerk, 128).

Ook Detiger deelt een overlevering omtrent de oorsprong van de fluit mee uit het binnenland van Waroppen (Detiger 54-56). In het dorp Kerema deed namelijk het hoofd van de plaats het volgende verhaal: Twee mannen, Wano en Kédja, horen in 't bos een welluidend geluid, dat kwam van een bamboestoel. Ze sneden een stuk van één meter ervan af, en zetten het uiteinde achtereenvolgens onder de linker- en de rechterarm, op de buik, op het linker- en rechteroor en op de neus, doch geen toon deed zich horen. Vervolgens bliezen ze op de bamboe, doch het geluid, dat deze thans gaf, was niet mooi. Eerst nadat de mannen er een mondstuk aan hadden gesneden, was het geluid mooi. Eens blies de vrouw van Wano erop, en toen wilde de fluit geen geluid meer geven. Wano, boos, sloeg zijn vrouw dood. Daarna gaf de fluit weer een mooi geluid. Hij maakte veel fluiten. Een vrouw zag de fluiten, en viel dood neer. Wano vertelde aan alle stammen van zijn fluiten, maar hij gebod de zaak geheim te houden voor de vrouwen. „Zoo zou het karawariwezen hier ontstaan zijn. De karawari-geheimen, waarin te zijner tijd iedere man in den tempel wordt ingewijd, zouden dan uit niets anders bestaan dan het verhaal van Wano en Kédja” (Detiger, 54-56).

We mogen met enige zekerheid aannemen, dat de karawari- of initiatie-feesten op één lijn gesteld mogen worden met de stamfeesten, zoals we die op Celebes vinden, tenopzichte van beider bedoeling: het versterken van de stam en het stamleven. Dat het streven langzamerhand is ontaard in de toeleg om door die feesten de geheime mannenbonden sterk te maken, zal vermoedelijk onder invloed van een sterk vaderrecht hebben plaats gehad. Het blazen op fluiten doet denken aan een vruchtbaarheidsrite, een bezielen, een levenwekken van de machten die in de middenpaal van de tempel wonen, en die aan de stamleden leven en gezondheid geven. Bij de volken op Celebes staat de vrouw in het middelpunt van het stamfeest, omdat zij het is die bevrucht moet worden, die gezonde en levenskrachtige kinderen moet voortbrengen. Aan de legenden der Papoeas, die vertellen, dat de vrouw de oorspronkelijke eigenares van de fluiten is geweest, mogen we de zin hechten, dat op deze wijze het feit is vastgelegd, dat

ook bij de Papoeas de vrouwen eertijds een groter rol hebben gespeeld in het stamleven dan tegenwoordig het geval is. De fluiten dragen vrouwennamen, in de fluiten zijn de vrouwen als de voortbrengsters van nieuw leven vertegenwoordigd. Dan ligt het voor de hand, dat men oorspronkelijk in de fluit de vagina van de vrouw heeft gezien, waarin leven wordt gebracht door erin te blazen. In de mythen en verhalen wordt vruchtbaarheid meermalen veroorzaakt door de Oostenwind, de streek vanwaar alle licht en leven komt; de wind wordt dan gedacht als de adem van het heeal. Ook het Schwirrholtz, dat in de praktijk veel met de fluit overeenkomt, moet de vagina voorstellen.

Wanneer het vooral de vrees voor de fluiten is, die de vrouwen uit haar positie bij het stamfeest heeft verdrongen, dan moet het dit instrument zijn, waarmede de vaderrecht-stroming, waarop ik gedoeld heb, haar doel bereikte, of m.a.w. dat de fluit in dit land is gekomen met hen, die de nieuwe stroming veroorzaakt hebben; nog anders gezegd: het blazen op de fluit is een element, dat later aan het Papoeese stamfeest is toegevoegd, waardoor het is gelukt het karakter van het stamfeest te veranderen ten gunste van de mannenbond.

Bijkerk (140) meent, dat het hele karawariwezen op Nieuw-Guinea van elders overgenomen en nog van betrekkelijk jonge datum is. Hij grondt dit vermoeden op de duidelijk waarneembare verschillen en de stadia van ontwikkeling der karawari bij dicht naast elkaar levende stammen. Ook Wirz (noot 55 op bl. 75) zegt als iets vanzelfsprekends: „Bei den Bewohnern der Humboldt-Bai und Umgebung handelt es sich natürlich um blosse Entlehnung und uralte Tradition“. Dat zovele Papoea-stammen de fluit niet kennen, althans niet het ritueel gebruik ervan, terwijl zij, die dit instrument wél kennen, behoren tot de stammen die veel aanraking met vreemdelingen moeten hebben gehad, versterkt het vermoeden, dat bij de Papoeas vreemde invloeden hebben gewerkt. Dit zou dan echter alleen betrekking hebben op het ritueel gebruik van de fluit, want de voorstelling als zou dit instrument een voorwerp zijn, waaraan door herhaald inblazen van de adem bijzondere kracht is verbonden, moet wel algemeen Indonesisch zijn.

Bij de volken van Celebes en Borneo, die eveneens de fluit als levenwekker kennen, is dit instrument voornamelijk verbonden

met begrafenissen en rouw, hetzij met de bedoeling om het leven der achtergebleven verwanten te versterken, hetzij om de doden tot nieuw leven op te wekken. In Babylonië en Palestina werd bij begrafenissen op de fluit gespeeld, opdat de dode zou opstaan. Ook van de Chinezen weten we dat een soort pansfluit voor rituele doeleinden werd gebruikt.

Voor zover mij bekend is, kennen alle volken in Ned. Indië de gewone fluit. Men speelt erop ter begeleiding van zang en dans; er worden serenaden mee gebracht aan meisjes. Het gebruik van de fluit als levenwekker is in Indonesië zeer beperkt, zoals we hebben gezien. Ik vermoed echter, dat er nog veel gegevens van het ritueel gebruik van de fluit te vinden zijn, wanneer daarnaar onderzoek werd gedaan. Tot nu toe is hieraan geen aandacht gewijd. Opvallend is, dat het grootste deel van het bijeengebrachte materiaal niet aan de praktijk is ontleend maar aan mythen en verhalen.

In verband met de vraag omtrent het al of niet overnemen van het ritueel gebruik van de fluit wil ik hier nog het volgende opmerken. Een merkwaardig gebruik van de fluit bij begrafenissen vinden we van de Todas vermeld. Rivers (565, 601) vertelt, dat bij de begrafenissen van een Toda een soort fluit, *boegoeri* geheten, en een pijl en boog verbrand worden. Het merkwaardige van dit gebruik is, dat de Todas geen van die drie dingen in het dagelijks leven gebruiken. Als ze muziek willen hebben bij hun feesten en plechtigheden, moeten ze daartoe de hulp inroepen van hun burenen, de Kotar. Moeten we nu hierbij denken aan het overnemen van een gewoonte van anderen, of hebben we in de genoemde gewoonte een overblijfsel te zien van een vroeger bestaand hebbend gebruik van de fluit, van pijl en boog? De omstandigheid dat de fluit bij begrafenissen een rol speelt, doet mij denken, dat overnemen hier uitgesloten is. Mogen de levenden voor zich al een gewoonte van anderen overnemen, tenopzichte van de doden meent men, dat dezen blijven voortleven op de wijze als de voorvaderen dit gewend waren. Vandaar dat juist bij begrafenissen en rouwgebruiken zoveel overblijfsels uit oude tijden zijn te vinden. Het is niet aan te nemen, dat de Todas juist voor hun doden iets van anderen zouden hebben overgenomen. Naar analogie van dit voorbeeld zouden we dan ook voor Indonesië kunnen aannemen, dat het ritueel gebruik van de fluit vroeger algemener kan zijn geweest dan thans het geval is.

Aangehaalde boeken en geschriften.

N. ADRIANI en Alb. C. KRUYT. *De Bare'e sprekende Toradjas van Midden-Celebes*. Batavia, 1912.

M. ADRIANI-GUNNING. *Bare'e-verhalen*, II Verkorte vrije vertaling. 's Gravenhage, 1933.

J. BLJKERK. *De geheime mannenbond op Nieuw-Guinee*. Mededeelingen, Tijdschrift voor Zendingwetenschap, 75, 1931.

J. G. DETIGER. *Een tournée om het binnenland van Waroppen*. Koloniaal Tijdschrift 24, 1935.

Dr. W. K. H. FEUILLETAU DE BRUYN. *De Njoeli-beweging in de Zuider- en Oosterafd. van Borneo*. Koloniaal Tijdschrift 23, 1934, bl. 41 e. v.

Dr. D. W. HORST. *De Rum-Serams op Nieuw-Guinea of het Hinduïsme in het Oosten van onzen Archipel*. Leiden 1893.

NGUYEN VAN HUYEN. *Les chants alternés des garçons et des filles en Annam*. Paris 1934.

W. H. R. RIVERS. *The Todas*, London, 1906.

G. A. J. VAN DER SANDE, *Nova Guinea*, III. Leiden 1907—1914.

H. SUNDERMANN. *Religiöse Vorstellungen und darauf sich gründende Sitten und Gebräuche der heidnischen Dajak auf Borneo*. Bijdragen, dl. 76, 1920.

Dr. P. WIRZ. *Diesund jenes über die Sentanier und die Geheimkulte im Norden von Neu-Guinea*. Tijdschrift Kon. Bat. Gen. 63, 1923.

Mededeelingen

Waar verzamelde Pigafetta zijn Maleise woorden?

Het oordeel van de enkele geleerden, die zich hebben uitgelaten over de op de eerste zeiltocht om de wereld door Pigafetta samengestelde Maleise woordenlijst, is uiterst gunstig. „Making due allowance for errors of transcription, it is wonderfully accurate” zegt Crawford in zijn *Descriptive Dictionary* (bl. 352) en de lof, die C.C.F.M. Le Roux in de Feestbundel van het Bataviaasch Genootschap (1929, deel II, bl. 68v.) haar toezwaait, is niet minder groot. Pigafetta moet inderdaad een uitstekend gehoor voor taalklanken gehad hebben, en, zoals uit het volgende moge blijken, veel van wat door Le Roux als „errors of transcription” en bij de onderzaging ontstane misverstanden is opgevat, heeft hij wel degelijk goed gehoord en begrepen.

Op enige weinige uitzonderingen na is Le Roux bij zijn verklaring van Pigafetta's opgaven (o.c. bl. 72-98) ervan uitgegaan, dat wat de Italiaan Maleis noemt, ook inderdaad Maleis is. Die uitzonderingen betreffen enige kennelijk in de Molukken gehoorde woorden, waaraan men vermoedelijk *Jssi* (gengiue, dus tandvlees, en niet wangen, zoals Le Roux abusievelijk vertaalt) mag toevoegen. Men zie hiervoor De Clercq, *Het Maleisch der Molukken*, s.v. *toetang*. Maar verder heeft hij Pigafetta's woorden steeds met Riouwse vergeleken. Daarbij stuitte hij meermalen op onverwachte afwijkingen in spelling of betekenis, die hem hebben verleid tot het geven van een aantal verklaringen, die, hoe scherpzinnig ook dikwijls op zichzelf, niet juist zijn. *Astutius quam verius!*

Nu heeft de veronderstelling, dat Pigafetta op zijn tocht door het Oostelijk gedeelte van de Archipel ook maar ergens Riouws gehoord zou hebben in zijn omgang met de bevolking, al zeer weinig de waarschijnlijkheid mee. Vóór zijn verblijf op de rede van Tidore, waar hij zijn woordenlijst optekende, had hij in de eerste

plaats geruime tijd in de Filippijnen vertoefd. Men is dan ook niet verbaasd, wanneer men in zijn lijst de nodige uit Filippijnse talen afkomstige woorden aantreft. In *capatin muiadi* (broeder van den broeder) herkent men Tagalog *kapatid* (broeder, + *mo* pron. poss. 2e pers. ? en Mal. *adik*); in *quilai* (wenkbrauwen) Tag. Bisaya *kilay*; in *bugax* (rijst) Bis. Sulu *bugas*. Verder mogen genoemd worden: *tubu* (suikerriet), Tag. Bis. *tubo*, Sulu *tubu*; *tubi* (water), Tag. Bis. Sulu *tubig*; *lana* (sesamolie), Bis. id. (olie), Sulu *lanah* (Haynes); *a lipin* (slaaf), Tag. *alipin*; *guala* (ik heb niet), Tag. Bis. *wala* (niet), Sulu *walla* (Haynes); *Calix* (dolken), Tag. Bis. Sulu *kalis*; *puchia* (katten), Tag. *pusa*; *tunda* (touw van de haak), Bis. id. (vislijn); *Lozon* (mortier, vijzel), Bis. *losong*.

Een langdurig bezoek bracht Pigafetta verder aan Brunei. Bruneis Maleis zijn in zijn woordenlijst o. a. : *aghai* (kin), Brun. *ajai* (volgens de bij ons gebruikelijke transcriptie: *adjai*); *tun dun* (hals), Brun. *tundun* (nape of the neck, back of the neck); *Idun tanghan* (duim), Brun. *indong tangan*; *Biazzao* (kokosnoot, in de Molukken en op Borneo), Brun. *piasau*; *sira* (zout), Brun. *sirah*; *Iraga* (Noorden), Brun. id.; *Utara* (Noordoosten), Brun. id. ¹⁾.

De eind-*k* van verschillende Maleise woorden heeft Pigafetta met *ch* weergegeven. Men mag hieruit opmaken, dat hij haar daar inderdaad als *k* heeft gehoord, en niet als *hamza*, welke klank hoogstwaarschijnlijk aan zijn aandacht ontsnapt zou zijn, zoals dat bij de andere op *k* uitgaande woorden in zijn lijst inderdaad het geval is geweest. Welnu: „In Brunie-Malay the final *k* sounds

¹⁾ Over de verschuiving van de benamingen der windstreken in Brunei zie J. C. Moulton, *Points of the Compass in Brunei Malay*, JSBRAS. 83 (April 1921), bl. 75 en F. W. Douglas, id., JSBRAS. 85 (Maart 1922), bl. 216. Opmerking verdient, dat Tag. *hilaga*, dat evenals Brun. *iraga* Noorden betekent, in het Sulu Noordwesten aanduidt. — Voor het Bruneis Maleis zie men behalve de lijst van Marshall in JSBRAS. 83, bl. 45-74 (door Wilkinson in zijn woordenboek overgenomen, ten onrechte zonder notitie te nemen van de opmerkingen van Moulton in de noten; vandaar ook, dat hij dikwijls Serawakse woorden als homoniem of synoniem heeft opgegeven, die in werkelijkheid anders luiden of een andere betekenis hebben dan in het Bruneis), H. S. Haynes, JSBRAS. 34 (July 1901), bl. 39-48 en G. T. MacBryan, JSBRAS. 86 (November 1922), bl. 376v. — De oudste woordenlijst is bij mijn weten die van de Crespigny, herdrukt bij Ling Roth, *Natives of Serawak II*, bl. XCIV-XCVII.

strong" (Haynes), waarmee bedoeld moet zijn, dat ze „volkomen" wordt uitgesproken. Ook het feit, dat Pigafetta bijna steeds *a* schrijft, waar het Maleis de *pěpět* heeft, m.i. geenszins de meest voor de hand liggende transcriptie voor een Italiaan, wijst in dezelfde richting. In *biriacan* (breng mij dat), waarin de eerste *i* intussen niet met het Bruneise taaleigen overeenkomt, kan men misschien het Brun. suffix *-akan* = Riouws *-kan* herkennen.

Opvallend vaak heeft Pigafetta de *r* van Maleise woorden (in alle posities) met *l* weergegeven. Het is ondenkbaar, dat een Italiaan een gezonde „Indische *r*" als *l* verstaan zou, zodat men wel de gevolgtrekking moet maken, dat er met de uitspraak van die *r* bij Pigafetta's bronnen iets niet in orde was. Het ligt voor de hand hier te denken aan sprekers van talen, die de *r* niet kennen, zoals het Tagalog en het Bisaya, waarin de *r* in leenwoorden dan ook regelmatig door *l* wordt weergegeven.

Het hier opgemerkte maakt geen aanspraak op volledigheid. Vermeerdering van onze kennis omtrent de geschiedenis van de betrokken talen zou een nauwkeurig onderzoek woord voor woord ons toch niet kunnen brengen, daar Pigafetta niet heeft aangetekend, waar en uit wiens mond hij ieder woord heeft opgenomen. Daarom heb ik gemeend te kunnen volstaan met door enkele sprekende voorbeelden te geven de aanwezigheid van „Fremdgut" in Pigafetta's Maleis aan te tonen. Onze bewondering voor den „foneticus" Pigafetta kan door de herkenning daarvan slechts toenemen.

W. KERN.

Het rijstmesje in Indonesië en daarbuiten.

In het Internationales Archiv für Ethnographie¹⁾ schreef ik een artikel over de verbreiding van dit merkwaardig oogstinstrument en kon, in tegenstelling met de tot dan toe geldende opvatting aantonen, dat het mesje niet uitsluitend op de eilanden van de Nederlands-Indische Archipel, de Philippijnen en het schiereiland van Malakka te vinden is, maar dat het evenzeer in de achteraf gelegen gebieden van Achter-Indië wordt aangetroffen. Ook meen ik te hebben kunnen aantonen, dat er geen reden bestaat het mesje van het zogen. Celebes-type, waarbij het lemmet zonder een houten of benen houder direct in de bamboe bevestigd is, de oudste vorm te noemen, waaruit zich dan later het meer bekende Java-type zou hebben ontwikkeld. Alle toch op het vasteland van Azië gevonden mesjes vertonen het Java-type. Tot nu toe vond ik geen Celebes-mesje vermeld voor de bergachtige streken van Frans Indo-China, zodat ik het voorlopig als een Indonesische variant beschouw.

Mijn artikel is voor enkelen aanleiding geweest mij mededelingen te doen, die de moeite waard zijn ze hier kort, als aanvullingen van mijn vorige beschouwingen, te vermelden, terwijl ik dan ook de gelegenheid heb een enkele plaats uit de literatuur aan de reeds genoemde toe te voegen.

In de eerste plaats maakte Dr. Albert C. Kruyt mij op het volgende attent: De vrouw, die bij de Toradja's de eerste oogsthandeling op ceremoniële wijze verricht, heeft bij sommige stammen de gewoonte om de eerste zeven aren met de nagel af te knippen. Zij gebruikt dus geen rijstmesje. Kruyt heeft dit verklaard uit de wens, die men zou hebben, om de oogst in het geheim en onopvallend te beginnen. Dit behoeft echter de verklaring niet te zijn. Veel waarschijnlijker is, zoals ik ook voor andere gevallen aantoonde en zoals Kruyt thans ook aanneemt, dat voor de

¹⁾. XXXIV (1937); *Reisplücken und Reisschneiden in Indonesien*.

ceremoniële handelingen de oude wijze van oogsten nl. het plukken bewaard is gebleven, ook nadat voor de verdere oogst het mesje werd gebruikt.

Van Celebes ontving ik sinds het verschijnen van mijn artikel nog enkele mesjes, die bijzonderheden vertonen. Zo zond J. Kruyt de mesjes, afgebeeld onder de nummers 1, 2 en 3, alle afkomstig van de Tobada van Midden-Celebes. Uit deze zending leren we, dat het Java-type toch ook in Centraal-Celebes is doorgedrongen, al schrijft Kruyt, dat als regel de mesjes van het Celebes-type worden gebruikt.

Het mesje van het Java-type (afb. 1) heeft, zoals op de foto te zien is, als versiering enkele dierfiguren op de houder ingegrift. Te zien zijn o.a. een paard en een varken. Woensdregt spreekt in zijn artikel¹⁾ over mesjes, waarvan het *handvat* sierlijk is besneden met paardenkop of vogelmotief. Een dergelijk mesje heb ik nooit gezien en het lijkt mij nu meer dan waarschijnlijk, dat Woensdregts mededeling niet juist is en dat hij met het handvat de houder van het mesje van het Java-type bedoelt.

De heer Ritsema zond mij een aantal mesjes uit het Noehase in het Zuid-Oostelijk Toradja-gebied²⁾. Zoals ik verwachtte zijn ten gevolge van de Boeginese invloed hier mesjes van het Java-type naast die van het Celebes-type bekend. Van die Boeginese mesjes heb ik geen afbeelding hier opgenomen, omdat zij geheel gelijk zijn aan die, welke voorkomen in de Ethnografische Atlas, behorende bij het Boeginese Woordenboek van Matthes. Onder de Celebesmesjes van deze zending waren een tweetal zeer merkwaardige, waarvan één hier is afgebeeld onder no. 4. Het is een mesje van het Celebes-type, maar met opzij een spleet. Het bamboehandvat is ook veel groter dan gewoonlijk. De betekenis van de spleet is geheel duidelijk, wanneer men ontdekt, dat het mesje aan het eene einde door het bamboetussenschot is afgesloten en in dit tussenschot een touwtje bevestigd is, waaraan een kraal is opgehangen. Deze kraal bevindt zich dus als een

¹⁾ J. WOENSDEGRT, *De landbouw bij de To Bada in Midden-Celebes*. Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. LXVII (1928), blz. 225.

²⁾ Deze en alle mesjes, mij toegezonden, werden door mij aan het volkenkundig museum van het Koloniaal Instituut te Amsterdam cadeau gegeven.

klepel in het mesje en maakt er een soort muziekinstrument van, dat onder het oogsten een tikkend geluid geeft.

Bij ditzelfde mesje hoorde ook nog de koperen ring, afgebeeld onder no. 5. Hij wordt, zo schreef de heer Ritsema mij, om de vinger gedaan, blijkbaar om deze te beschermen. Wij hebben hier dus een metalen equivalent van de *ndeli koekoeroe hade*, de uit lontarblad gevlochten vingerbescherming van Zuid-Roti ¹⁾, welke echter niet bij het snijden, maar bij het plukken werd gebezigd.

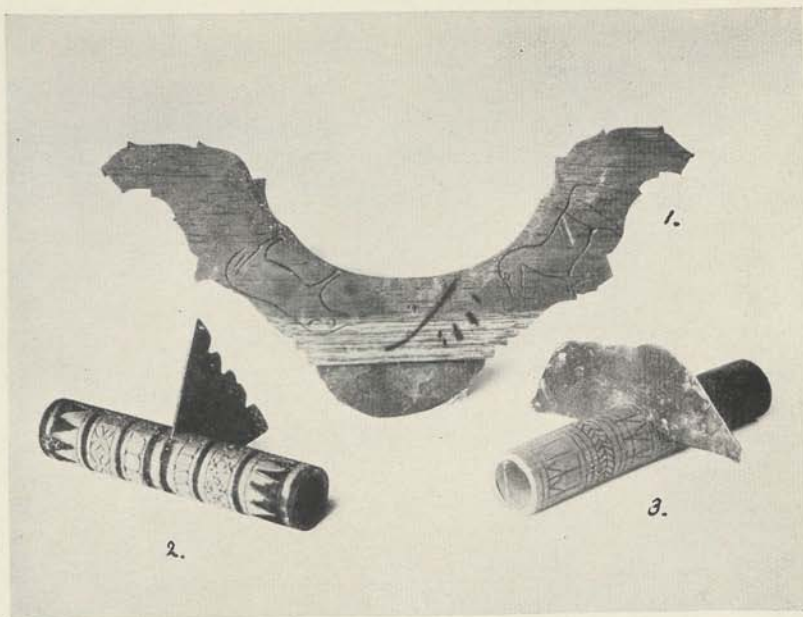
Ongeveer gelijktijdig met mijn meergenoemd artikel verscheen in het Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient een artikel van Mej. M. Colani, waarin eveneens werd geconstateerd dat het rijstmesje in Frans Indo-China gebruikt wordt. Behalve de door mij aangegeven gebieden noemt zij nog de streek van de Nhang, dichtbij Lao-kay, dat is aan de Rode rivier aan de Chinese grens (niet ver van het door Deyrolle genoemde gebied ²⁾), en de provincie Son-la, waar het bij de zwarte Thai zou voorkomen. Behalve deze stuurt Mej. Colani mij nog de mesjes, afgebeeld onder de nummers 7, 8 en 9, alle uit dezelfde provincie, doch van de witte Thai en Muongstammen.

In dit verband noem ik thans nog een passage, die ik vond bij Abadie ³⁾ en welke, hoewel op zichzelf weinig overtuigend, toch in verband met het vorige betekenis krijgt. Hij deelt mee, dat de Thô of Thai van het Si-kiang bekken aan de grens van China behalve grote sikkels ook een bepaald soort messen gebruiken bij de rijstooogst en voegt dan in een noot de volgende beschrijving daaraan toe: „Appelés „mak-thep”. Ce sont des rondelles de fer aplaties, aiguisées sur le pourtour et qui se tiennent entre l'index et le médius de la main droite; une courte tige centrale empêche l'instrument de glisser. L'épi est coupé

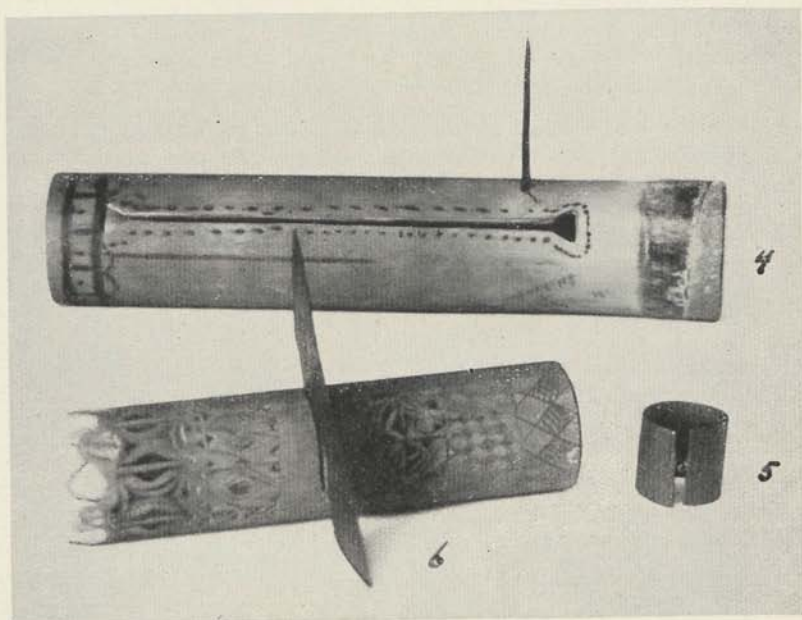
¹⁾ Intern. Archiv f. Ethnogr. t.a.p., blz. 85.

²⁾ Intern. Archiv f. Ethnogr. t.a.p., blz. 90. Ik maak tevens van de gelegenheid gebruik om een drukfout te corrigeren. Op blz. 89 is sprake van de kust van Assam. Bedoeld wordt Annam. Verder geven de bladzijde-verwijzingen cijfers die betrekking hebben op de bladzijden van mijn artikel; zo wordt op blz. 92 verwezen naar blz. 2 d.i. dus blz. 85 van het tijdschrift.

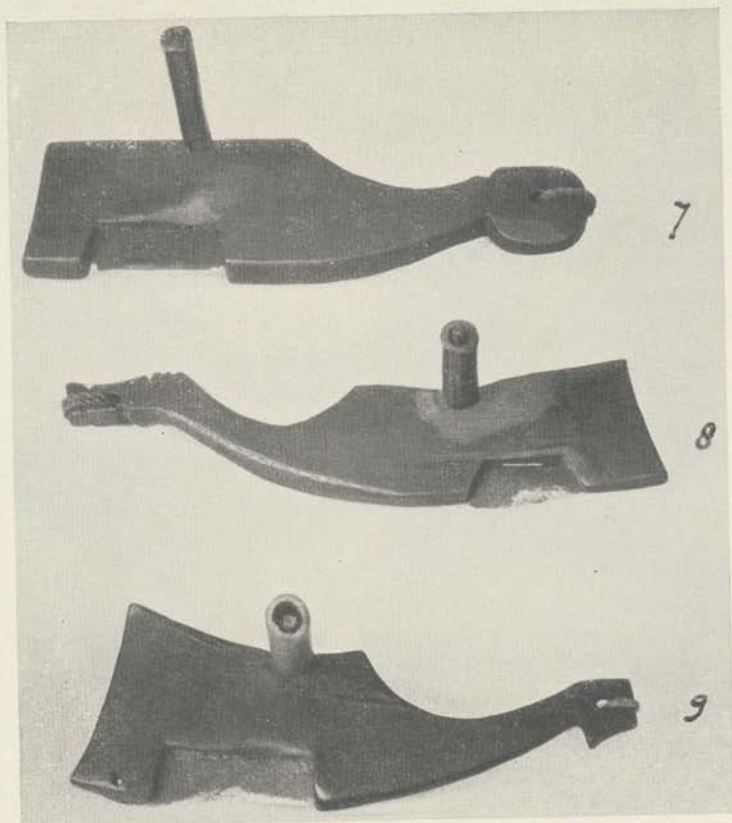
³⁾ MAURICE ABADIE, *Les races du Haut Tonkin de Phong-Tho à Lang-son*, 1924, blz. 41.

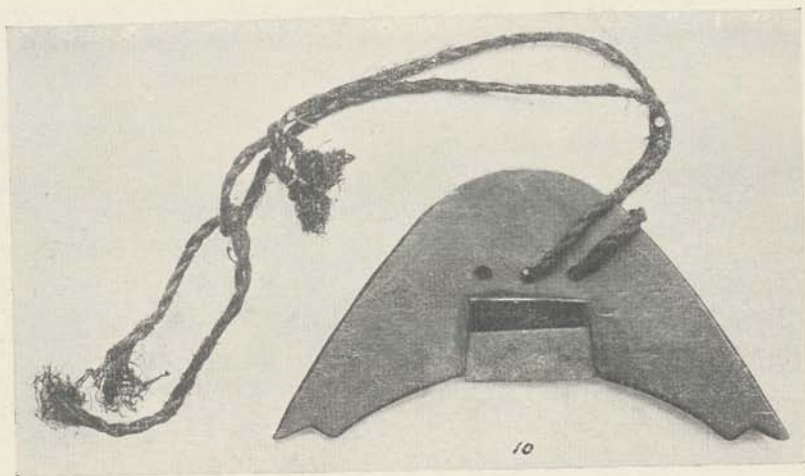
No. 1-3. Rijstmesjes der Tobada.

No. 4-6. Rijstmesjes uit het Noehase met vingerbescherm.

No. 7-9. Rijstmesjes van Tonkin, Prov. Son-la.
 No. 7. Plateau de Moc, Chau de Moc, nederzetting Co-Hanh (Muong).
 No. 8. Als 7, doch nederzetting Chieng-di (witte Thai).
 No. 9. Als 7, doch nederzetting Na Mon (witte Thai).

No. 10. Rijstmesje uit Noord-Siam, nederzetting Kun-Fa (Meau).

juste à sa base, la tige étant appuyée par le pouce droit contre le „mak-thep”.

Ook Stübel¹⁾ heeft op het eiland Hainan, aan de kust van Zuid China, onze rijstmesjes gevonden. Het wordt daar door de Basadung-Li, wier kultuur volgens hem het meest ongerept is behouden, gebruikt, en komt in twee vormen voor. Stübel kent ook het rijstmesje van elders en heeft zelfs op blz. 291 de ietwat boude bewering, dat ze „im ganz Ost-Asien weit verbreitet” zijn.

Tenslotte kan ik door de vriendelijke bemiddeling van mijn vriend Dr. H. Meinhard nog een belangrijke nieuwe vondst hier bekend maken. De heer Meinhard zond mij de foto van het mesje dat als no. 10 hier is afgebeeld. Het is een voorwerp dat eerst onlangs in het Volkenkundig Museum te Berlijn is gearriveerd in een verzameling van ethnografica, bijeengebracht door den heer Bernatzik op zijn reis in Noord-Siam. Het draagt het volgende opschrift „Reiserntemesser „wū”, Meau, Dorf Kun-Fa, Nord-Siam”, en is gecatalogiseerd onder I.C. 43165.

Wij hebben hier in zoverre met een nieuw type te doen, dat het mesje niet door een bamboegreep in de hand wordt gehouden, maar blijkbaar door een touwtje dat op de een of andere manier om hand of pols zal worden geslagen. Het lemmet zelf is van ijzer, terwijl er boven (op de foto als donkere band uitkomend) een koperen plaatje is bevestigd. De vindplaats moet volgens Dr. Meinhard in het Noord-Oostelijk bergland van Siam liggen.

H. Th. FISCHER.

¹⁾ H. STÜBEL, *Die Li-Stämme der Insel Hainan*, 1937, blz. 44 e.v.

„Het Heilig Kanon van Batavia”, voorheen . . . een Spotkanon? Geschiedenis of . . . Fantasie?

Toen voor ruim 7 jaar in Afl. 2 en 3, blz. 195 van Deel LXX (1930) van dit Tijdschrift het artikel over *De drie Heilige Kanonnen* van Dr. K. C. Crucq verscheen, met tegenover blz. 196 de prachtige foto van het Bataviase kanon, ontsnapte aan schrijver, als bij de ontmoeting van een oud bekende, een verbaasd: „Kijk, een Bocarro!”¹⁾ en bij 't zien van het handgebaar, én Portugezen én Spanjaarden én Fransen wel bekend onder de naam van „dar, fazer Figas”, — „dar Higa”, — „faire la figue”, overeenkomend met ons „iemand een lange neus geven”, kwam er een glimlach, die 't best is weer te geven met: „ik wist niet, dat die knappe kunstenaar ook zoo'n vinnige spotter was”.

Bij die indrukken bleef het, tot, nu kort geleden, dezelfde schrijver in voornoemd Tijdschrift (Afl. 1, 1937, blz. 103-129), „De geschiedenis van het heilig kanon te Batavia” kwam vertellen en mijn aandacht weer op het voorwerp vestigde.

Is de geleerde schrijver er in geslaagd den lezer te overtuigen, dat het kanon in 1641 bij de inneming van Malakka op de Portugezen veroverd is, (dat het bewuste stuk hergoten is, behoeft geen bewijs; het opschrift zelf zegt zulks duidelijk genoeg), zijne reconstructie van het jaartal 1606 (of 1604?) uit het opschrift

EXMEIPSARENATASVM.

Uit mij zelve ben ik herboren.

kon mij niet bevredigen als zijnde te gezocht en te gewrongen.

¹⁾ Het Bataviase kanon vertoont én in vorm én in versieringen van stootbodern en broekingringen een merkwaardige overeenkomst o.a. met een kanon dat zich tegenwoordig in het „Museu da Artilharia” te Lisabon bevindt en als opschrift draagt:

ANT^o TELES DE ME-
NEZES GOV^{or} DA INDIA
A MANDOV FAZER
NO ANNO DE 1640

POR Me^l TAVARES BOCARRO.

't Kan zijn, dat de oplossing van een raadsel slechts met moeite uit een woord of zin te halen is, daarvoor is het een raadsel, doch zij moet er tevens natuurlijk en zonder verwringing uit te voorschijn kunnen komen. Anders zou men, om bij ons opschrift te blijven, door b.v. samenkoppeling van 2 gescheiden lettergrepen: RE-ÛM, omzetting van NA-TAS, bijvoeging van een verondersteld verzwegen woord: DESTRUAT, het kanon kunnen laten zeggen:

EX MEIPSA SATAN (DESTRUAT) REUM.

De duivel moge door mij den schelm vernietigen, eene verklaring die wel eenigszins met het doel van een kanon overeenkomt doch moeilijk te verantwoorden is en daarom niet te aanvaarden.

Wanneer verder Dr. Crucq zegt, dat „het gebaar, in het Portugeesch *figa* het bekende afweermiddel (is) tegen het booze „oog, zwarte magie en hekserij” (blz. 128), zou ik het volgende willen opmerken:

Wel is waar wordt wel eens in Portugal en Spanje een dergelijk miniatuurhandje van git, eveneens *Figa*, *Higa*, geheeten, om de hals van kleine kinderen gehangen, uit bijgeloof, meenend zoodoende de kleinen tegen oogziekte te beschermen (*preservar do mal de olho*), doch het gebaar van „dar figas” — „dar higa”, — „faire la figue”, zoals het kanon te zien geeft, is een gebaar van spot, verachting, zoowel voor Portugees, Spanjaard en Fransman.

En aan die spot of die verachting heeft, dunkt me, de gieter uitdrukking willen geven. (Hij was te lang met dat „magisch metaal” (het ijzer) vertrouwd en te lang aan „een zoo magisch-gevaarlijke handeling als de hergieting van een ijzeren stuk” (blz. 128) gewoon, om daar nog bang voor te zijn). — Tegen wien? — Natuurlijk tegen den vijand, die in dit geval niemand anders kon zijn dan de gehate concurrent: o Olandese ¹⁾.

¹⁾ Voor den kalmen, bezadigden Hollander, die zulk een gebaar wat al te kinderachtig zal vinden, diene het volgende, dat zich tot in de laatste jaren nog voordeed. Wanneer een Portugees schip de haven van Barcelona binnentoomde, kon men vaak zien, hoe een van het scheepsvolk, op bevel van den kapitein het lood uitwierp, alsof men vreesde, dat de haven niet diep genoeg zou zijn voor de geweldige Portugese zeekastelen en zulks alleen om de Spanjaarden „fazer figas”. Grote verstandige menschen kunnen somwijlen erg kwajongensachtig doen, vooral wanneer chauvinisme hen bezielt.

Ook te Macao was men fel op de Hollanders gebeten. Deze nog jonge stad, in 1557 gesticht door een 30tal Portugeezen, de enige overgeblevenen van de 500 die zich te Chinchew bevonden, toen deze nederzetting door de Chinezen werd overrompeld en verwoest, was in korte tijd tot een buitengewone bloei geraakt, dank zij de levendige, niet altijd eerbare, handel, die er gevoerd werd voornamelijk met China en Japan. 't Was juist haar gunstige ligging voor den handel met die groote Rijken welke spoedig de aandacht trok der Hollanders, wier schepen zich in het eerste decennium der 17e eeuw tot driemaal toe in hare nabijheid hadden vertoond: een eerste maal onder Van Neck in September 1601, daarna in Juli 1603 onder Cornelis van de Venne, behoorend tot Van Warwijck's vloot, een derde maal in September 1607 onder Cornelis Matelieff. Toen begonnen de Macaose handelaren eindelijk de noodzakelijkheid in te zien, hun stad, welke nog geheel open en onverdedigd lag, eenigszins te versterken: een paar fortjes werden gebouwd, welke van enkele kanonnen voorzien werden.

Te Batavia was men volkomen op de hoogte van die onvoldoende verdedigingswerken en het ontbreken van een garnizoen. Toen dan ook G. G. J. P. Coen in April 1622 Cornelisz. Reyersz met eene vloot van 12 schepen naar China's kusten zond, om te trachten „een groote menichte van Chinesen ende andre volck „te becomen den Chinesen handel (te) becomen, de stapel „van desen Inlantsen handel tot Batavia (te) verkrijgen, ende dat „Batavia, Amboyna ende Banda gepeupleert mogen worden met „een groot getal Chinesen”¹⁾, gelastte hij hem tevens in zijn Instr. van 4 April van te voren te onderzoeken of Macao zoo slecht versterkt was als de berichten luiden en in dat geval moest hij trachten, zich van die plaats meester te maken.

Den 22 Juni 1622 verscheen Reyersz met zijn vloot voor Macao, bevond dat de stad wel te nemen zou zijn en ging den 24 Juni tot den aanval over. Enkele uren later was alles afgelopen, doch de Portugeezen bleven meester van hun stad. Reyersz, die bij de landing een schot in de buik gekregen had, voer met zijn schepen verder naar de Piscadores, honderd dertig gewonden meenemend.

¹⁾ Brief van Coen aan Cornelisz. Reyersz van 2 Juni 1622 en Brieven van 19 Juni en 2 Juli. (COLENBRANDER III, blz. 192-193, 202-207)

Het aantal gesneuvelden bedroeg eveneens 130. Talrijke wapens, enkele vaandels evenals een „canon grueso” een groot kanon, dat de Hollanders bij hun overhaaste vlucht naar de schepen op het strand „de Cacilhas” hadden moeten achterlaten, vielen als buit in de handen der overwinnaars ¹⁾.

De Portugezen begonnen nu het eilandje, waarop hun stad gelegen was, zoodanig te versterken, dat het elken aanval kon weerstaan ²⁾, waartoe het zijne bijdroeg de te Macao geplaatste fundidor: Manuel Tavares Bocarro ³⁾.

¹⁾ Omtrent die mislukte onderneming schreef G. G. Coen aan de Bewindhebbers der O. I. Compagnie in 't vaderland: „Met haer slaven „hebben de Portugesen d'onse van Maccau afgekeert, t'en is door geen „soldaten gedaen. In Maccau en St. Thome syn gene en in Malacca niet „meer dan drie compagniën van ontrent 150 coppen. Siet doch, bid ick „UEd. hoe de vyandt sonder costen possessien in Indien hout en hoe wij „ons selven consumeren”. (Brief van J. P. Coen aan Bewindh. do 20 Juni 1623. — COLENBRANDER I, blz. 790-791)

Het verhaal van schipper Willem Ysbrantsz Bontekoe, die aan den tocht deelnam, komt geheel overeen met de Portugese berichten bij Manuel de Faria y Sousa in diens *Asia Portuguesa* III 364-365 en de officiele „Rellação da Victoria que a ciaade de Macau teve dos Olandeses no anno de 1622” waarvan een afschrift in het „Archivo do Ministerio da Marinha e do Ultramar” te Lissabon bewaard wordt.

²⁾ Vijf jaar later, den 17 Juni 1627, verscheen weer een Hollandsche vloot van 4 schepen in de buurt van Macao, niet om de stad te beschieten, doch met de bedoeling de handelsvaartuigen aan te tasten, die gereed lagen voor de reis naar Japan. Wegens gebrek aan geld en schepen was de gouverneur der stad, Don Felipe Lobo, niet bij machte den vijand weerstand te bieden, zoodat enkele rijke handelaren van Macao 5 vaartuigen uitrustten, waarmee zij den vijand te lijf gingen. Het Hollands admiraalschip werd aangeklampt en verbrand. Van de bemanning werden er 37 gedood en 50 gevangen genomen, terwijl 24 kanonnen (veinte y quatro canones), 2000 kogels, geld en talrijke levensmiddelen werden buitgemaakt. (Manuel de Faria y Sousa, *ibid.* die zooals hij getuigt, zijn gegevens vernam uit den mond van den aanvoerder: Juan Suarez Vivas (de cuya informacion lo referimos).

³⁾ Manuel Tavares Bocarro kwam als fundidor de artiharia in 1626 te Macao en bleef er werkzaam tot 1631, toen hij naar elders werd overgeplaatst. Van de 46 kanonnen, die zich volgens een opgave uit het jaar 1846 op de 6 Forta Iezas van Macao bevonden, waren er 21 van Bocarro. De grootste, die zich bevond op de voornaamste Fortaleza, Sao Paulo do Monte, en gegoten was in 1626, was van kaliber 36, had eene lengte van 15 voet 8 duim en een gewicht van 58 Quintalen 17 Arrateis (1 Arratel = 459 gram) en was het voorwerp eener bijzondere vereering onder de Chinezen.

Talrijk zijn de kanonnen, door hem te Macao gegoten van 1626 — 1631 in de gieterij van Chambamero, niet ver van de „praia de Cacilhas”, waar zich het hollands „Canon gruesso” bevond, en het wil me voorkomen, dat Bocarro, bij het zien van dat stuk, zal gezegd hebben : wacht even, ik zal je de ballen laten terugkaatsen, die jij, enkele jaren geleden, op onze mooie stad geworpen hebt doch zonder succes”, en meteen liet hij zijn „Portugees herboren” meesterwerk „far figas” aan den gehaten vijand.

Later zal het kanon naar Malakka zijn overgebracht, toen deze stad, in nood verkeerend, de hulp van Macao inriep.

Dat het ruim 10 jaar later in handen zou vallen van den „Olandese” en naar Batavia zou worden vervoerd, had hij zeker niet gedacht, evenmin als hij kon vermoeden, dat het daar eenmaal een voorwerp van vereering zou worden voor de Javanen, zooals het andere door hem vervaardigde zulks ruim 250 jaar zou blijven voor de Chinezen in de Fortaleza de Sao Paolo do Monte te Macao.

Dr. M. NEIJENS.

NASCHRIFT.

In de eerste plaats komt het mij voor dat Dr. N. mijn schuchtere hypothese aangaande de dateering van het heilig kanon van Batavia ten onrechte heeft opgevat als een door mij vermeld historisch feit; ik heb in bedoelde passage nadrukkelijk verklaard, dat mij omtrent de geschiedenis van het heilig kanon *vóór 1641* niets bekend is, en dat mijn dateeringspoging slechts een m.i. niet te onwaarschijnlijke conjectuur is, geenszins een stelling die ik zou willen of durven verdedigen.

Volgens Dr. N. zou het kanon Si Djagoer zijn gegoten door Manuel Taveres Bocarro, te Macao, waar hij fundidor de artilharia was van 1626—1631, en wel uit het materiaal van een „canon gruesso”, een groot kanon, dat de Hollanders bij hun mislukten aanval op Macao op 22 Juni 1622 (de expeditie onder Cornelis Reyersz) op het strand, „de Cacilhas”, hadden achtergelaten.

Het is zeer wel mogelijk dat ons kanon door genoemden bekwamen geschutgieter gegoten is; dat het zou hergoten zijn uit een in 1622 voor Macao achtergelaten, Hollandsch kanon, is

echter beslist onjuist; afgezien nog van het feit, dat stukken van meer dan ¹⁾ 7000 lb gewicht aan ijzer in het begin der 17de eeuw nooit als scheepsgeschut voorkomen — gedurende den geheelen Compagniestijd zijn de zwaarste ijzeren stukken achttienponders van ongeveer 4000 lb gewicht —, leert de desbetreffende passage in een brief van den G. G. Jan Pz. Coen aan Bewindhebbers d.d. 20 Juni 1623, ons dat het achtergelaten stuk een *metalen* (*d.w.z. bronzen*) *kanon* was, zoodat daaruit nooit een ijzeren kanon kan hergoten zijn.

Bedoelde passage lezen we in Colenbrander's *Jan Pietersz. Coen* Deel I blz. 763: „De brant int laeste beursvatgen cruyt dat in de compagnie van capiteyn Ruffijn was, geraeckende, viel den vijandt met een generale uitval aan. D'onse, niet dan musquetten hebbende ende veele geen cruyt defendeerden haer met handtgeweer, geraecten in de vlucht en trocken met grote disordre aff. De twee compagnien die tot een achterhoede op strandt gelaten waren dit siende, vluchten soo hert als d'andere in de boots. Drie van de boots, vresende overvallen te werden, staecten van de wall aff — — — Twee metale stucken hadden medegenomen. 't Een was noch in de boot, ende 't ander, aen landt sijnde, is daer gebleven.”

Ten slotte nog een opmerking over het grootste kanon, door Manuel Taveres Bocarro te Macao gegoten; volgens Dr. Neijens lag dit stuk op de voornaamste Fortaleza, Sao Paulo do Monte; het was gegoten in 1626; kal. 36 (lb?), lang 15 voet 8 duim, wegende 58 quintalen 17 arrateis (5817 ponden van 459 gram), en werd door de Chineezen bijzonder vereerd.

De lijst van de artillerie te Macao in *Daghregister* 1637 blz. 65-70 vermeldt echter als grootste stuk op het bolwerk St. Poulou: „een coninx columbrijn, genaempt Madre de Deos, schiet een cogel van 35 lb, is van metael, in de broeck $3\frac{1}{2}$ diameter, in 't lijf 3 diameter, in de mont $2\frac{1}{8}$ diameter, is lanck 28 diameter, dit stuck weegt 149 q tes”.

Dit is hetzelfde stuk dat Hamilton in *New Account of the East Indies* II blz. 217 vermeldt bij zijn beschrijving van Macao: „the

¹⁾ Aangezien het stuk hergoten is, moet het oorspronkelijke kanon ongeveer 10% zwaarder zijn geweest, dus \pm 7700 lb.

largest Brass canon I ever saw, 23 Feet from the breech to the Muzzle Ring, nine Inches and a quarter diameter in the bore, and it was 12250 Ratullaes or lb ¹⁾ of solid metal".

Een dergelijke columbrijn, Nossa Senhora de Loureto genaamd, 30 diameter lang, wegende 150 q tes, lag op de platte form onder het bolwerk St. Francisco.

Het door Dr. N. vermelde kanon is veel korter en lichter; ik vermoed dat het een der „cameelen" (steenstukken) is, die in *Dagregister* 1637 worden vermeld, „op de sterckte in 't binnenkomen van de ree" (St. Jago de Barra), waarvan twee genaamd St. Miguel en St. Ilafonço, „wegende 56 q tes meer off minder, van de principale mont 30 lb (steen), in de broek 2 diameter, in 't lijf 2 diameter min 1/7, in de mondt 1 1/3 diameter, lang 14 diameter".

De door Dr. Neijens opgegeven lengte van 15 voet 8 duim (± 4.70 m) klopt echter niet met de in het *Dagregister* 1637 opgegeven lengte van 14 diameter bij een kaliber van 30 lb steen, of ± 23 cm, dus een lengte van ± 3.22 m; de door Dr. Neijens opgegeven lengte komt wel ongeveer overeen met de lengte der beide grootste kameelen op genoemde batterij, die 50 lb steen schieten, derhalve een kaliber hebben van ongeveer 1 voet, terwijl de lengte $13\frac{1}{2}$ en 13 diameters of kalibers bedraagt; deze stukken genaamd St. Anthonio en St. Laurenso wegen echter 83 q tes.

DR. K. C. CRUCQ.

¹⁾ Bij berekening blijkt, dat hier ponden van 500 gram moeten zijn bedoeld, terwijl men de arratel dan moet stellen op 453 gram, niet op 459 gram.

BOEKBESPREKING

J. P. B. DE JOSSELIN DE JONG, *Studies in Indonesian Culture*. Vol. I: *Oirata, a Timorese settlement on Kisar*. (Verhandelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Afdeling Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel XXXIX). Amsterdam 1937. 289 blz. gr. 8° f 7.—

Dit is de eerste van een reeks publicaties over de resultaten van een ethnologische studiereis van den schrijver in het Oosten van de Archipel. De toegang tot de bestudeerde culturen heeft schr. steeds gezocht door de landstaal, zelfs bij een kort verblijf. Deze methode, toegepast door een kundig linguïst als hier aan het woord is, is niet alleen aan de ethnologische resultaten zeer ten goede gekomen, maar heeft bovendien een niet te onderschatten winst voor de Indonesische taalstudie opgeleverd. Het taalkundige deel van deze eerste publicatie is zeker niet minder belangrijk dan het ethnologische.

Schr. vertoefde vijf weken in Oirata. Het is bewonderenswaardig, wat hij in die korte tijd aan materiaal verzameld heeft. Er is in de eerste plaats een bevolkingsregister, bevattend de eigennamen van alle bewoners, hun verwantschapsverhouding in het gezin, en de familie, clan en stand, waartoe het gezinshoofd behoort. Verder een systematisch overzicht van de verwantschapsterminologie. In hoofdzaak op grond van deze data worden in het eerste hoofdstuk o. a. de sociale organisatie en de eigennamen behandeld, terwijl hoofdstuk drie een register van persoonsnamen geeft. Telkens blijkt, dat de gegevens niet alleen verzameld, maar ook degelijk met de zegslieden doorgewerkt zijn.

Aan de taalkundige en ethnologische beteekenis van persoonsnamen is in Indonesië nog betrekkelijk weinig aandacht besteed. Het is ongetwijfeld een verdienste van den auteur, dat hij hier telkens weer op wijst. De voorzichtige terughoudendheid van anderen op dit terrein is echter wel begrijpelijk, want het ligt

vol voetangels en klemmen en vreemde elementen worden hier al heel gemakkelijk overgenomen en spoedig tot onherkenbaar wordens toe geassimileerd. Ik geloof bijv. dat weinigen in John Haas een zuiver Batakse, in Baregen een Duitse naam zullen herkennen. Zulke gevallen zijn ook op Oirata niet ondenkbaar, bijv. in de vorm van overname van Ambonnesenamen.

Het tweede grote stuk materiaal, dat verzameld werd, is de tekst van de oorsprongsmythe volgens de versie van een bepaalde clan. Deze mythe is op voortreffelijke wijze uitgegeven, in tekst en vertaling met een inleiding, korte inhoudsopgave en ethnologische toelichting. Deze laatste vind ik meesterlijk. Zonder hulp van speculatieve theorieën wordt het bij eerste kennismaking uiterst verward aandoende verhaal van de mentaliteit der vertellers uit bezien en daardoor verhelderd. Na dit hoofdstuk genoten te hebben vergeef ik den schrijver gaarne zijn sneer op de vergelijkende sprookjeskunde, die trouwens haar goede beoefenaars niet raakt. Juist bij de episode die tot deze Seitenhieb aanleiding geeft, had vergelijking van verwante verhalen den schrijver voor een kleine vergissing kunnen behoeden: de blaasroerpijl, die Kaskoi in de bovenwereld ging zoeken, was niet zijn eigene, zoals schr. op blz. 146 bovenaan meent, maar die van zijn ouderen broeder; een overbekend motief!

Hierna volgt het linguïstische gedeelte, waarvoor ten dele de tekst van de mythe het materiaal leverde, maar verder nog een respectabele hoeveelheid lexicographische en grammaticale gegevens verzameld werden. Een hoofdstuk over de klankleer, een schets van de grammatica en een woordenlijst zijn op grond van deze gegevens samengesteld. Het Oirata is voor een Indonesische taal rijkelijk ingewikkeld, en het is mij niet gelukt er door de eenvoudige lectuur van dit werk zo ver in door te dringen, dat ik mij aan een beoordeling van de juistheid der gegeven grammatische interpretatie zou durven wagen. Ik heb den indruk gekregen, dat het beschikbare materiaal zeer nauwkeurig geanalyseerd is, maar dat verder onderzoek en een taalvergelijkende beschouwing de verkregen resultaten nog wel op sommige punten zullen wijzigen. Misschien wijs, maar toch te betreuren is m.i. dat de schrijver zelf de taalvergelijking geheel ter zijde gelaten heeft. Zijn excuus, dat de nauwst verwante talen nog te weinig bekend

zijn, geldt voor hem zelf minder dan voor anderen, want van het dialect van Loikera op Timor, vanwaar de mensen van Oirata afkomstig zouden zijn, weet hij blijkbaar zo veel, dat hij nauwe verwantschap met de taal van Oirata kon constateren (blz. 3) en zijn onderzoekingen op naburige eilanden als Moa hebben hem in aanraking gebracht met talen die, ofschoon niet nauw verwant met het Oirata, er toch merkwaardige trekken van overeenkomst mee vertonen, bijv. in het verschijnsel der werkwoordelijke samenstellingen (verbal compounds). Wellicht vindt de schrijver gelegenheid, in een zijner volgende publicaties de plaats van het Oirata te midden van zijn verwanten enigszins te bepalen.

Een door den schrijver zeker niet bedoeld misverstand zou door de titel van het boek gewekt kunnen worden. De taal van Oirata is allerminst een soort Timorees. Het oorsprongslaan der mensen van Oirata ligt op Oost-Timor, en daar zal men dus de naast verwante talen moeten zoeken, terwijl het Timorees op West-Timor gesproken wordt.

Waar de auteur een enkele maal van zijn stelregel „geen taalvergelijking” afgeweken is, is hij niet steeds even gelukkig geweest. De gelijkstellingen Oir. *lodon* = Mal. *rotan* (Leti *lodna*) en *ler-* = Mal. *darat* lijken mij bijv. zeer twijfelachtig, en Oirata *leren* = Mal. (uit Sanskr.) *saudara* is zeker fout (vgl. Jonker's *Lettineesche taalstudien* onder *nara* I). Oirata *koepan*, geld, is natuurlijk Maleis *koepang*, en heeft niets met *koepnin* = de Kompenie te maken.

Deze kleinigheden nemen niet weg, dat de Indonesische linguïstiek, die nog steeds handen te kort komt om het uitgestrekte terrein te exploreren, deze hulpstroepen uit het ethnologische kamp met onverdeelde vreugde mag begroeten!

P. VOORHOEVE.

Hidoep hoekoem bangsa Indonesia (indonesisch rechtsleven) oleh R. Mr. SOEPOMO.

Perbandingan antara pergaoelan hidoep di Atjeh, Minangkabau dan Palembang oleh SOETAN ADAM BACHTIAR.

Voordrachten op het 5de congres van Taman Siswa 7-11 Juli 1937. Uitgave van de Madjelis-Peroesahaan-kitab Tamansiswa, Mataram—Jogjakarta 1937.

De eerste schrijver, mr. Soepomo, voorzitter van de landraad te Poerworedjo stelt voorop dat, hoewel grote verschillen waarneembaar zijn in het adatrecht der indonesische volken (hij noemt voorbeeldshalve het vluchthuwendijk der batak, dat niet te rijmen is met het huwelijksrecht van Java) het indonesisch adatrecht als geheel beschouwd gemeenschappelijke trekken vertoont, waardoor het als geheel gesteld kan worden tegenover b.v. het westerse recht. Met name behandelt de schrijver (spreker) dan vervolgens de *communale trek* die vele rechtsverhoudingen beïnvloedt. Hij komt tot een nadere bepaling van wat men daaronder heeft te verstaan, hij bespreekt de samenhang met groepsegoïsme en nationalisme en ziet ten slotte als het grote probleem voor Indonesië te komen tot een versterking van het individualisme zonder de goede gemeenschapsband daarbij te zeer te schaden, en als de verheven taak der leiders om daarbij voor te gaan.

Bij het lezen treft telkens weer hoeveel nederlandse woorden bij de behandeling van een abstrakt onderwerp onontbeerlijk schijnen in een maleis betoog. Dat de schrijver in zijn acht pagina's van het probleem der collectieve en individuele factoren in de volksontwikkeling en het rechtsleven niet alle kanten behandelen kon spreekt van zelf. Voor het Toradja-volk heeft J. Kruyt onlangs in het Nederlandsch Tijdschrift voor Psychologie 1937 bl. 194-214 diep gaande en zeer concrete beschouwingen aan dit onderwerp gewijd, waaruit de juistheid van mr. Soepomo's opmerking dat de leiders, vooral in de zin van de opvoeders van de jeugd, bij het minder streng bindend worden van de oude banden een geweldige en beslissende taak hebben te vervullen, duidelijk blijkt.

De tweede schrijver Soetan Adam Bachtiar geeft in twintig bladzijden een maleise vertaling van hetgeen aan historische,

economische en maatschappelijke bijzonderheden over Atjeh, Mianangkabau en Zuid-Sumatra te vinden is in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië en andere publicaties. Zijn doel volgt uit zijn slotwoord: op die wijze bij te dragen tot vermeerdering van kennis bij het ene indonesische volk aangaande het andere omdat wederzijdse waardering anders niet mogelijk is en zonder wederzijdse waardering blijft het nastreven van de gewenste eenheid vruchteloos.

B. t. H.

P. J. VAN LEEUWEN, *De Maleische Alexanderroman*. Proefschrift Rijksuniversiteit Utrecht 1937, 344 blz. (B. ten Brink, Meppel).

Het is nauwelijks noodig te betoogen, van hoe groote waarde het is, nader bekend gemaakt te worden met den Maleischen Alexanderroman. Van de Maleische literatuur uit den bloeitijd is zoo bitter weinig over, misschien eigenlijk wel niets, want wát we over hebben heeft menige vervorming ondergaan door het gedurig afschrijven. Het aantal waarlijk oude handschriften is zoo minimaal. Strikt genomen behoort de Alexanderroman hier in zooverre niet toe, dat de handschriften maar omstreeks een eeuw oud zijn, slechts één ervan twee eeuwen. Maar de Sadjarah Malajoe van $3\frac{1}{4}$ eeuw geleden vat in den aanvang eenige bladzijden uit den Alexanderroman samen, zoodat we veilig mogen aannemen dat de Alexanderroman reeds vóór 1600 een bekend werk der Maleische literatuur was. Uit de dissertatie van Dr. van Leeuwen blijkt duidelijk, dat de door hem bestudeerde handschriften slechts weinig verschillen kunnen van den Maleischen Alexanderroman, die als bron diende voor den schrijver van de Sadjarah Malajoe; we kunnen dus zeggen dat hij een der oudste ons bekende Maleische geschriften toegankelijk gemaakt heeft.

Ook een der belangrijkste; ik zou bijna zeggen: een duizelingwekkend geschrift. Wijsheid uit een papyrus van de eerste eeuw vóór Christus uit Voor-Azië kunnen we 2000 jaar later terugvinden in een omvangrijk Maleisch geschrift, dat maar steeds weer gecopieerd is door het initiatief van hen, die gaarne hun lectuur maakten van verre reizen, vreemde landen en volken, heiden-

bekeeringen en moraliseeren. Zonder dat eenige officieele instantie de verbreiding en lectuur van dit geschrift bevorderde, heeft het zich honderden van jaren lang gehandhaafd, de geesten gevoed met stof uit Voor-Azië.

Noemen we Herodotos den vader der geschiedenis en zijn oeuvre geschiedwerk, in zooverre hij niets verzon maar overleverde wat hij vond, dan behoort ook de Alexanderroman niet tot de Maleische fictie maar tot de (vertaalde) geschiedenisboeken. Het is van belang te weten, hoe de Maleische overlevering omtrent Alexander eruit ziet, en hoe hij zich verhoudt tot de uitgebreide Voor-Aziatische stof.

Schrijver heeft de in openbare verzamelingen toegankelijke Maleische Alexanderromans in zijn onderzoek betrokken, hun onderlinge verhouding getracht vast te stellen, en specimina van eenige afgedrukt. Zelfs het in Nederland voor een dissertatie in een faculteit der letteren en wijsbegeerte gebruikelijke formaat ware verre overschreden wanneer hij een volledigen tekst had willen afdrukken; hij heeft zich vergenoegd met fragmenten tot een gezamenlijke lengte van nagenoeg 200 compresbedrukte bladzijden, omstreeks 20 % van het geheel. Criterium bij zijn keuze vormde de belangrijkheid van den inhoud; in de ouderwetsche Maleische literatuur trekt nu eenmaal de eentonige stijl vrijwel nimmer de aandacht. Aan den voet der bladzijden heeft hij deze teksten voorzien van critisch apparaat. Hierop volgt een overzicht van den inhoud van het Maleische Alexanderverhaal, dat in 36 bladzijden den gang van den roman weergeeft, geenszins overbodig na de uiteraard altijd te korte beschrijvingen der handschriften-catalogi. De opgenomen tekstfragmenten worden ampel toegelicht in de volgende 51 bladzijden, zoowel naar de bewoordingen als naar den inhoud. Maar ook de verdere inhoudsopgave wordt, uitsluitend naar den inhoud, in 19 bladzijden nader verklaard. Een Woordenlijst en een Literatuurlijst besluiten het boek.

De inleiding, die 35 bladzijden beslaat, wordt verdeeld in de volgende paragrafen:

1. Overzicht van de verspreiding van den Alexanderroman,
2. de herkomst van den Maleischen roman,
3. de traditie aangaande Alexander bij de Arabieren,
4. de gang van de Alexander-overlevering bij de Arabieren,

5. de ouderdom van den Maleischen roman,
6. beschrijving der Mal. hss.,
7. de onderlinge verhouding der Maleische hss.,
8. het door Werndly gebruikte Alexanderhs.,
9. de wijze van tekstuitlegging.

Alras bleek schrijver, dat de Maleische Alexanderroman de meeste gelijkenis vertoonde met eenige Arabische handschriften, over welker inhoud tot dusverre nog slechts summier mededeeling gedaan was in de desbetreffende catalogi. Zelf het Arabisch niet machtig, heeft hij Prof. Dr. Mr. Th. W. Juynboll bereid gevonden de Arabische versie in handschrift aan een nader onderzoek te onderwerpen. Hier moge de hoop uitgesproken worden dat ZHG bereid moge zijn deze gegevens ook in ruimer kring bekend te maken. Immers deze Arabische redactie was op zichzelf reeds belangrijk genoeg, en is nu een bouwsteen, ja een hoeksteen geworden van schrijvers wetenschappelijk gebouw. Verderen bijstand in moeilijkheden met het Arabisch verleenden schr. de hoogleeraren Kernkamp en ook Palache; de promotor Gonda, die als wijlen Kern Voor-Indië als studiegebied heeft en er Javaansch en Maleisch in betrokken heeft, kon hem hier geen leiding verschaffen.

Zoo is schr. erin geslaagd den Maleischen Alexanderroman bekend te maken en aan te knopen bij de Voor-Aziatische overlevering omtrent deze fascinerende figuur. Jammer genoeg heeft hij er niet in kunnen slagen, verband te leggen met Voor-Indië. Weer eens een Maleische tekst, belangwekkend uit meer dan één oogpunt, is op de bovengeschetste wijze, althans wat de belangrijkste stukken betreft, bekend gemaakt en doorlopend toegelicht. Dat nog verscheidene andere werken, zooals de Boestān oes-Salāṭīna en de Tād̄j oes-Salāṭīna of Mahkota Segala Radja² eveneens verhalen omtrent Alexander den Groote geven, heeft schrijver buiten zijn bestek geacht, evenals de uitloopers van den Alexanderroman in de Javaansche¹⁾ en Boegi-

¹⁾ Sedert eenige jaren hoeven we ons niet meer te vergenoegen met de inhoudsopgave van Prof. A. C. Vreede in zijn *Catalogus van de Javaansche en Madoereesche handschriften der Leidsche Universiteits-Bibliotheek*, nr. LVIII (Cod. 1805) pag. 32-36 en CCXXII (Cod. 2051) pag. 306-307. In 1932 verscheen bij Stoomdrukkerij „De Bliksem” te Solo een *Serat Iskan-*

neesche taal. Dit is zijn goed recht; wanneer eens alle bronnen toegankelijk gemaakt zijn, moge de tijd rijp geacht worden voor een beschouwing omtrent de figuur van Iskandar in de Indonesische literaturen en volksvoorstelling¹⁾. Wat schr. ons evenwel niet had mogen onthouden is een lijst van eigennamen, gespeld met Arabische letter. Juist daar van zóó velen de juiste uitspraak niet is kunnen vastgesteld worden, ware een register op zijn plaats geweest. Dit is echter slechts voor sommigen een ommissie bij een dissertatie, die zoovelen iets te bieden heeft.

C. HOOYKAAS.

Over Maleische Literatuur, door Dr. C. HOOYKAAS. XII en 282 blz. E. J. Brill, Leiden 1937. fl. 5.— (Holl. prijs).

Dit boek is, zooals in de inleiding wordt gezegd, ontstaan uit de behoefte aan een praktische handleiding bij de hedendaagsche beoefening der Maleische letterkunde, eene behoefte, die de schrijver reeds als student voelde en die hem, toen hij na 2½ jaar bij „Volkslectuur” te hebben gewerkt, als leeraar voor Maleisch en Maleische literatuurgeschiedenis aan de Algemeene Middelbare School te Jogjakarta optrad, gedwongen heeft, dit boek voor zich zelf en zijne leerlingen samen te stellen. Bij de bewerking van

dar, njariosakèn pandjènganipoen nata, Soeltan Iskandar Dzilkarnèn ing Roem anggènipoen djoemènéng ratoe binaçara, ngratoni ing masrik mahrib, inggih poenika mëngkoni ing djagad wétan doemoegi ing djagad kilen. Panjèratipoen sèrat poenika, amoeng kaloegokakèn manoet babonipoen kémawon. Dr. E. J. van den Berg te Bae-Bae, Boeton, was destijds zoo vriendelijk voor mij te Leiden na te gaan, wat de verhouding is tusschen handschrift en druk. Er bleken geen verschillen van anderen aard dan schrijf- en drukfouten.

Nagenoeg alles wat in den Javaanschen tekst staat, maakt deel uit van den Maleischen, naar mij bij onderzoek bleek, en op een enkel geval na ook in dezelfde volgorde. Alleen geeft de Maleische tekst aanzienlijk veel meer dan de vrij beknopte Javaansche, die slechts 155 bladzijden octavo telt. Beschikten we reeds over den Arabischen tekst of althans een uittreksel, en den volledigen Maleischen tekst, dan zou vastgesteld kunnen worden, hoe de verhouding is van deze schriftelijke Javaansche en Maleische overleveringen.

¹⁾ Een belangrijke aanloop hiertoe nam Dr. Th. Pigeaud in zijn studie Alexander, Sakèndèr en Sénapati, Djâwâ VII, 1927, pag. 321 sqq.

het bijeengebrachte materiaal voor eene uitgave heeft de schrijver het doel voor oogen gehad, niet slechts aan de Indonesische leerlingen van de A.M.S. en aan de Nederlandsche Indologische studenten den weg te wijzen door „het oerwoud der Maleische letteren”, maar ook aan den outsider, die in dit onderwerp belang stelt. Voor elk dezer groepen een afzonderlijk boek te schrijven, is helaas nog niet doenlijk; het boek is dus een compromis geworden, waarin, zooals de schrijver zelf zegt, de eene groep wel iets zal vinden, wat voor de andere bestemd is, en ook wel eens dingen zal missen, waarover zij gaarne iets gehoord had. Het is van het standpunt van den belangstellende, die de mondelinge toelichtingen op school en universiteit moet missen, dat het boek hier besproken wordt.

Reeds dadelijk zij opgemerkt, dat de schrijver in zijn doel uitstekend is geslaagd. De liefhebber van Maleische literatuur, die een overzicht over haar geheel wilde hebben, was tot nu toe in hoofdzaak aangewezen op de „Handleiding” van De Hollander, waarvan de laatste druk, bewerkt door R. van Eck, in 1893 verscheen, en op de verschillende handschriften-catalogi en beschrijvingen, waarvan hij er echter liefst een dozijn moest hebben, aangezien in de eene altijd naar de andere wordt verwezen. Uit den aard der zaak wordt ook in deze catalogi wel nu en dan verwezen naar uitgaven van Maleische geschriften, maar dat gedeelte van de Maleische literatuur, dat wel gedrukt is in den een of anderen vorm, maar waarvan geen handschriften in de groote bibliotheken voorhanden zijn, ontbreekt volkomen. De drie deeltjes over Maleische literatuur door Wilkinson en Winstedt in de Engelsche „Papers on Malay Subjects” zijn hoofdzakelijk bedoeld om den B.B. ambtenaar in de Federated Malay States een algemeen overzicht te geven van wat de Maleische literatuur bevat, zonder al te diep in details te treden, en als noodzakelijke toelichting bij de voorgescreven studie van enkele Maleische werken; zij wekken bij den belangstellenden lezer alleen een groot verlangen naar meer. Een bibliographie, die den belangstellende antwoord zou kunnen geven op de vraag, welke Maleische literatuur hem eigenlijk toegankelijk is in nog verkrijgbare uitgaven van geheele werken, of van stukjes ervan in bloemlezingen enz., ontbrak haast geheel. Voor den outsider, die belang stelt in Maleische literatuur, was de weg dus van het begin af buitengewoon moeilijk.

Daarin heeft het boek van Dr. Hooykaas uitkomst gebracht. Het is geschreven uit de hedendaagsche praktijk voor de hedendaagsche praktijk. Toch is het geen droge verwerking van leerstof, maar geboren uit het ernstig streven, bij zijn leerlingen en lezers belangstelling te wekken voor het onderwerp, dat behandeld wordt, en als deze belangstelling gewekt is, aan te wijzen, waar zij verder voedsel kan vinden. Als grondslag heeft wel het idee van de literatuur-deeltjes van de „Papers on Malay Subjects” gediend, d.i. een overzicht te geven over Maleische letteren in den meest uitgebreiden zin des woords, geschreven en ongeschreven literatuur, spreekwoorden, raadsels en volksdichten daarbij inbegrepen. Van het algemeene wordt overgegaan tot concrete voorbeelden, en deze voorbeelden zijn, wanneer eenigszins mogelijk, gekozen uit materiaal, dat heden voor iederen belangstellende toegankelijk is, met aanwijzing, waar het te vinden is; slechts bij uitzondering, ter wille van de volledigheid van het overzicht, wordt nader ingegaan op materiaal, waarvan wij slechts kunnen hopen, dat het ook nog eens voor een grooter publiek toegankelijk zal worden gemaakt.

Voor eigen onderzoek van het Maleische materiaal zelf, behalve natuurlijk de op de les behandelde werken, heeft de schrijver haast geen tijd gehad — het boek is gedurende zijn werk als leeraar aan de A.M.S. te Jogjakarta ontstaan. Hij heeft moeten volstaan met de samenstelling en rangschikking van het werk dat door anderen op het gebied der Maleische letterkunde is verricht, waarbij ook verwerkt is, wat pas in de laatste jaren is verschenen. De groepeerings zelf is het werk van den schrijver en heeft ten doel, een ontwikkelingsgang te schetsen van primitieve geestesuitingen tot werkelijke „literatuur” met de op haar inwerkende vreemde invloeden. Aan de Sadjarah Malajoe, als een der belangrijkste en meest gelezen Maleische werken, zijn drie afzonderlijke aanhangsels gewijd. Voor den belangstellende in vergelijkende letterkunde zijn van bijzondere waarde de veelvuldige verwijzingen naar parallellen enz. in verwante literaturen; te betreuren valt alleen, dat het juist geopende raam hem meestal weer heel gauw voor de neus wordt dichtgeworpen. Dat daarbij het meest op de Javaansche literatuur wordt gewezen, omdat de schrijver deze bij talrijke lezers min of meer als bekend

veronderstelt, is wel te wijten aan de omstandigheid, dat de leerlingen van de A. M. S. overwegend Javanen zijn, en aan de bestemming van het boek als leerboek voor de Indologische studenten; voor den outsider blijft een overzicht over de Javaansche literatuur voorloopig slechts toekomstmuziek.

Bij de uitgebreidheid van het materiaal en de beperking, die aan den schrijver door den omvang van zijn boek was opgelegd, is de keuze tusschen wat te proeven moest worden gegeven en wat slechts op het menu mocht worden geplaatst, niet makkelijk geweest. Om te laten zien, hoe schrijver zich van zijn taak heeft gekwetend, is het het beste een kenschetsing van elk der hoofdstukken te geven, waarbij het mij als belangstellende veroorloofd zij, het een of ander uit mijn verlanglijstje op te sommen voor een eventueelen tweeden druk.

Inleiding. Reden, ontstaan en doel van het boek, en eenige aanwijzingen over de keuze van het materiaal. Op de Maleische godsdienstige letterkunde is de schrijver vrijwel niet ingegaan¹⁾, daar deze weinig of niets specifiek-Maleisch en niet algemeen-Mohamedaansch bevat. Een tegen den orthodoxen Islam gerichte literatuur, zooals die in het Javaansch in werken als Gaṭolotjo, Dermaganḍoel, Kalam Wadi enz. bestaat, bestaat blijkbaar in het Maleisch niet.

Eene teleurstelling voor mij was het echter, dat de schrijver, in navolging van de meerderheid der werken op dit gebied, de Minangkabausche letteren niet in zijn overzicht heeft betrokken, eene teleurstelling, omdat Minangkabau het stamland van een groot gedeelte der hedendaagsche Maleische bevolking van het schiereiland Malakka schijnt te zijn. Gelukkig heeft de schrijver een uitzondering gemaakt voor Minangkabausche verhalen, die „vermaleischt” zijn. — Ik zelf zie ook in het Minangkabausch niets dan een Maleisch „dialect”; met Arabische letters gedrukt is de Minangkabausche literatuur voor iemand, die de Maleische literatuur kent, zeer veel gemakkelijker te lezen dan de moderne school-transscriptie, en de moderne uitgaven in Arabische

¹⁾ Hier zij nog gewezen op *Muhammadan Mysticism in Sumatra*, door R. L. ARCHER, Ph. D., in het *Journal* van de Malayan Branch der Royal Asiatic Society, vol. XV, pt. II, September 1937.

letters van Fort de Kock, als b.v. de Tjindoer Mato enz., vinden ook in de Straits Settlements en Federated Malay States aftrek. Een mooie uitgave van de Tjindoer Mato van 1930 werd mij zelfs uit de F.M.S. toegezonden. - Aangezien de schrijver zelf Sumatra als stamland der Maleiers noemt, en de invloed van de Minangkabausche literatuur op de Maleische door talrijke verwijzingen naar parallellen enz. door schrijver zelf wordt aange-toond, zou ik het ten zeerste toegejuicht hebben, als de Minangkabausche literatuur, desnoods in een afzonderlijk hoofdstuk of aanhangsel, iets uitvoeriger zou zijn behandeld, met inhoudsopgave ten minste van de Tjindoer Mato. Dit te meer, omdat mij geen overzicht over de Minangkabausche literatuur bekend is, waar men te rade kan gaan. De vertaling van de Tjindoer Mato van Van der Toorn, waarnaar nu en dan door verschillende schrijvers verwezen wordt, is niet meer dan een kort fragment.

Hoofdstuk 1. Eenige algemeene orienteering. Over Sumatra als stamland der Maleiers, Malakka als centrum der Maleische cultuur, en Johore na den val van Malakka; geschiedkundig overzicht. Tot de moderne Maleische letterkunde rekt schrijver alles, wat nu in de Bahasa Indonesia verschijnt. - Aan het einde van dit hoofdstuk zou niet hebben misstaan, wat men bij de verdere lectuur van het boek noode mist: een overzicht over de onderscheidene verschijnselen der Maleische literatuur, en de verdeeling daarvan in ondergroepen, zooals die in het vervolg door den schrijver worden behandeld. De over verschillende hoofdstukken verdeelde verklaring van wat b.v. een hikajat is, draagt niet bij tot de overzichtelijkheid.

Hoofdstuk 2. Spreekwoord en Rechtsspreuk. Schrijver heeft hier, in navolging van Wilkinson in de „Papers on Malay Subjects”, een karakteristiek van de Maleische mentaliteit gegeven aan de hand van spreekwoorden en rechtsspreuken. Daarbij moet men echter niet vergeten, dat Wilkinson beoogde eerherstel van den hedendaagschen Maleier van het schiereiland tegen de heerschen-de opvatting, dat alle Maleiers piraten en moordenaars zijn, en dat hij wilde aantoonen, dat de eerbare tani van Upper Perak en Oeloe Pahang niets heeft uit te staan met de „piraten, die uit Ilanun's, Sulu's, Badjau's en andere vagabonden der zee bestonden”. Dit geldt zeker voor een groot gedeelte van de hedendaagsche

Maleiers van het schiereiland, in de meeste gevallen nakomelingen van immigranten van Minangkabau ¹⁾). Maar geldt dit ook voor de Maleiers van het oude Malakka? Hier zij gewezen op twee belangrijke verzamelingen van Maleische Spreekwoorden enz.:

Kitab Kiliran Boedi, samengesteld door Shellabear en Soleiman bin Mohamed Noer, Singapore, 1906, bevattende 1349 spreekwoorden enz. met Maleische verklaring (Arab. kar.);

Malay Proverbs, compiled bij E. S. Hose, Singapore, 1934, bevattende ongeveer 1750 Maleische spreekwoorden enz. (Lat. kar.) met Engelsche verklaring zoover noodig, verwijzingen naar andere spreekwoorden enz. Samengesteld hoofdzakelijk uit verzamelingen, gepubliceerd in het *Journal* van de M. B. (S. B.) R. A. S., Singapore.

Ik heb er nog geen poging toe gedaan, maar ik denk wel dat het mogelijk zou zijn uit deze verzamelingen eene keuze te doen, die eene gansch andere mentaliteit van den Maleier zou toonen. Waarbij men ook nog in aanmerking moet nemen, dat zelfs in deze uitgebreide spreekwoorden-verzamelingen nog een zeker zeer belangrijk gedeelte van den Maleischen spreekwoordschat ontbreekt. Zooals de Heer Humphreys naar aanleiding van zijn eigen collectie (gepubliceerd in het *Journal* S. B., R. A. S. No. 67, Singapore, December 1914, en overgenomen in de „Malay proverbs”) het heeft geformuleerd:

„I regret that modern taste compels the exclusion of many of „the most interesting and characteristic of Malay proverbs. The „genius of Malay speech makes the vernacular inoffensive, but a „translation and explanation would be intolerable, save perhaps „in a page of Burton or a footnote of Gibbon, and there too „veiled in the obscurity of a learned language’.”

In „modern taste” (in werkelijkheid zeer oud puritanisme) is met Malinowski intusschen ook een omwenteling gekomen, en het is te hopen, dat het niet gepubliceerde gedeelte van de collectie van Humphreys (en anderen), indien nog voorhanden, nog eens het licht zal zien. Primitievere volken bezitten in vele gevallen een zeer concrete filosofie, die haar oorsprong in de

¹⁾ Zijn de genoemde rechtsspreuken niet zuiver Minangkabausch cultuurgoed? Het zou van belang zijn, deze te vergelijken met de merkwaardige rechtsspreuken van Palembang, die uit het Javaansch zijn overgenomen.

„nether regions” heeft, en wier kennis voor het juiste begrip dezer volken onmisbaar is. Alles, wat daarop betrekking heeft, eenvoudig te ignoreeren, is onzin, en in de publicaties van geleerde genootschappen moet het, althans in de oorspronkelijke taal, een plaats kunnen vinden.

Hier, misschien in tegenstelling met de in den volksmond levende rechtsspreuken, of in een later afzonderlijk hoofdstuk, had wel nog kunnen worden ingegaan op de Maleische rechtsliteratuur, de Hoekoem Kanoen, Oendang-oendangs enz., waarvan de schrijver ook het een en ander heeft opgenomen in de literatuur-opgaven aan het einde van zijn boek. Ofschoon misschien niet tot de eigenlijke letterkunde behoorende, zijn verscheidene dezer werken toch wel van belang voor de taal-, volks- en geschiedkunde, en ik zou gaarne hebben gezien, dat zij uit dit gezichtspunt eens werden besproken.

Hoofdstuk 3. Eenige notities over volksgeloof. Over de „kracht” van het woord, klanksuggestie enz., en over de Maleische geestenwereld.

Hoofdstuk 4. Een begin van literaire vormgeving. Bewerkt naar Winstedt in de P. o. M. S. Kindersprookjes, bezwerings-formulieren.

Hoofdstuk 5. Dierenverhalen in volksmond en in literairen vorm. Dwerghertverhalen.

Hoofdstuk 6. Volksverhalen over leeperds en domooren. De ergerlijke misdruk aan het slot van bl. 42 had bij een uitgever als Brill niet onverbeterd mogen blijven staan. Lees in plaats van den laatsten regel: „tal of twee dozijn verhalen, waarin de held zich „uit de zotste situaties”.

Misschien zou in dit hoofdstuk nog genoemd kunnen worden de Hikajat Moesang Berdjangoet, waarin ook een zeer verbreid motief verwerkt is. Tekst in *Journal* No 52, S.B., R.A.S., 1909.

Hoofdstuk 7. Penglipoer Lara, hij, die de zorgen verdrijft. Hierbij behoort eigenlijk nog de Hikajat Trong Pipit, tekst in *Journal* M.B., R.A.S., vol. V, pt. II, December 1927, met veelvoudige betrekking tot Java. Inhouds-opgave in *Djawa*, jaarg. 9, 1929, bl. 219.

Hoofdstuk 8. Het vernuftig spel van de Pantoen. In dit overzicht is het wel niet mogelijk geweest, over dit onderwerp, „the Indonesian lampoon” zooals Dr. Winstedt het eens genoemd heeft, meer te zeggen, en het is te hopen, dat wij nog eens een mo-

nographie krijgen over de pantoen ook gezien in grooter verband, die van Atjeh beginnende over geheel Insulinde te vinden is, op de Philippijnen ten minste in het Visajaasch en het Tagaalsch, die ons Konfucius als oud-Chineesch volksdicht heeft overgeleverd, en wier laatste uitloopers wij misschien in verschillende Japansche Haiku's en Tanka's kunnen terugvinden¹⁾. Dus moet hier met enkele opmerkingen worden volstaan.

Dat het aanbieden van een enkele bloem aan een machtigen heerscher als erkenning van diens souvereiniteit door de Maleiers wordt beschouwd, wordt door hen zelf erkend, en wel in de Hikajat Hang Toewah bij het aanbieden van de huwelijksgeschenken aan den vorst van Madjapahit (Ed. Shellabear, rom., 2de druk, Singapore 1912, I, bl. 146). Met zoo'n erkenning van souvereiniteit zal men overigens naar de leuze „it is better to lie a little than to suffer much” het wel niet zoo nauwkeurig hebben genomen, in het bijzonder als de souverein zoo'n erkenning door een bloemetje met zeer rijke geschenken placht te beloonen. (Zie ook beneden.)—

In de pantoen *Ka Teloek soedah* enz. ligt m.i. de zinspeling niet zoo zeer op de steeds verder gaande reizen en parallel daarmee de intimiteit, als op de parallel tusschen de bedevaart naar het heilige Mekah en de nikah, een huwelijksluiting voor den penghoeloe in de moskee—die men beide tot dusver heeft weten te ontduiken.

Voor de beroemde pantoen *Satoe, doewa, tiga enam* enz., die reeds zooveel hoofdbrekens heeft gekost, zij hier nog een andere oplossing geopperd: Het is niet een eerbare boer, zooals Dr. Winstedt voorstelt, die zijn planten telt, maar een van de „piraten”, die zijn verschillende liaisons (of huwelijken? Zie *Doewabelas kali beristeri*, door Oemboro. Weltevreden 1924) overpeinst, ze aan zijn vingers aftellende: Eén, dat was Fatimah, Twee, dat was Melati, enz., en tot de conclusie komt, dat alle zeven (of in de tweede versie tien) op een even groote teleurstelling zijn uitge-loopen, en dat hij iederen keer in plaats van den verwachten

¹⁾ Merkwaardig parallel daarmee loopt de Indonesische *pentjak*, die wij in de Chineesche Kûn Thâu en in de Japansche Djioe-djitsoe terugvinden. De batonneerstok, Javaansch *tojah*, en het spel daarmee is ook in Polynesië bekend, waar de stok *tajaha* heet.

granaat-appel („the symbol of red, luscious life”) de droge vruchten van alleedaagsche huishoudelijke misère heeft geoogst. Waarschijnlijk omdat manlief, de „*toujours perdrix*” spoedig moe, zijn attenties alras elders plaatste, en de verwaarloosde dame hem dan de niet minder bekende pantoen: „*Bagaimana boenga ta lajoe, Emboen menitik ka tempat lain*” zonder de noodige resignatie voordreunde.

In de samenvatting zou ik in plaats van „er zijn pantoen's zonder verband tusschen de paren regels” misschien voorzichtiger willen zeggen: „er zijn pantoen's waarin het verband tusschen de paren regels ons niet meer duidelijk is, omdat wij het milieu op het oogenblik van haar ontstaan niet kennen”, wat ook in de voorafgaande alinea is aangeduid. Indien eens eene groote verzameling van alle bekende pantoen's zou worden aangelegd (registratie op den derden regel is gemakkelijk), zou men waarschijnlijk tot verrassende resultaten komen wat het verband tusschen het eerste en tweede regelpaar betreft; in de pantoen is het tweede regelpaar, het eigenlijk gezegde, stabiel en wordt onthouden, het eerste regelpaar, de inleidende arabeske, labiel, wordt gemakkelijk vergeten en kan al naar gelang van de omstandigheden gewijzigd worden.

Bij dit hoofdstuk zou eigenlijk nog iets moeten worden gezegd over de beteekenis van de Maleische pantoen in de krontjong, die over geheel Nederl. Indië is verspreid. Van belang zou het zijn, eens een grootere verzameling van moderne krontjong-pantoen's aan te leggen om te zien, in hoever daarbij het verband tusschen de beide regelparen nog bestaat. Gewezen had nog kunnen worden op de Minangkabausche pantoen's van 6 en 8 regels, waarvan voorbeelden ook in de BP-verzameling „Pantoen Melajoe” zijn opgenomen.

Hoofdstuk 9. Sja'ir, het rijm dat voor alles gebruikt wordt. De schrijver heeft zijn best gedaan, om dit voor Europeanen — en ook voor de moderne Indonesiers — zeer moeilijke hoofdstuk uit de Maleische letterkunde recht te laten wedervaren. Maar juist met het oog op het zeer ernstige streven van de moderne Indonesiers, om voor hunne dichterlijke gedachten nieuwe uitingvormen te vinden die meer bevredigen dan de tot nu toe bekende Maleische sja'ir's (zie de eerste jaargangen van *Poedjangga Baroe*), zou m.i.

een uitvoeriger behandeling hier op haar plaats zijn geweest. Schr. zou er goed aan gedaan hebben, wanneer hij met voorbeelden had aangetoond, wat in de oude sja'ir-literatuur, die de moderne jeugd voetstoots afkeurt zonder ze te kennen, aan werkelijk mooie dingen te vinden is. Want nog heeft men deze nieuwe vormen niet gevonden, en een gedicht bestaande uit twee sja'ir-verzen van vier, en twee van drie regels, is geen sonnet, al noemt men het zoo. Verder zou hier misschien ook grondig onderzocht moeten worden, of in de geheele Maleische literatuur, en desnoods in die van verwante talen, werkelijk niets anders te vinden is dan rijm, metrum en rythme van sja'ir en pantoen.

Om enkele dingen naar aanleiding van dit hoofdstuk te noemen: Het als voorbeeld van den sja'irvorm gekozen versje is verpletterend; men zou eene verhandeling over Nederlandsche poëzie ook niet met een versje uit de „Gedichten van den Schoolmeester” inleiden. Ik veroorloof mij voor den volgenden druk een ander te opperen, dat ik toevallig bij de hand heb:

*Diatas kajoe poenggok merindoe,
Paksi menangis tersedoe-sedoe,
Mendengarkan boenji boeloeh perindoe,
Ingatkan kekasih, merasa piloe.*

Ik ben het ook met den schrijver niet eens, dat men in de sja'ir's niet veel persoonlijke gevoelsuitingen, in het bijzonder erotiek, mag verwachten; men kan er heel veel in vinden, als men maar weet, in welke soort sja'ir's men ze moet zoeken, en hoe zij er uitzien; de Maleier drukt zijn gevoelens anders uit dan een Europeesch dichter. Dat hij daarbij dikwijls zijn toevlucht tot pantoen's neemt, die in de sja'ir worden vervlochten, is waar, maar ik vat deze dan ook op als een bestanddeel van de betrokken sja'ir.

Iets, waarop de schrijver uit gebrek aan eigen ondervinding niet heeft kunnen ingaan, en wat ik zelf ook niet kan verklaren, omdat ik mij voor de sja'ir eerst ben gaan interesseeren toen ik niet meer in Maleische landen woonde, doch wat zeker een onderzoek waard zou zijn, is de vraag, waarom de Maleier zoo'n bijzondere liefde voor den sja'ir aan den dag legt. Wij vinden in de Maleische literatuur, die in dit boek besproken wordt, niet het verschijnsel, dat de Javaansche en eenige verwante

literaturen kenmerkt, nl. dat het grootste gedeelte dezer literatuur in dichtvorm (in het Javaansch de *tembang's*) is geschreven, en waar wij nog een eenigszins soortgelijk verschijnsel vinden, zooals in het rhythmische proza der *Minangkabausche* legenden, en in de stereotyp geworden beschrijvingen in de *penglipoer-lara-verhalen*, is het niet de *sja'ir*-vorm. De *sja'ir* bestaat in het Maleisch naast het proza; een zeer groot gedeelte der *sja'ir's* zijn niet „gedichten”, maar versificaties van bestaande proza-verhalen, en naar het mij voorkomt, secundaire versificaties, naar de proza-verhalen gemaakt. Want bij het vergelijken van een proza-tekst met de *sja'ir*, die hetzelfde verhaal behandelt, zal men dikwijls vinden, dat de versificator buitengewoon slordig te werk is gegaan. Hij gaat uitvoerig in op emotioneele scènes, spannende avonturen, gevechten enz., maar dat, wat daartusschen moet staan, het eigenlijke verhaal, wordt dikwijls verwaarloosd, of met groote sprongen afgedaan, zoodat de samenhang niet altijd te begrijpen is als men het proza-verhaal niet kent. Wordt dit dus als bekend verondersteld? En waarvoor dient dan de *sja'ir*-vorm? Worden de *sja'ir's* voorgedragen zooals de literatuur in *tembang* bij de Javanen? Dient de *sja'ir*-vorm om zulke verhalen beter te kunnen onthouden, zoodat men ze kan voordragen ook als men den geschreven of gedrukten tekst niet heeft? Onderscheidene geschrevene en gedrukte *sja'ir's* maken den indruk, dat zij niet door den „dichter” geschreven of naar een ander handschrift of druk zijn afgeschreven, maar dat eenvoudig iemand een *sja'ir* heeft nedergeschreven, die hij toevallig van buiten kende, en nu en dan vinden wij dan ook aan het slot de opmerking, dat het eigenlijk nog verder gaat, maar dat men hier moest afbreken omdat men de rest niet meer wist. De mogelijkheid, een *sja'ir* makkelijker te kunnen onthouden dan proza, zou ook het bestaan van vele didactische, en nog meer van de godsdienstige *sja'ir's* kunnen verklaren, die ik altijd meer als versificaties heb gevoeld dan als ontstaan uit den drang naar dichterlijke uiting van godsdienstige gevoelens, zooals b.v. in Europeesche kerkliederen. Het zou in elk geval interessant zijn, indien althans nog mogelijk, een onderzoek in te stellen naar het praktische gebruik van de *sja'ir's* onder de hedendaagsche Maleiers, natuurlijk in streken, waar voetbal, bioscoop en radio er nog niet in geslaagd zijn,

den geest des menschen op het cultuur-ideaal van een auto-reserve-deel te brengen. Misschien slagen wij er dan in, in de Maleische poëzie een streng onderscheid te maken tusschen versificaties en gedichten, om daarmee den werkelijken Maleischen dichters meer recht te laten wedervaren dan tot nu toe geschied is. Wij zouden dan met het tot nu toe, vroeger ook door mij toegepaste systeem kunnen breken, de sja'ir's afzonderlijk in één hoofdstuk zoo te zeggen als „poëzie der Maleiers” te behandelen, wat tot verwarrende herhalingen aanleiding geeft. Men zal in de toekomst deze versificaties kunnen onderbrengen onder de verschillende groepen, waaronder zij volgens hun inhoud behooren, b.v. bij de een of andere hikajat. Wat dan overblijft, eveneens in sja'ir-vorm, zou dan poëzie zijn, de uiting van dichterlijke gevoelens. De te treffen keuze zal niet gemakkelijk, maar bij eenig invoelen in het geheele sja'ir-complex toch wel mogelijk zijn.

Tot de versificaties reken ik ook, wat ik wel eens „tijdgedichten” heb genoemd, de sja'ir's over oorlogen, reistochten enz. Ik zou de schrijvers van vele Javaansche kronieken (babad's) ook niet „dichter” willen noemen, ofschoon zij in „tembang” hebben geschreven. Uitzonderingen zullen dezen regel bevestigen; een aangrijpend verhaal zal ook wel eens een dichter in geestdrift kunnen brengen en zoo een werkelijk gedicht doen ontstaan. — Tot de versificaties reken ik ook de sja'ir's van Pandji-verhalen, en wat de schrijver over den Pandji-roman in het algemeen zegt, zou m.i. in hoofdstuk 14, dat over de hikajat's handelt, beter op zijn plaats geweest zijn. Ik kom later aldaar op dit onderwerp terug.

Hoofdstuk 10. Hang Toeah, de typisch-Maleische held. Met inhoudsopgave der hoofdstukken.

Hoofdstuk 11. Geschiedschrijving bij de Maleiers. Uit den aard der zaak is hier slechts op de hoofdwerken ingegaan, die in gedrukte uitgaven toegankelijk zijn. De HSS-catalogi noemen echter nog een grooter aantal van zoogen. geschiedkundige werken, en met het oog op het vele, wat wij van de Maleiers en hunne zwerftochten nog niet weten, zou men gaarne nog een overzicht met korte kenschetsing hebben gehad van al die werken, die nog van eenig belang kunnen zijn.

Hoofdstuk 12. De mémoires van Abdoellah, den taalleeraar, e. a. Een waardeering van Abdoellah en zijn werk, waarin terecht erop

gewezen is, dat men in hem geen zuiveren Maleier moet zien, zooals nog dikwijls geschiedt, en een uitvoerige inhoudsopgave van zijn autobiographie. Verder een korte schets van zijn reisbeschrijving, en schetsen van de Hikajat Radja-radja Siam, de Hikajat Maresekalk (Daendels) en de Hikajat Sjaich Djalal Oed Din.

Hoofdstuk 13. Mahābhārata en Rāmāyaṇa in de Maleische letteren. Dit hoofdstuk biedt een schets van de groote Sanskrit-epen en hunne beteekenis, hunne vormen in de Javaansche literatuur, en in de Maleische.

Al dadelijk kan ik schr. niet toegeven, dat de Javaansche helden van het Mahābhārata ook in de Maleische letteren een belangrijke plaats hebben ingenomen; in de algemeene Maleische literatuur ontmoet men ze haast niet; slechts bij groote uitzondering komt men eens den naam van Ardjoena tegen. Semar en zijn zoons zijn eveneens haast onbekend, behalve, merkwaardig genoeg, in Kelantan. Wat van Javaansche wajang-literatuur in het Maleisch bewerkt is, schijnt mij in hoofdzaak beperkt te zijn geweest tot Palembang, waar de Javaansche cultuur intensief had doorgewerkt. Ik heb zelf nog een 15 jaar geleden enkele handschriften van Maleische wajang-verhalen in Palembang kunnen koopen, uit een leesbibliotheek, die geliquideerd werd bij gebrek aan lezers, en aan schrijvers, die de spoedig versleten boeken konden en wilden overschrijven. Uit wat ik vernam liet zich opmaken, dat deze wajang-verhalen in zeker opzicht dienst deden ongeveer als de wajang-koelit-opvoeringen bij de Javanen: zij werden bij bijzondere gelegenheden voorgedragen, bij geboorte, huwelijk enz. Ik heb later nog eens getracht, meer bijzonderheden daarover te verkrijgen, wat echter niet gelukt is; men wist er niets meer van. Het zou van belang zijn, daarnaar nog eens een onderzoek in te stellen, wat misschien in de meer afgelegene streken van Palembang en Djambi nog resultaten zou afwerpen. Hebben de Maleische bewerkingen, in Batavia vervaardigd, misschien vroeger voor hetzelfde doel gediend? Wat de Hikajat Sang Samba of Hikajat Maharadja Boma betreft, zou men gaarne onderzocht zien, in hoever de Maleische hikajat werkelijk met het Bhauma-kāvya overeenstemt behalve dan in de groote lijnen van het verhaal, en of niet de mogelijkheid bestaat, dat de Maleische hikajat op een modernere voorindische bewerking van hetzelfde onderwerp teruggaat.

Mocht mijn theorie juist zijn, dat Maleische wajang-verhalen meer tot vroegere Javaansche kolonies (misschien ook nog andere dan Palembang?) beperkt zijn geweest, zoo zou ook het verschijnsel verklaard zijn, dat schrijver vermeldt, nl. dat de tegenwoordige Maleiers nog maar weinig belangstelling voor Mahābhārata-verhalen schijnen te koesteren: de oude banden tusschen Java en de kolonies bestaan niet meer, en van de eigenlijke Maleische literatuur heeft het Mahābhārata nooit deel uitgemaakt. Java vormt trouwens ook een uitzondering met de overplanting van het Mahābhārata uit Voor-Indië naar Java, en met de mythe, dat de Pāṇḍawa's de voorvaderen van de vorsten van Java zijn geweest, en het zou van buitengewoon groot belang zijn, vast te stellen, in welke periode der Javaansche geschiedenis deze mythe moet zijn opgekomen. Wat bestaat er op Java aan beelden, tempel-reliëfs enz. uit de Pāṇḍawa-geschiedenis, behalve lakon's als de Soedamala enz., dat op de vereering der Pāṇḍawa's als voorvaderen zou kunnen wijzen? De verklaring van de Diëng-tempels als Pāṇḍawa-tempels is een latere uitleg gebleken; de Kresna-reliëfs gaan terug op het Viṣṇupurāṇa of het Prem Sagar, en niet op de Kresna-figuur der Javaansche Mahābhārata-mythologie? — Wat de groote, samenhangende geschiedenis van de Pāṇḍawa's in het Maleisch, de Hikajat Pandawa lima, Pandawa leboer enz. betreft, daarover heb ik de voorloopig nog totaal onbewezen theorie, dat men daarin minder een bestanddeel der Maleische literatuur moet zien als wel op Java in het Maleisch geschrevene samenvattingen der Javaansche Pāṇḍawa-mythologie, een soort politieke propaganda-geschriften, om de doorluchtigheid van de Javaansche vorsten aan te toonen, die aanspraak maakten op de souvereiniteit over een groot aantal landen in dit deel van de wereld. En misschien als eene inleiding tot de later geschreven Pandji-literatuur; trouwens, in twee Pandji-handschriften, die ik in Palembang heb gekocht, worden de vorstengeslachten der Pandji-verhalen als nakomelingen der Pāṇḍawa's voorgesteld (Vergel. *Djāvā*, jaarg. 12, bl. 209). Ik kom later bij de Pandji-verhalen hierop nog eens terug. — Het zou in elk geval van groot belang zijn ook eens na te gaan, in hoever Pāṇḍawa-verhalen in verwante literaturen, incl. die van Siam en Indochina, te vinden zijn.

Wat de Maleische versies van het Rāmāyaṇa aanbelangt, die

zoals schrijver terecht aantoon, werkelijk een bestanddeel der algemeene Maleische literatuur vormen, zou erop gewezen moeten zijn, welke veranderingen de hoofdpersonen van het epos, Rāma en Lakṣmaṇa, daarin hebben ondergaan. De „held” is eigenlijk niet Rāma, maar Laksamana, zooals hij in de Maleische verhalen heet. Rāma is eigenlijk een sukkel geworden, een „oud wijf”, dat niet veel meer doet dan huilen, vertwijfelen en het zijn besten vrienden lastig maken door achterdocht en verwijten, dat ze niet genoeg voor hem doen en voelen, en die betrekkelijk zelden zich vermant en de zielskracht en dapperheid aan den dag legt, die men, het Rāmāyaṇa kennende, van hem verwacht. De held, de ridder zonder vrees of blaam, onversaagd, dikwijls de redder uit den nood, in zijn diepe trouw ook de slechte luimen van zijn broer en van Sita geduldig verdragende, is Laksamana. Dat dit door de Maleiers zelf gevoeld wordt, verklaart de legende, dat de naam van Laksamana in de Maleische rijken op Malakka de titel werd van den vlootvoogd, den vertegenwoordiger van den vorst buiten het rijk; wat Laksamana was voor Sri Rama, was Hang Toeah voor den vorst van Malakka, die tusschen zijn Bendahara en zijn Laksamana eigenlijk een figuur van betrekkelijk weinig beteekenis is. En evenzoo kenschetsend voor de opvatting der Maleiers is het vermelde feit, dat de naam van Sri Rama de titel werd van den Opperolifantenmeester, die ex officio bij hoffeesten sterken drank kreeg gepresenteerd (Sadjarah Malajoe hoofdst. XIII, vergel. ook hoofdst. XXXII). Terwijl daarentegen in naburige landen (b.v. Siam, maar waar verder?) Rama de stamvader, zijn naam dikwijls ook een der titels van het vorstengeslacht werd. Typisch in dezen samenhang is nog het feit, dat in een penglipoeer-lara-versie van de Hikajat Sri Rama Laksamana de „Radja Moeda” is geworden, de „magic king”, de staats-sjamaan, die ervoor te zorgen heeft, dat het evenwicht tusschen het rijk der menschen en de geestenwereld behouden blijft, en in geval van nood de hulp van de geestenwereld inroept.

Wat de herkomst van de Maleische Rama-verhalen betreft, zoo zou een onderzoek in oostelijke richting misschien nog nieuwe resultaten brengen. Het zijn dikwijls kleine aanduidingen, die daarheen wijzen. Zoo lezen wij b.v. in de Hikajat Sri Rama, uitgave Roorda van Eysinga, bl. 143, dat bij het overtrekken naar Langka-

poera Rama van Patih Djembawan den raad krijgt, het zonnescerm van Rawana, een geschenk van Batara Brahma, stuk te schieten, waarbij echter niet gezegd wordt, dat hij het doet. Wat dit scherm beteekent, wordt uitvoerig verklaard in het Siameesche Rāmāyaṇa (uitvoerige inhoudsopgave door Prof. R. Nicolas in Extrême Asie, nieuwe serie, vol. II en III, 1927-1929); in de Textes Khmèrs, uitgegeven door E. Aymonier (Saigon 1878) vinden wij in het gedicht „Edification d'Angkor Vat” de beschrijving van drie reliëfs: Op No. 47 laat Rāvaṇa het zonnescerm openen, dat de zon verduistert, in No. 48 zendt Sugrīva zijn apen, om het scherm omver te werpen, wat blijkbaar niet gelukt, want op No. 54 vernietigt Rāma zelf het scherm met zijn pijl. Het Siameesche Rāmāyaṇa, een echte hof-versie die alles weet van het eerste begin af tot het laatste einde, is ook in andere opzichten van groot belang, misschien ook voor de Javaansche versies van het Rāmāyaṇa.

Hoofdstuk 14. Hikajat, het boek met Indische fantazie. Begint met een uitweiding over wat de Maleier onder „hikajat” verstaat, die hier eenigszins verwarrend werkt. Ook hier voelt men weer pijnlijk het gemis aan een overzicht over de in dit boek behandelde verschijnselen der Maleische literatuur, welks ontbreken bij hoofdstuk 1 — waarin het thuis had behoord — reeds is opgemerkt. Na de verschillende hikajat's, die in de vorige hoofdstukken reeds zijn behandeld, apart te hebben vermeld, inclusief de penglipoer-lara-verhalen, merkt de schrijver op, dat de Maleische literaten deze penglipoer-lara-verhalen uit gebrek aan belangstelling, wellicht uit valsche schaamte over den eenvoud van deze pretentielooze verhalen, niet hebben opgeschreven, en dat de Maleiers (waarmee hier ook wel slechts de literaten bedoeld zijn) de penglipoer-lara-verhalen niet tot de hikajat's, immers niet tot de literatuur, rekenen. Met het oog op het doel van het boek moest m.i. erop gewezen worden, dat dit verwijt niet alleen de Maleische literaten treft, maar nagenoeg alle literaten van de geheele wereld, inclusief Europa, en ten minste in landen, die een zoogen. „literatuur” hebben. Ook in Europa is men met de opteekening en het onderzoek van sprookjes en andere volksverhalen pas in den nieuweren tijd begonnen. In China, in Voor-Indië, ook op Java hebben de „literaten” met minachting neergezien op al wat onder het volk leefde, en het beneden hun waardigheid geacht, zich

daarmee te bemoeien. En hedendaagsche Europeesche literatoren, die zich met Oostersche literatuur bezig houden, zijn maar al te dikwijls genegen, hetzelfde standpunt in te nemen. Er is dikwijls meer vreugde over één verbasterden Sanskritekst, waarvan het origineel lang bekend, vertaald en gecommenteerd is, dan over 99 „pretentie-looze” verhalen, waaruit men de ziel van het volk kan leeren kennen. Tegen deze opvatting zou juist in dit boek ten sterkste moeten worden gewaarschuwd. — Ik weet echter niet of het verwijt, door den schrijver den Maleischen literaten gemaakt, billijk is; ik ben meer geneigd aan te nemen, dat ze deze verhalen niet hebben opgeschreven, omdat zij ze nooit gehoord hadden. De penglipoer-lara-verhalen leefden op het platteland, in de dorpen, waarschijnlijk diep in het bosch van het binnenland; de literaten leefden in de groote steden, waar later ook de uitgevers te vinden waren. De penglipoer-lara kon waarschijnlijk niet schrijven, en de literaat was misschien niet in staat om zoo'n verhaal, gesteld dat hij het hoorde en het gaarne had willen opschrijven, met zijn pen te kunnen volgen. Hoe oud de penglipoer-lara-verhalen zijn, valt moeilijk na te gaan; hun bestaan is eigenlijk pas bekend geworden, toen de Engelsche bestuursambtenaren ook in het binnenland van het schiereiland Malakka kwamen. Wat de „literaten” betreft, dezen zijn, ten minste in de laatste eeuw, eigenlijk niet veel meer geweest dan schrijvers, d.w.z. afschrijvers. Wat zij in den vroegeren tijd, in dien van het neerschrijven van de „boeken met Indische fantazie” zijn geweest, zal moeilijk zijn na te gaan, met uitzondering natuurlijk van de schrijvers van hofkronieken enz. Ik houd het niet voor ondenkbaar, dat ook deze verhalen eens penglipoer-lara-verhalen geweest zijn, vóór zij werden opgeschreven, doch dan verhalen van den penglipoer-lara aan de vorstenhoven en in de groote steden. Want dat een Maleier zoo'n verhaal met teugellooze, meestal Indische fantazie zelf zou hebben ontworpen en dan meteen neergeschreven, lijkt mij niet zeer waarschijnlijk. Het zeer belangrijke vraagstuk, in hoever tamelijk nauw verwante verhalen in die landen van Voor-Indië, waarmee de Maleiers vroeger in gestadige handelsbetrekkingen hebben gestaan, nog onder het volk te vinden zijn, is echter nog altijd niet opgelost.

Als verdere groep, die van de boeken met Indische fantazie

moet worden afgescheiden, worden de Pandji-verhalen genoemd, waarvan een groot aantal titels wordt opgesomd. Voor eene kenschetsing wordt naar hoofdstuk 9 verwezen, waar de sja'ir's uit de Pandjiverhalen worden besproken. Bij de groote belangstelling, die de Pandjiverhalen bij de Maleiers hebben gevonden, en den invloed, dien zij op de Maleische literatuur hebben gehad, zou het echter m.i. wel wenschelijk geweest zijn, iets verder op den inhoud in te gaan. Een onderscheid zou te maken zijn tusschen volledige verhalen, die meestal met de mythische stichting der vier rijken beginnen en met de herverdeeling ervan onder het tweede geslacht eindigen, en verhalen, die slechts enkele episoden behandelen en waarschijnlijk niets anders zijn dan Maleische bewerkingen van enkele wajang-stukken (lakon's) uit den Javaanschen Pandji-cyclus (zie boven onder hoofdstuk 13). De volledige verhalen zou men dan nog kunnen splitsen in zulke, die tot de vier rijkjes beperkt blijven, en in hoofdzaak de avonturen van Pandji en Tjandra Kirana behandelen, en zulke, die ook andere, latere, rijken, Mataram, Madjapahit enz. behandelen, of de lotgevallen van Pandji's broer, of die met het Kin Tamboehan/Kin Anggréni-motief. Wat deze volledige verhalen betreft, dienaangaande heb ik, zooals boven onder hoofdstuk 13 bij de Hikajat Pandawa Lima reeds aangeduid, de voorloopig totaal onbewezen theorie opgesteld, dat deze verhalen op Java in het Maleisch geschreven zijn, en als politieke propagandageschriften zijn gezonden naar de landen, waarover Java zichzelf de soevereiniteit toekende, en ook nog naar andere rijken, waarmee men zuiver vriendschappelijke betrekkingen onderhield. Nader staven kan ik deze theorie hier niet; daartoe zou eene zeer nauwkeurige analyse van de bestaande Maleische Pandji-literatuur noodig zijn, waarmee ik op het verschijnen van het boek van Dr. Poerbatjaraka over den Javaanschen Pandji-cyclus moet wachten. Ik kan hier slechts aanduiden, welke redenen mij tot het opstellen van deze theorie hebben bewogen. Bij het lezen van enkele volledige Pandji-romans kwam ik tot de overtuiging, dat deze onmogelijk door een Maleier konden zijn geschreven; daaruit blijkt nl. in de meeste gevallen een zoo nauwkeurige kennis van de zeden en gebruiken aan oude Javaansche vorstenhoven, als men bij geen Maleier buiten Java mag verwachten, en deze

kennis blijkt niet uit één, maar uit tal van Pandji-romans, en het zijn geen stereotype herhalingen, maar nauwkeurige beschrijvingen, die dikwijls tot opheldering van nog duistere parallellen in de Javaansche literatuur kunnen dienen. Verder komen in deze verhalen dikwijls passages in het Javaansch voor (door de latere afschrijvers natuurlijk zeer verbasterd) zooals raadsels, zinspelingen in bedekte termen enz. Al deze dingen kunnen m.i. Maleische schrijvers buiten Java niet uit hun duim hebben gezogen, en dat generaties van Maleische schrijvers in de Maleische landen zouden hebben geleefd, die volkomen op de hoogte waren van Javaansche dingen, en die zuiver uit genoegen of omdat er een zekere vraag naar dergelijke verhalen bestond, altijd nieuwe Pandji-romans verzonden, wil er bij mij ook niet in. De theorie, dat het Maleische vertalingen van Javaansche romans zijn, schijnt niet juist te zijn, want volgens een mededeeling van Dr. Poerbatjaraka bestaan deze volledige romans in hunne verschillende versies in het Javaansch niet; het eenige volledige Javaansche Pandji-verhaal stamt uit Palembang. — Mocht deze theorie voor een zeker genre van goede, volledige Pandji-romans juist zijn (uitzonderingen zijn natuurlijk Maleische Pandji-verhalen, door eigenaars van Maleische leesbibliotheken in Batavia enz. samengeflanst ten behoeve van hunne klanten, die voor een groot gedeelte, zooals de „Sja'ir Boewah-boewahan” aanduidt, uit dames bestond, en waarvan de door Volkslectuur uitgegeven Pandji Semirang misschien een voorbeeld is), dan zou daardoor ook de verspreiding van de Pandji-legende in zoo vele naburige landen verklaard zijn, waar dan misschien, omdat de „stof” zelf en zijn lyrisch-epische bewerking zeer in den smaak viel, vertalingen in de eigen landstaal hebben plaats gehad. Ik mag op deze theorie, die nog vele andere perspectieven opent, hier niet verder ingaan; wat zij echter nog niet verklaart, is de zeer groote liefde, die de Maleiers voor de Pandji-legende hebben getoond, en nog toonen. Een zeer uitgebreide Hikajat Mésa Praboe Djaja is 1904 in Ipoh, Perak, bij de Kinta Valley Press verschenen; daarvan is heden geen enkel exemplaar meer te verkrijgen ¹⁾. Een nieuwe „Hikajat

¹⁾ Ik heb het van den Heer Imbert te Buitenzorg mogen leenen, waarvoor ik hem zeer dankbaar ben.

Anakan (verbasterd voor Oendakan?) Sri Pandji in 8 deeltjes, sedert 1931 bij verschillende uitgevers (waarschijnlijk de een de opvolger van den andere, als deze failliet was gegaan) in de F. M. S. verschenen, 1113 bladzijden octavo, heb ik kort geleden uit Taiping, Perak, gekregen, maar nog niet kunnen doorwerken. De groote liefde der Maleiers voor de Pandjiromans verklaar ik daardoor, dat eenerzijds Pandji zelf, zijn zwerftochten, veroveringen, liefdes-avonturen enz., zekere overeenkomst vertoont met hunne eigen helden, en anderzijds het lyrische in deze verhalen, liefde en ook natuurfereelen, hen aantrok, daar dit in hun eigen literatuur, met uitzondering van eenige dieren- enz. sja'ir's, meestal ontbreekt.

Na dus de penglipoeer-lara-verhalen en de Pandji-verhalen te hebben afgesplitst, komt de schrijver over de boeken met Indische fantazie te spreken, waarvan een achttal wordt genoemd, dat geheel in uitgaven van Volkslectuur, of gedeeltelijk in bloemlezingen, toegankelijk is. De belangstellende zou daarbij gaarne eene korte inhoudsopgave hebben gehad naast de literaire waardeering. Interessant is de verwijzing bij de Hikajat Sjahi Merdan naar de Javaansche Angling Derma, en men zou gaarne verder hebben vernomen, in hoeverre dit soort verhalen ook in de Javaansche literatuur voorkomt. In de Hikajat Langlang Boewana wijst het optreden van Langlang Boewana (Bačara Kala als lotsbeschikker, die ook in de Maleische Pandji-verhalen een groote rol speelt en daarin Sang Hjang Goeroe uit den Pandawa-cyclus heeft vervangen) eigenlijk naar Java, als hij niet uit de Pandji-verhalen is overgenomen. - Het zou toe te juichen zijn, indien „Volkslectuur” nog meer van deze verhalen het licht zou doen zien, zoo de Hikajat Pagar Medi, de Hikajat Sjah Kobat Léla Indra enz. Zij behooren m.i. tot de algemeene volksliteratuur van het kust-gedeelte van de Jong-Maleiers, en het nagaan van hunne verspreiding zal van even groot belang kunnen blijken als het zoeken naar hunne prototypen, of van de gebezigde motieven, in de Voorindische volksverhalen, welke meer en meer in het Engelsch toegankelijk worden. Voor dit laatste is de uitgave van de Kathāsaritsāgara door Tawney/Penzer in tien zware deelen, waarvan het laatste een register bevat zooals men het zich niet prachtiger kan wenschen, een onmisbaar en gemakkelijk te

hanteeren hulpmiddel. Toen Dr. Voorhoeve mij verleden jaar een Hikajat Pagar Medi ter inzage zond, was het dan ook niet moeilijk, daarin Vikramāditya, den Haroen-ar-Rasjid der Voor-Indische sprookjeswereld, weer te vinden. Ik veroorloof mij, een dusdanig onderzoek bescheidenlijk aan te bevelen als onderwerp voor een dissertatie; ik zou mij ten minste kunnen voorstellen, dat men daarin zelf meer plezier zou hebben dan in — om een recent onderwerp te noemen — het napluizen van wat over den Europeaan wordt gezegd in de Maleische literatuur, waarbij het zeer weinige, wat daarbij van eenig belang is, niet uit „Maleische”, maar uit in het Maleisch door niet-Maleiers geschreven literatuur gehaald moest worden.

Hoofdstuk 15. Pantjatantra, de overal verbreide fabel-verzameling. Bij de verklaring van wat een „raamverhaal” is, spreekt de schrijver over de Duizend-en-een-Nacht-vertellingen, waarbij wel vermeld had mogen worden, dat ook van dit werk Maleische vertalingen bestaan, en wel behalve de vertaling door Francis naar de Nederlandsche bewerking van Keller, ook nog een andere Maleische uitgave (5 deelen, gelithographeerd, Singapore, waarschijnlijk tweemaal gedrukt, 1878 —? en 1891 — 1894) onder den titel Hikajat Alf Lailah wa Lailah, ja'ni hikajat Sariboe Satoe Malam. Ik heb ze tot mijn spijt nooit kunnen krijgen. Zou het niet wenschelijk zijn, deze laatste bewerking nog eens uit te geven? Bij de verklaring van het ontstaan van het raam-verhaal van de 1001 Nacht had iets duidelijker moeten worden gezegd, dat de vorst na zijn echtelijke teleurstelling nu iederen dag met een nieuwe jonkvrouw ging trouwen en deze jonge echtgenooten den volgenden ochtend deed onthoofden. —

Van de Pantjatantra wordt geschetst het ontstaan van het werk, zijne verbreiding en zijn neerslag in de Maleische literatuur in de Hikajat Galilah dan Daminah.

Hoofdstuk 16. Verhalen van Bajan Boediman, den wijzen papegai. Inleiding over het zich verbreiden van Oostersche literaturen in het algemeen, waarbij gememoreerd wordt, dat het Boeddhisme en het Djinisme zich bij hun prediking van vertelsels en exempels hebben bediend. Men is geneigd de vraag te stellen, of ook de Islam zich niet van vertelsels en exempels bij zijn prediking heeft bediend, en zijn niet verhalen van Arabisch-Perzischen oorsprong

ook in deze streken als „tractaatjes” gebruikt? Vervolgens een kenschetsing van het Papegaai-boek, met verwijzing naar de Hikajat Bachtijar en andere.

Hoofdstuk 17. Amir Hamzah, Moslimsch Ridder zonder vrees of blaam. Een uitvoerige kenschetsing van het ontstaan en de geschiedenis van dit werk, zijne verspreiding over alle Moslimsche landen en zijne beteekenis in het Maleisch, die het doet betreuren, dat geen volledige uitgave beschikbaar is. Een kort inhouds-overzicht zou daarom hier zéér op zijn plaats geweest zijn. Verder een verwijzing naar den Javaanschen Ménak, en naar andere Arabische ridderromans in het Maleisch, zooals de Hikajat Moehamad al Hanafiajah en andere.

Misschien zou hier (of achter hoofdstuk 19?) nog te wijzen zijn op twee andere Moslimsche verhalen, die in de Maleische literatuur en ook bij de Atjehers (en waar verder nog?) te vinden zijn: de Hikajat Sultan Bustamam, en de Hikajat Gandja Mara (inhouds-opgaven in *Journal M. B., R. A. S.*, vol. VI, part II, en vol. IX, part I), waarvan de eerstgenoemde bij de Maleiers zoo hoog in aanzien staat, dat zij volgens een mededeeling van Dr. Winstedt vóór het openen van het boek een soort djampi of bezweringsformulier uitspreken. Van beide zijn onderscheidene gelithographeerde uitgaven in de Straits Settlements verschenen. Beide handelen over den voortgang van den Islam in (voorloopig nog niet te defineeren) Voorindische (?) landen en de overwinning op het Brahmanisme, niet door ruw geweld, maar door vernuft, geestigheid en edel gedrag der helden. Er wordt niet meer doodgeslagen dan werkelijk onvermijdelijk is, waarbij de helden dan ook, bij alle dapperheid, eenigszins als menschen en niet als onoverwinnelijke en onvermoebare wezens worden voorgesteld. Merkwaardig en aardig is ook de uitbeelding van de regeerende vorstinnen. Ik heb deze verhalen werkelijk met genoegen gelezen, en zou uitgave ervan door „Volkslectuur” willen aanbevelen. Een en ander in deze werken wijst naar de omgeving van Gujerat als land van herkomst, doch het is mij niet gelukt, iets meer daarover te vinden. Ik heb mij tot een van de Research-Societies in Britsch-Indië gewend, maar in dit soort literatuur stelt men daar, naar het schijnt, nog weinig belang.

Hoofdstuk 18. De romans van Iskandar, den wereldveroveraar. Begint met de mededeeling, dat Toorop en Couperus tot de grootste Nederlandsche kunstenaars der vorige generatie behoorren, en dat Couperus (van Toorop wordt niets meer gezegd) zich zoo door de figuur van Alexander den Grooten aangetrokken heeft gevoeld, dat hij ze als onderwerp van een van zijn werken heeft gekozen. Verder citeert schr. een gedicht van Dr. Leopold, dat volgens den schrijver het ijdele van Alexandros' leven treffend uitdrukt, voor mij echter door den nadruk, die op het materialistische wordt gelegd (dat de geheele bevolkte wereld „zijn opgebrachten cijns uitstorten moet in mijn balans”, en dat Alexander nu „verloochend door zijn geld” is „heengegaan met leege handen”) beter op een Morgan of Rockefeller zou passen dan op Alexander, wiens machtsontplooiing men wel aldus heeft verklaard, als zou het hem meer om de verwezenlijking van een jeugdideaal van wereldheerschappij te doen zijn geweest dan om cijns en aard-schen rijkdom. Ik ken echter den Perzischen gedachtengang niet, dien Dr. Leopold volgens den schrijver weergegeven heeft. — Hier zij nog opgemerkt, dat het moderne woord „sight-seeing” in verbinding met Alexander wel eenigszins bevreemdt.

De schrijver geeft dan een schets van het ontstaan van den Alexander-roman, zijne verbreiding en zijne beteekenis voor de Maleische literatuur en mythologie. Wel wordt op eenige episoden ingegaan, maar men mist zeer een zij het nog zoo kort overzicht over het geheel, over wat er eigenlijk in den Maleischen Alexander-roman staat, te meer, omdat deze nooit uitgegeven is en ook wel nooit uitgegeven zal worden ¹⁾.

Hoofdstuk 19. Twee Moslimsche Exempel-boeken als Vorsten-spiegel. Inleiding over het ontstaan en doel dezer werken, die wel wat kort is uitgevallen. De positie van den vorst als chalifat-oellah, als vertegenwoordiger Gods op de aarde, volgens Moslimsche opvatting, had hier in het kort gekenschetst dienen te worden, en anderzijds de positie van den vorst volgens Maleische traditie, als vastgelegd in het „Maleisch Verbond” in hoofdstuk 2

¹⁾ Het zoo juist verschenen proefschrift door Dr. P. J. VAN LEEUWEN, *De Maleische Alexander-roman* (Ten Brink, Meppel, 1937) bevat een inhoudsopgave van het geheele verhaal, enkele tekst-fragmenten en uitvoerige toelichtingen.

van de Sadjarah Malajoe, welks bepalingen als een „roode draad” door de Sadjarah Malajoe heen loopen. Het is juist deze positie van den Maleischen vorst, nl. ongeveer die van een piratenhoofd, die m.i. ook een aantal verschijnselen in de Maleische literatuur kan verklaren.

Wat de kenschetsing van Raffles als „empire-builder” en „real-estate-speculant” (zou een AMS-leerling deze Engelsche uitdrukkingen begrijpen?) betreft, zoo is de eerste zeker goed, maar kan men Raffles werkelijk verwijten dat hij in grond heeft gesjacherd om zijn eigen zak te vullen?

Verder geeft dit hoofdstuk inhoudsopgaven van de Tadj oes-Salařina (de welbekende Maleische titel „Makota segala radja-radja” had ook wel mogen worden vermeld), en van de Boestan oes-Salařina. Een volledige uitgave van laatstgenoemd werk blijft nog steeds met ongeduld verbeid.

Hoofdstuk 20. Drie groote wijzen van den Islam. „Solaiman, die de taal der dieren verstond”, „Loeqman Hakim, de Arabische Aesopus”, „Ibrahim ibn Adham, die zich bekeerde”.— In de Maleische literatuur vreest Salomo, dat de Koningin van Scheba haar op de kuiten, niet dat zij bokspooten heeft, zooals schrijver op gezag van de Encyclopaedie van den Islam vermeldt.

Hoofdstuk 21. Drie mythische figuren uit het oude Oosten. „Chadir, de eeuwige jonge”, „Iljas, die ten Hemel voer”, „Idris, de Zonneheros”.

Hoofdstuk 22. Over de nieuwste Maleische letterkunde. Dit is het laatste hoofdstuk, dat buitengewoon belangrijk had kunnen zijn. Doch ook hier moet men ten zeerste betreuren, dat het niet zéér, zéér veel uitvoeriger is, aangezien de schrijver door zijn langjarige ervaring, eerst bij „Volkslectuur” en nu als leeraar van jongens, waaruit waarschijnlijk een goed deel der toekomstige Indonesische, d.i. in het Maleisch schrijvende literaten zal worden gerecruteerd, juist de man mocht worden geacht, die over dit onderwerp iets te zeggen had en bij uitnemendheid in aanmerking kwam om een oordeel uit te spreken. In plaats daarvan wordt men verwezen naar verspreide artikelen van anderen, en de belangstellende mag nu maar weer zien, hoe hij die bij elkaar krijgt. Wij vinden hier dus een betrekkelijk kort overzicht (op de door Chineezee in Nederl. Indië in het Maleisch geschreven

literatuur, die tamelijk omvangrijk is, en op de daarover verschenen artikelen had ook wel gewezen mogen worden), maar geen waarde-oordeel, geen kritiek. En die heeft de nieuwste Maleische literatuur juist zoo dringend noodig, als zij het doel, waarnaar zij moest streven, wil bereiken. Het is hier niet de plaats, daar verder op in te gaan. Ik ben het niet met den schrijver eens, dat, al is de klassieke Maleische literatuur dood, de moderne springlevend is. Want deze moderne literatuur, al is zij in modern Maleisch geschreven, beschouw ik niet meer als Maleische literatuur, maar als Indonesische, en slechts dat gedeelte ervan, dat door moderne Maleiers geschreven wordt, zou ik tot de eigenlijke Maleische literatuur willen rekenen. Wat in de Middeleeuwen in de onderscheidene landen van Europa in het Latijn is geschreven, rekent men immers ook niet tot de Romeinsche letterkunde. Wij staan m. i. voor een soortgelijk verschijnsel; zooals het Latijn de taal van de geleerden, van de intellectueelen van de verschillende landen van Europa en rond de Middellandsche Zee is geworden, wordt het Maleisch thans de taal van de intellectueelen in Nederlandsch Indië (waarbij het Nederlandsch misschien eenigermate de plaats van het Grieksch inneemt), en voor de systematische verwerking van deze nieuwe Indonesische literatuur zullen wij een nieuw systeem moeten vinden. In den roep: *Léve de moderne Indonesische Letterkunde!* stem ik van harte in, en ik wensch haar en haren beoefenaren den leider toe, die hun den rechten weg wijst, hen over moeilijkheden (moderniseering der klassieke Maleische taal) heenhelpt en haar voor het niet denkbeeldige gevaar behoedt, dat de aangevozen leiders zich in een exclusieven kring tot wederzijdsche bewierooking afsluiten van de nieuw-ontstaande wereld, waarvoor zij moesten optreden. Een verschijnsel, dat zich trouwens in de meeste landen in soortgelijke fasen van ontwikkeling vertoont.

Na het slothoofdstuk komen nog enkele aanhangsels.

Aanh. 1, I. Toelichting tot de Sadjarah Malajoe. Doorlopende aantekeningen bij den Maleischen tekst, 58 bladzijden. Verklaring van de Arabische inleiding; voorts bij ieder hoofdstuk, of verhaal, zooals de schrijver ze noemt, een verklaring van moeilijke woorden en uitdrukkingen, plaats- en persoons-namen enz. enz., een buiten-

gewoon nuttig werk, waarvoor ieder belangstellende den schrijver zeer dankbaar moet zijn.

Aanh. 1, II. Inhoudsopgave van de Sadjarah Malajoe. Nauwkeurige inhoudsopgave van ieder verhaal, ook een geschenk, waarvoor ieder belangstellende dankbaar moet zijn. Het wordt hierdoor kinderspel, de verschillende episoden in den tekst terug te vinden, en wie vroeger wel het een of ander in de S.M. heeft moeten nazoeken, beseft, welk een verlichting dit beteekent.

Aanh. 1, III. De vorsten van Malakka en Djohor. Bewerkt naar Rouffaer. Al evenzeer van groot nut, want de Sadjarah Malajoe geeft geen jaargetallen, en laat veel in het duister, wat in een hofkroniek beter onopgehelderd bleef. Hier wordt niet een lijst der vorsten met de jaartallen hunner regeeringstijd gegeven, maar bij ieder vorst een korte opsomming van wat hij volgens de S.M. heeft gedaan en beleefd, met, zoo noodig en bekend, bijvoeging van dat, wat de S.M. verzwijgt.

Aanh. 2. Literatuur-opgaven. A en B. Alfabetisch gerangschikte opgave van A. de meest-gebruikelijke bloemlezingen, en B. de meest bruikbare tekst-uitgaven bij bestudeering van de ouderwetsche Maleische taal- en letterkunde, met verwijzingen naar de hoofdstukken van dit boek. C en D. Literatuur-opgave van vertalingen en boeken over Maleische letteren.

Weer iets, waaraan de belangstellende zijn hart zal ophalen, want van de bloemlezingen worden ook de stukken opgegeven, die zij bevatten, met bovengenoemde verwijzingen, zoodat een te treffen keuze gemakkelijk wordt, en onder A zoowel als onder B zijn ook de prijzen der boeken genoemd, wat in dezen tijd van beperkte beurzen zeer nuttig is. Twee opmerkingen wil ik hier nog maken: Op de onder B, Volledige Teksten, genoemde Saif al-Yezan had aan het eind van hoofdstuk 17 in het kort kunnen worden gewezen om te vermelden, dat dit merkwaardige boek (vergel. Dr. R. PARET, *Sirat Saif ibn Dhi Jazan. Ein arabischer Volksroman.* Hannover 1924) ook in het Maleisch bestaat. In de inleiding tot zijne uitgave in het *Journal* No. 58, S.B.R.A.S. vermeldt Bishop Hose, dat in 1894 in Singapore ook eene gelithographeerde uitgave verschenen is, die in 1911 reeds uitverkocht was. — Onder C had misschien ook nog de *Catalogus der Bibliotheek van het Kon. Instituut, den Haag*, moeten worden genoemd, welke bibliotheek

een aantal Maleische tekstuitgaven van Singapore enz. bezit. Laten wij hopen, dat in den tweeden druk van dit boek ook de catalogus van gedrukte Maleische boeken in het bezit van het Kon. Bat. Genootschap te Batavia kan worden vermeld.

Ten slotte nog een enkele opmerking van ondergeschikt belang: bij een tweeden druk moge in enkele kleinigheden rekening worden gehouden met den gemiddelden lezer: wie niet op Java, en dan nog in de specifiek Javaansche landen tehuis is, zal niet weten, wat een „kraton” of een „babad” is.

* * *

L'appétit vient en mangeant. Door het ingaan op de verschillende hoofdstukken hoop ik te hebben aangetoond, welk een weelde aan gegevens en informatie het boek van Dr. Hooykaas bevat. De opmerkingen, die ik daarbij heb gemaakt, moeten niet worden opgevat als kritiek, maar als een bewijs van de belangstelling, die het boek bij den liefhebber wekt. Deze belangstelling is het, die mij ertoe bracht mijn wenschen te uiten, in de hoop dat daardoor hunne verwezenlijking zou kunnen worden bevorderd, ook binnen het kader, dat de schrijver heeft gekozen. Bij de lectuur van dit boek kwamen talloze vragen, overpeinzingen enz., die bij mijzelf zijn gerezen bij de studie van de Maleische literatuur, weer op. Het verschijnen van een boek als dit wekt een geweldigen honger naar soortgelijke boeken over de andere, belangrijke inheemsche literaturen van Nederl. Indië. Wat men het meest mist, is een soortgelijk boek over de Javaansche literatuur. Ook daarbij is de belangstellende aangewezen op den ouden De Hollander, op de weinige handschriften-catalogi, en voorts op enkele opstellen en artikelen in zooveel verschillende tijdschriften, dat hij, ook als hem het bestaan ervan en de plaats, waar ze staan, bekend is, ze toch haast niet bij elkaar kan krijgen. Zulk een Overzicht over de Javaansche letterkunde van het Moslimsche tijdperk staat op het programma van Dr. Pigeaud (zie Jaarboek K. B. G. IV (1937) bl. 79 sub III), doch het zal nog aanzienlijken tijd op zich moeten laten wachten met het oog op het groote Javaansch-Nederlandsche Woordenboek. In den tusschentijd zou het Kon. Bat. Genootschap reeds iets kunnen doen om dien honger van belangstellenden te stillen, nl. door de *Pratélan kawontenaning boekoe-boekoe basa Djawi (tjitakan)* in het Neder-

landsch te doen vertalen, liefst bijgewerkt tot den tegenwoordigen stand, en van een register te voorzien, waarin men ook den titel van een werk kan naslaan; het bestaande register van de Pratélan is volkomen onbruikbaar. De eisch, door Dr. Rinkes in zijn inleiding tot de Pratélan gesteld, dat iemand, die belang stelt in Javaansche literatuur, genoeg kennis van de taal dient te bezitten, om de Javaansche Pratélan te kunnen begrijpen, is m.i. in de eerste plaats te zwaar, want zoo gemakkelijk is de Pratélan niet te lezen, aangezien de Javaansche bewerkers daarvan dikwijls de dichtelijke taal van de werken hebben overgenomen, en zou ten tweede het beoefenen van vergelijkende letterkunde, juist voor Nederl. Indië van zoo bijzonder groot belang, haast onmogelijk maken. Reeds het gebruik van het Nederlandsch als voertaal beteekent, zooals ik zelf heb ondervonden, voor onze burenen in de Philippijnen, Straits Settlements en Britsch Indië een hindernis, die slechts weinigen kunnen overwinnen, en in Siam en Indo-China zal het wel niet anders zijn. De eisch, dat een buitenlandsch beoefenaar van vergelijkende letterkunde van deze wereldstreken óf zelf Nederlandsch moet kunnen, óf iemand moet vinden, die hem dat, wat hij van de resultaten van Nederlandsch onderzoek noodig heeft, toegankelijk maakt, moet aanvaard worden; dat hij echter nu ook alle talen, tot wier literatuur zijn onderzoek zich uitstrekt, voldoende moet kennen om boeken daarin vervat (als de Pratélan) te kunnen begrijpen, is m.i. te veel gevegd. Dit geldt ook voor inheemsche beoefenaren van de vergelijkende letterkunde der inheemsche talen, wier opkomst te verwachten, ten minste te hopen is. — En verder ziet de belangstellende verlangend uit naar boeken „Over Atjehsche literatuur”, „Over Minangkabausche literatuur”, „Over Soendaneesche literatuur”, „Over Madoereesche literatuur”, „Over Balineesche literatuur”, „Over Boegineesche en Makassaarsche literatuur”. Wat hij daarover in de betr. artikelen in de Encyclopedie van Nederlandsch Indië kan vinden, beteekent voor hem niet veel meer dan voor een hongerige, zonder een cent op zak, de spijkskaart, die buiten een restaurant hangt.

L'appétit vient en mangeant. Het toegankelijk maken van de belangrijkste werken der voornaamste literaturen van Nederl. Indië in volledige vertalingen is een verder desideratum van de

eerste orde. Onder „belangrijkste” versta ik al die werken, die voor het verstaan, het begrijpen van een volk, in welks midden zij zijn ontstaan, en zijn opvatting van historische traditie, zijn „Lebensanschauung”, zijn verhouding tot God en de wereld in het dagelijksch leven, van zijn mentaliteit, van belang zijn; op taalkundige, op literaire waarde behoeft daarbij minder gelet te worden, ofschoon dikwijls juist zulke werken ook daarin uitmunten. Geïmporteerde werken dienen volkomen buiten beschouwing te blijven, tenzij de inhoud of de hoofdpersonen zoo veranderd en geassimileerd zijn, dat zij als eigen bezit zijn te beschouwen, zooals b.v. de helden van het Mahābhārata bij de Javanen. Niet alleen voor den belangstellende in de literaturen, maar ook voor den ethnoloog, den bestuursambtenaar enz. zou zoo iets van groote waarde zijn; trouwens bij zeer velen, die in Oostersche literaturen belang stellen, is deze belangstelling pas gewekt toen zij het volk, dat deze literaturen schiep, eenigszins hadden leeren kennen; de „officieele” weg is echter omgekeerd, waardoor het dikwijls 'aan den dag tredende verschil van opvatting tusschen den literator en den belangstellende (vergel. het boven over één verbasterden Sanskrittekst en negenennegentig volksverhalen gezegde) te verklaren is. Overgroot zal de keuze van de te vertalen werken niet zijn; ik noem op goed geluk: Sadjarah Malajoe en/of Hang Toeah, een der penglipoeer-lara-verhalen, een of twee specifiek-Maleische Tjerita Djenaka enz., een korte liefdes-sja'ir, een paar uitgezochte pantoen's. Verder: Tjindoer Mato, Loetoeng Kasaroeng, Serat Tjentini (inclusief de volgens Dr. Pigeaud daarbij behoorende werken), een der babad's, een volledige lakon ¹⁾, een dito Pandji-verhaal, Damar Woelan enz. enz.; ieder deskundige kan deze lijst zelf aanvullen. Deze vertalingen moeten echter in allen deele volledig zijn! — In Britsch Indië heeft men een aantal „Translation-funds”, gedeeltelijk gesticht door vorsten, begunstigers van universiteiten enz. (en meestal beland in de handen van de Brahmanen). Op zoo iets kunnen wij ons hier helaas nog niet beroemen, maar ook met bescheiden middelen zou nuttig werk te verrichten zijn, zij

¹⁾ Zoo juist verschenen: Dr. TJAN TJOE SIEM, *Hoe Koeroepati zich zijn vrouw verwerft*. Proefschrift Leiden, 1938. Een schat voor ieder belangstellende.

het ook, wat ik „voorloopig” werk zou willen noemen. Het komt er niet op aan, dat aan de vertaling kritisch uitgegeven teksten ten grondslag worden gelegd, het komt er niet op aan, dat de vertaling tot in de puntjes correct en van literaire waarde is; waarop het aankomt, is dat, wat in de boeken staat, volledig en zoo nauwkeurig *mogelijk* wordt weergegeven. Werkelijk wetenschappelijke tekstuitgaven met dito vertalingen kunnen wij aan volgende generaties overlaten, die mogelijk meer deskundigen en middelen daarvoor beschikbaar zullen hebben. Voorloopig moet de leuze zijn: „beter iets dan niets”. Een bescheiden „Indonesisch Vertalings-Fonds” zal misschien ook in Nederl. Indië bij elkaar te brengen zijn. Het eigenlijke werk zou moeten geschieden door inheemsche intellectueelen, onder toezicht van deskundigen. De uitgaven moeten zoo goedkoop mogelijk zijn, in den trant van de uitgaven van „Volkslectuur”. Reeds bestaande volledige vertalingen van „belangrijke” werken in de publicaties van geleerde genootschappen, in dissertaties (hoeveel prachtig werk, dat reeds gedaan is, heeft een grooter publiek nooit bereikt) enz. zouden in de uitgaven van het I. V. F. moeten worden overgenomen; ik veronderstel, dat de auteurs in het belang der zaak geen bezwaar daartegen zullen hebben.— De inheemsche intellectueelen, voor soortgelijk werk opgeleid, zouden later verbonden kunnen worden aan een Centraal-Instituut voor Indonesische Letterkunde, welks oprichting ik vroeger eens heb bepleit¹⁾.

Ik weet, dat mij voor dit voorstel van goedkoope vertalingen, die misschien geen groote taalwetenschappelijke waarde zullen hebben, van de zijde der vakmensen menig krachtig „anathema sit” naar het hoofd zal worden geslingerd. In antwoord daarop mag ik bescheidenlijk wijzen op mijn eigen ervaringen: ik heb als schooljongen meer Latijnsche en Grieksche schrijvers gelezen in de goedkoope (en lang niet altijd wetenschappelijke) vertalingen in Reclam’s Universalbibliotheek, dan op het gymnasium in de tamelijk droge lessen, waar wij enkele zinnen moesten „construeeren” enz. ten behoeve van het taalonderwijs, en mijn eerste kennismaking met Oostersche literaturen stamt uit dezelfde bron. Het waren dikwijls niet eens vertalingen uit het

¹⁾ Zie *Djāwā*, 10de jg. (1930), bl. 107-114.

Arabisch, Perzisch, Sanskrit, Pali enz. origineel, maar dikwijls bewerkingen naar Engelsche of Fransche vertalingen, voldoende evenwel om de belangstelling te wekken. — Op het nut van dergelijke vertalingen voor de inheemsche intellectueelen zij slechts terloops gewezen; wat weet een Javaan van Maleische, een Maleier van Javaansche literatuur?

L'appétit vient en mangeant. Maar nu terugkeerende tot de Maleische literatuur. Ik hoop boven te hebben aangetoond, hoe goed het boek van Dr. Hooykaas zijn doel heeft verwezenlijkt. Maar dit doel was beperkt, en talrijke algemeene vragen moesten uit den aard der zaak onbeantwoord blijven. Zooals ik boven heb aangeduid, beschouw ik de Maleische literatuur in de groote lijnen als „afgesloten”, zooals wij de Grieksche en Romeinsche klassieke literatuur als afgesloten beschouwen. Het zou dus mogelijk, en zeker wenschelijk, zijn, een „Overzicht der Maleische literatuur, in grooter verband beschouwd” te schrijven. Ik zal de vraagstukken, waarvoor de belangstellende altijd weer komt te staan, kort samenvatten:

A) Wat is Maleisch?

B) Wie waren de Maleiers van Malakka en hunne opvolgers in Johore, Pahang, Perak enz.?

C) Hoe zijn onderscheidene verschijnselen in de Maleische literatuur te verklaren?

Het is moeilijk, deze vragen in bijzonderheden uitvoerig te formuleeren, en gemakkelijker, aan te duiden, hoe ik ertoe gekomen ben. Dat het Maleisch zeer oud is, is door inscripties bewezen, maar waar werd het eigenlijk als echte landstaal gesproken? Men beweert, vroeger, en nu gedeeltelijk nog, door de Maleiers van Malakka, Johore en Riauw. Maar ook wie in deze streken komt, en de inheemschen onder elkaar hoort praten, hoort iets geheel anders dan het Maleisch der Maleische literatuur. Wel wordt dit laatste meestal verstaan en ook gesproken, maar men krijgt toch meer den indruk, dat het een kunsttaal, een schrijftaal is; wat de inheemschen onder elkaar spreken, is een dialect, min of meer aan de schrijftaal verwant. Dit is natuurlijk niets bijzonders; ook in de Europeesche landen wordt de officieele landstaal eerst sedert betrekkelijk korten tijd, onder den invloed van het onderwijs en de toenemende steden-civilisatie, meer en meer ook door de inheemschen

onder elkaar gesproken. Maar er zijn nog altijd weer voorbeelden te vinden, dat de officieele landstaal een „verkeerstaal” is; om er een uit mijn eigen geboorteland te noemen: als een oude boer uit Oberbayern een ouden boer uit het Plattdeutsch-sprekende Noorden van Deutschland zou ontmoeten, zal het officieele Hochdeutsch, zoo goed en zoo kwaad als zij het hebben geleerd en onthouden, de verkeerstaal zijn. In Insulinde (waaronder ik hier het geheele eilanden-rijk incl. de Philippijnen en de belendende kuststrecken van het vaste land versta) is het Maleisch (waaronder ik hier het Maleisch der klassieke Maleische literatuur versta) deze verkeerstaal geweest, zooals algemeen bekend. De vraag is slechts: Waar komt dit Maleisch eigenlijk vandaan, sedert hoe lang heeft het in deze streken als verkeerstaal gediend, en wie waren de eigenlijke „dragere” dezer taal? De eerste dezer vragen zal de belangstellende niet eens door een theorie kunnen beantwoorden; hij registreert alleen enkele woorden, die hem uit het Maleisch bekend zijn, indien hij ze aantreft in een taal, waar hij ze heelemaal niet had vermoed, bestudeert de vergelijkende woordenlijsten en betreurt, dat op dit gebied niet meer wordt gedaan, en dat b.v. de Philippijnsche talen gedeeltelijk nog altijd tamelijk onbekend schijnen te zijn; hij zal ook gaarne iets weten van de talen van Zuid-Japan, Zuid-China, Indo-China, Siam en Burma, en krabt zich verbaasd achter de ooren, als hij Maleisch taaleigen terugvindt in het Chineesch. Op de tweede vraag moet hij antwoorden, dat het gebruik van een verkeerstaal in deze streken zéér, zéér oud moet zijn geweest. Over het „prahistorische” handelsverkeer in deze landen is juist in de laatste jaren veel geschreven; men krijgt den indruk, dat het uit het Westen komende verkeer meer in de handen van Phoeniciërs, Arabieren en Voor-Indiërs is geweest, daarentegen het uit het Oosten komende verkeer meer in de handen van Chineezen, en dat aan de „Maleiers” in den meest uitgebreiden zin van het woord het „inter-eilanden- en kust-verkeer” door de natuurlijke omstandigheden was toegewezen. De laatste overblijfselen van dit verkeer kunnen wij nog heden in Singapore zien; ik zelf heb nog de twee laatste „moesim Boegis” in 1904 en 1905 in Singapore meegemaakt, toen zoowat 2000 Boegineesche prauwen met den moesson naar Singapore kwamen, en hoe het in het midden van de vorige eeuw daarmee stond, beschrijft S.

Osborn in *Quedah* (London 1857). Wáár deze handel zich in den „praehistorischen” tijd afspeelde, daarover zijn de deskundigen het nog niet eens; uit de tot dusverre bereikte resultaten zou men echter ook willen concludeeren, dat de „verkeerstaal” niet slechts voor den handel moet hebben gediend, maar ook voor andere doeleinden, o. m. voor de diplomatie, voor het regelen der verhoudingen tusschen de verschillende rijken en rijkjes, die in deze streken bestonden of elkaar opvolgden. Een taal, die men niet slechts in de handelssteden, maar ook aan de vorstenhoven van alle landen moest kennen, en aan alle vorstenhoven zal men „diplomaten” hebben gehad, die niet alleen deze verkeerstaal beheerschten, maar ook op de hoogte waren van de toestanden in de „buitenwereld”. Deze verkeerstaal is het „Maleisch” geweest, of het heeft zich daaruit ontwikkeld tot den vorm, dien wij in de klassieke Maleische literatuur vinden. Wat men de „buitenwereld” wilde doen weten, direct of indirect, moest in het Maleisch zijn geschreven, en niet alleen in de Maleische taal, maar ook in Maleischen stijl. Ter illustratie herinner ik aan wat ik boven over de Pandawa Lima en de Maleische Pandji-romans heb gezegd.

Wie waren nu de dragers van deze Maleische taal? De indeeling der Maleische bevolking van Insulinde als in Dr. Duyvendak's *Inleiding tot de Ethnologie van de Indische Archipel*, bl. 26, in Oud-Maleiers en Jong-Maleiers lijkt buitengewoon praktisch; bovenstaande vraag beantwoordt zij echter ook niet ten volle. Dr. Duyvendak rekent tot de Jong-Maleiers de Javanen, Baliërs, Boegineezen, Makassaren, Ternatanen, Maleiers in engeren zin (waarmee in hoofdzaak bedoeld worden de Maleisch en Minangkabausch sprekende volken van Malakka en Sumatra), „enz.” Een groep, die ik voor het gemak die der „Kustmaleiers” zal noemen, en die uit de literatuur reeds bekend is, lijkt evenzeer der vermelding waard. Zij behoort tot de onder „enz.” bedoelde groepen van de Jong-Maleiers, is tamelijk nauw verwant met Boegineezen, Makassaren, Ternatanen en behoort zeker tot de Maleiers in engeren zin, alhoewel zij in cultureel opzicht merkwaardig verschilt van Minangkabauers en Javanen. Vanwaar zij herkomstig is, zal ik niet kunnen zeggen, ook niet, wat zij eigenlijk is, nl. of deze Kustmaleiers behooren tot een bijzonder volk, of slechts bestaan uit een zwervend mengelmoes, dat uit de genoemde

volken is gerecruteerd, en dan waarschijnlijk in betrekkelijk vroegen tijd, als men de Maleiers van Madagascar, misschien ook, zooals eenige schrijvers willen, die van de kust van Mozambique, daartoe wil rekenen. Gemakkelijker is het, een theorie op te stellen, waarheen zij gegaan resp. waar zij nog te vinden zijn. Dat zijn: Atjeh, de geheele Oostkust van Sumatra t/m Palembang, misschien enkele streken aan de Westkust van Sumatra. Het schiereiland Malakka, de Westkust naar beneden, om de Zuidkust en de Oostkust op. Siam en Tjampa twijfelachtig. Alle eilanden tusschen Sumatra en Borneo, de geheele kust van Borneo en de groote rivieren op. In het Zuiden, Java minder ¹⁾, Madoera en Noord-Bali intensiever aanrakende, zijn zij naar Zuid-Celebes gekomen, en waarschijnlijk van daar, gedeeltelijk ook van Noord-Borneo, naar de Philippijnen (Soeloe-Archipel, Zuid-Mindanao, de noordelijkste uitloopers zeker de Visayans op Cebu en Panay, misschien ook hier en daar aan de kust van Luzon). Hoe zij naar Ternate en misschien nog andere rijkjes in de Molukken zijn gekomen, zal misschien uit plaatselijke kronieken, geslachtslijsten van vorsten enz. nog zijn na te gaan; misschien wijzen ook deze, zooals die van de Moro's in het Zuiden der Philippijnen, naar Zuid-Celebes. Want van daar schijnen zij, nu in den vorm van Boegineezen, als golven die tegen een steile kust branden, terug te zijn gevloeid naar Borneo, naar den Riau-archipel, tot naar het schiereiland Malakka.

Wat zij waren, leeren wij het best uit wat zij zelf daarover berichten; als typen mogen wij voor den ouden tijd de Maleiers van de Sadjarah Malajoe, voor den moderneren tijd de Boegineezen van de Boegineesche kroniek nemen. Het eenig positieve is daarbij eigenlijk, dat de dikwijls gebruikte vergelijking met de Wikings, met de Noormannen enz. nog het best opgaat. Overigens worden zij het best gekenschetst door negatieve aan-

¹⁾ Zij zijn natuurlijk ook naar Java gekomen, vonden aldaar echter een sterk gezag, dat ze niet gaarne zag (zie beneden). Ik vermoed echter, dat ook Maleische kolonies van eenige beteekenis in enkele havenplaatsen aan de Noordkust van Java zijn geweest, al hebben zij nooit den invloed uitgeoefend als in landen zonder straffe regeering. Aanwijzingen waar zulke kolonies zijn geweest, zijn misschien nog in Javaansche kronieken te vinden; ik vermoed in Cheribon/Pekalongan, Semarang, Djapara, en in de eerste plaats Lasem. Op de eigenaardige rol, die Lasem en zijn vorsten in de Maleische Pandji-romans spelen, zij slechts terloops gewezen.

duidingen, door datgene, wat wij bij hen zoeken, maar niet vinden. De menschen, die volgens de Sadjarah Malajoe van Palembang uittrokken om via den Lingga- en Riauw-Archipel naar Singapore te gaan, en later Malakka, Johore enz. te stichten, waren geen Minangkabauers, ook geen Maleiers afkomstig uit de binnenlanden van Sumatra. Van de typisch-Minangkabausche instellingen, adat, matriarchaat enz., vinden wij in het oude Singapore en Malakka niets dan zéér onduidelijke sporen. De Minangkabauers, de menschen uit andere deelen van Midden-Sumatra, die wij in de vorige eeuw en nu nog op het schiereiland Malakka vinden, mogen wij wel voor latere immigranten houden. Of zijn ook in den ouden tijd de Minangkabausche jonge mannen uitgezwermd, om welke redenen dan ook? Maar zouden de Minangkabauers ooit zeevaarders zijn geweest? Van Voorindischen invloed, zooals wij dien op Java en in andere landen, en ook hier en daar op Sumatra vinden, is bij de Maleiers van het oude Singapore en Malakka niet veel te bespeuren; van tempels en Brahmanen hooren wij niets; de enkele namen en instellingen, die nog daarop wijzen, zijn waarschijnlijk pas bij het oprichten van een dynastie erbij gehaald. Van hun godsdienst uit den voor-mohammedaanschen tijd weten wij haast niets; Batara Goeroe kan bij hen een rol hebben gespeeld, zooals hij nog bij de Dajaks op Borneo en bij enkele volkstammen van de Philippijnen te vinden is. Hun staatsorganisatie was, zooals boven reeds aangeduid, die van een piratenbende, of, hoffelijker gezegd, die van Wikings. De vorst was niet veel meer dan primus inter pares, in latere generaties dikwijls een schijnfiguur; de dynastie stond spoedig op zwakke voeten en was afhankelijk van de krachtiger rijksgrooten. Hoe nieuwe rijken en dynastieën ontstaan, kunnen wij uit de Sadjarah Malajoe, uit de latere Boegineesche en Maleische kronieken, en in den allerlaatsten tijd uit Sarawak leeren. Zeevaarders en handelaars noemt Dr. Duyvendak ze; hun vroegere roep als piraten schijnt echter geenszins onverdiend te zijn. Dezen roep hadden zij reeds in 1267 A.D.; Marco Polo spreekt van eene verovering van Ceylon door Maleische piraten onder een leider genoemd Chandra Baun (Tjandra Baoe, Tjandra Bhanu, Tjandra Boewana?)¹⁾. Hebben zij in den ouden

¹⁾ F. MCNAIR, *Perak and the Malays*, London 1878, bl. 329.

tijd eenigszins een eenheid gevormd? Later zijn zij misschien groepsgewijs neergestreken in kust-rijken en rijkjes, die reeds een zeker aandeel in het handelsverkeer van dien tijd hadden, en wier „vorsten” maar al te blij waren, met deze zeeschuimers tot een „gentlemen’s agreement” te komen, hunne aanvoerders eveneens als „vorsten” te beschouwen, ze door huwelijken met hun eigen dynastie en belangen te verbinden, en daardoor uitbreiding en zekerheid van den handel van hun eigen land te verkrijgen, want waar zoo’n Wiking-groep onder haar leider of leiders zich eens had gevestigd, duldde zij geen mededingers meer. Zoo’n vestiging gaf dan ook aanleiding tot verdere „gentlemen’s agreements” met andere, soortgelijke rijkjes, of het aanvaarden van de protectie van een machtiger buurman door een zwakkeren, onder betaling van een min of meer nominalen cijns (zie de *bingkisan’s* in de Sadjarah Malajoe enz.). In de Spaansche kolonien konden inheemschen tegen een niet onaanzienlijk bedrag een certificaat koopen „quel se tiene por blanco” (dat hij zich als een blanke mocht beschouwen, d. w. z. slechts met zijn eigen oogen), en als men in Malakka aan den vorst van een ander rijkje de „nobat” schonk, echter onder de conditie, dat hij ze slechts buiten Malakka mocht doen hooren, weet men ongeveer, wat men daarvan te denken heeft. Het zou interessant zijn, uit de verschillende kronieken van Maleische rijkjes de gegevens over vestiging en al deze dingen te verzamelen. Zoo’n vestiging was dan ook geen verovering, maar een *pénétration* min of meer pacifique, en bracht, al naar gelang men in het nieuwe land nauwere verwantschap aantrof, met zich een min of meer intensieve vermenging van de nieuwgekomen menschen, en daarmee hun cultuur, taal, traditie en literatuur met die van het nieuwe land. Dikwijls zal het reeds bestaan van een kleinere „Maleische” kolonie in zoo’n land de aanleiding tot zoo’n vestiging hebben gegeven. Dat zoo’n vestiging van Wikings niet altijd gaarne gezien werd, ligt voor de hand, en als zoo’n nieuw gezag in aanraking kwam met bestaande, sterkere machten, werd het ook wel eens weer verdreven. In den ouderen „historischen” tijd waren zulke machten Java, Siam en China. Mocht de „verhuizing” van de Maleiers van Palembang naar Singapore, in de Sadjarah Malajoe aangeduid, een historischen ondergrond

hebben, dan veronderstel ik, dat de aanleiding daartoe een dreigende aanval van Java is geweest, dien men nog juist ontwijken kon, en die herhaald werd, toen men in Singapore met het oude vroolijke spel weer te ver was gegaan. De merkwaardige erkenning van de souvereiniteit van Siam en China door Malakka was misschien niet zuiver symbolisch, maar bevatte ook de tevens te herhalen toezegging, dat men in de toekomst weer „braaf” zou zijn, terwijl de rijke geschenken, die men van Siam en Java (vergelijke het „schenken” van rijken door den vorst van Madjapahit) kreeg, eene vergoeding voor gepresteerde of te presteeren „politie”-diensten was, die aan de betrokken groote staten veel te duur zou zijn uitgekomen, als zij het zelf hadden moeten doen? Dat de verdrijving van zulk een Wiking-gezag weer tot het stichten van nieuwe rijkjes leidde, kan men in de Maleische literatuur vinden; hoe ze geschiedde, ook nog in de Europeesche literatuur over deze gewesten. Een treffend voorbeeld daarvan, de verdrijving van de Wikings van Kedah door een Britsche zeemacht in samenwerking met een Siameesche landmacht, vindt men in het boven reeds genoemde boek *Quedah* van S. Osborn. Daar kan men ook zien, wat daarbij aan Wikings uitgeroeid werd, ofschoon de strijd, ten minste van Engelsche zijde, eenigszins human en met zekere ridderlijkheid werd gevoerd.— En wat is heden nog overgebleven van deze piraten, waarvan een gedeelte, min of meer bekeerd, de bemanning uitmaakte van de Engelsche blokkadevloot en van de kanonneerboot, die Osborn als jong adelborst kommandeerde, en waarvan hij leerde heel veel te houden? Een groot gedeelte van het overblijfsel is waarschijnlijk vermengd met de (latere?) immigranten van Minangkabau enz., en heeft zich onder Engelsche leiding (de Engelschen, zooals trouwens ook de meeste Europeanen, die zonder vooroordeel met de Maleiers van het schiereiland in aanraking zijn gekomen, hebben altijd zeer veel sympathie voor hen getoond) tot den modernen Maleier van het schiereiland ontwikkeld. Ik ken ze niet, evenmin als ik de Maleiers van het hedendaagsche Sumatra en Borneo ken; ik ben er te weinig mee in aanraking gekomen. Het ander gedeelte vormt dat, wat men heden nog de Kustmaleiers noemt, de visschers en zeevaarders, die de kust van het schiereiland en de wereld der kleinere eilanden bevolken, die de bemanning leveren van de kustbooten, die van

Singapore, Penang enz. varen, en die vroeger (ik weet niet, of daarin verandering is gekomen sedert de opkomst van den oliemotor en de Japanners) bij duizenden naar Port Darwin vertrokken als matrozen voor de parelvisschervloot. Wie met hen, als onbevooroordeeld jongmensch, gezeild en gevischt en ze in hunne kustkampongs en op de eilandjes heeft bezocht, wie ze als bedienden heeft gehad, wie met hen op de kustbootjes goed en zwaar, zeer zwaar weer heeft doorgemaakt, zal ze ook heden nog leeren te waardeeren. En zal ze, mits onbevooroordeeld door ras- en taalkwesties, weervinden in de Madoereezen, in de Badjau's van Makassar en misschien (maar dit is slechts een vluchtige impressie) in de Visayans.

Is de bovenstaande theorie over het Maleisch en de Kustmaleiers eenigszins juist (zij is trouwens slechts een samenvatting ad hoc van bekende feiten en theorieën), dan zou zij ten eerste eenige merkwaardige verschijnselen in de klassieke Maleische literatuur verklaren, en ten tweede een aanwijzing kunnen zijn, hoe een „Overzicht der Maleische literatuur, in grooter verband gezien”, zou moeten worden geschreven.

Wat ons bij de klassieke Maleische literatuur het meest opvalt, als men ze b.v. met de Javaansche vergelijkt, is het volkomen ontbreken van de oude, Voor-Indische Sanskrit (?) -literatuur, die op de Javaansche literatuur zoo'n grooten invloed heeft gehad. Wij vinden dezen invloed, voor zoover mij bekend, evenmin in de „verwante” Maleische literaturen, Atjehsch, Minangkabausch, Makassaarsch/Boegineesch. Dit is te verklaren, als de voorwaarden daartoe, oude, lang bestaande rijken met machtige vorstenhoven als cultuurcentra, een staatsorganisatie, een staatsgodsdienst enz. volkomen ontbraken. De vorstenhoven van de Wiking-staten, al mogen zij naar het uiterlijk het een of ander van Voorindische cultuur hebben overgenomen, waren geen dragers eener cultuur, die groote literaire werken kon produceeren; wat zij in dit opzicht voortbrachten, waren in hoofdzaak kronieken (ad usum delphini en der buitenwereld), eenige wetboeken, misschien eenige versificaties, kleinere gedichten en — pantoen's. Wel waren zij misschien een verzamelplaats van soortgelijke kronieken van andere landen (daaronder, zie boven, de Pandawa-lima en Pandji-verhalen), van „dagang”-literatuur, en in den mohammedaan-

schen tijd van godsdienstige werken. Het begrip „dagang”-literatuur zie ik zeer ruim. De kooplieden, die met de moesson kwamen en gingen, waren geen marskramers; men moet hen meer opvatten als de groote handelsheeren (natuurlijk mutatis mutandis), die wij uit de Arabische en Voorindische volksverhalen kennen, beschaafde menschen, wereldwijs, die ook wel nog in andere dingen belang stelden dan in handel en scheepvaart. Zij waren, zooals ik veronderstel, de dragers der „Kustmaleische”, d.w.z. der klassieke Maleische literatuur. In de lange maanden tusschen de moessonwisselingen hadden zij tijd; in de groote handelsplaatsen zullen ook wel „pandita's” geweest zijn, bij wie men samen kwam, luisterde en vertelde; het bestaan van een hetaeren-wezen, in zeker opzicht ook cultuur-centra zooals in het oude Griekenland en het oude Voor-Indië, geloof ik uit de bloemen- en dieren-sja'ir's te mogen concluderen. Na de opkomst van den Islam zijn oudere heeren, die misschien niet wisten, of dit niet hun laatste reis naar het groote handelscentrum was, ook wel bij een Imam of een ander vroom heer, die in reuk van heiligheid stond, in de leer gegaan, om aanwijzingen voor de laatste reis naar den hemel te krijgen. Over de rol, die van land tot land reizende Arabieren daarbij als leeraren speelden, kan men in de Maleische literatuur lezen. De op deze reizen meege-
nomen jeugd werd ook wel voor den tijd van het verblijf in een santri-pondok gestopt, met het dubbele doel om ze van de straat (en zich zelf) weg te hebben, en om het een en ander te leeren. Ook daarvan vindt men aanduidingen in de bloemen- en dieren-sja'ir's. Daarnaast staan in de handelscentra zelf gevestigde groote handelsheeren, die in hunne jeugd zelf groote reizen hadden gemaakt, en waarschijnlijk open huis hielden voor hunne handelsvrienden uit andere landen. Zij waren dikwijls misschien zelf ook uit vreemde landen afkomstig, en stonden daarmee nog in nauwe relatie. Eindelijk moet men waarschijnlijk nog die ambtenaren erbij rekenen, die belast waren met de regeling van, en het toezicht op het vreemdelingenverkeer; de rol van den Sjahbandar, die ook wel een niet-inheemsche was, is uit de Maleische literatuur bekend. In deze kringen moet naar mijn gedachte het grootste gedeelte der Maleische literatuur zijn ontstaan en neergeschreven, Voorindische volksverhalen, de Ara-

bische vertellingen en tractaatjes, enz., enz. En daaruit is zij verspreid geworden in alle landen, die aan dit handelsverkeer deel namen. Dit verklaart m.i. ook, dat de klassieke Maleische literatuur, op de keper beschouwd, zoo verbazend weinig verhalen bezit, die wij als werkelijk oorspronkelijk Maleisch kunnen beschouwen (afgezien van bovengenoemde zeer beperkte hofliteratuur, waarvan de Hang Toeah waarschijnlijk een penglipoerlara-versie is). Deze kringen waren zelf weinig productief; wat zij voortbrachten aan werkelijk Maleische literatuur, waren de waarschijnlijk onder de jongere generaties ontstane kortere liefdes-sja'ir's, en waarschijnlijk pantoen's. Want de „latest hits” op dit gebied zullen door de jongeren wel gretig zijn opgenomen, en de aardigste pantoen's, waarschijnlijk in de kringen der hetaeren en hare cliëntele ontstaan, zullen wel spoedig hun weg hebben gevonden naar andere plaatsen. Een pantoen-monographie zal daarover waarschijnlijk opheldering kunnen geven. Verder misschien de weinige „echte” volksverhalen, die wij in de verschillende verwante Maleische literaturen terugvinden, misschien teruggaande op oeroud gemeenschappelijk bezit. Als wij in de Maleische literatuur verhalen vinden van een Garoeda, die een geheel land verwoest, en zoo'n reuzenvogel, mutatis mutandis, in de legenden van Fidji terugvinden, moet men daarin dan zuiver toeval zien? Wie de Maleische literatuur, inclusief de penglipoerlara-verhalen, kent, en b.v. Andersen's *Myths and Legends of the Polynesians*, benevens het weinige, wat van Philippijnsche sprookjes-verhalen bekend is, leest, zal zeer veel goede vrienden daarin herkennen.

In een „Overzicht der Maleische literatuur, in grooter verband gezien” zouden dus moeten worden verwerkt behalve de Maleische literatuur ook de met haar nauw verwante literaturen: de Atjehsche (in het hoofdstuk over Atjehsche literatuur in *The Achehnese* door Dr. Snouck Hurgronje vindt men zeer veel kennissen uit de Maleische literatuur), de Minangkabausche, de Makassaarsch/Boegineesche literaturen, gepaard met een nauwkeurig onderzoek naar wat uit de een of andere literatuur-groep ook in de Javaansche, en meer nog in de hoofdzakelijk onder Javaanschen invloed staande, maar waarschijnlijk toch meer met de Wikings in aanraking gekomen Madoereesche en Balineesche

literatuur te vinden is. Uitgaande van de Maleische literatuur zou men bij de behandeling van iedere groep eerst moeten vaststellen, wat daarvan in het Maleisch voorhanden is, wat daarvan ook in de andere literaturen te vinden is, en wat daarvan wel in andere literaturen, maar niet in de Maleische te vinden is. De hoofdgroepen zouden ongeveer moeten zijn (de sja'ir's, in zoover zij versificaties zijn, worden niet meer afzonderlijk behandeld, maar volgens inhoud in de groepen ingedeeld):

A) *Dagang-literatuur.*

1) De Voorindische hikajat's enz. Met onderzoek naar origineel en herkomst.

2) Arabische verhalen en stichtelijke lectuur enz., eveneens met onderzoek naar origineel en herkomst.

B) *Hof-literatuur.*

Kronieken (met een onderzoek naar hare gemeenschappelijke bestanddeelen), wetboeken enz.

C) *Min of meer „echt“-Maleische literatuur.*

1) Pengli-poer-lara-verhalen, welk begrip zeer ruim op te vatten is; ook de Minangkabausche enz. legenden moeten hieronder worden behandeld. Met excursies naar Dajaksche, Philippijnsche, Polynesische mythen en legenden, en zoo mogelijk die van Indochina, Siam en Burma.

2) Eenvoudiger volksverhalen, van den domoor, het dwerg-hert enz., eveneens met de boven aangeduide excursies.

3) Liefdes-sja'ir's enz. (bloemen-, dieren-, vruchten-sja'ir's).

4) Pantoen's. Met nauwkeurig onderzoek, in welke verwante andere talen eveneens pantoen's te vinden zijn, in hoever dezelfde pantoen's in verschillende talen te vinden zijn, enz.

5) Raadsels en spreekwoorden. Met een onderzoek, in hoever dezelfde raadsels en spreekwoorden ook in andere verwante talen te vinden zijn, en hoe de gedachte, in een Maleisch spreekwoord uitgedrukt, in andere, verwante talen uitgedrukt wordt.

D) *Bijzondere verschijnselen.*

Hikajat Sri Rama (wat is daarvan in verwante andere literaturen

te vinden?), tijdgedichten (sja'ir perang . . . enz.) en alles, wat in bovengenoemde groepen niet behandeld kon worden.

E) *Het werk van inheemsche uitgevers.*

Op het meeste van dat, wat ik hier genoemd heb, heeft Dr. Hooykaas in zijn „Maleische Literatuur” reeds gewezen, maar hij heeft den lezer uit den aard der zaak slechts een korten „Ausblick” gegund, en zooals ik reeds opmerkte, ons het raam al te spoedig weer voor den neus dichtgeworpen. Ik zou het ten zeerste toejuichen, als Dr. Hooykaas ons nu ook nog een „Overzicht der Maleische literatuur in grooter verband gezien” zou schenken. ¹⁾

H. OVERBECK.

¹⁾ Alhoewel deze verhandeling van den heer Overbeck naar omvang en inhoud verre boven een boekbespreking uitgaat, is zij op uitdrukkelijk verzoek van den schrijver toch als boekbespreking geplaatst. *Red.*

De man in den rooden rok uit de Landsverzameling schilderijen.

door

J. DE LOOS-HAAXMAN.

Toen het Paleis ¹⁾ op het Waterlooplein — reeds door Daendels begonnen — tenslotte in 1828 gereed kwam en in gebruik zou worden genomen door de bureaux van de Departementen van Algemeen Bestuur, benoemde de Commissaris-Generaal Du Bus de Gisignies een commissie ²⁾, die tot taak had „de schilderijen en andere voorwerpen van kunst” uit de verschillende bureaux met „behoedzaamheid” in dat Paleis over te brengen. Dit waren de schilderijen en kunstvoorwerpen uit het Kasteel van Batavia, bij den afbraak in de gouvernementsgebouwen ondergebracht. Tot deze gouvernementsgebouwen rekende men toen feitelijk ook de sociëteit De Harmonie ³⁾, want deze was met aanzienlijken finantiëelen steun van de Regeering gebouwd en haar zalen werden dan ook door de Regeering voor de officieele feesten en ontvangsten gebruikt, daar hiervoor in de zeer beperkte landvoogds-woning geen ruimte was. Dat de statige verzameling landvoogds-portretten, in 1828 overgebracht naar het Paleis op het Waterlooplein, thans in het Paleis Rijswijk-Weltevreden, eens in de Harmonie hingen, lijkt wel eigenaardig, doch was niet anders dan een practische en tenslotte geenszins misplaatste oplossing.

Tegelijk met het overbrengen der schilderijen uit het Kasteel afkomstig, had de Regeering de „Commissie van 1828” opgedragen een „generale opname” uit te voeren van alle schilderstukken aan het Gouvernement toebehoorend „waar zich die ook mogen

¹⁾ Ontworpen door Luitenant-Kolonel J. C. Schultze.

²⁾ Besluit 2 Jan. 1828 no. 6.

³⁾ Eveneens ontworpen door Luitenant-Kolonel J. C. Schultze.

bevinden" ¹⁾; voorts advies uit te brengen over restauratie der schilderijen en een schatting der kosten hiervan op te maken; ten slotte aan te geven, waar de schilderijen „een elk naar derzelve aart voegzaam zullen moeten worden opgehangen in het genoemde Hoofdgebouw". Tevens ging er een brief uit van den Algemeenen Secretaris aan de Weeskamer (24 Jan. (jaar afgescheurd) no. 30), waarin verzocht wordt de Commissie te helpen „door ter harer dispositie te stellen al de schilderstukken, welke ter Weeskamer voorhanden mochten zijn, zoowel die welke gouvernement's eigendom zijn, als die welke aan de boedels van sommige particulieren staande onder 's Kamers administratie, mochten toebehooren met opgaven, voor zoover de laatstgenoemden betreft, van derzelve respectieve eigenaren, en tegen een bewijs voor de ontvangst door de commissie aan de kamer tot haar verantwoording te geven, ten einde door gen. commissie verder daarmede zoude kunnen worden gehandeld overeenkomstig de instructie haar door de Kommissaris-Generaal verleend".

De Commissie van 1828 „bestond uit de heeren Scott, J. A. Bik en J. Tromp. Dr. de Haan zegt in Oud-Batavia 2e dr. p. 343, dat Robert Scott in 1814 havenmeester te Semarang was, in 1820 naar Batavia vertrok en daar de huizen van Gang Scott en Gang Batoe aan het Koningsplein bouwde ²⁾. J. A. Bik was ongetwijfeld A. J. Bik (1790 — 1872), die in 1815 als eerste kunstteekenaar met Reinwardt op zijn wetenschappelijke zending naar Indië vertrok. Uit de figuurteekeningen, die op verschillende plaatsen zijn gepubliceerd, o.a. in zijn „Dagverhaal eener reis in 1824 gedaan tot nadere verkenning der eilanden Kefing, Goram, Groot- en Klein Kei en de Aroe-eilanden" uitgegeven door zijn achterneef Mr. A. J. E. A. Bik

¹⁾ Uit het rapport van de commissie blijkt niet, dat men ook buiten Batavia zocht. Toch hadden ook de buitenkantoren schilderijen. In dit verband noem ik den inventaris door Daendels in Juni 1809 gelast ten „Gouvernemente Makassar en Resorte", waar op fol. 3 onder de meubilaire goederen vermeld staan: 7 stuks groote schilderijen, op doek geschilderd; 36 schilderijtjes in soort, waarvan 2 defect; 3 schilderijen verbeeldende het gezicht van Makassar. Bundel Makassar 182 's Landsarchief (mededeeling van Prof. Dr. E. C. Godée Molsbergen).

²⁾ Zie ook *Personalia der periode van het Engelsch Bestuur van Java 1811—1816* door Dr. F. DE HAAN in *Bijdragen tot de T., L.- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* dl. 92, 1935 afl. 4, p. 643 en 644.

te 's-Gravenhage met een levensbericht door G. P. Rouffaer, blijkt duidelijk, dat Bik wel een academische opleiding als teekenaar heeft gehad, echter uit de zwakke en onzekere kleur en den opzet zijner aquarellen is af te leiden, dat hij waarschijnlijk geen schildersopleiding genoot. Van Eynden en Van der Willigen ¹⁾ noemen hem dan ook niet als schilder, doch alleen als teekenaar, te Amsterdam. Bik werd eenige maanden nadat hij zitting had genomen in de Commissie tot Baljuw van Batavia en tot assistent-resident van de Ommelanden van Batavia benoemd en in 1832 tot lid van den Raad van Justitie en rechter van ommevang. Hij stierf in Brussel.

J. Tromp was hoofdingenieur van den Waterstaat en 's Lands gebouwen. Hij kreeg in 1826 opdracht het Paleis op het Waterloo-plein te voltooiën ten gerieve van de gouvernementsbureaux (De Haan, *Oud-Batavia*, 2e dr. p. 320). Zijn naam komt telkens voor in de bescheiden over den toestand en het aanvullen van de verzameling Landvoogdsportretten d.i. de kern van de Landsverzameling, o.a. bij schrijven van 26 Juli 1838, 22 October 1840, 29 December 1852. Hij had veel belangstelling voor de portretten en kreeg in 1845 toestemming ze historisch te rangschikken (Bt. 21 November 1845, I). De portretten waren ongetwijfeld uit hoofde van zijn betrekking aan zijn zorgen toevertrouwd en telkens blijkt, dat hun toestand hem aan het hart ging, ook echter, dat hij er niet veel weg mee wist om dezen toestand te verbeteren.

Zoo was dan de „Commissie van 1828”, die tot taak had de schilderijen van den Lande en de historisch zoo kostbare landvoogdsportretten te doen restaureeren, samengesteld uit een architect, een teekenaar en een ingenieur. De hoofdingenieur Tromp zat uiteraard ambtshalve in de commissie; om welke redenen of kwaliteiten Scott benoemd was, blijkt niet; stellig heeft men echter gemeend in de persoon van A. J. Bik zoo niet een vakman, dan toch iemand te hebben gevonden, die eenig begrip had van restaureeren. Uit het volgende zal blijken, dat het dan toch alleen maar om eenig begrip ging, dat de Commissie haar taak slechts als een contrôle op de werkzaamheden opvatte, dat het commissielid Bik zichzelf niet beschouwde als het lid van de commissie

¹⁾ *Geschiedenis der Nederlandsche Schilderkunst*, Haarlem, 1820.

tevens schilder, die den restauratiewerk zelf zou uitvoeren zooals in Europa vrijwel algemeen geschiedde.

Nadat de Commissie in haar rapport van 16 April 1828 had medegedeeld, dat zij „alle in Gouvernements Localen verstrooide als mede de bij de Weeskamer te Batavia gedeponeerde schilderijen heeft bijeengebracht,” heeft zij dan ook onmiddellijk en blijkbaar zonder eenigen schroom de supervisie van de pasgeboren Landsverzameling aangevangen door de bokken van de schapen te scheiden . . . en ongetwijfeld de bokken uit te wijzen! Stellig zijn hieronder zwaar beschadigde stukken geweest, waarmee de heeren geen raad wisten. Of het stukken van waarde waren, blijkt nergens, evenmin komt ergens de overweging tot uiting om de stukken dan desnoods naar Holland te zenden!

Van de schilderijen, „die ons toeschenen waardig te zijn te worden aangehouden” werd een lijst opgemaakt. Deze stukken waren alle, het een meer, het ander minder beschadigd, en moesten alle zonder onderscheid worden schoongemaakt en gevernist; vele hadden nieuwe lijsten noodig. „Dit een werk zijnde hetwelk met omzichtigheid en geduld moet worden nagekomen om de stukken niet te bederven, achten wij het noodig zulks in dagloon, onder ons onmiddellijk toezigt geschiedde en vervrijen ons Uw Exc. voortstellen een crediet te verleen van f 1200.—, voorts ons te vergunnen gebruik te maken van de lokalen in de voormalige kolfbaan van de societeit de Harmonie . . . , zijnde dat lokaal voor ons zeer gelegen door de nabijheid onzer woningen om het werk, zonder verzuimen van onzer werkzaamheden, dagelijks op onderscheiden tijden te kunnen nagaan, voor welk gebruik alsdan maandelijks eene som van f 80.— ten voordeele der societeit zal moeten worden overgeschreven om daaruit naderhand de onkosten van het repareren der danszaal goed te maken”. Verder werd verlof gevraagd vernis in het laboratorium van het Militair Hospitaal te laten maken en geadviseerd de landvoogdsportretten, compleet van Pieter Both tot P. G. van Overstraaten, op te hangen in de vergaderzaal der Indische Regeering en de overige stukken in de kabinetten van den Gouverneur-Generaal. Het crediet werd toegestaan, het advies aangenomen, doch in de Harmonie mochten de heeren niet werken. Voor het tijdelijk onderbrengen der schilderijen en het

restaureeren zouden kunnen dienen het lokaal in het gouvernementsgebouw te Weltevreden vroeger door het Hooggerechthof ¹⁾ geoccupeerd of anders het gebouw, dat vroeger door de Algemeene Secretarie werd gebruikt (op Rijswijk).

Aan het rapport van de Commissie ²⁾ was een „nota van zoodanige gouvernements schilderijen enz.” toegevoegd, — de eerste inventaris van de Landsverzameling — waaruit blijkt, dat in de Societeit de Harmonie niet alleen alle gouverneurs-generaalportretten hingen van Pieter Both af tot en met Pieter Gerardus van Overstraten, doch ook zes *levensgrootte portretten* van :

„Jacobus I, Koning van Engeland,
Elizabeth, Koningin van Engeland,
Maria Stuart, Koningin van Schotland,
Lord Essex,
Baron Imhoff,
Thedens.”

„Uit de Weeskamer en andere Bureaux waren bijeengebracht:
Gezigt van het Stadhuis, nu Paleis te Amsterdam

Gezigt van het IJ en Amsterdam

Gezigt van Pampus

Zeezigt

Walvischvangst

Zeezigt

Gezigt van de stad Dordrecht

Twee portretten van Willem de V als veldoverste en als admiraal

Een dito van Hoogstdezelfs gemalin

Zeventien portretten van verschillende personen.”

De zeven-en-twintig schilderijen uit de Weeskamer maken niet alle meer deel uit van de Landsverzameling. De nummers 1, 2, 3, 4 (of 6) en 7 werden niet gevonden bij de nieuwe opname ten behoeve van de algemeene en eindelijk afdoende restauratie van 1925/26. Twee schilderijen, die waarschijnlijk wel no. 3 en 4 (of 6) zullen zijn, hingen toen in zeer slechten toestand in een der bureaux van den Raad van Indië.

¹⁾ DE HAAN, *Oud-Batavia* 2e dr. p. 218 noot, zegt echter, dat het Hooggerechthof in 1828 uit het Stadhuis naar het Paleis aan het Waterlooplein verhuisde.

²⁾ Alleen door Tromp en Scott onderteekend. De voorletter van Scott is niet te ontcijferen.

In plaats van twee portretten van Willem V en een van Prinses Willemijntje bezat de Landsverzameling er op dat tijdstip echter drie van den Prins en twee van de Prinses. Het kan zijn, dat de ontbrekende schilderijen opgevraagd zijn door rechthebbenden, ik vrees echter, dat slechte verzorging bij reeds bestaanden slechten toestand hierbij een woordje, en wel een hartig woordje, heeft meegesproken.

Hetzelfde geldt voor de zeventien portretten van verschillende personen. Hiervan zijn nog slechts twee portretten aan te wijzen; het eene van Mattheus de Haan is geplaatst in den Volksraad; het andere, dat beschreven is in een opstel van G.P. Rouffaer in Oud-Holland 1894, komt voor in den catalogus van 1925 van het stedelijk museum „De Lakenhal” te Leiden onder no. 399 (305 a). Dit portret is de beeltenis van N.L. S(luter). Het werd in 1653 in Nederland geschilderd door Karel Slabbaert en is afkomstig uit den boedel van Mr. Nicolaas van Landschot, ordinaris raad van Justitie, in 1762 overleden. Aldus staat vermeld op de achterzijde. In de boedelbeschrijving van Nicolaas van Landschot, die veel portretten met namen vermeld bevat, komen de naam N.L. Sluter of de letters N. L. S. niet voor; echter zijn wel enkele portretten zonder ingevulden naam opgenomen. De Fichescollectie van het Landsarchief noemt telkens den naam Van Landschot, en geeft op, dat 6 Juni 1826 N. Landschot, christen, op 31-jarigen leeftijd te Batavia voor rekening van de Diaconiearmen werd begraven.

Het portret in kwestie, dat door Rouffaer zeer wordt geprezen, bleek in 1915 in beschadigden toestand te verkeerden. Het werd bij brief van 31 Juli van dat jaar door de Indische Regeering aangeboden aan de Nederlandsche Regeering, door deze aangenomen, aan het Mauritshuis toegewezen, doch daarna aan het museum „de Lakenhal” in bruikleen afgestaan. In 1933 na de reorganisatie van dit museum werd het portret in depôt geplaatst ¹⁾.

De zes groote portretten, door de Commissie gevonden, werden door haar ten deele onder de zonderlingste namen in haar nota opgenomen. Het eerste stuk, dat volgens deze nota de beeltenis

¹⁾ Bij navraag vernam ik, dat de toenmalige directeur van „de Lakenhal” geen prijs stelde op het portret en dat de Directeur van het Mauritshuis gunstig zou adviseeren, indien de Nederlandsche Regeering van de Nederlandsch-Indische Regeering een verzoek tot teruggave ontving.

zou wezen van Jacobus I van Engeland, bleek het portret te zijn van den Koning-Stadhouder; in het portret van Maria Stuart, koningin van Schotland, no. 3 van de lijst, — in de romantische periode, waarin de nota werd opgemaakt ongetwijfeld meer populair dan Maria (Stuart), Prinses van Oranje en Koningin van Engeland, vrouw van den Koning-Stadhouder — moet zonder eenigen twijfel de beeltenis van deze Engelsche vorstin en gemalin van den Hollandschen Stadhouder en Koning van Engeland worden gezien ¹⁾).

De twee laatst genoemde portretten, Van Imhoff ²⁾ en Thedens zijn met juistheid benoemd. Zij komen in gelijkenis overeen met de gelijknamige portretten in de Collectie landvoogdsportretten.

Met de twee overblijvende beeltenissen maakte de Commissie echter een heel merkwaardige vergissing. Zij gaf ze n.l. op als Koningin Elisabeth en haar gunsteling Essex. „Lord Essex en Koningin Elisabeth” hangen tegenwoordig als anonieme pendanten in het gebouw van den Volksraad en „Lord Essex” is de man in den rooden rok, onderwerp van dit opstel. De benaming Elisabeth en Essex is wederom het resultaat van een dwaze, volkomen onoordeelkundige, zuiver romantische combinatie. Eenig onderzoek ligt hieraan niet ten grondslag. Want niet alleen de stijl der twee portretten, doch ook het costuum maken deze toeschrijving onaanvaardbaar en bovendien staat het bewijs in loopend schrift op den achterkant der doeken, nl. naam van den schilder, datum en stad, d.i. „peint par René Auguste Constantin en 1726 à Londres”.

Feitelijk ten overvloede informeerde ik verder in Engeland. Er kon toch ten slotte wel eens een latere Essex bedoeld zijn! Door de vriendelijke tusschenkomst van Sir William Foster, geschiedkundige van het Departement van Koloniën in Londen, vernam ik, dat men in de National Portraitgalerie geen portret kende van den houder van den titel in 1726 (of daaromtrent), dat de literatuur, die Sir William had opgeslagen, evenmin uitsluitel gaf, terwijl de tegenwoordige Lord Essex, hieromtrent geraadpleegd, de trekken op de foto van den man in den rooden

¹⁾ Zie dit Tijdschrift dl. LXXVI (1936) afl. 2.

²⁾ Zie dit Tijdschrift dl. LXXVII (1937) afl. 3.

rok niet herkende en deze beeltenis in geen verband kon brengen met eenig voorvaderlijk portret in zijn bezit. Ook herkende hij blijkbaar het op het portret afgebeelde gebouw niet, dat ook waarschijnlijk niet anders is dan vulling van den achtergrond.

Het portret zelf is een goed stuk en een welgelukte beeltenis in helderen, nuchteren, vroeg-18e-eeuwschen stijl, van zakelijke en positieve voordracht. De voorgestelde is een imposante figuur, zoowel naar den geest, als naar de visueele verschijning: echter ook uitermate zelfverzekerd.

Het lichaam in den schitterenden rooden rok, ten voeten uit gegeven, is iets naar links gewend, de krachtig gemodelleerde en mooi plastisch geschilderde kop naar rechts.

Het vrouwenportret richt zich als tegenhanger naar deze mannenbeeltenis. Men krijgt bij beiden den indruk van een spreken-de gelijkenis en een zekerheid, die althans bij den man even groot was als bij den schilder. Deze zelfbewuste opdrachtgever wist den schilder, die tegenover hem stond tot een gave vertolking van zijn boeiende hooghartigheid te brengen. De licht opgetrokken wenkbrauwen onderstrepen de zelfverzekerde heffing van het hoofd, doen reeds de sterke groef in kin en wangen vermoeden. De houding van het lichaam in al dat rood en goud en fijn gesponnen kant is voornaam, zoowel als hooghartig en van werkelijk representatieve allure.

Het vrouwenportret is verreweg het mindere. Is het coloriet van de mannenfiguur diep en glanzend en in volle harmonie met den tonigen achtergrond, in het vrouwenportret domineeren een fel blauw en een hard steenrood. Niet alleen is deze combinatie luidruchtig en zelfs ordinair, ook het gebaar is niet aantrekkelijk. Wel sluit het zich er in gemanieerde uitbundigheid bij aan. Bovendien zijn de lijnen van den wapperenden tafzijden sjaal zeer storend, zoowel door den barokken zwier, die de rust in den verticalen stand van de figuur verbreekt, als door de hinderlijke kleur. Hierbij komt nog als zeer onaangenaam détail een blauwwit verkleurd incarnaat. Aan de nog gave kleur van de hand kan men echter zien, dat dit incarnaat en daardoor het geheele portret vroeger bleeker van kleur en rustiger van toon moet zijn geweest. De kop heeft denzelfden, krachtigen, goed geteekenden opzet als de kop van den man. Door afpoetsen

bij onvoorzichtige restauratie is het evenwel wat hard van werking geworden in de markeerende lijnen. Misschien had de Commissie van 1828 hier meer van kunnen vertellen! Er schijnt echter geen gedetailleerd rapport der werkzaamheden te zijn opgemaakt.

De portretten zijn 240/148 cm groot en hebben eenzelfde achtergrond — vloer van marmeren platen, classicistische binnenarchitectuur, een eveneens classicistisch gebouw in het verschiet, voorts lucht en loover. Er zijn verschillen in de onderdeelen.

Thieme-Becker¹⁾ zegt van R. A. Constantijn, dat hij geschiedenis- en portretschilder was en leerling van Th. van der Schuur in den Haag. Obreen²⁾ haalt uit de boeken van de Haagsche Schildersconfrerie aan, dat hij 10 December 1712 meestergeld betaalde.

Constantijn ging later naar Duitschland en schilderde ook het portret van Koning George van Engeland³⁾ (1714-'27). De oudere literatuur⁴⁾ vertelt over Constantijn verder geen bijzonderheden, doch vermeldt een schilderij op de verkooping Pauw, 's Gravenhage 1779. Het is dus wel van eenig belang, dat deze twee groote portretten uit de Landsverzameling van dezen zeldzamen schilder blijken te zijn!

Het is thans zaak nog even op den arbeid van de Commissie van 1828 terug te komen. Zij verklaart in haar verslag aan de Regeering na het bijeenbrengen der schilderijen, dat de stukken, waarvan alleen bewaard werd „wat nog de moeite waard was”, moesten worden schoongemaakt en gevernist, waarvoor „omzigtigheid en geduld en der Commissie onmiddellijk toezigt” geboden was. Van een restaurateur of schilder om de werkzaamheden uit te voeren, wordt niet gesproken en het werk zou in „dagloon” worden uitgevoerd. Wat moet hieronder worden verstaan? Zijn hier koelies onder een mandoer bezig geweest, of werklieden, Inlandsche, Chineesche, uit een of ander bedrijf? Dat telkenmale bij het verwijderen van vuil en oude vernissen de verfhuid der schilderijen door hen werd aangetast staat wel vast, en door de bijna naïeve roekeloosheid van dezen opzet van zoo moeilijken

¹⁾ *Künstler-Lexicon* dl. VII (1912) p. 327.

²⁾ *Obreen's Archief* V p. 141.

³⁾ L. Surugue maakte er een prent van.

⁴⁾ WURZBACH, KRAMM, WEYERMAN.

arbeid, èn door de sporen, die de Landsverzameling er in haar schilderijen van aantoonde. Er is echter nog meer, dat de onkundigheid van de Commissie bewijst, en tevens doet vermoeden, dat er zelfs geen „begrip” van restaureeren aanwezig was. In haar rapport spreekt zij nergens van verdoeken. Ik veronderstel dan ook, dat eenvoudig werd weggeworpen wat te erg gehavend was. Bovendien klaagt een der leden van de Commissie, de hoofdingenieur Tromp, reeds 10 jaar later op nieuw over den toestand der schilderijen, thans uitsluitend over de landvoogdsportretten, waarschijnlijk, omdat deze historische groep hem het meest interesseerde. Hij raadt in een brief van 16 Juli 1838-373, vervat in de M(issive) A(lgemeenen) S(ecretaris) van 12 Februari 1855, 241 aan de schilderijen van vóór 1828 schoon te maken en *bij te werken* (!) en dit toe te vertrouwen aan den kunstschilder J. C. Müller Kruseman ¹⁾. Ook deze schilder was blijkbaar niet bekend met het echte restaurateurswerk. Ook nu wordt er b. v. niet over verdoeken gesproken, wel deed de schilder o. a. „het aanbod 4 der 35 eerste portretten” op nieuw doek over te schilderen (te copiëeren). Van deze restauratie is niets gekomen. De hoofdingenieur Tromp, die een als zoodanig blijkbaar langdurig ambtelijk leven heeft genoten ²⁾, komt in een schrijven van 29 Dec. 1852 opnieuw op den toestand der schilderijen (nu niet meer alleen de landvoogdsportretten) terug, noemt het schoonmaken van 1828 uitgevoerd „zoo goed als dat te dier tijd konde plaats hebben”, merkt op, dat hij nooit een kunstschilder kon vinden, „die tijd, lust en kennis had hiertoe” ³⁾, doch dat thans „door nood gedwongen” de kunstschilder Ernest Hardouin ⁴⁾ (deze man schijnt zeer arm te zijn

¹⁾ Zie dit Tijdschrift dl. LXXVIII (1938) afl. 1.

²⁾ Hij draagt in 1853 zijn betrekking over aan den Ir. C. T. Deeleman, Ag. 2 Juni 1853, 6170.

³⁾ Niettemin had hij zelf toch Müller Kruseman aangeraden!

⁴⁾ Ernest Hardouin werd ook warm aanbevolen door den eersten aanwezenden ingenieur van de Waterstaat en 's Landsgebouwen C. T. Deeleman (aan hem danken wij het vervoermiddel met één paard, dat zijn naam draagt en waarop hij in 1853 octrooi kreeg); voorts door den resident van Batavia Pieter van Rees (1847-53), wiens mooie portret — ook in een rooden rok! — in de Directiekamer van het Kon. Bat. Genootschap hangt. Van Rees houdt in een brief aan den Directeur van

geweest) zich beschikbaar stelt. Uit een memorie van de Algemeene Rekenkamer betreffende dit voorstel blijkt, dat alle stukken uit het Paleis op het Waterlooplein bedoeld waren, dus ook de man in den rooden rok! Tenslotte werd de restauratie opgedragen aan Raden Saleh, die 74 schilderijen, w.v. 7 levensgrooten

Producten en Civiele Magazijnen van 23 Juni 1853. 1645 een warm pleidooi voor den schilder, die blijkbaar in zeer behoeftige omstandigheden verkeerde. Hardouin stierf in 1854 met een schuld aan zegelkosten aan het gouvernement voor een acte van vestiging reeds bij Bt. 1 Jan. 1848,5 verleend, doch nooit uitgereikt! Hij was een goed teekenaar. In de collectie teekeningen v.n.l. van de hand van A. J. BIK en J. TH. BIK, in het bezit van Mevrouw de Weduwe Mr. A. J. E. A. BIK te 's Gravenhage, bevinden zich ook eenige origineele teekeningen van Hardouin, waaronder een goed gewasschen aquarel c. 30×26 cm groot, van een rookenden Chineeschen koelie in een straatje, geteekend en gemerkt: Hardouin fecit 1846; voorts een drietal teekeningen in waterverf op één karton, geteekend Hardouin fecit. 1841. Zijn teekenvijze is breed en in 't geheel niet peuterig, de kleur helder en royaal opgezet. De constructie der teekeningen is hier en daar wat onvast, doch als land- en volkenkundige typeering zijn zij heel goed. Een tweetal van deze groep van drie is in kleuren gelithografeerd en gereproduceerd in *Java*, Tooneelen uit het Leven, karakterschetsen en kleederdragten van Java's Bewoners in afbeeldingen naar de natuur geteekend door E. Hardouin met tekst van W. L. Ritter 's Gravenhage K. Fuhri 1855, uitg. en druk van Lemercier, Parijs. De middelste teekening van deze groep van drie, voorstellende drie op den grond zittende Inlanders werd gebruikt als titelplaat van *Javasche Oudheden*, opgedragen aan Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden (C. W. Mieling, 's Gravenhage 1852). Van deze gelithografeerde teekeningen zijn enkele zwak, doch andere weer heel goed, b. v. „Javaansche bediende”, „Javaansche priester”, de „Kang-a-Hiang speler”. Waarschijnlijk is echter de eenige plaat vóór in *De Europeaan in Nederlandsch-Indië* door W. L. RITTER, voorstellend dezen Europeaan met sigaar en buikje, ook van Hardouin. Mevrouw Bik bezit ook een in olieverf geschilderd portret van A. J. Bik door Hardouin, links onder gemerkt en gedateerd: E. Hardouin 1842. Het portret geeft geen blijk van groote bedrevenheid in het vak. Het is echter sterk nagedonderd en zou, schoongemaakt, misschien een geheel anderen indruk maken.

De Fichescollectie 's Landsarchief noemt Hardouin niet, doch in *Indië in den goeden ouden tijd* van VICTOR IDO vermeldt deze op p. 41 Hardouin als een decoratieschilder, die met aanwijzingen van P. A. van Rees (schrijver van Toontje Polandt) en van eenige anderen den „Slag van Djagaraga” schilderde; voorts, dat dit stuk Koning Willem III werd aangeboden, die het op 't Loo liet ophangen.

Uit deze gegevens valt op te maken, dat Ernest Hardouin reeds in 1841 op Java was en er in 1854 overleed.

portretten ¹⁾ te herstellen kreeg, nadat hij van te voren rapport over den toestand had uitgebracht (28 Juli 1935). Raden Saleh spreekt in dit rapport over sommige doeken, die „moeten worden hersteld”. Doch ook hij heeft niet verdoekt. Ook hij zag geen kans dit moeilijke werk uit te voeren. Het is dus mogelijk, dat Raden Saleh ²⁾ overging tot het „herstellen” van beschadigde doeken met stukjes linnen en dat de ca. 50 lapjes ³⁾, die op het vergane linnen van de beeltenis van den man in den rooden rok de gaten afsloten, door Raden Saleh's handen zijn gegaan. . . . of door die van zijn helpers! Een breede rand aan de onderzijde was blijkbaar geheel losgeraakt: deze werd er in 1925 met kruissteken van dik touw aan vastgenaaid bevonden!

Natuurlijk konden al deze defecten gemakkelijk tot overvloedige overschildering leiden. Dit bleek dan ook bij het groote mannenportret in even ruime mate als bij de andere stukken der landsverzameling te zijn geschied ⁴⁾.

Het is mij niet bekend wie de man in den rooden rok en zijn vrouw voorstellen. Relaties tusschen landvoogden en deze beide in Engeland geschilderde beeltenissen heb ik niet kunnen vinden. Zij kwamen uit het Kasteel, doch het is niet bekend, waar zij hebben gehangen en zooals men weet hadden ook de leden van den Raad van Indië hunne woningen in het Kasteel. De man kan een Compagniesdienaar zijn geweest, doch evengoed slechts in een familieverhouding tot een Compagniesdienaar hebben bestaan. Hierover valt op het oogenblik niets te zeggen.

Niettemin heb ik eenigen samenhang met een naam gevonden,

¹⁾ Het zevende is misschien een der levensgroote koningsportretten geweest.

²⁾ Hij was tot zijn dood in 1880 conservator van 's Landsverzameling.

³⁾ Het vrouwenportret had er nog meer!

⁴⁾ Daar deze overschilderingen gemakkelijk konden worden weggenomen, is het evenwel geenszins onmogelijk, dat zij werden aangebracht bij latere restauraties, n.l. door den in 1881 benoemden opvolger van Raden Saleh A. F. van Dewall, aangesteld „onder voorwaarde, dat hij de schilderijen behoorlijk zou herstellen en onderhouden” of door den schilder Th. B. van Lelyveld, ten wiens behoeve bij Bt. 2 Jan. 1915,7 machtiging werd verleend het honorarium uit te keeren, voor het restaureren van de geschilderde portretten van gewezen landvoogden te Buitenzorg en van de schilderijen in het groote Huis te Weltevreden” Deze schilder bracht het portret van N. L. S(luter) naar Holland over.

want het toeval bracht mij in contact met twee andere portretten van groote gelijkenis met den man in den rooden rok. En een dezer portretten is compleet geïdentificeerd; het draagt den naam van den afgebeelde, van den schilder en bovendien den datum. Dit portret is een miniatuur in email van 1723 uit de Ashcroft-collectie miniaturen, in 1926 tijdelijk in Londen geëxposeerd in het Victoria and Albertmuseum; het andere is een groot driekwart formaat olieverfportret uit het Frans Halsmuseum. Het miniatuur beeldt een Engelschman af, het tweede misschien eveneens. Zij werden vermoedelijk beide in Engeland geschilderd. Het miniatuurportretje staat in de *Connoisseur* van Juli 1926 ¹⁾ afgebeeld, zoowel de voor- als de achterzijde. De achterzijde draagt den naam Charles Edwin en tevens den naam van den miniaturist: F. C. Zincke fecit 1723 ²⁾.

De gelijkenis van dit miniatuur in email met het groote portret in den Volksraad is treffend, ofschoon de trekken zachter ³⁾ zijn en eigenlijk jeugdiger dan een verschil van drie jaar feitelijk zou kunnen rechtvaardigen, bovendien niet zoo hooghartig. De snit van den fijnen neus met smalle punt, de koele blik der oogen, de vorm van het gelaat, de vast en zelfgenoegzaam opeen geklemde lippen, de nadrukkelijke dubbel gegolfde lijn tusschen de lippen, de sterk opgetrokken mondhoeken zijn op deze visies van twee verschillende artisten dezelfde. Alleen de lijnen, die kin en wangen doorgroeven, zijn op de miniatuur niet zoo gemarkeerd; de werkbrauwen boven de koel blikkende oogen zijn ronder en verzachten ook daardoor de uitdrukking van het gelaat. Op het groote portret geven juist de vierkant opgetrokken wenkbrauwen iets vragend-pedants aan het gezicht. Dat de vorm van het voorhoofd minder driehoekig is, ligt aan den snit van den pruiik. Deze verschillen doen trouwens niets af aan de gelijkenis, het zijn bovendien verschillen, die men steeds bij uitbeeldingen van éézelfde model door verschillende schilders zal opmerken.

Wie was Charles Edwin? Heeft hij eenige relatie met Hollanders

¹⁾ Overgenomen met toestemming van de redactie v.d. *Connoisseur*.

²⁾ Christian Friedrich Zincke, misschien een Zweed, werd in 1684 te Dresden geboren, kwam in 1706 in Engeland en stierf aldaar in 1767. Zijn productie is zeer groot geweest.

³⁾ Misschien door het zacht vloeiende in de techniek, dat vele miniaturen van Zincke vertoonen.

of met Indië gehad en kan als gevolg van die relatie zijn portret naar Nederlandsch-Indië zijn gekomen?

Door tusschenkomst wederom van Sir William Foster en ook van Mr. Basil S. Long, hoofd van de schilderijenafdeeling van het Victoria and Albertmuseum, heb ik in 1927 van relaties vernomen tusschen den naam Edwin en de Engelsche Compagnie, zonder dat evenwel deze inlichtingen leidden tot het vaststellen van de identiteit van den onbekende in den schitterenden rooden rok in den Volksraad.

Of iemand van den naam Edwin gediend heeft in de Engelsche O.I. Compagnie kon niet worden nagegaan, daar er in 1927 geen klapper bestond op de Engelsche bescheiden van Java en Sumatra en deze ook niet waren gerangschikt („calendared”).

Wel was Sir William zoo vriendelijk de klappers op de Notulen van de Engelsche Compagnie van 1687-1705 na te zien, eveneens zonder een spoor te vinden van een Compagniesdienaar van den naam Edwin. Echter vond hij wel den naam Edwin in verband genoemd met de Home Service van de Engelsche Compagnie. Het kan zijn nut hebben deze relaties hier over te nemen.

Sir Humphrey Edwin (c. 1642-1707), Lord mayor van Londen, was n.l. in dienst der Compagnie in Engeland. Hij had een zoon Charles, advocaat, die in 1724 stierf. Deze kan de man van het miniatuur zijn, doch niet van het groote portret (van 1726), tenzij hij voor dit zoo bijzonder levendige portret niet geposeerd heeft en het na zijn dood is geschilderd. Het portret van Gouverneur-generaal Alting uit de Landsverzameling is ook niet naar het leven geschilderd en eveneens zeer levendig! Sir Humphrey had ook een kleinzoon, die eveneens Charles Edwin heette (1699-1756). Hij zat in het Parlement voor Glamorganshire. Hoewel de man van het miniatuur ongetwijfeld veel ouder lijkt dan 24 jaar, heeft toch mr. Basil Long het miniatuur met een portret van dezen Edwin in Pine's „Order of the Bath” vergeleken. Ofschoon het portret in Pine en profil genomen was en dus moeilijk te vergelijken, kreeg Mr. Long niettemin den indruk, dat miniatuur en profilportret niet denzelfden persoon voorstelden.

Sir Humphrey trouwde met een zuster van Sir Jeremy Sambrooke. En deze Sir Jeremy had een Hollandsche vrouw, Judith van Acker. Ook de Sambrookes waren dienaren der Compagnie en in de jaren, waarin miniatuur en olieverfportret ontstonden,

woonden er verscheidene rijke Hollandsche families in Londen (mededeeling Sir William Foster).

De heeren Ashcroft, de bezitters van het miniatuur, weten niets van de herkomst af.

Een ander portret van dezelfde frappante gelijkenis zag ik in het Frans Halsmuseum te Haarlem. Dit portret werd in 1889 met elf portretten van de familie Gerlings — de beeltenis in kwestie was van onbekende herkomst — aan het museum geschonken door Ir. J. Th. Gerlings. De sedert overleden adjunct-archivaris der stad Haarlem vond reeds dadelijk, dat het portret Lord James Bethman voorstelde en dat het in Londen geschilderd was door een Engelschen schilder, Owen ¹⁾. Doch Sir William Foster heeft na langdurig onderzoek in het Britsch Museum geen spoor van een Lord James Bethman of een soortgelijken naam kunnen vinden. Ook een lijst van portretten geschilderd door William Owen (1769—1825) bij de Royal Academy gaf geen aanwijzing. Het onderzoek naar dezen Owen als schilder had plaats naar aanleiding van de geopperde veronderstelling, dat het portret uit het begin der 19e eeuw zou dateeren. Sir William meende dan ook, dat toeschrijving zoowel als benaming onjuist zijn. Het (ambts)kleed herkende hij niet, en keten en badge behooren, volgens zijn meening, stellig niet tot een ridderorde („any order of chivalry”). Kan hier aan een ambtelijke onderscheiding worden gedacht, b.v. die van Lord Mayor? (Sir Humphrey!)

Het portret is in olieverf op doek geschilderd, meet 91/73 cm. De voorgestelde draagt een ruim rood kleed, dat een toga zou kunnen zijn, waarschijnlijk gevoerd met donkerbruin bont, dat zichtbaar is aan de randen van de korte V-vormig ingeknipte mouwen. De zeer lange, fraai opgemaakte grijze krulpruik heeft een sterk plastische beelding, de lange das is mooi transparant geschilderd. Pruik en jabot geven het portret naar den vorm een vroeg-18e-eeuwsch karakter. Het z.g. portret van Lord Bethman en het groote portret uit de Landsverzameling toonen ongetwijfeld overeenkomst. Het gelaat evenwel is ernstig, koel en gereserveerd, niet hooghartig, op het verwaande af zooals dat van den man in den rooden rok. Boven het oog van „Lord Bethman”

¹⁾ De gronden dezer toeschrijving waren den heer Gerlings niet bekend.

is aan den binnenkant een duidelijke zwelling te zien, die het groote portret ook vertoont.

Ik legde de drie portretten voor aan Dr. H. Schneider, directeur van het Rijksbureau voor kunsthistorische en ikonografische documentatie in Den Haag. Dr. Schneider schreef mij, dat hij niet in de drie voorgestelden geheel en al denzelfden persoon zag. „Wel is er groote overeenkomst in gelaatsuitdrukking, houding van het hoofd, pruik en enkele onderdeelen der kleeding Een schilder Owen in het eerste kwart der 18e eeuw is ons niet bekend. Toch wijst het costuum en de houding op dien tijd. De wijze, waarop het gelaat behandeld is, doet inderdaad even denken aan de manier van ca. 1800, doch het lijkt mij niet juist aan een copie, zelfs aan een goede en nauwkeurige copie te denken. Er is hier m.i. zeker sprake van ambtsdracht. De keten en de typisch ingetrokken houding der kin doen wel aan Engeland denken”.

Van deze drie portretten is één stuk anoniem, twee dragen namen (waarvan één hoogst dubieus is); twee dezer drie portretten zijn in Engeland geschilderd, gesigneerd en gedateerd; van het derde kan men Engeland als land van herkomst vermoeden. Een merkwaardige gelijkenis vormt tusschen deze drie stukken van 1723, 1726 en begin 18e eeuw een schakel.

Het is voorshands niet uit te maken, of de man in den rooden rok in dienst der V. O. C. is geweest, evenmin of hij inderdaad Charles Edwin is. De relatie met de Compagnie en met het Kasteel van Batavia zou kunnen loopen over het vrouwenportret. De dame in het hardblauwe kleed en de fladderende steenroode sjaal kan zeer goed een dochter zijn uit een van die welgestelde families, die zich in het begin der 18e eeuw in Londen hadden gevestigd. Zij heeft een vriendelijk, welbesneden gelaat en een waardige houding. Haar echter is alle pedanterie vreemd! Ook de keus van den Hollandschen schilder, die toch geen modeschilder was in Engeland en alweer de aanwezigheid van de portretten in het Kasteel, geven aanleiding tot het vermoeden, dat ten minste een dezer menschen Hollandsch was. Ik zou geneigd zijn alsdan de vrouw deze nationaliteit toe te kennen!

Weltevreden — Leiden — Weltevreden.

1926—1938.

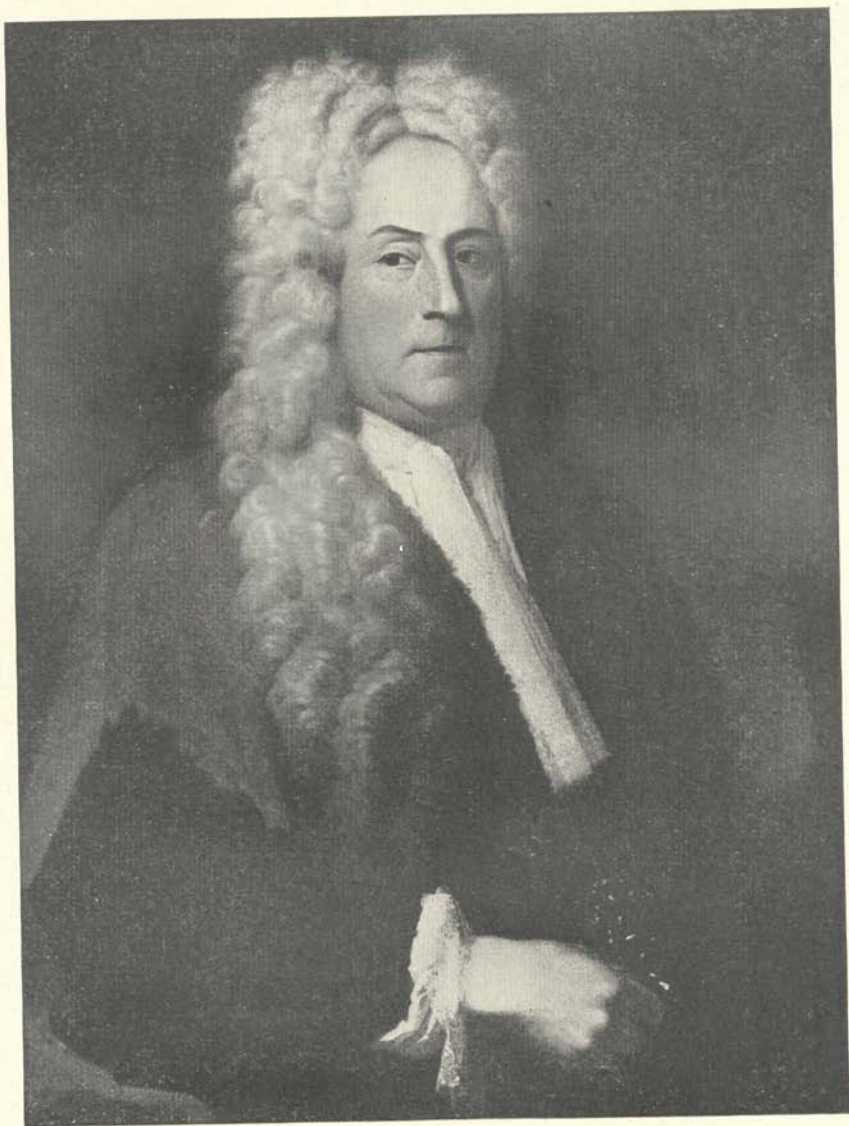
Miniatuurportret van Charles Edwin door F. C. Zincke.

*De man in den rooden rok in het gebouw van den Volksraad
door René Auguste Constantin (1726).*

*Vrouwenportret in het gebouw van den Volksraad
door René Auguste Constantin (1726).*

*Portret van Lord James Bethman (?)
Frans Halsmuseum, Haarlem.*

Samalangasche Sarakata's

door

G. L. TICHELMAN.

In deel LXXIII, (1933), 2—3 van dit Tijdschrift is een Atjehsche Sarakata behandeld.

Deze Sarakata betrof het landschap Samalanga en zou een door Sultane Tadj al-'Ālam Safijjat al Dīn Sjah verleend afschrift zijn van een besluit van Sultan Iskandar Moeda.

Het geschrift is in het bezit van Teukoe Sabi van de II Moe-kims Toenòng van Samalanga, die de oudste zoon is van Teukoe Oebit, den oudsten zoon van Teukoe Tjhi' Peureudan.

De vervolgen van genoemde Sarakata bevinden zich eveneens in het bezit van Teukoe Sabi.

De inhoud dezer stukken, de vertalingen daarvan, alsmede de afbeeldingen der origineelen volgen hier ¹⁾.

Hidjrat nabi ṣalla'llāhu 'alaihi wasallam sannah 1270 seriboe doea ratoes toedjoech poeloeh tahoen pada sipoeloeh hari boelan Muḥarram.

Al-ḥamdu lillāhi 'l-ladhī khalaqa'l-samawāti wa'l-'arḍa wa-dja'ala'l-ẓulumāti wa'l-nūr wa'l-ṣalāt wa'l-salām 'alā sajjidinā Muḥammad, Sajjidi'l-mursalīn wa 'alā ālihi waṣaḥbihi adjma'in.

Adapoen kemoedian dari itoe maka inilah soeatoe soerat toeroenan silsilah Tō' Bendahara jang mempoenjai nanggròë Samalanga enam moekim jang memegang hoekoem sjari'at dari Allah dan Rasoel dan segala adat² jang terbit daripada Soeltan marhoem jang tersalin oléh Moehammad 'Arbi bin Driën Boengöng.

Ṣ a ḥ ī ḥ.

¹⁾ Voor de door den heer Dr. L. de Vries gegeven aanwijzingen en inlichtingen en de door den heer Dr. P. Voorhoeve aangebrachte uitvoerige verbeteringen met betrekking tot deze sarakata's wordt hierbij gaarne dank gezegd.

Vertaling:

Op den 10den Moeharram van het jaar 1270 (= 13 Oct. 1853). Lof zij God, die hemel en aarde geschapen heeft, die het duister en het licht maakte, genade (geluk) en vrede over onzen Heer Moehammad, den Heer der Godsgezanten en over zijn familie en al zijne gezellen. Dit is een stamboom van Tō' Bendahara, heer van de 6 moekims Samalanga, die de wet van God en van zijn gezant handhaaft en alle landsvoorschriften uitgegaan van wijlen de Sultans, deze stamboom is op schrift gesteld door Moehammad 'Arbi bin Driën Boengöng.

Overeenkomstig de waarheid.

(Tjap Sikoereuëng).

Pada hidjrat nabi shallā'llāhu 'alaihi wasallam 1285 seriboe doea ratoes lapan poeloeh limong tahoen pada empat belas boelan Muḥarram jaum aldjum'at ba'da'l-ṣalawāti¹⁾ pada zaman padoeka seri Soeltan Ibrahim Mansoer Sjah tatkala itoelah in sjā' Allāh ta'ālā dengan berkat sjafā'at nabi kita Muḥammad shallā'llāhu 'alaihi wasallam dan dengan berkat moedjarrab segala aulija almoersalin dan berkat apoeah²⁾ marhoem sekalian, tatkala sembahjang 'isja sihat keradjaan jang diatas koersi dari pada emas koersi itoe jang sipoeloeh moetoetoe bertachta (bertatahkan) ratna moetoetoe ma'nikam jang bermain (beroembai, beroembaian) moetiara dikarang; déwasa itoelah sabda hadrat Sjahi Alam: akan tarichnja ketoeroenannja Tō' Bendahara jang mepoenjai madjelis nanggröë Samalanga enam moekim jang dipersalinkan akan anak tjoetjoenja akan madjelis nanggröë Samalanga enam moekim, pertama Tō' Bendahara keradjaan pada hidjrat (1022) seriboe doea poeloeh doea tahoen, toedjoeh belas hari boelan Rabi'oel-awwal; lamanja ia keradjaan empat poeloeh enam tahoen dan doea boelan; mangkat ia dan keradjaan anaknja Teukoe Tjhi' di Blang pada hidjrah (1069) seriboe enam poeloeh sembilan tahoen pada sapoeloeh Rabi'oel-awwal; lamanja ia keradjaan (39) tiga poeloeh sembilan tahoen dan toedjoeh boelan; mangkat ia dan keradjaan

1) ? De b van ba'da ontbreekt; in plaats van ṣalawāt staat er salāwāt.

2) Er staat een zinlooze lettercombinatie, waarschijnlijk foutief geschreven voor apoeah.

anaknya Teukoe Tjhi' Ri Perkasa pada hidjrat (1108) seriboe seratoes lapan poeloeh tahoen pada toedjoech Radjab waktoe *duḥā*; lamanja ia keradjaan (63) enam poeloeh tiga tahoen dan satoe boelan, mangkat ia dan keradjaan anaknya Teukoe Tjhi' Nja' Pa Perkasa pada hidjrat (1171) seriboe seratoes toedjoech poeloeh satoe tahoen pada enam Safar; lamanja ia keradjaan (63) enam poeloeh tiga tahoen dan semilan boelan; karena ia telah toeha, maka diganti pada anaknya jang toeha Teukoe Tjhi' 'Alamsjah Poetih pada hidjrat (1234) seriboe doea ratoes tiga poeloeh empat tahoen pada tiga Sjawwal waktoe *duḥā* dan anaknya jang kedoea Teukoe Moeda Hitam, maka Teukoe Moeda Hitam mangkat ia masih moeda tiada anaknya hanja malé ia, lamanja keradjaan Teukoe Tjhi' Alamsjah Poetih (19) semilan belas tahoen dan lapan boelan; mangkat ia keradjaan anaknya T. Tjhi' Geumbo' Djohar Perkasa pada hidjrat (1254) seriboe doea ratoes limòng poeloeh empat tahoen pada toedjoech Ramaḍan lamanja ia keradjaan toedjoech belas tahoen dan satoe boelan; mangkat ia keradjaan anaknya T. Tjhi' 'Ali Djohan Perkasa pada hidjrat (1271) seriboe doea ratoes toedjoech poeloeh satoe tahoen pada toedjoech Safar dalam madjelis nanggròè Samalanga enam moekim serta dengan perhinggaannya; oebarat Kroeëng Oelim, oebaròh habis, oetimoè Kroeëng Djeumpa, oetoenòng habis dan anaknya jang kedoea dari T. Tjhi' Geumbo' Djohar Perkasa akan T. Moeda Nja' Adé' akan moeda; maka pada hidjrat (1285) seriboe doea ratoes lapan poeloeh limòng tahoen pada empat belas hari boelan Muḥarram mengangkat keradjaan pada anaknya dari T. Tjhi' 'Ali Djohan Perkasa jang toeha T. Pereudan akan T. Tjhi' Pereudan gantinya jang memegang hoekoem Sjari'at dalam nanggròè Samalanga enam moekim serta nikah pasah dan segala adat² tidak boléh dilanggar oléh Teungkoè Imeum dan Teungkoè Keutjhi' serta peutoea meunasah serta ra'jat sekalian tidak boléh langgar atoerannya T. Tjhi' Peureudan didalam nanggròè Samalanga enam moekim jang Daulat Sjah Alam soedah poelangkan sah.—

Achiroelkalam Amin.

Vertaling:

Op den 14den van de maand Moeharram van het jaar 1285 na de hidjrah van den Profeet, Hem zij genade en vrede [= 7 Mei

1868], op Vrijdag, na de zegenspreuken over den Profeet (?) ten tijde van Zijne Hoogheid Sultan Ibrahim Mansoer Sjah, op dat oogenblik, zoo God wil, door den zegen van de voorspraak van onzen Profeet Moehammad, Hem zij genade en vrede, en door den probaten zegen van alle door God gezonden heiligen en door den zegen van de gunst van alle overleden (Sultans), ten tijde van de late avond-salaat, terwijl met rechtvaardigheid heerschte hij die troont op een stoel van zuiver goud bezet met edelgesteenten met franje van aaneengeregen parels,

te dien tijde sprak Zijne Doorluchtigheid de Vorst: Wat aangaat de geschiedenis van het geslacht van T'ō' Bendahara die het gezag voerde over de zes moekims Samalanga, welk gezag door hem geschonken werd aan zijn kinderen en kleinkinderen na hem, (deze is als volgt):

Het eerst kwam T'ō' Bendahara aan de regeering op den 17den (dag) van de maand Rabi'oel-awwal van het jaar 1322.

Hij regeerde 46 jaar en 2 maanden.

Hij overleed en werd opgevolgd door zijn zoon Teukoe Tjhi' Di Blang in het jaar 1069 op den 10den Rabi'oel-awwal.

Hij regeerde 39 jaar en 7 maanden.

Toen hij overleed werd hij opgevolgd door zijn zoon Teukoe Tjhi' Ri Perkasa in het jaar 1108 op den 7den Radjab op het tijdstip van de *duhā*-sembahjang. Hij regeerde 63 jaar en een maand.

Bij zijn overlijden werd hij opgevolgd door zijn zoon Teukoe Tjhi' Nja' Pa Perkasa in het jaar 1171 op den 6den Safar. Deze regeerde 63 jaar en negen maanden.

Omdat hij al oud was, werd hij opgevolgd (vervangen) door zijn oudsten zoon Teukoe Tjhi' Alamsjah Poetih in het jaar 1234 op den derden Sjawwal, ten tijde van de *duhā*-salaat en zijn tweede zoon was T. Moeda Hitam.

Toean T. Moeda Hitam overleed, was hij nog jong en was hij kinderloos. T. Tjhi' Alamsjah Poetih regeerde 19 jaar en 8 maanden.

Na zijn dood werd hij opgevolgd door zijn zoon Teukoe Tjhi' Geumbo' Djohar Perkasa op den 7den Ramaḍan van het jaar 1254.

Hij regeerde 17 jaren en 1 maand en werd bij zijn dood opgevolgd door zijn zoon T. Tjhi' Ali Djohan Perkasa op den 7den Safar van het jaar 1271; de grenzen van het gebied der zes moekims Samalanga waren toen: ten Westen: de Kroëng Oelim; in

het Noorden tot aan de zee; ten Oosten de Kroeëng Djeumpa en ten Zuiden tot in de bergen.

En de tweede zoon van T. Tjhi' Geumbo' Djohar Perkasa, T. Moeda Nja' Adé^e werd Moeda.

In het jaar 1285 op den 14den Moeharram, bij zijn dood, gaat de regeering over op den oudsten zoon van T. Tjhi' Djohan Perkasa, genaamd T. Peureudan.

Deze Teukoe Peureudan zal in zijn plaats de godsdienstige wet handhaven in het land Samalanga; benevens de regeling omtrent nikah en pasah en alle adatregelingen, die niet mogen worden overtreden door de imeums en de keutjhi's, de petoea's meunasah en alle onderdanen mogen niet overtreden de regelingen van T. Tjhi' Peureudan van de zes moekims Samalanga, die de Vorst der Wereld hem wettiglijk heeft geschonken.

(Tjap Sikoereuëng).

Al-Soeltan 'Ala'oeddin Moehammad Daoed Sjah.

Q a u l u ' l - ḥ a q q .

Wafi hidjrati'l-nabī ṣallā-llāhu 'alaihi wasallam dari pada tahoen 1300 kepada 6 hari boelan Djoemadi'l-awwal pada ketika jang baik fi sā'ati'l-mubāarak; 'insjā Allāh ta'ālā dengan tolong Allah dan dengan berkat mu'djizat nabi kita Muḥammad ṣallā llāhu 'alaihi wasallam dan dengan berkat ṣaḥbat jang keempat jaitoe Abu Bakr dan 'Umar, dan 'Uthmān, dan 'Alī dan dengan berkat 'izzat Sulṭān al-'ārifin Muḥjiddīn Sajjid Sjaich 'Abd al-Kādir Djailānī, dan dengan berkat segala aulijā Allāh al-ṣāliḥīn al-'ābidīn min mashāriqi'l-arḍi ilā maghāribihā, dan dengan berkat sampeuna padoeka marhoem sekalian dan dengan berkat apoeah padoeka marhoem Sidi Moekamè dan dengan berkat apoeah padoeka marhoem Meukoeta 'Alam dan dengan berkat apoeah padoeka marhoem Tadjoeal-'alam dan dengan berkat apoeah padoeka marhoem 'Ala'oeddin Djohan Sjah dan dengan berkat apoeah padoeka marhoem 'Ala'oeddin Ahmad Sjah dan dengan berkat apoeah padoeka 'Ala'oeddin Mahmoed Sjah dan dengan berkat apoeah padoeka 'Ala'oeddin Djohan 'Alam-sjah dan dengan berkat apoeah padoeka marhoem 'Ala'oeddin Mansoer Sjah dan dengan berkat apoeah padoeka marhoem 'Ala'oeddin Mahmoed Sjah dan dengan berkat jang mempoenjaï kebesaran dan ketinggiang serta kemoeliaän jaitoe sajjidina wamau-

lana padoeka Seri Soeltan 'Ala'oeddin Moehammad Daoed Sjah Djohan berdaulat zillAllāhi fil-'ālam. Tatkala Baginda semajam serta istirahatoel-chairi diatas singgasana tachtta keradjaan dari pada emas kodrat (kadar) jang sepoeleoh moetoë jang (bertatahkan) ratna moetoë ma'nikam dan beroembai-roembaikan moetiara dari pada intan dikarang dan zabardjat jang telah terseroë di didalam kota Keumala, déwasa itoelah bersabda doeli hadrat Sjahi 'Alam menjoeroeh perboeat sepoetjoek soerat hoekoem karoeniaï beri akan Teungkoe Peureudan di Samalanga nanggròë enam moekim. Maka daulat Sjahi 'Alam telah karoeniaï djabatan akan Teungkoe Peureudan ganti ajahandanja Teungkoe Tjhi', dan sekarang ini Teungkoe Peureudan mendjadi ganti Tjhi' serta hoeloebalang didalam nanggròë enam moekim jang memegang sjari'at agama dīn Moehammad shallā 'llāhu 'alaihi wasallam perintah nikah pasah didalam nanggròë enam moekim soedah daulat Sjahi 'Alam poelang perintah kepada tangan Teungkoe Tjhi' Peureudan adanja, dengan terang serta sahieh semoeanja Teukoe Imeum dan Teukoe Keutjhi', dan Peutoea meunasah dan ra'jat² tiada boléh langgar atoe-ran² Teungkoe Tjhi' Peureudan didalam nanggròë Samalanga enam moekim adanja dan Teungkoe Tjhi' Samalanga dengan Teungkoe Tjhi' Meureudoe daulat Sjahi 'Alam soedah mendjadikan satoe selama-lamanja djangan oebah-oebah, djikalau didalam doea orang satoe orang moenkir oebah pada kalam ini, maka itoe orang tiada ada do'a Sjahi 'Alam akannja¹), kepada nénék kami jaitoe Radja Moeda Abdoel Latif Dja'far Kadir (?) kepada nénéknja tiada bertemoë kesenangan. Serta saksi Teukoe Tjoet 'Ali dan Teukoe Djoeng Rimba lagi Teukoe Leubè Tjoet Boenda nanggròë doea moekim tammatt kalam. Tahoen 1300 boelan Djoemadil'-awwal enam. Wakatiboehoe (?) Nja' Saroeng bin Moehammad Salèh Gigieng.

Vertaling:

Sultan 'Alaoeddin Mohd. Daoed Sjah.

In het jaar 1300 na de hidjrah van den Profheet, genade en vrede over hem, op den zesden van de maand Djoemadil-awal [15 Maart 1883] op een goed en gezegend oogenblik zoo God wil door Zijne hulp en door den zegen der wonderwerken van onzen Profheet Mohammed, hem zij genade en vrede, en door

1) Volgt kennelijk latere toevoeging.

den zegen der vier gezellen Abu Bakr, 'Umar, 'Uthmān en 'Ali, en door den krachtigen zegen van den Vorst der Godskenners, den Vernieuwer van den Godsdienst Said Sjech Abdoelkadir al-Djailānī en door den zegen van alle vrome en godsdienstige heiligen Gods van het Oosten der wereld tot aan het Westen en door den heilbrengenden zegen van alle overleden vorsten en door de zegenende gunst van wijlen Sajjid al-Moekammil en door de zegenende gunst van wijlen Meukoeta 'Alam en door de zegenende gunst van wijlen Tadjoel'alam en door de zegenende gunst van wijlen 'Ala'oeddin Djohan Sjah en door de zegenende gunst van wijlen Ala'oeddin Ahmad Sjah en door de zegenende gunst van wijlen Ala'oeddin Mahmoed Sjah en door de zegenende gunst van wijlen Ala'oeddin Moehammad Sjah en door de zegenende gunst van wijlen Ala'oeddin Djohan 'Alam-sjah en door de zegenende gunst van wijlen Ala'oeddin Mansoer Sjah en door de zegenende gunst van wijlen Ala'oeddin Mahmoed Sjah, en door de zegenende gunst van hem, die grootheid, hoogheid en aanzien heeft, n. l. onzen Heer Sultan Ala'oeddin Moehammad Daoed Sjah Djohan, de Schaduw Gods op Aarde,

heeft Zijne Majesteit, terwijl Zij in de Kota Keumala in serene rust zat, op den koninklijken troon welke is gemaakt van het zuiverste goud ingezet met paarlen, juweelen en robijnen en met franje van paarlen, bloemsgewijze geplaatste diamanten en geslepen topazen, gesproken en gelast een bevelschrift te maken, waarin Zij Teung-koe Peureudan met het land Samalanga, de 6 moekims begiftigde.

De vorst heeft T. Peureudan begiftigd met het ambt als opvolger van zijn vader Teungkoe Tjhi'.

Nu is T. Peureudan als opvolger van zijn vader drager van den titel Tjhi' en Oelëebalang geworden in de zes moekims, hij heeft te handhaven de wetten van den godsdienst van Moehammed, hem zij genade en vrede.

De regeling omtrent huwelijk en pasah in de zes moekims heeft de vorst aan T. Tjhi' Peureudan toevertrouwd, duidelijk en wettig, zoodat alle imeums, keutjhi's, peutoea's meunasah en onderdanen niet in strijd mogen handelen met de regelingen van T. Tjhi' Peureudan in de 6 moekims Samalanga. T. Tjhi' Samalanga en T. Tjhi' Meureudoe heeft de vorst vereenigd en tot elkaar gebracht en dat dit niet meer verandere.

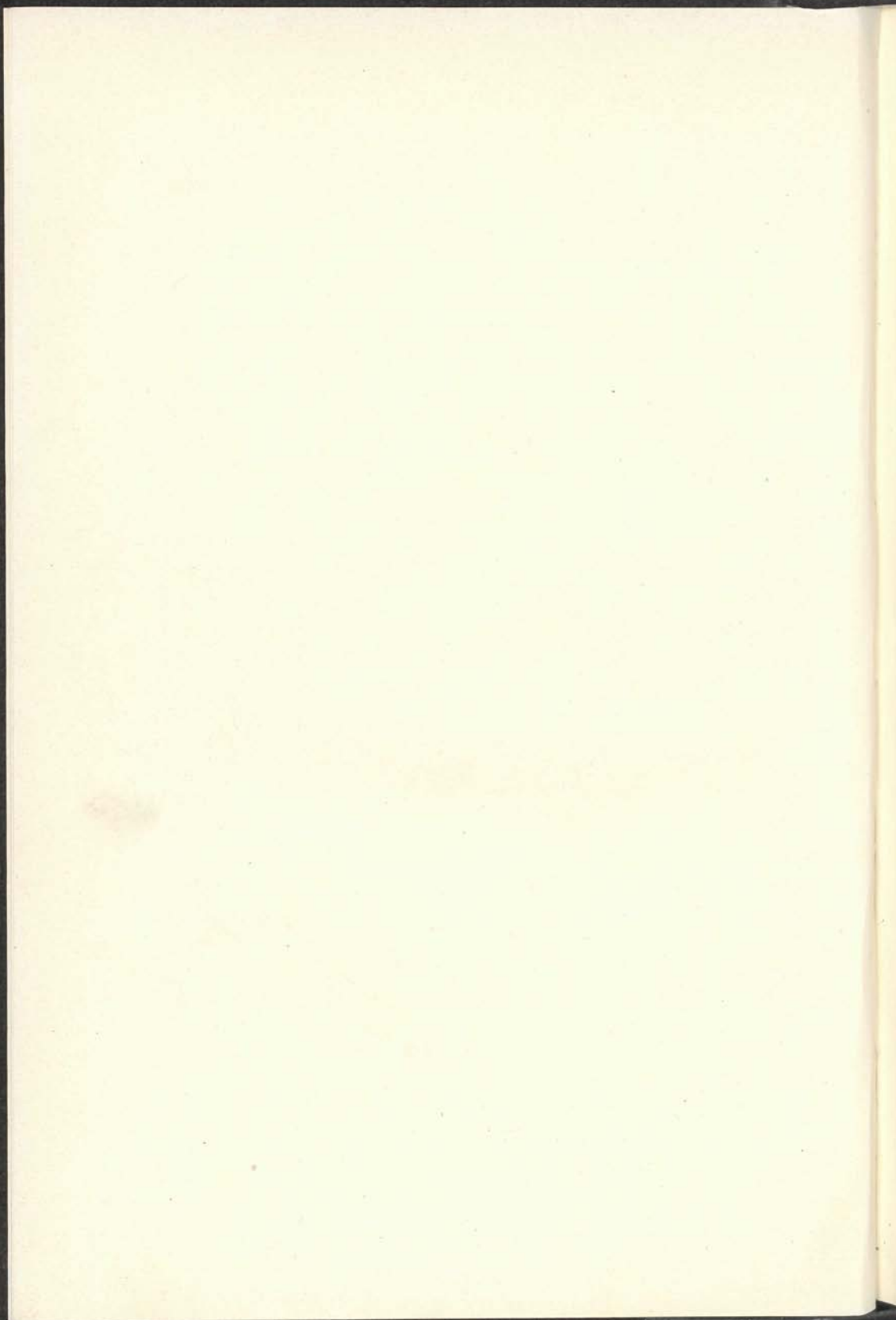
Indien een van de twee zulks ontkent, of afwijkt van dit stuk dan zal hij den zegen van den vorst niet meer deelachtig worden tot aan (den zegen van) onzen grootvader Radja Moeda Abdoellatif Dja'far Kadir en van zijn grootvader zal hij geen rust krijgen. In tegenwoordigheid van de getuigen Teukoe Tjoet Ali, Teukoe Djoeng Rimba en T. Leubè Tjoet Boenda van de II moekims.

Einde van den brief.

In het jaar 1300 den 6den (dag) van de maand Djoemadil-awwal.
De Schrijver Nja' Saroeng bin Moehammad Salèh Gigieng.

*

Geschreven stukken zijn in een tropisch klimaat onderhevig aan allerlei invloeden van vernielenden aard. De houders dier stukken weten deze documenten als regel niet behoorlijk te conserveeren en zoo zullen er vele belangrijke geschriften onherroepelijk verloren zijn gegaan. Het zou voor de kennis der geschiedenis van Atjeh van belang zijn, zoo een systematisch onderzoek werd ingesteld naar alle nog bestaande sarakata's en daarvan afschriften werden genomen.

De geschiedenis van het heilig kanon te Banten

door

Dr. K. C. CRUCQ.

Het tweede stuk van het „heilige drietal” (Si Djagoer — Ki Amoek — Sapoe Djagad), Ki Amoek of Ki Pamoek, gelegen in de buurt Karang Antoe te Banten, tot dusver ook een onopgelost „kanonnenraadsel”, is nu ook historisch gedetermineerd; zijn oorsprong en geschiedenis heb ik in de volgende bladzijden beschreven.

Naar analogie van mijn bijdrage over Si Djagoer moge hier in de eerste plaats het stuk artilleristisch-technisch worden besproken.

Het is een metalen kamerstuk met een vlakke kulas en vijf ringen, waarvan twee aan het voorste deel van den loop, twee achter de tappen en één aan de kulas.

Totale lengte 3.45 m.

Kaliber 31 cm.

Lengte van den loop + de kamer 3.10 m.

Lengte van den loop 2.48 m (= 8 kaliber-lengten).

Lengte van de kamer 62 cm (= 2 kaliber-lengten).

Doorsnede van de kamer 25 cm.

Doorsnede in de kulas, vóór het zundgat 57 cm.

Doorsnede in het midden, achter de tappen 52½ cm.

Doorsnede achter de ringen bij den mond 43 cm.

Doorsnede van de verdikking om den mond („muzzlering”) 61½ cm.

Doorsnede der tappen 21 7/10 cm.

Doorsnede der ringen 22 cm.

Afstand van den „hoogen broekband” tot het midden der tappen 1.40 m.

Afstand van den „hoogen broekband” tot het zundgat 13½ cm.

Doorsnede van de versterking van de kulas $15\frac{1}{2}$ cm (= $\frac{1}{2}$ kaliber-dikte).

Afmetingen van het zundgat 6 cm in het vierkant.

Wanddikte in de kulas 16 cm.

Wanddikte in het midden $10\frac{1}{2}$ cm.

Wanddikte achter den mond 6 cm.

Gewicht \pm 12000 lb.

Het stuk was bestemd voor kogels van 180 lb. ijzer of 65 lb. steen.

Het gewicht van het stuk komt vrijwel overeen met de regelmatige verhouding tusschen het gewicht van een kanon en zijn projectiel (ijzeren kogel) = 70 : 1.

Het zundgat is aangebracht in een verhoogden rand, met vóór en achter een kleinen tap ter bevestiging van het zundgatdeksel; rondom de aanhechting van dezen rand, rondom de oogen der ringen aan den loop, en op de tapborsten is een fraaie versiering in bladmotief aangebracht. De plaats waar de loop overgaat in de kamer is op het stuk aangegeven door een kleine rozet.

In den bronzen buitenwand ziet men in de vier assen van den loop (boven, beneden, links en rechts) koperen rechthoekige „inzetstukjes”, telkens twaalf in een rij; deze doen ons de hier toegepaste giettechniek kennen¹⁾: het stuk is gegoten om een koperen kern, bestaande uit 24 aan elkaar gelaschte ringen, die ieder twee nokken hebben, welke dienden om de verbinding van kern en buitenwand te versterken en om deze kern vast te zetten in den gietvorm; de einden dezer nokken vertoonen zich in den buitenwand als rechthoekige koperen „inzetstukjes”, \pm 6 bij $3\frac{1}{2}$ cm groot, in de bronzen buitenwand van het stuk; deze nokken zijn kruiselings geplaatst, twee aan iederen ring of segment van de koperen kern. Deze kern van het stuk is door de eindvlakken der nokken duidelijk aangegeven vanaf den „hoogen broekband” tot achter de verdikking om den mond („muzzlering”).

De tappen zijn versierd met een ornament, uit vijf halve bollen bestaande; in verband met den stralenkrans om den mond, die het magische vuur voorstelt, mogen we in het ornament op de tappen een Meroe-symbool onderstellen (de vier bijtoppen om

¹⁾ Volgens een mededeeling van den Heer D. van Mullem, oud-leeraar aan de Ambachtsschool te Batavia.

den hoofdtop). Om den mond van het stuk is een achtpuntige stralenkrans aangebracht.

Op de bovenzijde zijn drie Arabische inscripties gegoten in hoog relief, gevat in ronde medaillons, één voor het zundgat, één op het tappenstuk en één vóór het eerste ringenpaar, achter den mond.

De juiste lezing dezer inscripties is als volgt: inscriptie vóór het zundgat:

lā fatā illā 'Alī ruđija 'alaihi lā saifa illā Dhū 'l-fakār illā huwa lam jakun kufū' aḥad ¹⁾.

De beide andere inscripties zijn geheel gelijkloidend; de lezing is: 'ākibatu 'l-khairi salāmatu 'l-imāni.

De vertaling van de eerste inscriptie luidt:

er is geen held dan 'Alī, Allah hebbe welgevallen aan hem, geen zwaard dan Dhu 'l-fakār; zijns gelijke bestaat niet.

De vertaling der twee andere inscripties: het hoogste goed (of: het beste resultaat, de beste uitkomst) is het heil des geloofs.

Europeesche berichten omtrent geschut te Banten (en op Java in het algemeen) leeren het volgende:

1. Portugeesche berichten.

Volgens Barros werd op Java omstreeks 1510 — 20 reeds goed geschut gegoten: „y muy buenos artilleros hazen alli muchas escopetas y espingardas y otros muchos artificios de fuego y en todas las otras partes son para este officio y bonbardereros muy estimados” (zie Rouffaer in *Bijdragen Kon. Inst.* 6de volgreesk deel VI blz. 193). Deze passage komt voor in de beschrijving van de maritieme expeditie van Pati Oenoes van Japara tegen Malakka (1512/13), en heeft, blijkens hetgeen erop volgt: „tien muchas naos y grande navegacion”, betrekking op de Mohammedaansche Javanen der zeehavens. In de 17de eeuwsche vertaling van Barros: „men seyde dat op zijn vloot (nl. van Pati Oenoes van Japara) over de 12000 waren met veel geschut dat op Java gemaakt was / omdat het groote geschutgieters / mitsgaders Yzer en ander metaalwerkers / dat sy uit Indiën kregen, waren”.

Volgens de beschrijving van Banten bij Barros, ingevoegd in den Scheepstogt van Vaz de Sampayo (1527), maar in werkelijkheid betrekking hebbend op later tijd (zie Rouffaer o. c.) „aan

¹⁾ De woorden illa . . . ahad zijn ontleend aan het slot der suratu l'ichlās, de bekende surat kulhu, de 112e sura van den Korān.

d'eene zijde van de stad is een sterkte welker Bolwerken van hout/en met braaf geschut voorzien zijn”.

Fernão Mendez Pinto vermeldt in zijn *Peregrinação* (blz. 233), sprekend over de batterijen in 1546 door het leger van den Sultan van Demak en zijn vazallen opgeworpen tegen Pasoeroean „ . . . com seus terraplenos fortificados cō vigas muyto fortes, sobre que assentarão muytas peças grossas, em que entrarão alguas aguias e liões de metal, que Turcos e Achēs lhe fundirão, da qual fundição fora mestre hū renegado Algarauio de nação, que pelo nome de infiel qui entao tinha, le chamaua Coje Geinal, eo que teue antes quando ero Christão, callo por honra da sua geração, porq não era de baixo sangue”.

Op de „platteformen” werden dus veel zware stukken geplaatst waaronder „arenden” en „leeuwen” (dit zijn technische namen, aanduidend stukken van 27 lb en van 36 lb ijzer), gegoten door Turken en Atjehers ¹⁾, onder leiding van een Portugeeschen rengaat uit Algarvië, van aanzienlijke afkomst, genaamd Coje Geinal (= Chodja Zainoe l-'ābidīn).

2. Hollandsche berichten.

In de *Eerste Schipvaart*, bij de beschrijving van den Bantenschen

¹⁾ De Atjehsche geschutgieterij hoop ik later uitvoerig te bespreken bij de beschrijving der kanonnen afkomstig uit den Kraton van Atjeh.

Een hoogst merkwaardig bericht over buitengewoon groote en zware kanonnen, waarschijnlijk ook van deze geschutgieterij afkomstig, vond ik in *Reisen van Nicolaus de Graaff* (blz. 200) onder de beschrijving van het Kasteel of Fort van Japara: „Op dit Kasteel leggen eenige ijzere en 4 à 5 seer grote metalen stukken Kanon / sijnde d'een door d'onder 18/19 ja 20 voeten lang/en hoog in de mond 10/11 en ook 12 duim/deselve schijnen niet in Europa/maar in Indien gemaakt te zijn/gelijk men ook aan haar gedaante / en merkteekenen die daarop staan kan sien. Binnen de Pagger aan 's Konings Hof ziet men diergelijke stukken en bassen”.

Deze mededeeling is n.b. Anno 1686; bij andere schrijvers wordt echter over deze enorme stukken te Japara met geen woord gerept. Deze kanonnen zouden dus 5,60 à 6,20 m lang zijn geweest met een kaliber van 26 à 31 cm; de „merkteekenen” zullen wel Arabische inscripties zijn geweest. Valentijn in *Oud en Nieuw Oost-Indiën* IV blz. 18 vermeldt dat men op de vesting op den berg, te Japara, „eenig metaal en ander geschut met een fraeje bezetting had, al het welke gelijk ook het Hoofd Comptoir A° 1708 hier van daan gelicht, na Semarang gebracht, en 't onnodige afgebroken is”. Hiertoe was besloten bij Resolutie van 3 Januari 1708.

stadsmuur: „op elcken hoeck van deselve flankeringhe staet een stuck geschuts, maer reddeloos, overmits de Inwoonders niet wel met geschut en weten om te gaen ¹⁾, ende seer bevreest daarvoor zijn, oock geen ammunitie daertoe en hebben, dan die men hun van Malacca brought, alwaer een Poeyermeulen is. Haer geschut is al van Metael, en hebben onder ander veel metalen kielbassen (lila's), maer leyt alle gelijk der aerden oft op sleden sonder eenige rampaerden”.

Over de kanonnen staande vóór den Dalem te Banten zegt de *Eerste Schipvaart*: . . . „sij voor 't Hof vertoefden, alwaer een metalen stuck gheschuts stondt, hebbende omtrent twee spannen van de mondt vijf Granaten, elck soo groot als een boone, met noch eenige kleine stucken, en een mortier”.

Volgens *Oorspronk van de eerste heerschappije ofte de beginselen van de Javaanse regeeringen op het eijland Groot Java* zou „op Bantam en vervolgens op geheel Java het canon en dies gebruik eerst bekend geworden zijn door Portugeesen, die met hun schip elders aan de suydkant van Lampong gestrant sijn” (*Bianglala* IV blz. 270, onder de beschrijving van de regeering van Pangeran Joesoep van Banten 1570—1580). Uit de bovenvermelde Portugeesche berichten weten we echter, dat er reeds in het begin der 16de eeuw op Java geschut gegoten werd.

Het oudste document, dat het kanon Ki Amok met name vermeldt, is een kaart der stad Banten, aangetroffen in Villa Castello bij Florence, nu in het Rijksarchief, waarvan IJerman een uitvoerige beschrijving geeft in *Cornelis Buysero te Bantam* blz. XIX en XX. Op deze kaart is te lezen, onder letter c, aan het einde van de straat die van de Paseban naar de Oostelijke- of Landpoort loopt: „hier is de stadsmuur vervallen en tot een schietgat of 't gebruik van 't groot geschut 't Desperant genaamt, 6 voet wijd open”.

Dit stuk „'t Desperant” = Ki Amoek; de naam Desperant is

¹⁾ Aangaande den aard der „Javanen”, d. w. z. der Banteners zegt de *Eerste Schipvaart* o. a.: sijn dien volghende goede soldaten, uytermaten stout ende onversaeght, doch weten met geen geschut oft roers omme te gaen; so dat waer, souden niet om dwinghen sijn”.

Scot in *Discourse of Java* (1602—1605) zegt over de Banteners: „of late few of them have laerned to use their pieces, but very untowardly”.

duidelijk een vertaling van Amoek. Op genoemde plaats is ook een kanon met affuit op de kaart afgebeeld.

IJzerman stelt den tijd van vervaardiging van deze kaart tuschen 1636 en 1651: bij de ondervolgende bespreking van de Sedjarah Banten en de vergelijking der gegevens zal blijken dat deze periode nog nauwkeuriger te bepalen is.

Deze kaart, die ook in Valentijn's *Oud- en Nieuw-Oost-Indiën* is opgenomen (echter zonder vermelding van den naam van „'t groote stuck") vermeldt onder f: „de plaats van 's konings geschut, zijnde in al 14 stukken, meest van affuiten kwalijk versien".

In de *Corte memorie ofte aentekeningh waarin registers wijze aengehaelt wert de gelegentheyth van de stad Banten* door Dirk van Lier in 1659, wordt Ki Amoek niet genoemd; wel vermeldt hij de kanonnen op den strandmuur, aldus: „A sijn 5 tweemanslenghte opgehoochte bolwerken, gants open en ongesloten, daer een ijder langs een effen opereel mach opgaan, schietende yder met 5, 6 à 7 stucken tseewaert in, die vrij groot en de meeste van metael sijn, doch de aldergrootste dunken mij gebreckelijk en vol gaten te wesen, oock daervan een die achter bij de camer een stuck uitgesprongen is daer wel een vuyst in mach". En verder: „'t Grof geschut soo groot als cleen wordt geëstimeerd in alles te sijn 250 stux, voor de helft ijzer, voor de helft metaal".

Hier blijkt dus, dat gedurende de eerste helft der 17de eeuw veel ijzer geschut te Banten was aangebracht; immers de *Eerste Schipvaart* (1596) vermeldt: „haer gheschut is al van metaal".

Elias Hesse zegt in zijn *Reijs nae en in Oost-Indië* (blz. 285): „De Stad Bantam is langhs 't Zee-Strand bevestighd met een hooge stercke Muer van gebackene Steenen: Desgelijcks met Strijckweeren; en aen sommige plaetsen met Bolwercken: Waer op geplant staet seer swaer geschut gegoten van goed Metaal. Alhoewel nu 't selve meere deel onbruyckbaer is, soo is mij echter op het Punt Carangante sulck een voortreffelijk en gantsch kostlijk Metaele Geschut getoond dat het voor 't kanon in Europa weinigh behoefd te wijcken".

Over dit bericht en de conclusie van Van der Chijs, dat dit stuk Ki Amoek zou zijn, zie men mijn bijdrage *De drie Heilige Kanonnen* ¹⁾,

¹⁾ Tevens moge ik voor foto's van het kanon Ki Amoek en zijn inscripties naar deze bijdrage verwijzen.

in dit tijdschrift, Deel LXX (1930) blz. 202; op grond van de nu door mij verzamelde gegevens is dit evenwel niet zeker; t. z. t. zal blijken dat hier ook wel een ander kanon kan zijn bedoeld.

Valentijn vermeldt in 1694 op Karangantoe tien metalen stukken, de zes grootste naar de zee kant, de drie kleinste naar het Westen, en een naar het Oosten gericht. Toentertijd was de redoute Karangantoe een apart fortje, met een bezetting van Compagnie-soldaten, onder een sergeant; het is duidelijk dat Ki Amoek niet tot genoemde stukken behoorde. Over de kaart van Banten bij Valentijn, zie boven.

De gegevens over de artillerie te Banten gedurende de 18e eeuw kunnen we voorloopig laten rusten, daar zij Ki Amoek niet vermelden; de generale opneem in 1790 is aan het eind van deze bijdrage opgenomen als bijlage, waarbij ik tevens heb aangegeekend alle gegevens die ik omtrent verschillende daarin vermelde kanonnen in Dagregisters en Resoluties heb aangetroffen.

Het in dien opneem vermeld geschut bevond zich in het fort Speelwijk, het Compagniesfort, waarin natuurlijk kanonnen der V. O. C. in batterij lagen, en het fort Diamant, de Kraton Pakowonan, de dalem van den Sultan, waarbinnen alle aan den Sultan behorende kanonnen waren bijeengebracht. De strandmuur blijkt volgens de kaart van Banten bij Heydt, al te zijn afgebroken; het fortje Karang Antoe werd in 1763 gedemoliëerd.

De uitvoerigste mededeeling nopens Ki Amoek in de 19de eeuw vinden we in de Statistiek van Banten over het jaar 1821, onder de rubriek: oudheden (aanwezig op het Landsarchief), waarvan hier een afschrift moge volgen: *Si Amok*: Dit groote geschut ligt te Banten, het is zeker geen Europeesch maaksel, doch waar het gemaakt is blijkt nergens en is ook aan het stuk niet kenbaar. Sub no. I gaat een tekening van hetzelfde.

Het is $13\frac{1}{2}$ voeten ¹⁾ lang, de mond heeft een diameter van 12 Rhijnlandsche duimen, dus is de inhoud gelijk aan 904,32 kubiek duimen, de specifieke zwaarte van het ijzer, gerekend gelijk aan 7645, zoo zoude dit geschut een kogel schieten van $280 \frac{62}{1000}$ lb ²⁾.

Deze berekening is van den Luit. der Genie Haas.

¹⁾ Tenrechte $11\frac{1}{2}$ voet lang. ²⁾ Tenrechte 180 lb.

Dit geschut is volgens de Bantensche Croniek alhier aangebragt in het jaar 1540 der Javaansche Jaartelling (in het begin der 17de eeuw); alles wat men er overigens van weet is fabelachtig, en kortelijk als volgt:

Zekere Bontjing wilde zig gaarne in dienst begeven bij den vorst te Padjajarang doch deze schreef hem een voorwaarde voor, die onuitvoerbaar scheen, namelijk dat hij Bontjing vooraf een Machine moest leveren, dewelke een geluid kon geven dat men door het geheele land konde hooren. Bontjing dit als eene volslagen weigering aanwerkende kwam mismoedig te huis en klaagde zijn nood aan zijnen vader Jagol, en moeder Rara Bania, deze lieden met het lot van hun kind bewogen, en eene wonderdoende kracht bezittende, die aan deze nog onbekend was, stelden hem gerust en gelasten hem zich de volgende dag met hun in een nabijgelegen bosch te begeven, en aldaar gekomen zijnde maakten zijne ouders hem bekend dat zij scheiden moesten om de begeerte van den vorst te voldoen, waarin hij toestemde; zijne vader en moeder veranderden zich hierop in twee zeer groote stukken geschut. Bontjing gaf hiervan dadelijk kennis aan den vorst, die vruchteloos een groote menigte volk zond om die stukken weg te halen, doch dit was niet doenlijk uit hoofde van derzelve zwaarte.

Bontjing begaf zich vervolgens alleen naar het bosch, wanneer uit een der twee stukken een stem zich liet hooren, zeggende zoon Bontjing gij alleen kunt doen wat geene honderden kunnen.

Zonder eenige moeite verder nam hij hierop die stukken alleen op en bracht die te Padjajarang.

Wanneer deze stukken van Padjajaran naar Batavia zijn gebracht is onbekend. Beide hebben den naam gekregen van den Vader en Moeder van Bontjing.

Jagal is op Batavia gebleven, het zig op Banten bevindende heeft de naam behouden van Rara Bania, tot de volgende gebeurtenis dezelve in die van Si Amok heeft doen veranderen.

Zeker kind (waarvan den naam niet bekend is, evenmin als de tijd wanneer zulks gebeurd is) speelde met kanarie noten; een dezer noten, bij toeval in het geschut rakende, kroop het kind erin, om er dezelve uit te halen. Er niet weder uitkomende (zonder men weet op wat wijze hetzelfde is verdwenen) werd

desselvs vader woedende, en maakte amok, met een zware koevoet gewapend sloeg hij Bara Bania in verscheidene stukken, zonder echter zijn kind terug te vinden.

De sulthan van Banten, hierover ten uitersten droevig, liet alle koperslagers bij elkander roepen, om zoo mogelijk hetzelfde te herstellen. Een derzelve in name Ki Madang Singa, zijnde een inwoner van Kabayan, herstelde hetzelfde, door het hier en daar te lappen, en voorts hoofdzakelijk door er ringen (glang) om te werken.

De Sulthan veranderde uit dankbaarheid den naam van Kabayan in dien van Pande Glang (=glang- of ringklopper) om deze gebeurtenis der vergetelheid te onttrekken; en heeft vervolgens de geheele omstreek de naam van Pandeglang erlangd.

Het graf van dezen kunstenaar is nog digt bij de Campong Pandeglang te zien.

Het stuk was te voren op een andere plaats een 100 roeden zuidelijker, doch zegt de overlevering, nog niet lang geleden, becroop het de lust om een tourtje naar zee te doen. Nog even bij tijds liet de Sultan het wederom brengen, en plaatste het in een toen expres gemaakte huisje of afdakje met een Hek omgeven.

We herkennen in het verhaal van Jagal en Rara Bania die in kanonnen veranderden, dadelijk de legende van Kjai Setama en Njai Setomi, die hetzelfde wonder tot stand brengen.

Jagal is natuurlijk identiek met Si Djagoer, het Heilig Kanon van Batavia. Deze legende berust, zooals ik vroeger reeds heb betoogd, op een secundair, onhistorisch verband dat men tusschen de Heilige Kanonnen heeft gelegd.

Het graf van Ki Madang Singa in de kampong Kabayan bij Pandeglang is een der graven van Si Kabayan, den Indischen Uilenspiegel.

Hoewel dit verhaal ons geen historische gegevens verschaft, bevat het één belangrijke mededeeling, nl. dat de naam van het groote stuk oorspronkelijk Rara Bania luidde d.w.z. de „Landesmagd”, de Stedemaagd, *de Beschermster van het rijk*.

De Statistiek van Banten van 1836 geeft de zonderlinge mededeeling: . . . „zoodat hetzelfde een kogel van 280 ponden zoude schieten, indien hetzelfde daartoe niet ten eenenmale ongeschikt was, als geen zundgat hebbende”.

De bedoeling is natuurlijk dat het zundgat verstopt is.

Het zou in 1610 te Banten zijn aangebracht.

Verschillende schrijvers in de 19de eeuw vermelden Ki Amoek, echter zonder iets nieuws of onbekends omtrent dit kanon mede te deelen; zoo bv. Roorda van Eysinga in *Reizen en lotgevallen* IV blz. 184; als lengte van het stuk en als gewicht van den kogel geeft hij dezelfde foutieve cijfers als de Statistiek; verder spreekt hij over de „kinderachtige fabelen omtrent de wording van het kanon”, klaarblijkelijk eveneens ontleend aan bovengenoemde Statistiek, en vermoedt dat het door een koning van Portugal is geschonken; de inscripties „schijnen godsdienstige spreuken te bevatten, doch, uithoofde van hun ineenstrengeling niet wel te ontcijferen zijn. Aan dit stuk wordt dagelijks geofferd en groote kracht toegekend; ook worden er reukwerken, olie en bloemen aan toegewijd, en ongaarne zou de bevolking zien dat dit zoo-genaamde wonderdadige kanon werd weggehaald.”

Ook Van de Velde, *Gezigten uit Neerlands Indië* (1845) blz. 12, geeft de foutieve lengtemaat van 13½ voet; hij vermeldt ook de vereering van het kanon; „het volksgeloof schrijft aan hetzelfde, behalve een wonderdadige geneeskracht, de eigenschap toe van zich te kunnen verwijden en vernauwen”.

Kuypers, in *Aanteekeningen over eenig oud en merkwaardig geschut in Nederlandsch Indië* (*Militaire Spectator* IIIde Serie, Iste Deel no. 6) vermeldt den naam Bedilmengamok (= het moordgeweer), en de opgave in de lijst van overgave door de Engelsen, Anno 1816, van een kaliber van 255 lb, d.w.z. het stuk is geboord op 255 Engelsche ponden = 231 Nederlandsche ponden.

Gegevens ontleend aan de *Sedjarah Banten*.

Aan de hand van het proefschrift van Dr. Hoesein Djajadiningrat, *Critische beschouwing van de Sedjarah Banten*, heb ik in de hss. de verschillende passages die op geschut betrekking hadden doorgelezen.

Vooraf moge nog worden geconstateerd, dat het kanon zelf een zeer belangrijke aanwijzing bevat in den achtpuntigen stralenkrans om den mond, die geheel overeenkomt met de stralenkransen op maësans te Tralaja, dateerend uit den overgangstijd, evident ontleend aan de Madjapahitsche stralenkransen. Deze stralenkrans, die het magische vuur voorstelt, uitstralend van het

beeld of het voorwerp dat hij omringt, stempelt het stuk tot een „magisch geladen” rijkspalladium en wijst tevens op Midden-Java in de eerste helft der 16de eeuw als plaats en tijd van vervaardiging, d.w.z. Demak-Japara.

Nu vinden we het groote kanon vermeld als Ki Djimat of Ki Zimat ¹⁾ in Sedjarah Banten Zang XLIV vers 25: moenggoeh wétan mandapa malih poenikoe kasongan ing angsoka perit *bedil poen djimat* ing rikoe pan pernahira ing tinggal salambatnja madap ngalor.

Volgens een ander hs.: moenggang wétan mandapa malih terbagoes kasongang ing angsoka perit bedil ki zimat poenikoe anggèné lami salaminé madep ngalor.

Volgens een derde hs.: moenggèng wétan maṅḍapa malih toer kasongang ing angsoka pit *bedil ki djimat* ing rikoe dinèkèk wonten ing inggil salaminé madep ngalor.

In *Critische beschouwing van de Sedjarah Banten* (blz. 53): Voorts had men een wijk, genaamd Tjandi Raras, waar veel gebouwen stonden, waarvan twee namen hadden, de Made Bobot en de Made Sirap. Ten O. van de Made Bobot bevond zich een open gebouw (mandapa), waarin *het kanon Ki Djimat* opgesteld stond, naar het N. gericht.

Het stond daar op een verhevenheid (dinèkèk ing inggil), terwijl de maṅḍapa werd beschaduwd door heilige açoka-boomen (kasongan ing angsoka perit). De wijk Tjandi Raras lag, zooals uit andere aanwijzingen in de Sadjarah Banten blijkt, tusschen de Oostelijke Pabean (Karang Antoe) en de Siti Loehoer van de Kraton.

Ki Djimat, het kanon dat als „amulet des rijks” gold, of wel: van „djimats”, amulet-spreuken (de drie inscripties) voorzien is ²⁾, is door Pangeran Trenggana, Sultan van Demak, geschonken aan Faletahan, den lateren Soenan Goenoengdjati, zijn zwager, die als zijn vazal het bestuur voerde over Banten, Jakatra en Cheribon.

We lezen in Valentijns Beschrijving van Groot-Java (*Oud en Nieuw Oost-Indiën* IV 1ste stuk) blz. 72, in het „tusschenverhaal

¹⁾ Ki Djimat was denkelijk de officieele naam van het stuk, Ki Amoek de „volkstümliche”, vergelijk Pañcawura — Sapu Djagad.

²⁾ Vergelijk de „pandjang djimat” te Cheribon: schotels waarin medaillons met vrome spreuken zijn aangebracht (*Djâwâ* 13de jaargang no. 2 blz. 147).

van 't geslacht des Sulthans van Demak": „Zij geven dan voor, dat de oude Sulthan van Demak, boven welkers leeftijd zij niets ordentelijk weten te verhalen, agt kinderen, ten deele zonen, ten deele dogters, gehad heeft. De oudste van deze, een dogter zijnde, was Ratoe Mas Pamantingan ¹⁾ genaamd.

De volgende een zoon, voerende den naam van Pangeran Parwata ²⁾, na welken verhaal (en 't vorige) zal de lezer wel zien, dat Pangeran een Prins, en Ratoe, een Princes betekend. Na deze volgde Ratoe Mās Njawa, en nog een dogter, die tot Pakalongan gewoond heeft, en nog een ander, die met den zoon van den Soesoehoenan Goenoeng Djati quam te trouwen; die echter toen nog onder den Sulthan van Demak stond.

Dat hij 't land van Tsjeribon met die dogter ten bruidschat kreeg, hebben wij gehoord, maar hij gaf hem ook *een stuk geschut, sadjimat, den beschermer of den afweerder* betekenende, ten huwelijk ³⁾”.

Hoewel hier „Sadjimat” (= Ki Djimat) wordt vermeld als huwelijksgeschenk van den Sultan van Demak (Pangeran Trenggana) bij het huwelijk van zijn dochter met den zoon van den lateren Soenan Goenoeng Djati, wordt bij de beschrijving van Tjirebon („Tsjeribon”) vermeld: „Ondertusschen geraakte deze Soesoehoenan Goenoeng Djati zoo sterk in gunst bij den Sulthan van Demak, dat hij zijn dogter aan hem geven wilde, waarop hij daarmede omtrent A° 1406 trouwde, en 't land van Tjirebon met haar ten huwelijk kreeg”.

Van Hasanoeddin zegt Valentijn, dat hij een zoon is van „Scheich Ibn Moelana of Ibn Israel, en gemeenlijk Soesoehoenan Goenoeng Djati genaamd, van welken alle de koningen van Bantam, zedert 1406 of 1407 afkomstig zijn”. De verovering van „Lamong of Bangkoelo, Silebar en alles vandaar Zuid aan”, schrijft Valentijn nog aan S. Goenoeng Djati toe; volgens hem zou Hasanoeddin „120 jaaren geleefd hebben”.

¹⁾ De latere Ratoe Kali Njamat, vorstin van Japara.

²⁾ Later Sultan van Demak en Padjang.

³⁾ Dat Ki Amoek geschonken was aan den vorst die, althans later, te Cheribon resideerde, blijkt ook later nog bekend te zijn geweest, vgl. *Adji Saka* (editie GAAL) blz. 255, regel 10, waar als koop prijs voor de prinses van Padjadjaran worden genoemd: Goentoer Geni (Sapoe Djagad) en Setomi voor Mataram, Ki Pamoek voor Cheribon, maar nu te Banten.

Wat de dateering betreft: Scheich Moelana zou A° 1406 op Java gekomen zijn, en wel te Cheribon; nu weten echter we zeker dat hij ± A° 1524 op Java gekomen is, te Demak. Het huwelijk van den lateren S. Goenoeng Djati zou ook in het jaar 1406 hebben plaats gehad. Dit klopt in zooverre met de feiten, dat het huwelijk van den lateren S. Goenoeng Djati met de zuster van Pangeran Trenggana, Sultan van Demak, heeft plaats gehad niet lang nadat hij zich te Demak als godsdienstleeraar gevestigd had. Daar nu duidelijk blijkt dat het groote stuk aan den lateren S.G. Djati is geschonken ter gelegenheid van de inbezitneming van Cheribon, moet het jaartal der schenking gezocht worden in deze periode, waarin de geheele Noordkust van Pasoendan (Padjadjaran en Galoeh) onder het oppergezag van Demak was gebracht; Faletahan veroverde Banten in 1526, Soenda Kalapa (Jakatra) in 1527 en Cheribon kort daarna, in elk geval vóór 1530, het jaar waarin Galoeh bekeerd werd, dus ± 1528/29, of wel 1450 Çaka.

In dit jaar zal derhalve het groote kanon Ki Djimat van Demak naar Banten zijn gebracht.

De dateering vermeld in de Statistiek van Banten 1821, „volgens de Bantamsche Croniek” nl. „het jaar 1540 der Javaansche jaartelling” berust op een verwisseling der 4 en 5 in het jaartal, hetgeen doordat deze cijfers in het Javaansch zoozeer op elkander gelijken, licht mogelijk is: 4 = 6, 5 = 9; het jaartal is dus ᳚᳚᳚᳚ Çaka = 1528/29 A.D.

Bij wijze van conjectuur aangaande de tjandrasengkala het volgende. Deze is misschien verborgen in de tweemaal op het kanon voorkomende spreuk: ‘ākibatu ’l-khairi salāmatu ’l-imāni. Deze spreuk, zeer toepasselijk op een stuk als „eeregeschenk” geschonken aan een groot propagandist des waren geloofs, is opgesteld naar analogie van de bekende uitdrukking: ‘ākibatun laka fi ’l-khairi (= moge uw „uiteindelijk resultaat” gelukkig zijn) en Koran XVIII: 42: Allah is „khairun ‘uḡban” (= het best in resultaat). Volgens het abdjadsysteem levert deze spreuk het jaartal 1288 op, waaruit blijkt dat dit systeem hier niet is toegepast. Maar wanneer we bedenken dat ‘ākibatu ’l-khairi feitelijk identiek is met wekas ing sukha (= de hoogste gelukzaligheid) dan kunnen we de volgende conjectuur opstellen:

'ākibat = wekas = einde = 0.

khair = sukha = wişaya = artha = 5.

salāmat = 'alāmat = warṇa = 4 (vgl. caturwarṇa = de groep van vier goede zaken).

imān = samādhi = inwendige godsdienstige „Andacht” = 1.

Tezamen opleverend het jaartal 1450 Çaka.

Eventueel zou Ki Amoek kunnen zijn gegoten in de door Pinto in 1545 vermelde geschutgieterij van Chodja Zainu 'l-'ābidin.

De Sedjarah Banten is geschreven A.D. 1662/63, en geeft dus wat de topografie betreft hoogstwaarschijnlijk den toestand in dien tijd; Ki Djimat (of Ki Amok) stond dus omstreeks 1660 in een open penḍapa in de wijk Tjandi Raras, naar het Noorden gericht. Dit klopt met de kaart van Dirk van Lier, uit 1659, waarop Ki Amoek ontbreekt, d.w.z. toen niet meer stond opgesteld voor het schietgat „zes voet wijd open” bij de Oostelijke poort, waar het wordt vermeld op de kaart in Villa Castello te Florence. Deze kaart moet dateeren tusschen de vredesluiting van Banten met de Compagnie in 1639 en het weder uitbreken van den oorlog in 1656.

Deze dateering is m.i. nog nauwkeuriger te bepalen: het vermelden van „s jongen konings hof” en „s jongen konings wandelplaats” wijst op een tijd waarin de „jonge koning” (de raja muda) in leven was, dus onder de regeering van AbulMafachir Mahmud Abdulkādir; onder hem was eerst zijn zoon AbulMa'āli Ahmad mederegent (van 1636-1650) en daarna zijn kleinzoon (van 1650-51), die hem opvolgde als (de latere) Sultan Abulfath Abdulfattāh; de kaart zal dus dateeren van vóór 1651. Verder is de terminus a quo misschien te concludeeren uit de mededeeling over het huis van Patra Sari „wegens voorgenomen verraad” van Batavia naar Banten gevlucht; dit „verraad” zal wel beteekenen: medeplichtigheid aan den aanslag van Jan Cleyn (kapitein Pekel) op den G. G. van Diemen, in 1644.

De kaart zou dan zijn te dateeren ± tusschen 1645 en 1650.

De tijdelijke opstelling van het groote stuk bij de Oostpoort hangt samen met de gespannen verhouding tusschen Banten en Mataram gedurende de eerste jaren van de regeering van Soenan Mangkoerat I, en ook reeds in de laatste periode van Soenan Agoeng's regeering, waarin de verhouding nog verscherpt werd

door Agoeng's jaloerschheid op den sultanstitel aan den vorst van Banten door den Grootsjerief van Mekka verleend in 1638.

Van Diemen schrijft in een brief aan Bewindhebber en d. d. 9 December 1637: „Die van Banten sijn nu wel 7 of 8 maanden doende geweest met de stadt aan de landseyde te versterken ende met nieuwe muragieën te fortificeeren, daartoe collecte doende¹⁾; 't schijnt voor den Mattaram beducht te sijn . . . In de maanden Meert en April liepen de geruchten van des Mattaram's aentocht nae Batavia en Banten soo sterck en met schijn van waarheid . . .” enz.

En in een brief aan Bewindhebber en d. d. 22 December 1638: „De Mataram is zeer jaloers over den naam van Sultan ende een vlagge²⁾ welke den grooten paep van Mecca den coningh van Banten gediffereert heeft.”

Over de voorbereidselen van Mangkoerat I in de periode 1648–50 om Banten te beoorlogen, zie De Jonge *Opkomst* enz. VI blz. 33: „De coninck doet groote beloften aan zijn geschutmakers die in 3 maanden 800 musquetten en groote quantiteit iser geschut geeret hadden”.

Te Banten werd ook de zeemacht „op voet van oorlog” gebracht: Sultan Wétan en Sultan Kilèn³⁾ (d.w.z. S. Abulmafachir en S. Abu lma'ali) laten na de terugkomst van het gezantschap naar Mataram (1648) schepen bouwen om een aanval van Mataram ter zee te weerstaan (*Critische beschouwing der S. B.* blz. 186); wellicht is de ware reden van deze vlootuitbreiding deze geweest: de zg. dreigende aanval van Mataram overzee, aan de mogelijkheid waarvan practisch niet te denken viel (Mataram had geen zeemacht van beteekenis en kon ter zee ook niets ondernemen zonder toestemming der V. O. C.) diende als camouflage om de Bantensche zeemacht te versterken tegen eventueel opnieuw uitbrekende oorlog met de Compagnie, zonder dat deze hierop aanmerking kon maken.

¹⁾ Een Bantensch „Weermachtcomité” derhalve: „let op Uw saeck”.

²⁾ Dit is de vlag van Nabi Ibrahīm, waarop het zwaard Dhu 'l-fakār was afgebeeld (*Critische beschouwing der Sedjarah Banten* blz. 52).

³⁾ Sultan Kilèn = de „jonge koning”, de kroonprins-mederegent, wiens dalem lag aan de Westzijde (koelon K. kilèn) van den dalem des „ouden konings”.

Er bestaat een indirecte aanduiding van den tijd waarin „het groote stuk genaamd het Desperant” werd geplaatst (eventueel herplaatst) in de penđapa ten Oosten van de Made Bobot in de wijk Tjandi Raras; deze aanduiding is verborgen in het verhaal van het tweede Tjirebonsche gezantschap (of als men het gecombineerde Mataramsch — Tjirebonsche gezantschap mederekent, het derde gezantschap), dat te Banten kwam om dit rijk tot erkenning van Mataram's supprematie te brengen ¹⁾, welk gezantschap plaats had kort voor de Pagarage, den aanval van Cheribon op Banten, waarschijnlijk in 1650 (te weten: na den dood van Sultan Abulma'ali Ahmad in 1650 en vóór den dood van Sultan Abulmafachir Mahmud AbdulKādir in 1651): van de pabéjan (de Oostelijke pabéjan of pabéjan Karang Antoe, waar ook het Mataramsche gezantschap was geland), gaat men rechtstreeks naar de poort Srimenganti en de Siti Loehoer van den Kraton; te Tjandi Raras voelde de Cheribonsche gezant, pangeran Martasari, zich zóó slap, dat hij door najaka's (verwanten van den vorst) moest worden ondersteund; hij voelde zich te Tjandi Raras machteloos, m. i. omdat hij daar onder den magischen invloed kwam van het groote kanon Ki Djimat (Ki Amoek), dat a. h. w. geladen was met de magische dynastieke kracht der vorstelijke afstammelingen van Soenan Goenoeng Djati, welke verklaring goed overeenkomt met de mededeeling dat verwanten van den vorst (die ook een deel der voorvaderlijke magische energie bezaten) hem moesten ondersteunen.

In verband hiermede is merkwaardig het bericht van Wouter Schouten in 1667 dat hij, in de buurt van Karang Antoe rondwandeland, door de Banteners werd uitgescholden, en hem duidelijk te kennen gegeven werd, dat hij daar niets te maken had, en dat Hollanders niet in die buurt plachten te komen; de reden hiervan was evident dat Schouten, zonder het zelf te weten, te dicht in de buurt van het groote kanon Ki Amoek kwam; verboden toegang voor onbevoegden!

¹⁾ Deze gezantschappen waren het gevolg van de belofte van Panembahan Adiningkoesoema van Cheribon te Mataram afgelegd, om Banten tot onderwerping aan Mataram te brengen (zie *Critische beschouwing S.B.* s.v. Pagarage).

Vandaar ook, dat bij geen enkelen Europeeschen schrijver ¹⁾ of berichtgever over Banten in de 17e en 18e eeuw Ki Amoek wordt vermeld, ook niet bij den later te bespreken generalen opneem der artillerie in 1790; het werd zorgvuldig verborgen gehouden.

Verdere gegevens over artillerie in de Sedjarah Banten zijn de volgende. Bij de beschrijving van de blokkade van Banten door de Compagnie in 1657/58 worden de volgende kanonnen genoemd, in batterij gebracht op de bolwerken van den strandmuur: „van Soenya Gagak, Koeta Karang (= Karang Antoe), tot aan de rivier, van de Westelijke tot de Oostelijke Pabejan stonden de stukken opgesteld, nl. Djaka toewa, Djaka pekik, Kalantaka, Nilantaka, Kaladjaja, Moentab, Oerang Ajoe, Pranggi Sela, Danamarga, Djaka Dalem”.

Ieder stuk was aan een bepaalden pangeran ter bediening toegewezen, waarbij Djaka Dalem, het kanon van „Pandjenengan Dalem”, door Sultan Abulfath Abdulfattāh persoonlijk werd bediend: „poen Djaka Dalem ika agem-agem Kandjeng Gusti”. Er bestaat dus een mogelijkheid dat dit stuk, dat speciaal onder toezicht van den Sultan zelf stond, identiek is met Ki Amoek, die dan voor deze gelegenheid, wederom wegens oorlogsgevaar, nogmaals uit zijn penḍapa zou zijn gehaald en in batterij gebracht; evenwel, met zekerheid is hieromtrent niets te zeggen.

Wel blijkt uit den generalen opneem van 1790, dat met de drie „Djaka's” worden bedoeld kanonnen van het type Ki Amoek, met vijf ringen en drie Arabische inscripties, en een stralenkrans om den mond, in den opneem „Arabische stukken” genoemd. Zooals hieronder blijken zal, worden in 1790 slechts twee „Arabische” stukken vermeld: een metalen 36-ponder en een ijzeren 18-ponder; deze laatste is het ijzeren kanon, dat ik in dit tijdschrift 1936, blz. 576 heb beschreven in: *Een aequivalent van Ki Amoek te Batavia*.

Eventueel zou men dan deze beide stukken mogen gelijkstellen met Djaka toewa en Djaka pekik.

¹⁾ Valentijn had, zooals we weten, te Cheribon gehoord dat „Sadji-mat” aan Soenan Goenoeng Djati geschonken was, maar dat dit kanon „het groote stuk” te Banten was, wist hij niet.

Dat het kanon Djaka toewa uit denzelfden tijd dateert als Ki Amoek blijkt uit de mededeeling omtrent dit stuk bij de beschrijving der Pailir in de Sedjarah Banten (*Critische beschouwing der Sedjarah Banten* blz. 43): „Pangeran Koelon maakte het kanon Ki Djadjaka toewa buit. Het wilde echter eerst niet afgaan en pas nadat Pn. Koelon gezegd had, dat hij toch ook tot de eigenaars van het kanon gerekend kon worden (in het hs.: pan milu anduwènni), ging het schot af . . .”. Deze Pangeran Koelon, gedurende de Pailir door de opstandige poenggawa's tot troonpretendent verkozen, was een zoon van Pangeran Padjadjaran Wado, die een zoon was van Maulana Hasanoeddin uit een bijvrouw (een Padjadjaransche prinses). Zijn mede-eigenaarschap van het kanon kan dus slechts berusten op zijn afstamming van Hasanoeddin, hetgeen bewijst dat het kanon reeds gedurende Hasanoeddin's regeering te Banten was.

Pn. Koelon's aanspraken op den troon berustten op zijn afstamming van de Mohammedaansche veroveraars (van grootvaderszijde) en van de inheemsche machthebbers (van grootmoederszijde).

Djaka pekik is ook den naam die in de Adji Saka (editie Gaal blz. 241 regel 11 e.v.) aan Kjai Setomo gegeven wordt, bij de beschrijving der legende van Kjai Setomo en Njai Setomi, die in twee kanonnen veranderen: „ingkang rahi ageng pandjang nama kjai Djaka pekik/ingkang rahi alit kaparingan nama ratoe mas satomi”.

Over deze mededeeling heb ik uitvoeriger geschreven bij de behandeling der Solosche kanonnen; ik moge hier volstaan met te memoreeren, dat het Bantensche kanon Djaka pekik nog te Banten was, toen Kjai Setomo reeds lang te Batavia was; bovendien is dit de Javaansche lezing van de legende; volgens Bantensche opvatting waren deze beide stukken: Jagal en Rara Bania.

Misschien bevat de bovenvermelde passage in de Adji Saka een aanduiding, dat men vaag bekend was met het feit dat een kanon uit den Bantenschen dalem, na de verovering door Daendels, naar Batavia was gebracht, nl. het ijzeren kanon, staande bij de Westzijdsche pakhuizen, thans in het Museum, bovengenoemd (zie: *Een aequivalent van Ki Amoek te Batavia*); dit stuk zou dan in werkelijkheid Djaka pekik zijn geweest.

Merkwaardig is in dit verband ook de mededeeling van De Haan in *Oud-Batavia* dat het Heilig Kanon aldaar in 1835 „aan

de overzijde der rivier voor de Vierkantspoort" zou gelegen hebben, d.w.z. op de plaats waar het Bantensche kanon zich bevond, bij de Westzijdsche pakhuizen; hier zien we dus dezelfde verwar- ring tusschen deze beide kanonnen; helaas vermeldt De Haan niet aan welken berichtgever hij het bovenstaande heeft ontleend.

Van Kalantaka en Oerang Ajoe wordt vermeld dat zij afkom- stig waren van een afgeloopen „Perènggi"-schip, d.w.z. het waren Europeesche stukken.

Teneinde een overzichtelijke beschrijving te geven van de be- langrijkste stukken geschut die vóór het demolieeren van den dalem te Banten in batterij lagen, is het hier volgend uittreksel uit den Generalen Opneem van 1790 bijgevoegd, waarbij eenige historische en technische aantekeningen.

Uit de tabellen van het geschut in fort Speelwijk ¹⁾.

<i>Benaming en materiaal van het stuk</i>	<i>Kaliber, maten en gewichten</i>	<i>Merken en opschriften</i>	<i>Aanteek- ningen</i>
---	--	--------------------------------------	----------------------------

Vóór het Commandement.

Metalen slang. 4 lb, geboord op $5\frac{1}{3}$ lb, lang 8 vt. 5 dm, wegende 1582 lb.		In. Ns. Derck. Hoorn 1724.	„suiver”.
--	---	----------------------------	-----------

Gegoten voor de Kamer Hoorn.

N. B. De lengte der stukken is gemeten „van den hoogen broekband tot voor de mond” (= „from the breech to the muzzlering”).

Metalen slang. 4 lb, geboord op $5\frac{1}{2}$ lb, lang 8 vt. $10\frac{5}{8}$ dm, wegende 1508 lb.		In. At. de Graaf Amsterdam 1724.	„voor de lin- kersijde krom of excentricq”.
--	---	----------------------------------	---

Gegoten voor de Kamer Amsterdam. „Krom of excentricq” wil zeggen dat de loop scheef geboord is, zoodat de zielwand aan de eene zijde dikker is dan aan de andere.

Op de Rivierpunt ¹⁾.

Metalen stuk. 3 lb, geboord op $5\frac{3}{4}$ lb, lang 5 vt. 3 dm, wegende 736 lb.		Nieuwpoort 's Hage 1674.	„zuiver doch de monding verlopen”.
--	---	--------------------------	------------------------------------

¹⁾ De punten van fort Speelwijk waren: punt Speelwijk of Klokkepunt in het Noordwesten, de Zeepunt in het Noordoosten, de punt Rottenest in het Zuidoosten en de Rivierpunt in het Zuidwesten.

<i>Benaming en materiaal van het stuk</i>	<i>Kaliber, maten en gewichten</i>	<i>Merken en opschriften</i>	<i>Aanteekeningen</i>
---	--	--------------------------------------	-----------------------

Gegoten te 's Gravenhage, voor de Kamer Delft, die geen eigen geschutgieterij bezat. „Aan de monding verlopen” wil zeggen dat de loop in de monding uitgesleten is.

Twee metalen stukken.	3 lb, geboord op $5\frac{3}{4}$		Jan Verbrugge. „zuiver”. Enkhuizen 1748.
	lb, lang 5 vt. $1\frac{3}{4}$ dm en 2 dm, wegende 824 lb en 826 lb.		

Gegoten voor de Kamer Enkhuizen.

Op de punt Speelwijk of Klokkepunt

Een metalen kaliber 4 dm.
houwitser.

In het fort Speelwijk lagen nog vele ijzeren stukken van 12,8 en 6 lb met V. O. C. de meesten van de Kamer Amsterdam, vier van de Kamer Zeeland, een van de Kamer Rotterdam en een van de Kamer Delft. Van deze ijzeren stukken zijn er nog vier over, liggende bij de plaats waar de tegenwoordige weg het Oostergordijn van het fort snijdt:

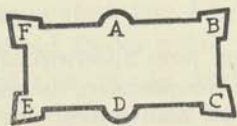
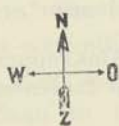
twee stukken, kaliber 9 cm, lang 2,20 m, merk		van de Kamer Amsterdam; onder het
		V. O. C. merk de drie
		St. Andrieskruisen der stad Amsterdam

een stuk, kaliber 9 cm, lang 1,95 m, merk		van de Kamer Zeeland (Middelburg)
---	---	--------------------------------------

een dito stuk, waarschijnlijk ook van de Kamer Zeeland, merk onzichtbaar.

Uit de tabellen van het geschut in fort Diamant (of Pakowonan, de versterkte dalem, in 1680 door Lucas Cardeels (Pangeran Wiragoena) gebouwd voor Sultan Hadji).

De punten en rondeelen van dit fort, in volgorde.

Rondeel A, Courtine, Vlaggepunt B, Courtine, Zuidpunt C, Courtine, Rondeel D, Courtine, Westpunt E, Courtine, Klokkepunt F, Courtine.

<i>Benaming en materiaal van het stuk</i>	<i>Kaliber, maten en gewichten</i>	<i>Merken en opschriften</i>	<i>Aanteeko- ningen</i>
---	--	--------------------------------------	-----------------------------

Op de Vlaggepunt (B).

Metalen stuk.	30 lb, geboord op 34 lb, lang 10 vt. 9 dm, wegende 6824 lb, diameter kulas $20\frac{3}{8}$ dm, diameter band vóór de tappen $16\frac{3}{4}$ dm, diameter tappen 6 dm.	John lord Berkly of Stratton Sr. John Dim Comte Ktn. &r. 1670.	„goed”
Metalen stuk.	30 lb, geboord op $35\frac{1}{2}$ lb, lang 10 vt. 9 dm, wegende 6914 lb, diameters respectievelijk $20\frac{1}{2}$ dm, $16\frac{7}{8}$ dm, 6 dm.	idem	idem

Deze beide stukken van 30 lb waren bestemd voor den koning van Tonkin, maar „den Tonquinder niet aanstaande” werden zij aan den Sultan van Banten verkocht voor 10000 Spaansche realen; 14 Januari 1680 werden zij uit Tonkin te Banten aangebracht, volgens mededeeling van den resident Caef, in Afgaand Patriasch Briefboek 1680 Deel I. Het gewicht wordt aldaar opgegeven als „16000 ponden zwaar”, d.w.z. 16000 Engelsche ponden = 14496 Hollandsche ponden, tezamen. John, first Lord Berkly of Stratton (1606-78), werd in 1663 master of ordnance. (*Dictionary of National Biography*). (Zie uitvoeriger mededeelingen over deze kanonnen in Bijlage).

Metalen stuk.	10 lb, geboord op $12\frac{1}{2}$ lb, lang 11 vt. 10 dm.	William Wightman London 1678.	„met groefjes”.
Metalen stuk.	10 lb, geboord op 12 lb, lang 9 vt. 7 dm.		„inlandsch”, „op de grond”.

Met „inlandsche” stukken worden bedoeld kanonnen die ter plaatse, door de Banteners, gegoten zijn, in de Kawiragoenan, het Bantensche Ambachtskwartier. Stavorinus in zijn *Reize gedaan in de jaren 1768/71*, blz. 52 vermeldt deze kanonnen in de beschrijving van het fort Diamant, waar hij aantrof: „66 stukken, meest oud en zwaar geschut, voor het grootste deel van metaal; sommige met het wapen van Portugal, andere met het wapen van Engeland, en vijf of zes metalen, die door de Javanen gegoten waren; deze hadden twee zware ijzeren ringen om den tromp en loop en twee aan de kamers, om het barsten te beletten, (Geen „Heberinge” dus, zooals Ki Amoek, maar om het stuk gelegde ijzeren banden, bij wijze van hoepels om een vat). Zij schenen mij toe twaalfponders te zijn”.

<i>Benaming en materiaal van het stuk</i>	<i>Kaliber, maten en gewichten</i>	<i>Merken en opschriften</i>	<i>Aanteekeningen</i>
---	--	--------------------------------------	-----------------------

Nicolaus de Graaff in *Reisen* (blz. 184), vermeldt aangaande het Kasteel van Banten (het fort Diamant), dat het was „met veel metaal en ijsere kanon versien/dat sij van de Engelse en Denen hebben gekregen”. (Anno 1685).

In de Courtine.

Metalen stuk. 3 lb, geboord op 8 ½ lb, lang 6 vt. 7 ½ dm, wegende 834 lb.		Henricus Wegewaert Enkhuizen. 1623.	„vol vooren”
---	---	-------------------------------------	--------------

Men merke op het groote verschil tusschen den kogel die voor dit stuk in gebruik is, en het kogelgewicht waarop het geboord is. Gegoten te Enkhuizen, voor rekening van de Kamer Amsterdam.

Metalen slang. 10 lb, geboord op 11 lb, lang 10 vt. 10 dm.	William Wightman Londini 1677.	„verscheijde gaatjes” „op de grond”.
--	--------------------------------	---

Op de Zuidpunt (C)

Metalen stuk. 24 lb, geboord op 27 lb, lang 8 vt. 6 dm, diameters respectievelijk 12 ⅛, 11 ⅛, 5 ½ dm.		„inlandsch met 5 ringen”; „dit stuk is van zeer slegte specie en op de 6 ^s 11/11 (6 vt. 5 dm.) een groot stuk afgeschoten dat er bij hangt.”
---	--	---

Inlandsch met 5 ringen wil zeggen: ter plaatse gegoten, en voorzien van vijf „Heberinge”, vier aan den loop en een aan de kulas; echter zonder medaillons met inscripties.

Metalen stuk. 8 lb, geboord op 14 ¾ lb, lang 8 vt. 10 dm.	Lamberts Amsterdam 1638.	„een gaatje”.
Metalen slang. 8 lb, geboord op 12 lb, lang 9 vt. 8 dm.		„met vijf ringen, is vernageld”. „op de grond”.

Voorzien van vier ringen aan den loop en een aan de kulas.

In de Courtine.

Metalen slang. 10 lb, geboord op 11 ¾ lb, lang 11 vt. 10 dm.	William Wightman Londini 1677.	„zuiver”.
--	--------------------------------	-----------

<i>Benaming en materiaal van het stuk</i>	<i>Kaliber, maten en gewichten</i>	<i>Merken en opschriften</i>	<i>Aanteekeningen</i>
Op de Halve Maan (D).			
Metalen slang.	10 lb, geboord op 12 lb, lang 11 vt. 10 dm.	Londini 1672.	„goed”
Metalen slang.	10 lb, geboord op 12 lb, lang 11 vt. 9 dm.	William Wightman Londini 1678.	„goed”
Metalen slang.	12 lb, geboord op 18 lb, lang 11 vt. 6 dm.	P. Dias.	„twee gallen”.

Dit is het eenige Portugeesche stuk in den opneem vermeld.

Op de Westpunt (E).

Metalen stuk	36 lb, geboord op 42 lb, lang 7 vt. 9 dm, diameters respectievelijk 11 ½ dm, 9 1/6 dm, 4 1/6 dm.		„inlandsch, goed”.
Metalen stuk.	18 lb, geboord op 23 lb, lang 9 vt. ½ dm.	Sr. Wm. Compton 1662.	„zuiver”

Dit is een der beide stukken van 18 lb, met het Engelsche schip Caesar in 1680 te Banten aangebracht (Afg. Patr. Briefboek 1680 deel I blz. 288).

Sir William Compton (1625-63) werd master of ordnance in 1661.

Metalen stuk.	24 lb, geboord op 30 lb, lang 9 vt. 4 ½ dm, diameters respectievelijk 19 ¾ dm, 15 dm, 4 ¾ dm.	Conradt Antoniz 's Hage 1596. Wapen van Enkhuizen.	„een gal”.
---------------	---	---	------------

Dit is een Duitsche (Hollandsche) halve kartouw; een aequivalent van twee dergelijke halve kartouwen te Solo, genaamd Sagarawana en Sjoehbraşta. Bij de beschrijving van de Solosche kanonnen heb ik deze zeer fraai geornamenteerde stukken uitvoerig besproken. Het opschrift op de broekband luidt: Coenraet Antoniz me fecit Hagae 1596. Misschien is dit het kanon Oerang Ajoe (d. w. z. „het stuk met de fraaie dolfijnen”; de dolfijnen werden door Banteners voor garnalen aangezien), vermeld onder de stukken op den strandmuur, in de Sedjarah Banten; volgens de S. B. afkomstig van een afgeloopen Perènggi-schip, dus een Europeesch kanon. In werkelijkheid zal het wel een geschenk van de Compagnie zijn, waarschijnlijk in denzelfden tijd geschonken waarin de beide andere dergelijke halve kartouwen aan Soenan Agoeng van Mataram werden vereerd in 1616; deze tijdbepaling is bij de bespreking der Solosche stukken nader toegelicht.

<i>Benaming en materiaal van het stuk</i>	<i>Kaliber, maten en gewichten.</i>	<i>Merken en opschriften</i>	<i>Aanteekeningen</i>
---	---	--------------------------------------	-----------------------

Van Ijsseldijk vermeldt dit stuk in 1802, onder „verscheidene zeer groote edoch meest onbruikbare stukken Hollands en Engels geschut”.

Ijzeren stuk.	18 lb, geboord op 25 lb, lang 7 vt. 5 dm, diameters respectievelijk $11\frac{3}{4}$, $9\frac{1}{4}$, $4\frac{3}{4}$ dm.		„Arabisch stuk, aan de monding verlopen”.
---------------	---	--	---

Dit is het ijzeren kanon met vijf ringen en drie medaillons met Arabische inscripties, thans in het Bataviaasch Museum, door mij besproken in dit Tijdschrift: *Een aequivalent van Ki Amoek te Batavia*

Het stuk bestaat uit een binnenwand, waaromheen een uit ijzeren banden bestaande buitenwand is gesmeed; deze binnenwand is in het voorste deel van den loop bijna geheel vergaan; de ziel van dien binnenwand, het ware kaliber van het stuk, is 14 cm, hetgeen inderdaad overeenkomt met een kogelgewicht van 18 lb; bij den mond is de doorsnede, door het weggeroest zijn van genoemden binnenwand, 16-17 cm; het stuk is dus niet geboord op 25 lb, maar aan den mond uitgesleten zoodat daar de doorsnede ongeveer dezelfde is als die van een kogel van 25 lb. Belangrijk is vooral, dat uit de benaming „Arabisch stuk” volgt dat met dezen term bedoeld is een kanon met vijf ringen en drie medaillons met inscripties.

Op de Klokkepunt (F).

Metalen stuk.	30 lb, geboord op 36 lb, lang 10 vt. 9 dm. wegende 6711 lb, diameters respectievelijk $20\frac{1}{2}$ dm, $16\frac{3}{4}$ dm, $6\frac{1}{8}$ dm.	Londen 1667	„goed”.
---------------	--	-------------	---------

Een Engelsch stuk, aequivalent van de beide Engelsche kanonnen op de Vlaggepunt.

Metalen kamerstuk.	36 lb, geboord op 39 lb, lang 7 vt. 7 dm. diameters respectievelijk $12\frac{1}{8}$ dm, $11\frac{1}{8}$ dm, $4\frac{1}{2}$ dm		„goed”
--------------------	---	--	--------

Kaliber en maten van dit kanon komen vrijwel overeen met die van een metalen „inlandsch” stuk op de Westpunt; wellicht zijn beide kanonnen kamerstukken van inheemschen oorsprong; dat het stuk op

<i>Benaming en materiaal van het stuk.</i>	<i>Kaliber, maten en gewichten</i>	<i>Merken en opschriften</i>	<i>Aanteekeninge</i>
--	--	--------------------------------------	----------------------

de Westpunt ook een kamerstuk is geweest, wordt waarschijnlijk gemaakt door de geringe wanddikte; in het midden, bij de tappen, slechts één duim.

Metalen stuk. 20 lb, geboord op 23 Sr. Wm. Compton „zuiver”.
lb, lang 9 vt. 9 dm. 1662.

Dit is het tweede der beide stukken van 18 lb, met het Engelsche schip Caesar te Banten aangebracht in 1680 (Afg. Patr. Briefboek 1680 Deel I blz. 288); het andere lag op de Westpunt. We zien hier weer een typisch staaltje van wat ik in mijn bijdrage over het heilig Kanon te Batavia heb aangeduid met „kaliberverwarring”; hoewel de boring van beide stukken precies gelijk is (23 lb), wordt het eene een 18-ponder en het andere een 20-ponder genoemd, wegens het verschil in gewicht tusschen de toentertijd voor deze stukken voorradige kogels.

<p>Metalen stuk. 36 lb, geboord op 39 lb, lang 13 vt. 10 dm, diameters in de kulas 20¹/₄ dm, van den band vóór de tappen 18 dm, van de tappen 6¹/₂ dm.</p>	<p>„Arabisch stuk, zuiver”.</p>
--	---------------------------------

Dit kanon, in totaal ± 4.30 lang, was het langste en na Ki Amoek het grootste en zwaarste stuk der Bantensche artillerie. Het is ongetwijfeld een der beide „grootste stukken die daer zijn”, door de Mataramsche gezanten te leen gevraagd in 1628.

In een brief gericht aan Bengkong, kapitein der Chineezzen te Batavia, dreigt Bahoeraksa Batavia te zullen beschieten met kanonnen, waarvan „de coegels . . . sullen soo groot zijn als coocquesnooten, den Coninck van Bantam sal mij aan dese grootte stukken helpen” (Daghregister 7 October 1628); Coen schrijft in een brief aan Bewindhebberen d. d. 10 Februari 1628: „De tommegon Suragulagul ende de Mattaram selfs hebben door gesanten van de Coninck van Bantam versocht de twee grootste stukken die daer zijn, omme Battavia (seyden sy) daermede te dwingen. Dese twee stukken wierden geweygert, maer vier mindere in haer plaete gepresenteert, welke des Mattarams gesanten refuseerden, alsoo die ondienstich oordeelden”. Nog „2 ps. metaal Canon van 36 lb bals” worden vermeld onder de veroverde stukken uit Tirtajasa, na 1680 Sultan Agoeng's versterkte residentie (Daghregister 7 Januari 1683).

Het was een „Arabisch” stuk, dus met vijf ringen en drie inscripties in medaillons, en komt in kaliber overeen met de „leeuwen” door „Coje Geinal” gegoten, die volgens Pinto bij het beleg van Pasoeroean in batterij werden gebracht: stukken schietende „40 arrateiz de ferro coado”,

Benaming en materiaal van het stuk.	Kaliber, maten en gewichten	Merken en opschriften	Aanteekeningen
---	-----------------------------------	-----------------------------	----------------

d. w. z. 40×450 gram = 36 lb. Dit kanon zal dan ook wel uit de geschutgieterij van „Coje Geinal” afkomstig zijn, en vermoedelijk de ijzeren „Arabische” 18-ponder evenzoo.

Eventueel zou Ki Amoek zelf ook door „Coje Geinal” kunnen zijn gegoten, zooals hiervoor reeds werd geconcludeerd; het exterieur van het kanon vertoont veel overeenkomst met portugeesche „bombardas” uit de eerste helft der 16e eeuw (zie: *Indische Riesengeschütze*, *Ost-Asiatische Zeitschrift* 1925).

Aangezien Ki Amoek, zooals we weten, in 1660 en later stond opgesteld in een pendapa in de wijk Tjandi Raras, zal het „voortreffelijk metaele geschut” dat Hesse in 1683 op de punt Karangantoe zag, de „Arabische” 36-ponder zijn geweest.

In de Courtine.

Metalen stuk.	36 lb, geboord op 42 lb, lang 7 vt. $2\frac{1}{2}$ dm, diameters respectievelijk: $12\frac{1}{4}$ dm, $11\frac{1}{4}$ dm, $3\frac{7}{8}$ dm.		„zuiver”
---------------	--	--	----------

Een equivalent van de „inlandsche” stukken op Westpunt en Klokkepunt, waarschijnlijk ook een kamerstuk.

Deze drie kamerstukken van 36 lb, hoewel van groot kaliber, komen m. i. niet in aanmerking voor „de twee grootste stukken die daer zijn”, door Mataram te leen gevraagd; zij zijn geen „grootte stukken”, hebben geringe lengte en geringe wanddikte, en zijn bovendien hoogstwaarschijnlijk eerst in later tijd gegoten; ook het stuk „van seer slegte specie” op de Zuidpunt, is geen „groot stuk” te noemen, blijkens zijn kleine diameter en dus geringe wanddikte.

Dat Ki Amoek zelf te leen zou zijn gevraagd, laat zich om verschillende redenen niet wel indenken; aldus blijven voor de twee „grootste stukken die daer zijn” geen andere over dan het Arabisch stuk van 36 lb, en eventueel een der beide 36-ponders, door Sultan Agoeng naar Tirtajasa overgebracht (zie boven).

Metaal slangen- genaard.	3 lb, geboord op $7\frac{1}{2}$ lb, lang 6 vt. 7 dm.		Enkhuizen 1620.	„verloopen aan de mon- ding”.
-----------------------------	--	---	--------------------	-------------------------------------

Slangenaard zal een benaming zijn van een licht soort slangstuk. Gegoten te Enkhuizen, voor rekening van de Kamer Amsterdam.

Metaal slan- genaard.	10 lb, geboord op $12\frac{3}{4}$ lb, lang 11 vt. 10 dm.		1672.	„goed”.
--------------------------	--	--	-------	---------

Volgens de lijst van kanonnen in de Memorie van Js. Reynouts, dd. 20 Januari 1779, waren er in de Fortres de Diamant de volgende zware stukken: 1 ps. van 36 lb (het „Arabische stuk”) op de Noordpunt; drie ps. van 30 lb (de drie Engelsche stukken van 30 lb), waarvan een op de Noordpunt en twee op de Oostpunt; dit klopt dus met den besproken Generalen Opneem. Verder noemt hij nog 1 ps. metaal geschut van 12 lb op de Westpunt en 8 ps. metaal geschut van 10 lb. Aan ijzeren stukken vermeldt hij: 1 ps. van 20 lb. op de Noordpunt en 2 ps. van 18 lb, waarvan een op de Zuidpunt en een op de Westpunt; dit laatste is het ijzeren „Arabische stuk” van 18 lb. In totaal, volgens Reynouts, 24 metalen en 67 ijzeren stukken, benevens nog 6 metalen en 2 ijzeren stukken „ter waarloo” (overcompleet).

Volgens de lijst van kanonnen in de Memorie van Engert (1789) waren er 6 ps. metale canons van 36 lb, waarvan 4 op de Klokkepunt en 2 op de Vlaggepunt; (met de vier stukken van 36 lb op de Klokkepunt worden bedoeld: een metalen Engelsch stuk van 30 lb, een metalen kamerstuk van 36 lb, het „Arabische stuk” van 36 lb, en een metalen stuk van 36 lb in de Courtine tusschen de Klokkepunt en het Noordelijke Rondeel; de twee stukken van 36 lb op de Vlaggepunt zijn de twee Engelsche stukken van 30 lb aldaar). Verder twee stukken van 24 lb op de Westpunt (te weten: de halve Duitsche kartouw met opschrift Coenraet Antoniz me fecit en het „inlandsch” metalen stuk „met vijf ringen” op de Zuidpunt); een van 18 lb op de Zuidpunt en de beide Engelsche stukken van 18 lb, volgens onze opgave op de Westpunt; een ijzeren stuk van 24 lb op de Klokkepunt en vier ijzeren stukken van 18 lb, waarvan twee op de Zuidpunt, twee op de Westpunt (o.a. het „Arabische stuk” van 18 lb).

Volgens De Rovere van Brengel (1787) had de Fortres de Diamant 58 stukken, waarvan 24 metalen van 48 tot 3 lb, de meeste onbekwaam en alle „slegt voorzien van affuiten en rampaarden”. Zooals we weten was het zwaarste kaliber (behalve Ki Amoek) 36 lb; bij oppervlakkige schatting kan men dergelijke fouten meer maken; de doorsnede van den loop is bij een kaliber van 36 lb ongeveer 18 cm, bij een kaliber van 48 lb ongeveer 20 cm.

Toen het Fort Diamant in 1808 door Daendels was veroverd, zijn de meeste kanonnen naar Batavia getransporteerd, waar ze, denkelijk in den Engelschen tijd, allen zijn „verdwenen”, uitgezonderd het hiervoor vermelde ijzeren stuk van 18 lb, door mij besproken in dit Tijdschrift in de mededeeling: *Een aequivalent van Ki Amoek te Batavia*.

Toen Olivier Banten bezocht (dit moet zijn gebeurd tusschen 1817 en 1826) zag hij aldaar: „het zoogenaamde Sultans paleis, met acht of tien defecte en onbruikbare stukken kanon prijkende” (Olivier, *Land- en Zeetogten in Nederlands Indië* Deel I blz. 394).

De dalem was toen derhalve wel van bijna al zijn geschut gedemonteerd, maar nog niet afgebroken; dit geschiedde pas in 1832, vgl. het Verslag over Banten over het jaar 1832 (op het Landsarchief): „De toen (in 1810) regeerende Sulthan ... had tevens het bezit van den nu onlangs (in 1832) afgebroken dalem te Banten”.

BIJLAGE

Aangaande de twee Engelsche kanonnen van 30 lb staande op de Vlagge punt van het fort Diamant.

In Afgaand Patriasch Briefboek 1680 (1e deel blz. 289), wordt vermeld: „Uit Tonquin waren met het Engels Jagt Formosa overgebracht twee groote metalen stucken die in Engeland expres voor de Tonquinschen konink zoude gemaekt wesen, dogh die den Tonquinder niet aenstaende, hebben de vrinden dese beide stucken aan den konincq van bantam verkogt, soo ons van den resident Caeff wert aangesz. voor 10 © spaançe realen, *deselve wegen 16000 ponden swaar*, doch daarmede ons de javanen minder dan met kleen geschut zullen beschadigen”.

Het Engelsch scheepje Formosa was van Banten naar Tonkin vertrokken, en 23 December 1679 van daar weer teruggevaren naar Banten, waar het 14 Januari 1680 aankwam.

Afgaand Patriasche Brievenboek 1679 blz. 63 s. v.

Tonquin: Van Bantam was op 25 Julij in Toncin gearriveert het Engels Jachtie Formosa met parthije Coopmanschappen en 30 tajlen aen silver, doch andere seijden van 110 Rxd. met dat van particuliere 't welck gereets vermeld wiert, van den beken-den Samuel Baron, die met hetselve scheepie was overgecomen en sich aldaer onthielt als een vrij Coopman, doch oock vrij soberties, noch hoope hebbende om weder in Engelse dienst te sullen geraecken. Den Engelsen Regent tot Bantam hadden berigt aen den Conincq gesz. en daer bij versocht om een stuck lants in de stadt tot het stabiliëren van een logie, presenteerende vele Coopmanschappen te sullen aenbrengen daer men zegt dat zijn may^t al nae begon te luysteren, maer wanneer hij liet probeeren 2 stucken metael Canon yder van 8000 lb die hem geschoncken waeren, en dat deselve daarvan aen de trompen eenige scheuren en de cleene gaetiens cregen soo en hoorde men van het lant niet meer spreecken.

Dit was dus de reden, waarom deze stucken „den Tonquinder niet aenstonden”; blijkbaar was de beschadiging echter niet

opvallend, want, zooals we zagen, slaagden de Engelschen erin beide stukken aan den Sultan van Banten te verkoopen; ze moeten dus nog wel bruikbaar zijn geweest.

De koning van Tonkin heeft ook de Compagnie meerdere malen om geschut verzocht; bv. in Resolutie 1 Mei 1642: „Wijders alsoo gemelten Coninge boven voorsz gedaene schenckagie heeft herwaerts gesonden 10 taylen swaerte ofte $6\frac{1}{4}$ picol, witte Tonkinse zijde alhier getaxeert op f 300.— het picol, ofte in alles f 1875.— daervoor *twee groote metalen stucken* ende partije boscruyt is versoekende, hoewel de monteering van d'zijde qualijck tot een bas streccen can, soo is om geroerden Coninge eenige contentement te doen, verstaen hem in betaelinge van aengetogen sijde 't accomodeeren met een metale stuck van 866 lb swaar, schietende een cogel van 6 lb ende daernevens 1400 lb boscruyt, daarmede dese rekening dan vereffent blijft. Resolutie 28 April 1656: De besendinge naar Tonquin in de naest-voorgaende sessie vast gestelt, en doenmaals aangemerkt synde, dat den ouden Coninck eenige stukken Canon (wesende eygentlyk 8 of 10), voor syde, verzocht heeft, hebbende syn hoogh. al van over 2 jaren een quantiteit van 200 picols (welcke dies de droogste en dienstigste wesen sal) in voorraet liggen, om aen ons te leveren, soo wert nu in bedencken genomen of men gemelten Coninck met eenige stucken in voegen als gesecht, sal accommodeeren, ofte niet. En ten laesten, na diverse præaleable discoursen, op die materie gehouden, vast gestelt, soo om de benevolentie van dien vorst te capteren, als om dus te beter soo schoonen partie syde in handen te krijgen, syne mayt met ses, ende den Jongen Coninck¹⁾ (aan wiens gunst ons mede seer veel gelegen is) met drie stucken yser canon, tot een goeden prijs evenwel, te gerieven. Alles onder vertrouwen, dewijl de Tonkinders doch van outs self veel geschut, ende wij van haer soo verre gezeten zynde, daarvoor geen swaricheyt te dugten hebben, de heeren onse principalen het te buyten gaen van haer Ed. ordre soo verre niet eyvel nemen sullen”.

Een typisch staaltje van verkeerde kruidenierspolitiek; om de „benevolentie van dien vorst te capteren” had men niet moeten

¹⁾ De jonge koning is de Yuwarāja, de kroonprins-mederegent.

schacheren, maar hem de twee verlangde groote metalen stukken royaalweg als geschenk moeten aanbieden. Bij andere gelegenheden, zooals bij bezendingen naar de Groot-Mogols, bleek de Compagnie wel degelijk begrepen te hebben, dat vorstelijke „schenkagieën” het beste middel zijn om de gunst van Oostersche potentaten te verwerven, maar tegenover den minder machtigen koning van Tonkin meende men, ten onrechte, zonder bezwaar schriel te kunnen handelen, met als gevolg dat de Engelsche „vrunden” deze gelegenheid benutten om met hun twee groote kanonnen „een goede beurt te maken”, hoewel dit, zooals we zagen, ook op een fiasco uitliep. Uit afgaande Patriasche Missives blijkt meermalen dat de Engelschen geschut leverden aan den Sultan van Banten; ook de artilleristen in dienst van den Sultan waren Engelsche (en Deensche) constabels.

Dat men in andere gevallen wel degelijk begreep, dat speciaal geschut door Aziatische vorsten als geschenk zeer op prijs gesteld werd, blijkt o. a. uit de Resolutie van 18 Juli 1651: „Bij haer Ed. in ordinaire vergaderinge overwogen alhier om deses Casteels berm over de 900 soo metale als ysere stucken geschuts syn leggende, ten meerendeels gecomen wegens de verongelukckte als eenigen tyt herwaerts afgeleyde schepen benoodigt syn, soo hebben haer Ed. om verscheidene gewichtige redenen gefondeert op 't voordragen van de heer Joan van Teylingen mede lidt deses Raets, goetgevonden ende geresolveert sestich der voornoemde yseren stucken in de derwaerts 't ordoneren schepen te doen laden om op de heenreyse tot ballast te dienen, ende in Souratte aan de Mooren te venten, waerbij sijn E. van gevoelen bleeff de E. Compagnie boven de vercoop derselve aldaer *grote Eere wegens des Lants Grooten*, als ander voordeelen omtrent hare negotie toe te comen soudent, te meer alsoo 't selve d'E Compagnie ten geenigertyt tot geen prejuditie sal comen te strecken, de wijle mede van d'Engelsche vrunden als andere gelegentheden meer, ten genoegte daer van cunnen versien werden”.

Men vraagt zich dikwijls af, waar al het metaal geschut gebleven is, dat bij het Kasteel in voorraad lag; hierboven zagen we ijzeren stukken ter verkoop verscheppen, een andere Resolutie, van 28 Mei 1642, leert ons dat het metalen geschut als kanonspijs werd verkocht ter plaatse waar men voor koper een goeden

prijs kon maken: „Ende alsoo 't metael op de Custe Coromandel door scharsiteit van Coper veel rendeert hebbende jongst 65 pagoden paliacats de bhaer van 480 lb gegolden, soo is mede verstaan omme aldaar meer capitael te maeken, met de fluyte Kock noch derwaerts te senden vier sware metale stucken in Malacca veroverd, wegende 't samen 25 @ lb, daarvan ons twee tegenwoordig aen landt, met de Gracht over Araccan, en de andere *pr* voorsz. Heemskerk ongetaxeert toegekomen zijn”.

Deze kanonnen behooren bij de 10 ps. metalen stucken in 1641 ongetaxeerd van Malakka te Batavia aangebracht (rapport van 28 November 1641 over de buitgoederen van Malakka).

Het ware practischer geweest dergelijke „sware metale stucken” te bewaren voor eventueele eeregeschenken aan vorsten, waardoor zij indirect heel wat meer voordeel hadden opgeleverd dan de kleine onmiddellijke winst bij verkoop als oud metaal.

Voor ons is deze verkeerde economie speciaal te betreuren, omdat zij ons heeft beroofd van veel „tastbaar” studiemateriaal wat betreft het zware metalen geschut te Batavia.

Het verdwijnen „en masse” van het geschut uit den Compagniestijd heeft echter plaats gehad onder het Engelsche tusschenbestuur van 1811-1816.

Bij de verovering van Java in 1811 werd al het aanwezige oorlogsmaterieel buitverklaard en weggevoerd of publiek verkocht ten bate der Engelsche expeditionnaire land- en zeemacht.

Zoo blijkt bv. uit Thorn, *Memoirs of the conquest of Java*, blz. 29 dat in 1811 het Kasteel van Batavia nog volledig met geschut was gemonteerd ¹⁾, welk geschut bij de teruggave van Java in 1816 verdwenen is; zoo zal het ook wel gegaan zijn met de kanonnen in het fort Diamant te Banten.

De Nederlandsche gevolmachtigden ter conferentie te London in 1820, kregen op hun desbetreffende vraag nul op het request; we lezen hierover in *Bijdragen tot de geschiedenis der onderhandelingen met Engeland betreffende overzeesche bezittingen 1820-1824*, uit nagelaten papieren van den Minister van Staat Elout, blz. 106-107:

¹⁾ In the Castle, and the Arsenal at the Wharf, a number of guns were found, mostly of brass.

„Op de vraag welke regten op grond van het traktaat van 1814 voortvloeiden uit het verschil van den staat der plaatsen enz., op het oogenblik van de teekening dier overeenkomst, met dat waarin zij waren bij de overgave zelve, zoo scheen het begrip van de Britsche Gevolmachtigde dáárop uit te loopen, dat alle onroerende goederen in den staat, waarin zij op den dag der teekening zich bevonden, moesten worden overgegeven, en alle verschil daaromtrent vergoed, maar dat zulks met de roerende goederen, als zijnde kanonnen en andere wapenen, niet het geval was, en dat althans geene verdere vergoeding van het weggevoerde of vermiste konde plaats vinden, dan voor zoo verre bewezen was dat alle dezelve oorspronkelijk Hollandsch eigendom geweest waren.

Dan ook dit punt is maar ter loops behandeld, vooral omdat de gedachte geopperd wierd, of ook de mogelijkheid zou bestaan, om bij het ontwerpen eener conventie een groot gedeelte der voorgaande geldelijke punten tot een geheel te brengen”.

De clause, dat geen vergoeding kon plaatsvinden „dan voorzoover bewezen was dat dezelve oorspronkelijk Hollandsch eigendom geweest waren”, is natuurlijk een dooddoener; in werkelijkheid werd niets hiervan teruggegeven of vergoed.

Evenwel moet men ook rekening houden met het feit, dat de regeling van de monteering van de artillerie van alle kantoren der Compagnie, opgesteld door den G.G. Jacob Mossel in zijn Memorie ter verhandeling van den staat en het belang der Nederlandsche O.I. Compagnie, d.d. 1 Mei 1755, meerdere stukken van groot kaliber als overbodig heeft doen afvoeren, welke stukken naar Batavia zijn verscheept om als ballast in de retourschepen dienst te doen.

Mossel vermeldt dat hij den voorraad geschut en scherp in geheel Indië heeft nagegaan, en waarmede z.i. de verschillende kantoren „’t stellen kunnen”; en ten slotte: „Nadat de gezamenlijke indiasche comptoiren alle behoorlijk voorzien zullen wezen, waartoe van hier een partij ijzer canon, na het hier nevens gemelde, zal overgaan, na rato van een ieders benoedigheid, zal al het overige canon en scherp, na deze hoofdplaats moeten gezonden worden, of wel van Ceylon het ijzer canon direct na Nederland, en ’t metale na herwaarts, intusschen van hier eijsschende hetgeen haar mogte manqueeren”.

Zoo blijkt bv. uit de opgave in deze Memorie aangaande de benoodigde stukken te Malakka, dat de metalen wijdmonger genaamd De Hond, van 40 lb steen, en de zes metalen wijdmongers van 28 lb steen, alle Portugeesche stukken, in 1641 veroverd¹⁾, niet worden vermeld, en dus als overbodig naar Batavia zijn verscheept om t. z. t. als ballast te dienen; deze stukken worden nog vermeld in Js. Cluysenaer's opgave der artillerie volgens de boeken der respectieve Comptoiren, in Bijlage Resolutie d.d. 24 October 1737; zij worden daar, volgens het meermalen voorkomende misverstand, vermeld als schietende 40 en 28 lb ijzer i.p.v. 40 en 28 lb steen.

¹⁾ Zie mijn bijdrage: *De geschiedenis van het Heilig Kanon van Batavia*, in dit Tijdschrift, 1937.

Iets over Sonba'i, het bekende vorstengeslacht op Timor

door

P. MIDDELKOOP.

Ofschoon in de studie van H. J. Grijzen (*Verh. B. G.* deel LIV, 3e stuk) sprake is van vier vorsten, kent men in de Timoreesche verhalen er slechts drie n.l.: Lioelai, Banoenaek, Sonba'i: Van deze drie zijn Banoenaek en Sonba'i naar het Dawan-gebied gekomen, nl. Banoenaek langs de zuid-kust trekkende tot aan de Noelmina-monding, en Sonba'i langs een rivier stroomopwaarts naar het binnenland.

Het is niet doenlijk om in gegevens opgenomen onder primitieven, die geen chronologie kennen, een goed gebaseerde rangschikking van feiten tot stand te brengen. Bovendien hebben historische gebeurtenissen met de daaromheen gewezen verdichting een scheikundige verbinding aangegaan, die samenstellende deelen met elkaar deed versmelten. Zij zijn geheel in elkaar opgegaan. Het is evident, dat een dergelijke verbinding zich niet meer verbreken laat. Wij zullen daartoe ook geen poging wagen. Doel van deze studie is dan ook alleen enkele hoofdlijnen uit de verzamelde gegevens te projecteeren.

Als titel koos ik „Iets over Sonba'i” omdat er vele verhalen over dat geslacht in omloop zijn, waarvan hier slechts is opgenomen, wat mij te oore kwam.

Dit opstel maakt dus geen aanspraak op volledigheid. Behalve een veel grooter aantal van in omloop zijnde verhalen, zou daartoe noodig zijn een opdiepen uit de archieven van het B.B. te Koepang van gegevens aangaande de vonnissen, die over telgen van dit hoofdgengeslacht Sonba'i zijn geveld.

De hier verwerkte gegevens belichten dus dit interessante geslacht alleen van den Timoreeschen kant; de neerslag van den

indruk dezer vorsten in de processen voor het B. B. en de oudste Compagnie's archief-gegevens is niet of nog niet binnen ons bereik gekomen.

De vaste punten in de tijdrekening der Timoreezen zijn:

a) de komst der Portugeezen, en b) de komst der Compagnie!

Van oude Timoreezen hoorde ik, dat vóór de komst der Kaès metan¹⁾ (d.i. zwarte vreemdelingen) geen ijzer op Timor bekend was. IJzer en geweren hebben zij eerst gezien en het gebruik ervan afgekeken van de Portugeezen, zoo vertelde mij een oud dorpshef.

Nu is de vraag of Sonba'i (hoe men tot den op Timor onder Europeanen gebruikelijke uitspraak Sonnebait gekomen is, weet ik niet) vóór of na de Portugeezen gekomen is. Vermoedelijk eerder. Wanneer men aanneemt, dat er verbindingen met Malaka bestaan hebben in den ouden tijd (zie: Leroux, *De Elcano's tocht* enz. Feestb. Bat. Gen., II, blz. 58) en men verder rekening houdt met verhalen van de komst van vreemdelingen overzee, die op de Zuidkust schipbreuk geleden hebben, dan is het wel aannemelijk, dat Sonba'i voor de komst der Portugeezen op Timor landde. Behalve een verhaal van een schipbreuk bij de groote rots „Toen Am” aan de Zuidkust, bij Noenkolo, hoorde ik van den reeds overleden Fettor Neno Nenomètan, dat diens voorvader „Malaka na'in” zou geheeten hebben en van overzee kwam.

Deze losse gegevens wijzen op een invasie, alleen weten we niet zeker van waar en wanneer die plaats vond. Te Noenkolo is een veel voorkomende naam: „Seran” of „Selan” welke door een Ambonneeschen goeroe in verband werd gebracht met „Ceram”.

Deze opmerkingen waren noodig, als voorbereiding op de stelling, dat Sonba'i van buitenaf kwam.

Ofschoon we zouden kunnen volstaan met een verwijzing naar de teksten met bijgevoegde vertalingen, is het wellicht dienstig enkele hoofdlijnen omtrent de Sonba'i hieronder te doen volgen:

¹⁾ Met „Kaès metan” worden dikwijls de Portugeezen aangeduid. Te Oè Pliki vertelde een oud mafèfa mij dit: „Ik moest waken met mijn „le'oe” tegen de: „ani neon saet ma nope neon tes; metan falikas ma moeti olanit” = De oostenwind en de wolken v. zonsondergang, de zwarte „falikas” en witte Belanda's (voor „falikas” zie H. J. GRIJZEN bovengenoemd blz. 31).

1. Berichten omtrent komst en herkomst van Sonba'i.
2. Zijn optreden en invloed.
3. Aanwijzingen die zijn invloed nader verklaren.
4. Sonba'i als halfgod.
5. Slotopmerkingen.

1. Berichten omtrent komst en herkomst van Sonba'i.

De berichten omtrent komst en herkomst van Sonba'i loopten uiteen. De meest historische kern heeft zeker de tekst K, het verhaal van den ouden Koene, wiens voorvader de komst van Sonba'i vanuit Beloe naar de bergen heeft beleefd. Maar daarmee blijft onopgelost de vraag, of en wanneer Sonba'i in Beloe geland is. Het is waarschijnlijk, dat hij van overzee gekomen is. Maar vele oude Timoreezen weten niet vanwaar hij gekomen is; zij gelooven dat hij van den hemel gekomen is.

Daarmee in overeenstemming is het Timoreesche origineel aangeduid met letter A, waarin wordt verteld hoe hij van Oesif Neno, den Hemelheer nederdaalt. Maar, zegt daar de verhaler, aan hem gingen vooraf Neon Saè, hetgeen kan beteekenen de Zonsopgang en Nof Nomène wat vertaald kan worden met: blad nomène.

Er hoeft hier niet in de eerste plaats aan symboliek gedacht te worden, althans de verteller van dit verhaal vatte het als direkte werkelijkheid op.

Hij zelf, Loelat Foedj geheeten, heeft een vrouw uit het geslacht Nomene, waarop hij niet weinig trotsch is. Die vrouw en die trots hooren niet in het rijk der symboliek thuis, maar zijn nuchtere concrete werkelijkheid.

De historische achtergrond van dit verhaal A, lijkt ons gelegen te zijn in een conflict tusschen het geslacht der Nomène's, die oorspronkelijke Timor-bewoners geweest moeten zijn, en Sonba'i.

In een godsgericht, door Nomene voorgesteld, wordt deze tegenover Sonba'i in 't gelijk gesteld. Toch hebben zij zich ook aan Sonba'i onderworpen, maar hoe dat in zijn werk is gegaan vermeldde de oude Loelat niet.

Het merkwaardige in dit stuk is echter een dooreenloopen van twee motieven, nl:

- a) de herkomst van Sonba'i van den Heer des hemels (Oesif Neno),
- b) de komst van Sonba'i van Beloe;

Wat punt b aangaat, hier moet erop gewezen worden, dat de naam Sonba'i steeds genoemd wordt in één adem met Lilai:

Het woord Lilai bestaat uit twee deelen, het eerste Li het tweede Lai. Het woord Li komt voor in de beteekenis van jonge menschen, zoo in de samenstelling *li fetof*, jonge vrouw, *limone*, jonge man. De oudste beteekenis van Lai is waarschijnlijk vorst, het komt over heel Timor en ook op Roti voor:

Lai in het Beloesche.

Rai in het Amrassisch dialect.

Nai in het Timoreesch.

Dai op Roti.

Den pastoor bijv. noemt men, naar ik uit betrouwbare bron vernam, in Z. Beloe *Lai loelik*, dat zou beteekenen: De pemali vorst, of de pemali man (*Loelik* = *noeni* = pemali).

Tegenwoordig gebruikt men *Nai* algemeen ter aanduiding van jongensnamen; *Nai Neno* is een jongen met den naam Neno, *bi Neno* daarentegen een meisje met dien naam.

Het is dus mogelijk den naam Lilai te verklaren als: de jonge vorst.

Echter zijn er andere lezingen die den naam noemen als: Lioelai¹⁾.

Nu is *lio*e jagen of wegjagen, en dan zouden we tot een heel andere beteekenisafleiding moeten komen.

Omtrent Lioelai staat vast, althans voor zoover de gegevens gaan waarover ik beschik, dat hij in het Beloe gebied gebleven is.

Nu zijn er in de gegevens twee stroomingen. Volgens de eene heeft Lioelai aan Sonba'i bevel gegeven het Timoreesche gebied te gaan verkennen.

Volgens de andere zendt de Hemelheer Sonba'i uit met de opdracht Timor (ongezegd wordt daarmee bedoeld het gebied dat onder de bevelsfeer van Sonba'i stond) rond te trekken en van zijn bevindingen den Heer des hemels kond te doen.

De eerste zouden we een historisch gegeven, de tweede een stuk van het mythologisch motief in de Sonba'i verhalen kunnen noemen.

¹⁾ GRIJZEN blz. 20: De vierde stam . . . uit het Waihale'sche vorstenhuis . . . kreeg een zoon . . . met den titel „Lioe rai”. (In verband met hetgeen op blz. 143 wordt opgemerkt over Likoerai, vraag ik mij af of Lioe rai oorspronkelijk niet beteekend zou hebben: vorst of hoofd van den dans).

Overigens is het merkwaardig, dat men in de Timoreesche verhalen niets meer van Lioelai bespeurt.

Bij zijn komst bracht Sonba'i maïs (Timoreesch *pèna*) en rijst, (Timoreesch *anè*) mee.

Over dit feit stemmen alle berichten overeen.

Eigenaardig is dat in deze belangrijke gebeurtenis Lilai onder de Timoreezen geen rol speelt, behalve dan in verhaal B, waar Lilai niet aan Sonba'i maar aan Saoen Tanas en Boloe Toebah opdraagt aan den Heer des hemels eerst vuur en daarna maïs en rijst te vragen. Hierin wijkt dit verhaal van alle andere af.

Overall elders vertelde men mij in de landschappen Molo en Fatoe le'oe ¹⁾, dat Sonba'i aan den Heer des hemels vroeg of vanzelf van hem kreeg: maïs, rijst enz. (acht gewassen). Behalve de tekst K, die wel nauwkeurig de komst verhaalt, maar niet rept van de omstandigheid, dat Sonba'i maïs zou hebben meegebracht. Overigens wordt daar ook niet vermeld of de Timoreezen de maïs reeds kenden vóór de komst van Sonba'i.

2. *Het optreden en de invloed van Sonba'i.*

Uit alle verhalen blijkt ondubbelzinnig, hoe Sonba'i dadelijk optreedt met een buitengewone machtspretentie. Hij gaat aanspraak maken op het door hem verkende gebied, waar hij door huwelijk met een dochter des lands zich vasten voet heeft verworven. Zijn houding tegenover Koene is trouweloos. Toch aarzelt hij niet op te treden, als had hij rechtens aanspraak op het gebied van een ander. Zelfs aarzelt hij daarbij niet een godsgericht te aanvaarden, dat hem in 't ongelijk stelt. En zijn voorgewende rechten zijn ten slotte erkend. Hij eischt, dat hem belastingen in natura gebracht zullen worden: de eerstelingen der veldgewassen.

Een ander verhaalt hoe hij, Sonba'i, hen despotisch regeerde en naar willekeur handelde.

Hij vexeerde hen op niet malsche wijze, liet mannen en vrouwen ombrengen, beschikte naar gelieven over hun bezittingen en verkrachtte het rechtsbesef, hoe vaag dat ook ontwikkeld geweest mag zijn.

¹⁾ In de landschappen Amanatoen — Amanoeban — Annas weet men weinig van Sonba'i.

Het schijnt dat Sonba'i bewust het geloof in de hand gewerkt heeft, dat hij in de gedachten der Timoreezen opmerkte, nl. het geloof dat hij van den Heer des hemels afkomstig was. ¹⁾

Deze onderstelling wordt bevestigd door mededeelingen mij gedaan en in korte aantekeningen door mij in deze gegevens verwerkt, waarin gezegd wordt, dat Sonba'i zich nog tijdens zijn leven vóór het planten offers liet brengen. Hij schijnt den indruk gewekt te hebben alsof hij den Heer des hemels noopte regen te geven. Merkwaardig in dit verband is de reactie van een groep Timoreezen, toen ik uit Handelingen 12 de geschiedenis van Herodes vertelde, waarvan het volk riep: het is een goddelijke stem en waarop een Godsoordeel volgde. Een jonge Timorees die het gevoelen der hoorders weergaf, zeide daarop: Sonba'i deed net als de Heer des hemels, daarom is een oordeel over hem en zijn geslacht gegaan, omdat hij zich met den Heer des hemels gelijk stelde.

De invloedssfeer van Sonba'i heeft zich niet over heel Timor uitgestrekt, van een invloed zijnerzijds in de landschappen Amanoeban Amanatoen en het voormalige Annas was geen sprake.

Verder vertelt men van hem, dat hij aan de hoofden van verschillende fettorschappen hun naam en waardigheid gegeven heeft, d. w. z. zij zouden door hem tot landsgrooten verheven zijn.

Andere berichten doen vermoeden, dat hij met oorspronkelijk Timoreesche waardigheidsbekleeders in aanraking is gekomen en hen erkend heeft, mits zij zich onder zijn hegemonie wilden voegen.

Sonba'i heeft, toen de Kompanie kwam zich langen tijd verzet en ook zijn nazaten hebben die gedragslijn verder doorgevoerd.

In dien strijd heeft hij ondanks herhaalde nederlagen, toch steeds weer het volle vertrouwen van groote Timoreesche bevolkingscomplexen gewonnen.

Er is een verhaal, waarin verteld wordt hoe eens alle Sonba'itellen in een gevecht omkwamen, gedood door de Timoreezen zelf die zijn despotisme niet langer verdragen konden. Alleen een klein kind werd door twee vrouwen in een mat gewikkeld

¹⁾ *Oè ban banoè* is een reduplicatie vorm van *oè banoè banoè* en beteekent „zeer pemali”; deze uitdrukking wordt gebruikt voor het water, waarmee de naaste familie van een overledene besprenkeld worden ter ontwijding. Voor anderen is het doodelijk, naar men op Timor gelooft.

en verborgen gehouden totdat het groot genoeg was om den volke vertoond te worden.

Door dit kind te verbergen zou het Sonba'i geslacht voor ondergang bewaard zijn geworden.

Dit verhaal (zie F met vertaling) legt een duidelijk getuigenis af aangaande den druk die Sonba'i op zijn volk uitoefende. Wie de toestanden kent, weet hoeveel een primitieve inlandsche bevolking van haar hoofden verdraagt. Het feit, dat besloten werd een poging te doen — en het is een gelukte poging geworden — Sonba'i om te brengen wegens het ondragelijke van zijn despotisme, spreekt boekdeelen.

We volstaan hier met den algemeenen naam van Sonba'i, ofschoon we ons bewust zijn, dat hiermede verschillende personen en geslachten aangeduid worden. Dit vindt zijn oorzaak in den aard der Timoreesche mededeelingen, die een familienaam als een collectief „ego” opvatten. Zoo spraken de fettoren van Kaslioe en Noeat taoes ¹⁾ van hun voorvaderen in den eersten persoon als iets van zelf sprekends. Voor hen is dus het voorvaderlijk geslacht en de eigen persoon één collectieve „ikheid”. In denzelfden geest vertelt men van het geslacht Sonba'i als een collectieve hij en dat moet de welwillende lezer zich dus goed realiseeren.

Zeer typisch is het stuk G waaruit blijkt, hoe slim en listig Sonba'i tegenover de Kompanie optrad. Terwijl ik het verhaal opnam, voelde ik hoe mijn zegsman, de fettor van Kaoeniki, verwant aan het Sonba'i geslacht, trotsch was op de soort macht, welke Sonba'i ten toon spreidde. Duidelijk schemerde door zijn verhaal en den toon, die bij elk meerderheidsbewijs van Sonba'i in slimheid, en we zouden zeggen: „occulte macht”, in zijn stem klonk, een zweem van humor en lichte verontwaardiging.

De soort macht, die de Kompanie tegenover die van Sonba'i stelde, kon hij niet waardeeren; dat was immers een overmacht van wapenen. Tusschen de regels schemerde zijn opinie door van: Dat is geen werk!

¹⁾ *Noeat taoes* beteekent: *noeat* — grot, *taoes* — verhinderen.

²⁾ Het is op Timor geen onbekende zaak vorsten als heilig te beschouwen. De radja van Amanatoen toch heet *Banoë naëk*. *Banoë naëk* is evenals Sonba'i van Beloe afkomstig en beheerschte oorspronkelijk geheel Zuid Timor van Annas tot aan de Noilmina monding.

En hij schepte er kennelijk behagen in om met zijn verhaal de omstandigheid te illustreeren, dat de Kompanie in de soort macht welke Sonba'i bezat, niet tegen hem op kon.

Deze stemming blijkt ook heel typisch uit de pantoen, die mij werd verteld in dezelfde streek, waar ik dit verhaal opnam.

Zij luidt:

Temle nin molo, nin ot, haè bnako

Nabnaoek neki hai tibe ataoe lasi

Hit tit lasi he taoe neo sa'

of in het Hollandsch weergegeven:

De geel gevleugelde havik, met slagpennen en grijppooten;

Hij klauwde de bamboekoker, waarin wij al onze kwestie's doen, in zijn vlucht.

Als wij nu een kwestie hebben, waarin moeten wij die doen?

Voor wie deze regelen met haar bedoeling in het duister mochten zweven, verklaar ik die nader:

De geelgevleugelde havik is symboliek, waarin wordt gezinspeeld op de blanken; zij zijn in beeldspraak die havik, met slagpennen, (waarmee zij reeds vele malen gevoelige slagen aan hun slachtoffer toebrachten) en grijppooten. Met die grijppooten heeft hij (een collectief hij voor de blanken) Sonba'i de kwestiekoker, de onmisbare, meegenomen in de vlucht. *Nabnaoek* is de 3de persoon der stam *bnako*, die met het Maleische *sambar* weergegeven wordt, en letterlijk slaat op het toeschietend klauwen van den roofvogel, die zoo zijn prooi meevoert in de lucht.

De laatste zin is nu natuurlijk reeds duidelijk.

Wat moeten nu wij arme Timoreezen beginnen? De havik vliegt veel te hoog om in onze kwestie's in te komen. Zij missen hun groote kwestie-koker, waar ze alles in konden doen!

Toen wij deze uitingen der Timoreezen neerschreven, hebben wij twee gevoelsreeksen gespeurd, die zich hier doen vermoeden nl. 1, de heldenvereering: Sonba'i was de Timoreesche held; hij kwam onophoudelijk in verzet tegen de Kompanie; hij wekte telkens de hoop en de wensch bij hen om den blanken de baas te worden. En nu houden zij hem hoog en blijven hem rechtvaardigen, ondanks al zijn nederlagen, want Sonba'i is niet op eigen terrein overwonnen, niet in slimheid en occulte macht.

Daarin hebben de blanken zich niet zijn meerderen getoond. Hun meerderheid is die van roofvogelaar.

Ten tweede: Een onbevredigd zoeken naar vertrouwen in iemand, die voor hen een kwestie-koker kan zijn. Die deze kwesties oplost in hun geest. Ondanks alles, ondanks zijn fouten en vexatie's hebben groote groepen Timoreezen vertrouwen gekoesterd, ja zelfs geloofd in Sonba'i, als heerscher en rechter. Dit geldt vooral de streek van Kaoeniki en omgeving.

We eindigen de behandeling van punt 2, aangezien we hier de overgang reeds hebben naar het volgende.

3. *Aanwijzingen, die zijn invloed verklaren.*

In tekst K verhaalt de oude Koene van een soort gedaante-verwisseling, door welke Sonba'i diepen indruk maakte. Ofschoon dit, evenals andere verhalen, die gewagen van een offer van de zuster van Sonba'i, waaruit de maïs voortkwam, behoort tot een zekere mythische stileering van een oorspronkelijk verwonderingsmotief, beluisteren wij toch in de oude verhalen iets van den mirakuleuzen indruk, dien de eerste komst van Sonba'i gemaakt heeft.

Zijn plotselinge verschijnen voor hen, de berg-Timoreezen, die geen scheepvaart kenden, heeft zeker een diepen indruk gemaakt.

En dan nog iets, wat zeer de aandacht verdient.

Het schemert nl. door de verhalen omtrent de Sonba'i's heen, dat zij of althans sommigen hunner wat men zou kunnen noemen occulte-kracht-menschen waren.

Dit moge nader geïllustreerd worden:

Een zekere Baoe Sonba'i plukte eens, toen zich een kwestie voordeed tusschen hem en het duo Kono-Oimatan, twee mangga's van een boom, „bi Bataib”, welke groeit aan een plaats Batab genaamd, en zeide aan zijn dienaar, die de vruchten aan beide hoofden Kono Oimatan ging brengen, aldus:

Mijn mangga bevindt zich in je rechter en die van Kono Oimatan in je linker hand.

Indien mijn hart kapot is jegens die beiden, de mangga in je rechter hand zal rot zijn, wanneer je bij hen aankomt, is echter hun hart boos jegens mij, dan zal de vrucht in je linker, die van Kono Oimatan, rot zijn.

Toen de boodschapper bij die beiden aankwam, was de vrucht in zijn linkerhand stinkend en door wormen verteerd, aldus luidt dit Timoreesche verhaal.

Telkens hoort men overigens in de verhalen omtrent Sonba'i, dat hij macht had zich in een slang te veranderen.

Zoo slaagde hij erin (zie gegeven G. en vertaling) om door een blaasroer te kruipen, maar dat konden de heeren van het blanke ras hem niet nadoen.

Daarom kon hij ook een Timoreesche fakkel kneden en brandend in zijn mond houden tot die daarin geheel opgebrand was. Dat deden de blanken hem niet na. (Men zie verder het zoo even genoemde gegeven met vertaling, omtrent het occulte kunnen van Sonba'i).

Voorts blijkt uit de bron van gegevens gemerkt I, die ik bij den Mafefa Noenbena, Lioel Sanam, vond, hoe de daarin genoemde bi Neon Sonba'i een schijnbaar met psychische krachten toegeruste vrouw was. (De verhalen dienaangaande doen denken aan het door Dr. F. Beerends in het Weekblad voor Christendom en Cultuur Jrg. 1926 meegedeelde over een Roemeensch meisje).

Van Bi Soèb (Neno Sonba'i), steeds kortweg Bi Neno genoemd, is een diepe indruk bij vele Timoreesche mannen der oudere generaties achtergebleven.

In haar nabijheid werden sirihmandjes door een onzichtbare hand opgenomen en verplaatst van den een naar den ander ter aanbieding van sirih pinang.

Zij veranderde van gedaante, nu eens werd zij van een oude een jonge vrouw, of soms in drie tempo's, eerst oude vrouw, zich veranderende in een slang, die vervolgens in een jonge vrouw zich metamorphoseerde.

Zij kon zich laten verbranden in een groote hoop hout en bleef nochtans in de gedaante van een groote slang ongedeerd. Daarna ontpopte zich uit die slang in den aschhoop opnieuw dezelfde vrouw, die zij vroeger was.

Er was eens een langdurige droogte; met wichelen zochten de Timoreezen in de landstreek Noenbena-Kaslioe naar de oorzaak van die ramp. De gevonden teekenen duiden op Bi Soèb Neno. Wat moeten wij doen? vroegen zij haar.

Zij beval varkens en karbouwen te offeren. Zij handelden volgens haar aanwijzing en er kwam regen.

Behalve allerlei wonderbaarlijks, dat in de vertaling van het stuk I aangetroffen wordt, valt daar de aandacht op het feit der geschilderde natuurverschijnselen, die zich voordeden, toen het lijk van bi Neno ten grave gedragen was.

Nauwelijks had men het lijk in de groeve nedergelaten of een sterke wind verhief zich, die boomen deed breken en huizen omstorten.

De schrik, dien deze verschijnselen te weeg brachten, deed de aanwezige Timoreezen besluiten het lijk op te trekken uit de groeve, gedachtig aan het bevel van bi Neno om haar na haar dood niet te begraven. Aldus geschiedde, en tot op den huidigen dag is dit lijk boven aarde blijven staan, naar mijn zegsman Lioel Sanam beweert ¹⁾.

Bij den inhoud van dit gegeven sluiten zich direkt aan de bijzonderheden in het stuk aangeduid met letter J.

Daar toch is de beweging, die in 1926 in het dorp Si'oef, fetorschap Noenbena, ontstond, alleen verstaanbaar tegen den achtergrond van het historisch gebaseerde voorafgaande stuk.

Toen nl. bi Neno deze aarde verliet, met het bevel haar niet te begraven, moet zij eraan toegevoegd hebben, dat zij over twee maal acht jaar zou terugkeeren uit het doodenrijk.

Welnu, de daar genoemde vrouw gaf zich uit voor de teruggekeerde bi Neno. Door die bewering wekte zij dadelijk geloof bij de Timoreezen aangaande de mogelijkheid van haarverschijning.

Op deze wijze gelukte het haar een groote groep Timoreezen om zich heen te verzamelen, die met offers van dieren en waardebzittingen hun geloof aan haar terugkeer uit het doodenrijk staafden.

De kern der argumenteering die ten grondslag ligt aan de hier kort samengevatte gegevens is dit: een eigenaardige, occulte kracht moet aan verschillende Sonba'i-telgen eigen zijn geweest. Dit heeft begrijpelijkerwijs een diepen indruk op de Timoreezen gemaakt. Gevoegd bij het feit, dat de herkomst van Sonba'i den Timoreezen een geheim was, zien wij hier de twee bronnen, waaraan de buitengewone invloed der Sonba'i op Timor ontsprong.

¹⁾ Hij bood mij aan met hem naar „Nai Kaik” te gaan om mij het intact gebleven geraamte van Bi Neno te toonen.

4. *Sonba'i als halfgod.*

We mogen hier vooral in de eerste plaats niet vergeten, dat Sonba'i een collectieve „hij" is. Wat voor ons persoonlijk en daarvan onderscheiden onpersoonlijk is, vloeit voor Timoreezen ondefinieerbaar in elkander over. Zoo zijn er op Timor voor zoover mij bekend drie heilige plaatsen, waar offers aan Sonba'i gebracht en smeekbeden tot hem gericht worden, nl.: Kaoeniki (Oè Poela) zie G.

Nai Kaki (zie I en J),

Noilmoeti (zie F).

Er is dicht bij Koepang ook een Oè Poela; Oè Poela beteekent water (dat) opborrelt! Daar is ook een offer plaats geweest, en wat de Heer Doxie in de *Mededeelingen* 1927, 3de stuk: *Godsdienstig en zedelijk leven op Timor* blz. 239 schrijft, slaat op die bron. Er zit een Sonba'i-episode mee verweven, waarvan mij echter geen omstandige bijzonderheden ten dienste staan. Die bron wordt ook Oè Poela genoemd.

In gewone omstandigheden heeft elk der genoemde heiligdommen, waar Sonba'i wordt aangeropen, een eigen plaatselijke kleur. D.w.z. alleen de stammen uit de streek, waarin het respectievelijke heiligdom ligt, begeven zich daarheen om hun wenschen en zorgen met offers aan Sonba'i kenbaar te maken.

Maar bij groote gebeurtenissen ziet men soms dit plaatselijk karakter verbroken en veel wijder grenzen getrokken om Timoreesche groepen van bevolking. Hierover straks nog nader.

Nu is het op Timor gewoonte dat de geesten der gestorven voorouders worden aangeropen. Het merkwaardige is, er zijterloops even op gewezen, dat *nitoe* = lijk en tevens *nitoe* = geest is.

Men roept dus de, haast zou ik zeggen, voortlevende lijken, die de macht van den dood ¹vertegenwoordigen, aan. Iedere familie heeft daarin haar eigen traditie.

Sonba'i echter neemt een heel bijzondere plaats in, hetgeen zich wel laat verwachten, gezien de buitengewone positie, die hij in het denken en voelen van groote groepen van Timoreezen ook tijdens zijn leven innam. Immers toen noemde men hem reeds *Neno anan* = hemelzoon.

Zoo werd bijv. in het hongersnoodjaar 1927, toen een groote muizenplaag den oogst verwoestte, te Kaoeniki een groote algemeene offerdienst gehouden, om tot Sonba'i om hulp en uitredding

te roepen. En toen zijn vele Timoreezen uit het gebied van Noenbèna en andere deelen van Molo, die anders naar Nai Kaik plegen te gaan, ook naar Kaoeniki getrokken. Waarschijnlijk vormde het geloof, dat de plaag van den kant van Baoekwien, Bioba, Lelogama via Kaoeniki zich over heel Timor uitbreidde, aanleiding tot dit verschijnsel.

In het ziektejaar 1919 hadden aan alle drie de genoemde plaatsen groote offerplechtigheden plaats om de hulp van Sonba'i in te roepen.

Dit ligt geheel in de lijn van den titel, waarmee Sonba'i werd aangesproken van oudsher nl.: Hemelzoon.

Zijn geslachtslijst is niet van deze aarde. Hij daalde van den hemel neer.

We laten hier de bespreking der mogelijkheid, die deze kant van de reflex, welke Sonba'i in de Timoreezen heeft gewekt, biedt voor Evangelieprediking, terzijde.

Maar wel is het noodzakelijk er op te wijzen, hoe deze titel van Hemelzoon een samensmelting vormt van de verheerlijking, van de Timoreesche heldenvereering voor Sonba'i tijdens het optreden zijner telgen in dit leven, en het geloof in de macht der voortlevende *Sonba'i-nitoe*, wier toorn zij vreezen en op wier hulp zij hopen.

Op de plaats waar het gebeente van Bi Neno nog boven de aarde staat, niet aangetast door het verderf, zooals de Timoreezen zeggen, komen nog elk jaar in stilte Timoreezen hun offers brengen.

Evenzoo daar waar het niet-begraven gebeente van Baoe Sonba'i in de omgeving van Noilmoeti in een oud huisje schijnbaar vergeten staat, komen steeds Atoni's om door offers met aanroeping van zijn naam heul te zoeken bij zijn verborgen kracht en afwending van zijn toorn.

Te Kaoeniki is het een rots door Sonba'i aangewezen als het middelpunt (letterl. navel) van Timor, waar de offerplechtigheden plaats hebben.

Eenige malen heb ik te Toboe persoonlijk een oude vrouw ontmoet, ook een bi Neno, een echte Sonba'i telg; zij had een scherp profiel. Timoreesch wilde zij met mij niet spreken; met de Hollanders spreken de landsgrooten Maleisch. Helaas werd het Maleisch, dat zij sprak met een heel slecht accent uitgesproken.

Ofschoon zij als een aan lager wal geraakte vorstentelg leven

moest, had zij iets waardigs en gebiedends in haar optreden. Eén motief keerde telkens in haar moeilijk gevoerde gesprekken terug: De dagelijks gevoelde smaad harer vernedering.

Toch, toen zij stierf in 1928 werd zij met groot eerbetoon begraven, en ook zij wordt nu gevreesd als een *nitoe* (lijk-geest), voor wie toen een groot offermaal in voorbereiding was.

In het algemeen zou men kunnen zeggen, dat Sonba'i als halfgod in macht boven de gewone geesten uitsteekt, hetgeen begrijpelijk is gezien zijn vroegere uitzonderlijke aardsche positie, maar meer nog heeft hij als wonder-macht figuur verwachtingen omtrent ongekende mogelijkheden gewekt en blijven er dien-aangaande onopgeklearde verlangens sluimeren, die slechts zelden naar buiten bemerkbaar worden.

5. Slotopmerkingen.

Het zou wellicht de moeite waard zijn om te trachten uit de oude Hollandsche archiefstukken en uit de archieven in Koepang gegevens te verzamelen omtrent de aanraking, die het Sonba'i geslacht met de Compagnie (later het Gouvernement) heeft gehad.

Een zeer duidelijke trek in de vereering van Sonba'i als halfgod is de vrees voor zijn toorn. Voorts is een moeilijk moment, dat zich een antithetische houding tegenover de Compagnie daarin duidelijk afteekent; in de streek van Kaoeniki werkt dit motief nog door.

De occulte macht van de Sonba'i ten kwade blijft eveneens een moeilijk punt. Ongeveer drie jaar geleden begaf een vrouw van een Sonba'i telg zich tegen diens bevel in naar buiten. Haar gade had haar verboden dit te doen, aangezien de pemali voorschriften van dezen Sonba'i niet gedoogen, dat zijn vrouw zich buitenshuis begeeft. Daar zij zich toch buitenshuis begaf, vervloekte hij haar. Na een poos werd zij ziek; toen kwam hij kijken en zeide alleen maar: „Het rickt hier naar lijken!” Vervolgens ging hij heen om eerst terug te keeren toen zij begraven moest worden.

Het is een merkwaardig motief — de geschiedenis van dit geslacht van vreemden oorsprong — dat zich afteekent tegen den achtergrond van het Timoreesche volksleven, en het schijnt wel de moeite waard om den inhoud der verhalen, waarin we het vinden, nader te beschouwen. Daartoe moge verwezen worden naar de vertaling der origineelen.

A. Loelat Foei.

Sonba'i sanoe na'ko Oeis Neno nok Neno saè, ma Nof Nomene; Nof Nomene poi na'ko mè ka tahin. Lilai, Sonba'i, Oimatan, Oeis Kono namoein; Sonba'i saoen nèman te pah mèto i Lilai tèk Oeis Kono: Fai Bèlèk, ma Oimatan Ioef Bèlèk.

Nèm ante pah nèten i, mes Lilai nabala. Beloe. Foen in leloe sin nak:

Ho Oimatan, ho Oeis Kono, him naoe nai, kalau hi mit bale alèkot, sono kaeo nèm, mnahat alèkot sono kaeo nèm.

Neman te i sonoe anfan petoen nok apapa'oe; sote oèl noine. Petoen nok papa'oe sonoe bi Beloe. Naskèk petoen moni nok le papa'oe moni, baba'oe oeme nane; naoete lè fatoe, oèl natoein.

Naskek le Lilai nit le petoen nok le papa'oe, oèl moni èsan, nifoe nanail baba'oe oemè. Naskèk nak:

Aoe tataf Oeis Kono nit bale alekot es in sonoe kaeo nem.

Neman te Oeis Kono, Nof tokon bi noeaf, toko bi Kletoe.

Sonba'i namoeni; namoein neman bi le noeaf; naboeab bi le noeaf toen, nok Nof maktanoë, nasikan pah (madjanit), nak:

Pah in toean es ho ka?

Sonba'i nataè nak:

Pah in toean es aoe.

Nof nak: Hè tèb pah in toean es Ho?

Nalali onnane in naoeab an ten nak:

Kalau ho mak, aoe ka pah in toean, lof ka tit fa sa!!

Nof nak: Kalau teb pah in toean kaeo, lof tasi ansaè; kalau ka toean kaeo, tasi ka nem.

Naskek tasi nem: tasi Nof; nèm saè neo anpoepoe toenan; ansaè, kaeona es fotin bi tasi nem lami nasanoet Sonba'i.

Naskek Sonba'i naoeab nak:

Kalau aoe pah in toean kaeo, lof oèl tasi anfani.

Naskek oèl tasi nabal.

Nof nok Oeis Kono tok, oè tasi anfani pah hèn meot.

Kanan Oeis Kono fe kan poi, kanan Beloes.

Noean le Sonba'i oemle, nai Sonba'i moè kanlekof neki poepoet, taoe as-anef, nasfoe bifel tom in tais. Naskek topoe natam, anpal koenoe. Nalail Oeis Kono nok nai Nof moè oeme noea Oeis Kono kanan poi.

Oeme le i tak: Sonaf Oeis Kono.

Haim fè pèna ane neo Nomene, naskek Sonba'i kan loim; in loim hen fe anè pèna neo Sonba'i, foen in nak:

Sonba'i es moè anè pèna. Nomene ho bi me, ho ka moe'if anè pèna. Sonba'i nak anten.

Ho ka mit ane pena. Aoe toko bi i, aoe anlèk anè pèna andjali. Sonba'i anlaoel (an-otè) Oeis Kono nok Oimatan es in anpal asènè nok le oeèle.

Nalail in anpal lè soelat, ka mihin neo kanan sà.

Sonba'i neki asènè sin seo, oeèle timaoe.

Kaisle tak anin in fè soelat, oeèle hèn tioet ninik nok haoemene.

In nà plenat piloe nok sobaloe.

Hèn teoen pilbe naleok, sobaloe naleok.

Toboe, Mei 1924. Verhaler: Loelat Foei.

Vertaling.

Sonba'i daalde neer van den Hemelheer met Neno saè en Nof Nomene. Waar Nof Nomene vandaan kwam weten we niet.

Lilai, Sonba'i, Oimatan en Oeis Kono kwamen later. Sonba'i daalde neer en kwam aan in dit Droge land (Pah meto). Lilai noemde Oeis Kono met den naam Fai Bèlèk en Oimatan met den naam Ioef Bèlèk.

Sonba'i kwam in dit bergland, maar Lilai bleef achter ¹⁾

Toen beval hij Kono en Oimatan en zeide: Ga jullie nu en als gij iets goeds ziet, zend het mij hierheen.

Toen Sonba'i dan hier kwam zond hij de bamboe met een kleinbladig kruidgewas ²⁾. In de bamboe deed hij water. De bamboe klapper en het kruidgewas zond hij naar Beloe. Plotseling (onderweg) begon de bamboe en het kruidgewas bij een groote rots te leven groot en omvangrijk als een huis. De bamboe stootte een gat in de rots. Toen spoot er water uit de rots door de bamboe.

Ineens zag Lilai de bamboe en het kruidgewas die daar leefden, en het water dat er uitspoot en een groot meer, dat er was, zoo groot wel als een huis. Toen zeide hij eensklaps:

Mijn broeders Heer Kono en Nof zagen iets goeds en hebben het mij gezonden.

¹⁾ Bleef achter in Beloe! ²⁾ Papo'è.

Toen kwam hij (Sonba'i) bij het gebied van Kono en trof Nof Nomene, die zat op een berg, hij zat op den berg Kletoe. Sonba'i dan kwam na Nof Nomene op den berg. Zij kwamen samen op den bergtop en toen twistte Sonba'i met Nof; zij gingen heftig tegen elkander te keer.

Ben jij soms heer van den grond? zei Nof. En Sonba'i antwoordde: Heer van den grond ben ik! Daarop hernam Nof:

Hè, hè! ben je waarlijk heer van dit land?

Vervolgens sprak Nomeni weder en zeide:

Indien jij beweert, dat ik niet heer van dit land ben, er zal niets van over blijven!

En Nof Nomene vervolgde:

Indien ik waarlijk heer van den grond ben, de zee zal wassen; en zoo niet de zee zal niet opkomen.

Plotseling kwam de zee op. De zee van Nof steeg tot de toppen van de eucalyptus boomen; een zeker dier in zee kwam ook op; en likte Sonba'i op, haalde hem naar beneden (danste in zee)¹⁾.

Eensklaps sprak Sonba'i:

Indien ik heer van den grond ben, dan zal het zee water terugkeeren. En schrik nu! daar bleef het zeewater staan.

Daarop bleven Nof Nomene en Heer Kono daar gevestigd, en het zeewater keerde terug.

Te dien dage was er nog geen naam van het Kono gebied, het droeg den naam van het gebied Beloe.

Er wordt verteld, dat het huis van Sonba'i, Sonba'i zelf, verkeerde dingen deed, met een blaasroer; daar deed hij een pijltje in en blies het in de sarong van een vrouw.

Opeens leidde hij haar bij de hand, bracht haar naar binnen en hij nam haar.

Daarna maakten Kono en Nof twee huizen apart, en kwam de naam Oeis Kono te voorschijn.

Die huizen noemen we: Het paleis van Oeis Kono. Wij nu brachten mais en rijst aan Nomene, en eensklaps wilde Sonba'i dat niet, want zeide hij: Sonba'i heeft maïs en rijst geschapen.

¹⁾ Mijn zegsman zeide: *foti bi tasi*; te Koepang is een plaats in zee: *ika foti* geheeten; mogelijk is er verband tusschen dit gebeuren en dien plaatsnaam.

Waar blijf jij Nomene, jij hebt geen maïs en rijst.

En weer sprak Sonba'i.

Jij zag geen rijst en maïs. Toen ik mij hier nederzette, zijn maïs en rijst geworden!

Toen versloeg Sonba'i Kono en Oimatan, en zoo komt het, dat hij gongs en scepter zich verwierf. Daarna kreeg hij een boek, wij weten niet, hoe het heet.

Sonba'i nam de negen gongs en de scepter Timaoe.

De vreemdelingen zeggen, de wind gaf boek en scepter opdat hij sandelhout en bijenwas zou bewaken.

De vreemdelingen zeggen:

Hij voert bevel over hoofddoek en kielen (baadjes), opdat zij goede hoofddoeken en goede baadjes weven.

B. Lais noe'an na'ko pah in moelai.

Oen oenoe nan Oeis Neno leloe sin Oesif fanoe neman bi pah pinan i anaët kanan.

1 Lilai.

2 Sonba'i

3 Oeis Noeban

4 Nai Lasi

5 Nai Benoe

6 Nai Fo'an

7 Nai Boloe Toebah

8 Nai Saoen Tanas.

hitoe idje
abaoet oke.

Oesif fanoe idje nēman tē pah pinan, oen oenoe nan sin anmepoe lèlèn. Mepoe nalali lèlèn, neoe sin hē notoen nek saän foen kan moe'i fa ai. Mes Lilai leol Nai Saoen Tanas, nok Boloe Toebah, nak on i. Anen! Noea kim naoe moi Oeis Neno hem toit kit ai. Lali onnan Saoen Tanas nok Boloe Toebah naoe ben, noentè Oeis Neno onnan noea sin nakam: Kweh toeahaim otè milali lelen mes atmoè on me, poe'at lat latoe me. Oeis Neno nakam oh ai es nane meki! Oken noea sin noe nait lè aifla'è. Nait onan, ai not sin noekoen lali te sin nak Oeis Neno nakam: Kweh toea ai nasaoue, in ansaoue hit noekoek. A nalali onnan, sin nait tani hen foetoe sin, foetoe onnane tani poetoen ma natfèk. A mès noea sin nak Oeis Neno nakam: kweh toea in ansaoue tani -msa, tani natfèklèn. Lali te sin amoen teni

neoe beti, nail nit beti nabola onnan sin nak Oeis Neno nakam: kweh toea in ansaœ aoe beti lèn eti mail aoe beti nabolalèn.

Lali onnane Oeis Neno nait le ninik notoen ma fè sin. Sin simo nalali ai onnan noea sin sanoe lèn. Nèman tè Lilai ès mè, Lilai leoel sin hè notoen lèlè. Notoen nalali lèlè mès kan moe'i fa pèn fini aèn fini hèn sèn. Es Lilai leoel sin naœ toti teni pèn fini aèn fini bi Oeis Neno. Sin noentè onnan sin antoit Oeis Neno nakam: Toea, fafi monè naèl nak he fafi haoet. Lali onnane Oeis Neno nait fè sin atoni i nakan nok lè inœ sala nahenoen pika nanaèl ès, mès inœ ka nabola in. Neoen oenœ noea sin namtaœ a Oeis Neno fen teni sin mak anè nok sis fafi. Lali tè noea sin nahan lèn. Nahan nalali onnane, Oeis Neno nanaät sin saäf mèse bi sin noekoen ma leoel sin nakam: nälèk lèko am naœ nai moè hèm sèn hi lèlè. Noea sin sanoen onnan nafini lè pèn fini, aèn fini lè Oeis Neno fè sin. Natèt naidjan onnan mandjail bifel mèse hoemne leok le'oef. Lali onnan Saoen Tanas nok Boloe Toebah nok le bifel idjè ma naœ nalile bi Lilai. Sin noentè onan Lilai toti sin! Oeis Neno fè ki pèn fini aèn fini ès mè? A mès noea sin nakam: toea Oeis Neno fè kit balè mèse, ès leoel sanoen hai im am tè pinan idje oefin anè lèn. Lali onnan a in andjali neoe bifel i. Lali onnan Lilai nakam noea ki naœ am teni he toit kit pèn fini aèn fini. Noea sin naœ bèn, sin noentè onnan Oeis Neno nakam hi im am moè sa anteni; noea sin nataè nakam: Toea babi monè naèl nakam hè babi haoet. Oeis Neno nakam: aœ fè ki nanè sa'an ès nan, noea sin nakam: toea hai mifini nane lèn in natèt naidjan a in anmo'è neoe bifel. Lali Oeis Neno nakam: am naœ nai ma ammoè djahèk mokan Nalali am sanlah, noea sin sanoen onnan natonan Lilai ma Lilai nan saœ lè bifel nan. Nanaœ nahoni nan ana bifel mèse; nahoin nalali Lilai, leoel sin nakam naœ toti mteni kit aèn fini pèn fini. Noea sin noe onnan Oeis Neno nakam. Mœ am lolo lè ana nane lali natnè in na', a in aœn amtèt klati klati hè kikoœ neoe hi lèlè. Neno hitœ na him naœ am kiso. Noea sin fani onnan natonan Lilai. Natonan nalali onnan sin lolo lè ana nan. Lali tè sin natnè na' neoe fanè matè mèse, a in aœn tèt klati klati nalali ankikoœ neoe lèlè nanan. Tè neno hitœ onnan, sin naœ kiso pèna anè monilèn nok lè loeèl hoema

hoema moni èsan. Lali onnan Oesif fanoe idjè batin lè pèn fini aèn fini ma naoe tè lè pah pah, koean koean, sampai poi i.

Kaslloe, 1 Mei 1924.

Het verhaal van het begin der aarde¹⁾.

In heel vroeger tijd beval de Heer des hemels acht vorsten te komen naar deze aarde; deze grooten heeten:

Lilai.

Sonba'i

Oeis Noeban

Nai Lasi

Nai Benoe

Nai Fo'an

Nai Boloe Toebah

Nai Saoen Tanas.

Deze zeven zijn de kleinen (de jongeren).

Deze acht vorsten kwamen heel vroeger op deze aarde en zij legden tuinen aan. Welnu waarmee zouden zij hunne tuinen branden? Want er was geen vuur. Maar Lilai beval Nai Saoen Tanas en Boloe Toebah, en zeide aldus:

Kinderen! Ga gij beiden naar den Heer des hemels en vraag vuur voor ons.

Daarna gingen Saoen Tanas en Boloe Toebah; toen zij dan bij den Heer des hemels aankwamen zeiden zij:

Och heden, Heer! Wij hebben onze tuinen gekapt, maar wat moeten wij beginnen; het is me een wildernis van je welste!

¹⁾ Aan dit verhaal ontbreekt op enkele punten logische samenhang. We wijzen even op het aan het slot voorkomende belangrijke moment. De Heer des hemels geeft iets (een ongenoemd iets) mee, waaruit op aarde een vrouw ontstaat. Zij wordt de vrouw van Lilai en krijgt een kind. Dit kind nu wordt geofferd en van zijn vleesch en bloed komt dan maïs en rijst op.

Dit is de eenige variant op het overigens ook te Kaslloe wel vertelde en overal elders gangbare refrein in het Timoreesche loflied op Sonba'i, nl. dit: Sonba'i heeft ons maïs, rijst, pisang enz. gebracht. Dit laatste meestal met de toevoeging, dat hij zijn zuster daartoe geslacht heeft.

Dit verhaal, hetwelk Lilai voorstelt als degeen die de maïs onder de vorsten verdeelt, is het eenige met een dergelijke lezing dat mij gedurende mijn werkzaamheid op Timor ter oore kwam.

Vgl. De Atjèhsche *Hikajat Asaj padé*, (diss. VAN WAARDENBURG, 1936) 2e verhaal, waar de rijst ontstaat uit de gezaaide stukjes waarin het lichaam van Adams Zoon is gehakt.

Daarop hernam de Heer des hemels en zeide:

O daar is vuur, neem het maar mee!

Zij namen dan vuurspranken, maar nadat zij het opgenomen hadden brandde het vuur hun de handen, waarop zij tot den Heer des hemels riepen:

Lieve help, Heer, het vuur bijt ons in de handen.

Toen namen zij touw en wilden het vuur binden; nadat zij het gebonden hadden brandde het touw door en brak.

Daarop zeiden zij tot den Heer des hemels:

Och help, Heer! het vuur beet ook het touw, en het touw is stuk.

Toen wikkelden zij het in een selimoet (weefsel) maar weldra zagen zij, dat er in de selimoet een gat kwam, waarop zij den Heer des hemels zeiden:

O wee, Heer! het vuur beet in mijn selimoet, zie eens aan, er is een gat in.

Toen nam de Heer des hemels een stuk was stak dat aan en gaf het hun.

Nadat zij alzoo het vuur ontvangen hadden daalden zij beiden af. Niet zoodra waren zij bij Lilai aangekomen, of hij beval hun tuinen te branden.

Nadat zij nu de tuinen gebrand hadden, waren er geen maïs zaailingen, of rijst zaailingen opdat zij planten konden.

Daarop beval Lilai hen weer te gaan tot den Heer des hemels om Hem zaailingen te vragen.

Aangekomen bij den Heer des hemels vroegen zij hem en zeiden:

Heer, naar men zegt wil het groote zwijn een fok-varken zijn.

Daarna nam de Heer des hemels dezen man zijn hoofd, en een bord vol moeti sala (een oud soort bloedkraal ¹⁾) maar die kralen waren zonder gat. Eerst waren zij bang, dat de Hemelheer hun weer rijst en varkensvleesch zou geven.

Daarna kookten zij; (waarschijnlijk bedoelt de verteller, dat de kralen zonder gaatje gekookt werden) toen zij gekookt hadden, gaf de Hemelheer hen iets vast te houden in hun handen en beval hun zeggende:

Houdt goed vast hoor, ga heen, en aankomende plant het in Uw tuin. Zij gingen dan getweeën en zaaiden de plant-maïs en plant-rijst, die de Hemelheer hun gegeven had.

¹⁾ Zie ROUFFAER, *Bijdr. Kon. Inst.*, 50 (1899), p. 409 vv.

Zij staken die in den grond en het werd een vrouw zeerschoon van gedaante.

Daarna gingen Saoen Tanas en Boloe Toebah en deze vrouw zich vertoonen aan Lilai. Toen zij dan aangekomen waren, vroeg Lilai hun :

De Hemelheer gaf U plant-maïs en plant-rijst; waar is die?

Maar zij beiden zeiden:

Heer! de Hemelheer gaf ons een „iets” dan beval hij ons af te dalen; wij kwamen op dit ondermaansche aan toen heb ik de rijst geplant. Daarna werd het een vrouw.

Toen zeide Lilai:

Ga gij beiden wederom en vraag ons den Hemelheer plant-maïs en plant-rijst.

Zij gingen beiden; toen zij aangekomen waren, zeide de Heer des hemels: Wat komt gij nu weer doen?

En zij beiden antwoordden:

Heer, het groot zwijn wordt gezegd een fokzwijn te zijn.

Toen zeide de Hemelheer:

Wat gaf ik U daar? en zij getweeën zeiden:

Wij hebben het geplant, toen het in den grond stak werd het een vrouw.

Daarna zeide de Hemelheer:

Ga heen en maak gemeenschap met haar.

Zij getweeën daalden af en gaven het Lilai te kennen. Toen trouwde Lilai die vrouw. Na geruimen tijd baarde die vrouw een dochtertje.

Toen zij gebaard had, beval Lilai hun en zeide:

Ga en vraag ons weer plant-maïs en plant-rijst.

Zij getweeën kwamen aan en toen zeide de Hemelheer:

Aankomende moet gij het kind slachten, daarna zijn bloed opvangen, zijn lichaam in kleine stukjes snijden, opdat gij het op den tuin uitstrooit. Na zeven dagen zult gij gaan zien.

Zij beiden keerden terug en gaven het Lilai te kennen.

Op den zevenden dag gingen zij kijken; de maïs en de rijst leefden en allerlei gewassen leefden er ook.

Daarna verdeelden deze acht vorsten de plant-maïs en de plant-rijst en (die plant-maïs, en plant-rijst) ging uit naar alle landen en dorpen.

C.

Sonba'i kan moeif mnahat, antot Oeis Neno nak : Oesif Neno apinat aklahat mnahate kan moe'if. Oeis Neno leloe : lolo ho fetof. Sonba'i in lolo ; in lolo in fetof onnane, tet aknoet aknoete in kikoe, (kifoe) in poi pena anpoi-poeah anpoi oeki, tefoe, lo noeif djail haoe mene. Lolen djail oni. Oeis Neno in moè atoni mese, fai nane Oeis Neno in moè in fel na'ko bnapan a'li kaisa ho moekòkè Oeis Neno.

Sonba'i manas in anhè in amaf manas. Lilai nahoenoen, Lilai kan moe'if mnahat Sonba'i fe adjhe ; Sonba'i na'ko fafon nai. Napè, na'ko Oeis Neno taoe oèl neo petoe. Sonba'i anoean petoen, oèl poi djail oèl napetoen naoe teni es Lilai.

Sonba'i in anfolèn in kaloeloe adje moin nokaf.

Sonba'i in antot in loim in napen tifikadje ; Atoni Oeis Neno sanoe neki tifikadje, Kol nak nola in neki tifikai anfaïn. Bi tifikai ifo oemèkè, kaoena namfaoen fe djail atoni ok oken ; moe'i baœ besï baœ besï moeif manoesia Baœn.

Oèt naidjaan Oimatan Oi Matan Toen Besi.

Sonba'i leloe Oeis Kono in aœni anœ'an ankon, Oeis Kono. Tobœ, Febr. 1925.

Vertaling.

Sonba'i had geen eten, hij vroeg den Heer des hemels, en zeide : Heer des hemels, gij blinkende en vlammdende er is geen eten. Toen beval de Hemelheer hem : Slacht uw zuster.

Sonba'i slachtte alzoo zijn zuster, hakte haar in kleine stukjes en strooide die uit ; er kwam van te voorschijn maïs, pisang, suikerriet. Wel van de beenderen werd er sandelhout en van de hersens honing.

De Hemelheer maakte een man ; In dien nacht maakte Hij zijn vrouw uit zijn zijde, de linker zijde ; en sprak gij (man) val den Hemelheer niet lastig.

Sonba'i is het kind van de zon, zijn vader is de zon. — Lilai was eerder ; Lilai had geen eten, toegaf Sonba'i vuur. Sonba'i is van Boven. Voortgebracht (doorgebroken) van den Hemelheer, deze liet hem water in een bamboe doen. Sonba'i wierp met de bamboe als een speer toen kwam het water uit de bronplaats die „Oèl napetoen" genaamd wordt ; die bron vloeide en liep naar Lilai.

Sonba'i draaide zijn vinger toen leefde het vuur daarmee op.

Sonba'i vroeg: hij wou graag een net hebben; een man van den Hemelheer daalde neer en bracht het net; „Kol nak nola” vogel die (het net) omhangt, nam het net mee terug. In het net waren muizen, slangen, allerlei gedierte, zij werden alle menschen; er waren groote vleermuizen; groote vleermuizen als menschen.

Oimatan hieuw in den grond (en er kwam water) daarom noemde hij (Sonba'i) hem: Oi matan Toen Besi.

Sonba'i beval Oeis Kono zijn speer te werpen, die ging verder dan alle andere, daarom heet hij Oeis Kono (vorst die verder gaat).

D.

Nai Sě Toenbonat, Bi Neon Sonba'i Toi Bani.—

Bi t. Saoeb Toenbonat, naoef nai Sé Toenbonat.

Es nalali nai Oe Poèn Saoe Toenbonat.

fetof noea: Bi Soeb Poèn, ma Bi Hin Poèn.

Naloel: Bai Tanoe ansaœ bi Soel Poèn, Koeb Heka ansaœ bi Hin Poèn.

Ba i Tanoe—Soel Poèn

Bi Tnès Bai Tanoe

Bi Oen Bai Tanoe

Nai Sè Bai Tanoe

Koeb Hèka- Hin Poèn

Bi Néfo Hèka

Nai Bol Hèka

Bi Taè Hèka

Bi Bahan Hèka

Nai Oé Hèka (mofoe matè na èka métan).

Nai Nék Sabloit—3 Bi Taě Héka

Nai Saén Sabloit

Bi Kono Sabloit

Nai Eok Lasa

Toi Bani.

Bi Kono Sabloit anhin noea (Toi Bani- Toi Bani) anmate.

Toi Bani- Neon Lasa (anmate) Bi Fo Tefnadje ¹⁾.

Mén- nak boko,- maté fai mésé, soeb mitnoéb sin;

Soèb Sonba'i. —

¹⁾ Dochter uit fettor-geslacht van Fatoele'oe.

Fe saoen nèm, mof nèm na'ko Oeis Neno, sin noeban :

Tataf Lilai Sonba'i — Olif. Saoen Neno Sonba'i — on sin nèm !
Tok-tok néman, kis kioes sin pah méto i, laeok mail, nok kot
foei metan bi maoe mepat, in kiso i kan lekof.

In leoen olif hom naoe bi Let Asi Bidjela, hoem non ho pah ho
pifoe, ho to ho tafa. Tataf fani bi Beloe- Fe saoen nem token
bi Let Asi Bidjela, — nek sin botil foefa hitoe, aflolo hitoe, — Sin
noea sin nem tok oenoe bi mé, hen bati mé, ka oehinef. — Aoe
ka toit fa hen sanoe toko bi mé.

Al léloe olif nak : Hom naoe bi Lèt Asi Bidjela. Neki Oeél nai
Nasoe naka Hai Bèkè. Oeél nakan on asoe nakan, mnatoe. —
(ntèke fatoe — Nai Neno Sonba'i — Oeis Fettol mnasi.

Nai Kai Bait- Saneplon.

„Kok Bait- Oè Soesoe.

Afi fè kasè kan simo hai mi ma foefa lè Oeél — Haim foeabè :
Oenoe haim soeb bi nakan-le oeèlè.

Tataf pah ès- Olif pah es- nai nasoe naka Hai Bèkè.

Moèlon fain kaoena, noeasin tataf naeoben nak on i.

Tat hit tob in nah koto mèò metan¹⁾ nah loil foei kan lekof!
Tataf nak : hom naoe moeman ho fetof — hé neman té het moè
neo pèna anè. Neman tè nok in tataf sin anmalekan lol sin
fetof ma anheli ma anamoe neo tai(s) métan. Amoeben fadjhe hèt
naoe — tkiso nesan — noe'if — pasoe — namnekoef, mes :

Pena foefa — Anè toenis- Boko sadjaan- Loli boeka, onén pah
kana faoe nèop faoen.

Aoe Oeis Neno Ana, bi Laoef Neno on ho meteoën, moebaina
ho sisi ho namè ho noei am ho pasoe es na djail pena djail anè
Haim baisenoen ko on sena a mabeben on he mipeni he miah
am minoe, om moetonan hai ama hai aina apinat aklahat hen
fè kit tain lèko lais lèko, he manas fadje he naöel, hen fatin
kakoitan kai haef kakoitan kai, lali naé tobe kalili hom mnès
ho klaoe, haim baisenoen ko poh pakoe, tobè kalili noi ko, on
kana fanoe neop fanoe mipèla mimaoetoe neo ho kato ho fénadje
naifan kit naskaoef kit.

Verteller : Toi Bani. Tjamplong.

Meo metan = parallel woord voor mètliko = moesang en duidt aan,
dat de menschen het eten van dieren aten.

Vertaling.

Nai Sè Toenbonat had tot vrouw Bi Neon Sonba'i uit dat huwelijk werden geboren twee meisjes.

Bi t Saoeb Toenbonat (1)

Bi t Sapa Toenbonat (2)

Zij hadden een oudere broer:

Sè Toenbonat.

Daarna trouwde een man:

Oè Poèn met 't Saoeb Toenbonat (1) uit dat huwelijk werden geboren:

Bi Soel Poèn en Bi Hin Poèn.

Daarop trouwde:

Bai Tanoe met bi Soel Poèn, en Koeb Hèka met bi Hin Poèn

Uit het huwelijk van Bai Tanoe met bi Soel Poèn werden geboren:

Bi Tnès Bai Tanoe

Bi Oen Bai Tanoe en nai Sè Bai Tanoe.

Uit het huwelijk van Koeb Hèka met Hin Poèn, werden geboren:

Bi Nèfo Hèka (a)

Nai Bol Hèka (b)

Bi Taè Hèka (c)

Bi Bahan Hèka (d)

Bi Aè Hèka (e) viel dood, (naèkab mètan).

Een man, genaamd:

Nai Nek Sabloit trouwde met Bi Taè Hèka (c)

Uit dit huwelijk werden geboren:

Nai Soèn Sabloit (I)

Bi Kono Sabloit (II)

Een man genaamd:

Nai Eok Lasa trouwde met Bi Kono Sabloit.

Nai Eok Lasa stierf; Toi Bani trouwde met Bi Kono Sabloit kreeg twee kinderen: Toi Bani I; Toi Bani II (overleden). Toi Bani I trouwde voor de tweede maal met Neon Lasa, zij kreeg een kind bij Fo Tèfnadje; door de ziekte die de menschen kaalhoofdig ¹⁾ maakte stierven moeder en kind beiden, zij werden naast elkaar begraven.

Toen zij pas nederdaalden, vielen zij komende van den Heer des hemels, zij waren met zijn tweeën:

¹⁾ mèn nak boko = ziekte van laboe hoofden, een epidemie van Spaansche griep in 1919, waarbij menschen kaalhoofdig werden.

De oudere broer Lilai, Sonba'i de jongere broer, Saoen Neno Sonba'i. Zij kwamen dan, en toen zij zoo eenigen tijd gekomen waren, bekeken zij dit land van droogte (i.e. Timor) en zagen wilde boschknollen en zwarte boschpeulen in een struiken-wildernis. Hij zag het was niet goed.

Hij (de oudere broer) beval zijn jongeren broer naar Lèt Asi Bidjèla te gaan zeggende: Bezoek uw land en meer, uw volk, uw onderdanen.

De oudere broer keerde terug naar Beloe.

Toen hij pas begon af te dalen, hield hij zich het eerst op te Lèt Asi Bidjèla en hij bracht hun (met „hun” zijn waarschijnlijk bedoeld de oorspronkelijke bevolking) zeven flesschen en zeven ballen kleefrijst.

Toen zij nog met zijn beiden waren, weet ik niet waar zij zich eerst ophielden. Ik vroeg niet, waar zij afdaalden en zich ophielden.

Alleen beval hij den jongere en zeide: Ga naar Lèt Asi Bidjèla.

Hij nam een staf mee, die heette:

Nai Nasoe naka Hai Bèkè.

De knop van dien staf was als een hondenkop, de knop was van goud.

Hij richtte een steen op, die heet:

Nai Neon Sonba'i.

De oude heer fettor Nai Kai Bait, te Sanaplou, en Nai Kok Bait, te Oèsoesoe waren daarbij.

Vroeger toen de vreemdelingen nog niet gekomen waren, kwamen wij tot die staf en brachten er offers aan. Den staf, waaraan wij offers brachten hebben wij met den knop in den grond gestoken.

De oudere broer had een land,

De jongere broer had een land.

Nai Nasoe naka Hai Bèkè hij deed en deed tot hij een slang werd.

Zij beiden, oudere en jongere broer spraken, en de jongere zeide:

Oudere broer, ons volk eet zwarte wilde boschpeulen en boschknollen, het is niet goed.

Toen sprak de oudere broer:

Ga gij en haal uw zuster, opdat zij hier kome en wij haar maken tot maïs en rijst.

Toen zij aangekomen was gingen oudere en jongere broer een beslissing treffen; zij slachtten hun zuster en sneden haar aan stukken en wikkelden haar in een zwarte sarong.

Zij hebben haar ingewikkeld en na vier nachten gingen zij kijken; vleesch, beenderen en huid waren verdwenen, maar:

1 maïs	5 katjang	hidjau (ind. erwten)
2 rijst	6 toeris	(ind. boonen)
3 laboe	7 sadjan	(e.s.v. rogge)
4 oebi	8 boeka,	(lagen op de plaats daarvan);

wij (i.e. de verteller) roepen de aarde aan met acht namen, acht soorten. Aanroeping:

Mijn zoon van den Hemelheer, bi Laoef Neno, het is als veranderdet en verwisseldet gij uw vleesch uw spieren uw gebeente uw huid zoodat die maïs werd en rijst werd.

Wij zien tot U op als plantende en pootende als willende verkrijgen wat wij eten en drinken moeten, als gaaft gij te kennen aan onze moeder en uw moeder in het vlammeende en brandende, dat die ons geve een goede sprake en een goede zaak, opdat het dag en nacht regene, opdat hij ons ijveriglijk verzorge en ijveriglijk onderhoude.

*men wade
men m.*

E.

Aoe kanak Taè Hana. Soeit Haekase Hoè Teta es nanoean kaeo lasi i.

Sonba'i moè lisan oèt kai on bidjael, lol kai on fafi oèt atoni on oeki oèt kai on oeki, ai kai on tefoe, lol kai on fafi napaoe kai on bidjael monè, leko so anfaïn neo bifel naik nahin lasi.

mit veel

Mèla Sanam Lakè Sanak: On in aloe snini, on besi snifi, on nakoën nane, naaoep nane.

Nanaoe Oimatan sen pena ane none molo ok oken. Sin lomi metan nak oesal, Nai Koene anhine molo nak oëf.

Baœ Sonba'i hèn tam festa bi Batab nok Soein Senak. To Oimatan soeil To Aboi Sanam, Oeis Kono anmoè lasi. Soil To, Aboi Sanam, Soein Senak, Oesif To Toen Bes, Oëmatan amnanoe leoel sin Maoen Bai Lemoe, Kono namate Sonba'i¹⁾. Maoet atoni namnekoe fe, bifel bnao feoe poi teni. Oeis Matè, Baœ Sonbai'

¹⁾ Maoen Bai Lemoe was een onderdaan van vorst Kono.

seo oepoen bi Bataib oene es, es Bataib sonoe naoe neo Kono Oimatan nak: mnaoe moemte fe neo Oeis Kono, in ès aoen bian.

Kalau in nekan napoenbè nafo, lof nakaoena.

Kalau aoe nekak napoenoe nafo nok Oeis Kono auebè ma nale'oe nakaoena.

Kalau aoe nekak nalèko auebè nalèko aoe ès aoen bian in ès aoen bian Neman tè i Oeis Kono ini nakaoena, Sonba'i ini nalèko.

Kapan, 1926.

Vertaling.

Mijn naam is Taè Hana; Soeit Haekasè is het die mij deze zaak vertelde:

Sonba'i haalde allerlei streken uit; slachtte ons als karbouwen, maakte ons af als varkens; sloeg Atoni's als sloeg hij pisangstammen af, boog en brak ons als suikerriet, stak ons neer als karbouwstieren. — Het ware goed, dat hij een vrouw werd, dat hij niets wist *Mèla*, *Sanam*, *Lakè*, *Sanak* hij had ze allen in zijn zak, zij waren hem als een wijtaschje (sirih pinang taschje) dat hij omhing, als een mes dat hij voortdurend in de scheede droeg; als in de knoop van zijn selimoet en als een vrouw een kind in haar schoot draagt, zoo nam hij hen allen mee.

Langzamerhand werd alle maïs en rijst van Oimatan geelbladig.

Sonba'i wou een vrouw hebben; zij wilden hem geven zwarte, (donkere) met krulhoofden, de kinderen van Nai Koene waren geel en gladharig.

Baøe Sonba'i wou naar het feest gaan te Batab en Soein Sènak. To Oimatan, Soil To, Aboi Sanam, Oeis Kono maakten gemeene zaak. Soil To, Aboi Sanam, Soein Senak, Oesif To Toenbès, de lange Oimatan, zij bevalen Maoen Bai Lemoe Kono om Sonba'i te doden.

Zij zeiden: Wel, laat de man verdwijnen, de jonge vrouwen met sarongs onder de oksels gebonden weer vrij komen¹⁾.

Vorst Kono deed deze zaak.

Toen de Sonba'i dan dood waren, was er één, Baøe Sonba'i, die mangga's plukte aan den voet van Bataib te Batab; hij zond ze aan Kono, Oimatan en zeide: „Ga en als ge aankomt bij Kono

¹⁾ Sonba'i nam zich ieder jaar jonge vrouwen.

Oimatan, zijn mangga is in de andere hand. Indien zijn hart rot is en stinkt dan zal zijn mangga met wormen zijn. Indien mijn hart rot is en stinkt jegens vorst Kono, dan zal mijn mangga met wormen zijn. Maar is mijn hart goed, dan zal mijn mangga gaaf zijn, ik ben in de andere hand, hij in de andere hand.

Bij vorst Kono aangekomen, was die van Kono wormstekig; die van Sonba'i echter gaaf.

F. Temoekoen Mnasi Ena Toto, Abraham.

Fè oenoe Oèmatan nèman na'ko Beloe, Lioelai amsa anbine bi lè Beloe. Oèmatan naøeis neo Lioe lai. Neman ante Sonba'i naskek atoni mese anbola bi Sataoeb nèt noni oèl afoan. Sonba'i neman ante bi lè oèl afoan bifel neki toekè noni, Nai Koene toekè, hen sot oèl, bifèl noe man sotè oèl onnane, Sonba'i nèman tèlèn. Ek feotnai sotè man kae oèl.

Nak aoe ama toekè aoe ka lomif. Tataf nak: aoe ka loim, aoe ama toeke. Onnane olif anseoen toeke, sote oèl, sote oèl onnane, Sonba'i simo oèl ninoe nioen nalail onnane, nak: Soèt man oèl hem poif kae! Poif oèl onnane naskek atoni aoen pinan on noni. Onnane te le bifel abaoet nak: Aoe pal koek le atoni i, bifel anaet nak: aoe pal.

Bifel abaoet nak: aoe es le soèt oèl, aoe pal, onnane bifel abaoet kan loim in ansaoe le Sonba'i. Nokne naoe bi le Koene sonaf oken nak: Hit atlèk andjail, sin teoen naoe bi le Koene sonaf, Nai Koene anloim nak: Hom saoe aoe ana, kiso aoen pinan onnane, nak: Lèk andjail kessel. Nai Koenè Nai Oèmatan, on feotleno naboeab nok lè Nai Koene, sin lèk naka: Hè taøesi neo Sonba'i. In aoen pinan on noni ok okèn, maonet 't lek in andjail kessel. Djail kessel, lèk nane nalali sin otè oeki ai téfo, nok a pèna nok anè naøeis neo Sonbai ton ès namsop neki pèna, anè, oeki, téfoe, neo Sonba'i nanaoe onnane fettol nèman naboeab ok okèn naøeis neoe Sonba'i. Manbait nok Takaèb, Pietai sin okèn ès lè i, naøeis neo Sonba'i.

Naøeis neo Sonba'i, Sonba'i balan es Oènam. Nalali in balan es Oènam in haman bifèl noea nak: Amtam aim meti bi Oè nam. Pai Neno ma Oènam on lè Sonba'i kanan nak: Amtam aoen meti bi Pai nenom Oènam.

Aoe amaf in amaf nit le Sonba'i, amaf Kai Toto, Kai Toto in

amaf Men Toto, Men Toto Sonba'i hoeman nit nek in matne. Sonbai namoesoe nok Amanoeban Amfoan, Timaoe, nok le Oeis Benoe, plenat Oè Koesi. Amanatoen koen moe'i moesoeh nokne, Oeis Benoe Lioelai, kan moe'ifa moesoeh.

Naoe makèna nok Amanoeban bi Nik². Oenoe fè lè Amanoeban tokon bi Soè, Sonba'i kènan bi Soè, in fèn ma naoe bi Ofoe, Oesif Banam in balan ès Ofoe, nak :

Ofoe ma Nenoe, Soè Maoen Mèto, Baki ma Toenis, tok² anbinè Amanatoen Banoe Naèk hèl nane bifel noeb natam sin bi Ofoe, Bi Maoe ma bi Kesi onnane le Oesif Nai Noeban saoe sin, sin noeb, okèn napoitan sin neo Nik² nak :

Atoena Nik², aknètè Nik².

Onnane ès Sonba'i anhèl bifèl noeb antam sin bi Nik², ès kanan Bi Kono, ès kanan bi Sonba'i. Oèmatan fè anten bifèl noea, bi lè Ofoe ma Nenoe, Oeis Oèmatan Bès Ana, bifèl noea, èse bi Soel Baki, èse bi Ni Baki. Nai Sonba'i atoni amaoenoet, moè taisiboe neno², le lasi lele'oe bi Oè naim Sonba'i es nale'le'oe lè pah, Nai Pietai, Nai Koene, Nai Manbait, Nai Kono, Nai Oèmatan, naoe tokon bi nètèn Noil Moeti fafon, kanan Lèt asi Bidjèla. Tok anbine, lasi namle'oe anbine. Seki nalail pèna, nono nalail anè, naoe he naøeis neo Sonba'i. Naøeis neo Sonba'i fettor Nai Kono, Nai Oèmatan naboeab tob ok okèn nek anè, pèna, oeki téfoe, antam onnane, bifel nakan mofa, poi anfani. Bifèl lè li'feto kan poi, in èka nabal in Sonfè, on ansaoe sin, natam ton ès natam anteni, bifèl mnasi anpoi, bifèl moenif nabal. Onnane lè Nai Kono atol lè lasi nane, nak : Het moè Sonba'i nane onmè, in simo bifèl ok okèn. Onnanè lè Nai Kono atol in lèk nane atoni : Sekaoe ka mimtaoesan neo Sonba'i?

Atoni mèse kanan Sabneno, Sabneno nak : O ! aoe oematè ! Onnane atoni mèse nek aoeni ; to nasaèb nek oeki, tèfoe ; bifèl soe anè, pèna hèm tam naøeis neo Sonba'i, antam onnane to tam ok okèn, nahoen Nai Kono Oeis Kono antam nok lè bifèl atoni ok okè tam nahoen nek lè maoes. Neki maoese, atoni mèse in namoeni, lè Sabneno anbol onnane, in anàaoeni on i, in namso'ma lèlok aoeni, Nai Sonba'i, in toti Nai Kono aoe amàmoè sa ès lè nane ; nak in moène koen. Sonba'i tok bi lè atoko on le'i. In namso' paik anisoe ès naskèk in napaoe neo Sonbai tom bi kotin i, bol bi matan i. Lè Sabneno napaoe nalali, to lè Oeis Kono to,

fèn ok okèn otè natfèk, namate nani loeman², al ana mèsè fè amtas tasa, in mèse anmoni. Nai Mèla in bifèl kanan Bi Lail Mèla in nait lè an amtasa, an atoni, fè kan moe'if kanan Oesif Sonba'i in ana. Bi El Aboin, sin bifèl noea ès nait lè ana nane, nait nane tè natolo, nait nane anahè noen nane lè nahè. Nalalinason li ana i nèman, nèman neo lè fatoe i, lè Napi. Le bifèl noea tok anbine nok lè Oèmatan nmoè lè oemè Napi, ote nidje anpoepoe bi Babnai, nidje mèse, esne, nidje namnaoen es, nidje latoe nabala èsne. Nalail Oèmatan nak: I on aoe poh pèn fini Oe nam, aèn fini Oè nam, Kol nafoe Oè nam, Maoen nafoe Oè nam. Onnane bonèn si nak: Paoet oef nabakè, bifèl tina nai es na'èka bonèt, Nai Oèmatan nato, oke nabèla bonèt, fèn nok mesokan, nok in to naoe bi Leol foei, es Babnai, on i: Nai Paoet kalautabèlak toefè nono mèse bi Taskoekoe ès lè Adjaoebaki bian, tani toefè natfèk nane foen teli to namfaoen le'oef teli naklati, teli naskoek askoekoe, nakanbe: Taskoekoe. Naoenwèn neo lè a'fetin Leol Foei. Nalail onnane lè Oèmatan tok nok lè bi Lail Mèlâ Bi El Aboin. Sin tok² on, Nai Kono nekne noek, nekna noek pah bian manas oken, pah bian na'oel. Naim lasi nak: aoe otè fèk Nai Sonba'i ès pahè bian na'oel bian naman. Onnane Nai Kono natoein Leol foei noentè nak:

Aoe lok afkoene, ka lok anef, Aoe lok faif nome, ka lok anef. Es aoe aoem oetoein ko nok Nai Sonba'i. Onnane Oèmatan fèn anteni, lè Nai Kono i fatoe natsèl, toet nis Nai Kono aoen haoe mnanoe. Nai Kono bian fainèm ka noik fa neo lè Sonba'i nok Oèmatan. Onnane Oematàn fèn bi lè Afetin Leol foei, naoe am teni bi lè pah ès haoemak bi lè Kaoeniki, aoen bian, kanan nak Boènlam haoe Noeif moeikbèn kenoe, Atmeo manas! Nalail onnane tok² anbine Kessel Amfoan, Tae Benoe bi Timaoe, nem anfoeil nane Sonba'i neki naoe bi Lelowan, Amfoan in koean. Tae Benoe ès nèman foeil nane Sonba'i nak: Foeil nane pèna nèsan, anè nèsan. Nak: Oèmatan poho pèna po'an, anè po'an. Onnane Oèmatan hèn kèn Timaoe, sin Oèmatan boeab sin tob, nalail onnane fai lèko mèse lè Oèmatan tam bi lè Lèlowam mesokan. Noe tè Tae Benoe nane anbonèn Oèmatan antam bonèn amsa'. Tae Benoe natènèn tè Oèmatan nait in nè nak:

Nésnèn mioe, nasfoen ainfèn sae bi Lèlo,

Nak nésnèn mioekol bi fa'o Tae Beoen noebè.

Tes tab nono bi Lèlo anloem.

Tak nait nè nalali onnane, Oèmatan in atoni ès anai ini, ai ma anotè, otè natfèk. Nalali te Taè Benoe nain antam bi Koepang. Oèmatan nait simo lè Nai Sonba'i. Kol nafoe, maoen nafoe, sin anfani pèna nèsan anè nèsan. Oèmatan nok lè Sonba'i antaman bi Koepang, tè onlè Portoegies plènte, pah lè i Portoegies plènat no mèse. In tok on bi Koepang, Portugies moè hoema² Sonba'i ka nabe'if fa lè Portugus plènat. Pah² anbinè, lè Portugies nak moi le oèle takanbe: Palba toli lèpè neo oèl, teop atoni, pasoe ka tit; fit neki Oèmatan nok Nai Kono, Sonba'i bi le Koepang lè Sonba'i naèkèn, bi Koepang ès in saoe nahoin ana namfaoen.

Namoeni sin soesal neo le Portugies in plènat.

Okèn lè atoni mèse sae bnaoe hèn sos pèna, nèman tè Koepang Sonba'i nok lè Oèmatan. Moe'ko mèl! nak aoe koean es Arol. On i sin kelak neo le atoni nane, le atoni nek soelat bi Kompani, nek bi Kompani, Kompani nem neo Koepang. Kompani kèn Portugies bi Koepang. Kènan bi Koepang makèna nèman tè Toea bola, nèt anès; Toea bola aoen bian kanan Noèl sef bano.

Kompani kèn atoni Portugies haine, ès lè atoni haine natfèk in bano mof, es sin nakanab lè balan nanè nak Noèl Sef bano in kènan. Portugies nain toko bi Noiloni, Bidjeli; tok anbine, Koemlol fè na'ko Koepang nèman toko bi le mnèsat Bokne aoen bian, es nakanab nak: Mnesat Koemlol. On i lè Koemlol nèman tè lè mnèsat ès sin nak: Lof Kompani nèman kèn anten onnane, namtaoe saoen neo noil moeti.

Sanoë bi noil moeti, ès lè Koemlol saè naoë bi le noeaf fafon lè nètèn Koemlol bi le lalan tnaoe bi Noèltoko, onnane le Poltugies namtaoe nain anten antam bi le Oè Koesi, onnane te lèloë Nai Sonba'i hèn saè nèm hèn seoen toean bi Koemlol, onnane tè toean Kosat nèman na'ko Noilmoeti nèman seoen toean. On i Kosat nèman seoen toean bi koemlol. In bi le poeat i: Sekaoë es moè lasi? Nak: Nai Sonba'i moè lasi, nak: Hom naoë fain neo Noilmoeti hè moemannè Sonba'i. Nai Loeis Sonba'i nèman, nèman tè onnane, kompani hèkè taoë tani neone, taoë tani neone, neki le Sonba'i, noe nasaèb neo bnaoe, polin bi tasi bian, foen Sonba'i moè kan lèkof, in hamoe'i in atoni kèn nis atoni, tèpo nis atoni, tèt nan in baloea ok okèn. Nalail neki lè Sonba'i, Loeis Sonba'i neki, le amaf

kanan Baoe Sonba'i nabala namnasi ma in matèn, matèn kan soebè mès taoe bi peti nabal es Noilmoeti, ès oemè nanan. Lè afi toean Kaptein ès namaoen nak nansahi kam soeb nitoe, tok bi lè nain fafon. Kono Oèmatan lèloe lè oef oef namtis, lè Sonba'i hèn soeb.

Tè poi neno i kan soeb, ès oemè nanan, oemè ès anmaoe, moè oeim fe'oe taoe anbine. Lè afi aoe ok haim naoe kiso oni ton fanoe, nèman Kaptein Franssen anbi i, nok le solaloes marechause, toean luitnan tam anfin taè nitoe, toti. Nitoe èsne, kafè ansoeb! Luitenant fain nèman naton nak Kaptein, Kaptein léloe lè fètòl To Manat nok lè Kono, Nai fettor Ablal To Ablal, léloe, Naik him taoe le Sonba'i bi nain fafon, mès him sèn Sonba'i. Fettor To Manat nak lof ton i haim soeb.

Okèn kompani léloe atoni hèn mepoe opa, sin ka napein mnahat naèk anè pèna ès sin kan soeb, foen hè naboeab onmè, foen le oef² hè nèman. Fè nitoe kat soeb, fè fèat nèman na'atoni ès, na'bifèl ès. I kat hinaf in noeif maoe ai kah, in noeif nabal bi lè klei Noilmoeti. Sonba'i oemè aklei noilmoeti, nak sapa Noèlmoeti aklei noilmoeti. Taoe bi peti, haoe kan maoe, oeab noe'oen, hit tatam nitoe èsn nok peti. Aoe tam fè bi nesoe, aoe kasoe le piloe, Nai Sonba'i le'oe nak: Noeni oè nam, le'oe Oè nam.

Namsop en.

Namoeni Somba'i, Nasoe Sonba'i makèna nok Kompanie natoein lasi meoep opa bi Oni nama nèman anbol Tjamplong onnane Sonba'i ka namaoen hèn kèn kasè, mès lè fettol Manbait nok lè Tèfnai nok lè Pietai nok le Takaèb. On i lè fètòl naoe kelak Sonba'i taoe lasi: Haim loi nain ka mibei, haim loi afoe ka mibei. Hom loim Kèssel Sonba'i kèn kasè lak anfain. On i naoe kèn bi Polo, otè Lotès, otè Lotès aoe ka oehin neo bo faoek, otè atoni nok bifèl nok, onnane Sonba'i, leoel Netpala, fettor To Manat, hen kèn kasè. Fettor To Manat nak: Fettor² him kèn, aoe ka lomif, aoe ka kèn kompanie. Onnane fettor To Manat noèn kaoe, hè tam bi Netpala. Antam onnane le tataf Kono Basloela nak: Kèn kasè, Kono Oèmatan hè tnaoe taboeab. In olif ès fettor To Manat kan lomif nak: àtkèn Komapanie lof tamnekoe. Aoe poi oe'ko Netpala, nèman tè neno nim, naoe kèn bi Kaoeniki hen kèn Kompanie. Ma

fettor To Manat ka lomi. Aitamaet natoen mese, nifoen mèse nèman hakè anfan ¹⁾).

Bosen, Aug. 1925. Verteller: De oude temoekoen van Bosen: (Abraham) Ena Toto.

Vertaling.

Heel vroeger kwam Oimatan van Beloe; Lielai was ook in Beloe. Oimatan erkende Lilai als vorst. Hij kwam tot Sonba'i, toen eensklaps een man kwam bij Sataoeb Sataboe, de zilveren berg-bron „afoan” (beteekenis onzeker) Sonba'i kwam bij de bron „afoan”, toen brachten vrouwen een zilveren koker; de koker van Nai Koene om water te putten. Terwijl die twee vrouwen aldus water putten, arriveerde Sonba'i.

Hij sprak:

Wel gij mijne zusteren put mij toch wat water.

Zij (één harer) sprak:

Deze koker is van mijn vader; ik wil niet. Het was de oudste die zeide: „Ik wil niet, het is de koker van mijn vader”.

Het is er zoo mee gesteld, dat de jongere zuster de bamboe in ontvangst nam, en water putte. Toen zij alzoo geput had, ontving Sonba'i het water en dronk.

Nadat hij gedronken had zeide hij:

Put mij toch water en besprenkel mij.

Toen zij hem dan met water besprenkeld had, blonk eensklaps zijn lichaam als zilver. Alzoo sprak de jongere zuster:

„Deze man is mijn!” maar de oudste zeide: „Ik palm hem in”.

De jongere zuster zeide:

„Ik heb het water geput, ik neem hem”. Aldus wilde de jongere zuster niet, dat de oudere hem trouwen zou.

Samen gingen zij naar het paleis van Koenè zeggende: „Laat ons een beslissing vinden”.

¹⁾ Hetgeen hier wordt verhaald aangaande de vlucht van Taebenaë naar Koepang is ten deele onjuist. In Mei l.l. nam ik een verhaal op van den fettor v. Lelogama, waaruit de juiste toedracht van deze zaak mij bleek. In Timoreesche verhalen betreffende Sonba'i in verhouding tot andere vorsten en zwerftochten van verschillende stammen of stamdeelen, hoop ik daarop terug te komen.

Zij gedrieën gingen naar het paleis van Koenè; Koenè wilde wel en zeide:

Gij trouwt met mijn kind, kijk eens je lichaam blinkt als zilver.

En dus zeide hij: „ik beslis, dat hij vorst wordt!” *heer*

Nai Koene, Nai Oimatan, als fettoeren vergaderden in het paleis van Nai koene en zeiden:

„Laat ons Sonba'i als vorst erkennen. Zijn lichaam blinkt als ware het een en al zilver, welaan wij beslissen dat hij vorst wordt”. *heer*

Toen hij dan vorst geworden was en zij het beslist hadden, hieuwen zij pisang af en braken suikerriet, met maïs en rijst, en gingen Sonba'i als heer erkennen.

Wanneer een jaar voleindigd was, brachten zij maïs en rijst, pisang en suikerriet aan Sonba'i. Langzamerhand kwamen alzoo alle fettoeren te zamen Sonba'i als vorst erkennen; Manbait en Takaèb en Piet'ai, zij allen kwamen Sonba'i als vorst erkennen.

Zij kwamen hem als heer erkennen op de plaats Oènam!

Daarna bleef zijn residentie te Oènam, en riep hij twee vrouwen, hij zeide:

Kom binnen en arriveer te Oè nam, te Pai Neno ma Oè nam; als 't ware de naam van Sonba'i:

Kom binnen arriveer te Pai Neno en Oè nam.

De vader van mijn (Abraham (Ena) Toto) vader, heeft Sonba'i gezien. Mijn vader was Kai Toto, en diens vader Men Toto; welnu Men Toto heeft Sonba'i met eigen oogen gezien.

Sonba'i leefde in vijandschap met Amanoeban, Amfoan, Timaoe; met den vorst Benoe in het rijk Oè Koesi (met Amanatoen leefde hij ook in vijandschap); met vorst Benoe Lielai leefde hij niet in vijandschap.

Hij ging strijden (letterl: „schieten” van subst. *kèna(t)* geweer) met Amanoeban te Niki² ¹⁾; daarvoor zetelde Amanoeban te Soè; toen schoot d.w.z. voerde Sonba'i oorlog te Soè. Daarop trok Amanoeban zich terug naar Ofoe, de plaats van den vorst Amanoeban was te Ofoe.

Zooals men zegt: „Ofoe ma Neno, Soè Maoen Meto, Baki ma Toenis”, toen hij daar dan permanent zetelde, trok Amanatoen, Banoë naèk twee vrouwen mee en bracht haar binnen te

¹⁾ Niki² dikwijls verkort tot Nik².

Ofoe; zij heetten Bi Maoe en Bi Kesi, daarna trouwde vorst Noeban haar, haar beiden, daarna bracht hij haar uit naar Nik², zooals men zegt: Atoena Nik², aknètè Nik² (d.w.z. top Nik², berg Nik²).

Nadat aldus geschiedde, trok Sonba'i twee vrouwen mee en bracht haar binnen te Nik², de een droeg de naam Bi Kono, en de ander bi Sonba'i. Daarna gaf ook Oèmatan twee vrouwen te Ofoe ma Nenoe, nl. Oeis Oèmatan van Bès-ana, twee vrouwen, de eene Bi Soel Baki en de ander Bi Ni Baki.

Nai Sonba'i was een woesteling; dagelijks schopte hij herrie; de kapotte (rotte) zaak (casus belli) Oè Naim, het was Sonba'i die het land kapot maakte.

Nai Piet'ai, Nai Koene, Nai Manbait, Nai Kono, Nai Oimatan gingen boven op den berg Noilmoeti zitten (i.e. beraadslagen); die plaats heet Lèt Asi Bidjèla. Ze zaten daar samen, daar liep de zaak mis d.w.z. er werd gevochten.

Nadat ze maïs gebroken en rijst geplukt hadden; gingen ze om Sonba'i de bewijzen te brengen, dat zij hem als vorst erkenden. Om Sonba'i als vorst te erkennen vergaderden de fettoren Nai Kono, Nai Oèmatan al het volk, zij brachten rijst, maïs, pisang, suikerriet; de vrouwen brachten het binnen. Zij die grijs waren kwamen weer naar buiten, maar de jonge vrouwen kwamen niet terug; Sonba'i sloot haar op in zijn paleis, als trouwde hij haar; het eene jaar brachten zij hun vrouwen, hun belasting in natura, het andere jaar weer, de oude vrouwen kwamen weer naar buiten, de jonge vrouwen bleven binnen.

Daarop redeneerde Nai Kono over deze zaak aldus: „Wat moeten wij Sonba'i doen; hij ontvangt al onze vrouwen!”

Daarop redeneerde Nai Kono en wees een man aan vragende: „Wie is niet bang voor Sonba'i?”

Een man Sabneno van naam; Sabneno nu zeide: O, ik zal hem dooden: aldus bracht een man een speer; het volk belastte zich met pisang, suikerriet, de vrouwen droegen op hunne hoofden rijst, maïs om binnen te gaan en Sonba'i als vorst te erkennen. Na dus binnengegaan te zijn, ging al het volk voor, Nai Kono vorst Kono ging binnen met de mannen en vrouwen, zij gingen eerst binnen brengende de goederen; zij brachten de geschenken, een man kwam achteraan. Toen die Sabneno aankwam, hield hij zijn speer aldus (een gestrekt armgebaar verduidelijkte

dit „aldus”) hij danste den krijgdsans en keerde zijn speer in allerlei wendingen. Nai Sonba'i vroeg; hij vroeg aan Nai Kono. „Wat doet mijn vader daar?” Nai Kono zeide: „Hij doet het zoo maar!”

Sonba'i zat op zijn stoel aldus (achterover geleund). Sabneno danste in kringen, daar opeens stak hij Sonba'i en trof hem in den rug, zóó dat de speer in zijn borst van voren eruit kwam. Toen Sabneno hem had gestoken, stond het volk van Oeis Kono op; zij stonden allen op en hieuwen hen allen dood; zij doodden hen allen: slechts een zuigeling, pas geboren, bleef geheel alleen in leven.

De vrouw van Nai Mèla, Bi Lail Mèla geheeten, nam het kleine (roode) kind op, het was een jongen, hij had nog geen naam, het kind van Sonba'i. Bi Lail Mèla en Bi El Aboin, zij twee vrouwen namen dat kind op; namen het op en verborgen het. Zij namen een mat en rolden die mat op. Daarop droegen zij het kind en kwamen, kwamen naar deze rots hier Napi genaamd. De beide vrouwen vestigden zich daar met Oimatan. Oimatan maakte het huis te Napi. Die beide vrouwen zaten daar met Oimatan, maakten het huis te Napi, zij velden anpoepoe (een soort kajoe poetih) stammen te Babnai. een paal staat er nog, een heel lange paal, de lange paal bleef er staan en is er nog.

Daarop zeide Oimatan: „Dit is of ik de zaai-maïs van Oènam in mijn hand verborgen houdt, de zaai-padi van Oè nam, het behaarde vogeltje van Oè nam, het behaarde kuiken Oè nam!

Toen het dan zoo gesteld was, zongen zij in den reizang: Paoet oef nabakè bifel tina nai! ¹⁾

En daarmee sloten zij de reidans af; Oimatan toorde en daarop legden zij de reizang neer. In de duisternis stond hij op en ging met zijn volk naar de plek: Leol foei (wilde lemon boom) te Babnai;

Men sprak aldus:

Nai Paoet indien wij een boschtouw (liaan) neerleggen op de plaats Taskoekoe, aan den anderen kant van Adjaoebaki, dan zal dat boschtouw stuk gaan omdat geweldig veel volks erop getrapt en het zacht, geheel murw, getrapt heeft, en daarom gaven zij die plaats den naam „Taskoekoe”.

¹⁾ Dit is een zeer groffe pantoen, in gefatsoeneerde taal overgebracht van deze beteekenis: De groote waker heeft de toegang tot de vrouw afgesloten.

Zij gingen dan naar de plaats „Afetin Leol Foei”. Daarna zetelde Oimatan met de twee vrouwen: Bi Lail Mèla en Bi El Aboin te Afetin Leol Foei.

Toen zij daar permanent resideerden, voelde Nai Kono zijn hart zich arm; zijn hart was arm omdat een deel van het land alleen zon, een ander deel regen kreeg.

Hij zocht naar de reden en zei:

Ik heb Sonba'i heelemaal neergehouwen, daarom krijgt een deel van het land alleen zon, een ander deel regen.

Toen het dan aldus gesteld was, volgde Nai Kono den weg naar Afetin Leol Foei; aangekomen zeide hij: „Ik stootte een ster, maar stootte hem er niet af (beeld van vruchtboom waarvan met een stok vruchten worden afgestooten); ik stootte de morgenster, ik stootte haar er niet af. Daarom kom ik en volg ik jou met Sonba'i.

Zoo stond dan Nai Kono weer op (i.e. hij kwam terug naar zijn plaats). Wat deze Nai Kono betreft (die hem terug kwam halen) een steen gleed uit en sloeg (drukte) Nai Kono, een man als een boom, dood.

De andere Nai Kono's kwamen terug en zaten Sonba'i met Oimatan niet dwars. Zoo stond dan Oimatan op van Afetin Leol Foei, zij gingen naar een gebied dicht bij Kaoeniki aan den anderen kant; dat gebied draagt den naam: Boenl-am haoe noeif, naoeik-bèn kène, atmeo manas. Boenl-am Haeoe noeif, (daar schoot Nai Oeki zijn geweer af) en Atmeo Manas).

Zoo zetelden zij zich daarna in dat gebied, toen kwam de vorst van Amfoan, Taè Benoe te Timaoe, hij kwam Sonba'i bepraten en nam hem mee naar Lelowam, de kampong van Amfoan. Het was Taè Benoe die Sonba'i kwam bepraten, men zeide: „Hij lijmdde het vleesch van de maïs en het vleesch van de rijst”.

Men zeide verder: Oimatan verborg in zijn hand den bolster van de maïs en den bolster van de padi.

Zoo wilde dan Oimatan in 't geweer gaan tegen Timaoe; de Oimatans verzamelden hun volk; daarna op een goeden nacht kwam Oimatan Lelowan binnen met donker.

Aangekomen, was Taè Benoe juist bezig met den reizang; Oimatan kwam ook in den kring van de reizangers.

Toen Taè Benoe zweeg, hief Oimatan zijn pantoen aan en zeide: Nésnèn mioe, nasfoen ainfèn saè bi Lèlo.

Nak nésnèn mioe kol bi fa'o Taè Benoe noebè.

Tes tabnono bi Lèlo anloem.

Vertaald: Het was bijna morgen toen men de blaasroer pijn blies en deze opsteeg naar Lèlo (i.e. Lelogama);

Men zegt het was bijna morgen, toen het „roodborstje” Taè Benoe tranen stortte!

Wij grijpen het in de vlucht, en Lèlo is leeg.

Wij (i.e. de verhaler) zeggen, nadat zij die pantoen aangeheven hadden, greep een man van Oimatan zijn man in de haren, drukte zijn hoofd neer en hieuw hem neer, sloeg zijn hoofd eraf.

Daarop liep Taè Benoe weg en ging Koepang (gebied van Koepang) binnen. Oimatan nam en ontving nai Sonba'i, de behaarde vogel, de behaarde kip, zij werden het vleesch van de maïs „het vleesch van de rijst”.

Oimatan en Sonba'i gingen ook Koepang (gebied Koepang) binnen; het was toen nog Portugeesch gebied; al dit land was Portugeesch gebied. Hij zetelde zich dan in het Koepangsche, de Portugeezen haalden allerlei streken uit; daar kon Sonba'i niet tegen op.

Alle landsedelen waren aanwezig; de Portugeezen hadden een scepter, die wij noemden: Palba toli ¹⁾, lèpè neo Oél (Palba toli gedoopt in water).

Als hij mannen sloeg, dan was de huid weg d.w.z. dan was de rug geheel wond; zij (de Portugeezen) namen Oimatan en Kono en Sonba'i met zich mee naar Koepang; toen Sonba'i groot was trouwde hij in Koepang en kreeg veel kinderen.

Naderhand kregen zij moeite vanwege het Portugeesche bewind.

Daarop kwam een man met een schip om maïs te verkoopen, hij kwam dan te Koepang.

Sonba'i en Oimatan vroegen: „Waar komt gij vandaan?”

Hij zeide: Mijn dorp (plaats) is te Arol. Toen het dan zoo gesteld was, klaagden zij de Portugeezen bij dien man aan. Die man bracht een brief naar de Kompani; nadat zij die aan de Kompani gebracht hadden kwam de Kompani naar Koepang. De Kompani schoot de Portugeezen te Koepang. Schoot hen te Koepang, zij vochten en kwamen tot Toea Bola, een kleine berg aan

¹⁾ Palba toli = plak met spijkers voor afstraffingen gebruikt.

den anderen kant van Toea bola, genaamd Noël sef bano! (i. e. rivier waar de (rinkelende) belletjes losgemaakt worden).

De Kompani schoot de beenen der Portugeezen, en toen vielen de beenen der mannen af, hun dansbelletjes (aan de beenen) vielen af, daarom noemt men die plaats: Noël Sef Bano, De rivier, waar de (been) belletjes worden losgemaakt. Hij (de Kompani) schoot, de Portugeezen liepen weg naar Noilnoni, Bidjeli. Zij zetelden aldaar; de Koemlol kwam nog pas van Koepang en zetelde op de vlakte aan den anderen kant van Bokon; daarom wordt die genoemd: „De vlakte Koemlol”.

Toen het dan aldus was dat Koemlol op die vlakte was aangekomen, zeiden zei:

Stellig zal de Kompani weer aldus komen schieten, en zij vreesden en daalden af naar Noilmoeti. Zij daalden dan neer naar Noilmoeti, toen steeg de Koemlol en ging boven op den berg, den berg Koemlol aan den weg tusschen Bidjeli en Noèltoke. Daarop vreesden de Portugeezen en liepen weer weg naar Oè Koesi. Daarop bevalen zij Sonba'i om naar boven te komen en mijnheer (van de Kompani) zijn opwachting te maken op de plaats Koemlol; daarop kwam Kosat van Noèlmoeti mijnheer zijn opwachting maken.

Hij was hier in deze wildernis. Mijnheer vroeg hem: Wie maakt er twist? Hij zeide: Nai Sonba'i maakt twist.

Hij (mijnheer) zeide: Ga gij eerst terug naar Noilmoeti en haal Sonba'i, Nai Loeis Sonba'i, om te komen; toen hij dan aankwam, nam de Kompani hem gevangen en deed hem touwen (boeien) aan; zij brachten Sonba'i en zetten hem op een schip, verbanden hem naar den anderen kant der zee, want Sonba'i handelde niet goed hij verdrukte de mannen, schoot hen dood, sloeg hen dood, roofde hun goederen geheel en al. Nadat ze Loeis Sonba'i hadden meegenomen, bleef de vader Baoe Sonba'i achter, en hij stierf. Toen hij gestorven was begroeven zij hem niet, maar deden hem in een kist die nog te Noilmoeti is in huis. Eens was er een Kaptein boos, hij zeide: Waarom begraaft gij het lijk niet, het zetelt boven de aarde. Daarop bevalen de beide landsgrooten Kono Oimatan allen te komen om Sonba'i te begraven. Tot op dezen dag begroeven zij hem niet; hij is nog binnenshuis; het huis was vergaan, zij hebben een nieuw huis gemaakt en het erin

gedaan: Eens ging ik mee, wij gingen kijken ongeveer acht jaar geleden; wij kwamen, toen Kaptein Franssen hier was met de mar-
rechaussee soldaten. Mijnheer de luitenant ging heelemaal binnen
en bekeek het lijk, hij vroeg: Het lijk is er, en nog niet begraven!

De luitnant kwam terug en gaf het den Kaptein te kennen. De
Kaptein beval fettor To manat met Ai Kono, fettor To Ablal, hij
beval: Gij moogt Sonba'i niet boven aarde zetten, maar gij moet
hem begraven. Fettor To Manat zei: Dit jaar zullen wij hem be-
graven.

Daarop beval de Kompani de atonis den grooten weg te maken;
zij oogstten niet veel rijst, niet veel maïs, en daarom begroev-
ven zij hem niet, want hoe moesten zij hem begraven, want alle
landsgrooten moesten komen. Nog is het lijk niet begraven; soms
komt hij, en grijpt een vrouw! Wij weten niet of de beenderen
zijn vergaan of niet; die beenderen blijven in de kerk (beeldsprak-
kig voor heidensche kerk) Noilmoeti. Het huis van Sonba'i is de
kerk van Noilmoeti; men zegt: Sapa Noilmoeti, klei Noilmoeti (de
grootte toeak korf Noilmoeti¹⁾, kerk Noilmoeti). Zij deden hem
in een kist, het hout is niet vergaan; het verhaal zegt: wij gingen
naar binnen, het lijk was er met de kist.

Toen ik nog pas de deur inkwam; trok ik mijn doek van mijn
hoofd, voor de le'oe van Sonba'i; men zegt: Noeni oè nam, le'oe
oè nam (pemali van Oè nam, taboe Oè nam). Einde.

Later ging Sonba'i, Nasoe Sonba'i met de Kompanie vechten
ten gevolge van de twistzaak van het groote-weg-werk Oni nama
(Babaoe) naar Tjamplong. Toen het aldus gesteld was, was het niet
Sonba'i die de vreemden wilde schieten, maar de fettor Manbait
en Tefnai en Pietai met Takaèb. Daarop gingen de Fettori
deze zaak aanbrengen bij Sonba'i en gaven de boodschap:
wij kunnen de aarde niet dragen, en het stof niet dragen. Wij
willen graag, dat Keizer Sonba'i de vreemden schiet, dat zij terug
gaan. Daarop gingen zij vechten bij Polo, zij sloegen Roteneezen
dood; zij sloegen Roteneezen, ik weet niet hoeveel tientallen;
zij sloegen mannen en vrouwen met het zwaard. Daarop be-
val Sonba'i Netpala, fettor To Manat, de vreemden te schieten!

¹⁾ Het ronde Timoreesche huis wordt hier vergeleken bij een groote
omgekeerde toeak korf.

Fettor To Manat zei: Fettor² schiet jullie maar, ik wil niet, ik schiet de Kompanie niet! Daarop riep To Manat mij om in Netpala te komen. Ik kwam dan binnen; de andere broer, Kono met de harige borst, zei: Kono Oimatan wij gaan te zamen de vreemden schieten. Zijn jongere broer To Manat wou niet; als wij de Kompanie schieten, zullen wij 't afleggen (verdwijnen). Ik ging van Netpala weg vijf dagen later gingen zij vechten bij Kaoeniki met de Kompanie. Maar To Manat wou niet; hij zeide: al maken wij er honderd dood, een duizend komt in hun plaats staan.

G.

Moelai Sonbaï nem sin monè tenoe Bifel mèse. Lilai Sonbaï Portugees! Fo le'oe. (Mnasit es naoeab, monè abaoet ès Portugies).

Na'ko neno saèt nèm, palmél méloe tokon Mopoe am Laoe kase (koean kanan paoemak Beloe.)

Neki sin boekaè bi Mopoe am Laoe kase, neki oèl botil hitoe ma aflolo foëa hitoe!

Okè tè sin tok² Mopoe am Laoe kasè nioen nain oèl botil hitoe, nah nain aflolo foëa hitoe oèken. Léloe saè anfain bi sin Amaf sin ainaf Oeis Neno nak: le boekaè hom fè kai okèn.

Naoe bi Oeis Neno naton nakè: boekaè oken. Nalali in ba'an sin nak: Ka moeifa boekaè hèn fè ko, hom fani moe' lolo ho fètòf! Nak hom lolo ho fètòf moelali okè tè mait mèt kaësle ès koeb man ho fètòf fai ha meki, hom fai lè mèt kaèslè hom taële. Fadjè ha ma antaële anmoeï pèna anbin anè anbine, boko anbine, foëèle anbine, andjail boekaèl anhoële.

Okè naoeab nok in tataf Lilai nak: hom moebal, aoe naoe kiso pah mainoëan ka kioes tobè hè namfaoen ka ai hè kaha?

Fè na'ko Mopoe am Laoe kase nèm antè, Lèt asi Bidjèla: Tèk koean Lèt asi Bidjèla. Tok anteni anbine.

Taële ale in amfini, ale in sasahè nakanab amfini kankin.

Saè tès kankin ès:

Ifoe Bèlèk Fai Bèlèk Kono Oëmatan.

Ioef Laloës, Paoe Laloës! Oef Takaèb Faoet Le'oe.

Tok bi Lèt asi Bidjèla hè naoe nakanab anteni.

Nakanab nahoënoe Oeis Kono, foen fettor naèk, fettor amnasi.

Léloe (akle he naim in kanan) Oeis Kono, léloe hé naiti sa, in

ankono fini lè baile hè in naiti. Es tèk in kanan Oeis Kono, in kono nami baile.

Oken fèn nèm annaoe nakanab Oèmatan, léloe hè naoe, naim akle hè napeni kanan. Nabaè oèle matan nakanab nak Oèmatan: Namaoetnai ho moebaè le oèle matan, ès ho kanam Oèmatan.

Tèt naboeab sin Kono Oèmatan. Okè tè hè nakanab Takaèb Faoet le'oe on napeni akle atoni a'eën, ma kakaèla, maetoet hom a'eën, ma kakaèla tak ho kanam: Takaèb!

Anlèk andjail fettor bi neno mofoen Faoet le'oe. Ès Èb noni fetol mnasi Taèboko djali fetor neon mofoe i.

Sonbaï nait noni foenan mèsè manatoe onle nakne, ès kanan Eb noni.

Oenoe Fettor mèsè nanaoe tobè namfaoe in mèsè in plènat, ès Eb noni anlèk anten Taèboko. Nai Taèboko abaoet naitdjè fain Oesif. Foen manon tob po neki bi Eb noni, Eb noni natoetbè anten neo Sonbaï On poni pah al pèna, neki pèna nakan anè nakan neo Sonbaï.

Tok tokon: Tòt idje fettor Nai Kono Oèmatan.

Tòt idje Ebnoni ma Taèboko.

Okè tè Nai Mèla Nai Sanam kan fettol sin.

Nane Kono Oèmatan sin tobè, sin feotfini ana ès Nai Mèla Nai Sanam (Neon Mela ma Saèn Sanam) nak: moeni fetof.

Kono Oèmatan nasaèb sin.

Sonbaï ès nakanab nai Mèla, Sonbai es nakanab: Kono Oèmatan nai Mèla nai Sanam atoni nasanab, taoe lafoe². Es nak Sanam. Sonbaï ès nakanab ok okèn.

Fèn na'ko Lèt asi Bidjèla kan tok anten fa bèn.

Nèm atnanan Bokné am Toea sènè. Nok amfini Kono Oèmatan, Sanam nai Mèla tok no mèsè bi Oèl noenoeh.

Nakanab lalan: Boknè am Toea sène, eno naèk Kono Oèmatan, lalan naèk Kono Oèmatan Bokne am Toea sènè.

Te oèl noenoeh tok anbine, tok nok fettor noeb, ma moeni fètof noeb. Tok anbine paoe tob, nanon tob anbine ès nèten kanan oèl noenoeh. Tok anbine hèn paoe fettol fettol.

Ebnoni Taèboko ma in moeni fetof² es M(a)noene ma Maoenbait (Pasi) Tokon anbi oèl noenoeh, nanoen tob anbine.

Okè tè fèn nako oèl noenoeh naoe bi, Saneplon. Toko anbine heo anbine taè aetif², aetif soef², soef mele naèk soef mele nabaoe he nabela in amfin ok oken tobe nalile anbine:

Sanepлон am hoehèò, Lildje am ponain.

Oesif kanan Baoe Sonbaï tok anbine, fèn ma naoe bi Koepang, toko bi Kioe Toeta (Bakoe nase).

Ini amsa akle boeil hè namnès nok Kompeni, on in akal. Tok anbine Baoe Sonbaï nahoin ana tenoe, bifel noeb, atoni mèse, kanan Tafin Sonbaï, bifèl ès kanan Bi Soel Sonbai, ès kanan Bi Aoelais Sonbaï.

Okè on lè Oesif Baoe Sonbaï in lisne naèka naèk, Compeni noèn sanoe bi Koepang nait nane poepoet, ma nonaha. Kalau ho Oesif ko hom soeis mok poepte bolan, hom poi bi aoen bian Sonbaï. Baoe Sonbaï nak: Aoe soeis oehoen hom soeis moetoetin.

Oke te Oesif moè akle onmè, djail kaoena, ma antam bi poepte bolan, poi bi aoen bian. Oke te nanona poepte neo toean nak: toean hom soeis.

Toean kan soeis nanfa. Taoel nan paoek ninik toeke mèse.

Toean es antaloe. Okè tè notoe ninik panan bi adjè, pin on pakoe taoe meo ho nisme kalau Oesif ko tèb tèb okè moeoemit pakoe not bi fèfam nanan tal namnoè bi ho fèfam nanan.

Baoe Sonbaï nak annonaneo toean nak hom amsat- onnan.

Baoe Sonbaï fai nisne ka titfa pakoe, pakoe namnoèlen;

Fè neo toean amsa hèn notoe bi fèfan kan not nanfa.

Oke tè lèloe: Kalau ho Oesif ko, he naiti ton besi taidje nokan.

Baoe Sonbaï nakfili bi 'tnaise panan ma nasaèb ton bèsi nok 'tnaise panan bian. Oke te kalau ho Oesif ko, hom letoe mek ton i, kalau ka oesif ko, lof ton letoe nek ko.

Kalau ho Oesif ko, lof hom ai ton, kalau ka Oesif ko ton ai neki ko.

Okè tè nasaèb neone in ai neki ton besi i matainoe.

Taidje neki ale sasama in anletoe nèsi.

Okè tè anleoel nak:

Boeit man afoe moetaib mit kaoe mokaan, kalau aoe ok lè afoe matai okne foen aoe pah, lof in toeane kaoe lof afoe nok aoe matai.

Oke te Sonbai naäkle polin bi pah oef, foen in naäkle nès kaoe. Polin bi pah oef:

Ana tenoe, polin amaf anmès, an bifèl noea in idjè tok nabal Kopan. Oke an atoni fè an ana nok feotfin. Fètof noeb namnaoe sin amaf ma ankaè sin matak noekin poi djail oèl mata, ès Oè Poela Bakoenasè. Ankaè ankaè bi oemè, oèl moni bi oeme nanan, nidj ainaf èsan bi oèle nanan. Okè tè bifèl noea in nahoin Kessel Koepang.

Okè fettol ha naoeis neo sa, Oesif nasaèbe.

Oke fettol Oesif hèt taoeis neo sa, ne bè.

An mone Tafin Sonbai, neno nasaèb amaf, Taèboko Ebnoni naim akal nak bifèl noea in, lof sin noea in ka naàkle on sin amaf. Oke te Tafin nane, Ebnoni ma Taèboko noenoe natolo bi nahè boe'ne, neki naoe bi Telom Talmanoe, fati, hahaoebe, djail atoni naèk mese anloeik neone. Léloe hè naoe neo Kono Oèmatan hèn haoe okèn. Kono Oèmatan ka nèmfa.

Okè tè Kono Oèmatan ba'an lasi neo Takaeb Ebnoni nak : moet moetonan aoe benoe aoe bia, het koebdje ¹⁾ peobè balan, nane on ho noesme koem, ho oeame koem, aoe noesa koek, aoe fait koek, ho oeame koem ho moepeni le bikase.

Nane on manoe fè ko oeaf.

Lai mean fè ko oeaf.

Aoe idje kalau hè oe oesi, kolo ana mèse manoe ana mèse.

Et Koeatai ma Oè Poela.

Neki poni pah bi Koepang. Mahaèf mahaèfin Kono Oèmatan namoeni lomi t- am nèmèn. Nèmèn naboeab nok Takaèb Ebnoni bi Tèlom Talmaoen, hè maloim na öesi Taif Sonbaï, nèman tè fettor Ebnoni Takaèb napèle Oeis Kono ma Oèmatan.

Lèka mè oenoe leloe neti hè ho aoem ho ka aoemaf namoeni tè ho aoem.

Foen in napeh. Ebnoni nak : Ho mait kaoe sa?

Kono Oèmatan kaoes inoeh nono mèse, inoeh mnanoe antè nadjan: nasona ma antaman.

Fettor ha sin moeni fètòf nai Mela, nai Sanam, nai Maoenbait sin naoeis oken neo Taif Sonbaï.

Tok bi Tèlom talmanoe nahoin ana mèse. Taif Sonba'inahoni ana mèse kanan Ais Le'oe.

Okè tè hèn tok nabal Tèlom Talmanoe mès Oeis Oèmatan hè nèman naöeis neone lob le'oef. Taif Sonbai anmatè. In naoekèlè ès Tèlom Talmanoe. Fettor ha naöesi anfan neo Ais Le'oe. Lèka me aoe naoe lalan lob le'oef, 'tfok neo Ais Leoe hè taim nè balan hèn tok bi hit atnanke hit taöeis, him naoe, aoe amsa aoe naoe on noea kit athaè okè, hèt taöesi hit Oesi. Fettor ha fok neo Ais Le'oe, fokabè nèman, tè bi Kaoeniki.

¹⁾ Koebdje = stam : koeb = bedekken, suffix dje is hier grammaticaal niet juist, maar werd toch door verhaler gebruikt.

Fettor ha ma Oesif Ais Le'oe saè bi nètèn es kanan: Bi Manoes paoemak bi Boèn Saè tamtetoë noeaf (nètèn) toenan napènèn hèt tapènè pah hèt kiso atnanan.

Saè tè, kiso fatoe namnanoe i, lèk fatoe bi Kaoë niki, pah oesnè èsan. Namaoet tabèl anbine, hit noea kit taësi hè ho amsa naoë poes ma amhaè Moeneo matan moesaè mat.

Aoe oe'ko tetoës sain. Aoe aoem oeoësi aoe t-a'poës ma haè, oeneo matan, oesaè mat.

Oke tè lèk oeimlè, lèk neo Oeimle. Fettor ha moè neo oeimlè nesoe tenoe, enoës Timab nok Faoëmès, Taèneno nok Oè naim, Boein am Bi Timo.

Oemè i anhani soeb lè nidje neki noni mnatoë okè.

Oemè i kanan: Lopo taim lasi. Okè tè fettor ha hèn lèk Ais Le'oe in bifèl. Nak Ais Le'oe nahoin ana andjail kessel fettor ha, noeb neki ès noeb nek ès. Kono Oèimatan neki ini kanan Bi Taha Lakè.

Ebnoni am Takaèb neki ini kanan Bi Kolo Pietadje. Ais Le'oe in fèl noeb. Kono Oèmatan ini ka nahoin fa.

Ebnoni ma Takaeb ini ès nahoni Oesif mèse kanan ana (mana) noea, es Soèb Kasè ès Toea Menoe, fèn fain ès Fatoe Mnoetoe. SoèbKase nahoin Oesif boès am hitoe monè oken, maèt ok okèn.

Sin nahoin okèn, bi Kaoeniki ini okèn. Boès am nè maten okèn.

Tè lè boès am hitoe in anmatè bi Koepang.

Amatès abit Koepang in oepoef ès le fettol Oè Poela.

Oè Poela 15/6/27. Verhaler: Fo Le'oe Sonba'i.

Vertaling.

In het eerst dat Sonba'i kwam, kwamen zij met z'n drieën twee mannen en één vrouw. Lilai Sonba'i waren in het Portug. gebied. De oudsten waren het die zeiden, de kleine man (d.w.z. de jongere i. e. Sonba'i) was van het Port. gebied. Hij kwam van het Oosten, het allereerst zetelde hij te: Mopoe am Laoe kasè (de naam van een dorp dicht bij Beloe). Zij brachten hun proviand mee naar „Mopoe am Laoe kasè!”, zij hadden bij zich zeven flesschen met water en zeven rijstballen in pisangblad (ketoepat).

Daarna zetelden zij te „Mopoe am laoe kasè” en dronken de zeven flesschen water leeg, aten de zeven rijstballen op; heelemaal op.

Hun werd bevolen weer op te stijgen naar den Heer des hemels, hun vader en moeder, en zij zeiden: „De proviand, die gij ons gaaft is op”.

Daarop droeg hij hun op en zeide: Er is geen proviand, om je te geven, keer jij terug en slacht je zuster!

Hij zeide verder: Als jij je zuster hebt geslacht, neem dan een zwarte doek (letterl. een zwarte doek der vreemdelingen) en dek je zuster daarmee vier nachten toe; maak de zwarte doek dan open en kijk dan na vier nachten; en toen keek hij, en er was maïs in, rijst in, laboe, katjang, waren er in, het werd een overvloed van proviand.

Daarna sprak hij tot zijn ouderen broer Lilai en zeide:

Blijf jij hier, ik ga zien of het land ruim is en of het volk veel is, of niet.

Van „Mopoe am laoe kasè” kwam hij het eerst aan te „Lèt asi Bidjèla” zoo is de naam van het dorp en vestigde zich daar.

Hij bekeek (onderzocht) al zijn vaderen en hun hebben en houden en hij gaf allen namen.

De namen van het Oosten en Westen het zijn: Ifoe Bèlèk, Fai Bèlèk, Kono Oimatan, Ioef Laloës, Paoe Laloës; oef Takaèb Faoet le'oe.

Toen hij te Lèt asi, Bidjèla zat ging hij weer namen geven; het eerst gaf hij Oeis Kono een naam, want dat is de groote fettor, de oude Fettor.

Als list om zijn naam te zoeken, beval hij Oeis Kono om iets te gaan halen, maar Kono liep dat wat hij moest halen ver voorbij. Daarom noemde hij hem Oeis Kono, want „kono” beteekent voorbij gaan. (Eigenlijk is hier een moeilijk weer te geven woordspeling, want kono beteekent ook „grooter zijn” of „meer zijn” dan). Daarna stond hij op en kwam om Oimatan een naam te gaan geven. Oimatan speelde bij de bron en daarom noemde hij hem Oimatan bron; hij zeide:

Welaan je speelt bij de bron, dus je naam is Oèmatan.

Hij speelde over Kono en Oèmatan beiden de baas.

Daarna gaf hij aan Takaèb van Fatoe le'oe zijn naam; hij zocht een list, en zeide: Deze man zwijgt maar steeds en huilt aldoor, welaan jij bent zwijgende en huilt maar door, wij zullen jouw naam noemen: Takaèb (wij huilen, eigenlijk: wij doen huilen).

Hij wees hem aan om fettor te worden in het Westen, Fatoe le'oe. Want Eb Noni is de oude fettor en Taèboko werd fettor in het Westen.

Sonba'i nam een gouden sikkelvormig sieraad als een hoofd zoo groot en daarom noemde hij hem Gebogen zilver ¹⁾).

Vroeger was er maar één fettor, langzamerhand werd het veel volk waarover hij alleen moest heerschen, daarop wees Eb noni weer Taèboko aan (om als fettor op te treden). Nai Taèboko was een kleine man (man uit het volk) hij werd tot vorst verheven.

Want hij ging het volk voor, en riep ze op naar Eb noni, en Eb noni leidde ze weer naar Sonba'i. De landsbelasting was alleen maïs en rijst; zij brachten alleen de eerstelingen (letterl. het „hoofd”) van de maïs en de eerstelingen van de rijst aan Sonba'i.

Zoo had Sonba'i zich dan gevestigd:

Aan dezen kant Kono en Oimatan aan dien kant Eboni en Taeboko.

En toen waren Nai Mèla Nai Sanam geen fettoren. Dat waren onderhoorigen van Kono Oimatan, kinderen van hun zusters dat waren Nai Mèla en Nai Sanam, Neon Mèla en Saèn Sanam, Kono Oimatan verhieven hen tot fettoren.

Sonba'i gaf hun allen namen; Nai Sanam was een man die kwaad deed, hij deed maar raak. Daarom werd hij Sanam (de kwaaddoener) genaamd. Sonba'i gaf hun allen namen.

Toen stond hij op (vertrok hij) van Lèt Asi Bidjèla en vestigde zich daar niet meer.

Hij kwam midden in de streek Boknè am Toea sènè. Met de vaderen Kono Oimatan, Sanam Nai Mèla; ze hielden zich allen op te Oèl Noenoeh.

Zij noemden dien weg: Boknè am Toea sènè, de groote deur van Kono Oimatan, de groote weg van Kono Oimatan, Boknè am Toea sènè.

Aangekomen bij Oèl Noenoeh vestigde hij zich daar met de beide fettoren en de beide zusters kinderen (Mela Sanam).

Zij vestigden zich daar en bewaakten het volk, zij verzamelden daar hun volk op den berg, die den naam draagt van: Oèl Noenoeh. Zij vestigden zich daar om alle fettoren te bewaken.

¹⁾ Noin foenan is doorgaans van zilver; letterlijk beteekent het zilvermaan, naar den vorm van de nieuwe maansikkel.

Ebnoni en Taëboko en zijn beide zusters kinderen Manoene en Maoenbait (Pasi) zij allen verbleven te Oël Noenoeh en verzamelden daar hun volk. Daarna stonden zij op (vertrokken zij) van Oël Noenoeh en gingen naar Tjamplong; zij verbleven daar en speelden er viool en onderzochten alle landstrecken om de vaderen daar te doen blijven en hun tuinen daar aan te leggen; zij noemden het daar: „Saneplon am hoeheo, Lildje ponain”.

Een vorst met den naam Baoe Sonba'i verbleef daar; hij stond op en ging naar Koepang, en verbleef te Kioe Toeta (Bakoe nasè).

Hij zocht ook streken om zich gelijk te stellen met de Kompani.

Toen hij daar verbleef kreeg Baoe Sonba'i drie kinderen, twee meisjes en één jongen, die Tafin Sonba'i heette; de beide meisjes bi Soel Sonba'i en bi Aoe Lais Sonba'i.

Welnu dan Baoe Sonba'i zijn streken waren enorm; de Kompani riep hem naar Koepang te komen, toen nam hij (de Kompanie) een blaasroer en reikte dat aan hem over, en zeide: Indien jij een vorst bent, kruip dan door dit blaasroer gat, en kom er aan den anderen kant uit als Sonba'i.

Toen zeide Sonba'i tot de Kompani: Goed ik kruip er eerst in en dan doe jij het mij na.

Daarop voerde de vorst (Sonba'i) zijn list uit hoe weet ik niet, en werd een slang, en kroop in het gat, en kwam er aan de andere zijde uit. Daarop reikte hij het blaasroer aan de Kompani over en zeide: Kruip erin. Maar mijnheer kreeg het niet gedaan.

Daarop kneedden zij tien waskaarsen, de Kompani kneedde ze.

En toen staken zij ze aan het eene einde aan, zij vlamde als een lamp; er werd gezegd, doe die kaarsen tusschen je tanden, als jij werkelijk vorst bent, klem dan de kaars in je mond en brandt de kaars tot zij geheel in je mond versmolten is.

Baoe Sonba'i zeide en reikte andere kaarsen aan de heeren van de Kompani: „Dan moet gij het ook doen”.

Baoe Sonba'i deed zijn tanden open, er was geen kaars te bekenen, de kaars was versmolten.

Hij gaf hem aan Mijnheer (i.e. Kompani) opdat die ook kaarsen zou branden als hij, maar mijnheer kreeg het niet gedaan.

Daarop beval men hem: Indien jij waarlijk vorst bent, dan nemen wij de groote ijzeren rol en wegen jou met die rol. Baoe Sonba'i hing aan den eenen kant in de weegschaal en zij hieven

de groote ijzeren wegrol in de weegschaal aan den anderen kant. Wanneer jij werkelijk vorst bent, dan zul jij deze rol naar beneden trekken, indien jij geen vorst bent, zal dit ijzer jou naar beneden halen.

Welnu dan zij hieven hem op de weegschaal en hij trok de ijzeren rol naar beneden, hing even in evenwicht maar woog toen zwaarder (trok de naald door 't evenwicht) en trok alles mee.

Daarop beval Sonba'i en zeide :

Grabbel aarde bijeen tot een bal en weeg mij daarmee; als ik met die aarde in evenwicht ben, dan is het mijn land, dan ben ik zijn vorst dan zal die aarde met mij gelijk wegen.

Welnu dan, de Kompani zeide :

Sonba'i heeft vele streken, zijn listen zijn meer dan de mijne, wij zullen hem naar een ander land verbannen.

Hij had drie kinderen; alleen de vader werd verbannen; zijn twee dochters bleven te Koepang, en het jongetje, dat nog heel klein was, bleef bij zijn zusters.

De beide zusters schreiden en schreiden, en dachten aan hun vader, en hun tranen werden tot een bron te Oè Poela (Bakoe nase), zij huilden en huilden, toen welde het water uit den grond midden in hun huis; de hoofd-paal (moeder-paal) staat nog midden in de tegenwoordige bron.

Welnu de beide zusters baarden de ^{heer} radja Koepang.

En dan wien zouden de vier fettoren als heer erkennen? Wie zou tot vorst verheven worden.

Die jongen heette Tafin Sonba'i. Toen zij den vader op het schip zetten, zochten Takaëb en Ebnoni een list, zij zeiden :

Die twee vrouwen hebben niet zulke streken als hun vader. Toen rolden Ebnoni en Taëboko een mat op en verborgen Tafin in het ondereinde van de mat; toen namen zij hem mee naar Tèlom Talmanoe, verzorgden en voedden hem, tot hij een groot man geworden was, zij brachten hem geschenken.

Zij bevalen te gaan naar Kono en Oimatan opdat zij hem allen zouden voeden; maar Kono en Oimatan kwamen niet.

Daarop gaven Kono Oimatan de boodschap mee aan Takaëb en Ebnoni en zeiden :

Wanneer je aankomt zeg dan :

Mijn vriend, mijn bloedverwant indien we de uien ¹⁾ bak willen bedekken, dat is jouw eigen lot, jouw eigen geluk, ik heb mijn eigen lot, mijn eigen verzorging, jouw eigen geluk is het, dat je een paard kreeg; dat is alsof een kip je geluk gaf, en een roode haan je een goed lot gaf.

Wat mij betreft, indien ik als vorst wil erkennen een kleine vogel, een kuikentje, het zij te „Koeatai ma Oè Poela”.

Zij brachten de belasting in natura naar Koepang. De boodschappers gingen over en weer, eindelijk wilden Kono Oimatan en kwamen.

Zij kwamen en vergaderden met Ebnoni en Takaèb te Tèlom Talmanoe, opdat zij wederzijdsch zouden eens worden om Taif Sonba'i als vorst te erkennen.

Toen zij bij fettoren Ebnoni Takaèb kwamen, toornden deze tegen Kono en Oimatan; zij zeiden: Hoe nu? eerst zonden wij boodschappers naar je toe en je kwaamt niet; en nu eindelijk kom je.

Zij antwoordden: „Wij waren lui!”

Daarop zei Ebnoni: „Wat breng je me?”

Welnu Kono Oimatan deden een snoer moeti sala af, een snoer zoo lang dat het tot den grond reikte.

Toen was de weg gebaand en kwamen zij binnen.

Vier fettoren met hunne zusters zonen, Nai Mèla, Nai Sanam, Nai Maoenbait Nai Manoene zij erkenden allen Taif Sonba'i als vorst.

Hij was gevestigd te: Tèlom talmanoe en kreeg één kind, dat den naam had van Ais Le'oe (letterl. vertaald „magische vloo”).

Hij wou te Tèlom talmanoe blijven wonen, maar vorst Oimatan moest geweldig ver loopen om naar hem toe te komen.

Taif Sonba'i stierf, zijn graf is nog te Tèlom talmanoe.

Daarop erkenden de vier fettoren weer als vorst: „Ais Le'oe”.

Toen zeiden Kono Oimatan: Hoe nu? Moeten wij maar steeds zoo ver loopen; laat ons Ais Le'oe uit den grond trekken en een plaats zoeken in ons midden; opdat, wanneer wij hem onze opwachting komen maken, jullie moet wandelen en ik ook moet wandelen. Opdat wij beiden moe worden en zweeten om onzen heer te erkennen.

¹⁾ Peobe balan letterlijk plaats, waarin uien worden gedaan, is een woordspeling op den stam „peo” — weten te vertellen, den oorsprong van iets verhalen.—

Welnu de vier fettoren trokken „Ais Le'oe” uit den grond, en kwamen daarna te Kaoeniki.

Die vier fettoren en de vorst Ais Le'oe bestegen een berg die heet: Bi Manoes dicht bij Boen Saè; zij zeiden: als wij die tot den top bestegen hebben, kunnen we het land overzien en kijken waar het midden is.

Na den berg bestegen te hebben, zagen zij deze hooge rots, en wezen zij Kaoeniki aan als de navel van het land.

Welaan dan laten wij hem daar neerzetten, en wij beiden komen hier hem erkennen als vorst; dat jij moogt loopen zweeten en moe worden, je oogen afwisschen en het zweet afveegen.

En ik van de toppen der bergen, ik ook kome en zweete en moe worde, mijn oogen afwissche en het zweet afveege.

Daarna wezen zij de plaats voor het huis aan; die vier fettoren maakten samen het huis met drie deuren; „Timab en Faoemès” één, „Taè Neno nok Oè Naim” één en „Boein Am Bi Timo” één.

Dit huis werd gegraven en de palen ervan op louter goud opgericht.

Dit huis werd genoemd „Lopo taim lasi!”¹⁾

Daarop wilden de vier fettoren de vrouw(en) aanwijzen voor Ais Le'oe. Zij zeiden:

Als Ais Le'oe een kind krijgt, wordt hij radja; de vier fettoren brachten twee vrouwen; (Eb noni Takaeb) één en Kono Oimatan één. Die van Kono Oimatan heette bi Taha Lakè, die van Ebnoni Takaeb bi Kolo Pietadje. Van de beide vrouwen van Ais Le'oe baarde die door Kono Oimatan gegeven niet. Die van Ebnoni Takaeb baarde twee kinderen, de een Soeb Kasè de ander Toea Menoe. Toea Menoe stond op en keerde terug naar Fatoe Mnoetoe.

Soèb Kasè baarde zeventien vorstelijke kinderen, allen jongens; zij overleden allen. Zij werden allen te Kaoeniki hier geboren. Zestien stierven er hier.

De zeventiende stierf in Koepang. De kleinzoon van hem die in Koepang stierf is de fettor van Oè Poela.

¹⁾ Lopo taini lasi: Lopo wij zoeken (een) zaak (geding); lopo = ronde wandlooze woning.

H. T a e M a m a n.

Baik Koi (Koidj) Makèn nok Manoeba'it. Manoebait kan beif, toti Compeni hèn kiso teni. Hèk nani Baki Koi polin bi pah oef, fain nèm saèn bi Noèltoko neno saèn; Baki Koi nak: koean Noèltoko, toean ka nahin, Noèltoko Faoet le'oe, neki naoe bi Noèltoko neno saèn fainem bi Noèltoko Faoet le'oe. Baik Koi napaoe nis sines bi fatoe mesè nok in fèle bi non Sala Paoe Bonat.

Aoen le'oe sinès kèn naäinab Baki Koi bi Sonléoe, okè tè tok bi Taëmaman- matè. Bi Taëmaman Baki Koi fè moni hèkè polin bi pah oef, bain kol tèmè in ninèn, noin mnatoe tèmfin noea. Baik Koi nèm matè bi idjè. Sobe Sonba'i — Kaoeniki.

Baoek Kapal Sonba'i — Kapal Sonba'i.

Sobe Sonba'i — moesoe bi Polo, makèn nok Tèfnai naoe otè atoni bi Polo neki naoe bi Sobè Sonba'i, Sobè Sonba'i simo neki naoe bi Kaoeniki — Tefnai neki Sonba'i natoein on in nah teidje, mi.

Nanaoe nanoina fai moeni neno moeni hom taoe piloe nok beti, piloe hèn hakè ma beti nahèlnou, naik in nekan anamle'oe, naik namle'oe paha hoeman, masi hoeman, on asèk piloe asèk beti.

Nalali toean hoekoe okè² neki bi Koepan; liana ès nabal, bi Mana Sonba'i nok bifèl Soel Sonba'i. Soel Sonba'i polin bi pah oef, nalali saoen anfani bi pah Koepan. He nan ton faoek ka tahin.

Nèman tè Koepan, Temoekoen sin lomi koean Taemaman, toti toean Controleur. Baik Koi haoe mètan mnasi matolan Oeis Kono haoe mètan mnoekè. Aoe toti Sonba'i fani bi Kaoeniki. Toean Controleur nak hom toti nanè neo sà.

Toean kalau oelan nakaoel haim toti Sonba'i, manas naman haim toti Sonba'i.

Toean nak: Toti Sonba'i leok sà.

Temoekoen nak: Sonba'i tok bi Sanaplou kan djail fa sa'.

Sonba'i toko bi Kaoeniki djail ok okèn. Afi oenoenoe neno moelai hai ka meoep haoe foera; Sonba'i lolo in ana fain ane, fain pena, fe Lilai — Sonba'i tok naboea.

Toean anleoen: Sonba'i naoe bi Kaoeniki; Molo nok Tèfnai ka nèm fa, Sonba'i in hèn toti in ana'i, in fani; in bidjail, in bikasè Molo ma Tèfnai kan lomif. Malak kol sa mnatoe ok okèn, malak ok okèn on nane, noin foenan noin bèna. Loeit Tapatab lè Amfoan naoe anotè, nak neki lè in maoes Malak kol sa okèn; foen Loeit Tapatab anhekè lè Sobè Sonba'i, fè neo toean Bellen-

mas (mat penoe). Toean Controleur tak: Oen Benoës, Loeit Tapatab pal koen lè maoës, ka naton fa toean.

Sobè Sonba'i fani bi Koepang matè nabala bi Koepang.

Controleur noèn Wn Taemaman hom lomi Sonba'i fani bi Kaoeniki sekaoe hèn lomi Sobè Sonba'i hèn toko bi Kaoeniki foen hè Kapal Sonba'i (Baki Mnanoe) Kapal Sonba'i soeb natnoèb sin matè pah fè kan le'oe, fè pah nalèk lèko, ka nit fa lè lasi i.

Tail Neon Bahan matsaoe Neon Olin- napeni ana bi Fai Neon Bahan — Kapal Sonba'i (matè bi Tanini) matsaoe bi Set Olin ma napeni ana: bi Neon Sonba'i nane noin soenaf (foen Sonba'i fetof).

Kapal Sonba'i: ana Baek Kapal Sonba'i matè bi pah oef (Manas Sonba'i Amaf) — Pah bi Polo pè man le'oe; Tèfnai naoe otè bi Polo Oeifè Labi Kolnèl nok, otè bi Polo nafèk atoni (Nai Tanoe Noenkoeloes) bifèl natfek, foen anmatè. Neki nakaf bi Polo bi Baek Kapal Sonba'i in soeb sin. Sonba'i ès ka nok, nai Lètè Manoebait (Nai Baik Koi ana) Compeni hèk sin, polin bi pah oef, Manas in fè ton 10. Toean mat penoe (Wellenmas), aoe (Temoekoen Taemaman) nok bi Sèt Olin, nai Moeti Olin.

Aoem tok bi Taemaman, Atoni mnasi kanan Foni Kono fainèm nako pah oef; ma in neki Baek Kapal in fèfan nak: Sèt Olin hen fani bi Oè — Poela; Es aoe oefetin fani bi Oè Poela, foen aoe simoe poeah manoes; ka simo, ka oefetin.

Verhaler: Manas Sonba'i.

Vertaling.

T a e m a m a n .

Baik Koi (Koidj) voerde strijd met Manoebait; Manoebait kon er niet tegenop en vroeg de hulp van de Kompani, om weer toe te zien. Te Soemkiki Soenle'oe, Taedjon vingen zij Baki Koi en verbanden hem; toen hij terugkwam werd hij opgezonden naar Noiltoko in het landschap Faoetle'oe. Toen stak Baik Koi een Chinees dood met zijn vrouw bi Non Sala Paoe Bonat bij een rots Sonle'oe. Daarop streden de Chineezen met geweren en joegen Baki Koi te Sonle'oe weg, waarna hij zich te Taemaman vestigde en daar stierf.

Te Taemaman werd Baik Koi toen hij nog leefde gevangen en daarna verbannen naar het groote land; hij betaalde aan de vleugels van den gelen havik (i.e. dienaren van de Kompanie)

twee goudstukken ter grootte van rijksdaalders. Baik Koi keerde terug en stierf hier te Taemaman.

Soeb Sobè Sonba'i zocht vijandschap met Polo, en streed daar ook; Tèfnadj snelde Atoni's te Polo, hij bracht die naar Sobè Sonbai en Sobè Sonba'i ontving ze en bracht ze naar Kaoeniki. Dat Tèfnadj ze bracht, ontving Sonba'i als at hij, wat in der heilijheid wordt afgescheiden (letterl. faeces en urine).

Geleidelijk bracht hij hem Tèfnadj aan het verstand, dat hij in 't vervolg op den hoofddoek en de selimoet moest passen, opdat de hoofddoek recht zou staan en de selimoet stevig gebonden; dat hij niet het aanzijn van den klapper en het voorkomen van het zout zou bederven; als ware hij een wisselaar van den hoofddoek en omruiler van de selimoet.

Daarna nam de Kompani hen allen gevangen en bracht hen naar Koepang; één kind bleef achter nl. Manas Sonba'i en twee vrouwen bi Soel Sonba'i, bi Soèb Sonba'i.

Nadat zij hem verbannen hadden, keerde hij terug naar Koepang; hoe vele jaren hij weg is geweest weten wij niet. Toen hij te Koepang was aangekomen, wilden de temoekoens gaarne en vroegen Mijnheer hem te Taemaman te laten wonen. Baik Koidj was het droge ¹⁾ hout, het oude droge hout schoot een loot, Oeis Kono was het jonge Timoreesche hout.

Ik vroeg den Controleur of Sonba'i mocht terugkeeren naar Kaoeniki. De Controleur zeide: Waarom vraag je dat?

Daarop zei ik tot mijnheer:

Wanneer we regen willen vragen, dan vragen we dat aan Sonba'i en als we zonneshijn willen vragen doen we dat aan Sonba'i.

Daarna zei Mijnheer: „Wat is het goede (doel) van vragen aan Sonba'i?”

Toen zeide ik, het dorpshoofd:

Dat Sonba'i in Tjamplong zich zou vestigen, heeft niets nut; ik (in Kaoeniki) heb een perioek, opdat ik koke en een laboebast bord, opdat ik het eten daarop sceppe. Indien Sonba'i te Kaoeniki zich vestige, dan gaat het alles goed; want heel vroeger in 't begin der dagen hebben wij niet de boomvruchten gemaakt,

¹⁾ Mèto- droog- ook in pah mèto Timor.

maar Sonba'i heeft zijn kind geslacht, dat het zou worden rijst, en maïs, toen Lilai en Sonba'i nog samen waren.

Toen stemde meneer toe, dat Sonba'i naar Kaoeniki zou gaan; daarop vroeg Sonba'i aan Molo en Tèfnai om zijn perioek en zijn laboe-bast bord, zijn karbouwen en paarden. Maar daarin stemden Molo en Tèfnai niet toe.

De gouden plaat met vogelmerk, geheel van goud, was door Loe'it Tapatap gestolen, want toen Amfoan ging snellen nam hij alle schatten mee, ook de gouden plaat „malak kol sa” (i.e. merk van den een of anderen vogel). Want Loe'it Tapatap had Sobè Sonba'i gevangen en uitgeleverd aan mijnheer Wellenmas (met het scheele oog), mijnheer de Controleur bijgenaamd Oen Benoës.

Loeit Tapatab eigende zich toen de schatten van Sobè Sonba'i toe en zeide het niet aan mijnheer.

Sobè Sonba'i keerde toen terug naar Koepang en stierf en werd te Koepang begraven.

De Controleur had het wn. hoofd van Taèmaman geroepen en gevraagd: „Wil jij gaarne dat Soèb Sonba'i naar Kaoeniki terugkeert?”

Wie zou nog willen dat Soèb Sonba'i terugkeerde en te Oè Poela zich zou ophouden?”

Manas Sonba'i, de jonge, kan niets worden, want hij is het kind van de zuster van Sonba'i.

Hier in Oè Poela liggen Kapal Sonbai' bijgenaamd Baki Mnanoe (i.e. de hooge omheining) met zijn vrouw, de „zilver gekamde” liggen hier naast elkaar gegraven. Toen was hier nog geen oorlog.

De zoon van Kapal Sonba'i heette Baोक Kapal Sonba'i, en deze stierf in ballingschap (letterl. „het groote land”). Het land te Polo brak en ging kapot (d.w.z. er werd daar strijd gevoerd), Tèfnadjè ging koppen snellen te Polo, één der vreemde heeren, een kornel¹⁾ ging mee. Zij werden allen afgemaakt, mannen (Nai Tanoe, Noen(k)oeloes) en vrouwen, zij lagen daar allen enorm te rotten.

De koppen brachten zij naar Baोक Kapal Sonba'i, en hij begroef ze, Sonba'i zelf ging niet mee.

¹⁾ Oeifè labi beteekent een vorst of hoofd dat van Maleischen oorsprong is of wel Maleisch spreekt. Kornel is een hoofd, dat de functie van Radja vervult. In Noord Midden Timor is deze titel nog gebruikelijk.

De Kompani nam Nai Lètè, Nai Manoebait, Nai Bai Kodj zijn zoon en ook Sonba'i allen gevangen, zij werden verbannen naar het groote land.

Toen was Manas Sonba'i pas tien jaar oud. Mijnheerscheeloog en ik temoekoen Taèmaman, en bi Set Olin, (de vrouw van Baoek Kapal Sonba'i) en Nai Moeti Olin wij gingen naar en kwamen te Taemaman. Daar vestigde ik mij toen.

Een oude atoni die Foni Kono heette kwam terug uit de verbanning en bracht de stem over van Baoek Kapal Sonba'i dat zijn vrouw bi Set Olin naar Oè Poela moest terugkeeren.

Daarom liet ik, temoekoen Taèmaman, haar gaan naar Oè Poela, want ik had den bruidschat (poeah manoes) ontvangen; had ik dien niet ontvangen, dan had ik haar niet laten gaan.

De kinderen van Baoek Kapal Sonba'i en bi Set Olin zijn:

Nai Manas Sonba'i

Nai Sain Sonba'i

Nai Bae Sonba'i

Bi Manoe Sonba'i

Bi Ai Sonba'i.

I. Laoef Neno.

Laoef Neno oenoen bi Nai Kaki, in ainaf nahoinse bi Nai Kaik, le afi aoe babaf ma aoe amaf.

In ain pafa Soèb Neno, ain honi, ain Beloes, fè neo bi Soèb Neno hè nasoesoe. Bi Soèb Neno haim naoe foea bi Soèb Neno, mokne anfoea, haim toti naoel, ka na kaoel, haim naoe toti anbine hai i ok okèn toti anbine. Hai meki ainlè nok poenèn nok mnès nok fafi, toti bidjaèl, hai meti bi hoefoedje bi Soèb Neno in balan oenoe bi Aoef le'oe, nètèn mnanoe, haoemak nok noèl Fail.

Nai Bai Oef, kanan Seok Badje, Oesif bi Nai Kaik naoe seok loes, noe nit anbine, bifèl mnasi nak moeti moelém lémoë, nakmofa ka nalèko, tok bi kanètè toen, bi nasi nane. Po'an loes noenitelè, koa in atoni: „aim aoe it bifel mèse, ès hèt hilo, hèt hilo, hèt tahin hèt pah toef ai hèt sa'an aim hèt kiso. Nèm antèlèn tok, tol nani anhiloen, kis kiso, tè, soesoe fè nakbitoe, namtis ma hilo, fain moenif. Oeisfini namtaoe nak: Ai hèt sa? okèn onnane antoti nak:

Ho moe'ko mè? nataè nak: aoe toko bi i, nak ho oin ho ama

èsmè. Nak: aoe oin aoe ama ès toenan i ès Oeis Neno, aoe aina ès paha pinan. Naoeab nalali on idje, naoeab nasop toti anten.

Toko bi i ho moeah sa? O, aoe moe'i mnahat!

Nak: Ho moe'i mnahat neoe aoe ka itfa mnahat moebèla bi mè.

In nak: anmoei mnahat mès ès ka nitaf, naskèk in fèn ma naoe, nai bèsi nok mnahat noenait bi saka tahin, ma in fiti, nai bèsi, hen hoèn Bai Oef nok in tob hèn nah. Atoni namfafaœ in soko sin mnahat hèn nah, paha nanaël nah lè nai besi in mnahat, mak anè nabhaè sin boekaèn, sok nai bèsi in maka ka okéfa.

Okèn onnane Oesif Bai Oef naoeab anten: Ho ka moepen mnahat, mès hom fè kit mnahat hèn boekaè, hèn na'ko mè.

Nak: O aoe mnahat i aoe eki na'ko aoe oin aoe ama.

Nalail onnane Bai Oef nak, aoe ok hèn hit naoe bi ho koean. Nèman neo nai Kaik kiso bi in koean to fafaœen nok. Naoeab neo to fafaœen nok in atoni ok okèn, Nak: aoe oknè tè aoe moè hèn fain aoe atè, hèn nait kaeœ haœ, soèt kaeœ oè, hèn tioet kaeœ lèlè, hèn nahan kaeœ. Bifèl amsa nak: Aoe loim, hèn ok ko; okèn noknè, nèm tè nai Kaki naman in noknelèn titoe lèlè, fafai in nokan. Okèn in nokne bi in oemè nai Kaik. Titoe lèlè Oesif nèman kiso bi lèlè, nèman ankiso in ansœ haœeb natoepœk bi lèlè toepœk latoe mè natoepke nanail onnane, Oesif nak moetoepkè hèn moè sa? O hèn foe'ai! Okèn onnane, anloeil adjè bi in asanè ma notœ, notœ in antok bi adjè nanan. Oesif namtabèn nak: aoe ana poetoen matè.

Okè tè on in ana poetoen anmatè, idje lo ai not nisne. In anfangje neo in sonaf, noèn in atoni bifèl nak aim kiso bifèl poetoen anmatè.

Anmatè anpoetoen, ka nit fa noeif hilo² lè afoe, ka titfa bifèl sin anfaïn neo in sonaf, nok noka in anpo in atoni teni nak naœ 't kiso hèn nokmè hèn tit noeifini hèn thin.

Nèmnèn nok atoni fafaœen, atoni fafaœen anbol kioes lioeksain toepan bi afoe napœnbon bi toekloeaè. Aoe bitèl ka titèf, al kœœna, onnane tasaèb haœ, tot tis kœœna le'i.

Naiti habè, natoepœk noine hèn notœ, notœ kœœn lè idje haœ nanail notœ poet anmatè. Okèn onnane anfaïn kœœna amsa notœ, sin faïnèn naœ noentol bi Oesif oemè. Okèn naœ kiso nteni nèman tè afoe, lè kœœna natoepkon nabala kan matèf. Oesif nak

O, idje kaoena kan matèf oni bifèl i Oeis Neno ka? Okèn onnane tè, ka kaoena, naskèk bifèl anpoi anfan bi afoe nanan; naoeabèn.

Ho moè onmè tè hom poetoe anmatè? O ho moè kaoe neo atè, ès aoe ot isok poetoe matè; na okè onnane Oesif naoeab nak: I bifèl ka pah toeaf, mès nane in Oeis Neno. Okèn onnane nokne neo oemè, tenoe tais, sobaloe, nokan neo oemè. Nèmantè oeimle nasaèb anbi bakoes on nak maoetoe idje Oesif, foen in naton amsa nak: aoe oe'ko Oeis Neno!

Okèn onnane lo in anbine, kan aoenoe fa; ka noki fa ten.

In antok koen onnane, nok noki ka titfa oelan hèn sèn. Okèn onnane otè naoes, naloeloe neo bifèl nak: bifèl Oeis Neno ès nakain oelan. Totidjèn: Hom lomi onmè hè nakaoel?

Soèb Neno nataè nak: Him à moe'it fafi, bidjaèl, manoe hè nakaoel! foea onnane nakaoel.

Bifèl in a'an, in onèn hè nakaoel, naskèk nakaoel nakaoel ma ansènèn. In sènèn onnane nai Bai Oef léloe: Hom naoe kiso Oesif Noenbèna, hèn hilo neo bifèl i, hè Oeis Neno ka, hè sa'an. Okèn Oeis Kono amsa onnane. Oeis Kono ma Oeis Oèmatan (Noenbèna) mioemafo lèk sin, hè nèm noenhil bitèl. Oeisfini na'ko Mioemafoe ma Noenbèna nèman bi nai Kaik. Bai Oef.

Naèkoen onnane nak namaoetnai; oelan toean es i. Malèk antaoe nè oemè, in oemè natèmlèn, hèn tam neone, on tak moè in sonaf. Oemè natèm onnane antam neo sonaf teoen sin. Naskèk moèson neo lioeksain naäifton neo Bai Oef, kaoena en. Nak: Kono Oèmatan tain; hè nain, nai Bai Oef nak: naik main aoe oeton ko. Naskèk ka kaoena falèn bifèl (atoni) anfan. Le Oeisfini nak: na maoetoe moè neo Oesif. Okèn onnane nak: maoetnai aoe kankè bi Soèb Neno kalau ka nakaoel, na hi aim he aoe toit, naèl.

Natokbè bi nai Kaik; Kono Oèmatan fainèm neo sin sonfini, kalau hè nakaoel naoe anfoea anbinè.

Na'ko Nai Kaik nèman toko bi Noenbèna, nèman te toko bi Hoeè oe mèse nait nan fatoe natèk fatoe bi Hoeè oen, tok anbine.

Nak: Fettor To Oèmatan nakè nak: aoe toko bi hoeè i, aoe fèn ma naoe, hom foea fatoe, kalau ka nakaoel, aoe fèn ma naoe hom foea fatoe i on aoe tok èsan. In anfèn hen fandje neo nai Kaik, in anmam, polat mamat bi in fèfan, taoe bi flesch, taoe nok oè nak: Oesif meki bi ho sonaf kalau ka nakaoel hom foea bi flesch, aoe tok èsan.

Moè no noeb ; moè bi Netpala, moè bi Noenbèna. Nakaoel ; taoe oè bi flesch meki naoe bi lèlè, misil neo lèlè nak on hai-niki lèlè, hè anè pèna nalèk. Te moeni i.

Oeisfini nèman tè i lèkan in atoni nak : I ka nakaoel, him naoe meki anè nok asokan nok faif aoe mè mèse, nok anè taoemè, nalali nok amnès snipi anès, noet anfoea neki.

Naoebèn bi nai Kaki noentè anfoeabèn. Foea onnane nakaoel, bifèl léloe him fani, hè mit mitonan Oesif hèn sèn.

Nèm antè amnasin ansèn, nakaoel ma ansèn. Lo in bi nai Kaki.

Oeis Kono moè onnane, neki moe'it foea, Oeis Oèmatan onnane.

Hai ala kai moè onnane foea pioet. Ton ès naoe anfoea, ton ès naoe am foea. Aoe babaf anmatè, Oeis mnasi anmatè nèman tè aoe amaf naoe ma anfoea pioet, naoe pioet moine ok okèn, aoe ok aoe amaf, naoe mimit, nok lè To Malasi, mit anbine. Anbinelèn, nok noki Bai Oef anlèk atoni kanan nai Konpoli hèn saoe bi Soèb Neno, nok noki bifèl matatème nahoin Laoef Neno. Nahoinse anhè amtas tasa, fè nahonis lèf nalali onnane bi Soèb Neno nak, aoe ana nasoesbelè.

Okè nasoesbè nok noki, naèk anaèk in anbinelèn bi lo lè Sonaf, nak aoe ana ; hai mit mak : Bi Laoef Neno, in ana.

Laoef Neno nait beti in abtai on nanaèlèn, fè in abtai bi Soèb Neno anmatè nasaitanèn. In anmès toko bi sonaf nok nai Konpoli. Maèt onnane leoel nèman noi kai, Oeis Oèmatan, léloe Oesif², léloe haèf mièkoe anbin. Hai meki aoemte hèmamoe. Haim fè ka mimitè ansoebelèn. Natam nalali bi opoe naskèk naändjè ioep lè habè, oemè, loi nek sin on lè hai mèto i nak : Bi Soèb fè ka matè nak : naik ansoeb kae.

Ani anfoèle onnane in anhè naton nak :

Him lomi hè tè(o)bèn anfain na'ko opoe, hit tekdje tatoenbè neo hala toenan. Naitdje na'ko opoe, nekdje anfain neo in Sonfè nanan. Nak anpoèle, kan poenof kan fòlèko lèko, aoene matè on lè hit.

Neki noentè hala nasaèb neo hala, hai Oesif naoe mièkoe bine nak : Haim soebè ani lafbè, ès haim poèle anfain ès hai misaèbe ès hala. Oeisfini nok, aoe ka okaf.

To Oèmatan neki aoemte ; To Oèmatan solè lè nitoe bi Soèb Neno tè, on taoe in amoet, in ka fò ; kan le' oef.

Okè onnane naik atsoebe, moè kit lisan, onnane To Oèmatan fain nèman. Okèn bifèl in bi halè In nok bi Laoef Neno, nok Nai

Konpoli tok nokan neo lè oemè, in sonaf. Tok noknè ma in ka napoen, ka nafò. Lo haim naoe, ton haim naoe anbine, teop manoe anbine. Noeif ka natfèk, amoet nabènon èsan, amoet kan maef. Aoe ok toean Kapt. foef soeti (toean Fransen nanail, kessel nok) Hai mit, toean nak: Moè onmè ès noeif ka natfèk? Toean anhino, mot pakoe, hakè foenam natèf in haine ka natfèk.

Toean namaoen foen Laoef Neno nabala oemè naik, in bikoen in fèl oemè, kan tok bi noeif i hè na aoe oehin. Okèn fain aim.

Ton² naoe foea Laoef Neno ès anfoea, bi in oemè ka naoe fa neo nitoe foea bi fatbè ès nesoe. Oke Pietais ès nak: Poi fe'oe, naton toean luitenant bi Noiltoko. Okè tè toean Luitenant nèm kishè nèman tè Kaslioe Pietai nak: Toean naik hom naoe, haim loi meki, hom paoe kai bi Kaslioe. Loi neki nak: Hai Oeis Neno anpoi fe'oe, sin naoe namoè toean. Okèn onnane noèn kai ben. Aoe (Lioel Sanam)eti bi Kaslioe, noka aoe oeklilok.

Es aoe oemaoen Pietais, hi miton mimoè toean, he mak poi fe'oe. Nok noka aoe oeton toean, namneo², aoe naoe foea, in kan poi fe'oe, foen aoe naoe foea in ainaf bi Sobe Neno! Aoe oe te Laoef Neno anfoea kaoe.

Nak: Hi afoeat hi mok kaoe tè Noiltoko, haèf noenan fettol Bai Oèmatan (Kaoena) nok Oeis Kessel seoen bi Noèltoko. Saoen Noiltoko toit nahoenoen Bai Oèmatan nak:

Hom mok Lioel Sanam naoe foea okè. Bai Oèmatan namneo oen oenoe aoe foea anbine, bifèl mnasi Soèb Neno, ès aoe leoel Lioel Sanam foea anbine bi Laoef Neno.

Toti Laoef Neno, nataè nak: Pietais, Lioel Sanam noe foea bi nai Kaki. Toti noèn Oeis Kono, Oeis Kono amsa naton nak: aoe foea bine; i beloès, i kalau foea, naoe Soèb Neno; aoe ka naoe fa hè foea Beloès.

Nalail toean Kaptein léloe Bai Oèmatan moka; toean Kaptein naoe bi Kapan! Laoef Neno kan tama oòf; moka nèman bi Kapan tè, aoe ok toean Kaptein naoe bi in ainaf.

Fè oenoe tam bi Laoef Neno in naiti inoeh lèko, niti, taoe bi aoen, tok nalob oemè nitoe. Okè toean namaoen nak: Beoels-atèb in naoe anpoetal ès in ka nèman toke bi lè nitoe.

Atoni in paloe sisi, in poetal atoni, natamalèn neo pa'an. Ton mèse nasoi nani hè neki bi Koepan, tè „Abokon foetoe” soeb nabala èsan.

Na'ko afi natama Laoef Neno bi pa'an, aoe (Lioel Sanam) ka naeefa! Toean nak: Kalau hom naoe, foea nitoe, Kessel maoetoe naik hom naoe, taim lasi, ès aoe ka naoe fè tè idje.

Nov. 1927. Verhaler: Liloë Sanam, mafefa Noenbèna.

Vertaling.

Laoef Neno.

Laoef Neno was vroeger te Nai Kaki, zijn moeder baarde hem te Nai Kaki, ten tijde van mijn schoonvader en mijn vader.

Zijn pleegmoeder was bi Sobè Neno, zijn eigen moeder was een Beloenesche, die hem aan Sobè Neno gaf om hem te zoogen. Wat Bi Sobe Neno betreft, wij gingen haar offeren, offerden bij haar om haar regen te vragen. Wanneer het niet regende, dan gingen wij daar vragen, wij allen hier.

Dan brachten wij rijst in de aar, en beras, en varkens; als wij karbouwen vroegen, ook aan haar; dan kwamen wij naar de wildernis, de vroegere plaats van Sobe Neno te Aoef le'oe, den hoogen berg dicht bij Noël Fail.

Nai Bai Oef, ook Seok Badje geheeten, Heer (vorst) te Nai Kaki ging eens op herten drijf-jacht, kwam daar aan (i.e. in de wildernis te Aoef le'oe) en zag haar op die plaats, een oude vrouw met grijze haren, verwilderd wijd uitstaande; een grijze vrouw eng om aan te zien, zat zij boven op den berg, midden in het woud.

Herten jagende, zag hij haar en schreeuwde zijn mannen luidkeels toe: „Kom hier, ik zie een oude vrouw, laat ons goed kijken, opdat wij weten of het soms ook de grond-geest (eigenaar van den grond is) of wat het anders is; kom hier en laat ons zien!”

Toen zij aankwamen, gingen zij om haar heen staan, om haar heen staand, keken zij hun oogen uit; al kijkend zagen zij haar ineens als een jonge vrouw, wier borsten zich pas welven.

Voltallig zijnde en kijkende zagen zij haar jong worden. Toen vreesden de landsedelen en zeiden: „Wat zou dat zijn?”

Daarop vroegen zij: Waar komt ge vandaan? Zij antwoordde: „Ik heb hier mijn zetel”.

Zij zeiden: „Waar is Uw moeder?”

Zij hernam: „Mijn vader en moeder zijn hierboven, het is de Hemelheer; mijn moeder is deze aarde!”

Nadat zij aldus gesproken en voleindigd hadden, vroegen zij weer: „Is uw zetel hier, wat eet ge dan?”

Zij zeide: „O! ik heb eten!”

Zij hernamen: „Je hebt eten! Welaan ik zie geen eten, dat je ergens hebt opgeborgen”.

Zij zeide: „Er is eten, maar niemand ziet het”. Eensklaps stond zij op en ging. Ze had een ijzeren kookpot met spijze; waar zij die vandaan gehaald had, weten wij niet; en zij droeg de kookpot aan het hengsel; zij wilde Bai Oef en zijn volk uitnoodigen om te eten. Vele Atoni's waren er, zij schepte hun eten op om te nuttigen. Zeer veel volks at het eten van dien kookpot; de rijst werd opgediend en zij aten, zij schepte het eten uit dien pot, en de rijst daarin ging niet op. Daarna sprak Oesif Bai Oef opnieuw:

„Gij hebt geen eten gekregen, maar toch geeft ge ons spijze om te eten, waar komt het vandaan?” Zij antwoordde: „Deze mijn spijze bracht ik van mijn vader en moeder mee”.

Vervolgens zeide Bai Oef: ik ga mee opdat wij naar Uw dorp zouden gaan.

Zij kwamen naar Nai Kaki; zij zagen in haar dorp veel volks. Hij sprak tot al die menschen en al zijn Atoni's en zeide:

Ik blijf bij haar en zal haar tot mijn dienstmaagd maken, opdat zij mij water putte en hout drage; opdat zij mij den tuin bewake en voor mij zou koken.

Die vrouw ook zeide: Ik wil gaarne bij je blijven”. Daarop bleef zij bij hem; te Nai Kaki aangekomen was zij overdag met hem en paste op den tuin, en 's nachts ook met hem. En daarna bleef zij bij hem in het huis te Nai Kaki.

Op den tuin passend, kwam de vorst (Bai Oef) naar haar kijken in den tuin; kwam en zag haar hout op het hoofd dragen en opstapelen in den tuin. 't Was me een stapel! Nadat zij het opgestapeld had, vroeg de vorst haar: „Wat voer je uit?”

„O, zei ze, we willen hout aanblazen, (een vuurtje stoken)”.

Daarna ging zij een stuk brandend hout uit haar hut halen, en stak het hout in brand. De vorst was bang en zeide: „Mijn kind verkoolt heelemaal”.

Toen dan zijn kind verkoold was, het vuur haar dood gebrand had, keerde hij terug naar zijn paleis en riep al zijn mannen en vrouwen zeggende:

„Kom kijken naar de vrouw die heelemaal verkoold is". Zij was dood en verkoold, maar zij zagen geen beenderen; zij keken en keken in de asch; er was geen vrouw te bekennen. Zij keerden terug naar zijn paleis. Heel in de vroegte den volgenden morgen riep hij zijn Atoni's weer en zeide:

„Laten wij gaan zien, waar zij blijft; laat ons naar de beenderen kijken, opdat wij het weten".

Zij kwamen met vele Atoni's; toen die vele Atoni's aangekomen waren, zagen zij een python slapen in de asch om een boomstronk gekronkeld.

(De vorst zei): Mijn vrouw is er niet, alleen een slang alzo laat ons hout opstapelen en dit beest dood branden.

Zij namen hout en stapelden het op de slang om het te verbranden, om dit beest te verbranden; een geweldige boel hout verbrandden zij heelemaal.

En wat een beest geworden was verbrandden zij ook; toen keerden zij terug en vergaderden om het huis van den vorst.

Daarna gingen zij weer kijken; bij de asch gekomen, zagen zij dat de slang gekronkeld gebleven was en niet dood.

De vorst zeide: O, de slang hier is niet dood, zou ook de vrouw de Hemelheer zijn?

Daarop eensklaps was het geen slang meer, een vrouw kwam terug midden in de asch.

Zij zeiden: Hoe heb je het hem geleverd, dat je heelemaal verkoold bent?

O (hernam zij), jij hebt mij tot slaaf gemaakt, en daarom heb ik mijzelf dood gebrand, geheel verkoold.

Welnu daarna sprak de vorst en zeide:

Deze vrouw is niet de aardgeest, maar de Hemelheer.

Daarna ging hij met haar naar huis; zij weefde sarong en baadje, en hij ging met haar naar huis.

Aangekomen werd zij op de bank (de vorsten-zetel) verheven, als zeiden zij: Welaan dit is een vorst, want zij heeft ons meegedeeld, dat zij van den Hemelheer komt!"

Vervolgens bleef zij daar, zij werd niet lastig gevallen; zij deed niet meer (haar kunsten).

Toen zij dan zich daar gevestigd had, was er eens geen regen om te planten. Toen wichelden zij, en de wichel-teekens wezen

naar die vrouw, zij zeiden: „De vrouw-Hemelheer is het, die den regen tegenhoudt”.

Toen vroegen zij haar: „Wat wilt ge hebben, opdat het regenen moge?”

Sobè Neno antwoordde: Wijdt beesten, varkens, karbouwen, kippen ten offer, opdat het regene. Wij brachten aldus offers en toen regende het.

Der vrouwe sprake, zij riep aan, dat het regenen mocht, eensklaps regende het. Het regende en toen plantten zij.

Nadat zij dan geplant hadden, beval vorst Bai Oef: „Ga den vorst van Noenbèna bezoeken om deze vrouw aan te staren, of zij de Hemelheer is of wat zij anders zijn moge!”

Ook naar Oeis Kono aldus. De vorsten Oeis Kono en Oeis Oematan, Noenbèna en Mioemafo, hun werd aangezegd om deze vrouwe te komen beturen. En de vorsten van Mioemafo en Noenbèna kwamen naar Nai Kaki, naar Bai Oef.

Zij kwamen bij elkaar, zij zeiden: Welaan de Heer van den regen is hier. Zij beslisten samen een huis voor haar te maken, en als het rond (af) was, dat zij er in zou gaan; wij zouden kunnen zeggen: „Haar paleis werd gebouwd”. Nadat het huis rond was (dicht was) gingen zij gedrieën erin.

Eensklaps veranderde zij in een python en kwam in den schoot van Bai Oef liggen; het was een slang geworden. Men verhaalt: Kono Oimaten riepen, „laat ons wegloopen!” Toen zij wilden wegloopen, zeide Nai Bai Oef: „Loop niet weg, ik zal het jullie meedeelen”.

Plotseling was het geen slang meer, maar weer een vrouw (Atoni). De andere vorsten zeiden: „Welaan laat haartot vorst gemaakt worden”.

Daarna zeide zij: „Welnu mijn naam is bi Soèbno, wanneer het niet regent, dat jullie komen opdat ik vrage, dat het moge regenen!”

Zij installeerden haar te Nai Kaki. Kono en Oimatan keerden terug naar hunne verblijven; wanneer het wou gaan regenen, gingen zij daar offers brengen.

Van Nai Kaki kwam zij te Noenbèna zetelen; aangekomen zat zij bij een kajoe poetih boom, nam een steen op en deponeerde dien steen aan den voet van de eucalyptus, en zette zich daarop.

Men verhaalt dat zij tot Fettor To Oimatan zeide, en sprak: Ik zit hier bij dezen kajoe poetih boom; (als) ik opsta en (heen) ga, offer dan aan dezen steen; wanneer het niet regent; (als) ik opsta en ga, offer aan dezen steen alsof ik hier zit.

Zij stond op om terug te keeren naar Nai Kaki, toen kauwde zij sirih pinang, kauwde die uit in haar mond, en deed ze toen in een flesch met water erbij, en zeide: Vorst! breng dat in je paleis, wanneer het niet regent, offer aan deze flesch, ik zit erin. Zij deed het twee maal; te Nètpala en te Noenbèna.

Wanneer het regenen gaat, doe water in de flesch en ga ermee naar den tuin, besprenkel je tuin.

Zij zeide: om je tuin „koud te maken”, opdat maïs en rijst goed worden.

Zoo wordt gedaan tot op den huidigen dag.

De vorsten kwamen hier aan, bevalen hun Atoni's: Nu regent het niet, ga en neem rijst mee in een gevlochten zak en een varken rood van lijf, rijst met den stengel, en beras in een gehengseld mandje; aangekomen offerden zij. Zij gingen naar Nai Kaki; en aangekomen offerden zij. Aldus offerend, kwam er regen; de vrouw beval hun terug te gaan, om den vorst hun opwachting te maken en mede te deelen, dat hij planten zou.

Aangekomen plantten de oudsten; het regende, en toen plantten zij. Zij was te Nai Kaki.

Oeis Kono deed aldus, bracht offerdieren, Oeis Oimaten evenzoo. Wij allen deden aldus; offerden voortdurend. Jaar in jaar uit offerden wij.

Toen mijn grootvader stierf, de oude vorst overleed, kwam het tot mijn vader (en) ging hij steeds offeren, voortdurend ging hij erheen, wij allen, ik met mijn vader, gingen kijken met To Malasi, zagen haar daar.

Zij was dan daar, toen Bai Oef een Atoni aanwees, Nai Konpoli genaamd, om bi Soèb Neno te trouwen. Eens baarde een willekeurige vrouw bi Laoef Neno. Nadat het kind geboren en nog geheel rood was; pas was het geboren en de navelstreng doorgesneden, toen bi Soèb Neno zeide: Het is mijn kind, en zij zoogde het”.

Nadat zij het gezoogd had en het (kind) heel groot geworden was, bleef hij heusch in het paleis; zij zei: „Het is mijn kind!” En wij zagen: Bi Laoef Neno was haar kind.

Toen Laoef Neno een selimoet nam en aldus het onderlijf omhulde, en zij pas zich omkleed had, stierf bi Sobè, liet haar achter. Toen zat zij alleen in het paleis met Nai Konpoli.

Toen zij overleden was, stuurden zij (mannen) naar ons, vorst Oimatan beval de vorsten, stuurde boden om daar bij elkaar te komen. Wij brachten windselen¹⁾ om haar in te wikkelen. Wij waren nog niet aangekomen, (toen) zij haar reeds begraven hadden. Zij lieten haar in de groeve neer; eensklaps kwam er een geweldige wind, die boomen brak en huizen meenam. Naar wij Timoreezen zeggen: Bi Soèb was nog niet dood; zij zeide ons: „Begraaf mij niet!”

De wind raasde dan aldus, en toen zeide haar kind: „Wilt gij dat wij omkeeren van de groeve, dat wij haar meenemen en op de balai² neerleggen?”

Zij namen haar op, brachten haar terug haar paleis binnen. Men zegt: Zij betastten haar, zij ging niet over tot ontbinding, er was bijna geen lijkucht, haar lichaam bleef onbestorven als het onze.

Zij brachten haar, en bij de balai² gekomen legden haar daarop, wij vorsten gingen er elkander ontmoeten en zeiden:

„Wij hebben haar zoo maar begraven, en daarom hebben wij haar weer eruit (i. e. uit den grond) gehaald, en hebben wij haar op de balai² gelegd.

De vorsten waren erbij; ikzelf (Lioel Sanam) was er niet bij.

To Oimatan bracht windselen mee. To Oimatan lichtte het lijk Bi Soèb Neno op, om zijn windselen erom te doen; en er was geen lucht aan en geen verrotting.

Daarna zeiden zij: Laten wij haar niet begraven, zij haalt ons haar streken uit! Daarop keerde To Oimatan terug. En de vrouw bleef op haar balai². Zij bleef bij Laoef Neno en Nai Konpoli, en zij zaten bij haar in het huis, het paleis. Zij bleven bij haar zitten, zij ging niet tot ontbinding over en er was geen stank. Elk jaar gingen we erheen, offerden kippen. Haar gebeente bleef intact en de windselen zijn er nog uitgespreid, zij zijn niet vergaan. Ik ging met mijnheer Kaptein de kaalkop (letterl. weefspoel kop; mijnh. Kapt. Franssen en ook de radja).

¹⁾ Zoo noemt men beeldsprakig selimoets die worden gegeven om een lijk in te wikkelen.

Wij zagen het lijk en mijnheer zei: Hoe komt het, dat de beenderen niet uit elkaar zijn gevallen”.

Mijnheer keek en keek, en beval een lamp te branden en wij stonden erom heen, ook haar voeten waren intact gebleven.

Mijnheer was boos, omdat Laoef Neno in een eigen huis woonde, en niet op het gebeente paste; opdat (zei mijnheer) ik wete (waar haar goederen gebleven zijn).

Daarna keerden wij terug. Elk jaar werd geofferd, Laoef Neno offerde bij haar huis, en ging niet naar het huis, waar het lijk staat; zij offerde op een steen voor haar deur.

Daarna kwam iemand van Piet'ais (van Timaoe) die zeide: Zij (bi Sobè) is weer terug gekomen; het werd mijnheer de luitenant te Noiltoko verteld. Mijnheer de luitenant kwam kijken; te Kaslioë angekommen zeide Piet'ai:

Mijnheer gaat U niet, wij zullen haar dragen en hier brengen, wacht U op ons te Kaslioë.

Toen brachten zij haar, zeggende:

Onze Hemelheer is opnieuw te voorschijn gekomen; zij gingen en belogen mijnheer.

Daarop werden wij geroepen. Ik, Lioel Sanam, kwam te Kaslioë, den volgenden morgen maakte ik mijn opwachting. En toen toorde ik tegen Piet'ais: Gij hebt mijnheer bedrogen, dat ge zoudt willen beweren, dat zij weer te voorschijn is gekomen. En dien morgen heb ik mijnheer verteld, waarlijk als ik ging offeren heeft zij zich niet weer gemanifesteerd; want ik ging aan haar (i.e. bi Laoef Neno) moeder bi Sobè Neno offeren, angekommen offerde bi Laoef Neno voor mij.

Mijnheer zei: Gij die geofferd hebt, gaat met mij mee naar Noiltoko; een bode ging fettor Bai Oimatan bijgenaamd Bai Kaoena halen; hij ging met Oeis Kessel (Heer Keizer = Radja) mijnheer zijn opwachting maken te Noiltoko. Te Noiltoko afgedaald, werd eerst aan Bai Oimatan gevraagd, men zeide: „Ging je met Lioel Sanam allen offeren?”

Bai Oimatan zei: Inderdaad heel vroeger offerde ik daar aan (de) oude vrouw Soèb Neno, en daarom beval ik Lioel Lanam daar te offeren bij Laoef Neno.

Aan Laoef Neno werd gevraagd; zij antwoordde: Piet'ais, Lioel Sanam kwamen aan en offerden te Nai Kaki.

Oeis Kono werd geroepen en ondervraagd; ook hij zeide: Ik heb daar geofferd, (maar) dit is een Beloenees; nu als ik wil gaan offeren, aan Soèb Neno (offer ik), maar ik ga niet offeren aan een Beloenees.

Daarna beval Mijnheer de Kaptein aan Bai Oimatan, ga met haar (naar Kapan). Toean Kaptein ging naar Kapan; te Kapan ging Laoef Neno niet in den boei. Wij kwamen met haar te Kapan; aangekomen ging ik met heer Kaptein naar haar moeder. Den eersten keer, dat wij binnen gingen (bij Laoef Neno) had Laoef Neno alle moeti sala (bloedkralen) zilveren ringen genomen en aangedaan, en zat (woonde) ver van het huis waar het lijk stond. En toen werd mijnheer boos en zeide:

Werkelijk een Beloeneesche vrouw gaat met draaierijen om, en daarom komt zij niet in het huis, waar het lijk ligt.

Dat mensch heeft begeerte naar vleesch, en daarom neemt zij de Atoni's beet; hij deed haar in het gevang! Na een jaar werd zij eruit gehaald om haar naar Koepang te brengen; te Abokon gekomen, moest zij haar (lijk) binden. Zij is daar begraven gebleven.

Van af dien tijd, dat Laoef Neno in de gevangenis werd gezet, ben ik Lioel Sanam niet meer gegaan (naar Nai Kaki). Mijnheer zeide: „Wanneer gij gaat offeren, ga gij radja niet mee; dan doe je verkeerde dingen” ¹⁾. En daarom ging ik ook niet meer tot heden.

J. Bidja è p o e n o e.

Fèl na'ko mè katahin na'ko koean mè poi ès Noenbèna, bi koean Si'oef antam bi bifèl mèse kanan bi To Noèl in oemè halamèse bi nesoe, bifèl bi oemè nanan kiso bifèl hoeman on bifel mnasi.

Bi To Noèl mainik toko bi adje ninèn, okè léloe lè bifèl mnasi toko bi hala. Lèko hom tok ma lal adje, aoe bi hala koek. Bi To Noèl anlal adjè. Okèn atamas fèn na'ko halanaoe haoemak bi lè To Noèl bi adjè ninèn nak moeskot aoe he lal natoein aoe mainik. Bifèl mnasi nak: Moeskot na'ko adje, amènat naskot. Okèn naaifat nakan neo bi To Noèl nak: naik moemtaoe. Nalali in hèl in nakan in andjail lieksain in ikon natoepkon toepoe

¹⁾ Taim lasi = wij zoeken een rechtsgeding (d.w.z. in dit verband: jij krijgt het met mij aan den stok).

tenoe. Nalali li ana noea atokos bi le adje ninèn fèn am nain neo kiti. Nalali lè lioeksain nak naik moemtaoe foen aoe oelèko ki. Nalali toti Bi To Noèl, i moe'i tainoesat ai kaha, Bi To Noèl nataè nak moe'i. Nalali To Noèl nait tais mètan mèse hè nèman antobè lè lioeksain nak: Nane ka inif. Nalali noenait beti mese anten, foen lè lioeksain nak: Nane amsa ka inif. Nalali lioeksain nak bale mèse on lè piloe amtasa. Nalali in nait Kasemoeti sin balè pakè bi pakoe nane on lè piloe amtasa. Nalali in nait piloe amtasa mèse foen piloe amtasa nane in monè in piloe. Foen piloe nane amsa namna' leok. Nalali lioeksain nane nak: In ès le nane foen hom toèb kae mekin. Nalali bifèl nane toèb nane lioeksain nane foen le lioeksain nane naskèk anhèl in ikon foen in andjali an fèto mèse, foen pakè tailoelat mèse, mès namna bèn nalali in fèn foen tok nok le bifèl kanan To Noèl nane. Nalali in baisenoen neo bi To Noèl nane in masoefoen nak: Ho pènin ès inoeha? Nalali bi To Noèl nak: aoe pènin ès inoeha amsa. Nalali in nak ho naik moemtaoe foen pèna ès i mès lof ho moeah moesop ton i amsa, sin ka okèn foen topoe anten ho pèna fe'oe mès pènin nan anbiakin. Nalali in toit bi To Noèl nak: Hom han him soe'neo sa'an? Bi To Noèl nak haim soe'neo tnaif. Okèn bi To Noèl naiti tnaif nane nèman nalali neone foen lioeksain nak: An fèto, kalau hi mimfaoe, him soi neo no faoek i. Oken nak: Kalau hai mimfaoe no ha; tè li feto léloe lè bi To Noèl nak: Ho moepaoc anè, oken bi To Noèl nait anè tnaif mèse napaoe sin, namnè onnane, in léloe bi To Noèl nak meki sin nèman. Foen bi To Noèl neki ane nane nèman. Nalali in nak hom taoe na'i. Nalali in taoe na'i bi ai, nalali li fèto nak bi To Noèl nak ho mek na'i in nane nèman. Oken bi To Noèl naiti neki na'i neone. Foen in nait nan mnès foea fanoe, nalali in taoe neo na'i in nanan nane. Foen in léloe bi T.N. nak: Hom taoe anfain neo ai. Nalali le T.N. taoe na'i nane bi ai. Foen li' fèto nane nak bi T.N., naik fai lè na'i nane in tobèn. Foen naik hom sèlo na'i nanan. Foen hom kisoaha, kalau in tobèn na'aiton nekin saè foen ho moepoitana'ko ai. Foen nane lof in namtas. Kiso lalob na'lot onnanè lo tobè nane natfai nekin saè foen maka nane in kioes nit. Li fèto léloe moepoitana' le maka nane natoein in namtasèn. Lè li' fèto nak: moèn ho biakin nèman ok²en. Foen lè bi To Noèl noèn lè sekaoc hèn tam. Bifèl noek toeka hain toeka, Bi To Noèl, noèn-nfain,

noèn anten paisa sin boès, boès antam. Li fèto nain natolo bi kean nanan lè atamse ka nit nan in hoeman. Tèlèn namolok anfan neo le abit monè nak Ho moèn anfain bian hè mimfaoe okèn naoe noèn anaèt bian, bifèl atoni liat nèm anten. Lè li' fèto toti: Hi ès i ok² en? Nalali bian bi lèlè, bian kioes moe'it. Li fèto nak hèm tok bi oemè tnanan léloe bi To Noël naoe moemoèn ho monè. Léloe moèn nèm antèlèn léloe li' fèto fasè pika. Léloe To Noël sok maka. Le amfaoet nah ok²èn mès maka nane amsa ka okèn foen fai sok- anten nah anten maka ka okèn. Mioen fin al sin tol maka nane nah nani okèn. Foen nah nalali haèf mèse nèm naton nak: Atoni mèse anmaèt; atoni kanan Efi Anonè, koean bi Hoeèè knoetoe, haèf naton neo li fètof nak atoni anmaèt noenfinbèn! Li fèto leoel haèf nane nak: Ho mok le biakin him naoe loi li amatès nèm neo i. Bifèl antam bi kean lè akiti, sin neki nitoe nèm. Lè li' fèto lèloe nak: Him tam bi oemè mèse. Nalali nak: naik him kaè. Okèn in lèloe otè oeik no', on nõhanok oeki foèa noea. Nalali nak: Haim taoe oeik nõ noba nèsi pinan foen nane in andjali bènát. Nalali taoe nok oeki foèa mèse, nalali maiti nõnoea lè i tobe nèsfafon foen hom taoe nok oeki foèa mese. Foen nalali leoel sin poi na'ko oeme (nitoe anbine) ok okèn. Nalali sin anèk oemè nanan foen nak: Him kiso lè amatès i lof neno teoen fai teoen in fèn anfain. Foen amatès in nabala bi oemè fai teoen neno teoen in fèn anfan na'ko in matèn, kan fain fa neo in oemè, tè neno i kan fani fa!

Namoeni nak: Hèn mepoe fè in oemè natèm.

Oesif Fettor hè nèman tok bi lè nane. Oesif Temoekoen loim simo tok bi lè nai, oken, hè naoe ok okèn bi Soè hè nalile in aoen neo toean naèk. In loim lè Oesif² faoek² hè nokan naboeab hè naoe bi toean naèk ès Soè.

Hi al ki naik mimtaoe, meski hi kam bain soelat amsa lèko, onnane atoni mèse kanan Aik Ba'oèn, koean Noël in hè nèm bain in nakan bi Adjaobaki- Foen lè bifèl nak neone, nak naik hom bain. Nalali atoni nataè nak: mes aoe naoe aoe bain.

Natoein Compeni in plènát matani. Okèn onnane atoni nane in nèm nek noni hèn bain in a'nakan. Foen nèm antè Adjaobaki in taè noni nane, ka tit fa sin. Okèn atoni nane fani bi koean. Noentè nit lè noni nane bi balè toepa! Okèn lè atoni nane kan bain tè i.

Temoekoen koean Eno fèl he nahoni lè bifèl in djaèl na'ko kaeana

nane in nà le feotnai in naknafoe nakboe'an nalali, nak neno i ka moehoni fè foenan natbol temoekoen² Oesif² nèm naboeab neo kaoe, aoe lasi lof nane ho moehin, temoek fètnai tè i ka nahoni.

Foen atoni bi koean Toenoea leoel haèf nèm neo sin al sin naoe antam oken bi Si'oef. Foen in lèk atoni nane hèn taè ok okèn naboeab leoel sin hèn matabil mès bian nataè, hai ka mihin fa moèt i. Okèn bifèl nak mès hi palsai mitoein kaoe. Okèn nak bi oemè i hi matabil ok okèn noe' oen nak: In naoe non lè pah ès in anfaïnèm.

Natoein lè lais afi kais moeti fè ka nèm, moe'i bifel mèse bi koean Nai Kaik foen neno matèn in taèn neo amfin nak: neno i aoe naoe non aoe pah mès hi alki him paoe bi koean i foen kalau aoe an ton faoen no noeb nati aoe fain aoem oe'ko aoe pah. Es nane kalau namoein na'ko aoe matè, hi mipein soesat maonet misaè soesat nane tè neno aoe fain aoem eo ki mes kalau neno aoe fain aoem oi ki, aoe ka ok ki bi koean Nai Kaik. Kalau aoe fain aoem aoe toko bi koean Noenbèna!

Foen ès neno nane sin paoe na'ko le' neno in matè natèf neno, in nèman amsa. Fè ka naton anmès, mès le mnasi es koean nahin lasi nane, foen afi neno oenoe amsa in moni amsa in moè lè'lasi on lè afi amoèt idje Kalau afi sin naoe neone, in nate'oen in aoen andjail lioeksain. Foen nob ès in djail oemèke, foen nob ès in djail bifèl mnasi, nob ès in djail ifo, foen nob ès in nisin natkoea nain, mes naskèk moni anfaïn. Mnasi² nak ok²en pèna, anè in toean es amnèm at idjè.

Mnasi² afi oenoe moei bifel mèse, kalau in leoel kit hèt foè loli pèta nim, hit hani lè loli nane, ton teoen ka, ton ha na in okèn.

Kalau in noèn in amfin neone, meski nifoen² in nahan maka na'i mèse, foen in bait neo sin nah okèn, tè nane sin namsèn, fè maka nane moe'i in nésin. Lè afi lob.

Richel naskola sin naton le lasi nane. Le mnasi² na'aka foen bifel lè afi nane in poi ès lè'i; Nane nai Sonba'i in fètòf: Nakanbè bi Oesi Anloel balnè moeti².

Kapan: April 1926. Verhaler: R. Kefi!

Vertaling.

Bidjaèpoenoe: Een vrouw, wij weten niet vanwaar zij kwam, manifesteerde zich in het fetterschap Noenbèna; in de kampong

Si'oef trad zij bij een vrouw binnen, To Noël genaamd. In dat huis is een balè² bij de deur; de vrouw in het huis zag het voorkomen van de binnenkomende vrouw als van een oude vrouw.

Bi To Noël had koorts en zat bij het vuur; zij beval de oude vrouw op de bale² te gaan zitten. Zij (de oude vrouw) zeide: Goed zit jij bij het vuur en warm je, ik wil alleen hier zitten.

Bi To Noël warmde zich dan bij het vuur. Daarop stond de binnengekomene op van de slaapbank en kwam dicht bij bi To Noël aan den rand van het vuurtje, en zeide:

Ga een beetje terug, ik wil mij warmen, want ik ben koud.

Toen de oude vrouw gezegd had: „Ga terug van het vuur!” trok de zieke vrouw zich terug.

Daarop legde de oude vrouw haar hoofd in den schoot van bi To Noël en zeide:

„Vrees niet!”

Daarna trok zij haar hoofd in en werd een python slang, waarvan de staart in drie kronkels op elkaar lag.

Twee kinderen, die bij het vuur zaten, stonden op en liepen weg naar den donkeren kant van het huis, (waar het dak laag is).

Vervolgens zeide de slang: Vrees niet, want ik maak U gezond.

Daarna vroeg zij aan bi To Noël: „Is hier een selimoet om zich in te hullen of niet?”

Waarop Bi To Noël antwoordde: Ja er is een selimoet.

Toen nam Bi To Noël een zwarte sarong en wou de slang ermee bedekken; maar de slang zei: „Die niet”.

Daarna nam zij een andere selimoet, maar de slang zei: „Die is het ook niet!”

Vervolgens zeide de slang: „Het is een stuk goed als een roode hoofddoek!”

Toen nam zij een doek, die de blanke vreemdelingen als lampkap gebruiken, als een roode doek. Zij nam den rooden doek, die van haar man was. En die doek was ook al heel oud.

Daarop zeide de slang:

„Die is het, bedek mij daarmee”.

Toen bedekte de vrouw de slang, en eensklaps trok de slang den staart in en werd een jonge vrouw, die een geweven sarong om had, maar een oude; daarna stond zij op en ging zitten bij de

vrouw, die To Noël heet. Toen zag zij op naar den rook van het vuur, dat bi To maakte en vroeg: Is dit jouw maïs?

Daarop antwoordde Bi To Noël: Mijn maïs is werkelijk deze.

Toen zeide de vrouw: Vrees niet, want deze maïs hier, die zul je dit jaar uit eten en dan zal het nog niet op zijn. Ook zal het toereikend zijn tot den nieuwen oogst en nog zal je daar maïs hebben.

Vervolgens vroeg zij aan Bi To Noël:

Wanneer je kookt, wat gebruik je dan voor maat?

Toen zeide Bi To Noël: Ik meet met een mandje. En zij nam het mandje en bracht het haar. En de slang zeide:

Mijn dochter, indien gij velen zijt, hoeveel maal meet je dan hiermee?

Zij zeide: Wanneer wij velen zijn vier maal! De jonge van een slang geworden vrouw dan beval bi To Noël en zeide: „Stamp padi!”

Toen nam bi To Noël een mand met rijst en stampte het; nadat zij er mee op hield, beval de jonge vrouw bi To Noël en zeide: „Breng de rijst hier!”

Toen bracht zij de rijst aan.

„Zet de kookpot op” hernam zij.

Toen zette bi To Noël den kookpot op het vuur!

Vervolgens zeide zij tot bi To: „Breng dien kookpot hier!”

Daarna bracht zij den kookpot. Toen nam zij acht korrels beras, en deed die in den pot.—

Toen beval zij bi To N. en zeide: Zet den pot weer op het vuur. En zij zette dien op het vuur.

Zet het deksel van dien kookpot niet open! zeide zij: En roer niet in den kookpot. Let maar goed op, wanneer het deksel wordt opgelicht naar boven, neem dan den pot van het vuur. Dan is het eten gaar.

En zie na geruimen tijd kookte het (eten) en het deksel ging vanzelf naar boven open en zag zij de gare rijst.

Toen zeide de jonge vrouw:

Doe het eten eruit want het is gaar!” En roep al je bloedverwanten, dat zij allen komen.

Welnu bi To Noël riep onverschillig wie ook wou binnenkomen. To Noël, de vrouw met de korte armen en de korte beenen, riep telkens en telkens en overreedde tien menschen binnen te komen.

De jonge vrouw liep weg en verborg zich binnen in de kamer; zij, die binnen kwamen, zagen haar gedaante niet. Totdat zij weer sprak tot hen die buiten waren en zeide:

„Roep weer anderen opdat gij velen zijt! Daarop gingen zij en riepen weer andere volwassenen, mannen en vrouwen en jonge menschen, dat er nog meer kwamen.

Toen vroeg de jonge vrouw: „Zijt gij allen hier?” Achteraf (bleek) dat sommigen in hun tuinen waren en anderen op hun kudden pasten.

Vervolgens beval de jonge vrouw aan bi To Noël, en zeide: „Ga en roep je man”.

Zij beval haar te roepen en toen haar man kwam, gelastte hij de jonge vrouw borden te wasschen, en beval zijn vrouw, bi To Noël, het eten op te scheppen. Die velen aten allen, maar het eten ging niet op. Den avond van dien dag werd weer opgeschept en aten zij weer, maar het eten ging niet op.

Den volgenden morgen schaarden zij zich weer rondom de gare rijst, en toen aten zij die geheel op.

Nadat zij gegeten hadden kwam een bode en bracht bericht, zeggende:

„Een man is overleden!” (Die man heette Efi Anone, zijn dorp is Hoeèè knoetoe) die bode dan gaf kennis aan de jonge vrouw en zeide: „De man is mors dood!”

Toen zeide de jonge vrouw: „Ga jij met anderen en draag het lijk hierheen”.

De vrouw ging in het lage donkere gedeelte van het huis, toen zij het lijk kwamen aandragen.

Toen beval de jonge vrouw: Ga in een huis en bedrijf geen rouw!

Vervolgens gelastte zij pisangbladeren af te houwen, vier bladeren en twee vruchten.

En zij zeide: „Laat ons pisangbladeren eronder leggen, want zij worden tot planken.

Vervolgens legden zij die bladeren neer met één pisangvrucht; (toen zeide zij):

Neem nu twee bladeren en dek het (lijk) van boven daarmee af, en doe er ook één pisangvrucht bij.

Toen gelastte zij hun allen het huis, waar het lijk lag, te verlaten. Daarna deden zij het binnenhuis dicht, want er werd gezegd:

„Zie, drie dagen en drie nachten, dan zal hij weder opstaan!”

De doode dan bleef drie dagen en drie nachten in het huis, toen stond hij weder op. Nadat de doode drie nachten en drie dagen in het huis verbleven had, stond hij op uit den dood; hij keerde niet terug naar zijn huis; tot op dezen dag keerde hij niet terug.

Daarna zeide zij: Jullie moet mijn huis af (dicht of rond) maken. Heer Fettor wou komen en zich daar vestigen, heer temoekoën ook, en zij wilden allen naar Soè gaan om haar gedaante aan den grooten Heer (den Controleur) te toonen. En zij wilde dat alle hoofden met haar naar den Controleur zouden gaan.

Zij zeide: Gij allen vreest niet, al betaal jullie ook geen belasting, het is goed!”

Het was dan zoo gesteld, dat een Atoni Aik Ba'oen genaamd van het dorp „Koean Noël” zijn belasting te Adjaebaki wou gaan betalen. Toen zeide die vrouw tot hem: „Betaal niet!” Maar die man hernam: Maar ik ga toch en betaal! Want het bevel van de Compeni is hard!”

Daarop ging die Atoni en bracht zijn geld om zijn hoofd (belasting) te betalen. Te Adjaebaki gekomen, zocht hij zijn geld; het was er niet!

Toen keerde hij terug naar zijn dorp. Daar aangekomen, zag hij zijn geld op zijn slaapbank! Daarop betaalde die Atoni niet tot den huidigen dag.

Toen de vrouw van den temoekoën van het dorp: Koean Eno zou baren, nam de vrouw, die uit een slang werd, het hoofdhaar der echtgenoot van den temoekoën en draaide dat tot een knoop ineen. Vervolgens zeide zij:

Gij zult heden niet baren, totdat de nieuwe maan opkomt en de dorpshoofden en vorsten bij mij vergaderen; dan zult ge mijn zaak kennen.

En de vrouw van den temoekoën baarde niet tot den huidigen dag.

Toen zonden de mannen van Toenoea een bode tot hen, dat zij allen naar Si'oef moesten komen. En zij droeg al dien mannen op te zamen toe te zien. Zij beval hun de oogen te sluiten. Maar sommigen zeiden: „Dat gedoe kennen wij niet!”

Toen zeide de vrouw: „Jullie moet volgens mij gelooven!”

Welnu dan zij zeide: „Doet allen de oogen dicht!” daarna vertelde zij en zeide dat zij de aarde was om gegaan en nu teruggekeerd was.

Dat is overeenkomstig het verhaal, dat er, toen de blanken nog niet gekomen waren, een vrouw was in het dorp Nai Kaik. Op den dag, dat zij stierf, beloofde zij aan de vaderen en zeide: Heden ga ik mijn land om, maar gij allen wacht in dit dorp, want wanneer ik twee maal acht jaar onderweg zal zijn geweest, dan kom ik terug uit mijn land. En daarom, indien gij na mijn dood misère krijgt, welaan laadt die op je tot den dag, dat ik terug kom tot jullie. Doch wanneer ik op den dag van mijn terugkeer tot jullie kom, zal ik niet met jullie zijn in dit dorp Nai Kaik. Wanneer ik terugkom, zal ik mij zetelen te Noenbèna.

Welnu van dien dag af, dat zij stierf, wachtten zij tot op den dag, dat zij kwam, (i.e. de jonge vrouw, die uit een slang werd). Nog voordat zij het zelf zeide, wisten de dorpsoudsten die zaak al; want heel vroeger, toen zij ook leefde, deed zij precies zooals deze vrouw.

Wanneer zij vroeger tot haar gingen veranderde zij nu eens in een python, dan weer in een kleinere slang; den eenen keer werd zij een oude vrouw, den anderen keer een muis; soms vielen haar tanden allen uit, en eensklaps kwamen die tanden weer opnieuw door.

Alle oudsten zeiden: De Heer van de maïs, de Heer van de rijst, dat is zij, die hier gekomen is!”

De oudsten zeiden: Vroeger, heel vroeger was er een vrouw, indien zij ons beval vijf bedden oebi te rooien, en wij die oebi opgroeven, dan ging die oebi pas in drie of vier jaar op.

Wanneer zij de (voor)vaderen riep, al waren het er duizenden, zij kookte slechts één kookpot vol en verdeelde het tot zij allen gegeten hadden, tot zij allen zat waren, en nog was er over van die rijst. Heel vroeger (was dat).

Deze zaak hebben zij mij Richel Kefi verteld toen ik nog op school ging. De oudsten dachten het wel, en zeiden: De vrouw, die zich hier manifesteert, dat is de zuster van Sonba'i.

En zij noemden haar: De vorstin, die gelast dat de plaats schoon moet zijn. (De vorstin die een schoone plaats wil hebben).

K.

Afi le poelau i oè okè; okèn anikoet bi moetis toenan in meskoen. In kanan Fai Soetai Koene. Tok-tokon bi moetis, tasi nikoet nani; ka titfa atoni, nekan soesal naèk nak: I aoe tok nok kolo, aoe hè oebia onmè. Okèn onnane noèn kolo² nak: Him toit kit Oeis Neno, hè lèka hit tapeni alèkot. Okèn in leloe kolo² saè, (foen oenoe Oeis Neno nok Oeis Pah mahaoemakan) Foen ansaè ka napeni fa alekot, sin anfainem nak: Naoe me, hai ka mipeni fa alèkot!

Okèn in noèn kolo mèse, in ninen amtasa kanan ahetoë, abakbakat maoen ana. Okè tè leloe hetoe naoe! Neman anté Oeis Neno, Oeis Neno anfé abas amtasa, ab molo, ab matè, ab metan, abas mèto naponi bi in hain. Okèt Oeis Neno nak: Naoe nai mek alèkot, meoep oèl nane. Okèn onnane nèman tè Fai 't Soetai Koene antoti nak: Moepeni onmè?" Kolo nak: Oeis Neno fè abas, nak hè mepoe, hè ho moepeni alèkot!

Fai 't Soetai Koene nak: Neoe ho mepoe. Okèn onnane kolo napèl-èl, abas naoe mè tasi anmeti natoëin. Nan neno², tasi i ka titfa, pah i nalekbèn.

Okèn onnane kolo anfainem, Fai 't Soetai Koene nak: I tapeni alekot; i Oeis Neno toeloën kit. Nak F. tS. K. anlèloe kolo nak: Naoe hom fani toti Oeis Neno, nati naik namoeni tasi saè anfan, oni tapeni soesl-anten. Okèn onnane kolo naoe ma toti Oeis Neno. Oeis Neno nak: Naoe nai, meki abas neo tasi in heoene, mèto in heoene, foen moeoeab mak: Meto naik anbe'oe tasi oni soesal, foen tasi naik anbe'oe meto oni soesal, meto naik ansès oè, oè naik anbe'oe mèto. Neno i foen oebèla batas. Oèl meski nahenoe moebala ko balam, meto meski moehenoe moebala ho balam!

Okèn tè pah nalekben onnane nèm neo Afetin, tokon mes²koen bi Afetin. Oken Atoni² nèmen ka tahin fa na'ko mè, èse kanan Nai Djabi oef, ès Nai Bèsi 't Lèla. In napeni atoni², sin tenoe antok. Tok²on i napeni atoni bian ka tahin fa na'ko mè. Tokon onnane Besi Djabi noeasin nak: Idje toko bi habè oen, lèko hi moè man kit oeme ès. Mo'è oeme nani nak: Oemè ni fanoe, lopo ni fanoe. Nalali Nai Koene anlek nak: „Nai Besi ho fettol ko, Nai Djabi ho fettol ko! Hi fettol noea ki!"

Mo'è nalali oemè le nane, neno² sin antol anbikin, nak: hit

attoko mès ka tapeni fa atoni bian, lèko hit tok tababoea. Maoet naik hi moè maikan oemè, he tok taboeab bi oemè mèse i. Foen hit ka tamfaoe fa, maoet tok oemè mèse.

Oken nak tok-tokon onnane, a naskek Nai Koene napeni bifel mèse, ka takin Nai Djabi ana ai Nai Besi ana, ai hè na ko mè. Oken nahoin ana mèse kanan Nai Kè Koene. Natoein in anbeokai bi pah moetis, es nak Kè Koene. Onnane nahonis in bi Afetin, bi oeme ni fanoe lopo ni fanoe.

Onnane Nai Koene nak :

Hit toko bi pah i, aoe ka poelai fa mainikin, aoe saoenbèn neo Oèl Afo'an nok Satab ; nak Nai Besi, Nai Djabi him paoe oemè. Foen natoein aoe ka poetai fa mainikin, natoein aoe fettol kae ès him paoe aoe oeme. Oken in tè Oèl Afo'an ma Satab. In napeni befel mèse kanan bi Anin Aloepan. Okèn nahoni bifel ha, an anaèt : Bi Djasa Koene ; okè Bi Foenoe Koene, Bi Koti Koene, Bi Djili Koene.

Okèn onnane foen pah anmeti, ka tit fa oèl, ka tit fa noèl, ès in ansanoe napeni Oèl Afa'on. Napeni onnane antok nak : „Oepeni oèl, aoe bi Sataoeb, sote oèl bi Oèl Afoan. In antoko binane, ka tit fa atoni namfaoen, al in nok fèl anhini. Nai Besi, Nai Djabi amsa ka namfaoen. Nalali bifel bi Anin Aloepan ka tahin fa ama sekaoe aina sekaoe.

Tok² onnane, soek alob onnane Sonba'i nèm. Sonba'i nèm na' ko Beloe, anfini naoe Kopan, ka nèmfa ankiso nai Koenè. Nai Sonba'i naoe fini te Kopan, ka napeni fa atoni. Nak in fani neo in tataf Liolai nak : Aoe ka oepeni fa pah i in toean. Antè Liolai, foen Liolai naton nak : „I toko bi tasi, tioen oè nane mènò ma manè, tahan mnahat nane mènò ma manè. Lèko hom fani anten, kalau moepeni paha in toean sonoe kae sonoe nèm, hè oehin nak, napeni paha i in toean. Okèn onnane Sonba'i nemen. Nèman nanèt nok oè loe'an (haoemak antòt Noè Moeti). Neman natbolan bi Koemlòl, oken in kiso Nai Koene adje namasoe bi Oèl Afo'an. In annaoebèn, in namnaoe nekan nak : Oaoe oepen paha toean ès adje namaoes. Onnane in naoe lab², naoebah, ma napeni Koene in an fetò bi oèle. Bi Djili nok bi Djasa. In natbol in neki aoeni nok aloek. In noe', Koene anhin sotè oèl. Sotè oèl onnane, noèn nak : Hoi feotnai, soèt man kae fa oèl, aoe meno matè. Okèn onnane bifel nak : Ho hoemam namle'oe onnane, aoe ka fè ko

fa oèl bi aoe ama toekè oèl noni. Foen napeni bifel i toeke, toeik noni, nai tè na'i noni. Oken onnane Sonba'i nak. Maoetnai naik hom sotè bi ho ama toekè, hom heoet man kaeo haeo nò nai, hem sotè kaeo meki.

Okèn Bi Djasa anleoel bi Djili nak :

Hom soèt kaeo oèl, foen bi Djili Abaoet. Okè onnanè bi Djili nak : O ! ho es moenaè, hom sotè hè moemat.

Bi Djasa nak : Li ana i, ho moebaoe, 'tleoel ko, ho matoè matè.

Oken onnane Bi Djasa nak : Hom naoe hem hetoe ! Onnane bi Djili naoe anhetoe lail no. Hetoe onnane, sotè oè noine okèn onnane noe' natèlen. Nek oè i onnane, Nai Sonba'i natèta aoeni, nasnoeabon ma naboni aelke bi aoeni haoene. Okèn in sioem oèl i, ka ninoe fa, in iloe haeo nòbi in foefoen, oèl namop. Pofi onnane, fè lèlo nèm, atoni amle'oet, oèl naskèk pofi onnane in anpinaha. Anpin onnane bifèl nasiknèn. Nasik onnane, tatat Bi Djasa nak : Aoe monè. Bi Djili nak : Oaoe monè ! Foen bifèl noeb nasèkan Atoni mèse. Oken bi Djasa nak : Oho moebaoe, ho naik amsaoe. Oken onnane bi Djili nak : Ho hè moematè oèl, ho moepeh. Aoe at koekoe, meski aoe monè. Oken onnane bi Djili nain noe'nataoe nan atoni'i. Okèn onnane Sonba'i nak : Naik hi misik onnane, maiti aoeni nok aoe aloek he tnaoe neo hi ama. Oken onnane bi Djasa nain noe', hen sè aoeni nok aloek. Oken bi Djasa noe' tè, aoeni nèsan antam neo nadjaan, in haoene natlol namnanoe bi toenan nai nok aloek. Bi Djasi kan faik nani fa. Okèt aoeni namaoen ma kan tefa aloek. Natoeïn aoeni taoen namnanoe. Okèn bi Djasa nato' nait koen in ama toekè ma in ama na'i, nai noni, toeke noni, nak aoe naoe neo aoe oemè. Oken bi Djasa naoe nahoebèn, Sonba'i noèn bi Djili nak : Mait kit aoeni nok aloek, he tnaoe neo ho ama. Okè tè Bi Djili naiti, aoeni nabelkon, haoenoe t-ansanoe. Okè bi Djasa anbol, amaf antoti nak : Aoe an abaoet ès mè ?

Okèn onnane bi Djasa nak : Ho ana napeni apint ès bi nanè, namoeni ès lalan.

Okèn onnane bi Djili loi aoeni i ma nasnini aloek i. Naoenben bi Djili nahoen ma Sonba'i natoeïn. Sonba'i kanan Faloekis Beloës. Okèn natbol Nai Koene in atoko es amnatoe ès tok moeti, foen Nai Sonba'i Koene anhoèn nak : Nai Sonba'i aoem, tok meo atoko mnatoe, natoeïn atoni fe'oe, tfènè balan hèn tok. Nai Koenè antok

neo tok moeti. Antok onnane, Nai K. antoti nak: Ho moeko mè? Nak: Aoe oe'ko Beloe, aoe tata es Lioelai. Nak: Ho maim sa? Nak: Foen haim bi nai, ka mipeni fa alèkot, minoe, mioen oè tasi, ma miah a tè, miah oè tasi. Mioen te menoe ma asè, miah te menoe ma anasè. Es aoe tata ès Lioelai anleoel ka oe nak: Hom naoe foen aoe tata es Lioelai. Oken onnane ès aoe aoem. Okèn onnane aoe tata anleoel ka oe nak: Kalau ko moepeni paha toean, hom sonoe ka oe asonoe nè, he oehin moepen pah in toean. Onnane Nai K. nak: tSonoe, he 'tsonoe sa'an? Onnane Faloekis Beloes anaotlin hèn taoe oè neo sa. Onnane Fal. Beloes nak: Maoetnai hom eoet ka oe petoen, ès ho petoen. Okèn sin naoe otèn petoen, ketoen toekè mèse, petoen Nai K. in petoen, anpaoe nabala sin. Sotè Oèl Afoan neone, foen pah i oen-oenoe ka titfa oè, al oè mèse Oèl Afo'an, foen in anpoi, kan saè fa, anmoni nabala in balan. Okèn onnane hetoe lakoe in non, nait fatoe nokè ma anta oe nokè, sèlo nok oèl bi petoen nanan.

Okè tè nait lakoe non ma ansoen petoen fefan. Oken onnane neki petoen neo afetin, le Faloekis Beloes nok Ke Koene. Naoe antè Afetin anhakè on i, ma noean petoen nok oèl. Noeannè onnane napo', petoen atèmè nahoen, fefan nok fafon. Oken onnane napaoe petoen bi Noeaf Abnokon, oè saè naklaeol naoe natoeïn. Okè toekè in noe', meski fatoe, napè nani, meski noeaf, noeaf anpè ma anbati.

Onnane oèl he noe'. Oesi Lioelai aoen namèn, in antoepaha. Nak oni Sonba'i hen sonoe asonoe nè, aoe aoek namèn okèn. In antoep bi hala mèse bi oeme in nanan, in fèl antoep beti mèse bi pakoe pnoenè oen (in foean moè neo loelat) Okèn onnane in natnin on kolo kotos nane in naoe seoen oèl ma ankèpe in aoen, aoen napèt. Okèn in fainem bi pakoe lè in fèl nateteoen anbine. Okèn in antekal in aoen on manoe antèkal in aoen in nafoen. Okèn onnane bifel i nak: O, kolo i napeni aleokte anbinaè. Oken in antenoe ma anaè koen. Onnane in natnin noè naloto am noe' noine. Okèn in nain antam, in anpò Oeis Beloe nak: Fen! Main! Sa'ne nalot! Fen onnane, nain anpò oemè nesoe, noèl nè antè. Okèn onnane petoen nahoen ma noèl anpeo natoeïn. Okèn onnane nak: El noè antam anfin neo tasi. Oken Oeis Beloe nak: Aoe ali napeni paha in toeane, aoe oepeni asonoe ansonoe ka oe nè. Okèn oenoe nak: Kalau ho

moepeni paha toean, hom sonoe asonoe nèm, naik hom fain aoem. Nak: Petoen anmoin bi tasi nanan, okèn lakoe anmoni anbine; anmoin noeb² taoen amtsa. Oe noeb anmoin, oe noeb anmatè. Nokè nabala èsan bi tasi ninen; atoni Beloe anbaik nani ma anfoeabè. Lioelai anbalas sonoe: kènnaet faek lalan, bikasè faèk lalan, inoeh faek lalan, afle'oe faek lalan. Onnane nak: Sonoe asonoe nèm of kan fani nèm fa. Okèn onnane oèl andjail onnane oèl² anpoi natèf moetis, oèl i naoet napoitant oèl². Na oèl² sin ainaf ès Oèl Afo'an. Oèl Afo'an nahoin noè Besi, ma noè Besi nahoin noè fafaoen in i.

Okèn onnane Faloekis Beloes ma nai Ke Koene ansanoe Sataoeb. Ka nan fa lob Oeis Kono, Oeis Oematan nèm, nèm na'ko Beloe. Okè sin naoe naboean lalan mèse. Onnane sin naoe ka natoein fa Nai Sonba'i nobin, mès natoein Noenoeh Koba tamnaoe lasi. Sin noeasin tok bi noenoeh i, antok namnaoe lasi hè napeni Sonba'i. Onnane sin antoko bi noenoeh nane sin fèn anteni. Okèn onnane sin anbol bi Hoe moesoe. Okèn nèm antè Hoemoesoe, Oeis Kono (Ebo Beloes) in nèm nahoen. Okèn Nai Ioef Beloes (Oimatan) nabala Hoemoesoe. Oken Oeis Kono nèm natoein anbol Toenbab nem anpoi Noenpo! Nem natbol anten bi Ni loelat. Nem natbolan bi Tnais. Okèn ansanoe nèm neo Ke Koene ma Sonba'i bi Sataoeb. In nèm antè onnane, in nèm ansaοe bi Djasa. Okèn onnane ka nan fa lob, Ioef Beloes nèm. In natoein Nai Eob Beloes in nobin. Okèn in nem antè onnane in ansaοe bi Foenoe. Okèn onnane Oesif Timo-oe amsà ansanoe na'ko Beloe sin antok naboea bi hab mèse kanan haοe Timo (balan ès Beloe), nak bnaοe ès nakoeabè sin. Onnane sin nèm. Banam anbol, in nok Nai Lamoe am Tain lasi. Nèm ok-okèn namtisi anbol anbi Sataoeb. Antolnen hè ès² naim in kanan. Antol onnane ansaè neo oemè Afetin. Saè antè onnane nek Nai Sonba'i in aoeni. Nai Koene ès anlek nok Nai Faloekis Beloes.

Nai Ke Koenè nak: Lèko hit atnaοe bi aοe koean mnaè he taim hi kanmine, hè toekal kan Beloes. Sin nek Faloekis Beloes in aoeni. Ansaè antè onnane nak: Neoe! noea aοe oeme, hè tam kanak! Onnane aoeni toeaf Faloekis Beloes nanoea nahoen, ma noea Nai Koene in oemè. Okèn onnane nanoea aoeni kan tamaf; mof anfani. Nai Ioef Beloes ansimbè noean anten. Aoendje kan

tamaf, mof anfan. Okèn Nai Ebo Beloes ansimbè, simbè, noea aoeni oeimle aoen bian ankon pain oeimle. Okèn onnane Oesif² antek in kanan, nak Oeis Kono, foen aoeni ankon oemè. Okèn onnane 't sanoe atfani. Mo'è nan hala mèse nako i naoe neo opa. Namatè kolo² nasaèb neone, okèn onnane nami mnahat kana² naboea teni. Okèn onnane Ke Koenè nak: Tah nai! Kalau mè ho moeah mnahat mè, lof ho kanam.

Okèn onnane atoni amfaoet fè ka nah fa, Faloekis Beloes nah nahoen sonè (in foean boeboe) okèn onnane naskek nah hab sonè i nak kolo mèse, in kolo nè s moeti. Nah sonè onnane, Nai Koene nak: O, ho kanam Soèn Sonba'i: Natoeïn ho moeah sone nan, natoeïn, sonè pah, moepeni ka oe, atoni fafaoen i anpeo ho noibm am nè m. Onnane fafaoen i ka nahan falèn, anfèn koe-koen. Ka sin kankine, mès Sonba'i es ansonè pah ès nah lè mak sonè. Namoeïn nanoeïn anfani foean sonè, ma nanoeïn kol nè s moeti, nah on hè nah nafani in kanan. Onnane te nak: taim akal anteni onmè hè taim Ioef Beloes in kanan. Naoenbèn atoni nit oèl ès mè ninoe am ninoe, ka naim fa oèl matan. Onnane Ioef Beloes meski anmeno onmè, in anpoè oèl, hèn moè oè matan, hèn ninoe!

Oken onnane sin ansaè naboea bi neten Baik fanoe ma antol anten bi kin. Oken Ioef Beloes anpoè oè mèse kanan oè mata. In fè anpoèle oè ana, anpoèla onnane naskek oè naèk, naoe naèk. Es Ke Koené nak: I atoni kanan Nai Oematan natoeïn in hè ninoe, al anpoè oè matan.

Oken onnane antol anteni bi Baik fanoe. Oken Timaoe antè, Benam antè, taim anten hi kanmine; nak neo tols-es, tnaoe pasial hè tahin of anmoè hè tapen sin kankin. Oken sin naoe pasial, tnaoe taloèpok hèt leoek lè i, hèt kiso atoni i sin kankin. Sin naoe leoek lè nai, Timaoe te fatbè 's, in anfo' fatbès ma anfo nateoen fatoe tenoe onnane, Ke Koene nak Sone Sonba'i nak: O! ho kanam Oesif nai Foan. Okèn onnanè tfani tenè te Baik fanoe. Antè ma antok on lènane, oeisfina kanan anpoi, antok naikan nok atoni namfaoen, ma okèn noèn mès mèse, mè fè ka napeni fa in kanan, noèn sin mès mèse, noe' tè noèn Banam. Banam naoe ànakanamè nè m, natoeïn sin hèn tok bi Baik fanoe naim balan mainoean. Foen Banam in nan nait hit ana mèse kanan bi Bil Koenè. Okèn Oeisfina i napeni Koenè anhin okèn. Okè te Nai Djabi, Nai Besi nato', nak atoni

fafaoen i nèm antol kit, of nanaoe anpal koen pah. Okè tè Nai Djabi Nai Besi ka noe fa, foen nak: hai mitaoe noe'af? Nai Benoe amsa nato', nak namaè bon, natoeïn sin napeni kanan, aoe ka oepeni. Nato', naoe koen. Antam Baik Fanoë natoeïn hè nami natama fanoë, foen hè makèn lèko onmè? In naoebèn Nai Benoe anbol nèm na ko Oè Koesi. Oenoe Lioelai, Sonba'i antol bi koean haoe Timo.

Antol Baik fanoë, natomen fanoë, hen ken Nai Besi nok Nai Djabi, he 'tkèn taäinab Nai Besi, Nai Djabi on Oesèf mese anpoho noeaf mèse, he naik sin nataoe Moetis, he nasaeb sin kanan. Oken onnane, Ke Koene anlèk, nak: Ho moesaeb bi Mioemafo, 't ken taainab nai Besi, Nai Djabi he nasona noenfini. I Oeis Kono ho moepeni kanan Mioemafo, al Oimatan, Sonba'i fe ka moepeni. He natoma hen saè hen kèn bi Afetin te Sonba'i tok bi Oè naim, anhaèk nataoe Oè Naim, nak maoetnai Sonba'i anhaèk nataoe Oè Naem, anhaèk nataoenon in kanan, Oè Naim. Oesif² ka nabe'ef Nai Djabi, Nai Besi bi lè oeme ni fanoë, sanoe anfaïnem neo Baik fanoë, nak naik fain nai hè natam anten fanoë, hè 'tkèn tek fanoë mè, hè tabe'i hè nain.

Onnane naim lasi nak, Nai Ke Koene nak: Ken anteni, aoe oène in ka nemaf; Oesif² kèn miainbè hè nasona aoe oeme. Onnane naoe ankèn antendje. Nai Besi, Nai Djabi nak: Ankèn naèka kit, hè tah tok mè hè tapeni mnahat nok mè, tfèn taabok, hè tasaitan Nai Koene oeme, in kèn kit pioet, kan loim kit fa. Fen nako Afetini nèm neo Molbè toenan. Nai Besi, Nai Djabi anlèlok bi Molbè toenan, sin natoeïn nem ankèn anten. Oken onnane nèm ankèn haef², ka nabe'if. Okèn sin nak: I Koein oef tnaoe tkèn, atoni nataoenon ès anoëaf mese, onnane Nai K. nak: Kalau in nataoe balaf i, Oèmatan hè napeni in balan bi mè? Foen nak Oeis Kono napeni in balan, Sonba'i napeni in balan, al Nai Oimatan ka napeni fa in balan. Al hi mitoeïn hè in fen anten. Fain nèm ka nabéif, oken onnane antoti anteni lasi bi Nai K. nak: Hom fè kai lasi hè haim kenat-mibeï; i ho atoni koem. Nai K. nak: Sin nabak nan aoe asoe! Nabak nan in asoe kanan bi Naoef Lo'i; aoesbe's bi Loel Toenis. Okèt onnane nak: Him naoe nai of mibe'i; mi naik amkèn fè, naoe mi mihoti adje na'ko Koklaè naoe neo Bi Kioem, mihoti naik naklo'an mès mahaoemakèn. Oken nahoit aidje na'ko Koklaè naoe bi Kioem. Natoeïn

Koenè naton sin èla, hè adje anpin namfaoen. Nahoti adje neki nako Koklaè naoe antam bi Kioem. Okèn onnane Nai B. Nai Dj. nak: Aidje anpin namfafaoen, of meoe hit atmatè tmatè natoëin napè hit kot, foen àtoni namfaoen. Nai Dj. Nai B. Sin anfèn ma nain nok fai. Fen am nain. Mioenfin Oesif² ansaè, koean loeman, okèn sin anpeo natoëin sin, hè napeni sin. Natoëin sin, napeni bi Oèl Noenoh namatè sin, ansanoe Saneplon napeni pioet, namatè pioet, nek sin naoe antè Oèl Amasi, napeni anteni bi nane namatè anten. Natoëin sin napeni atoni amaoenoet kanan Tanoe Nese Saoeb nak foëa lila, oèt nane lèn bi Nai Bona, okèn sin fainem nen. Namatè atoni namfaoen, taton Nai K. nak: Nain, 'tkèn taainab sin. Okèn mitoein sin, mimate sin. Haim otè atoni amaoenoet Nai Tanoe Nesi Saoeb Nakfoëa lila. Nemnèn naoe antè, Nai K. antoti nak: Onmè?

Nak: O! hi miainab sin, nain nok fai, mioenfini hai mitoein sin mimatè sin natoëin lalan. Naklèlo am nèman. Nak: Neoe mek nakaf² hè aoe kioes hoemnin. Sin nalai nakan bi tiba; Nai K. Antoit sin, napoitana nakaf nalile. Nai K. nak: Ka napoeitana fa atoni amaoenoet in nakan. I ka in koenoef. Okèn onnane nabèla natnoëb nakaf²; okèn Nai K. nak: Eh aoe ka itaf atoni amaoenoet in nakan ès i.

Natò foen ka neki fa atoni amaoenoet. Okèn onnane oesif² naoe natoëin nalile tiba, nai K. nak: Atoni amaoenoet es i, in ès nabak nan aoe asoe. Maoetnai, noeaf nai loeman, Nai Oëmattan hom taoe ho kanam: Molo! Nit nalali antaè Molo toenan. Nai K. nok oesifini ansaè nit nefo mese, nak hè nakanab nefo Nai Djabi. Nai Dj. nain, aoe oeodje al Koepang, Nai B. lak es pah panis, hè it noeaf Moetis aoe nekak namèn, aoe ainaf èsan, aoe amaf èsan; hè kalau aoe it, neo nai matkè antoe' tasi.

Oimattan Kono bi pah oesan, aoe fin bi neno mofoen. Antaè noeaf Timaoeb. moesaèb ho kanam bi noeaf. Oken Oeis Kono ansaë Koene an fèto, nahoni an bifel mèse bi ain Kaes Kono, anfè neo Timaoe. Bi Ain Kaès Kono anmatè, ansèk nèk bi Tanèbèt Bifèl, Oeis Kono in atoni ès anfè. Nai Benoe ansaë bi Nès Kono ès kanan bi Sani Kono. Sonba'i naoeab nok oesif² nak, him naoe bi paha ninèn, aoe aoem oehoenoen, oepeni paha toean, aoe oebala bi i, natoëin aoe oepeni, aoe oeboea tok okan. Foën Oeis Kono nèm natoëin kaë, maot in amsa nabala paha oesan.

Maoet hit noea kit nok hit na'i. Nak Oèmatan amsa moebala i hit teoen kit, tabala i tpaoe Moetis, naik atnaoe.

Nai K. nak: Neno i hi aim soeis moi kae on i, neno i hi maim kae, mipeni kaeobèn, lèk ki baile hem tokbèn, okèn hi kanaan mnanoe aoe lèk, i hi mipeni aoe ana ok okèn. Of aoe ka oeëis ki, ka tof hi lèlè, of hi moèn atoni bian. Of amaf², nabe'i moèn amaf² hen tof hi lèlè. Kalau to naboea hè neki oeki, tefo, mès aoe ka fèfa oeki tefo, kalau hè fi ki oeki tefo nane andjail on aoe ka pah toef kae. Sèn aoe oeki, oeah koek neo aoe, sèn aoe tefo, oeah koek neo aoe. Kalau aoe poeah namnais, aoe noah namnais, aoe ka fè ko! Sèn pèna anè, aoe ka oeoeis ko! Amaf² nèm, neki anè pèna, mès anhaoe aoe anhè. Kalau amaf² neki anè pena, natam neo Nai K. ana. Kalau poeah noah namnais neki anhaoe Nai K. ana, natoein hi Oesif² aim, hi aim anmès ka nok fa bifèl. Hi oesif² antam noe' hèn tam bi mnèla, foen Nai K. ma Nai Sonba'i antok bi Sataoeb, nak balan anmalèl, nak atnaoe teo Bidjèla.

Foen oenoe Nai B, Nai Dj. ès anhaoe Nai K, foen in feotlèni, fini him lioe miainab sin, N. K. nak: Nai B., Nai Dj. hen kan simo amnèm², mès nane hit taim oè onmè, ma hit kanak hèn poi onmè? Foen ka tsimo fa atoni nok in soesal, on hit kat nèk fa O. Neno, on atfe teni soesal.

Onnane tè sin tokon bi Bidjeli, tok² amaf² natam anè pèna ton ton, oeki tefo ton², poeah namnais, noah namnais neki naoe, hè natoeloe sin poeah foean alèkot, noah foean alèkot. Hè oeisfini nah nahoefna, ka nabeif nah bi fafon. Tokon tokon bi nane, Oeis Sonba'i naoe pasial Nai Mèla; nèm onnane nit Nai Mela, Nai Sanam ana, neno² in nèm pioet bi Nai M. Nem onnane nèm pioet ma ankioes nit sin hèn moè hèn saoe; naoin² nèm ansaekoen sin. Ansaeko sin lob onnane, anfani neo Nai K. anhè, onnane Nai K. anhè nak: Lab² ho moemnekoe, lab² ho moemnekoe, hom naoe bi mè?

Nai Mela anhini Sonba'i ansaeko sin; Sanam ana kanan, bi Eli Taeboin, bi Lal Mela. Nai Sonba'i nakhata sin kanan: Aoe an bi Lal Mèla hè oelal pah, paha malèlèn. Onnane aoe saoe bi Eli Taeboin hèn boin tob, anboin amaf² hèn taè fai, nain hè oken boèn paha, taè anfani hè noentol anfain.

Nai Sonba'i nak Nai K. nak: O aoe saè oefani bi aoe ama O. Neno, foen aoe ama O. N., aoe aina O. Neno, lab² aoe naoe kiso.

Oken onnane K. ana in nèn kabal, naskek natò, nak namo'è kaeo, nak in naoe bi in ama, in aina es O. N. Onnane Nai K. ana bi Djili Koene naim aklè ma namnaoe in nekan nak : Kalau amaf neki ana pèna aoe oematè ès, hè namatè kaeo amsa ; natoeïn in namaëbon. Sonba'i matsaoe anten, ka naton fa. Okèn onnane neki maoes antam nèm, in nait in aoeni nanoea atoni mèse. Neki antam Bi Djili namso², foen atoni neki anè pèna antam ; lekoe sène, ès naskèk nanoea aoeni namate atoni mèse. Okèn onnane amfin ka natòfa, neki maoes antam nèm anaè koen. Maoet oni tasanab onmè ès namatè. Ma sin ka nahin koen fa in namaëbon ès in naim akal he in matè ; kalau hè matsaoe, so naton kaeo fa, foen ho aoem noba ho soesal nanail. Nanaoe anhae koen neo bifèl nane. Hom saoe kaeo maim alèkot bi aoe ama noekoen ma okè ho mami anteni bifèl, so ho moeton kaeo fè, kalau aoe lomi hom naoe ; aoe ka lomif, naik hom naoe. Foen ho kanam oesi mnatoe, natoeïn aoe ama anfe ko toko mnatoe. Natoeïn hi aim, him naoe loem², onnane hi moe'i pake hit atfe sin djo. Bi Djili nak : aoe ama amsa oesif, in nèm aoe hè oetoea aik, lèko aoe eki aoe toko. In nekdjelen, Bi Djili na' koen toko mnatoe. Oken onnane Kono, Oimatan hè neki Koene anhine, Nai K. nak : Toko moeti nabala aoe oeme, kalau hi aim, hem tok.

Bi Djili napaoe atoni, Nai K. ana. Sin ka natòfa, nabaè ma namso ; ansoeb le atoni ma anaè koen, amfini sin èn koekoen, Sonba'i amsa ka namaoen fa.

Foen anpoi Nai S. naboeab nok amaf² bi monè nak : Maoet, naik moki, ton antè, anè pena antè na' aoe lèk amaf², hè tamatè bèfèl nane. Kalau ka tamatè nalail tob. Okèn anè pèna antè, namnatoe anlèk atoni mèse kanan Nai Ten Neno, anleloe lekoe sene ; ma Nai Ten Neno namso am nahoen, Nai S. ès anleloe. Okè tè anè pena natoeïn noine. Okè tè in nèm namso Bi Djili amsa anpoi namso' ma na' aoeni. Oken namso² onnane noea Ten Neno, noea ansan atoni, oken Ten Neno in nabèsa nait aoeni nane, noeabè antoep no mèse, anmait nain. Okèn Nai Ten Neno naklelo in kanan Nai Ten Ola, foen nak ho moemate pah toean ana, ho moek'ola paha, lof tamle'ben. Neno i neki pena anè nèm, in atoko mnatoe in nabaina neo fatoe, naklelo neo fatoe ok-okèn. In esoe, eoes noni, naklelo neo fatoe, ma nabala bi Bidjela èsan. Foen Nai S. in eoes noni, in anmoè natoeïn bi Djili ini, neo

nane amsa in namatè, naklelo anfain fatoe. Bi Djili in maloelat, Nai S. ini saemoèl, ka nok fa loelat (afi haim naoe, foea bibi, bibi molo, neno noea namoeni aoe ama anmatè, aoe naoe oekhilo aoe kanak neo sa, aoe he oekhilo oemtaoe). Okèn onnane Nai K. nato ma li'oe Nai S.; lioe lèn nak: I ho aoem, ho mamoe'it bi ho pah ès ho aoem. Aoem moelali ma moepeni aleoktèn, tak bail aleokten, ho mo'è lasi nok ho fèl, moematè ho fèl. Onnane fani bi ho pah Beloe, neo ho tata, hè Lielai Sonbai naèk him toko bi aoe pah. Foen oen oenoe aoe loim ko ak ho nekam naleko es aoe simo, foen namoeni aoe simo, ho nekam namle'ben, al hom fani neo ho pah. Naik hom toko bi i, hom naoe koem. Onnane Sonba'i fèn ma naobèn nak: I Nai K. anli'oe kae ben. Oken onnane ànmo'è lasi nok nai Koene anten; ini Nai K. anhini bi koean ès Maoen Oèf, amaf anmate bi koean Maoen Oèf, ès bi Taeki Koene, ès bi Finisba, ès bi Afoan Koene. Oimatan ansa oe bi Finisba neki nem neo Oè toeloe. In es antoko bi Oè Toeloe; nahoin Oè toeloe ok okèn.

Oken onnane Nai K. nak: Afi ho moemate aoe ana bi Djili, aoe ka manbaè fa ok ko, natoein ho moematè aoe anhèlen. Neno nane Nai Koene nak: Abas natfèk; aoe oefèk abas ok ko, abse nono natfèk, aente loekè natse'ibèn, aoe ka eti saoe ho ana, lof aoe matè, ho amsa ho matè (foen anmasoep).

Onnane Nai Sonba'i in natò, in nit Sines mèse, hen sos haoemeni nok ninik bi Nai K. bi Maoen Oèf. Okèn Nai Sonba'inak: Ait Sines i ansa oe Nai K. anhini. Okèn onnane in natò nak: Aoe naoe otè haoemeni, hel oni, hè Sines sos ninik esme, hèn sos haoemeni ès mè.

Onnane Nai Sonba'i poidje; po to hèn otè haoe meni ma hel oni; onnane Nai K. anaè. Nai K. namnaoe koen in nekan: Kalau Sonba'i hèn otè, mès haoemeni ka manèsa fa. (Naoe na' amnès foea). Onnane Nai S. naoe anotè, kan peofa, foen in anotè pioet manèsa ka manèsa, foen anote nok toas, anlael naklati haoemeni, haoe ka anèsat fa èmsa'. Okèn onnane, otè² napeni manasat mès mèse, amfaoet ka manèsa. Onnane anpo to neki haoemeni manesat antam nafani neo Bidjèla, okèn nan soek a lob. Anaboet nalali paha baloen, tam anfangjen; na ma oet 'tpoi tfoen pah, hèt kiso, hè naoi kit haoemeni ka ai hè kahaf. Okèt Nai K. poi noe', ansapi te haoemeni lè Nai S. nafaè sin, ma ansapi naskèk

manèsa. Foen nak, kalau aoe ka paha toean kae, mès ka nanèsa! Okèn onnane nait haoemeni, ka manèsa, naskek manèsa anfan ok okèn, noenait lè habè baan ansapi napeni nesan. Okèn nak: I habè tsapè nanèsa, al naoe mait boekaè hè tla' tok haoemeni; 't otè haoemeni tanoeïn bifel; foen hainiki tam atfan. Onnane anla' bi monè, leloe atoni neki nai fanè, anla' bi nane. Nai Sonba'i anleloe atoni mese nak, hom naoe, kiso Nai Koene hèn la' manmo'è sa! Neno oetnin in polo² hèn oèt haoe meni ka? Onnane atoni nem ankiso. Nem ankiso Koene anotè haoemeni ma anla'. Atoni i naoe anfani, natonan Sonba'i nak Nai K. anla' nok haoemeni, haoemeni natoepoe. Nak: Ho mailè nafaè haoe matè ka; atoni nataè nak: Neno anan, ansaèp haoe matè; hit atoèt sin ka manèsa, okèn in ansaèp sin manèsa. In kan oètfa haoe matè, haoe mèto ok-okèn. Nai K. anlà bi bail an-es, Bi Tasè Ana!

Onnane Nai Sonba'i anpo to nak: Naoe he teop taainbè hèt pi tan in haoemeni. Onnane Atoni naboea nèm, naoeben neo Nai K. Naoe noentè Nai K. sin anboelaloe, okèn na'i antèpo nafoe, ma fane antèpo nafoe, balè namle'oe oken. Oken onnane anhèk Nai K, Nai Loeis K., ma otè in nakan nafoen, napente neo haoemeni. Okèn onnane li'oe naainab sin, anpi lè haoemeni neo sin koean. Nai K. nak: Maoet, hit ka tamfaoe fa, paleo nai. Natòan anlibelen fani neo pah Beloes. In ka naoe fa, foen Nai Mela, Nai Sanam ansenoe nani bi Seo Oè metan bi Elo abi. Onnane Nai Mela naoeab nak: Iaoe senoe loesè kenan, ma fafi kenan. Okèn nokne nemèn, i tok mè, hè tatolo, foen Nai K. anlloe kit, nit kit tasanab. Nokne nemèn bi Bidjeli foefoen, panaf het sèna nok Bi El Taboèn ma bi Lal Mèla. Okèn onnane in anmoè lèlè mèse, nak, kan otè fa haoe naèk al antof ma'oe. Nakanab lèlè nak: Toen nasi, oe lele. Natolo lele. Tok² bi nane antè oba mnèsat Baoeb (haoemak Laoeb) kan mo'èfa lèlè, nafoi afoe; hèn otè hab namtaoesan Nai K.

Naoi nalali, anbaki neki nadjaan; otè haoe amsà in namtaoe, nakanab mnèsat lè antok anbine nak: Mnèsat Baoeb, natoeïn Baoe Sonba'i. Oken onnane tok² onnane naoebèn, naoe bi Kaoeniki; tok toko noèn Oèmatan Ma Oeis Kono, mo'è anten moèt ès. Anleloe Oimatan ma O. Kono hèn sèn fatoe knoetoe nok haoe toè mèto. Okèn in leloe Atoni hè pofi fatoe, fatoe nok haoe toè meto hen moni on anè pèna. Okèn naèk to bi lè nane. Oeis Kono,

Oimatan natènab sin nèkan i hèn nasoesab kit, fatoe hèn moin onmè, haoe mèto hèn moin onmè. Naman natoekba sin hen poif lab², okèn O. Kono Oimatan naoe natonan bi Companie, nak: Sonba'i anlek kai, nak: Het pofi fatoe ma haoe mèto, hèn moni, hèn fatb anmoin ma haoe anmoni on anè pèna. Naman haim pofi ma in natoek naèka bi lèlè nane. Companie nak: Sonba'i hom fè atoni soesal babaoe mè, neo sà, mes moematè sin. Ho moeèka ka napeni fa lèlè. Companie nak: Oeis Neno kan lèk fa hèn tsèn fatoe, saán ho atoni, ho hom nesi O.N. in lèkat. Oken onnane nak: O.N. habè anmeto nalali, ka tlèk fa hen moni anfan. Nak: Ho moeèka atoni hèn sèn fatoe ma haoe, hom lèk nesin O.N., hom palente nesin O. N. Onnane Kaès moeti nèm anhèk sin bi Kaoenik. Anhek sin, ankèn nis sin, antaè kalau an atoni namatè sin, teop nis sin. Kalau ka namate, oni in na' in lasi nabala. Onnane namatè Atoni. Al bifel ès anmoni. Anpo bifel naoe ok okèn bi Kapan. Nak: bifel bian fè naapoe, poè ok-oken, tek sin naoe neo Kopan. Ante Kopan anpaoe bifèl nahoni. Nek sin naoe bi Koepang, Companie anhaoe sin okèn onnane kiso bifel² nahoni, an bifel oken. Al bifel mèse ka nahoni. Nalali tè nafetin sin anfani neo sin koean. Nèm antè nafani bi koean, nahoni an atoni. Oken onnane Companie ka nitaf. In nahoni atoni talan te naèk, nahoni Sonba'i amoenit. Bat ka nahoni fa li ana nane, mès Sonba'i natfèk.

Aoe ama, Nai K., naoeab nak: Paha moelainon atoni kan matef. Neno² tmoè lèlè, tapaoe Oeis pah. Oken tafaè haoe, Oeis paha in nafoen, on taoen in aoen nafoen, ès okèt namèn. Tèpo aoe aoek, maoen aoe nafoen, ès mipeni mènás. Mot mis kae, oepen soesal pioet² Mo'è bahan tapaoe Oeis pah in aoen, tapaoe naklati in aoen.

Antè neno hèn sèn pena, nok anè, kanbai nak: I hom paoe moeklati aoe aoek, aoe oepeni mènás, aoe haoe ko, mes ho amsa hom haoe kae mek ho aoem apo'an.

Nak adje oen-oenoe toeane noeb, ès Nai Neno 't Soetai, èse Nai Kait Soetai. Onnane nak sin naoe napoin adje le i. Nai K. anleloe nak: Moehoti bi Moetis toenan. nahoti anpoepoe oe mèse bi Moetis, oene naklah, onnane koean² ankiso nak: Koene napeni apinat naè, hèn sa'an? Sin naboean nak: I ho moepeni bi saan? Onnane Nai Kait Soetai, Nai Neno 't Soetai sin nak: O. Neno anfè kai aleokte ès i. Foen oenoe 'tsoesal, tioen oè maètla, taha tè maètla. Onnane Neno 't Soetai nak: Naik moeah matè.

O. Neno kan lomif he tah matè. Kalau moepeni mnahat, ka moehan, moektoenoe bi i, namtas leko² ho moeah, kahaf ho moepeni mènás. Tah mate, djal kol foedje, faif foedje, 'tdjail bikase ma bidjael he teoek matè anfan. Kalau hit Atoni he taha namtas. Onnane atoni nek sosat, hen sos ai; onnane Kai 't Soetai, Neno 't Soetai, Nai Koene nak: I kais him sos oeis Neno anfè kit alèkat ok-okèn. Maoet koean ès, al ho aoem man adje hem te nai, moehan he moeah, naik meoek matè, Te nai hom sen mnahat. mo'è lèlè, naik moepèh, he moepeni ane, pena.

Kapan, Juni 1934. Verhaler: Koene oef (de groote Koene) heetende: Balo Koene.

Vertaling.

Vroeger was dit eiland alles water; toen was er een wachter op de Moetis, hij alleen. Hij heette Fai Soetai Koene. Hij zat op de Moetis, de zee omgaf hem. Er waren geen mannen (mensen), zijn hart leed groote smart en zeide: Hier zit ik met de vogels, hoe zal ik een wederhelft vinden.

Daarop riep hij de vogels en zeide: Vraag ons den Heer des hemels, wanneer wij het goede zullen verkrijgen? Toen beval hij de vogels op te stijgen (want vroeger waren de Heer des hemels en de Heer der aarde dicht bij elkaar). Welnu zij stegen op en verkregen het goede niet; zij keerden terug en zeiden: Waar we ook heen gingen, wij vonden het goede niet.

Daarop riep hij een vogel met roode vleugels, die kleine havik heet, den kiekendief. Toen ging de kiekendief. Bij den Hemelheer aangekomen, gaf de Heer des hemels roode draad, gele draad, blauwe (zwarte draad) en hing dat aan zijn pooten. Daarna sprak de Hemelheer: Ga heen met het goede en bewerk het water. Zoo kwam hij bij Fait Soetai Koene en deze vroeg: Wat heb je verworven? De vogel sprak: De Hemelheer gaf draad en zeide, ge moet werken om het goede te verwerven. En Koene hernam: Welaan werk. Daarop vloog de vogel rond en waar de draad kwam werd de zee droog in haar baan. Zoo deed zij dag aan dag, zoodat deze zee droog (weg) was en dit land goed geworden was. Vervolgens kwam de vogel en Koene zeide: Hier hebben wij het goede verkregen; hier helpt ons de Hemelheer. En Koene beval den vogel, zeggende: Ga terug, vraag den Heer des Hemels, dat

later de zee niet terug stijge en wij wellicht weer smart verkrijgen, Toen ging de vogel en vroeg den Hemelheer. De Heer des hemels nu zeide: Ga heen breng draad naar den zoom der zee, naar den rand van het droge en zeg: Droog land versla de zee niet, wellicht bracht het smart, want gij zee versla het droge niet, misschien bracht het ellende; gij droog land plaag de zee niet, zee, versla het land niet. Want dezen dag heb ik de grens neergelegd. Water al zijt gij vol (vloed) blijf op uw plaats, droge al zijt gij vol (eb) blijf op uw plaats:

Nadat alzoo het land goed was, kwam hij naar Afetin, en zetelde zich geheel alleen te Afetin. Toen kwamen er Atoni's, wij weten niet waarvandaan, de een heette Nai Djabi, de groote, de ander Nai Besi tLela. Hij trof deze mannen; zij gedrieën zetelden zich. Terwijl zij zich zoo gevestigd hadden, vonden zij andere atoni's, wij weten niet waarvandaan. Terwijl zij aldus zaten, zeiden Besi en Djabi beiden: Hier zitten wij aan den voet van den boom, laat ons een huis maken. Zij maakten het huis en zeiden: Huis met acht palen lopo met acht palen. Daarna besliste Nai Koene en zeide: Nai Besi, gij zijt fettor, Nai Djabi gij zijt fettor; gij beiden zijt fettor. Nadat zij het huis gemaakt hadden, zaten zij er dagelijks in (vierden er feest) en zeiden: Wij vestigden ons, maar vonden geen andere atoni's, laat ons te zamen zitten (wonen). Welaan maak gij geen ander huis, laat ons te zamen in dit huis wonen. Want wij zijn niet velen, welaan laten wij in één huis wonen.

Terwijl zij nu aldus woonden kreeg Nai Koene plotseling een vrouw wij weten niet of het Nai Djabi of Nai Besi zijn kind was, of waar het vandaan kwam. Daarna baarde zij een kind Nai Ke Koene. Daar hij zich ophield in het land der Moetis, daarom noemde hij hem Kè Koene. Zoo baarde zij hem te Afetin, in het huis met acht palen, de lopo met acht palen. Vervolgens sprak Koene aldus: Wij wonen hier in dit land, ik kan de kou niet verdragen, ik daal af naar Oèl Afo'an en Satab. Gij Nai Besi, Nai Djabi bewaak het huis, daar ik de kou niet kan uithouden en ik het hoofd (fettor) ben, moet gij mijn huis bewaken. Toen kwam hij te Oèl Afo'an en Satab. Hij vond er een vrouw bi Anin Aloepan. Daarna baarde zij vier meisjes, de oudste Bi Djasa Koene, dan Bi Foenoe Koene, Bi Koti Koene en bi Djili Koene.

Nadat de aarde droog geworden was, was er geen water (bron),

geen rivier; daarom daalde hij af en vond Oël Afo'an. Dit gevonden hebbende, vestigde hij zich en zeide: Ik heb water gevonden, ik blijf te Sataoeb, put water te Oël Afo'an. Hij bleef daar, er waren niet vele atoni's; hij was alleen met zijn vrouw en kinderen. Ook Nai Besi, Nai Djabi waren niet velen. En ook van bi Anin Aloepan weten wij niet wie de vader was en wie de moeder.

En zoo ging het dan langen tijd, toen pas kwam Sonba'i. S. kwam van Beloe en ging naar Koepang, en begaf zich niet tot Koene. Doorgegaan naar Koepang vond hij geen atoni. Toen hij terugkeerde tot zijn ouderen broeder zeide Sonba'i: Ik vond den heer van het land niet. Bij Lioelai aangekomen zeide deze. Hier zitten wij bij de zee, wij drinken water bitter en brak en koken eten bitter en brak. Welaan keer weer terug indien gij den heer van het land vindt, zend mij dan een zending, opdat ik wete, men vond den heer van het land. Zoo kwam dan Sonba'i en ging over den berg over Oè loean (dichtbij de kant van Noël Moeti). Hij kwam en verscheen te Koemlol. Daar zag hij den rook van het vuur van Koene te Oël Afo'an. Hij ging en dacht bij zich zelve: O, ik heb den heer van het land gevonden, vandaar de rook van het vuur. Zoo ging hij dan snel en vond de dochters van Koene bij de bron, bi Djili en Bi Djasa. Hij verscheen met zijn speer en zijn wijtaschje. Hij kwam aan terwijl de dochters van Koene aan het waterputten waren. Zij putten aldus water; toen riep hij: He! edele dochteren, put mij toch wat water, ik verga van dorst. Daarop zei de oudste: Jij ziet er zoo smerig uit, ik geef jou den zilveren waterkoker van mijn vader niet. Want toen hij deze vrouw trof, was haar waterkoker van zilver en haar kookpot van zilver. Zoo zeide dan Sonba'i: Wel-aan, put niet in den waterkoker van je vader, pluk mij boombladeren en put mij daarmee. Daarop beval Bi Djasa aan bi Djili: Jij moet mij water putten, want jij bent de jongste. Maar bi Djili sprak: O maar jij bent de oudste; put jij maar en breng het. Toen hernam bi Djasa: Moet je dit kind zien, jij klein nest, als ik je wat zeg, kibbel je je naar!

En dus zei Bi Djasa weer: Ga, om (boombladeren) te plukken! Toen ging zij, bi Djili, en plukte blad van een wilde cassave. Nadat zij het geplukt had, putte zij er water in, vervolgens bracht zij het hem. Toen nam hij het in ontvangst, dronk het niet, hield

het blad scheef boven zijn hoofd en het water liep eruit. Dus hij begoot zich; en terwijl hij, toen hij pas aankwam er als een sme-
rige atoni uitzag, begon hij, nadat hij zich begoten had, plotseling
te glimmen. En zoo glimmend, begonnen de vrouwen om hem te
twisten. Bi Djasa sprak: *Mijn* man! Maar bi Djili: Oo, *mijn* man
is het! Want twee vrouwen betwisten elkander één man. En weer
zei bi Djasa: oo, maar jij bent de jongste, jij moogt hem niet
trouwen. Maar bi Djili zeide: Jij waart te lui om water te brengen.
Maar *ik* zelf heb het gebracht, laat het dus mijn man zijn. Toen
snelde bi Djili toe en stond in de houding van afweer voor den
man. Daarop zeide Sonba'i: Betwist elkaar niet alzoó, neem de
speer met mijn weitaschje en laat ons naar uw vader gaan. En
bi Djasa snelde toe om de speer met het weitaschje eraan uit
den grond te trekken. Bij de speer aangekomen stak de punt diep
in den grond en de speer stak hoog uit met het weitaschje er
boven aan, bi Djasa kon er hem niet uit trekken. Want de speer
ging te keer, werd langer en zij kon ook niet bij het weitaschje.
Daarop werd bi Djasa boos, nam den waterkoker en den kookpot
van haar vader, den zilveren waterkoker en den zilveren kookpot
en zei: Ik ga naar mijn huis. Zoo ging zij dan vooruit. Sonba'i
riep bi Djili en zeide: Neem ons ¹⁾ speer en weitaschje en laat
ons naar je vader gaan. Daarop nam bi Djili de speer, trok hem
los (die ging liggen) de steel werd korter. Ondertusschen kwam
bi Djasa thuis; haar vader vroeg: Waar is mijn jongste dochter?
Waarop bi Djasa hernam: Uw dochter heeft iets glimmends
(blinkends) daarginds gevonden; zij komt achteraan, is nog op weg.

Bi Djili nu had de speer over haar schouder gelegd en het
weitaschje omgehangen; zij gingen, bi Djili voorop en Sonba'i
volgde haar. Sonba'i heette Faloekis Beloes. Toen zij verschenen
had Koene een gouden en een zilveren stoel, immers noodigde
Koene Nai Sonba'i uit en zeide: Kom hier Nai Sonba'i! Zit op den
gouden stoel, een nieuw gekomene zijt ge, laat ons U een plaats
geven om te zitten. Toen ging Koene op den zilveren stoel zitten.
Nadat zij gezeten waren, vroeg Koene: Waar kom je vandaan?

Hij zeide: Ik kom van Beloe, mijn oudere broeder is Lioelai.
Koene vroeg: Wat zoek je?

¹⁾ Ons, nl. pluralis majestatis.

Hij hernam: Wij immers vonden daarginds het goede niet, wij dronken zeewater, en aten zeewater, want wij dronken bitter en brak en aten bitter en brak. Daarom heeft mijn oudere broeder Lioelai mij bevolen en gezegd: Ga heen.

En omdat Lioelai mijn oudere broeder is, daarom ben ik gekomen. Mijn oudere broeder nu droeg mij aldus op: Indien je den heer van het land vindt, zend mij dan een zending, opdat ik wete, dat gij den heer van het land gevonden hebt. Daarop zei Koene: Zenden? Wat zullen wij zenden? Faloekis Beloes hernam: Waar zullen wij het in doen? Welaan toon mij een bamboe-stam onder je bamboe's. Vervolgens gingen zij een bamboe vellen; tien hakten zij er af. Het waren alle bamboe's van Koene; zij staken de geleedingen door. Zij putten Oèl Afo'an-water erin, want vroeger was er in dit land maar één bron nl. Oèl Afo'an; het water kwam er niet overvloedig uit, het water bleef in de bron plaats. Daarna plukten zij wilde cassave bladeren, namen een slijpsteen en deden dien in het water in de bamboe (betoeng). Vervolgens namen zij de cassave bladeren en sloten daarmee de monding van de bamboe af. Toen brachten zij die bamboe, Koene en Faloekis Beloes, naar Afetin. (Het losgelatene). Bij Afetin gekomen stonden zij aldus en wierpen de bamboe met water weg als een speer. Terwijl zij die aldus wegwierpen, het dichte einde van voren en de dichtgestopte opening van achteren, klonk het als een ontploffing. De bamboe nu kwam te steken in den berg Abnokon, boorde er doorheen en het water stroomde afwaarts, Waar die bamboe aankwam, al was het een rots, hij deed haar splijten, al was het een berg, de berg brak in tweeën.

Toen het water in de nabijheid van heer Lioelai kwam, deed diens lichaam hem pijn en hij zeide: Misschien zendt Sonba'i mij een zending, mijn heele lichaam doet pijn. Hij lag neer op een slaapbank binnenshuis, zijn vrouw was bezig een weefsel (selimoet) te weven onder een boom (waarvan we de vruchten gebruiken voor tatoëëring). Plotseling bemerkte zij, dat de leeuwerik ergens water opgedaan had en zijn lichaam erin gedompeld had, want zijn lichaam was nat. Daarna was hij teruggekeerd naar den boom waar de vrouw zat te weven. Vervolgens zat hij zijn lichaam te schudden, zooals een kip haar veeren schudt. Toen zeide de vrouw: O, de vogel heeft het goede gevonden daar ginds, en zij ging voort

met weven en zweeg. Plotseling hoorde zij het water bruisend naderen, snelde zij naar binnen, wekte den heer van Beloe zeggende: Sta op! Vlucht! Wat is het dat zoo kookt? Zoo stonden zij dan op en hadden nog de hand aan de deur, toen het water aankwam. De bamboe ging voorop en het water stroomde er achteraan. Zij stonden en zeiden: Kijk het water stroomt heelemaal voorbij, de zee in. En de heer van Beloe zei: Mijn jongere broer heeft den heer van het land gevonden, daarom zendt hij mij een zending. Want vroeger had hij gezegd: Als je den heer van het land vindt, kom dan niet terug, maar zendt mij een zending. Tot op den huidigen dag leeft daar de bamboe in de zee, en ook de wilde cassave; beide leven met roode stelen. Twee stammen zijn dood en twee stammen leven. De slijpsteen ligt er nog aan de kust; Beloeneezen hebben hem omheind en brengen er offers. Lioelai beantwoordde de zending: Hij zond het geweer-de-deuropener, en het paard-de-weg-openmaker; de moeti-kralen, die den weg baanden, en den teugel, die den weg effende. En hij zeide: Nu Sonba'i mij dit gezonden heeft, komt hij zeker niet terug. Nadat aldus water te voorschijn gekomen was, zijn er overal rond de Moetis bronnen ontstaan; dit water heeft ze eruit gestooten. Want de moeder van alle bronnen is Oèl Afo'an; Oèl Afo'an heeft de rivier Noè Besi voortgebracht en Noè Besi al deze wateren.

Daarna daalden Nai Koene en Faloekis Beloes af naar Sataoeb. Niet lang daarna kwamen Kono en Oimatan, zij kwamen van Beloe. Zij gingen te zamen één weg. Zij volgden niet de sporen van Sonba'i, maar over Noenoeh Koba Tamnaoe Lasi. Zij beiden zaten bij dezen waringinboom en gedachten de manier om Sonba'i te vinden. Nadat zij onder den waringin gezeten hadden, gingen zij verder. Toen kwamen zij aan bij Hoe Moesoe. Bij Hoe Moesoe aangekomen, ging heer Kono (Ebo Beloes) vooruit. En Nai Ioeff Beloes (Oimatan) volgde hem, kwam aan bij Toenbab en kwam uit bij Noen po. Vervolgens kwam hij bij Ni Loelat, dan bij Tnais. Eindelijk kwam hij bij Kè Koene en Sonba'i, te Sataoeb. Aangekomen, trouwde hij met bi Djasa. Niet lang daarna kwam Ioeff Beloes, hij volgde de sporen van Eob Beloes. Na zijn komst trouwde hij met Bi Foenoe. Daarna kwam de Heer van Timaoe van Beloe en zij zaten te zamen bij een boom Haeo Timaoe (zijn plaats is in Beloe), men zegt, dat een schip hen deed neerstorten (als een

boom zijn vruchten). Zoo kwamen zij dan. Ook Banam kwam met Nai Lamoe am Tein Lali. Nadat zij allen voltallig waren, kwamen zij bij Sataoeb. Zij maakten er een vergadering om een ieder zijn naam te zoeken. Zoo vergaderende gingen zij allen op naar het huis Afetin. Toen zij den berg op gingen nam Sonba'i zijn speer mee. Nai Koene nu besliste met Nai Faloekis Beloes. Nai Ke Koene zeide: Laat ons naar het dorp mijner herkomst gaan om onze namen uit te zoeken, en de Beloeneesche namen te verwisselen. Zij namen de speer van Faloekis Beloes mee. Toen wij daarheen opgestegen waren, welaan toen wierpen zij de speer naar mijn huis, om onze namen te zoeken. De eigenaar van de speer Faloekis Beloes wierp het eerst en richtte naar het huis van Koene. Maar hij miste en de speer viel. Toen nam Ioef Beloes de speer en richtte, maar de speer trof niet en viel. Vervolgens nam Ebo Beloes de speer, richtte de speer, wierp en de speer ging dwars door het huis heen. Toen noemden de vorsten zijn naam: Vorst die voorbij (er doorheen) gaat, want de speer ging door het huis heen. Daarna daalden de vorsten weer af. Zij maakten een bamboe tafel; zij doodden allerlei vogels en dienden die op en ook allerlei soorten spijzen. Toen zeide Koene: Laat ons eten. Wanneer iemand een soort eten eet, zal hij zijn naam dienovereenkomstig krijgen. En terwijl zij velen nog niet aten, at Faloekis Beloés eerst' de ronde vruchten van de „sone” en eensklaps nam hij bij dit eten het vleesch van een witte vogel (witvleezige vogel). Toen hij nu deze „sone” at, zei Koene: Daar gij deze sone eet, omdat gij dit land hebt opengelegd (den weg hebt gebaand), hebt gij mij gevonden, en hebben de andere atoni's jouw sporen gevolgd en zijn gekomen. Daarop stonden de anderen op en aten niet. Want zij vonden er hun namen niet. Maar Sonba'i had den weg gebaand, vandaar dat hij de „sone” at. Later werd de vrucht van de sone voor hem pemali (verboden), en ook de vogel „nes moeti”, naar men zegt omdat hij anders zijn naam zou opeten.

Toen zeiden zij, welken weg (list) moeten we zoeken om Ioef Beloés zijn naam te bepalen? Wanneer zij op weg gingen en de anderen zagen water, waar ook, dan dronken zij er op los, zij zochten geen bron. Maar Ioef Beloés al verging hij ook van den dorst, groef eerst, boorde een bron aan om te drinken.

Daarna gingen zij samen den berg Baik Fanoë op en vergaderden daar. Op die plaats boorde Ioëf Beloës een bron aan. Terwijl hij nog pas bezig was, leek het eerst een kleine bron; maar later werd het een groote bron, die uitstroomde. Deswege zeide Koene: Deze man moet Oëmatan heeten, want wanneer hij wil drinken, dan boort hij alleen maar een bron aan.

En terwijl zij nog te Baik Fanoë vergaderd waren, kwam ook Timaoë, daarna Banam, en zochten wij weer hunne namen. Zij zeiden: welaan laat ons een vergadering hebben, samen erop uit gaan en dan zal het wel zoo uitkomen, dat zij hunne namen vinden (krijgen). Vervolgens gingen zij erop uit (zij zeiden): Laat ons hier rondtrekken omdat wij de namen dezer mannen zouden beschouwen. Zij nu gingen daarlangs en wanneer Timaoë bij een steen kwam lichtte hij hem op en keerde hem om. En daar hij die zoo omdraaide zeiden Ke Koene en Sonba'i: Oh jou naam is Amfo'an ¹⁾, Heer van Amfo'an. Vervolgens gingen zij terug naar Baik Fanoë. Toen zij aangekomen en zich neer gezet hadden, kwamen de namen der vorsten te voorschijn. Zij, die nog hun naam niet gekregen hadden, werden één voor één geroepen, tot zij aan Banam kwamen. Banam nu kwam kruipend (sluipend), omdat zij een ruime plaats zochten, toen zij zich te Baik Fanoë wilden vestigen. Banam dan nam één onzer kinderen bi Kil Koene; en al de andere vorsten kregen kinderen van Koene. Daarop werden Nai Djabi en Nai Besi boos; want zij zeiden, deze bende mannen verzamelt zich bij ons, op den duur zullen zij zeker ons land rooven. Zoo kwamen dan Nai Besi en Nai Djabi niet, want zij zeiden: Wij sluiten de bergen af! Ook Nai Benoe werd boos naar men zegt was hij beschaamd, omdat anderen hun namen gekregen hadden, en, zeide hij, ik niet. In zijn woede ging hij er vandoor. Die plaats nu noemt men Baik Fanoë, omdat hij daar den weg (de goede manier) zocht, want hij wilde weten, hoe hij met goed gevolg den strijd kon aanbinden. Zoo is hij weggegaan; Nai Benoe kwam (destijds) van Oë Koesi. Vroeger woonden Lioelai en Sonba'i te zamen in het dorp Haeo Timo.

Terwijl zij te Baik Fanoë vergaderden, vonden zij den weg om den strijd aan te binden met Nai Besi en Nai Djabi; zij wilden

¹⁾ Tim fo'an = oplichten, omkeeren.

die met geweren wegjagen, want die twee hielden als één man (vorst) de bergen in bezit (in hun hand). Zij wilden die wegjagen, opdat zij niet het Moetis gebergte in beslag namen om daarop hunne namen te planten.

Toen besliste Ke Koene en zeide: Gij moet de Mioemafo-berg opgaan, om met geweren Nai Besi en Nai Djabi weg te jagen, opdat die (berg) geheel schoon worde. Jij hier Oeis Kono krijgt je naam Mioemafo, alleen Sonba'i, Oematan gij nog niet. Terwijl hij de rechte manier zocht om den berg te bestijgen en te Afetin te vechten, vestigde Sonba'i zich te Oè naim en reserveerde voor zich Oè naim. De vorsten konden Nai Besi, Nai Djabi niet aan bij het huis met acht palen; zij daalden af en keerden terug naar Baik Fanoë; maar er werd gezegd: Keer niet terug wij willen op een andere manier te werk gaan, opdat we op welke manier we 't ook noemen, hen baas kunnen, zoodat ze aftrekken.

Zoo zochten zij een aanleiding om den strijd aan te binden en Koene zeide: We moeten weer vechten, want ik heb ze geroepen en zij zijn niet gekomen; gij vorsten schiet en jaag hen weg, opdat zij mijn huis ontruimen. Dus gingen zij en vochten weer. Nai Besi en Nai Djabi zeiden: Zij schieten en sluiten ons in, waar zullen wij ons eten vandaan halen: laat ons opstaan en elders heen trekken en het huis van Nai Koene verlaten, want hij beschiet (bestookt) ons voortdurend, hij mag ons niet meer lijden. Vervolgens vertrokken zij van Afetin en kwamen tot den bergtop Molo. Nai Besi, Nai Djabi draaiden om (hielden stand) op den bergtop Molo; en hun achtervolgers kwamen hen na en bestookten hen weer. Telkens en telkens kwamen zij schieten, maar konden niet tegen hen op. En zij zeiden: Zie hier, groote Koene, die mannen handhaven zich op een berg. Koene nu hernam: Wanneer zij deze plaats versperren, waar moet dan Oëmatan zijn plaats vinden? Want hij zeide, Oeis Kono kreeg zijn plek grond, Sonba'i de zijne, alleen Nai Oëmatan nog niet. Het eenigste is, dat hij weer optrekt. Maar hij keerde weer onmachtig terug, en vroeg alzoo aan Koene: Geef ons toch een middel, dat we hem met schieten baas kunnen; jij bent de baas. Toen zeide Koene: Zij stalen mijn honden. Want zij stalen zijn honden bij Naoef Lo'i, en de ander bij Loel Toenis.

Nu, zeide Koene, ga heen, gij zult het klaarspelen; bij hen aan-

gekomen, moet gij eerst niet schieten, ga en leg vuren aan van Koklaè tot Bi Kioem, leg ze aan niet ver van, maar dicht bij elkaar. Welnu zij legden vuren aan van Koklaè tot Bi Kioem, aangezien Koene hen een middel aan de hand gedaan had, opdat er vele vuren zouden vlammen. Onafgebroken brachten zij het vuur van Koklaè tot Bi Kioem. Daarop zeiden Nai Besi en Nai Djabi: Er vlammen zoovele vuren, wij zullen zeker morgen sterven, daar zij ons dorp zullen kapot maken (breken), want er zijn vele Atoni's. Zij, Nai Besi Nai Djabi maakten zich op en vluchtten bij nacht. Nadat zij opgestaan en gevlucht waren, kwamen den volgenden morgen de vorsten en beklommen den berg, maar het dorp was leeg. Zij volgden hen op hun schreden om hen in te halen. Terwijl zij hen volgden, vonden zij hen bij Oèl Noenoech en doodden sommigen. Zij daalden tot Tjamplong en haalden er voortdurend in en hielden niet op met doodden. Zij jaagden hen op tot Oèl Amasi, haalden daar anderen in en doodden hen. Achtervolgden hen verder en vonden een weerbaren woesteling (een razende, d. w. z. koppensneller), die Tanoë Nesi Saoeb, het granaatappel-hoofd, heet. Zij snelden zijn kop bij Nai Bona en daarna keerden zij terug. Zij hadden vele mannen gedood (zij zeiden) wij zullen Koene boodschappen, dat zij gevlucht zijn, dat wij hen beschoten en op de vlucht gejaagd hebben. Wij hebben hen achtervolgd en gedood. Wij hebben een man, een razende, gedood, Nai Tanoë Nesi Saoeb, het granaatappel-hoofd.

Daar kwamen zij aan en Koene vroeg: Hoe staat het ermee?

Zij zeiden: O, wij hebben hen op de vlucht gejaagd, zij gingen 's nachts op den loop, den volgenden morgen hebben wij hen nagezet en hen den heelen weg langs gedood. Zoo keerden zij terug, en Koene sprak: Komaan, breng de gesnelde koppen hier, opdat ik de gezichten zie. (Het granaatappelhoofd hadden zij in een sirihkoker gedaan). Toen Koene nu vroeg om de koppen te toonen, brachten zij niet den kop van den woesteling te voorschijn. Wel hadden zij de koppen op een rij gelegd, doch Koene zeide: Hier is hij niet bij. Ik zie den kop van den razenden man niet hier.

Daarop werd hij boos, omdat zij den koppensneller niet meegebracht hadden. Nu brachten de vorsten den sirihkoker terwijl zij hem (i.e. Koene) volgden en dien koker toonden. Wel, zeide Koene, dit is de woesteling, die mijn honden gestolen heeft. Het

zij zoo, die berg is leeg, jij, Oèmatan, plaats je naam : Molo-Nadat zij (den berg) gezien hadden, namen zij den top in oogenschouw. Nai Koene en de vorsten daarop gestegen, zagen een meer, dat zij den naam van Nefo Nai Djabi gaven. Toen Nai Besi wegliep, heb ik hem alleen maar te Koepang opgeborgen, Nai Besi (zeide) Ik steek over naar den anderen kant, want wanneer ik het Moetis gebergte zie, dan doet mijn hart pijn, daar is mijn moeder en daar ook mijn vader, opdat, mijn uitzicht als ik uitzie, vooruit, het eindige bij zee.

Oèmatan en Kono waren in het centrum van het land, en ik ging door naar het Westen. Zij zagen den berg Timaoeb (en zeiden) plant uw naam op dien berg. Vervolgens trouwde Oeis Kono met een dochter van Koene, en die baarde een dochter, bi Ain Kase Kono. Deze werd aan Timaoe (ten huwelijk) gegeven. Toen bi Ain Kaès Kono gestorven was, werd bi Tanèbet Bifel in haar plaats gebracht, een man van Oeis Kono gaf haar. Nai Benoe trouwde bi Nès Kono en bi Sani Kono, Sonba'i sprak tot de vorsten, ga naar de flanken van het land, ik ben het eerst gekomen en heb den heer van het land gevonden, ik blijf hier, aangezien ik hem gevonden heb, vestig ik mij te zamen met hem. Dan is Oeis Kono mij gevolgd, zoo moet hij ook in het centrum van het land blijven. Kom aan, wij beiden blijven bij onzen grootvader. Voorts zeide hij, Oèmatan moet ook hier blijven, opdat wij met zijn drieën zijn, wij blijven hier om de Moetis te bewaken, wij mogen niet weggaan.

Nai Koene sprak : Heden zoekt gij heul bij mij, heden hebt gij mij telkens gezocht en mij gevonden, ik zal U een plaats aanwijzen opdat gij u kunt vestigen, en uw naam als vorst (hooge of lange naam) heb ik beslist, want hier hebt gij mijn kinderen gekregen. Natuurlijk zal ik u niet als mindere eeren, niet uw tuinen wieden, maar andere Atoni's zult gij roepen (daartoe). Wanneer het volk vergadert om u pisang en suikerriet te brengen, dan zal ik u geen suikerriet en pisang brengen, want het zou zijn alsof ik niet de heer van den grond ware. Ik zal mijn pisang planten en die zelf opeten, mijn suikerriet planten en dat zelf opeten. Wanneer mijn pinang oud (rijp) is en mijn klappers rijp zijn, zal ik ze jullie niet geven. Mijn mais en rijst zal ik planten en niet jullie onderdaan zijn. De vaderen zullen komen, maar dat om mijn kinderen te

onderhouden. Wanneer de vaderen rijst en maïs zullen binnen brengen, dan (doen zij dat) aan mijn kinderen. Wanneer pinang en klappers rijp zijn dan brengen zij die om de kinderen van Koene te onderhouden, aangezien gij vorsten, toen gij kwaamt, alleen gekomen zijt zonder vrouwen. Gij vorsten toen ge aankwaamt moest naar de (hoog)vlakte, want waar Nai Koene en Sonba'i zich gevestigd hadden te Sataoeb daar is de plaats te eng, en werd er gezegd, laten wij naar Bidjèla gaan.

Want oudtijds hebben Nai Besi en Nai Djabi beiden Nai Koene onderhouden, immers gij fettoeren hebt hen onlangs op de vlucht gejaagd, en sprak Koene verder, Nai Besi, Nai Djabi wilden de nieuw-komers niet ontvangen, doch hoe zouden wij dan water zoeken, en hoe zou onze naam te voorschijn komen? Want wanneer wij de mannen, die in moeite zijn, niet opnemen met hun zorg, dat is alsof wij den Heer des hemels niet liefhebben, alsof wij opnieuw smart veroorzaken.

Zoo zetelden zij zich dan te Bidjeli, en geleidelijkerwijze brachten de vaderen ieder jaar de rijst en de maïs binnen, wanneer de pinang en de klappers rijp waren brachten zij die weg, om hun goede pinang- en goede klappervrucht eerbiedig aan te bieden. Met het doel dat eerst de vorsten zouden eten, het kon niet dat het volk eerst (van boven af) at. Terwijl zij dan daar zoo gevestigd waren, ging Oeis Sonba'i zich eens vermeien bij Nai Mèla; bij Nai Mèla aangekomen, zag hij de dochteren van Nai Mèla en Nai Sanam en dagelijks kwam hij voortdurend bij Nai Mèla. En zoo onophoudelijk komende, keek hij naar haar en legde het erop aan haar te trouwen; telkens heen en weer gaande, kwam hij en naar zijn eigen zin trouwde hij haar (op zijn eigen houtje trouwde hij haar). Nadat hij haar reeds lang getrouwd had, keerde hij terug naar Nai Koene zijn dochter, en daarop sprak zij: Telkens verdwijn je, telkens in een ommezien ben je weg, waar ga je heen?

(De kinderen van Nai Sanam en Nai Mèla die Sonba'i getrouwd had heetten bi Eli Taèboin en bi Lal Mèla. Nai Sonba'i gaf hun bijnamen: Mijn dochter (zal heeten) Lal Mèla, opdat ik den grond (schoon) brande (Tim. lal), want het is hier te dicht begroeid. En dan trouw ik bi Eli Taèboin, om het volk bij elkaar te roepen (boin) en de nachten te berekenen (Tim. taè), en wanneer zij

wegliepen, hen terug te roepen, erop toe te zien (Tim. ook : taè) dat zij weer vergaderden.

Nai Sonba'i nu antwoordde zijn vrouw en zeide: O, ik ben weer opgeklommen tot mijn vader, den Heer des hemels, want mijn vader is de Heer des hemels en mijn moeder is de Heer des hemels, haastig ga ik telkens hem bezoeken. Daarna vernam de dochter van Koene bericht, (hoe de vork in den steel zat), en eensklaps werd zij boos en zeide: Hij heeft mij bedrogen, zeggende, dat hij naar zijn vader en moeder den Heer des hemels ging. Vervolgens zocht de dochter van Koene, bi Djili Koene een list, en overlegde in haar hart zeggende: Wanneer de vaderen rijst en maïs binnen brengen, dan zal ik er één dooden, opdat zij mij ook dooden; daar zij zeer beschaamd gemaakt was. Immers Sonba'i was weer getrouwd en had haar niets gezegd. Eens brachten zij dan de schatten der aarde (i. e. akkerproducten), toen nam zij haar speer en wierp die naar een man. Zoo ging het toe: Terwijl zij die binnen brachten begon bi Djili te dansen; intusschen werd er op de gongs geslagen en toen wierp zij plotseling haar speer naar een man en doodde hem. Maar de vaderen maakten zich niet boos, zij brachten de schatten der aarde binnen en zwegen. Laat gaan, zeiden zij, misschien hebben we iets verkeerd gedaan, dat zij iemand doodde. Doch zij wisten niet, dat zij beschaamd gemaakt was, en daarom een middel zocht om gedood te worden. (Want zij zei) Als hij wou trouwen, had hij het mij toch wel eerst kunnen zeggen, want toen ik kwam, bevondt jij (Sonba'i) je in groote moeite. En stilletjes is hij op eigen houtje die andere vrouwen gaan onderhouden. Mij heb je getrouwd, omdat je het goede zocht in de handen mijns vaders en indien je daarna andere vrouwen woudt zoeken, had het mij dan eerst gezegd en wanneer ik ermee instemde, had je kunnen gaan, en indien ik het niet wilde, mocht je niet gaan. Immers je kreeg een gouden Naam (of vorsten naam), aangezien mijn vader op een vorsten zetel (gouden zetel) zat. Immers toen gij kwaamt, zijt gij ledig gekomen, wat gij aan kleeren en sieraad hebt, dat hebben wij je gegeven. Vervolgens sprak bi Djili: Ook mijn vader is een vorst, wanneer hij komt ga ik elders wonen, goed, dan zal ik den vorstenzetel meenemen. En zij nam hem mee, want bi Djili hield den gouden zetel in haar bezit. Toen

daarna Kono en Oëmatan met de kinderen van Koene wilden weggaan, zeide hij: De zilveren stoel blijft in mijn huis, opdat gij, wanneer gij komt, daarop kunt zitten.

Nadat bi Djili den man had doorpriemd, (het was een der kinderen van Koene), werden zij dan niet boos, zij zwegen voor zich en ook Sonba'i ging niet te keer. Maar buiten het dorp gekomen, vergaderde Sonba'i met de vaderen buiten en zeide: Laat loopen, doe haar niets, wanneer het jaar weer ten einde is, de rijst en de maïs weer daar zijn, dan zal ik de vaderen een aanwijzing geven om die vrouw te dooden. Want als wij haar niet dooden, dan zal zij het heele volk nog te gronde richten. Toen daarna de rijst- en maïs-tijd weer aangebroken was en alles rijp, toen wees hij een man aan Nai Ten Neno geheeten, en beval dat de gongs geslagen moesten worden en Nai Ten Neno danste en ging voorop, want Nai Sonba'i had het bevolen. Maïs en rijst volgden hem (door Atoni's gedragen). Zoo kwam hij dan aan dansende en ook bi Djili kwam naar buiten dansende en een speer vasthoudend. Terwijl zij danste, wierp zij haar speer richtend op Ten Neno, maar zij richtte er naast; daarop bukte Ten Neno en nam de speer op, hij richtte en zij viel op slag neer, morsdood. Daarop werd de naam van Nai Ten Neno veranderd in Nai Ten Ola, want men zeide, jij hebt de heer van den grond gedood, jij hebt den grond verslonden, wij zullen te gronde gaan. Op dezen dag dat rijst en maïs gebracht zijn, is haar gouden stoel veranderd in steen. Haar gouden rijstblok eveneens in steen verkeerd, en nog staat dit te Bidjeli. Want ook het gouden rijstblok van Sonba'i, dat hij gemaakt had naar het voorbeeld van bi Djili, veranderde in steen. Dat van bi Djili heeft een afbeelding, dat van Sonba'i is glad zonder bewerking. (Laatst zijn wij daar een geit, een gele, gaan offeren, en twee dagen later is mijn vader gestorven, en nu waarom zou ik daar mijn naam onderzoeken (i.e. de teekenen in het ingewand van een offerdier, om de oorzaak van dit sterven van zijn vader na te gaan)¹⁾ ik ben bang dat te onderzoeken). Daarna heeft Nai Koene Sonba'i weggejaagd; toen hij hem wegjoeg zeide hij: Hier kwam je, omdat je in je eigen land arm waart. Na je komst heb je het goede gevonden, op een goede plaats je gevestigd, en

1) (...) toelichting van den vertaler.

nu maak je ruzie met je vrouw, en brengt je vrouw om. Ga dus terug naar je land Beloe, naar je ouderen broer Liolai, in mijn land moogt gij niet wonen. Immers vroeger mocht ik je gaarne lijden, want ik zei, je hart is goed, en daarom heb ik je opgenomen, maar nadat ik je ontvangen heb, is je hart bedorven, en nu blijft er slechts één ding over, ga terug naar je land. Blijf niet hier, ga weg. Zoo stond Sonba'i op en zeide: Nu heeft Koene mij weggejaagd.

(Daarop heeft hij weer twist gezocht met Nai Koene, te dien tijde woonden de kinderen van Nai Koene in een dorp Maoen Oëf, hun vader vond den dood in het dorp Maoen Oëf, de een zijner kinderen heette bi Taeki, de ander bi Finisba en de derde Afoan Koene. Oëmatan is getrouwd met bi Finisba en nam haar mede naar Oë toeloe. Zij woonde te Oë toeloe en heeft heel Oë toeloe voortgebracht).

Welnu Koene zeide: Jij hebt vroeger mijn dochter bi Djili gedood, ik zal niet meer als broeder met je leven, daar je mijn kind gedood hebt. Op dien dag sprak Koene: De draad is afgeknaapt, ik heb den band met je stuk getrokken, de katoendraad is stuk gesprongen en het oog van de naald is opengegaan, en hij zwoer: Ik zal niet komen om jouw kinderen te trouwen, want dat zal en mijn dood en jouw dood zijn.

Daarom werd Sonba'i boos, want hij zag een Chinees, die sandelhout wou koopen bij de kinderen van Koene. En toen dacht Sonba'i en zei bij zichzelf: Wellicht heeft deze Chinees de kinderen van Nai Koene getrouwd. In zijn woede zei hij: Ik zal het sandelhout gaan vellen, en de bijenraten wegsnijden, en waar zou dan die Chinees het sandelhout weghalen en het bijenwas koopen.

Zoo ging dan Sonba'i erop uit om het volk te verzamelen en sandelhout te vellen en bijenraten weg te snijden, maar Koene hield zich stil. Want Nai Koene dacht in zijn hart, wanneer Sonba'i sandelboomen velt, dan zullen zij zeker zonder kern (hart) zijn (want daartoe had hij offers gebracht). Sonba'i ging dan aan 't vellen, maar het liep hem niet mee, want kern of geen kern, hij velde erop los, immers in toorn velde hij de boomen en hieuw al het sandelhout neer, ook dat geen hart had. Terwijl hij nu zoo aan het vellen was, vond hij maar een enkelen die een hart had. Toen riep hij het volk om de boomen, die een kern hadden, binnen Bidjeli te brengen en dat duurde zoo geruimen tijd. Nadat

hij het vette der aarde bij elkaar gegraaid had, ging hij weer terug in zijn plaats. (Koene zei) Komaan! laten wij naar buiten gaan en rondtrekken om te zien of hij sandelhout voor ons overgelaten heeft of niet. Daarop kwam Koene buiten en ontdeed het hout dat Sonba'i geveld had van zijn schors; en terwijl hij dat deed, had het plotseling een kern. Immers had hij gezegd, als ik geen heer van den grond ben, dan zal het geen kern hebben. Toen zij nu het sandelhout opnamen, hadden alle stammen weer een hart, en zelfs de wortels dezer boomen hadden een kern, toen zij die opnamen. Vervolgens zei hij: Terwijl wij hier dit hout glad maken heeft het een kern, ga nu alleen maar proviand halen opdat wij loofhutten bij het sandelhout maken. Want als we sandelhout kappen, zonderen wij ons af van de vrouwen, en maken ons koud (ontwijden ons), wanneer wij het dorp weer binnentrekken. Zoo maakten zij dan bladerhutten buiten, bevalen de mannen bijlen mee te brengen, en verbleven in die hutten. Intusschen zond Sonba'i een man en zei, ga heen en kijk wat Koene daar uitvoert. Dagelijks hoor ik hem kappen, zou hij soms sandelhout vellen? Zoo kwam dan die man kijken en zag Koene kappen en in bladerhutten wonen. Hij keerde terug en berichtte Sonba'i, dat Koene bij het sandelhout was in loofhutten en dat het opgestapeld was. Hij zeide: Wat zag je, kapte hij levend hout? De man hernam: Zoon des hemels, hij maakte het hout glad, dat toen wij het velden geen hart had, en terwijl hij het bijwerkte, hadden ze een kern. Hij heeft geen jong hout geveld, het is alles droog hout. Te dien tijde verbleef Koene in bladerhutten bij een klein dorp Bi Tase Ana.

Daarop verzamelde Sonba'i het volk en zeide: Laten wij gaan en hem verdrijven, opdat wij zijn sandelhout wegsleepen. Zoo gingen dan de mannen samen naar Nai Koene. Bij hem aangekomen, hielden zij huis, sloegen alle kookpotten stuk en alle laboe-borden; alles sloegen zij kort en klein. Vervolgens namen zij Loeis Kono gevangen, snelden zijn kop en legden die op het sandelhout. De anderen verdreven zij en sleepten het sandelhout naar hun dorp. Koene zei: Laat gaan, wij zijn niet velen, het zij zoo! In zijn woede had hij hem teruggejaagd naar Beloe, maar hij ging niet want Nai Mela en Nai Sanam wachtten hem op bij Sèo Oè Mètan en bij Elo Abi. Nai Mela sprak aldus: Hier wacht ik

op het geweer van het hert en het geweer van het varken. Daarna kwamen zij met hem en zeiden, waar zullen wij heengaan om ons te verbergen, want Nai Koene heeft ons weggejaagd, als hij ons ziet, staan we schuldig. Met hem kwamen zij op de Bidjeli-top en helling om die te beplanten met bi El Taboèn en bi Lal Mèla. Daar maakte hij een tuin, hij velde niet de groote boomen, wiede alleen maar het onkruid. Dien tuin gaven zij den naam van: De top is bosch, de voet is tuin. Zij verborgen den tuin. Terwijl zij zich daar gevestigd hadden kwamen zij naar de vlakke van Baeob dicht bij Laoeb, branden daar geen tuin, maar keerden den grond, want zij waren bang om de groote boomen te vellen voor Nai Koene. Nadat zij den grond hadden omgespit maakten zij een aarden omheining, en die vlakke, waar zij zaten noemden zij: Mnèsat Baeob, naar Baeo Sonba'i. Na eenigen tijd daar gewoond te hebben, gingen zij naar Kaoeniki; en ongemerkt riepen zij Oèmatan en Kono en haalden weer een andere streek uit. Zij bevalen Oèmatan en Kono om kleine steentjes en dorre takjes te planten. Daarna beval hij de mannen om die steentjes en dorre takjes te begieten, opdat zij zouden leven als maïs en rijst. Vervolgens hielden zij het volk daar vast. Kono en Oèmatan nu overlegden bij zichzelf, dit is om ons ellende te bezorgen, hoe zouden die steentjes leven en die dorre takjes opkomen? Overdag hield men bij hen de wacht, opdat zij gauw voort zouden maken bij het gieten. Toen gingen Kono en Oèmatan naar de Compagnie en berichtten: Sonba'i heeft over ons beslist, dat wij steentjes en dorre takjes moeten begieten, opdat die zouden opkomen als maïs en rijst. Overdag begieten wij en sluit hij ons in, terwijl er over ons gewaakt wordt, in onze tuinen. De Compagnie zei: Jij, Sonba'i brengt de menschen in narigheid van je welste, waartoe wil je hen dooden. Jij sluit hen in, zoodat ze zelf geen tuin kunnen maken. De Heer des hemels heeft niet beslist, dat wij steentjes moeten planten, wat ben jij voor een man, dat jij meer wilt zijn dan de Hemelheer? Voorts sprak de Compagnie: Wanneer het hout al dor is, zal de Heer des hemels niet bevelen, dat het weer levend wordt. Jij hebt de mannen vast gehouden om steenen en dor hout te planten, jij beveelt meer dan de Heer des hemels.

Toen hebben de blanken hem gevangen genomen te Kaoeniki, er is geschoten, sommigen zijn doodgeschoten, anderen neerge-

houwen. Indien zij toen niet doodgeschoten waren, zou hij wellicht op dezelfde manier zijn doorgedaan. Alleen vrouwen bleven er over. Zij werden naar Koepang gebracht; sommigen harer waren zwanger. In Koepang zorgde de Compagnie voor haar. Nadat zij gebaard hadden keerden zij terug naar haar dorp. In het dorp teruggekeerd werd er een jongen geboren; als die niet geboren was, zou het toen met de Sonba'i gedaan geweest zijn.

Aanhangsel: Kort verhaal over den oer-tijd.

Mijn vader, de oude Koene zei: Heel in het begin stierven de menschen niet. Dagelijks bewerkten wij den tuin, velden de boomen, de hoofdharen van den heer der aarde, en de stelen der planten als 't ware zijn lichaamsharen. Dat deed hem pijn, hij zeide, zij slaan mijn lichaam en trekken mijn haar uit en daarvan krijgen wij kwelling. Gij brandt mij dood en als jullie een omheining maakt, stoot jullie mijn lichaam murw. Tot den dag waarop zij maïs wilden planten en rijst, schreeuwde hij: Jullie hier stoot mijn lichaam murw, ik word er ziek van, welnu ik verzorg jullie, maar jullie zult mij verzorgen met jullie aardsch omhulsel.

Heel vroeger waren er twee heeren van het vuur, nl. Nai Neno tSoetai en Nai Kait tSoetai. Zij gingen het vuur erin brengen. Nai Kait zei: Stook het vuur boven op de Moetis. Zij staken een anpoepoe (een soort van eucalyptus) stam in brand, en toen het onderinde opvlamde, zeiden de dorpen: Wat voor vlamme heeft Koene daar gevonden? Zij kwamen te zamen en vroegen: Waar heb je dat vandaan. Zij zeiden: De Hemelheer heeft ons het goede gegeven. Want vroeger dronken en aten we rauw. Gij moet niet meer rauw eten, als je 't niet kookt, rooster het dan tot het goed gaar is, en eet, zoo niet dan wordt je ziek. Als we rauw eten, worden we wilde vogels en wilde varkens. Willen we menschen zijn, dan moeten wij gaar eten gebruiken. Toen wilden zij het vuur koopen. Maar zij zeiden; je moogt het niet koopen, de Hemelheer heeft ons allen het goede *gegeven*. Laat ieder dorp vuur komen halen, en kook daar je eten, neem het niet rauw. Daar moet gij ook maïs en rijst planten en niet lui zijn, opdat gij die krijgen zoudt.

Lexicographie

A.

Sanoë (stam : neerdalen)	het pronominale praefix an (ansanoë) wordt in spreken en vertellen dikwijls geëlimineerd vooral na woorden, die op een klinker eindigen.
na'ko	van-vanuit
poi (stam : uitgaan)	voor praefix „an” zie boven
tahin (1e pers. meervoud van oehin)	wij weten
saoen (sanoë zie boven - laatste lettergreep is omgekeerd hetgeen veel voorkomt in 't Timoreesch).	
him naoë nai = Imperatief-	gaat gij-
bale	plaats
alekot, substantiveering van leko =	goed
sono	zenden
sono anfan	terugzenden
petoen	bamboë (betoeng)
apapa'oe	een soort van plant
baba'oe (reduplicatie-vorm)	zoo groot als
nifoe nanail	een groot meer
noeaf	berg, gebergte
namoeni	later, naderhand
maktanoë	twisten
nasekan	roof plegen
nataë (3e pers. vorm)	hij antwoordt
ho mak (2e pers. vorm)	jij (gij) (enkelv.) zegt
lof	bekrachtigingswoord: met futurum beteekenis
naskek	eensklaps
anpoepoe	een soort van eucalyptus
nabal (3e pers. v.)	(hij) blijft
noean	richten of strekken - werpen
poepoet (Amanoëban 'sboet)	blaasroer [(van een speer)
pëna	maïs
anè	rijst
aoë anlèk	ik beslis

anlaoel	hij bijt
anotè	hij houwt, velt.
(a)sène	gong
oeèl	staf, scepter.
tioet (ktoe) (stam)	bewaken
piloe	hoofddoek
sobaloe	baadje.

B.

oen oenoe	oudtijds
fanoë	acht
sen anmepoe (3e pers.)	Zij werkten (maakten)
notoe(n)	brandden
nek (afgekort van (neki)	hij brengt
sa'an	wat?
hoea kim	gij beiden
toet (toti)	vragen
ai	vuur
atmoè onmè	hoe of wat moeten wij doen
foetoe	binden
nasaoë (ansaoë) synoniem met anlaoë (3e pers.)	(hij) bijt
poetoen	verbrand
natfèk (mal. poetoës)	stuk, afgebroken
beti nabola	selimoet heeft een gat
nail (3e pers.)	ziet
ninik	bijenwas
pen fini	zaai-mais
aèn fini	zaai-rijst
sin noentè	zij komen aan
fafi haotet	een varken der onderdanigheid (d.w.z. een offer-varken, w.m. wij u onderhouden)
nahenaen (3e pers.)	vol
pika	bord
nana'at sin	liet hen vasthouden, vertrouwde
naidjan, (ook nadjan of nain)	hun toe grond

hai mifini	wij maken zoek
natèt	hij neemt te pakken (hij rooft)
natnè in na' (3e pers.)	(hij) vangt op zijn bloed
moe' (2e pers.)	(gij) komt aan
amtet	schudden, te pakken nemen
klati ² (mal. hantjoer loeloeh)	murw, verbrijzeld
fanè	laboe-bord

C.

kan moe'if	hij heeft niet (er is niet)
apinat aklahat	de vlammende, de brandende (schijnende)
mnahat	spijs
lolo	slachten
kikoe (kifoe)	uitstrooien
poeah	pinang
oeki	pisang
tefoe	suikerriet
noe'if	gebeente (been)
haoe mènè (mal. kajoe tjendana)	sandelhout
tèt oknoet-oknoete = knoetoe ² ,	sloeg het fijn
klati ²	
na'ko fafon	van boven
napè (anpè) 3e pers.	breekt
anfolè(n) 3e pers.	hij draait
kaloeloe	vinger
adje main nokaf	letterl. vuur leeft ermee
tifkai (tifkadje)	net
Kol nak nola	een soort van vogel
ifo	muis
oemèke	een soort van slang (bruine
namfaoen	vele [muizenslang]

D.

Tataf	oudere broer
Tot-tok (redupl.)	langzamerhand, letterl. zit-zit
kot foei metan	zwarte boschpeulen
maoe mèpat	struikgewas, wildernis
aflolo (mal. ketoepat)	rijstbal in pisang schil

Let asi Bidjela	plaatsnaam
oeël Nai Nasoe	scepter Nai Nasoe
kasè	vremden
kan simo	(zij) ontvangen niet
kaoena	ongedierte
anheli (mal. iris)	in reepen snijden
anamoe (3e pers.)	(zij) wikkelen
tais metan	zwarte sarong
naöel	het regent
fatin kakoitan	ons ijveriglijk verzorge
hom mnès = klaöe	uw rijst
mipèla = mibèla	wij leggen neer
naifan	zij draagt in schoot
naskaöe	„ „ op haar heup
nasnono	„ „ in „ armen

E.

aloe snini	weitasch om om te hangen
besi snifi	klein mes (als een keukenmes)
nakoen	verbergen in de knoop van een selimoet
naaoep	zwanger zijn (hier synoniem van nakoen)
soeli (stam)	antwoorden
nasoeli	verschillen, afwijken
napoen	rot zijn
nafo'	het stinkt
nakaoena	wurmen hebben

F.

anbol(a)	aankomen
Net Noni Oèl Afoan	plaatsnaam
sotè	putten
poif (pofi)	begieten
abaoet	de kleine
in ansaoe	hij trouwt
taöesi (1e pers. meerv.)	wij erkennen als heer
haman (stam)	roepen
Amtam aim	kom binnen

atoni amaoentoe	een razende (woeste) atoni (man)
moè taisiboe	maakt opstand
nakan mofa	grijskop
in èka	hij sloot ze op
maoes	goederen
aoeni	speer
namso'	hij danst
lelok aoeni	speer heen en weer bewegen
namsó paik anisoe	danst een ronde
a nisoe	cirkel, kring
napaoe	hij steekt
nasaèb	opladen
bnaoe	schip
tèpo nis	slaat dood
oef-oef	landsgrooten
oni ton fanoe	ongeveer acht jaar
nekne noek	zijn hart is arm
maoe	rot, vergaan
aoe kasoe le peloe	ik trek de hoofddoek van mijn [hoofd.]

G.

neon saèt	het Oosten
mait (imp.)	neem
mèt kaèsle	een zwart doek (van vreemde
taèle	onderzoeken [origine])
anhoèlè	het vloeit over
nakanab	hij benoemde, hij gaf den naam
a'eën ma kakaèla	schreien en huilen
takaèb	wij huilen, wij beweenen
natoetbè (omkeering van na- toetab)	doen passen bij, leggen op
hom soeis	gij kruipt
ninik panan	neus i.e. bovineinde van kaars
matainoe (mal. bertimbang)	in evenwicht zijn, even zwaar
namnoè	gesmolten [zijn]
taidje	weegschaal, weger
boeit afoe	grond bij elkaar graaien tot een bal

nahè	mat
anloeik (van mal. roegi)	onkosten voor iemand maken
koebdje peobe balan	wij bedekken der uien plaats
ho noesme koem, ho oeame koem	dat is jouw lot, je (on)geluk.

H.

naainab, causatief van: (ain = ik loop weg, 3e pers. nain, hij loopt weg) naainab is dus hij doet wegloopen	
kèn (verbum van subst. kenat is geweer) hij schiet	hij schiet, doet wegloopen
kèn naainab	vangen, vasthouden
hèke	wegwerpen.
polin	letterlijk: goud zilver
noin mnatoe	zilver
noni	hij volgt
natoeïn	goudstukken met vogelbeeld
noin mnatoe temfin (waarschijnlijk afkomstig van de Portugeezen).	
namle'oe	kapot
manas	zon
mat penoe	scheeloog

I.

aina pafa	pleegmoeder
foea	offeren
poenè(n)	aar of kolf
pena poenen	maïskolf
anè poenen	rijstaar
bidjaël	karbouw
moelém lémoë	wijd uitstaand (wild) los van haar
anhiloe(n)	uitkijken, strak zien op iets
mnaht	spijs
nit 3e pers. van it	ik zie
noenait	hij heft op, hij haalt
fiti	aan hengel dragen
soko	lepel(en)
aoe moe'i	ik bezit, ik heb
namfafaë	(zij) velen
natoepoek (3e pers.)	hij stapelt op

Oesif	heer
poetoe anmate	heelemaal verbrand
lioeksain	python-slang
ai not nisan	het vuur brandt hem dood.
(nisne : omkeering van laatste lettergreep van nisan).	
sèn	zaaien
moèson	listig doen (van namoè hij liegt)
moèson neo lioeksain	veranderde zich listiglijk in een python
pioet	voortdurend
kan poenoef	niet rot
ka nafò	stinkt niet
(n)opoe	gat
kakè foen am natef	rondom staan
hala	bale ²
inoeh lèko	moeti sala (een soort van bloedkralen)

J.

nesoe	deur
oemè	huis
mainik	koudkoorts
lal adj	zich warmen bij het vuur
ninèn	rand — vleugel
toèb	bedekken, ook beantwoorden
piloe	hoofddoek
amtasa	rood
ton	jaar
tnaif	een soort van rond mandje
sèlo	mengen
mnès	gare rijst (nasi)
moèn (2de pers. van oèn ik roep)	gij roept
kèan	kamer
kaè	huilen
nitoe	lijk (ook geest)
fai teoen	drie nachten
(teoen = tenoe)	drie
oemè nanan	interieur van 't huis

atamse substantiveering van de stam tam (binnenkomen) de binnen komende (mal. jang masoek)

naik mimtaoe weest niet bevreesd
nisin natkoea tanden zijn uitgevallen

K.

Anikoet hij die rond gaat (bewaker),
ook: ronde plek gronds.
oebia een wederhelft hebben (1e pers.
enkelv.)
mahaoemakan in elkaars nabijheid zijn
ahetoe kiekendief
abas katoenen draad (katoenplant)
antol omringen
moè maikan op een andere plaats maken
mainiki koude
poelai (ook poetai) verdragen
menoe ma manè bitter en brak
nèman nanèt komt over de bergen
namaoes het rookt
toekè bamboekoker
natèta aoeni speer elders insteken
nasnoeabon onderstboven
pofi begieten
ho moepèh jij bent lui
nabèlkon neerkomen, ter aarde liggen
nasnini schuin overdenschouder dragen
petoen bamboe betoeng
hetoe plukken
sèlo mengen
nokè slijpsteen
loelat tatoeëring (afbeelding)
kolo kotas leeuwerik
tatèkal telkens schudden
anaè zwijgen, zich stil houden (3e pers.
enkelv.)
nalot bruisen, zieden (3e pers. enkelv.)
taloèpok rondtrekken (1e pers. meerv.)

tols-ès	een vergadering
anlèlok	zich omkeeren, stand houden
lekoe sène	gong slaan
esoe	rijstblok
anlioë	wegjagen
haoemeni	sandelhout
antof ma'oe	onkruid wieden
nafoi	keeren (van den grond)
mnèsat	vlakke
moeèkè	jij sluit in
nahoni	baren (3e pers. enkelv.)
aoen nrafoen	lichaamshaar
mot mis kaeo	gij brandt me dood
sosat	koopwaar
namtas	gaar
meoek matè	je eet rauw.

Stamboom Sonba'i.

Ofschoon niet volledig, geef ik hier onder voorbehoud dezen stamboom, zooals die mij werd opgegeven in Bidjeli, nl.:

Manas Sonba'i huwde: Bi Nili (Lili) Koene — zoon Neno Sonba'i, woonde in Bidjeli;

Neno Sonba'i huwde: Bi Baki Mèla — zoon Baeo Sonba'i;

Baeo Sonba'i huwde: I Bi Lalan Mèla, II Bi Eli Sanam — zoon Kaeo Sonba'i;

Kaeo Sonba'i huwde: Bi Kolo Fitanis (Piet'ai?) — zoon I Sobè Sonba'i, radja Kaoeniki; zoon II Toea Sonba'i.

Toea Sonba'i (zoon II) vluchtte naar Fatoe mnoetoe en werd door Kono — Oèmatan opgenomen; Toea Sonba'i had vrouw van zijn ouderen broer Sobè geroofd en huwde na zijn komst, behalve Bi Tale'oe Oèmatan, nog zestien andere vrouwen.

Toea Sonba'i huwde in Fatoe mnoetoe met Bi Tale'oe Oèmatan, zoon: I Liofi Sonba'i, II Koko Sonba'i.

Liofi Sonba'i huwde met: Bi Aoenoni Kono — zoon Kaeo Sonba'i.

Kaeo Sonba'i huwde met: Bi Oba Pantola — zoon Toea Sonba'i, die destijds nog Temoeoen Fatoe mnoetoe was, maar inmiddels verheven tot Radja van Molo. —

Mededeelingen

Een nieuwe Afdeeling van het Genootschap.

De Directie van het Kon. Bataviaasch Genootschap heeft in haar vergadering van 17 Maart j.l. besloten tot oprichting van een Afdeeling Geschiedenis, welke ten doel heeft de bevordering van de beoefening der geschiedenis — en wel bij voorkeur der jongere geschiedenis —, voor zoover deze voor de kennis van den Oostindischen Archipel en omliggende landen van belang is. Voorts zal de aandacht worden gericht op verbetering van de historische outillage hier te lande, met name de documentatie.

De mogelijkheid om een dergelijke afdeeling mettertijd in het leven te roepen werd reeds in de Directie vergadering van 11 October 1926 geopperd door Dr. F. D. K. Bosch naar aanleiding van een verzoek tot oprichting van een afdeeling Taal-, Land- en Volkenkunde: „Mocht later blijken, dat bijvoorbeeld de koloniale geschiedenis, thans nog ondergebracht bij deze Afdeeling, genoeg beoefenaren in Indië telt, dan kunnen dezen eene afzonderlijke Afdeeling oprichten”¹⁾. Nog in 1935 werd echter het aantal wetenschappelijke historici te Batavia te gering geacht om tot oprichting van zulk een speciale afdeeling te kunnen overgaan²⁾. Daarin is thans verandering gekomen.

In den loop van Augustus 1937 werden door den Landsarchivaris de te Batavia aanwezige leden van het Historisch Genootschap te Utrecht benevens eenige belangstellenden uitgenoodigd om op den 18en dier maand op het Landsarchief een oriënteerende bespreking te houden over de vraag, of het wenschelijk en mogelijk zou zijn een betere organisatie van de geschiedbeoefening hier

¹⁾ Zie dit Tijdschrift, deel 66, p. 679.

²⁾ Directie vergadering van 19 December 1935, *Jaarboek* III, p. 66; zie ook den brief van Dr. J. W. MEYER RANNEFT aan 's Genootschaps Directie, afgedrukt in *Jaarboek* IV, p. 64 e.v.

te lande te verkrijgen. Op deze bijeenkomst werd de wenschelijkheid van een hechtere organisatie algemeen geconstateerd, doch over den daartoe te bewandelen weg werd geen duidelijke overeenstemming bereikt. Derhalve werd besloten, dat ieder der aanwezigen zijn meening schriftelijk zou toelichten teneinde op een volgende vergadering zoo mogelijk op dit punt een oplossing te bereiken.

Inmiddels ontving de Landsarchivaris een brief van den Voorzitter van het „Comité International des Sciences Historiques” te Zürich, waarin mededeeling werd gedaan van de oprichting van een subcomité voor het Verre Oosten, met de bedoeling de historische werkzaamheid in de landen in dit deel der wereld, waaronder Nederlandsch-Indië, te stimuleeren en te coördineeren.

Naar aanleiding van deze plannen van genoemd Internationaal Comité werd op de tweede informeele samenkomst van historici op 15 December 1937 besloten, niet langer de mogelijkheid van een, al dan niet voorloopige, historische organisatie buiten het Bataviaasch Genootschap te overwegen, doch thans reeds dadelijk aan 's Genootschaps Directie te verzoeken een Afdeeling Geschiedenis op te richten. Gelijk hierboven werd vermeld, heeft de Directie aan dit verzoek voldaan.

Aan deze bijeenkomsten op het Landsarchief hebben deelgenomen: Dr. I. J. Brugmans, Dr. W. Ph. Coolhaas, Mr. H. Fievez de Malines van Ginkel, Dr. A. N. J. Th. à Th. van der Hoop, Dr. A. J. Bernet Kempers, Dr. P. J. Koets, Dr. J. C. van Leur, Prof. Dr. J. H. A. Logemann, Dr. W. M. F. Mansvelt, Dr. W. H. J. Bodisco Massink, Mr. P. C. Bloys van Treslong Prins, Dr. W. F. Stutterheim, Dr. F. R. J. Verhoeven en Dr. W. J. A. Willems, terwijl mejuffr. L. Perelaer als secretaresse fungeerde. Deze heeren en mejuffr. Perelaer, zoomede Dr. K. C. Crucq, Jhr. Mr. P. R. Feith, R. A. Prof. Dr. Hoesein Djajadiningrat, Mevrouw J. de Loos-Haaxman, Dr. D. J. P. Oranje, Dr. G. F. Pijper, Dr. S. L. van der Wal en Ir. P. J. Willekes Macdonald, zijn vervolgens door 's Genootschaps Directie benoemd tot lid van de Afdeeling.

Het door de leden gekozen bestuur van de nieuwe afdeeling is als volgt samengesteld: Voorzitter: Dr. F. R. J. Verhoeven; Onder-voorzitter: Dr. I. J. Brugmans; Secretaris-penningmeester: Dr. W. Ph. Coolhaas.

BOEKBESPREKING

Een oudheidkundig jubileum 1913-1938 [door W. F. STUTTERHEIM.] Batavia, Drukk. De Unie, 1938. 12 blz., 30 afb. 4°.

Den 14en Juni bestond de Oudheidkundige Dienst in Ned.-Indië vijf en twintig jaar. Meer dan eens is in dien tijd misverstand gebleken omtrent doel en werkwijze van deze instelling, is zelfs haar bestaansrecht in twijfel getrokken. De gelegenheid, die het jubileum bood om nog eens duidelijk uiteen te zetten wat de Oudheidkundige Dienst beoogt en hoe hij dit tracht te bereiken, heeft het huidige Diensthooft op gelukkige wijze benut. De door hem samengestelde feestbrochure bevat niet alleen een beknopt verslag van hetgeen in de afgelopen jaren is tot stand gebracht — waarbij de verdiensten van zijn voorgangers Krom en Bosch helder worden belicht — maar tevens geeft zij een overzicht van samenstelling, taak en werkwijze van den Dienst. De afbeeldingen hebben meerendeels betrekking op de reconstructie van bouwvallen. Weinigen zullen, dunkt ons, kunnen ontkomen aan de bekoring van de hiervan gegeven frappante voorbeelden. Foto's als die van Tj. Ngawen vóór en na den wederopbouw of van de scherven-puzzle van Singasari, waaruit een Pārwatī herrees, toonen wat toewijding en scherpzinnigheid hier vermogen. Die van de vondsten op den Penanggoengan demonstreeren welke verrassingen op archaeologisch gebied de Indische bodem nog blijkt te verbergen, wanneer men maar op de juiste plaatsen zoekt.

WALTER NIPPOLD, *Rassen- und Kulturgeschichte der Negrito-Völker Südost-Asiens*. Band 1. (Studien zur Völkerkunde, Band 11). Leipzig, Jordan u. Gramberg, 1936. 436 blz. Met kaarten. 8°.

Er zullen niet vele ethnologen zijn, voor wie de knappe en nauwgezette arbeid, welke Dr. Nippold in dit samenvattende en veelomvattende werk heeft verricht, overbodig mag heten. In het belangrijke vraagstuk betreffende plaats en betekenis der Negrito's en der dwergvolken in het algemeen, dat tot zovele controversen aanleiding heeft gegeven, zal zijn werk in de toekomst het uitgangspunt vormen voor wie zich met dit onderwerp zullen

bezig houden of er zijdelings mede in aanraking komen. Wat hier voor ons ligt is nog maar het eerste deel, oorspronkelijk opgezet als dissertatie aan de Universiteit van Göttingen; het tweede deel zal de godsdienstige verschijnselen behandelen. Van een proefschrift heeft deze studie de grondigheid en volledigheid, van een coup de maître het overzichtelijke. Want het is geen kleine taak uit een verzameling van geschriften, welke opsomming 35 bladzijden compresse druk eist, een leesbaar boek samen te stellen, dat tot bepaalde resultaten leidt en deze in zulk een vorm aanbiedt, dat zij mede toegankelijk zijn voor wie niet in de noodzaak of gelegenheid verkeert de gedetailleerde uiteenzettingen op de voet te volgen. Het oordeel van den schrijver is telkens weloverwogen en gedocumenteerd; het berust, naar ons voorkomt, op zeer gezonde algemeen-ethnologische opvattingen.

Na een historisch overzicht van de berichten en studies over de Negrito's van Zuid Oost Azië, waartoe de Andamanen, Semang en Aëta behoren, volgen de onderstaande hoofdstukken: Anthropologie, Verbreitung, die Umwelt als Lebensraum, die wirtschaftliche Kultur, die gesellschaftliche Kultur, Kunst, Geschichte, ethnologische Bewertung der Negritokulturen. Het is door de rijkdom van de stof uitgesloten een indruk van de inhoud te geven anders dan door de blote vermelding dezer titels. Wij bepalen ons tot een korte aanduiding van het algemene standpunt.

De schrijver ziet in de Negritocultuur een zeer primitieve, dat is ongedifferentieerde, cultuur, harmonisch opgebouwd; doch hij beschouwt hen niet als „Kindheitsvölker”, noch anthropologisch noch ethnologisch. Hij acht het bestaan van verschillende Pygmeënrassen het meest waarschijnlijk en beschouwt de Afrikaanse en Aziatische dwergvolken anthropologisch niet als een eenheid. De drie door hem behandelde dwergvolken, tezamen als Negritos aangeduid, behoren anthropologisch wel bijeen; ethnologisch vertonen zij duidelijke sporen van een eigen ontwikkeling, maar niettemin constateert hij, na eliminatie dier onderlinge verschillen, „eine ehemals gemeinsame Negritokultur, die trotz aller Einfachheit auch ihrerseits erst einmal entstanden sein muss, die nicht die Urkultur darstellen kann” (p. 393). Hij richt zich tegen het slordige gebruik van dit woord Urkultur. „Die menschliche Urkultur, der unveränderte Anfang der Kulturentfaltung ist nirgends

mehr vorhanden. Er ist auch bei den Negritos nicht zu finden. Denn sie haben ebenso wie jedes andere Volk eine lange und für ihre Kultur sehr bedeutsame Geschichte hinter sich" (p. 396).

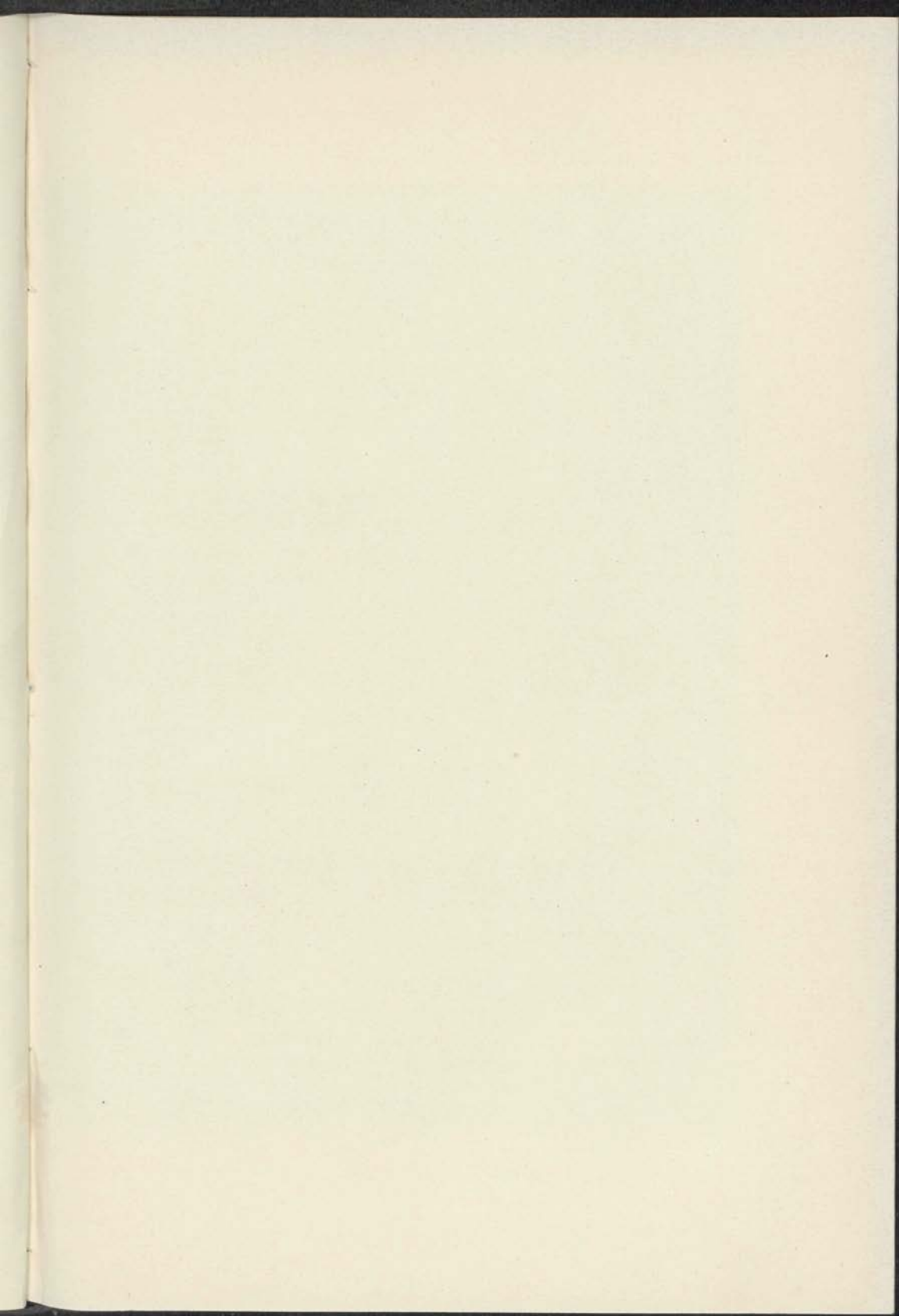
De schrijver waarschuwt voor idealisering dier harmonisch opgebouwde cultuur. Hij versmaadt het een bloemlezing samen te stellen van vergrijpen en fouten der Negritos, doch maakt in plaats daarvan als waarschuwing voor alle gevolgtrekkingen ten goede of ten kwade van deze aard de volgende leerzame berekening: „In Deutschland z. B. sind im Jahre 1913 bei einer Bevölkerung von rund 67 Millionen 110 Morde, 257 Totschlagsverbrechen, 113314 Körperverletzungen und 114707 Diebstähle statistisch erfasst worden. In einer Gruppe von 67 Menschen käme dennach ein Mord erst alle 10000 Jahre, ein Totschlag alle 5000 Jahre, eine Körperverletzung alle zehn Jahre und ein Diebstahl alle zehn Jahre vor. Setzt man diese 67 Menschen mit einer Lokalgruppe der Negritos gleich, so zeigt sich eindringlich die geringe Zahl der von vornherein zu erwartenden Verbrechen" (p. 390). De verschillen in maatschappelijke toestanden zijn dan nog geheel buiten beschouwing gelaten.

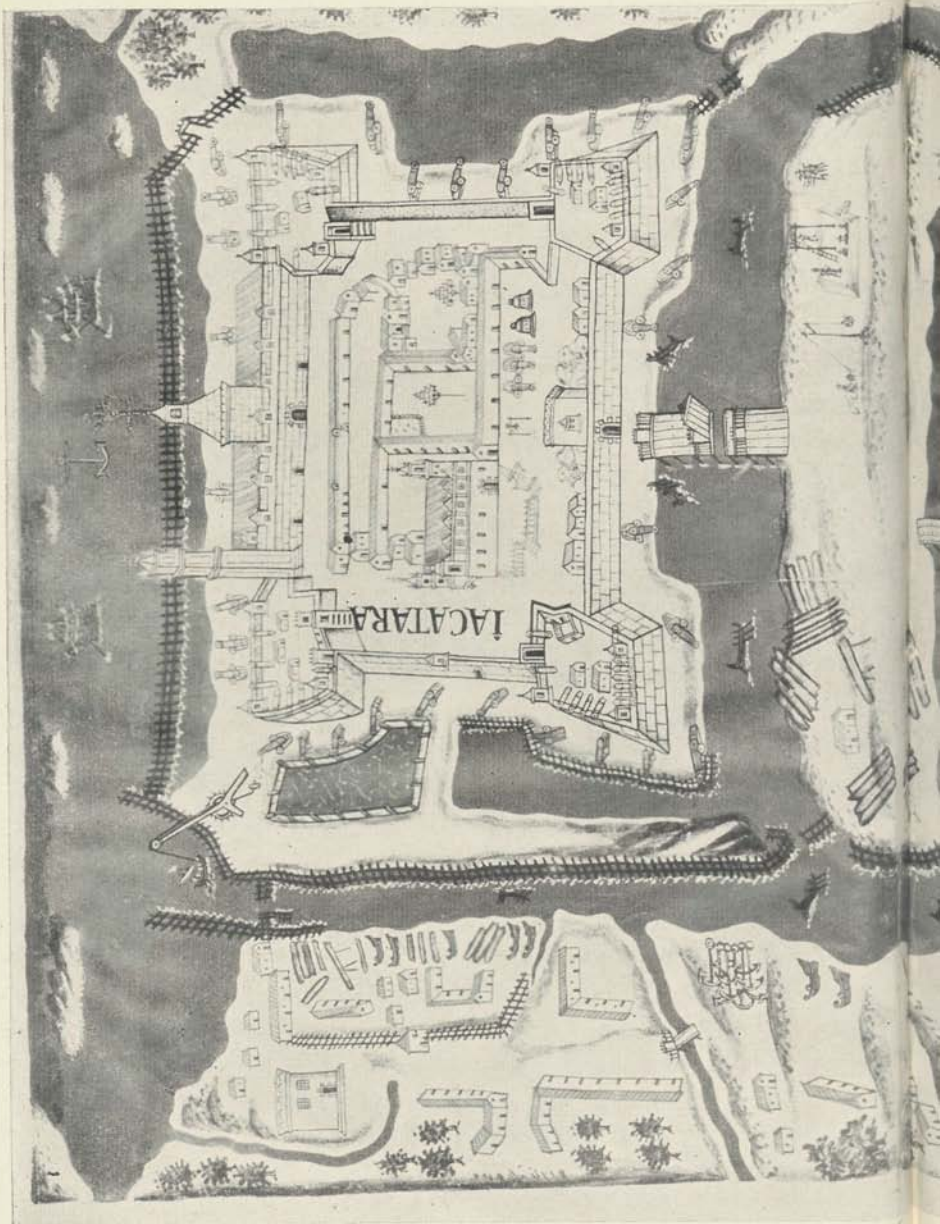
Bij de behandeling van de verbreiding der Negrito's zijn vier met zorg samengestelde kaarten gevoegd. Ook de belangrijkste berichten aangaande het voorkomen van Negrito-elementen in Nederlands Indië worden aan een beschouwing onderworpen, doch de schrijver komt tot het resultaat, dat hier nergens Negrito's zijn aangetoond.

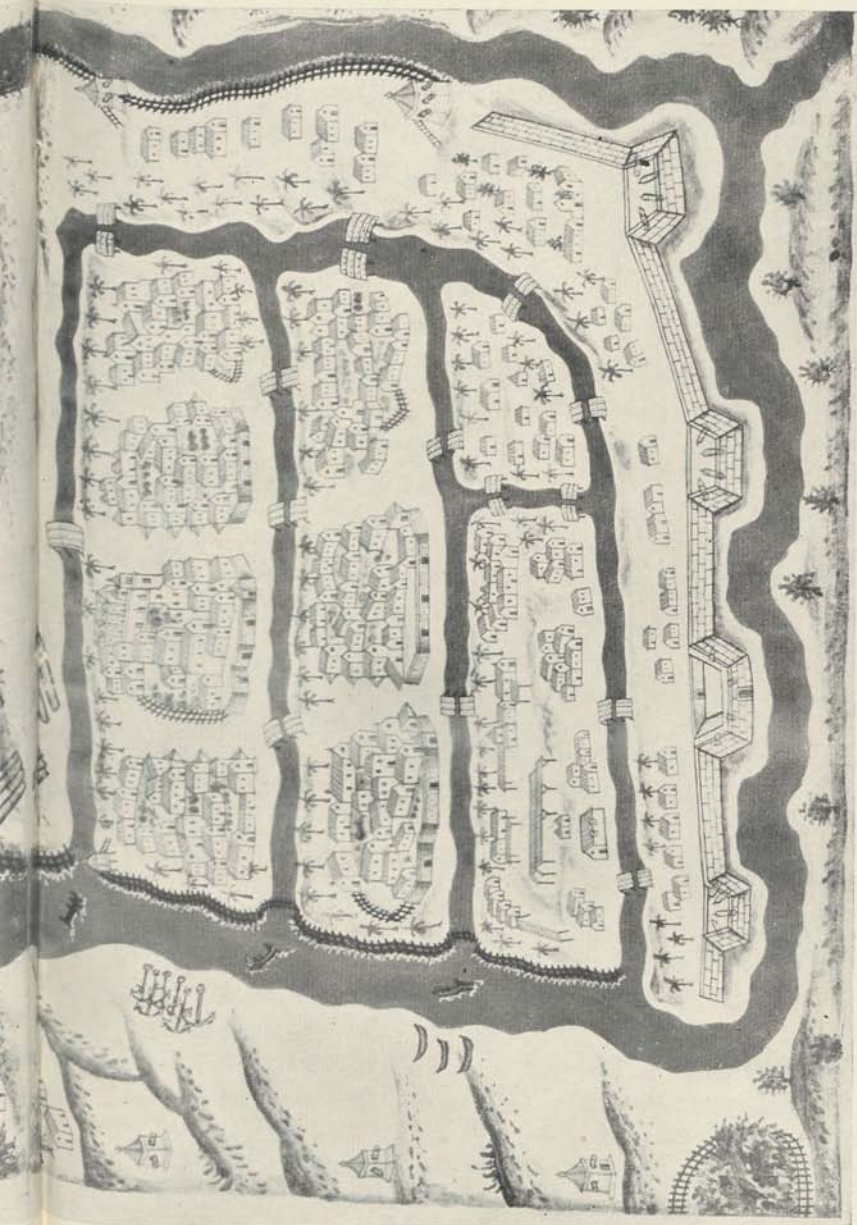
Dr. Nippold eindigt zijn studie zoals zovele Duitse schrijvers heden ten dage eindigen of beginnen. Hij constateert, dat bij alle cultuurontwikkeling „in dem gesamten Spiel der Kräfte der Mensch als Schöpfer und Träger der Kultur mit seinen rassenmässig bedingten Fähigkeiten der letztthin entscheidende Kulturfaktor ist". Wij zullen hem hierover niet hard vallen. Met dit getuigenis schijnt hij zeer veel te zeggen, doordat hij haar plaatst als afsluiting van het ganse werk. Op de keper beschouwd is deze uitspraak volstrekt nietszeggend en hol.

Hier zij nog aangetekend, dat kort na het verschijnen van dit werk alweer een nieuwe studie verschenen is over *The Negritos of Malaya*, van de hand van J. H. N. Evans, waarin deze zijn talrijke vroegere publicaties over dit onderwerp samenvat en aanvult (Cambridge, Cambridge University Press, 1937. 323 blz. 8°).

J. Ph. DUYVENDAK.

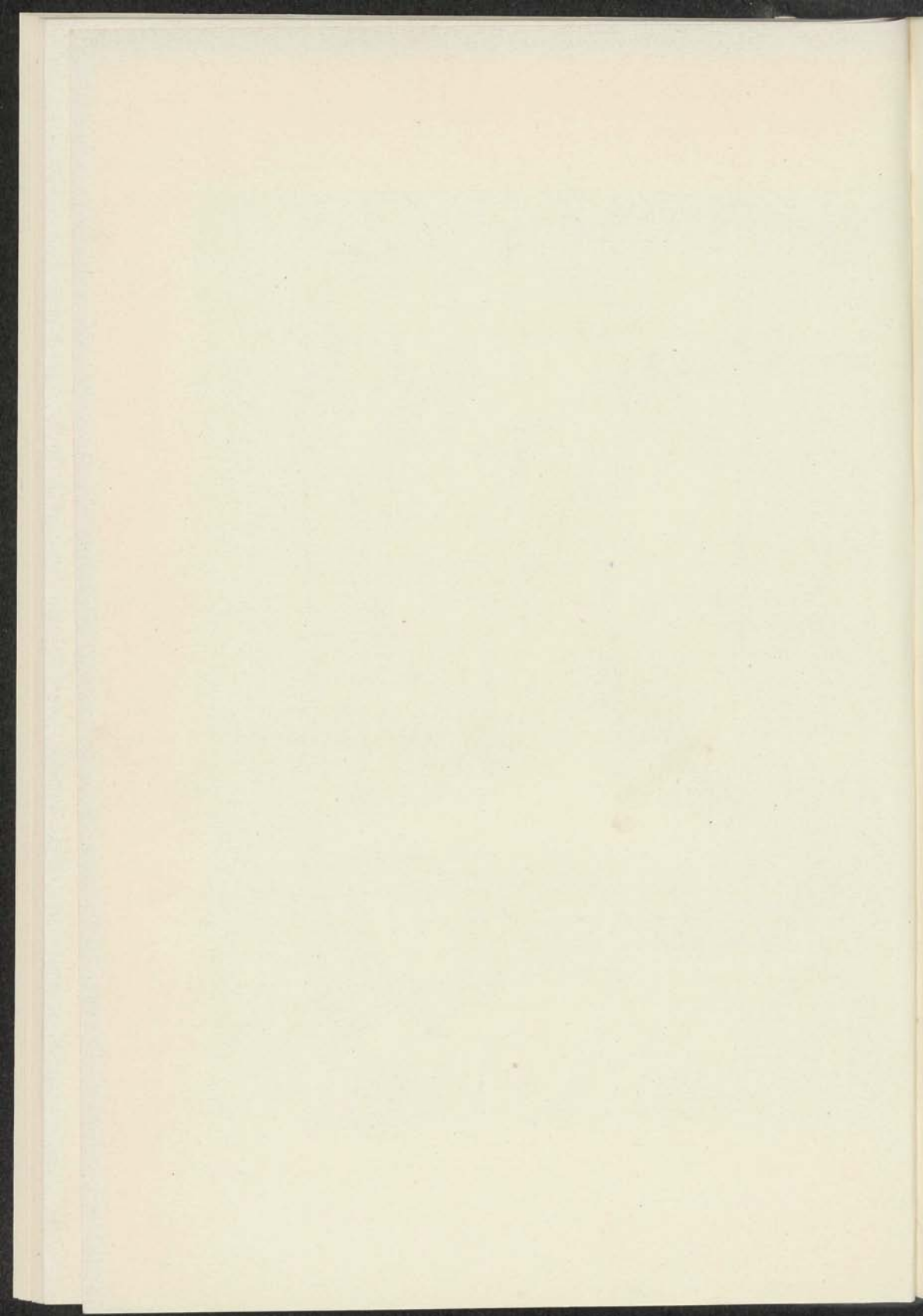

Plattegrond van Oud-Batavia ± 1632

(Naar een fotografische reproductie van de tekening in het handschrift van Pedro Barreto de Resende, aanwezig in de Sloane collection, No. 197 folio 393 en 394, British Museum te Londen).

Twee Portugeesche plattegronden van Oud-Batavia uit den stichtingstijd der stad

door

C. C. F. M. le ROUX.

In het voorwoord van den belangrijken en typografisch zeer fraai verzorgden catalogus van zijn kostbare verzameling boeken en prenten, betrekking hebbende op de stad Batavia, waarmede Jhr. Mr. P. R. Feith de beoefenaars van onze koloniale geschiedenis het vorige jaar verraste, vraagt de samensteller zich terecht af: „Hoeveel merkwaardigs moet er niet nog op te sporen zijn; hoeveel verrassingen houdt Batavia, voor dengeen, die door haar geschiedenis en ontwikkeling gefascineerd is, niet nog in petto?” Wel heeft Dr. De Haan in zijn werk over „Oud Batavia” de geschiedenis dier stad en harer bewoners ontegenzeggelijk „voor eens en voor goed” op meesterlijke wijze vastgelegd; niemand zal echter durven beweren, dat Batavia’s geschiedenis daarmede geheel is uitgeput. Ongetwijfeld valt uit de archieven in binnen- en buitenland en andere schuilplaatsen nog menig interessant gegeven op te diepen omtrent de wordings- en ontwikkelings-geschiedenis van de hoofdvestiging onzer voorouders uit den Compagniestijd in het verre Oosten. Als bewijs hiervoor en ten-einde tevens te voldoen aan den oproep, dien de heer Feith in het voorwoord van zijn catalogus tot belangstellenden richt, om voorzoover in hun vermogen ligt, bij te dragen tot de vermeerdering van onze kennis van de glorierijke geschiedenis der stad Batavia, moge ik hier de aandacht vestigen op twee nog nimmer gepubliceerde plattegronden van Portugeeschen oorsprong uit den stichtingstijd der stad.

Ofschoon deze teekeningen de topografie van de oude stad zelve, zooals die nog in haar windselen lag, slechts gebrekkig

weergeven, zijn zij toch, naar ik meen, de moeite van een bespreking en de kosten van afbeelding ten volle waard door de fraaie wijze, waarop het Kasteel der stad — in den begintijd toch zeker het voornaamste deel der vestiging — tot in bijzonderheden in teekening is gebracht, en dat wel op een wijze, zooals wij die in de voorhanden zijnde plattegronden van de Hollanders uit die dagen niet kennen. De schetsen, want meer zijn ze eigenlijk niet, geven een typisch beeld van de kennis, die de Portugeezen van ons „generael rendez-vous” in het Oosten bezaten in de eerste decennia van deszelfs bestaan. Vandaar dat zij ook daarom merkwaardig zijn.

Alvorens de plattegronden zelve te bespreken, is het gewenscht eerst een en ander mede te deelen omtrent hun herkomst. Beide zijn ze ontleend aan een voor de geschiedenis van den Indischen Archipel zeer waardevol handschrift — voornamelijk door de vele illustraties die erin voorkomen — van de hand van Pedro Barreto de Resende, iemand geboortig uit Pavia, doch die kapitein in Portugeeschen Staatsdienst was. Tot het jaar 1635, toen hij van zijn betrekking ontheven werd, was hij secretaris van den onderkoning van Portugeesch Indië, Michael de Noronha, graaf van Linhares. Dit handschrift, dat tot titel draagt „Livro do Estado da India Oriental”, komt in verschillende copieën voor en bestaat voor wat betreft de in Londen aanwezige copie uit drie deelen, die tezamen 423 groote foliobladen tellen. Het eerste deel bevat in chronologische volgorde beknopte beschrijvingen van de regeeringsdaden van een 50-tal onderkoningen en gouverneurs, die Portugeesch-Indië tot aan het jaar 1635 hebben bestuurd. Aan elke biographie gaat een fraai gecalligrapheerd portret in kleuren van die bestuurders vooraf. In de beide andere deelen treft men een groot aantal beschrijvingen aan met plattegronden, eveneens fraai geteekend in Oostindischen inkt en met waterverf gekleurd, van de vestingen der Portugeezen ten Oosten van Kaap de Goede Hoop vanaf Afrika's Oostkust (Sofala) tot en met den Indischen Archipel (Atjeh, Jacatra, Solor, Ende, Amboina, Banda, Manila) en Zuidoost-Azië (Malaka, Macao, Formosa). In het tweede deel komen de plattegronden voor van de forten gelegen tusschen Kaap de Goede Hoop en Chaul; in het derde deel die van Goa tot China, waaronder eenige plattegronden van forten, die niet

aan Portugal behoorden. Ook zijn in het Londensche handschrift enkele zeer belangrijke kaarten tusschen de plattegronden dezer forten opgenomen, die in het Parijsche, dat uit twee deelen bestaat, ontbreken.

Behalve het Londensche handschrift, dat zich in het Britsch Museum bevindt onder No. 197 van de zoogenaamde Sloane-Collection, bestaan er nog twee exemplaren die te vinden zijn in de Salle des Manuscrits van de Bibliothèque Nationale te Parijs, voorts één in het Rijksarchief te Evora en een vijfde exemplaar te Madrid. Een zesde, dat in het midden der vorige eeuw als copie van het Parijsche handschrift vervaardigd is, berust volgens Dr. Rouffaer in de Bibliotheca Nacional te Lissabon.

Het mag wel verwondering wekken, dat De Resende's handschrift nog zoo weinig de aandacht getrokken heeft van de geschiedschrijvers over den Portugeeschen tijd in den Indischen Archipel. De eerste, die er van gebruik gemaakt heeft, schijnt de Engelschman W. de Gray Birch te zijn geweest, die uit het handschrift gegevens heeft geput voor zijn studiën over den grooten Portugees Alfonso d'Albuquerque en daarbij de plattegronden van Goa en Malaka afbeeldde¹⁾. In ons land is het — ik zou haast zeggen „natuurlijk” — Dr. G. P. Rouffaer geweest, de uitnemende kenner van de geschiedenis der Portugeezen in onzen Archipel, aan wiens speurzinn het bestaan van het handschrift niet is ontgaan. Toch is hij het eerst in Augustus 1922, dus weinige jaren voor zijn dood, op het spoor gekomen en daardoor is hij mede tengevolge van zijn ziekte-toestand nimmer in de gelegenheid geweest ook maar een der handschriften zelf te raadplegen en te bestudeeren. Hieraan is het te wijten, dat in zijn beschouwingen over De Resende's handschrift²⁾ naar mijn gevoelen enkele onjuistheden voorkomen, voornamelijk wat betreft de authenticiteit en de dateering van de handschriften, zooals ik

¹⁾ WALTER DE GRAY BIRCH, *The Commentaries of the great Alfonso Dalboquerque, second viceroy of India*. London. Uitgaven Hakluyt Society, 1875. Vol. I. De volledige titels van De Resende's boek en zijn drie deelen in het Portugeesch met Engelsche vertaling vindt men op blz. VII en VIII.

²⁾ Dr. G. P. ROUFFAER, *Naschrift over het Oud-Portugeesche fort op Poeloe Ende; en de Dominicaner Solor-Flores Missie, 1561-1638*, *Nederlandsch Indië Oud en Nieuw*, 8, 1923-24, p. 124-126 en 219.

straks zal trachten aan te toonen. Rouffaer heeft uit het Londensche handschrift een fotografische reproductie gepubliceerd van het fort op Solor en uit een der Parijsche hetzelfde fort, benevens dat op Poeloe Ende, naar een zeer goede schetsteekening door Dr. W. H. Rassers daarvan gemaakt. Voor zoover ik heb kunnen nagaan is de Franschman Albert Kammerer, een bekend onderzoeker op het gebied der historische cartographie, de derde persoon, die onlangs aan het handschrift vele gegevens heeft ontleend en verschillende portretten van gouverneurs en plattegronden van forten heeft afgedrukt ¹⁾, echter niet van den Indischen Archipel. Van onzen Archipel wachten naast de thans hier gepubliceerde plattegronden van Oud- en Nieuw-Jacatra nog op een bespreking en afbeelding die van de forten op Atjeh, Ambon en Banda en de kaarten.

Of zich onder de bovengenoemde exemplaren het oorspronkelijke handschrift bevindt, en welk dit is, valt slechts uit te maken na een grondig onderzoek en onderlinge vergelijking van de teksten dier documenten en de bijbehorende teekeningen door een bekwaam koloniaal-historicus, die tevens een goed kenner is van de Portugeesche taal. Ook de juiste tijd, waarin het oorspronkelijke manuscript geschreven is, kan eerst dan worden vastgesteld. Het Londensche exemplaar draagt het jaartal 1646; het is in goed leesbaar, loopend schrift gesteld. De exemplaren in Parijs zijn beide ongedateerd. De tekst van het eene, No. 1 van het „Fonds portugais” is fraai gecalligrapheerd en voorzien van fijn geteekende portretten, in een zestal kleuren; die van het andere, No. 36 van het „Fonds portugais”, dat aan Rouffaer niet bekend was, is vrij slordig geschreven, doch nog goed leesbaar, en met veel minder fraaie teekeningen. Beide exemplaren heb ik in handen gehad en op mijn gemak kunnen bestudeeren.

Het Londensche manuscript is in vele opzichten vollediger, ook wat het aantal teekeningen betreft, dan de beide Parijsche; in andere opzichten zijn er weer lacunes in, die men kan aanvullen uit laatstgenoemde. Zeker is echter, dat de plattegronden

¹⁾ ALBERT KAMMERER, *La Mer Rouge, l'Abyssinie et l'Arabie depuis l'antiquité*. Uitgave van de Société Royale de Géographie d'Egypte, Cairo 1935, Tome deuxième, p. 91 e.v.

in de Parijsche handschriften een verkleinde en veel minder gedetailleerde copie zijn van het Londensche of een daarmede gelijkwaardig exemplaar. Men behoeve om tot die overtuiging te komen slechts den hier afgebeelden plattegrond van het „Iacatara moderna” uit het Parijsche handschrift te vergelijken met dien uit het Londensche. Dr. Rouffaer's uitspraak, dat het Parijsche handschrift (No. 1) het „oudste, rijkste en volkomen authentieke origineel uit het jaar 1635” is, kan ik dan ook niet onderschrijven. Zelfs is het tweede daar aanwezige exemplaar (No. 36) op sommige plaatsen veel uitgebreider, op andere plaatsen zijn er weer geheele bladzijden blank (folio 157 t/m 160). Ik aarzel niet aan het Londensche manuscript meer authenticiteit toe te kennen dan aan het Parijsche.

Het jaar 1634, waarmede de beschrijving van den laatsten onderkoning eindigt, en na welk jaar De Resende zijn ambt van Gouvernementssecretaris te Goa neerlegde, moet naar alle waarschijnlijkheid als het jaar worden beschouwd, waarin De Resende zijn boek over Portugeesch-Indië heeft afgesloten. Daarmede valt dus bij de vaststelling van de dagteekening der plattegronden rekening te houden.

Voor deze meening pleit ook de dateering van de belangrijke kaarten van de Westelijke en de Oostelijke helft van den Indischen Archipel, die in het Londensche manuscript opgenomen zijn. Ze zijn van de hand van Pedro Berthelot en dragen het jaartal 1635. Voor zoover ik heb kunnen nagaan zijn ook die kaarten, welke een merkwaardig vergevorderd beeld van den Archipel geven — veel nauwkeuriger dan de Hollandsche cartographie uit die dagen — nog nimmer in druk verschenen. Het opschrift van eerstgenoemde kaart (Sloane Collection 197, folio 389 en 390) luidt letterlijk overgeschreven: „Descrição hidrographica mostrando os verdadeiros sitios halturas e arimaçoies das costas e ilhas de tana çari malaca patane siam cambodia e champa samatra iaua maior parte de borneo cõ seus portos ilhas baxos e canaes adiaçentes fondo Sunda e Amaneira de os nauegar da reformatão e noua emenda de pedro Berthelot piloto e cosmographo mor do estado da india e ca, feia en Goa no anno de 1635”.

De kaart van het Oostelijk deel van den Archipel draagt als titel: „Descrição hidrographica dos verdadeiros sitios das ilhas de iaua

solor amboena banda molucas mindanão partes de Borneo cō seus canaes e estritos cōamaneira de os navegar da reformação . . .”, en verder als boven.

Na deze eenigszins uitvoerige bespreking der bronnen, kunnen wij thans de plattegronden zelve in beschouwing nemen. Hiernevens zijn uit het Parijsche manuscript No. 36, op een derde der ware grootte, de gekleurde afbeeldingen voorkomende op de folio's 393 en 395 op fotografische wijze gereproduceerd. Ze zijn achtereenvolgens getiteld: „Demonstração de Iacatara antiga” en „Demonstração de Iacatara moderna”. Den daarbijbehorenden gezamenlijken tekst op folio 391 geef ik hieronder, letterlijk overgeschreven, weer met behoud van alle toontekens, interpunctie en hoofdletters. Bij deze transcriptie en voor de daarnaast staande vertaling in het Nederlandsch mocht ik de welwillende hulp ondervinden van Pater C. J. Wessels S. J., den kenner bij uitstek van de geschiedenis der Spaansche en Portugeesche Missiën in onzen Archipel, schrijver van tal van belangwekkende artikelen op dat gebied, aan wien wij onder meer de merkwaardige vondst danken van 31 der verloren gegane hoofdstukken van het hoogst belangrijke geschiedboek van Lopes de Castanheda¹⁾ over de Portugeesche ontdekkingen in Indië. Zijn opmerkingen zijn in de vertaling cursief en tusschen haakjes geplaatst.

Descripção
da Fortaleza de
Jacatará

Jacatará cujas são as duas Plantas seguintes, a primeira de como era antigamente, e a ultima da Forma que hoje hé. Hé a principal Praça, que os Olandezes tem neste Orientē nas terras do Emperador do Matarão por além de Mallaca; Poemse aqui com outras por

Beschrijving
van de vesting van
Jacatara

De twee volgende (*stads*) plannen zijn van Jacatara, het eerste hoe het oudtijds was, het tweede hoe het nu is. Het is de voornaamste plaats welke de Hollanders in het Oosten bezitten in het gebied van den Keizer van Mataram aan gene zijde van Malaka. Zij (*die plannen*) worden

¹⁾ Zie *Bijdr. Kon. Inst.*, 85, 1929, p. 1-95.

curiozidada pera q̄ se veja a forma dellas.

Duas vezes lha tomou o dito Emperador e ultimamente a Fortificação os Olandezes com muros de pedra e cal, que antigamente não tinha; Hé tam Forte como sevê cortada toda de hum Rio [que parece outra Veneza]. Está hoje de forma, que parece inexpugnavel, e que será impossivel tomalla.

Sendo o conde de Linhares VRey da India lhe mandou o Emperador de Matarão hũa Embaixada em que lhe pedia, quizesse mandar hũa Armada com gente pera q̄ the defendesse entrarlhe socorro; porque só isso queria, porque elle veria a sitialla com passante de 100 6 homens.

E que lhe mandasse na Armada Engenherros, que soubessem de Maquinas, e de escallar Fortalezas, e outros de Artelharia, e que lhe daria a Praça depois que se tomasse com a Artelharia, e o mais, que ouver nella, e faria todo o custo da Armada, E que só queria lhe tomasse

hier met andere geplaatst als curiosa (*meer als merkwaardigheid*) opdat men de voorstelling er van kan zien.

Tweemaal heeft de Keizer (*Jacatara*) veroverd en ten laatste hebben de Hollanders het versterkt met muren van steen en kalk, welke het vroeger niet had. Het is tevens een fort, heelemaal afgescheiden, zooals men ziet, door een rivier [zoodat het een tweede Venetië lijkt]. Het is nu zoo dat het onneembaar lijkt en dat het onmogelijk zal zijn het te veroveren.

Toen de graaf van Linhares vice-Koning van Indië was, zond de Keizer van Mataram hem een gezantschap, waarin hij hem verzocht een vloot te willen zenden om te beletten dat het (*Jacatara*) hulp zou ontvangen; want dit alleen wilde hij, omdat hij van plan was het te belegeren met meer dan 100 6 (*hoogst waarschijnlijk beteekent 6 duizend, dus 100.000*) man.

En dat hij op die vloot hem zou sturen ingenieurs, die verstand hebben van machines en van het door beklimming nemen van vestingen, en anderen die kennis hebben van geschut; en dat hij (*de Keizer*) na de inname die stad aan hem (*den vice-Koning*) zou geven met de artillerie

a Entrada com ella, com q̄ não pudesse ser soccorrida.

Sobre isro escreveo o conde V Rey a Portugal e a Castella; mas como atudo se deferia tam mal a semelhantes couzas, nao impetra nada, e o conde nao pedia mais, que gente, porq só della tinha necessidade.

Deze korte beschrijving van de plattegronden van Jacatara — op de kaart van Berthelot draagt de stad den naam „Batavia” — brengt ons als eenig nieuws, dat de Soesoehoenan, blijkbaar tevergeefs, getracht heeft bij de belegeringen van de stad hulp in verschillende vormen van de Portugeezen te verkrijgen. Men behoeft maar weinig kennis te hebben van de topografie der oude stad en van hare wordingsgeschiedenis om al spoedig te kunnen vaststellen, dat het stadsplein, zooals „het oudtijds was”, dagteekent van vóór de belegeringen van 1628 en '29 en het plan, zooals „het nu is” van eenige jaren daarna.

Het „Iacatara Antiga” is een schets in vogelvlucht van het kasteel en de stad Batavia met hun naaste omgeving van het Noorden, dus van de baai uit gezien. Op den voorgrond zijn daarin eenige eilandjes in tekening gebracht. Voor wie bekend is met de Hollandsche plattegronden van Oud-Batavia uit den stichtingstijd der stad, valt dadelijk de betrekkelijk goede afbeel-

en het meerdere wat daarin zou zijn en dat hij al de kosten van de vloot zou dragen. En dat hij alleen verlangde dat men voor hem met deze (vloot) de toegang zou nemen, zoodat het (Jacatara) niet zou kunnen geholpen worden.

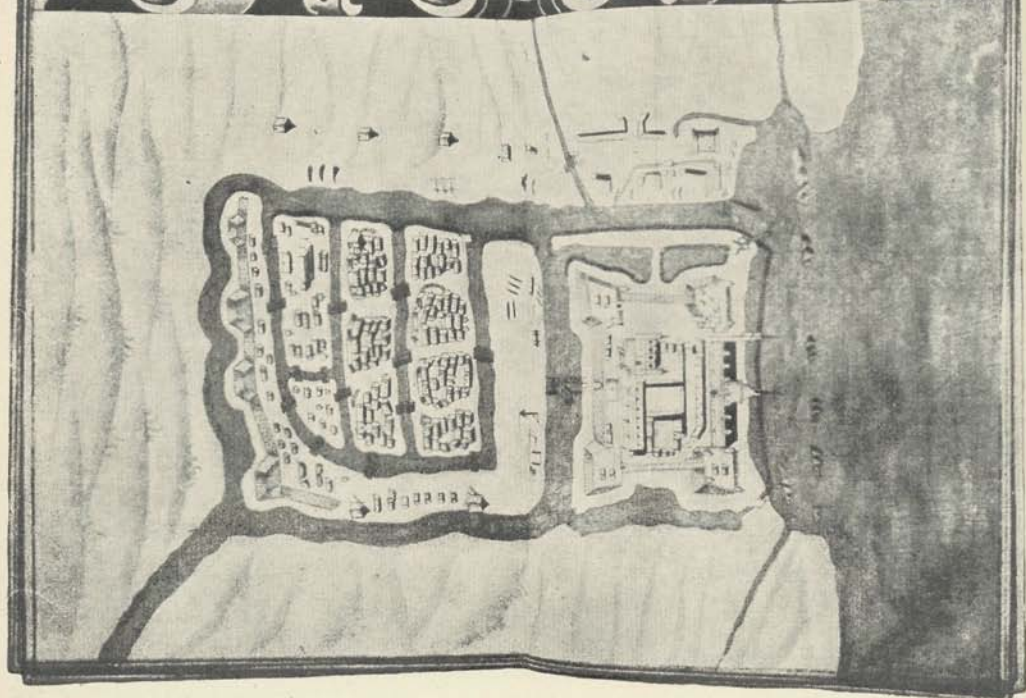
Hierop schreef de onderkoning naar Portugal en naar Spanje. Maar omdat hij over het geheel zoo slecht overeenkwam met dergelijke ondernemingen, verkreeg hij niets (?? *Vermoedelijk is de beteekenis: Maar omdat over het geheel Mataram zich zoo slecht hield aan dergelijke overeenkomsten, verkreeg hij niets*). En de graaf vroeg niet meer dan alleen manschappen, want daaraan alleen had hij behoefte.

Plattegrond van Oud-Batavia ± 1627

(Naar een fotografische reproductie van de teekening in het handschrift van Pedro Barreto de Resende, aanwezig in het Fonds portugais No. 1, folio 393, Bibliothèque Nationale, Salle des Manuscrits, Parijs).

DEMONSTRAÇÃO DE IACATARA MODERNA.

Plattegrond van Oud-Batavia ± 1632

(Naar een fotografische reproductie van de tekening in het handschrift van Pedro Barreto de Resende, aanwezig in het Fonds portugais No. 1, folio 395, Bibliothèque Nationale, Salle des Manuscrits, Parijs).

ding van het kasteel op tegen de zeer gebrekkige topografische teekening van de stad zelf. Het is zeker, dat deze schets niet teruggaat op een Hollandsch voorbeeld, doch dat zij een origineele weergave is van de verkenningen van een Portugees, die wel gelegenheid heeft gehad om overal rond te neuzen, doch die begrijpelijk niet in staat is geweest om eenige landmeetkundige opneming te verrichten, die als grondslag voor zijn teekening kon dienen. Wel zijn op de schets de voornaamste punten en de hoofdlijnen der stad nog te ontdekken, doch zij zijn zoodanig verlegd of misteekend, dat er een geheel verwrongen beeld van het stadsplan ontstaan is, zooals dat er in werkelijkheid heeft uitgezien ¹⁾. De Tji Liwoeng heeft aan de West- en Zuidzijde der stad een geheel verkeerd beloop, terwijl de lange gracht, waardoor de stad aan de Oostzijde beschermd werd, veel te scheef vanuit de Kasteelsgracht getrokken is. Het is het type van een schets, die uit het geheugen is opgemaakt. De Zuidervoorstad is totaal vervormd. Men zou de geheele Oostzijde der teekening als het ware naar het Westen moeten drukken en daarna naar het Zuiden uitrekken om het stadsplan in zijn juiste verhoudingen te krijgen.

Ondanks dat gebrekkige stadsbeeld is het toch interessant om even na te gaan, wat met de in teekening gebrachte voorstellingen bedoeld is en of daaronder nog iets nieuws te ontdekken valt. Voorts, hoe men op grond van het in teekening gebrachte, tot een dateering van den plattegrond kan komen.

Een eerste houvast voor de tijdsbepaling biedt het versterkte verdiepingshuis met vierkante omheining op het terrein aan de Westzijde der rivier, waarbij geschreven staat: „Feitoria dos Ingrezos” d. w. z. de Factorij der Engelschen. Ze is daar gelegen op de plaats, waar zich de paseban van den dalem van den Pangeran van Djajakarta bevonden heeft. Men weet, dat Coen den Engelschen in Juni 1620 toestond zich daar te vestigen. Een brug verbond hun terrein met de Oostzijde der rivier. Deze zoogenaamde „Engelsche brug” geeft op den Portugeeschen plattegrond

¹⁾ Een uitstekend chronologisch overzicht met beschrijvingen van de Hollandsche plattegronden van Oud-Batavia vindt men in den *Catalogus van de tentoonstelling ter herdenking van het 300-jarig bestaan van Batavia, gehouden in het Stedelijk Museum, Amsterdam, Juni-Juli 1919*. Uitgave van het Koloniaal Instituut, Amsterdam, 1919, p. 53-84.

toegang tot het Kasteelsbuitenplein; op den plattegrond van Van Berkenroode ligt zij veel Zuidelijker nabij de Groenegracht. Bij De Haan kan men lezen, dat in 1628 op den 26en Augustus bij de nadering van de Mataramsche legerscharen de Westzijde der rivier, de Engelsche zijde, werd verlaten en de brug afgebroken. De leegstaande Engelsche loge brandde een paar dagen later af, waarna Coen de muren liet slechten. De plattegrond dateert alzoo van vóór Augustus 1628.

Op het terrein aan de Westzijde der Tji Liwoeng valt verder, vrij diep landwaarts in, een verhoogde steenen redoute op, waarbij het woord „Forte” geschreven staat. Het ligt bij den oorsprong van een stroompje. Dit is natuurlijk het fort of de wambuis Zeeland (Seelant of Zeelandia) een reeds in 1621 gebouwde versterking op het punt van samenvloeiing van twee kleine riviertjes of weteringen, die bij De Haan als de Grogol en misschien de „Connincxgracht” te boek staan.

Tusschen het riviertje en de Engelsche loge is een klapperaanplanting geteekend, die ongetwijfeld den klappertuin van den bekenden dominee Danckaerts moet voorstellen. Vlak ten Noorden en iets verder ten Zuiden van de monding der Grogol in de Tji Liwoeng ziet men nog twee huizen met torentjes aangegeven, waarschijnlijk blokhuizen.

Op het terrein tusschen de Engelsche loge en de kust trekt vlak ten Noorden van die loge een soort heuveltje met een vijftal schuin gerichte toppen de aandacht, waarvoor ik geen verklaring kan vinden. Daar heeft de kraton van den vorst van Jacatra gelegen. De resolutie van 3 Juni 1620 zegt daaromtrent „de principaelste vastigheyt ende bolwerck van den Koning van Jacatra, sijnde jegenwoordig nog maer half afgebrocken ende uyter natuuren so sterck, dat men 't met geen cartouwen zoude kunnen omverre schieten” (*Bijdr. Kon. Inst.*, 73, 1917, p. 585). Mogelijk geeft dit heuveltje de ruïnes van den kraton aan.

Naar de kust toe gaande, komen we thans aan het spruitje of „grip”, dat tegenover het Kasteel in de groote rivier uitmondt en dat volgens Dr. De Haan later vergraven is tot de Chineesche gracht. Langs den rechteroever van dit spruitje is een prauwenloods geteekend. Van het beginpunt loopt evenwijdig aan de rivier tot aan de kust een hooge omheining met doorgang, waardoor

een terreinstrook is afgesneden, die oorspronkelijk den naam van „Paep Jan's Land” gedragen heeft. Zooals men weet, bouwde Coen hierop, nadat hij in December 1618 de oorspronkelijke Engelsche loge aldaar verbrand had, in 1619 het versterkte „Huis van den Generalen Ontvang”. Men ziet het hier aangegeven met den naam „Alfondega dos Olandesos”. Ook het tolhuis en de boom (Cais) in den vorm van een aanlegsteigertje en een over het water liggende balk zijn niet vergeten.

Zeer zonderling doet, ten Westen van het hierboven besproken terrein de zeearm aan, die het eiland „Ilha de Malaca” afsnijdt, waarop de stad met kerk en een drietal begraafplaatsen of kapelletjes duidelijk zijn aangegeven. De eenige oplossing van de puzzle, waarvoor wij hier geplaatst worden, is, dat de vervaardiger van den plattegrond, in overeenstemming met den tekst, in teekening heeft willen brengen, dat Jacatara „aan gene zijde van Malaka” gelegen is.

Stappen wij thans over naar den rechteroever der Tji Liwoeng en bezien wij de schets van het Kasteel en de oude Oosterstad. Het eerste, dat met zijn Noordercortine op den strandwal behoorde te liggen inplaats van zoover er achter, verkeert reeds in een vrij ver gevorderden staat, die overeenkomt met hetgeen G.G. en Raden ddo 9 November 1627 aan Heeren XVII schreven: „T' casteel Batavia ligt in sijn vier punten met goede aarde gordijnen gesloten, uitgesondert aan zeeant met een stercke houtte pallisade, alwaer 't voornemen is met den eersten een goet sterck steenen huys van d'eene punct tot d'ander te trecken van twee verdiepingen hoogh, boven plat” (De Jonge, *Cpkomst*, V, 116).

De courtines tusschen de beide „landtpunten Diamant en Robijn” en die tusschen deze bastions en de „zeebolwercken: Parel en Saphier” zijn inderdaad als hooge, breede aarden wallen geteekend, waarop walgangen voorkomen. De zee courtine lijkt op de schets meer op een muur met poort, dan op een palissade. In de land courtine aan de zijde van de stad is tegenover de Kasteelsbrug de landpoort geteekend met een torentje en op het binnenplein aan weerszijden een wachthuis.

Het Generaalshuis „Caza do General” staat midden op het Kasteelsbinnenplein; 't is een tweeverdiepingshuis met een ronde enceinte. Dit huis met de daarnaaststaande bijgebouwen, maakt

wel een veel eenvoudiger indruk dan de huizenblokken met pannendaken, mooie trapgevels, tusschengelegen tuin, enzovoorts, zooals die staan aangegeven op de zeer fraaie schilderij van Batavia in vogelvucht, die door Dr. IJzerman in 1918 te Hoorn ontdekt werd en een beeld geeft van de stad tegen het einde van het jaar 1627. Wel maakt die schilderij den indruk den toestand der stad voor dien tijd zeer geflatteerd weer te geven. Beschouwt men de fraaie en talrijke steenen verdiepingshuizen, dan, aldus Dr. De Haan, „voelt men een zeer onaangename twijfel opkomen aan de betrouwbaarheid der Bataviaasche schilderij”. Toch zou ik de Portugeesche schets niet gaarne als waarschuwing en nog minder als bewijs willen laten dienen om met de afbeeldingen op genoemde schilderij voorzichtig te zijn. Daarvoor is die schets te primitief.

Tusschen de beide Westerbastions is op den plattegrond nog een uitbouw te zien in den vorm van een muur of omheining, waarbinnen en waartegenaan, evenwijdig aan het strand en dus rechthoekig op de rivier, een tweeverdiepingshuis met torentje geteekend is. Dat wij hier met het oude fort van 1619 te maken hebben en met het steenen pakhuis Nassau, dat reeds in 1612 door Abraham Theunemans gebouwd is, is duidelijk. Intusschen is ook hier de voorstelling weer geheel anders dan op de schilderij van 1627 en de kaart van Van Berkenroode van 1628.

Aan het misvormde beeld van de stad met den slecht geteekenden loop der Tji Liwoeng en dito omwalling aan de Oostzijde zullen wij niet veel woorden besteden. Van den regelmatigigen aanleg der oude stad met haar rechthoekige straten en grachten, waarover talrijke bruggen, heeft de teekenaar eenigszins een beeld gegeven. Met de beide, dicht naast elkaar geteekende steenen versterkingen ten Zuidoosten van de stad in den vorm van ronde torens met kanteelen en inhaalbare toegangsladder, zijn natuurlijk de redouten Gelderland en Holland bedoeld. Wat het zevental gebouwtjes moet voorstellen, dat gelegen is aan de binnenste langgracht, is niet duidelijk. Vijf ervan lijken met hun torentjes wel op kerkgebouwen. Wellicht zijn er de blokhuisen Friesland, Groningen en Utrecht mede bedoeld, benevens de wachthuizen, die zich daartusschen bevonden. Ten slotte kan het gebouwtje op het riviereiland ten Zuiden van de stad, naar

de ligging te oordeelen, wel niets anders voorstellen dan het versterkte huis Brassenburch, dat bij het beleg in 1628 werd geraseerd, terwijl de daarnaast liggende rivierovergang de schipbrug moet zijn. De iets ten Oosten daarvan geteekende vierkante omheining is kennelijk het plein van het reeds in 1623 vermelde „sieckenhuys”, dat echter met een vierkante gracht omgeven was.

Op grond van de afwerking van het kasteel en de voltooide versterking van de stad aan de Oostzijde met gracht, aarden wal en bastions tot aan de rivier, lijdt het geen twijfel, of de plattegrond geeft den toestand van Oud-Batavia weer na medio 1627. De aanwezigheid van de Engelsche loge en de klappertuin van Ds. Danckaerts, die bij de nadering van de Mataramsche krijgsbenden in Augustus 1628 is omgehakt, maakt, zooals wij reeds gezien hebben, dat wij den plattegrond vóór medio 1628 moeten dateeren.

Binnen deze beide grenzen kunnen wij de „Demonstração de Iacatara Antiga” dus veilig plaatsen in de tweede helft van het jaar 1627, dus ongeveer ten tijde, dat Coen na zijn terugkeer uit het vaderland het bestuur over Indië ten tweeden male op zich nam.

Heel wat interessanter is de „Demonstração de Iacatara Moderna”, vooral zooals die is weergegeven in het Londensche manuscript, op folio 393 en 394. Ook hierop ziet men de stad en het kasteel in vogelvlucht, doch thans van de landzijde naar de baai toe. Het groote, op de origineele teekening blauw gekleurde, wateroppervlak, dat baai, rivier en grachten tezamen geven, brengt zeker het effect te weeg, dat de schrijver in den tekst heeft aangeduid met de woorden „zoodat het een tweede Venetië gelijk”. Wanneer wij onder de Hollandsche plattegronden een pendant van deze teekening willen zoeken, dan kunnen wij haar dadelijk plaatsen naast de afbeelding, die gegraveerd staat op den bekenden gouden penning, welke den 25sten November 1632 door de Chineezen van Batavia aan Jacques Specx bij zijn aftreden als Gouverneur-Generaal werd vereerd. Daarbij houde men in het oog, dat ook deze plattegrond volgens Dr. De Haan eenigszins geflatteerd is. Hij vertrouwt dit stadsplan niet in alle opzichten en acht het hier en daar een toekomstbeeld te geven.

De Resende's plattegrond heeft met dien van Specx gemeen,

dat de Zuidervoorstad, die na het beleg van 1628 werd afgesneden en geraseerd, er niet op voorkomt. Het Kasteel, dat ook op Specx' plattegrond duidelijk gegraveerd is, komt echter op de Portugeesche teekening zoo fraai en zoo gedetailleerd uit, als op niet één Hollandschen plattegrond uit dien tijd het geval is. De Tji Liwoeng is ook hier reeds nagenoeg recht gelegd; een werk dat in 1631 en 1632 door den aannemer Jancon werd uitgevoerd, doch dat eerst na jaren goed tot zijn recht kwam, zooals Dr. De Haan ons mededeelt. Opgemerkt zij, dat op de teekening de rivier uit den Zuidoost- inplaats van uit den Zuidwesthoek komt. Beide plattegronden stemmen overeen, wat betreft het beloop van de nieuwe dwarsgracht ten Zuiden van de vierde reeds bestaande gracht en de rechthoekig daarop staande nieuwe Oostergracht, die bij de Zuider Kasteelgracht aansluit, waardoor het rechthoekige grondplan van de Oosterstad verkregen werd.

Wat de ommanteling der stad betreft valt op, dat de geheele Zuidzijde en een klein deel van de Oostzijde langs de nieuwgegraven grachten zijn ommuurd. Het grootste deel der Oostzijde is echter nog van een palissadeering voorzien. In den Zuidermuur bevinden zich vier trapeziumvormige bastions, die van Oost naar West de punten Gelderlant, Orangien, de Nieuwe Poort of Nieuwpoort en Hollandia voorstellen, aldus geheeten na den herdoop in 1634 van alle rondeelen en punten in de muren van de Oosterstad.

Op den penning van Specx komt tusschen Gelderlant en Orangien nog een vijfde punt voor, dat in hetzelfde jaar den naam van Catzenellebogen verkreeg. Ook de Oostelijke muur is daarop geheel volteekend met zijn acht punten, waarbij die aan de uiteinden zijn inbegrepen. Daartegenover vertoont de Portugeesche plattegrond slechts twee verhoogde blokhuizen ter plaatse van de in 1634 aldus genoemde punten: Amsterdam en Rotterdam.

In den brief van G. G. en Raden aan Heeren XVII van 1 December 1632 (zie De Jonge, *Opkomst*, V, p. 193) vindt men den stand van de werkzaamheden aan de versterking van de stad duidelijk aangegeven. Men was toen reeds veel verder met de bemanteling der stad aan de Oostzijde gevorderd, zoodat wij, wat dat onderdeel betreft, den toestand, die op de Portugeesche schets weergegeven is, veilig op begin 1632 kunnen stellen.

Het terrein van de eigenlijke „oude stad” tusschen de Grootte Rivier en de Tijgersgracht, is genoegelijk met een aantal grootere en kleinere huizenblokken en enkele pasarloodsen (op de Nieuwe Markt, het latere Stadhuisplein) volgeteekend. Het rechtlijnige stratenaspect, dat op den vorigen plattegrond nog eenigszins tot uitdrukking kwam, en de verhoudingen tuschen de oppervlakten der verschillende blokken zijn echter geheel zoek. Het aantal dwarsgrachten klopt; met de langsgrachten is de teekenaarechter in de war geraakt. De Tijgersgracht schijnt wel aanwezig te zijn, doch de Ooster-Binnenstadsgracht en de dwarsaansluitingen daarvan op de Tijgersgracht ontbreken. Nabij den ingang van de Prinestraat trekt een hoog tweeverdiepingsgebouw de aandacht, terwijl het tevens opvalt, dat de beide blokken aan weerszijden van die straat aan de Zuidzijde door een hoogen muur met poorten zijn beschermd. Ditzelfde ziet men ook bij het Westelijke en het middelste blok in het stadsgedeelte tusschen de tweede en derde dwarsgracht. De aanplantingen van klapperboomen, die men langs de grachten op de Oud-Hollandsche plattegronden ziet, ontbreken ook hier niet.

Op het Kasteelsbuitenplein, waar ook de pasar was, wordt de Westelijke helft ingenomen door een aantal prauwen, die op het droge zijn getrokken. Op den plattegrond van Coen (het schilderij in het Westfriesch Museum te Hoorn) liggen de rivier en de Steenhouwersgracht daar terplaatse vol met ter pasar komende prauwen. Interessant is de voorstelling op de Oostelijke helft van het Kasteelsgebied, het zoogenaamde Galgeveld, waar zich van ouds de strafplaats van den Raad van Justitie bevond. Men ziet het verhoogde schavot, waarop de galg en daarnaast een geeselpaal. Op zij van het schavot is de bekende „wip” opgericht; een vuurpeleton met geveld geweer tot in toom houden van het publiek ontbreekt niet evenals de scherprechters. Alles is in vol bedrijf tot de aan handen en voeten gebonden delinquent in de wip toe, die omhooggeheschen zal worden om daarna plotseling met een smak tot nabij den grond omlaag te ploffen.

In de Kali besar ontdekt men de lange palissadeeringen van klapperstammen, die Coen na het beleg in 1628 liet aanleggen vanaf het havenhoofd langs den Oostoever van de rivier en wel ter bescherming van de stad tegen aanvallen van het Westen uit

over de rivier. Van de blokhuisen, die Coen voor datzelfde doel langs dien oever bouwde, bemerkt men één op den hoek van de rivier en de eerste dwarsgracht (de Steenhouwers-, later Amsterdamsche gracht).

Wat den toestand aan de Westzijde der rivier betreft, deze is op de schets nogal in de verdrukking gekomen. Van den nieuwen aanleg, zooals die op den penning van Specx voorkomt, is hier niets te zien. De drie veel te dicht bij elkaar geteekende blokhuisen stellen waarschijnlijk het oude fortje Zeelandia en de wambuizen Bommel en Weesp voor, die eveneens op last van Coen in 1629 zijn gebouwd. Vianen, tusschen de rivier en Zeelandia, Buren, tusschen Weesp en het versterkte „Huys van den Generalen Ontvang” ontbreken beide.

Dit laatste emplacement met het tolhuis, de boom en de scheepstimmerwerf tegenover het Kasteel is volledig ingeteekend. Ten Zuiden van het Spruitje, dat tegenover de punt Diamant in de rivier uitmondt, ziet men twee ligplaatsen van ankers en prauwen, waarmede de teekenaar waarschijnlijk de zoogenaamde „Ankerwerf” heeft willen aangeven.

De bespreking van de belangwekkende teekening van het Kasteel hebben wij voor het laatst bewaard. Zij is, naar ons gevoelen, een zeer waardevolle aanwinst voor de kennis van het voornaamste onderdeel der stad. In de schamele rij van plattegronden, die ons een beeld moeten geven van den groei van Oud-Batavia neemt deze teekening van het Kasteel haar plaats in tusschen die op het schilderij van Coen uit het jaar 1627 en de voorstelling op de kaart van Clemendt van omstreeks 1650. Ze is, zooals wij reeds hebben opgemerkt, een pendant van de gegraveerde schets op den gouden draagpenning van Specx.

De vesting of het Kasteel van Batavia ligt op de teekening in De Resende's manuscript reeds geheel voltooid voor wat de omringing betreft, zoowel van de vier bastions als van de courtines, en is rondom door breede watervlakten omgeven. In overeenstemming met den plattegrond van Specx bevindt zich buiten de vestingmuren nog een smalle strook gronds, ook aan de zeezijde, waarop talrijke kanonnen in stelling zijn gebracht. Afwijkend is echter de smalle verbinding langs het strand ten Noordoosten van de punt Saphier met het terrein ten Oosten van de stad.

Het staketsel aan de zeezijde, dat eveneens op de kaart van Van Berckenroode (1628) en op Specx' penning voorkomt, loopt, voorzien van een poort, over die strandverbinding door tot de Ooster-Kasteelsgracht. Deze toestand, gevolg van de aanslibbing lijkt ons juist dan die op Specx' penning, waar langs de zeezijde nog een gracht op de teekening is aangegeven. Deze is eerst later in gedeelten gegraven, toen de aanslibbing veel grooter was geworden. Van het oude fort uit het jaar 1619, dat tegen de courtine tusschen de Westerbastions van het nieuwe fort een tijdlang „als een puist op de wang”, zooals Dr. De Haan het karakteristiek uitdrukt, heeft gelegen, is niets meer te bespeuren. De toestand komt daar overeen met hetgeen Van Diemen in Juni 1631 aan Heeren XVII schreef over de in 1630 uitgevoerde werken (De Jonge, *Opkomst*, V, blz. 179 e.v.): „De graft bij westen 't casteel tusschen de punte Diamant en Paerle is met groote kosten gediept, van buyten de barm met balcxkens geheijt ende met swalpen geschoijtt” Op den penning van Specx komt ten Westen van het fort een lange bank in de rivier voor, waarop Dr. J. Brandes bij de beschrijving van dien plattegrond reeds de aandacht vestigde en er tevens op wees, dat dit de latere afdamming van den Kasteelsvijver moest zijn, waarop het Speelhuis van den Gouverneur-Generaal verrees. Op De Resende's plattegrond is die bank nog duidelijker in teekening gebracht. Waar hij bij het strand aansluit, ziet men een kraan opgericht, die uit een binnen het havenhoofd voor anker liggend schip, over de palissade heen, goederen ophijscht.

Beschouwen wij van de ommanteling van het Kasteel eerst de bastions, dan valt het op, dat de muren op Specx' plattegrond gekanteeld zijn, doch hier niet, hetgeen weer overeenkomt met de schilderij van Coen. In de saillanten ziet men, evenals op den penning van Specx, overal wachthuisjes. Talrijke vuurmonden liggen op de borstweringen in stelling, vooral echter in de beide landbastions, waar een heele batterij gericht is op de stad. In alle bastions staan op de vrij en verhoogde binnenruimte enkele woningen, ongetwijfeld bestemd voor logies van de vaste bezetting, waarschijnlijk ook voor enkele commandanten, als de kapitein des Kasteels, de sergeant-majoor, de constabel-majoor, en anderen. De bastions zijn in de keel afgesloten met muren

van verschillenden vorm. De toegang wordt aldaar verkregen door een steenen trap met poort.

De Wester- en Oostercourtines zijn als enkele muren geteekend, zonder aarden wal met gang. In 1630 bestonden deze „steene gordijns” reeds, doch „in cleij opgehaelt”, waardoor ze in den regentijd veel te lijden hadden en men genoodzaakt was spoedig tot metselwerk in kalk over te gaan. In de Westercourtine is een poortje geteekend en daarboven een wachthuisje; beide ontbreken in de Oostercourtine. Op Specx' penning is daar wel een wachthuisje geteekend.

Belangwekkend zijn de Noorder- en Zuidercourtines met haar toegangspoorten, de Water- en de Landpoort, die ook op Specx' plattegrond voorkomen. Het steenen huis tusschen de zeebastions Parel en Saphier, dat men in twee verdiepingen met een plat dak in 1628 was beginnen te bouwen, was in 1630 onder dak en voor de helft voltooid. Men ziet het hier thans gereed. Met zijn uitbouwtes langs den dakrand en zijn poort met klokketoren in het midden vertoont het duidelijk overeenkomst met de voorstelling van dat tot pakhuis en wapenkamer ingerichte gebouw op den penning van Specx. Typisch is het kruis, waarboven een Compagnieschip als windvaan, dat op den top van het torentje van de Waterpoort is aangebracht.

Nieuw is op De Resende's plattegrond de drieledige uitkijktoren op den vleugel van de zeecourtine naast de keel van het bastion, de Parel. Wel komt op den plattegrond van Specx en eveneens op de kaart van Clemendt een kleine uitkijktoren voor, binnen de punt Robijn, juist in den Zuid-ooster-saillant. Aan de zeezijde, waar men een hoogen uitkijk eerder zou verwachten, komt hij op deze beide plattegronden niet voor. Heeft de teekenaar juist gezien, of zich vergist op de teekening? Men kan moeilijk aannemen, dat die toren pure fantasie is.

Merkwaardig is ook de duidelijke voorstelling van de Zuidercourtine met de Landpoort, gezien van de stadszijde. Ziehier de eenige afbeelding van die poort tot het jaar 1738. Volgens Dr. De Haan kennen wij van die poort toch enkel de afbeelding op de veel te kleine schaal uit laatstgenoemd jaar, die in het werk van Heydt voor komt (De Haan, *Oud Batavia*, Platenalbum, K. 2). Op Specx' penning zien wij de poort aan de binnenzijde. Voor-

zoover uit de onscherpe teekening is op te maken heeft de toren op dien penning boven de poort een laag puntdak, terwijl zij op de Portugeesche schets zich als een plat dak met kanteelen voordoet. De vierkante toren heeft aan de stadszijde een klein uitbouwttje, terwijl zij geflankeerd wordt door twee kolossale leeuwen, die op den bovenkant van den vestingwal liggen — schijnbaar aan de binnenzijde van het fort — en die hun voorpooten waarschijnlijk op een wereldbol laten rusten. Kunnen wij ook hierin op onzen Portugeeschen teekenaar vertrouwen, dan is deze voorstelling van de Landpoort een aanwinst voor onze kennis van Oud-Batavia. Terloops zij opgemerkt, dat de bekende, zware gevelsteen met het zeilend schip, die in het Bataviaasch Museum aanwezig is, en afkomstig heet te zijn van de Waterpoort, doch door De Haan veeleer wordt toegeschreven aan de Landpoort, op de Portugeesche schets niet voorkomt.

Over de breede gracht ten Zuiden van het Kasteel zien wij een massale houten oeverbrug geslagen, die boven de gracht op zeven jukken rust. In het midden tusschen het vierde en vijfde juk, vanaf het Kasteel gerekend, is het dek opklapbaar. Als afsluiting bemerkt men daar twee hekken met poorten, terwijl men een derde vindt op het landhoofd aan de Kasteelzijde. Aangezien men in 1636 deze houten Kasteelsbrug is beginnen te vervangen door een van koraalsteen met veertien bogen en een houten valbrug in het midden, hebben wij hier weer een gegeven voor de dateering van De Resende's plattegronden in handen.

Treden wij nu door de Landpoort het Kasteel weer binnen om het inwendige daarvan in oogenschouw te nemen, dan vallen ons eerst de woningen aan weerszijden dier poort op, die natuurlijk de wachthuizen, tevens soldatenkazernes moeten voorstellen. Het binnenplein wordt in het midden geheel ingenomen door een groot gebouwencomplex, waarin de woning of het paleis van den Gouverneur Generaal met de kantoren van zijn secretaris en overige Compagniesdienaren, het zoogenaamde Generaal Gouvernement, sterk op den voorgrond treedt. Het Generaalshuis staat hier op dezelfde plaats als op de schilderij van Coen en de kaart van Clemendt; dit in tegenstelling met den plattegrond van Specx, waar men dit huis foutief juist in het midden van het Kasteel geteekend heeft. Het Generaalshuis was van den beginne af een

tweeverdiepingsgebouw, hetgeen op den Portugeeschen plattegrond duidelijk uitkomt. De zijgevels, die op de schilderij van Coen als trapgevels geteekend zijn, doen zich hier, van opzij gezien, als fraaie torens voor; de Westelijke zijgevel heeft een balconvorm. In den langsegevel is de voordeur zichtbaar, die uitkomt op een verhoogd bordes met toegangstrappen. Van dit bordes uit kon de Gouverneur-Generaal het bekende Paradeplein voor zijn huis overzien. Daarop zijn nog geteekend een standaard met bel, drie vuurmonden en daarnaast twee toestellen, die op groote klokken gelijken.

Het heeft geen zin te trachten de beteekenis van de overige gebouwen vast te stellen. In *Oud Batavia* kan men lezen, wie zich daar allemaal ophielden. Vraagt men mij af, wat de typische toestellen op het rechthoekige middenpleintje en op het terrein, waar de Javaansche corps de garde (cortegarde) gevestigd was, moeten voorstellen, dan kan ik daarin niet anders dan duiventillen zien. Ook op de kaart van Clemendt staat voor het verblijf der Javanen zoo'n toestel.

Nog één opmerking is voor de dateering van dezen Portugeeschen plattegrond van belang, namelijk dat de gang, die men in 1635 in het belang van het goederenvervoer midden door het centrale blok van het Kasteel van de Waterpoort naar de Landpoort heeft aangelegd, hier nog ontbreekt.

Op grond van het voorafgaande meen ik te mogen vaststellen, dat de plattegrond van „Iacatara Moderna” den toestand van Oud-Batavia weergeeft, zooals die was in de eerste helft van 1632.

Men moet met het trekken van conclusies aan de hand van deze zeer schetsmatige en geheel in Portugeeschen trant gehouden plattegronden natuurlijk zeer voorzichtig zijn. Zoo weet men bij voorbeeld niet, of De Resende zijn gegevens voor het samenstellen van de teekeningen uit één of uit meer handen gekregen heeft. 't Is mogelijk, ja bijna zeker, dat hij schetsen van verschillende waarnemers ontvangen heeft. Dat bij het verwerken daarvan fouten kunnen zijn gemaakt, ligt voor de hand. Er zijn verschillende gegevens, die er op wijzen, dat Pedro Berthelot, piloto-mor en cosmographo-mor te Goa in den tijd, toen De Resende gouvernementssecretaris van den Onderkoning was, behalve de kaarten ook de plattegronden heeft samengesteld en geteekend.

Ondanks het meer schetsmatige van de Portugeesche plattegronden wordt men bij vergelijking van deze met de Hollandsche van denzelfden tijd, versterkt in de meening, dat laatstgenoemde met hun zuiver landmeetkundigen en vestingbouwkundigen opzet meer projecten in uitvoering waren, dan dat zij getrouw den toestand van het oogenblik weergaven.

Gebruikte Literatuur.

1. P. A. Leupe, *Beschrijving der kaart voorstellende de belegering van de stad Batavia 1628*. *Bijdr. Kon. Inst.*, Nieuwe volgreeks, 2e dl., 1859, p. 305-312.
2. J. F. Brumund, *Een en ander over het oude Batavia* (Met plattegrond). *Dit Tijdschrift* dl. XXV, 1879, p. 362-416.
3. Dr. J. Brandes, *Van Oud Batavia. Losse mededeelingen*. *Dit tijdschrift* dl. XLII, 1909, p. 105-131; dl. XLIII, p. 1-35.
4. Idem, *Een plattegrond van Batavia van 1632* (met een kaartje). *Dit tijdschrift*, dl. XLIII, 1901, p. 248-274.
5. B. Hoetink, *So Bing Kong. Het eerste hoofd der Chineezen te Batavia (1619-1636)*. *Bijdr. Kon. Inst.* dl. 73, 1917, p. 344-414 (met plattegrond). *Eene nalezing*. *Ibidem*. dl. 79, 1923, p. 1-44.
6. J. W. IJzerman, *Over de belegering van het fort Jacatra (22 Dec. 1618 - 1 Febr. 1619)*. *Bijdr. Kon. Inst.* dl. 73, 1917, p. 558-679.
7. *Catalogus van de Tentoonstelling ter herdenking van het 300-jarig bestaan van Batavia, gehouden in het Stedelijk Museum, Amsterdam, Juni-Juli 1919*. Uitgave Kol. Inst., 1919.
8. Dr. F. de Haan, *Oud Batavia*, 2e druk, 1935.

Das Menschenopfer bei den Katinganern

(Ein Beitrag zum Opferdienst der Katinganer)

von

H. SCHAERER.

Dieser Bericht behandelt ein Gebiet aus dem Opferdienst der Katinganer das heute glücklicherweise verschwunden ist. Das Menschenopfer fand in der Regierungsperiode von Gouverneur-Generaal J. B. Van Heutz (1904 — 1909) seine Aufhebung und strenge Ahndung. Die letzten Sklaven wurden aber am Katingan (Tbg.-Hangei) noch 1912 — 1914 geopfert.

Dieser Bericht beruht auf Aussagen von Augenzeugen und Teilnehmern, bezw. von Veranstaltern von Menschenopfern. Es war nicht ganz einfach und leicht sie zur Mitteilung zu bewegen, doch zeigt der Bericht, dass wir unseren Zweck doch erreicht haben.

Ist auch dieses Opfer nun verschwunden und aufgehoben so ist seine Darstellung doch notwendig, denn es nimmt in der Religion und dem Recht der Katinganer einen nicht übersehbaren Platz ein und zahlreiche Ausdrücke in der Kult- und Rechtssprache lassen sich nur verstehen, wenn wir ihren Hintergrund, das Menschenopfer, einigermaßen kennen.

Der Opferdienst kennt verschiedene Grade des Opfers. In einzelnen Fällen wenn es sich um kleinere Opfer handelt, oder um Opfer die durch den Stand der Sklaven dargebracht werden, genügt schon ein Ei, ein Huhn, Tauben, bei wichtigeren Handlungen aber ist ein Schwein, ein Stier oder ein Wasserbüffel erforderlich. Dabei spielt nicht nur die Grösse des Tieres eine Rolle sondern sein stärkerer oder schwächerer Seelenstoff. Das ist auch der Fall bei der Festmachung der Seele, bezw. bei der Stärkung des Seelenstoffes die geschehen kann durch das „Beissen in ein Buschmesser“, die Abgabe von magischen Gegenständen

und Kleidern, die Bekleidung mit Erbstücken, mit Achatsteinen, mit Perlen- und Muschelbändern usw. In den wichtigsten Fällen genügt der Seelenstoff dieser Gegenstände nicht, sondern es ist Gold erforderlich, oder wertvolle heilige Töpfe, durch das und die ein Unheilszustand aufgehoben wird. So ist es auch mit dem Menschenopfer. Bei den wichtigsten Handlungen kann der Seelenstoff des Einzelnen, des Reichen und Freien, nicht gestärkt werden durch das Blut von Schweinen und Kühen, sondern nur durch das eines Menschen der an seiner Stelle hingegeben wird oder mit dessen Seelenstoff der seine gestärkt wird. Bei den wichtigsten Opfern, bei den wichtigsten Arbeiten, bei den weittragendsten Rechtshandlungen, bei Tod und Totenfest, d. h. bei Zuständen die den Einzelnen und die Gemeinschaft gefährden, ist, um diese Zustände zu lokalisieren oder aufzuheben, das Menschenopfer notwendig und allein genügend.

I. DIE OPFERSKLAVEN.

1. Die Verwendung von Haussklaven.

Mallinckrodt ¹⁾ schreibt, dass bei den Lawangan, Ngadjoe und Ot Danoem nach den Darstellungen von verschiedenen Berichterstatern, keine Haussklaven als Opfersklaven verwendet werden durften, sondern dass man zu diesem Zwecke einen Sklaven kaufen musste. Sah dieser vor der Opferung die Wohnung, dann musste er freigelassen werden.

Diese Ansicht und Sitte finde ich bei den Katinganern nicht bestätigt. Die für das Opfer zu verwendenden Sklaven konnten jederzeit dem eigenen Besitz entnommen werden und man brachte vor allem solche zum Opfer dar, die sich in irgend einer Weise gegen den Besitzer oder die Besitzerin vergangen hatten oder aus irgend einem Grunde ihr Missfallen erregten, sei es, dass sie faul, diebisch, ehebrecherisch, allzu tapfer und mutig, oder unheilbar krank waren. Oder aber man entnahm die Sklaven den niedrigsten Ständen, denn auch die Haussklaven waren in Stände eingeteilt, je nach ihrer Abkunft oder ihrer Arbeit im Hause ihres Besitzers. Dieser Standesname wurde auf ihr ganzes Geschlecht übertragen und auch heute noch nennt man die Nachkommen

¹⁾ MALLINCKRODT, *Het Adatrecht van Borneo*, I, S. 135 ff.

von Haussklaven nach ihrem Standesnamen wenn man ihren Stand und ihre Abkunft innerhalb der Gemeinschaft feststellen muss, sei es bei Rechtsfällen oder bei Verheiratungen. Es ist notwendig diese Stände kurz darzustellen.

a. *Dijpen toeroes bahandan*. (Bahandan = wertvolle Erbstücke die von Geschlecht auf Geschlecht innerhalb der Sippe vererbt werden). Die Sklaven die mit ihrem Geschlecht diesen Namen tragen zeichnen sich aus durch Klugheit und Verstand und sie nehmen unter den übrigen Haussklaven eine übergeordnete Stellung ein. Sie sind die Vertrauten ihres Besitzers, seine Begleiter auf der Jagd und beim Fischfang und seine Stellvertreter während der Zeit seiner Abwesenheit von Haus und Familie. Während dieser Zeit überwachen sie die Sklaven und teilen ihnen die Arbeiten zu, sie überwachen das Haus, sie beobachten die Tätigkeit und Bewegungen der Feinde, sie gehen auf die Jagd und auf den Fischfang. Sie wachen über die Frau (Frauen) und die Kinder ihrer Herren. Hat jemand mit der Frau oder mit den Töchtern des Besitzers, bezw. mit seinen Sklavinnen, Ehebruch getrieben, dann haben sie während der Abwesenheit ihres Besitzers das Recht diesen Fall vor die Dorfältesten zu bringen, Rechtssprechung zu fordern und ihn in allen Teilen zu schlichten. Der Stand der „dijpen toeroes bahandan“ wurde nicht als sehr niedrig beschaut.

b. *Dijpen toeroes djangkoet birang amak*. (D. h. Sklaven die die Schlafmatte ausbreiten und den Moskitovorhang aufhängen). Wurde in früheren Zeiten ein Sohn aus reichem und freiem Hause mit einer Tochter in einem andern Dorfe verheiratet, dann begleiteten ihn seine Eltern in das Dorf seiner Braut. Zur Bedienung nahmen sie einen Sklaven und eine Sklavin mit die zu kochen, zu fischen, zu jagen und den Schlafplatz ihrer Herrschaft in Ordnung zu halten hatten. Zur Schlafenszeit breiteten sie die Schlafmatte aus und hingen darüber das Moskitonetz auf. Diese Sklaven wurden als niedrig beschaut. Es waren meistens Schuldklaven, oder Angehörige niedriger Stände die sich nicht selbst ernähren wollten und konnten und sich am liebsten einem Reichen übergaben für den sie arbeiteten und der für sie sorgte. Hatten sie ihre Schuld abverdient, oder wollten sie ihren Besitzer wechseln, dann waren sie frei und konnten gehen wohin sie wollten. Diese Form der Schuld, mehr noch der freiwilligen Sklaverei kommt

auch heute noch fast in jedem Dorfe vor, weil Sklavenblut sich nicht verleugnet und es überall Leute gibt die nur arbeiten können und wollen wenn ihnen befohlen wird. Die Freiheit bedeutet solchen Individuen eine Qual, die Sklaverei, so absurd das klingen mag, eine Wohltat und einigermaßen ein Halt und Ziel in ihrem Leben mit dem sie nicht viel anzufangen wissen.

c. *Dijpen kawok apoei, toeroes haloe.* (Sklaven des Feuers und des Reisstampfers). Der niedrigste Sklavenstand der sich in der Küche aufhielt und das Haus selten oder nie verlassen durfte. Sie fachten das Feuer an, rüsteten den djoho und die Zuspeise, bereiteten das Essen und fischten in der Nähe des Hauses im Fluss, ferner hatten sie den Reis zu stampfen und Blätter für den djoho zu suchen. Sie blieben von Geschlecht auf Geschlecht (toeron manoeron) im Besitze ihrer Herren und ihrer Sippe.

d. *Dijpen panjahempak toengkoen.* Wenn ein Freier mit der Frau eines andern Freien geschlechtlichen Verkehr trieb und sich gleichzeitig mit ihr verheiratete, mit andern Worten die Frau raubte, dann hatte er ihrem früheren Manne neben der übrigen Busse einen Sklaven oder eine Sklavin zu geben die man „panjahempak toengkon“ d.h. „Abschluss des Wegnehmens“ nannte. Dieser Sklavenstand wurde als sehr niedrig beschaut. Der neue Besitzer konnte den Sklaven oder die Sklavin wieder weiterverkaufen, er konnte sie aber auch beim nächsten Fest töten.

e. *Dijpen talisih mondok.* (Sklaven als Austausch für das Sitzen). Hatte sich ein Freier in einem andern Dorfe verheiratet und wollte er mit seiner Frau in sein heimatliches Dorf zurückkehren, dann hatte er sich und seine Frau von seinen Schwiegereltern insofern auszulösen, dass er ihnen einen Sklaven und eine Sklavin überliess, die nun an ihrer Stelle für die Schwiegereltern zu arbeiten hatten. Ihre Arbeiten bestanden in Fischfang, Jagd und allen Hausgeschäften und Feldarbeiten.

f. *Dijpen manende boenoe (oder matep boenoe).* (Sklave zum Abschluss einer Feindschaft oder Stammesfehde).

Bei Abschluss einer Stammesfehde tauschten die befeindeten Parteien gegenseitig einen Sklaven aus der in vielen Fällen getötet wurde (Siehe unten). Eine mildere Sitte bestand darin, dass die eine Partei einen Sklaven, die andere eine Sklavin abgab. Die beiden wurden verheiratet und sie bildeten mit ihren Kindern

den Besitz der beiden Parteien unter denen die Kinder u. U. verteilt werden mussten. Dieser Stand war sehr niedrig, doch war die Tötung, sowohl des Paares als auch ihrer Nachkommen, nur mit Einwilligung der ganzen Sippe und der beiden Parteien gestattet. Durch ihre Doppelstellung standen sie auch in einem ziemlich schwierigen und komplizierten Rechtsverhältnis.

Aus den niedrigsten Sklavenständen konnten also ohne weiteres die Opfersklaven genommen werden und sie wurden in Lahang meistens auch aus dem eigenen Besitz genommen.

2. Die Verwendung von fremden Sklaven.

a. *Sklavenraub.* Der illegale Weg um sich einen Opfersklaven zu erwerben bestand darin, dass man in ein anderes Dorf ruderte und dort ohne weiteres einen Sklaven oder eine Sklavin gefangen nahm und mitschleppte, oder wenn das Opfer noch am gleichen Tage dargebracht werden musste, diesem Sklaven den Kopf abschlug. Nach der Tat folgte dann die Schlichtung des Falles durch die Dorfältesten und die Bezahlung der für diese Tat festgesetzten Busse.

b. *Sklavenkauf.* Einige Zeit bevor man ein Opfer darbrachte, eine Arbeit vollzog, oder das Tiwah hielt, Handlungen zu denen man das Blut eines Menschen nötig hatte, erkundigte man sich in den nächsten Dörfern oder an benachbarten Flüssen ob nicht Sklaven zu verkaufen seien die zu diesem Zwecke gebraucht werden könnten. Fand man einen Verkäufer dann besprach man die Kaufsumme, die meistens für erwachsene Sklaven 400.— Gulden betrug (djipen 10, à 20 kiping). War der Preis bezahlt oder die Bezahlung sichergestellt, dann ging der Sklave in den Besitz seines neuen Herrn über. Die Verhandlungen fanden meist nicht in Anwesenheit dieses Sklaven statt sondern man besprach das Geschäft während er sich ausserhalb des Hauses bei der Arbeit befand. Der neue Besitzer bemächtigte sich nun seines Sklaven indem er sich ihm näherte und ihn unter falschen Angaben in einen Hinterhalt lockte wo ihn die Begleiter seines neuen Herrn überfielen und ihm die Hände fesselten. Um die Lenden wurde ein Strick geschlungen mit dem er im Boot festgemacht wurde. Dann reiste man mit dem Opfersklaven ins heimatliche Dorf zurück und meistens fand schon am andern Tag die Tötung und Opferung des Sklaven statt.

Diese gekauften Sklaven führte man in den allermeisten Fällen nicht ins Haus, obgleich immer wieder Ausnahmen vorkamen, sondern man brachte sie in den Balai, das Fremden- und Rathaus. Dort schloss man ihnen die Füsse in den Block um jedes Entrinnen zu verhindern und liess sie gut bewachen bis sie dann zur Tötung und Opferung abgeführt wurden.

c. *Opferung als Vollstreckung des Todesurteiles.* Von einigen Ethnologen wird behauptet, dass Kopfjagd und Sklavenmord nichts anderes seien als die primitive Form der Vollstreckung eines Todesurteiles. Diese Anschauung ist in dieser durchaus verallgemeinernden Beurteilung und Begründung falsch, wenn auch zugegeben werden muss, dass in einzelnen Fällen sowohl Kopfjagd als Sklavenmord die Vollstreckung eines Todesurteiles über ein verwirktes Leben bedeuteten. Verschiedene solcher Fälle die mir bekannt sind möchte ich hier mitteilen. Ein Mann aus Tbg.-Lahang reiste an den Manoehing um dort Handel zu treiben. In einem Dorfe hielt er sich längere Zeit auf und wurde mit der Frau eines angesehenen Häuptlings bekannt. Er trieb mit ihr Ehebruch. Dann verliess er das Dorf und den Fluss wieder und wollte nach Lahang zurückkehren. Inzwischen hatte der betrogene Ehemann Wind bekommen von dem was geschehen war und er nahm mit einigen seiner Leute die Verfolgung des Schuldigen auf. Im Wald überfielen sie ihn und fesselten ihm die Hände. Dann führten sie ihn ins Dorf an den Manoehing zurück. Die Dorfältesten versammelten sich um über ihn Recht zu sprechen und sie beschliessen ihn auf das nächste Tiwah aufzubewahren und dann zu opfern. Er wurde im Haus in den Block geschlossen und am bestimmten Tag geschmückt an den Sapoendoe gebunden um getötet zu werden. Im letzten Augenblick aber gelang es der Frau des Häuptlings die mit ihm Ehebruch getrieben hatte, ihn durch eine List vom Tode zu befreien, indem sie das Gerücht ausstreuen liess, dass der Regierungsbeamte im Anzug sei.

Weitere Gründe um ein Leben für verfallen zu erklären sind ausser Ehebruch: betrügerische Nichtbezahlung von Schulden und Diebstahl. Vor allem wenn die Schuldigen den niederen Ständen angehörten oder ausserhalb der verwandtschaftlichen Beziehungen standen wurden die Verfehlungen und einzelnen Fälle streng beurteilt. Man machte mit ihnen kurzen Prozess,

erklärte ihr Leben für verwirkt, nahm sie bei der ersten besten Gelegenheit gefangen und bewahrte sie als Opfer für das nächste Fest auf oder man holte kurzerhand ihren Kopf.

3. Die Tötung der Sklaven.

a. *Plötzliche Tötung.* Bei einer ganzen Anzahl von Opferhandlungen traf man mit den zu tötenden Sklaven keine weiteren Vorbereitungen sondern man tötete sie plötzlich, sei es, dass man sie hiess an den Handlungen teilzunehmen und mitzuhelfen und sie dann ganz unerwartet überfiel und niederschlug, sei es, dass man sie bei den Arbeiten niedermachte und ihnen den Kopf abschlug, sei es, dass man sie zur Haustüre hinausstieß und sie ohnmächtig nach dem hohen Sturz auf der Erde liegen blieben und dort leicht niedergeschlagen werden konnten. Der Grund der plötzlichen Tötung lag darin, dem Opfer keine Zeit zu lassen über das Dorf oder die ihn opfernden Familien eine Verfluchung auszusprechen. Diese Verfluchungen die sich, wie überhaupt jede Verfluchung, realisieren mussten, waren sehr gefürchtet.

b. *Langsame Tötung und Vorbereitungen.* In den allermeisten Fällen, vor allem beim Tiwah, wurden für die Tötung des (oder der) Sklaven Vorbereitungen getroffen. Kurz vor seiner Fesselung sprach sein Besitzer zu ihm: „Du wirst den Toten zu begleiten haben nach der lewoe liau. Du spaltest ihm dort das Holz, du schöpfst Wasser aus dem Fluss, du fütterst die Tiere, du gehst auf den Fischfang und die Jagd und du hast zu kochen. Besorge deine Arbeiten gut. Murre nicht wenn dein Herr zornig ist, freue dich wenn er freundlich ist. Sei nicht widerwillig sondern folgsam“. Nachdem der Besitzer seinem Sklaven sein Los mitgeteilt und ihn ermahnt hat, gibt er ihm den Auftrag sich zu baden und die Haare zu kämmen. Der Sklave selbst antwortete nicht viel, die wenigsten lehnten sich gegen ihr Los auf, im Bewusstsein, dass Auflehnung oder Flucht nichts daran ändern, im Gegenteil ihre Lage nur verschlimmern würde. Die meisten Sklaven sprachen: „Was will ich entgegen mein Besitzer wenn du mich heissest den N. N. nach der lewoe liau zu begleiten. Tue mit mir was du willst. Ich bitte dich nur, dass ihr mich rasch tötet und nicht zuvor noch martert und quält“. Mancher Besitzer teilte den Entschluss seinem, zum Opfer auserlesenen Sklaven, auch nicht mit. Nachdem er ihn

geheissen hatte zu baden und sich in Ordnung zu machen wusste der Sklave, auch wenn ihm nichts anderes gesagt wurde, was diese Handlung für ihn zu bedeuten hatte. Er wusste, dass er geopfert werden sollte. Nach dem Bade wurde der Opfersklave ins Haus geführt und man lud ihn feierlich zum Essen ein. Man setzte ihm gute Speisen vor und nach dem Essen bewirtete man ihn mit Sirih wie es sich einem Gast gegenüber geziemt. Diese Sitte, die durchaus mit unserem berühmten Henkersmahl, das wahrscheinlich eine sehr alte Begründung hat, übereinkommt, hatte wahrscheinlich den Zweck die Seele des zu tötenden Sklaven günstig zu stimmen, eine Ehrbezeugung und Freundlichkeit die ihre Wurzel auch nicht im Mitleiden und Erbarmen hatte, sondern in der Furcht vor dem Zorn der Opfersklaven und seinem Fluch über die ihn tötende Sippe und Familie.

Nach dem Essen führte man den Sklaven in jedes Haus des Dorfes und überall bewirtete man ihn und sprach ihm zu um ihm Mut zu machen den Toten in die *lewoe liau* zu begleiten. In jedem Haus legte man ihm einen Armring um um seine Seele zu stärken. Nachdem er in allen Häusern des Dorfes herumgeführt worden war kehrte man mit ihm ins Haus seines Besitzers zurück und begann ihn für die Opferhandlung zu schmücken. Man umwand seine Stirne, die Hüfte, die Handgelenke und die Beine mit weiten, weiss-rot gefärbten feinen Geflechten die in zierliche Fransen ausliefen. Auf die gleiche Weise und mit den gleichen Bändern werden auch heute noch die Opfertiere geschmückt.

c. *Die Wegrufung der Seele.* Die am Kahaiian bestehende Sitte, die Seele des zu tötenden Sklaven vor seiner Opferung wegzurufen, wurde am Katingan nicht ausgeübt, doch muss sie trotzdem hier vermeldet werden. Wilken ¹⁾ schreibt darüber, indem er Perelaer zitiert:

„Am ersten Abend des Tiwah wurden die Sklaven aus ihren Gemachen herausgeholt um an diesem Abend ihre Seele aus dem Körper herauszurufen. Diese Handlung heisst *manangkuit*, und geschieht auf die folgende Weise: Die Sklaven haben auf einem Gestell Platz zu nehmen, auf das auch eine *balian* oder Priesterin steigt. Sie bittet die *Sangiang* herunterzusteigen und

¹⁾ WILKEN, *Verspreide Geschriften*, Bd. III, S. 91.

die Seelen der zu Opfernden wegzuführen und nach der *lewoe liau* dem Toten zu überbringen damit sie ihm dort als Sklaven dienen können. Durch dieses „*manangkuit*“, glaubt der Dajak, dass nun die Opfersklaven nichts anderes mehr seien als seelenlose Leiber die man nach Willkür martern könne“. Ueber den letzten Satz haben wir weiter unten noch zu sprechen.

d. Fesselung der Sklaven am Sapoendoe. Beim *Tiwah* wurden in den meisten Fällen die Sklaven nicht plötzlich getötet, sondern nach der Vorbereitung und Schmückung am Abend vor dem Beginn des Festes an den *Sapoendoe* gebunden. Man fesselte ihre Hände, wand ihnen einen Strick um die Hüfte und band sie, ihnen ungefähr einen Meter Bewegungsfreiheit lassend, an den Opferpfahl. Der *Sapoendoe* ist ein etwa 2-4 m langer, geschnitzter Eisenholzpfahl der meistens am Wegrand in den Boden eingerammt wird. Die Schnitzerei stellt meistens eine männliche oder weibliche Figur dar, die Frauen bekleidet, mit einem *Sirih*besteck in der Hand und meistens einem Kinde auf dem Rücken oder an der Brust. Die Männer sind mit *Lendentuch* oder europäischen Kleidern bekleidet und tragen meistens Waffen (Gewehre oder Revolver oder Spiesse) in den Händen. Die Schnitzereien können aber auch Regierungsbeamte, Missionare und Reisende darstellen, das ist z. B. der Fall in *Tbg.-Lahang* wo diese, am meisten gesehenen Vertreter der weissen Rasse schön in einer Reihe stehen. In einzelnen Dörfern zieren die *Sapoendoe* auch Tigerfiguren. Früher waren diese Bilder nackt und schamlos und zeigten unverhältnismässig grosse Geschlechtsteile zur Vertreibung böser Geister. Diese *Sapoendoe* sind weder Ahnenbilder noch stellen sie Sklaven dar die in der *lewoe liau* ihren Besitzern zu dienen haben. Es handelt sich lediglich um verzierte Opferpfähle an denen die Sklaven und Opfertiere angebunden wurden und an denen auch heute noch die Opfertiere festgemacht und umtanzt werden.

e. Tanz und Lied. Die am *Sapoendoe* gefesselten Sklaven wurden von der Bevölkerung gut bewacht damit sie sich weder flüchten, noch auch auf irgend eine Weise befreit werden konnten. Brach die Dunkelheit herein dann fachte man in der Nähe ein Feuer an und bis zum Morgen wurden die Opfersklaven abwechselungsweise von den Männern und Frauen nach dem Takte der Gongs und Trommeln umtanzt, besser gesagt mit rhythmischen

Arm- und Beinbewegungen umschritten. Es bestehen verschiedene Tanzweisen die uns alle stark an die hindu-javanischen Tänze erinnern und wahrscheinlich dort auch ihren Ursprung haben. Während dieses Tanzes wurden die Opfersklaven auch besungen. Man rühmte im Liede ihre Schönheit und Stärke, pries ihren Tod und ermunterte sie mit Tapferkeit ihren Besitzern in die lewewo nachzufolgen. Das Lied war ein langgezogenes rhythmisches Sprechen dem am Schlusse ein Jauchzer angefügt wurde in den alle Anwesenden einstimmten (Lolololololo-juh-juuh). Tanz und Lied werden auch heute noch bei der Opferung von Kühen und Wasserbüffeln angewendet und vor allem auch bei der Huldigung von Menschenschädeln die in früheren Zeiten erbeutet wurden und die in den abgelegenen Dörfern noch bei jedem Tiwah in der Mitte des Opferplatzes in einem reichgeschmückten Behälter von gesplisstem Bambus aufgestellt werden.

Tanz und Lied sind eine Huldigung die dem Opfer, den Ahnen und den Geistern dargebracht werden, andererseits aber auch eine Aeusserung der festlichen Stimmung die das Dorf ergriffen hat. Bei jedem Fest, vor allem beim Tiwah, bei jeder Opfer- und Rechtshandlung, erfährt das ganze Leben und Geschehen eine Steigerung die bei jeder Handlung in feierlichem Gebahren zum Ausdruck kommt. Alle Handlungen werden mit Würde und Feierlichkeit vollzogen, bei allen Arbeiten ist man in gehobener Stimmung, auch die Sprache wird zu einer feierlichen und gehobenen, denn das ganze Geschehen ist ein erhabenes, heiliges.

f. Marterung und Tötung. Ueber die Marterung der Opfersklaven sind viele Geschichten im Umlauf die uns mit aller wünschenswerten Deutlichkeit und mit allen Nuancen ein graues und unbarmherziges Geschehen zeigen. Dazu ist aber zu bemerken, dass nicht jeder Opfersklave gemartert wurde (wenigstens am Katingan) auch nicht jeder Sklave den man an den Sapoendoe gefesselt hatte, obgleich vor allem diese, besser gesagt eigentlich nur diese, in einzelnen Fällen vor ihrer Tötung gemartert wurden. Mit der Marterung war man im allgemeinen vorsichtig weil man zu sehr den Fluch des Sklaven fürchtete; der Katinganer sagt sogar aus, dass der Sklavenfluch der schwerste sei. Aber trotz dieser Einsicht und dieses Wissens und trotz der Furcht vor den verhängnisvollen Folgen kam die Marterung immer wieder in

vereinzelt Fällen vor. Vom Katingan sind mir nur wenige solche Fälle bekannt, denn die meisten Sklaven wurden am Sa-poendoe nur umtanzt, besungen und dann am andern Morgen getötet. Die meisten Sklaven baten ihre Besitzer auch: „Martert uns nicht, sondern tötet uns rasch, dann werden wir unser Los willig ertragen“.

Die meist gebräuchliche Marterung der Sklaven bestand darin, dass man sie während des Tanzes mit langen Nadeln, spitzem Bambus oder scharfen Instrumenten stach. In einem Falle wurde in Tbg.-Lahang auf dem Kopfe eines Opfersklaven Harz aufgeschichtet und in Brand gesteckt. Dass Sklaven am Katingan lebendig begraben, oder lebendig in den Sandong eingeführt worden und dort Hungers gestorben wären, konnte ich in keinem Dorfe ermitteln. Diese Unsitte, die nach Mitteilung einzelner Missionare an andern Flüssen vorgekommen sein soll, scheint am Katingan nicht bestanden zu haben. Nach Aussagen einzelner Augenzeugen sollen nur die Sklaven gemartert worden sein die sich irgend eines Vergehens schuldig gemacht hatten. Nach dieser Aussage soll man also die plötzliche Tötung als zu leicht befunden haben und um das Todesurteil zu erschweren soll man die Schuldigen noch gequält und gemartert haben. Diese Begründung ist allerdings nicht stichhaltig weil die Marterung als eine, andernorts feststehende Sitte, zu weite Verbreitung hatte.

Wilken ¹⁾ begründet die Marterung folgendermassen :

„Es besteht, selbst bei höher entwickelten Völkern, die Anschauung, dass auch nach dem Tode die Seele öfters im Körper bleibe und es nötig sei, ihr durch Kunstgriffe das Entweichen zu erleichtern. Die Annahme, dass man dies auch bei den Menschenopfern getan, liegt nun wohl auf der Hand, da es ja hier gerade darauf ankommt die Seele zu befreien, damit sie in den Besitz desjenigen komme, für den sie bestimmt ist. Nicht unwahrscheinlich ist es, dass man getrachtet haben wird, dies durch Einschnitte auf jenen Stellen, die man als Sitz der Seele ansah, zu erreichen, oder wo man über Letzteres keine bestimmte Vorstellung hatte, durch Einschnitte über den ganzen Körper. Hiedurch lässt sich wahrscheinlich die Sitte bei den Menschenopfern erklä-

¹⁾ WILKEN, *Verspreide Geschriften*, Bd. III, S. 478-481.

ren, das Schlachtopfer mittelst zahlloser Verwundungen zu töten, wie dies bei einzelnen Völkern des Indischen Archipels der Fall ist. So fand bis vor ziemlich kurzer Zeit bei den Bewohnern der Lampongschen Distrikte das sogenannte „gawi-iraw“ statt, ein Fest wobei ein Mensch geopfert wurde. (Der Aufsatz wurde geschrieben 1886 — 1887.) Das „irawen“ genannte Schlachtopfer wurde zu diesem Zweck an einen Pfahl gebunden und von den Umstehenden mit Lanzenstichen überladen, worauf ihm dann, gleich einem Schlachtthier, der Hals abgeschnitten wurde. Ferner sehen wir, dass bei den verschiedenen Dajakischen Stämmen die Sklaven oder wegen Schulden Verpfändete, welche bei Gelegenheit der Totenfeste oder anderer Festlichkeiten geopfert werden, mittelst vieler Lanzenstiche einem langsamen Tode erliegen. In einzelnen Gegenden der Philippinen, u.a. auf Mindanao, wurden die Schlachtopfer vom frühen Morgen bis zum Sonnenuntergang mit spitzigen Bambussplintern und Rohrstäbchen gestochen. Erst beim Eintritt der Dämmerung gab man ihnen mit einer Lanze den Gnadenstoss. In der Minahassa fanden früher, wenigstens in einigen Fällen, die Menschenopfer auf ähnliche Weise statt, wie aus dem Namen „tumoktok-se-toe“, buchstäblich das Menschenhacken, ersichtlich“.

„Bei diesem allem einfach an leere Grausamkeit zu denken scheint unmöglich, wieviel man auch auf Rechnung hiervon stellen könnte. Indes der Glaube, dass es nötig sei das Schlachtopfer so viel als möglich zu verwunden, damit das Opfer vollkommen sei, muss wohl seinen hauptsächlichsten Grund aus der Anschauung entlehnen, dass allein dadurch die Seele befreit werden und in Besitz desjenigen, für den sie bestimmt ist, kommen kann. Bei den Völkern nun, welche der Anschauung huldigen, dass die Seele ihren Weg aus dem Körper sich durch den Scheitel bahne, werden die Einschnitte, die ihr diesen Weg erleichtern sollen, sich auch hier angebracht finden“.

Diese animistische Begründung der Marterung überzeugt mich persönlich nicht, sie scheint mir zu gezwungen zu sein. Auch die Katinganer sprachen ihr rundweg entgegen. Die Marterung kann nicht den Zweck verfolgen die Seele des Opfersklaven frei zu machen, weil diese Marterung nicht allgemein durchgeführt wurde, sondern meistens nur bei den Sklaven die am Tiwah getötet

wurden. Die Seele kommt auch nicht durch die langsame Marterung und häufige Verwundung am raschesten und gründlichsten frei, sondern indem der wichtigste Sitz des Seelenstoffes — der Kopf, und dieser ist bei den meisten Indonesischen Völkern der Sitz des Seelenstoffes überhaupt,— abgeschlagen wird. Bei den Oloh Ngadjoe wurde, wie wir bereits gesehen haben, die Seele vor der Tötung weggerufen und man hatte es bei der Marterung lediglich mit einem seelenlosen Wesen und Leib zu tun. Es scheint mir richtiger zu sein bei der Marterung an einen primitiven Sadismus zu denken der als solcher, als Ausdruck der Freude am Martern, keine leere Grausamkeit ist, sondern einen sehr inhaltvollen, wenn auch bedenklichen Hintergrund hat. Dafür würde am Katingan der Umstand sprechen, dass die Marterung nicht durch alle sondern nur durch einzelne Besitzer ausgeübt wurde die auch heute noch grausam genannt werden.

g. Der Fluch des Sklaven. Einzelne Sklaven die gemartert wurden verfluchten ihren Besitzer und seine Familie und dieser Fluch war, wie wir bereits gesehen haben, sehr gefürchtet. Er musste sich realisieren bis seine Kraft mit der Zeit, das konnte erst nach vielen Geschlechtern sein, langsamerhand erlosch. Sie verfluchten ihre Besitzer meistens übereinstimmend mit der Art und Weise wie sie gequält und gemartert wurden und riefen z. B. über die Sippe aus: „Wie ihr mich hier quält und tötet, so sollt auch ihr umkommen“. Eine Sklavin die am Samba geopfert wurde um mit ihrem Blute den Saatreis zu bestreichen, und die auf dem Felde der brennenden Sonnenhitze ausgesetzt war und vom Durste gequält wurde während ihre, sie tötende Sippe von Zeit zu Zeit zum Bade an den Fluss hinunterstieg, verfluchte sie mit den Worten: „Wenn ihr in späteren Zeiten während der Saatzeit zum Fluss hinuntersteigt um zu baden, dann sollt ihr umkommen, wie ich hier umkomme“. Aus diesem Grunde ist es für die Angehörigen dieser Sippe bis auf den heutigen Tag „pali“ während der Saatzeit im Flusse zu baden. Weil die Verfluchung sehr gefürchtet war, kam auch die Marterung am Katingan weniger vor.

4. Die Speisung des abgeschlagenen Kopfes.

Hatte man einem Opfersklaven den Kopf abgeschlagen, dann wurde dieser abgeschlagene Kopf „gefüttert“. Man steckte das

Essen in den Mund, die Nasenlöcher, die Ohren und Augen. Auf die gleiche Weise werden bei wichtigen Handlungen, vor allem beim Tiwah, auch heute noch die Schädel, die man früher erbeutet hatte, gefüttert, um seinen Seelenstoff zu stärken, denn die Kraft des Seelenstoffes vermindert sich mit der Zeit wenn die seelenstoffhaltigen Gegenstände nicht immer wieder gefüttert und mit Opferblut bestrichen werden.

II. DAS OPFER.

1. Bei Tod und Tiwah.

a. *Die Tötung des Sklaven über dem Sarg.* Starb in früherer Zeit ein Angehöriger aus reichem und freiem Geschlecht dann fing man, sofort nach seinem Tod, einen bis zwei Sklaven ein (es konnten natürlich auch mehr sein) und fesselte sie. War der Sarg gemacht und die Leiche hineingelegt, dann schloss man den Sarg ab und holte den oder die Sklaven. Man kämmte ihnen das Haar über das Gesicht herunter und hiess sie dann ihren Kopf über den Sarg legen. Wenn das geschehen war, dann hieb man ihnen den Kopf ab und liess das Blut über den Sarg herunterfliessen. Die Köpfe legte man über den Beinen der Leiche nieder und stellte sie dem Toten vor: „Diese hier sind deine Sklaven die dir in der lewoe liau alle Arbeiten verrichten werden. Sie werden für dich fischen und jagen, Holz spalten und Wasser schöpfen, das Essen rüsten und kochen“.

Die Leichen dieser Sklaven begrub man verkehrt, d.h. mit dem Bauche auf die Erde, und pflanzte in dem After eine Sawangstaude die auch heute noch nach ihrem Ursprung genannt wird (Batang sawang iadjok paran djipen).

Die Opferung der Sklaven über dem Sarg scheint mir noch eine andere Bedeutung zu haben. Durch den Tod eines Reichen und Freien kommt die Sippe in Gefahr, solange sich die Leiche im Hause befindet (drei bis sieben Tage und noch länger). Das Unheil, das von der Leiche ausgehen kann muss lokalisiert und aufgehoben werden und zu diesem Zwecke ist wahrscheinlich auch der Sklave über dem Sarg getötet worden. Mit seinem Blut, das über den Sarg herunterfloss wurde das Unheil abgewischt.

Die Sawangstaude ist der Lebensbaum des Dajak, der bei Geburt, Hochzeit und Hausbau und andern wichtigen Handlungen

gepflanzt wird. Stirbt der Lebensbaum ab, dann wird auch das Leben kümmerlich verlaufen oder das gebaute Haus wird dem Untergang verfallen sein. Der „Batang sawang iadjok paran dijpen“ nimmt die körperliche Seelensubstanz des Toten auf und seine Blätter werden bei den wichtigeren priesterlichen Handlungen zum Abwischen von Unheil und Krankheit gebraucht (Siehe auch unten).

b. Manetes hiting oder manjaki mate.

Starb ein reicher oder angesehener Katinganer der viele Sklaven besass, oder ein berühmter Kopfhäger der manchen Kopf erlegt hatte, dann war, vom Tage seiner Beisetzung an das ganze Dorf sieben Tage lang pali. Als äusseres Zeichen spannte man ein Rotanseil über den ganzen Fluss und hing daran abwechselnd Tingangfedern und Sawangblätter auf, oder in neuerer Zeit baute man an leicht sichtbarer Stelle einen „Balai Pali“, eine Hütte in der die priesterlichen Handlungen vollzogen wurden, oder man spannte das Rotanseil über den Treppen die zum Landungsfloss und Fluss hinunterführen. Die Reisenden durften während dieser Palizeit nicht am Dorf vorbeifahren, sondern sie hielten sich während der ganzen Palizeit in einem Nachbardorf auf und reisten erst weiter wenn das Rotanseil über dem Fluss, oder an den Treppen, durchschnitten worden war. Wer aber trotzdem am Dorfe vorbeireiste hatte den Bewohnern eine Busse zu bezahlen.

Während dieser Palizeit waren auch die Bewohner des Dorfes den Palibestimmungen unterworfen. Kein Gong und keine Trommel durfte geschlagen werden, man durfte keine Lieder singen, das Leben spielte sich in Stille und in gedämpfter Stimmung ab. Es war verboten auf die Jagd zu gehen, auch war es verboten Gartengemüse und -früchte zu essen. Die Bewohner und Gäste rüsteten während dieser Zeit Bier, Klebreis, Bambusköcher in denen der Reis gekocht werden sollte, sie spalteten Holz und suchten Blätter für den djoho (Gemüsebrühe die zum Reis gegessen wird).

Am sechsten Tage bereiteten sie sich für die Handlung des „manetes hiting“ vor, d. h. für die Durchschneidung des Rotanseiles das Fluss und Dorf abschloss, und für die Beendigung der Palizeit die die Bewohner an die Innehaltung der das Leben und Treiben dämpfenden Pali gebunden hatte. Man richtete die sa-poendoe auf und baute ein reich verziertes Gestell von Bambus in

das man einen früher erbeuteten Schädel oder den Kopf des zu tötenden Sklaven legte. Dann band man die Opfertiere an die sapoendoe und in der Nähe des Bambusgestelles (sangkaraja) fesselte man einen Sklaven. Die ganze Nacht blieb man in fröhlicher Stimmung, trinkend und die Tiere und den Sklaven umtanzend beisammen. Wenn der Morgen tagte umtanzte man jauchzend den sangkaraja. Die Aeltesten hielten Rat und bestimmten einen Sohn oder einen Bruder (es musste immer einer der nächsten Verwandten sein) des Verstorbenen den Sklaven zu töten. Er ergriff eine Lanze und erstach den Opfersklaven. In vielen Fällen wurde sein Kopf abgeschlagen und in den sangkaraja gelegt. Das aus den Wunden strömende Blut fing man in einem Gefäß auf. Der Priester tauchte einen Büschel Sawangblätter in das Blut und bestrich damit das Rotanseil. Darauf wurde es von ihm mit den Worten durchschnitten:

„Wie du nun zerrissen und durchschnitten bist, so sind nun auch alle Pali und alles Unheil zerrissen und zerschnitten. Wir können nun wieder sprechen und singen was wir wollen. Wir können nach unserem Belieben essen und trinken. Wir können wieder auf die Felder und auf die Jagd gehen nach unserem Willen. Wie du nun zerrissen worden bist, so zerreiße auch der Atem unserer Feinde die unseren Atem verfolgen“.

Nach dieser Handlung stellen sich die Verwandten des Toten mit nach Sonnenaufgang gerichtetem Gesicht, beim sangkaraja auf. Der Priester taucht den Blätterbündel wieder in das Blut und wischt damit die Schar ab indem er dazu spricht:

„Lebet nun in Ruhe und Frieden. Euere Knochen seien hart, euere Muskeln zäh. Nicht überfalle euch Unheil oder Leid nach dem Tode des N.N., denn ihr seid abgewischt mit Blut“.

Wiederum taucht der Priester den Blätterbündel in das Blut, dann wendet er sein Angesicht nach Sonnenuntergang, nach der Richtung aus der Unheil, Krankheit und Tod kommt, und indem er das Blut dorthin spritzt, spricht er:

„Lösche aus Unheil, Krankheit und Tod. Lösche aus ihre schlechten Vorzeichen, Pali und Träume. Lösche aus, du Atem unserer Feinde.“

Sind diese Handlungen beendet, dann baden sich die Verwandten die mit Blut abgewischt worden sind und darnach wird

die Leiche des Opfersklaven unterhalb des Dorfes begraben und zwar auf die gleiche Weise wie die Sklaven die über dem Sarg geschlachtet werden.

Dieser Opfersklave soll seinem Besitzer in die Totenstadt nachfolgen und ihm dort alle notwendigen Arbeiten verrichten, aber der Grund dieses Opfers ist wiederum ein tieferer, den Katinganern beinahe nicht mehr bekannter: nur durch das Sklavenblut kann der Palizustand der das Dorf aus seinem geregelten Leben und Treiben herausreisst und in eine Sphäre heiliger Gefährlichkeit versetzt wieder aufgehoben werden. Nur durch das Blut eines Menschen kann das Unheil das die Sippe umlagert und bedroht abgewandt und lokalisiert werden.

c. *Aufrichtung des Sandong.* Bei allen wichtigen heiligen Arbeiten war das Menschenopfer unentbehrlich, denn diese heiligen Arbeiten versetzten das Dorf mit seinen Bewohnern und die ganze Sippe in einen heiligen und gefährlichen Zustand der nur durch ein magisches Gegengewicht zum Selbstschutz bei der Arbeit und zum Schutz der Sippe vor den Folgen dieser Arbeit, in den wichtigsten Fällen nur durch das Menschenopfer, aufgehoben und in einen erträglichen, ungefährlichen Zustand verwandelt werden konnte. Das war der Fall auch bei der Aufrichtung des Sandong, einem reich verzierten Behälter der auf einem mächtigen Eisenholzpfahl ruht und der zur Aufnahme der Gebeine aller Sippenangehörigen und ihrer geopferten Sklaven dient. Vor der Aufrichtung des Sandong grub man ein tiefes Loch aus das zur Aufnahme des Eisenholzpfahles diente. Am Abend vor der Aufrichtung fing man einen Sklaven ein, oder brachte den gekauften Sklaven herbei und schloss ihn in der tiefen Grube ein als „Unterlage“ für den Pfahl. Die ganze Nacht setzte man sich trinkend um die Grube und von Zeit zu Zeit umtanzte man den eingeschlossenen Sklaven jauchzend. Wenn der Tag graute traf man die Vorbereitungen zur Aufrichtung des Pfahles und liess ihn dann in seiner ganzen Schwere auf den Opfersklaven fallen, sodass dieser durch das Gewicht in seiner engen Grube zerschmettert und getötet wurde. Auch von diesem Opfersklaven sagte man aus, dass er seinem Besitzer in der Totenstadt zu dienen hätte, aber auch diese Aussage ist nur teilweise richtig, denn schon der Name „lapik djihin sandong“ d. h. Unterlage für den

Eisenholzpfahl des Sandong, zeigt uns die andere Bedeutung die oben genannt wurde. Bei der Aufrichtung von „pambak“, Knochenbehälter der Sippe die direkt auf der Erde ruhen, vergrub man darunter einen Sklaven oder bestrich die Erde mit seinem Blut. Hatte man zu dieser Handlung keinen Sklaven zur Verfügung, dann konnte man statt diesem auch einen Schädel vergraben der auf einer Kopffjagd erbeutet worden war.

d. *Aufrichtung der Pantar*. Ueber die Bedeutung der Pantar die beim Tiwah in der Nähe des Sandong aufgerichtet werden, für jede Person die in die Totenstadt geführt wird, einen, schreibt Hardeland:

„Der Pantar ist ein langer (30-50 Fuss) dreieckiger Mast. Unten sind auf jeder der drei Seiten sieben tiefe Kerben eingeschnitten, oben darauf wird ein Menschenkopf, oder in Ermangelung desselben ein hölzerner Vogel oder Hund gesteckt; zu Zeiten bindet man auch noch dünne Querhölzer daran, welche mit Sangkai, gelockte Blätter der Palaspalme, behangen werden. Solche Pantar werden bei den Totenfesten für diejenigen aufgerichtet, welche durch Mord oder im Kriege gestorben sind.“

Die Bedeutung am Katingan ist, nach den verschiedenen Sippen und ihren verschiedenen pantar zu beurteilen, eine andere. In Tbg.-Lahang sind die pantar massive Eisenholzmasten von der oben genannten Länge. Auf der Vorderseite befinden sich zwei- bis fünfmal je sieben Kerbe. Der oberste Teil ist oft gegabelt und auf den Gabelungen befinden sich geschnitzte Nashornvögel. Einzelne pantar wurden mit Menschenschädeln verziert die man früher, sobald sich ein Regierungsbeamter nahte, schleunigst herunterholte und nach seiner Weiterreise wieder aufsteckte. Die „pantar“ werden in Tbg.-Lahang genannt: „djamban liau“, d.h. Weg der Seele und das kann bedeuten, dass die liau über die pantar hinweg in die „lewoe liau“ einging, es kann aber auch bedeuten, dass die liau die sich im Sandong aufhält über die pantar hinweg in die Höhe steigt und herumschweift. Der Aufenthaltsort der liau steht ja keineswegs eindeutig fest, denn es bestehen über das Leben nach dem Tod und dem Aufenthalt der Seelen verschiedene und sich gegenseitig widersprechende Anschauungen die aus verschiedenen Kulturepochen herrühren die uns noch nicht näher bekannt sind. Alle Versuche diese Epochen geschichtlich

festzulegen (vgl. etwa Kruyt, *Van Heiden tot Christen* und die kritische Darstellung bei Krom, *Hindoe-Javaansche Geschiedenis*, 2. Auflage 1931) kommen über Vermutungen nicht hinaus weil wir über Handel und Völkerbewegungen im Altertum, im Gebiete von Süd-Ost-Asien, nichts genaues wissen.

Am oberen Katingan sind die aufgerichteten, in ein kugelförmiges Ende (Menschenschädel!) auslaufenden pantar ziemlich kurz. Beim Tiwah werden an ihnen in Tellern und verzierten Bambusköchern Opfergaben für die liau aufgehängt. Ihr Ende zierte in früheren Zeiten ebenfalls ein Menschenschädel als Opfer und als Repräsentant des Sklaven der seinen Besitzer in die lewoe liau zu begleiten hatte.

Bei der Aufrichtung der grossen und schweren pantar bediente man sich einer primitiven, gut durchdachten Technik. Man grub zuerst die Höhlung aus die den pantar aufzunehmen hatte und von dieser aus grub man einen seitlichen, abfallenden Graben. Der pantar wurde in diesen Graben gelegt und konnte dann von der Bevölkerung mühelos in die Höhe gezogen werden.

Handelte es sich um die Aufrichtung eines pantar für einen reichen und vornehmen Stammesangehörigen oder einen berühmten Kopffäger dann wurde unter dem pantar ein Sklave vergraben. Man fing ihn abends ein oder teilte ihm den Entschluss seiner Sippe mit. Dann führte man ihn zur Höhlung und liess ihn hinuntersteigen. Während der ganzen Nacht bewachte man ihn. Wenn der Morgen graute richtete man den pantar auf und liess ihn auf den Sklaven fallen der durch das schwere Gewicht sofort zerschmettert wurde und als Unterlage zu dienen hatte, denn auch diese heilige Arbeit war nur ausführbar wenn ein Menschenopfer dargebracht wurde. Statt eines Sklaven konnte man auch einen Schädel vergraben (Siehe oben).

Anlässlich eines grossen Tiwah's in Tbg.-Danoem (Katingan) wurde eine Sklavin als „Unterlage für den pantar“ bestimmt. Bevor sie in die Grube eingeführt wurde gelang es ihr ein Messer zu ergreifen das sie rasch in ihren Kleidern versteckte. Als die Nacht hereingebrochen war und ihre Wächter sich fröhlich dem Trunke ergeben hatten, begann sie in ihrer Grube eine seitliche Höhlung herauszukratzen. Gegen den Morgen hin war sie mit ihrer Arbeit fertig. Die Wächter überzeugten sich von ihrer

Anwesenheit. Als aber der pantar aufgerichtet wurde kroch sie in die Höhlung hinein und schmiegte sich an die Erde an. Der pantar fiel herunter, streifte ihren Körper und schlug ihr ein Ohr ab; aber sie selbst blieb beim Leben. Als die Nacht hereingebrochen war begann sie mit ihrem Messer einen Ausweg zu graben und im Schutze der Dunkelheit gelang es ihr zu entinnen. Sie flüchtete sich an den Mentaja und dort leben auch ihre Nachkommen noch die bis heute genannt werden: „Oetoes basamping pinding silae“, d.h. „das Volk dessen Ohr auf einer Seite weggeschlagen ist“. Die meisten Sklaven aber wurden zerschmettert und diese Erzählung gibt eine Ausnahme wieder die heute noch am Katingan und Mentaja im Gedächtnis ist.

e. *Das Sklavenopfer beim Tiwah.* Wenn ein vornehmer Dajak starb dann suchten seine Angehörigen bevor das Tiwah gefeiert wurde einen oder mehrere Sklaven die am Tiwah geopfert werden sollten, oder sie zogen auf die Kopfjagd aus um Köpfe zu erbeuten die dann beim Tiwah der liau, oder den liau, als ihre Sklaven in der Totenstadt und ihre Begleiter auf der Reise nach ihr, vorgestellt wurden. Die Sklaven wurden einige Monate zuvor gekauft und gefesselt im Hause aufbewahrt. Sie wurden gut genährt denn den liau war mit abgemagerten und schwachen Sklaven nicht gedient. Ueber die Vorbereitungen die für das Sklavenopfer beim Tiwah notwendig waren schrieb ich bereits oben. Am Abend vor der Verbrennung der Knochen der Verstorbenen wurde der Sklave geschmückt an den Sapoendoe gefesselt, während der ganzen Nacht umtanzt und handelte es sich um einen Uebeltäter oder einen Angehörigen einer feindlichen Sippe, dann wurde er auch gemartert.

Wenn der Morgen graute traf man die Vorbereitungen zur Verbrennung der Knochen. Diese heilige Handlung durfte nicht im Dorfe selbst, sondern musste unterhalb desselben ausgeführt werden. Man schichtete einen Holzstoss auf, brachte die Särge herzu und legte sie auf das Holz. Der Opfersklave wurde inzwischen an einem Eisenholzpfehl angebunden. Sobald der Holzstoss angezündet war und der Rauch in die Höhe stieg erstach man das Opfer oder hieb ihm den Kopf ab, denn mit dem Rauch verliess die liau die Erde und reiste nach der Totenstadt. Der Opfersklave wurde sofort auf den Holzstoss gelegt und seine

Leiche mit den Knochen der Verstorbenen verbrannt. Den Kopf verbrannte man meistens nicht sondern steckte ihn auf den pantar. Diese Opfersklaven hatten ihre Besitzer nach der Totenstadt zu rudern und durch die gefährlichen Stromschnellen, wie z. B. durch den „Kiham apoei“, die Feuerschnelle, zu führen.

An einem der grössten Tiwah, das ungefähr im Jahre 1883 am oberen Kahaian gefeiert wurde, gab man den liau vierzig Sklaven mit die alle bei der Verbrennung der Knochen plötzlich niedergemetzelt wurden.

2. Bei Opferhandlungen.

a. *Das Bad des Kranken im Sklavenblut.* Wenn eine Krankheit eines vornehmen Dajak auf dem gewöhnlichen Wege der Behandlung, Opfer und Ablegung von Gelübden nicht heilen wollte, dann war es notwendig den Patienten in Sklavenblut zu baden und mit diesem Blut und Opfer seine Seele zu stärken. Ich gebe hier zwei Erzählungen wieder von solchen Opfern, wie sie vor einigen Jahrzehnten in Tbg.-Lahang dargebracht wurden.

In den achtziger Jahren des vorigen Jahrhunderts lebte in T.-Lahang ein Mann der plötzlich schwer krank wurde, seinganzer Körper erlahmte und er konnte nur noch mühsam sprechen. Seine Angehörigen behandelten ihn mit allen ihnen bekannten Medizinen, sie legten Gelübde ab und opferten allen Geistern im Wasser, im Wald, in der Erde und in der Oberwelt. Nichts half. Da sagte der Patient zu seinen Angehörigen, dass er beim Dorfheiligtum zu „batapa“ gedenke. D.h. er wollte sich zum Tadjahan zurückziehen und die Ahnen in dunkler Nacht um Rat fragen¹⁾.

¹⁾ *Batapa*, kahaianisch *balampah*, ist die hinduistische Askese die die Dajak in der hinduistischen Periode (4.-17. Jahrhundert) von den Hindu's übernommen haben. Die Wurzel des Wortes batapa ist das Sanskritwort *tapas* das Wärme, Glut, Schmerz, Plage, Selbstpeinigung, Busse, Askese bedeutete. Das batapa wurde durch die Katinganer in verschiedenen Formen ausgeübt und diente zum Verkehr mit den Ahnen und Geistern und zur Stärkung der Macht. Wer *batapa* treiben wollte hatte sich an einen einsamen Platz (Inseln, Wald, Berge) zu begeben oder an einen heiligen Ort zurückzuziehen um dort die Begegnung mit den Geistern und Ahnen abzuwarten. Er konnte sich auch schwere Arbeiten und Selbstpeinigungen auferlegen. Zuerst nahte sich ihm eine Versuchung (*tingkes*) in der Form riesenhafter Schlangen, Krokodille,

Als die Nacht hereingebrochen war befahl er zwei Sklaven, die er bereits vorher von seinem Unternehmen verständigt hatte, ihn auf die Ueberseite des Flusses zum Tadjahan zu rudern und ihn dort niederzulegen. Nachdem das geschehen war befahl er seinen Sklaven sich an einen entfernten Ort zurückzuziehen und dort auf seinen Ruf zu warten, denn während dieser Handlung durften sie, um nicht „toelah“ zu werden, d.h. um nicht in einen für sie verhängnisvollen Unheilszustand zu kommen, nicht bei ihrem Herrn anwesend sein. Nach kurzer Zeit stellten sich gefährliche, unnatürlich grosse Ameisen ein die über seinen ganzen Körper und sein Gesicht krochen: die Versuchung. Er blieb standhaft und die Tiere verschwanden wieder. Nach einiger Zeit hörte er eine Stimme die ihn anrief: „O N. N.! Es kann dir nicht geholfen werden und du wirst von deiner schweren Krankheit nicht genesen, wenn du dich nicht im Blute eines Sklaven badest. Kehre nun nach Hause zurück, schlachte einen Sklaven, lasse sein Blut über dich fliessen und du wirst genesen“. Daraufhin wurde es wieder stille um ihn und er rief seinen beiden Sklaven und sprach zu ihnen: „Bringt mich ins Boot und rudert mich rasch ins Dorf zurück, denn ich habe eine wichtige Arbeit zu verrichten“. Als er in seinem Hause angekommen war rief er seinen Angehörigen und teilte ihnen mit was ihm beim Tadjahan offenbart worden war und er bat sie sogleich einen Sklaven zu töten und ihn in seinem Blute zu baden. Seine Kinder richteten ein Gestell auf und legten den Kranken darunter, dann riefen sie einen Sklaven herbei und hieben ihm den Kopf ab. Seine Leiche legten sie auf das Gestell, sodass das herausfliessende Blut über den Kranken strömen konnte.

Ameisen, Tausendfüssler u.a.m. Liess er sich von der Furcht übermannen, dann hatte er die Versuchung nicht bestanden und sein batapawar wertlos und zog ihm sogar den Zorn der Geister und Ahnen zu.

Das batapa beim Tadjahan, beim Dorfheiligtum in dem die Seelen der Ahnen anwesend ist, war auf verschiedene Weise möglich. Die wirksamste Weise bestand darin, dass man versuchte einige Blutstropfen einer erstmals menstruierenden Jungfrau zu erhalten ohne dass diese etwas davon wusste oder merkte. Dieses Blut wickelte man sorgfältig ein und es erleichterte den Verkehr mit den Ahnen, bezw. führte diesen rasch und auf günstige Weise herbei.

Die Erzählung berichtet allerdings, dass er auch nach dieser Handlung nicht gesund geworden sei, sondern bald darauf starb.

Einige Jahrzehnte bevor diese Opferhandlung ausgeführt wurde lebte in Lahang ein berühmter Kopffäger, Rohan, der manchen Schädel erbeutet hatte. Er war reich, angesehen und mächtig. Plötzlich erkrankte er an heftigen Kopfschmerzen die sich immer mehr steigerten, sodass er irrsinnig wurde. Man versuchte ihn mit allen bekannten Heilmitteln zu behandeln, aber nichts half. Man brachte Opfer dar und legte Gelübde ab, aber auch sie halfen nicht. Da sprach sein Schwiegervater: „Es bleibt uns nun nichts mehr anderes übrig als die Krankheit von Rohan mit Menschenblut abzuwischen. Wir wollen ihn aus seinem Zimmer herauslassen, ihm ein Schwert in die Hand geben und ihm befehlen unserer Sklavin, sobald sie das Haus verlässt und zum Fluss hinuntersteigt um Wasser zu schöpfen, den Kopf abzuschlagen“. So taten sie. Als die Sklavin ahnungslos zum Fluss hinunterstieg führte der Schwiegervater Rohan aus seinem Zimmer, in dem er eingesperrt war, gab ihm ein Schwert in die Hand und befahl ihm der Sklavin nachzuschleichen und ihr den Kopf abzuschlagen. Rohan tat nach dem Geheiss des Alten. Als er die Sklavin getötet hatte, wollte er noch weitere Sklaven verfolgen, aber seine Angehörigen hielten ihn zurück. Sein Schwiegervater tauchte ein Blätterbündel in das Blut des Sklaven und wischte mit ihm den ganzen Körper des Rohan ab, indem er sprach: „Ich wische ab von dir deine Krankheit. Ich wische ab Unheil, schlechte Vorzeichen, Pali und ungünstige Träume. Deine Knochen seien hart, deine Muskeln zäh und deine Seele wohne fest in dir“.

Trotz dieser Behandlung wurde auch dieser Patient nicht mehr gesund.

b. *Verabschiedung und Abwischung von Sial*. Der Unheilszustand der durch die „Sial“ herbeigeführt wird erstreckt sich auf manche Gebiete menschlichen Lebens und menschlicher Arbeit und es bestehen zahlreiche Handlungen um diesen Zustand aufzuheben und die „Sial“ zu verabschieden. Wir zitieren nur Hardeland der in seinem Wörterbuch (siehe *sial*) schreibt:

„Die Sial wohnen oben im Himmel über dem Lande der Sangiang, am Batangdanum Baderep, dem einstürzen machenden, d.h. Unglück verursachenden Fluss. Sie stehen unter einem König,

dem Radja Sial. Sie tun Böses so viel sie können, auch ohne dass sie beleidigt werden. Sial nennt man auch alles durch die Sial verursachte Unglück, vornämlich alles das, was nur eine Person unter vielen trifft, z. B. wenn bei einer allgemeinen guten Ernte, einer oder einige doch schlechte Ernten hatten, wenn zur Zeit in der keine Seuchen regieren, jemand doch krank wird". Die Sial müssen vor allem auch verabschiedet werden wenn der Name mit seinem Träger nicht übereinstimmt. Man sucht sich, um den Unheilszustand abzuwenden, einen neuen, passenden Namen. Wenn die Kinder in einer Familie kurz nach der Geburt sterben, wenn ein Haus abgebrannt ist, wenn die Ernte missrieth, wenn ein Angehöriger (Frau oder Mann) gestorben ist, wenn die Leiche begraben wird, wenn die Feldarbeiten begonnen werden, und wenn ein Einzelner, eine Familie oder eine ganze Sippe von den Sial verfolgt wird, sodass ihr nichts gelingt, was sie auch unternimmt.

Einen wichtigen Platz bei der Verabschiedung der Sial nahm bei den Vornehmen das Menschenopfer ein. Man tötete, war man durch die Sial in einen Unheilszustand gebracht worden, einen Sklaven und bestrich sich, event. die ganze Familie mit seinem Blute. Meistens lauerte man, um diese Handlung zu vollziehen einem Angehörigen eines niedrigen Standes im Walde oder an einer günstigen Stelle im Fluss auf. Man überfiel den Ahnungslosen plötzlich, schlug ihm den Kopf ab und bestrich sich mit seinem Blute. Auf diese Weise wischte man von sich die Sial und das Unheil ab.

c. *Abwischung von schlechten Träumen.* Hatte ein Vornehmer einen ungünstigen Traum, in dem ihm Krankheit und Tod vorausgesagt oder angedeutet wurde, gehabt, dann konnte er sich von den Auswirkungen dieses Traumes, der sich unbedingt erfüllen musste, frei machen, sich auflösen, wenn er sich mit dem Blute eines Sklaven bestrich. Man tötete kurzerhand einen Sklaven, oder überfiel einen andern Menschen, gewöhnlich von niedrigem Stande (man wählte die Todesopfer gut aus aus Furcht vor der Ahndung und Rache) und hieb ihm den Kopf ab. Mit seinem Blute bestrich man sich und hob dadurch den Traum und seine Auswirkung auf.

d. *Abwischung von Toelah.* Der Begriff „toelah“ ist unter den katinganischen Palivorschriften einer der wichtigsten. Er bezeichnet

Verbot und Unheilszustand und hat eine doppelte Bedeutung mit doppelter Auswirkung auf die wir näher eingehen müssen.

Toelah bezeichnet die Verbotsbestimmung im Verkehr zwischen ungleich machterfüllten Familien- und Verwandtschaftsgruppen und -graden, sowie Handlungen und Aussagen die diese schädigen. Ein Kind wird toelah wenn es den Namen seines Vaters oder seiner Mutter oder sonst älterer Verwandten ausspricht. Es wird aus diesem Grunde schon früh unterrichtet was es sagen und tun darf und was es zu unterlassen hat. Ein junger Mann wird toelah wenn er den Namen von alten und auch von berühmten Männern und Frauen aus spricht. Ehegatten dürfen sich gegenseitig nicht bei ihrem Namen nennen, auch den Namen ihrer Kinder nicht aussprechen. Am Angesichte eines alten Menschen darf man nicht vorbeigehen, sondern nur hinter seinem Rücken. Muss man es trotzdem tun, dann darf es nur mit gefalteten Händen und tief gebeugtem Haupte geschehen. Ein Schwiegersohn darf seiner Schwiegermutter nicht zu nahe kommen und umgekehrt, ebenso darf auch eine Schwiegertochter ihrem Schwiegervater nicht zu nahe kommen und umgekehrt. Beim Rudern darf der Schwiegersohn oder die Schwiegertochter nicht hinter der Schwiegermutter oder dem Schwiegervater im Boote sitzen.

Toelah bezeichnet ferner die Verbotsbestimmungen bei der Ausübung heiliger Arbeiten und beim Verkehr mit den Geistern. Sie beschränken sich meistens auf junge Leute die noch keine „starke Seele“ besitzen. Die Seele wird gestärkt durch die Initiationsriten und die Erwerbung heiliger, machterfüllter Gegenstände. Heilige Waffen dürfen nur geschmiedet werden, wenn man zuvor einen Schädel erbeutet hat. Bei der Aufrichtung von Dorfheiligtümern darf die oben genannte Kategorie junger Leute nicht mithelfen, auch nicht bei der Bearbeitung von Sandongs, Pantars, bei der Grabung von Gräbern und beim Bau der Sarggestelle. Sie dürfen auch nicht die Knochen der Verstorbenen, die am Totenfest gereinigt werden, berühren und dürfen eine Sonnen- oder Mondfinsternis nicht anschauen.

Toelah wird man auch wenn man im Traume Geister gesehen hat oder wenn man vor dem Antritt einer Reise auf der man heilige Töpfe verhandeln will, die Geschlechtsteile einer Jungfrau oder Frau sah.

Von der andern Bedeutung der Toelahvorschrift haben wir unten zu sprechen. Die Folgen der Uebertretung dieser Vorschriften bestehen in Krankheiten, nämlich Gelbsucht oder partieller oder auch totaler Erlahmung. Diese Krankheit kann geheilt werden auf folgende Weise:

Der Nashornvogel brütet in Baumhöhlen oder Felsen. Vor der Brutzeit soll das Männchen die Oeffnung fast ganz verschliessen, sodass das Weibchen vollständig eingeschlossen wird. Das Männchen sorgt für die Nahrung. Naht sich seinem Weibchen ein anderes Männchen und bringt ihm Nahrung, dann rächt sich das Männchen wenn das Weibchen die Nahrung angenommen hat indem es die Oeffnung vollständig zumauern soll. Das Weibchen stirbt auf den Eiern (Matei ahang). Ein solches Nest sucht man, im Falle einer durch Toelah verursachten Krankheit auf, und bemächtigt sich der Knochen. Diese werden fein gestampft. Der Kranke nimmt das Mehl als Gegenmedizin ein und man bestreicht mit ihr auch seinen Körper.

Kam früher ein Vornehmer in den Toelahzustand, dann konnte er das Unheil und seine Folgen mit Menschenblut von sich abwischen. Eine Erzählung von Tbg.-Taloenei (Samba) meldet:

Vor einigen Jahrzehnten lebte in Tbg.-Taloenei ein berühmter Mann namens Temey. Er war sehr angesehen und gefürchtet, denn er hatte auf zahlreichen Kopfjagden manchen Schädel erbeutet und zog er mit seiner Sippe aus, dann war er ihr Anführer und Vorkämpfer.

Eines Tages schmiedete er mit seinem Vater unter dem Rasthaus Messer, Speerspitzen und Dolche. Die Sklaven bedienten den Blasbalg und schütteten Kohlen auf. Sein Vater hatte ein Schnitzmesser auf den Ambos gelegt und schmiedete es. Durch einen falschen Schlag flog das Schnitzmesser vom Ambos weg und traf den in der Nähe stehenden Temeij. Sein Blut stieg in die Höhe und er brauste auf vor Zorn und beschimpfte seinen Vater: „Wie dumm und ungeschickt bist du doch! Sage mir an wievielen Flüssen du während deines Lebens herumgereist bist. Sage mir wieviele Köpfe du erbeutet hast und wieviel Reichtümer in deinem Hause liegen! Du bist ja weder gereist, noch hast du Köpfe erbeutet, noch auch Reichtümer versammelt“. „Hau!“ entgegnete sein Vater, „wie, sollte ich wirklich keine Köpfe erbeutet

haben? Sage mir zuerst einmal was du getan und erreicht hast mein Sohn und hernach will ich dir von meinen Taten erzählen". Sein Sohn antwortete in seinem Zorn und Stolz: „Ich erzähle dir nichts, sondern ich verwünsche dich" ¹⁾.

Und er fuhr in seiner Rede an seinen Vater weiter: „Zwei lange Boote werden kaum die Menschen fassen die durch die Kraft meines Armes ihren Atem verloren. In zwei Scheuern lassen sich kaum die Reichtümer unterbringen die ich durch die Schwere meines Wortes bei Prozessen und der Eintreibung von Schulden gewann, so lange ich nun hier am Flusse der Welt lebe. Nun weisst du meine Taten und was ich vollbracht habe". Sein Vater wurde nach dieser unehrerbietigen Rede des Sohnes sehr zornig und er verwünschte ihn mit den Worten: „Mein Sohn, ordne deine Haare und öffne deine Ohren. Höre meine Rede und meinen Fluch: Lebe nun weiter am Flusse der Welt, reise den Taloenei hinauf und hinunter wie zuvor. Alle deine Unternehmungen gelingen dir hinfort nicht mehr. Dein Leben, dein Reichtum und dein Ruhm werden auslöschen. Nicht mit Reichtum, aber mit der Arbeit meiner Hände habe ich dich, o mein Kind, ernährt und grossgezogen. Auf ehrliche Weise habe ich Schnüre gefertigt, sie verkauft und aus ihrem Erlös unseren Unterhalt bestritten. Ich habe so streng und so sehr gearbeitet, dass unter meinen Händen drei eisenhölzerne Bretter, auf denen ich den tengang für die Schnüre schabte, dünn und unbrauchbar wurden".

Nach diesen Worten kam der Sohn in den verhängnisvollen Toelazustand der sich sofort dadurch anzeigte, dass er allen seinen Unrat von sich gehen liess. Als er diese Wirkung der Worte seines Vaters sah, da stürzte er sich sofort auf einen arbeitenden Sklaven, hieb ihm den Kopf ab und bestrich sich

¹⁾ *Miap* = verwünschen. Wenn jüngere Leute alte Menschen verspotten, erzählt der Alte von seiner früheren Kraft, seinem Reichtum, seinen Gefahren, nennt die durch ihn erlegten Menschen etc. und fügt dann hinzu: wenn du nicht auch alles das erreichst, erlebst, sollst du nie glücklich sein". (Hardeland, *Wörterbuch*, s.v. *-iap*). Auch ein Junger der schwerwiegende Taten vollbracht, sich grossen Reichtum erworben und berühmt und gefürchtet worden war, konnte einen Alten, der in seinem Leben wenig vollbracht hatte, verwünschen.

mit seinem Blute um seine Seele zu stärken, die Macht der Worte seines Vaters abzuwischen und den Toelahzustand aufzuheben.

e. *Die Tötung von Blutschändern.* Die andere Bedeutung des toelah ist die Blutschande. Es ist bei den Katinganern, überhaupt bei den Dajak, das schwerste Vergehen mit den verhängnisvollsten Folgen für die ganze Sippe. Der Begriff Blutschande ist bei den Dajak ein weiterer als in der europäischen Rechtsauffassung. Er umfasst den sexuellen Verkehr, der innerhalb der Verwandtschaftsreihen und -graden, zwischen zu „nahen“ Verwandten vollzogen wird. Die Dajak haben eine „hohe“ Verwandtschaftsreihe und eine „niedere“. Hoh ist die Reihe der Onkeln, Tanten, Väter, Mütter, Grossväter und Grossmütter die bis ins dritte und vierte Glied zurück gerechnet werden. Nieder ist die Reihe der Neffen und Nichten, der Kinder und Enkel. Die beiden, hohen und niederen Verwandtschaftsreihen dürfen sich nicht zusammen verheiraten, auch nicht zusammen sexuellen Verkehr treiben, weil sie sonst über sich und ihre Sippe den verhängnisvollsten Toelahzustand herbeiführen würden. Die Folgen dieser Blutschande treffen die ganze Sippe, das ganze Dorf, das ganze Land, den ganzen Kosmos. Der Fluss schwillt in einem Toelahfalle plötzlich hoch an und verunmöglicht die Feldarbeiten oder vernichtet die Ernte. Die Blüten der Fruchtbäume welken und fallen auf unerklärliche Weise ab. Eine hereinbrechende Trockenheit zerstört alles Wachstum und Gedeihen in der Natur. In früheren Zeiten zog plötzlich ein schweres Unwetter auf. Der Himmel bedeckte sich mit schwarzen Wolken, der Wind piff durch die Bäume und peitschte die Wasser des Flusses zu hohen Wellen auf, der Donner rollte, die Blitze zuckten unaufhörlich. Immer näher kam das Unwetter, schliesslich brach es über das Dorf herein, das mit seinen Bewohnern kurz darauf vom Erdboden verschwand oder in Stein verwandelt wurde. Das sind die Folgen der Blutschande. Der Rächer der Uebertretung ist der „Radjan Pali“ der die Innehaltung der Palivorschriften überwacht.

Man kann diesem Unheilszustand nur entgehen und die Ordnung im gestörten Kosmos wieder herstellen, wenn man die Uebeltäter zum Tode verurteilt und sie, die Sippe stellvertretend und auslösend, zum Opfer darbringt. In diesem Todesurteil das über das blutschänderische Paar ausgesprochen wird, haben wir

nicht nur eine Gerichtshandlung — vor allem aber nicht eine ethische Reaktion — zu sehen, sondern eine durch die Sippe vollzogene Opferzeremonie zur Abwendung und Lokalisierung des Unheils. Die Schuldigen wurden, um die Sippe zu entschöhnen und die Ordnung im gestörten Kosmos wieder herzustellen, als Opfer dargebracht. Man fesselte das schuldige Paar und setzte es in einen mit Steinen beschwerten Korb, den man im Fluss versenkte, oder man kreuzigte das Paar an einen Baum.

Diese Sitte kann natürlich heute durch den Einfluss der Kolonialregierung nicht mehr ausgeübt werden und sie ist ersetzt worden mit neuen Handlungen die die alten nicht aufheben, sondern in neuer und anderer Form zum Ausdruck bringen.

Hat man heute ausfindig gemacht, dass jemand Blutschande getrieben hat, was vor allem in Zeiten der oben genannten Naturkatastrophen, genau in den einzelnen Dörfern untersucht wird, dann wendet man in einzelnen Fällen, vor allem in den schwersten der direkten Blutschande, noch die als sehr entehrend empfunden Sitte an, dass man das Paar als Schweine beschaut und behandelt. Man füllt einen Schweinetrog mit Essen, dann ruft man den Schuldigen wie man Schweinen ruft. Auf Händen und Füßen kriechend müssen sie sich dem Troge nähern und das Essen, ohne Benützung der Hände, mit dem Munde aufessen. Das heisst, man beschaut die Schuldigen nicht als Menschen, sondern als Tiere, als Schweine, die sich bei der Begattung nicht um verwandtschaftliche Beziehungen kümmern.

Nach dieser Handlung und Fütterung wird dem „Radja Pali“ ein Opfer dargebracht das aus einem Wasserbüffel oder einer Kuh zu bestehen hat. Kleinere Tiere dürfen ihm nicht geopfert werden. Gleichzeitig wird auch eine Katze oder ein Hund getötet, die das blutschänderische Paar darstellen. Ihr Blut wird in ein Blasrohr gegossen und in die Luft und auf die Erde geblasen. Mit dem Blute des Büffels oder der Kuh werden alle Dorfbewohner bestrichen. Darauf bestreicht man mit ihm das Wasser des Flusses damit es nicht mehr zornig sei und nicht mehr über die Ufer trete und die Feldarbeiten vereitle oder den Reis vernichte. Dann bestreicht man die Fruchtbäume damit sie nicht aufhören Früchte zu tragen, darauf bestreicht man die Erde damit sie weiterhin Gewächse hervorbringe und darauf alle Haustreppen damit sich das Unheil

den Häusern fernhalte. Wenn das geschehen ist, dann naht sich jeder Besitzer eines Gartens oder eines Feldes mit einem Koe-djangsetzling (ein Gemüse) in der Hand, taucht ihn ins Blut und pflanzt ihn in seinen Garten oder auf seinem Reisfeld um dadurch Misswachs und Unheil von ihnen fern zu halten. Wenn diese Handlungen vollzogen sind, dann schickt man einen Teil des Opferblutes in die näheren Nachbardörfer, die in einem Umkreis von etwa 30 Kilometern liegen, damit auch dort die gleichen Handlungen vollzogen werden können. Dadurch ist die Tat gesühnt, die Ordnung im Kosmos wieder hergestellt und die Sippe vom Unheil und Verderben ausgelöst und die Schuldigen werden wieder als volle Glieder in die Gemeinschaft und Familie eingereiht.

f. *Die Bestreichung des Pataho nach der Kopfjagd mit Menschenblut.* Der Pataho ist eines der Dorfheiligtümer der Katinganer das in der Nähe des Hauses oder der Festung aufgerichtet wurde. Es wird ein kleines Opfergestell errichtet, Sawang und verschiedenen Blumenstauden gepflanzt, ein altes Kanonenrohr niedergelegt und ein Stein aufgestellt. An diesem heiligen Ort steht, menschlichen Augen unsichtbar, der Patoho in voller Kriegsrüstung, mit dem umgürteten Dolch, mit dem Speer in der einen Hand und dem Schild in der andern. Er schläft in seiner Rüstung. Er ist der Wächter und Beschirmer des Dorfes und vor der Kopfjagd weckt ihn der Priester auf und bittet ihn der Sippe auf dem Kriegszug kämpfend und sie schützend voranzuziehen. Ebenso wird er auch bei nahender Kriegsgefahr aufgeweckt. Nach der Schlacht oder nach dem Kopfjägerzug schlachtet man einen Sklaven und bestreicht mit seinem Blute den Patoho und legt, neben andern Opfergaben, auch eine Schale Blut im Opfergestell nieder.

g. *Die Bestreichung der „Penjang“ mit Menschenblut.* Die Katinganer unterscheiden verschiedene Sorten „penjang“ (die penjang sind Fetische) deren Beschaffenheit und Nutzen etwas näher dargelegt werden muss.

Penjang panggering boeloe = der penjang der (vor Schrecken) zu Berge steigenden Haare. — Die penjang bestehen meistens, wie auch die „karoehi pasihan“ (siehe unten) aus Hölzern, Steinen und Schnitzfiguren die man sich von den Geistern durch das Mittel des „batapa“ erworben hat, oder die bei einer Begegnung mit Geistern durch den Geist genannt oder auch im Traume

mitgeteilt wurden. Der Geist teilt Fundplatz, Art und Grösse des Holzes usw. mit. Die penjang dienen hauptsächlich zur Abwehr von Feinden oder zur Stärkung im Kampf und Krieg während die „karoehi pasihan“ die Arbeiten und die Wohlfahrt fördern und beim Handel und in Liebessachen ihrem Besitzer Nutzen und Vorteile bringen. Die gefundenen Hölzer usw. legt man in Bambusköcher die man verziert und mit einem Deckel oder einer Schnitzfigur abschliesst. Sie werden in einem Gestell über der Haustüre aufgehängt und der Sammelname aller dieser, dort niedergelegten penjang heisst „penjang pas“.

Begibt man sich in den Streit, oder will man eine Schlacht liefern (es handelt sich hier nicht um Kopffagd), dann räuchert man die penjang panggering boeloe mit Weihrauch und bestreicht sie mit Blut. Die Macht des penjang teilt sich darauf seinem Besitzer mit, bezw. nimmt sie am Kampfe teil und lähmt den Mut des Feindes auch wenn er noch so gefürchtet und stark ist. In seinem Herzen steigt die Furcht auf, sodass ihm die Haare zu Berge stehen und er wird vom Besitzer des „penjang panggering boeloe“ mühelos überwunden werden.

Penjang pangitau = der zerstreuende, irreführende penjang. Besteht ebenfalls aus Hölzern die in Bambusköchern aufbewahrt werden. Hatte man mit einer andern Sippe oder einem andern Dorf eine Schlacht geliefert oder dort einen Menschen umgebracht, dann nahm, nach Hause zurückgekehrt, der Vorkämpfer einige Hölzer aus dem penjang pangitau, räucherte ihnen, bestrich sie mit Blut und legte sie in einen andern Köcher. Dieser wurde auf der Ueberseite des Flusses oder hinter dem Dorfe im Wald eingesteckt. Nahten sich nun die Feinde um am Dorfe Rache zu nehmen, dann führte sie der Seelenstoff dieses penjang irre und machte das Dorf für sie unsichtbar, sodass sie an ihm vorbeiruderten und in ihrer Zerstreung die Bewohner eines Nachbardorfes überfielen. Auf die gleiche Weise handelte man, wenn sich das Gerücht nahender Kopffägerbanden verbreitete.

Penjang pangahat = der verdunkelnde, verwischende penjang. Besteht ebenfalls aus Hölzern die in Bambusköchern aufbewahrt werden. Wollte man auf die Kopffagd ausziehen, sei es um Rache zu nehmen oder für irgend eine Opferhandlung Köpfe zu holen, dann entnahm man den penjang pangahat ein wenig Holz,

nachdem es geräuchert und mit Blut bestrichen worden war, und steckte es in einen kleiner Behälter, oder in einen Krokodil oder Tigerzahn des „penjang mangajau“. Man konnte aber das Holz auch mit Sirih vermengen und kauen. Der penjang pangahat verbarg die zur Kopfjagd ausziehende Sippe vor den Augen der Feinde, sodass sie diese leicht überfallen und mühelos ihre Köpfe holen konnten.

Penjang mangajau = penjang der Kopfjagd. Bevor man eine Kopfjagd antrat erbat man von den Geistern machterfüllte Hölzer die den Bittenden beim „batapa“, im Traum oder durch den Geist persönlich genannt und angewiesen wurden. Von diesen Hölzern holte man sich ein wenig und füllte damit die Oeffnungen von 1-3 Tigerzähnen aus die man mit Holz und Draht gut verschloss oder mit Harz verklebte. Am Tage des Antritts der Kopfjagd hing man diese penjang mangajau an der Schwertscheide oder am Gürtel an und ihr Nutzen bestand für den Träger darin, dass er stich- und schussfest war und dass die Feinde durch die Kraft des penjang schwach wurden, sodass sie die Arme und Beine nur mühsam gebrauchen konnten, ferner vermittelte der penjang dem Besitzer Mut, sodass er sich unerschrocken und furchtlos mit tapferem Mut in den Kampf stürzte.

Musste ein Mann die Notdurft verrichten, dann hatte er zuvor den penjang abzulegen, ebenso wenn er im Boot die Stelle passierte an der das hereingedrungene Wasser herausgeschöpft wurde.

Penjang taring haramaoeng = der Tigerzahnpenang. Ein reicher und berühmter Kopfjäger, vor allem der Vorkämpfer, musste im Besitze eines Gürtels von Tigerzähnen sein der um die Hüfte geschnallt wurde. Die Zähne erwarb man sich von Jägern oder selbsterlegten Tieren. Zog man auf die Kopfjagd aus, dann bekleidete sich der Besitzer des penjang taring haramaoeng mit einem Panzer von kleinen Muscheln oder geflochtenen Schnüren, sein Haupt schmückte er mit den Schwanzfedern des Nashornvogels, um seine Hüfte band er den penjang und Dolch, in die eine Hand nahm er den Schild und in die andere das Blasrohr. Der penjang, dessen Zähne mit mancherlei Hölzern und Zaubermitteln gefüllt waren, verlieh ihm die Stärke und den Mut eines Tigers und schützte ihn vor mancherlei Gefahren. Blies ein Feind einen Pfeil auf ihn ab, dann kehrte der Pfeil zurück und traf den

Schützen. Blies aber der Besitzer einen Pfeil, dann tötete dieser nicht nur einen Feind, sondern sprang von einem auf den andern über bis seine magische Stärke erschöpft war.

Diese penjang werden auch am Totenfest getragen von denen die die grossen Tiere zu töten haben, oder die früher die Sklaven erstachen.

Penjang Panawah = der schwächende, lähmende penjang. Besteht ebenfalls aus Hölzern die in Bambusköchern aufbewahrt werden. Dieser penjang wurde beim Rechtsspruch gebraucht. Hatte man irgendwo einen Menschen umgebracht oder einen Feind getötet oder den Kopf eines Sklaven geholt, dann hatte man dieser beleidigten Sippe eine Busse zu bezahlen, den Blutpreis. Die Sippe, bzw. die Dorfältesten, reisten ins Dorf des Mörders um die Sache zu besprechen und die Busse einzufordern. Hatte man gehört, dass sie im Anzug seien, dann öffnete man den penjang panawah und entnahm ihm ein wenig Holz das man fein stampfte und unter Reis mischte. Kamen die Kläger im Dorfe an, dann begrüßte und bewirtete man sie und gab ihnen verschiedene Lebensmittel und Gaben, unter andern den Reis der das feingestampfte Holz des penjang panawah enthielt. Kochten sie diesen Reis, dann wurde nach dem Essen ihr zorniges Herz plötzlich freundlich gestimmt, sie stellten keine grosse Forderungen, sondern überliessen die Schlichtung des Prozesses ihren Feinden die auf diese Weise recht günstig wegekamen.

Der penjang panawah hielt auch nahende Kopfjäger vom Dorfe fern oder stimmte sie gegen das Dorf so freundlich, dass sie, hatten sie es erreicht, alle Gedanken an einen Ueberfall und die Kopfjagd aufgaben.

Palivorschriften beim Gebrauch der penjang.

Ruder dürfen im Dorf oder beim Haus nicht in die Erde gesteckt werden.

Im Dorf darf kein Reis gestampft werden.

Bricht die Dunkelheit herein, dann darf man auch ausserhalb des Dorfes keinen Reis mehr stampfen.

Reisstampfer dürfen nicht aufgestellt werden.

Sirih- und Kambaoengblätter dürfen nicht gekaut werden.

Rimbangfrüchte dürfen nicht gegessen werden.

Bambanrohr (eine Bambusart) darf nicht ins Haus gebracht werden.

Die Nichtbeachtung dieser pali hätte den Tod zur Folge übereinstimmend mit der Art und Weise der Uebertretung. (Erstochen, wie die Erde gestochen wird durch das Ruder. Zerschmettert, wie die Reishüllen zerschmettert werden durch den Stampfer. Sein Ende wäre ein bitteres, wie die Bitterkeit der rimbang und ein stinkendes wie der Geruch der Kambaoengblätter.

Der penjang pas muss ehrerbietig behandelt und angeschaut werden. Es ist pali ihn zu beliebiger Zeit zu öffnen, zu berühren, mit dem Finger auf ihn zu zeigen oder ihn gar zu belächeln.

Vor dem Gebrauch der penjang pas werden die zu gebrauchenden penjang beräuchert und mit dem Blut eines Huhnes mit kurzem Schwanz bestrichen.

Nach vollendeter Kopfjagd wurden die gebrauchten penjang mit dem Blute grosser Tiere oder eines Opfersklaven bestrichen. Bei jedem grossen Tiwah öffnet man den penjang pas in einem Gong und bestreicht sie mit dem Blut der grossen Opfertiere. Früher aber mussten sie mit Menschenblut bestrichen werden. Man zog auf die Kopfjagd aus und mit dem Blut des erlegten Opfers bestrich man, nach Hause gekommen, die geöffneten penjang und ihre Behälter.

h. Die Bestreichung der karoehi pasihan mit Menschenblut. Während, wie schon gesagt, die penjang bei Mord, Kampf und Kopfjagd gebraucht werden, dienen die karoehi pasihan dazu bei den wichtigen Unternehmungen des persönlichen und oekonomischen Lebens Glück und Vorteil zu bringen. Die Katinganer unterscheiden, gleich wie bei den penjang, verschiedene Sorten. Um diese kurz zu skizzieren zitieren wir der grossen Uebereinstimmung wegen, Hardeland (*Wörterbuch, s.v.-karoehi*):

„*Karoehi* (ohne ein anderes Wort dabei) besteht aus einer Art Oehl, ein Stückchen Baumwurzel darin, soll Männern die Gunst der Frauen, et vice-versa, erwerben. Man bestreicht mit dem Stückchen ins Oehl getauchtem Holze die Kleider der begehrten Person, oder die Sirihblätter, welche sie kauen wird. Auch kann man ein durch Mohammedaner gebrauchtes Zauberbriefchen zu diesem Zwecke gebrauchen, welches man im Kopftuche trägt; dann muss man Sorge tragen den Schatten des Kopftuches auf die begehrte Person fallen zu lassen.

Karoehi badagang = *Karoehi* für den Handel. Es besteht

aus drei, vier, fünf oder sieben Stückchen Holz verschiedener Holzsorten, oder aus soviel verschiedenen Steinen, welche durch ein „simpei“, Band zusammengeflochten sind. Dieses Zusammenbinden oder Zusammenflechten geschieht mit viel Feierlichkeit, es werden dabei Opfer dargebracht. Man nimmt dieses karoehi mit auf Handelsreisen um Glück zu haben. Das Holz dazu muss durch einen Geist angezeigt werden; man darf die Holzsorten dann nie zu etwas anderem, zum Bauen, Kochen etc. gebrauchen (d. h. von denen man diese Holzer nahm). Man muss das karoehi alle Monate „manjaki“, mit Blut bestreichen, dann behält es seine Glück bringende Kraft bis auf die fernste Nachkommenschaft; aber auch nur auf die Nachkommen des ersten Herrn, verkauft darf es nicht werden.

Karoehi tatau = Reichtumskaroehi. Die karoehi tatau bestehen ebenfalls aus Holzstückchen oder Steinen welche durch einen Geist angewiesen worden sind. Sie müssen innerhalb dreier Tage nach einer Mondfinsternis geholt werden. Man schneidet dann gewöhnlich „hampatong“-Püppchen aus dem Holze, welche man sorgfältig im Hause bewahrt. Man hofft durch sie Glück, Gesundheit, gute Ernten usw. zu erlangen. Sie werden einmal jährlich mit Blut bestrichen.

Karoehi mandjawet = Flechtkaroehi. Sie bestehen aus verschiedenen Gräsern oder Baumblättern die ebenfalls durch die Geister angewiesen werden. Man gebraucht sie um jemand geschickt im Verfertigen von Flechtwerk zu machen. Man kaut sie und speit das Gekaute kleinen Kindern auf den Kopf, den grösseren Kindern reibt man die Finger damit ein. Die verschiedenen Familien gebrauchen verschiedene Gräser und Blätter zu diesem Zwecke, nämlich die, welche von den Vorfahren her dazu bei ihnen im Gebrauche waren.

Karoehi djawet = Flechtwerk-karoehi. Sie bestehen aus Stückchen Holz, welche man in ein Flechtwerk einflcht, um es gut und teuer verkaufbar zu machen; auch dazu gebraucht jede Familie eine andere Sorte Holz, welche? — das muss Geheimnis bleiben.

Karoehi mamisi = Angelkaroehi. Bestehen aus Stückchen Holz welche man an Angelschnüre bindet um glücklich beim Fischen zu sein. Das Holz muss durch einen Traum angezeigt, und bei

einer Mondfinsternis geholt sein; man kann dann holen soviel man will, und auch andern davon verkaufen”.

Soweit Hardeland. Diese karoehi müssen, wie die penjang, gut aufbewahrt und ehrerbietig behandelt werden.

Jährlich einmal, wenn nicht öfter, werden diese karoehi mit Blut bestrichen um ihre magische Kraft zu erneuern, würde man es nicht tun, dann würden die karoehi ihre Macht verlieren.

Nachdem die Geister ihren „Freunden“ die Hölzer oder Steine und ihren Fundplatz angewiesen haben, teilen sie ihnen auch mit auf welche Weise die karoehi mit Blut bestrichen werden müssen und früher kam es vor, dass die Geister für diese Handlung nicht nur Tierblut, sondern das Blut eines Menschen verlangten. Erfüllte der Besitzer den Willen der Geister nicht bald nach der Auffindung der angewiesenen Hölzer und Steine, dann wurde er „toelah“, d.h. er kam in einen Unheilszustand der Krankheit und Unglück zur Folge hatte. Für die Bestreichung der karoehi mit Blut tötete man einen Sklaven oder begab sich in der Nähe auf die Kopfjagd und brachte den Kopf und das gewonnene Blut zurück.

i. *Blutgenuss nach der Kopfjagd.* Es kann sich hier nicht darum handeln eine Beschreibung der Kopfjagd zu geben. Im Blick auf unser Thema muss nur erwähnt werden, dass die Kopfjäger nach glücklichem Zug einige Tropfen Blut des Opfers oder ein wenig Fleisch zu sich nahmen um ihre Seele zu stärken. Es handelt sich also nur um einen Teilkannibalismus. Erzählungen wie die folgende sind, für die Dajak wenigstens, vollständig aus der Luft gegriffen und beruhen auf falschen Informationen. So schreibt Fr. Baun in seinem Buche *Christlicher Beispielschatz*, 3. Auflage 1929, Beispiel 88:

„Die Dajaken auf Borneo legen den abgelebten Vater unter einen Baum nieder, geben ihm einen Zweig desselben in die Hand, und wenn der schwache Greis ihn fahren lässt, rufen sie mit wildem Geschrei: 'Wenn die Frucht reif ist, muss sie fallen!' Dann stürzen sie sich über ihn, zerschneiden ihn mit ihren Messern bei lebendigem Leibe und verzehren sein Fleisch. Doch gehen diese barbarischen Sitten mit der fortschreitenden Kultur immer mehr zurück“ ¹⁾.

¹⁾ Der Berichterstatter bat den Verlag um Ausmerzung dieser Erzählung bei einer event. Neuauflage des Buches.

3. Bei Ausführung wichtiger Arbeiten.

a. *Das Menschenopfer beim Bau des Dorfes.* Eine heilige Arbeit die viel Vorsicht und grosse Opfer erforderte war der Bau eines neuen Dorfes. Hatte sich die Bevölkerung oder eine Familie eines Dorfes entschlossen irgendwo ein neues Dorf zu bauen, dann riefen sie zuerst dem Antang, dem Seelenvogel des Tadjahan, und baten ihn um seinen Rat. Auf dem, für den Dorfbau bestimmten Platze wurden in grösseren Abständen drei Pfähle in die Erde gesteckt. Auf dem ersten Pfahl wurden die Schwanzfedern eines Nashornvogels festgemacht, auf dem zweiten ein kreisrundes Rotangeflecht, auf dem dritten ein ausgelöschtes Holzsplit das man vom Herde nahm. Dann rief der Priester dem Antang indem er dreimal Reis streute und ihn bat, der Bevölkerung mitzuteilen ob der Platz für den Bau eines Dorfes günstig sei oder nicht. Nach kurzer Zeit erschien der Antang über den Leuten. Schwebte er über dem Pfahl auf dem das Holzsplit aufgesteckt war, dann war es ein sehr schlechtes Zeichen und bedeutete, dass die Leute sterben würden verfolgt von vielen Krankheiten und ihr Atem auslöschen würde wie das brennende Split ausgelöscht wurde. Schwebt er über dem mittleren Pfahl mit dem aufgesteckten Rotangeflecht, dann bedeutet dieses Zeichen, dass der Platz für den Bau des Dorfes nicht besonders günstig sei. Schwebt er aber schreiend über dem Pfahl auf dem die Nashornvogelfedern aufgesteckt sind, dann antworten ihm die Leute jauchzend, denn das Zeichen, das ihnen der Antang gab war ein sehr gutes und zustimmendes. Darauf verschwindet der Antang wieder und die Dorfbauer lichten den Busch und fällen die Bäume. Die Bewohner wachen beim Pfahl über dem der Antang schwebte auf die Vorzeichenvögel und hören sie die Stimme des Vogels Boas, dann ist das ein sehr ungünstiges Vorzeichen das den Bewohner Krankheit und Tod voraussagt. Dieses vorausgesagte Los kann durch Opfer aber abgewandt werden.

Ist das Dorf fertig erstellt und die Häuser gebaut, dann wird ein Fest gefeiert bei dem das ganze Dorf mit Blut bestrichen werden muss. Man fesselt einen eigenen, oder gekauften Sklaven, bindet ihn an einen Pfahl fest und schlägt ihm den Kopf ab. Das herausströmende Blut wird in einem Gefäss aufgefangen. Der Dorfälteste taucht einen Büschel Sawangblätter hinein und dann

schreitet er mit ihm vom oberen Ende des Dorfes bis zum untern und bespritzt die Erde mit dem Blut des Sklaven. Darnach graben die Bewohner eine, ungefähr einen Meter tiefe Grube in der Mitte des Dorfes und bauen in ihrer Nähe ein Opfergestell wo die verschiedenen Opfer für die Geister niedergelegt werden. Dem Sklaven schneidet man die Leber aus dem Leibe und zerteilt sie in sieben Schnitten die man in Sawangblätter einwickelt. Diese werden in die Grube gelegt und der Dorfälteste, der zugleich auch Priester ist, streut den Reis und bittet die Erdgeister, den Goedjoeh, eine Schlange auf der die Erde ruht die Naga und den Tambon mit der goldenen Zunge, die Opfer in Empfang zu nehmen, dem Dorfe freundlich gesinnt zu sein und es vor Unheil, Tod, Krankheit und Erdbeben zu bewahren. Darauf wird die Grube mit Erde zugedeckt. Das Dorf ist sieben Tage lang pali. Kein Bewohner darf es verlassen und kein Reisender betreten. Während dieser Zeit darf auch kein Bewohner die Erde umgraben oder auf dem Felde arbeiten weil sonst die Erdgeister gestört würden.

Die Leiche des Sklaven beerdigt man verkehrt unterhalb des Dorfes. In seinen After pflanzt man eine Sawangstaude die die Bewohner vor der Rache der Sippe der der Opfersklave angehörte, bewahren soll. Der Seelenstoff des Sklaven teilt sich der Sawangstaude mit und er lebt in ihr weiter. Stirbt sie ab, dann ist das für das Dorf ein schlechtes Vorzeichen. Auf dem gleichen Platze wird auch ein Stein aufgerichtet, ein sogenannter „Pangatoho“ in dem die Seele des Sklaven ebenfalls weiterlebt. In Zeiten hereinbrechender Krankheitsnot, vor allem auch in Zeiten von Missernten und Hungersnot werden dem Pangatoho Opfer dargebracht damit er Krankheiten und Hunger vertreibt und dem Dorfe in der Not beisteht. Solche pangatoho die auf Gräbern von Opfersklaven aufgerichtet wurden finden sich noch in verschiedenen bewohnten und teilweise auch verlassenen Katingandörfern, wie z. B. in Telok, Tbg.-Danoem und in den verfallenen Dörfern Patang und Katong bei T.-Samba.

b. *Das Bauopfer.* Baute sich ein reicher Katinganer — Reichtum, Ansehen, erfolgreich abgeschlossene Kopfjagden und Zugehörigkeit zum Stande der Freien waren die Voraussetzungen — ein Haus, dann brachte er in einzelnen Fällen ein dreifaches Bauopfer dar.

Bevor das Haus gebaut wurde, untersuchte man die Erde und hörte auf die Vorzeichen. Dann schlachtete man einen Sklaven und bestrich mit seinem Blut den Baugrund und vergrub — wie oben — seine in sieben Schnitten zerteilte Leber.

Begann man mit der Aufrichtung des Hauses dann schloss man in die Höhlung die den Hauptbalken aufzunehmen hatte einen Sklaven ein und bewachte ihn gut. Am andern Morgen richtete man den Eisenholzbalken auf und liess ihn auf den lebenden Sklaven fallen sodass er zerschmettert wurde. Der Sklave diente als „Unterlage“ des Hauptbalkens und sein Seelenstoff sollte das Haus und seine Bewohner vor allem Unheil behüten.

War das Haus fertig erstellt und konnte es von den Bewohnern bezogen werden, dann bestrich man es zuerst mit Blut. Man tötete wiederum einen Sklaven, fing sein Blut in einem Gefäss auf und mit einem Bündel Sawangblättern bestrich man das neue Haus damit ihm alle bösen Vorzeichen, alles Unheil, Krankheit und Tod ferne bleiben sollten.

c. *Bestreichung des Saatreises mit Menschenblut.* Die heiligste Arbeit der Katinganer, verbunden mit unzähligen Palivorschriften, heiligen Handlungen, Opfern und Spielen die nur in dieser Zeit gespielt werden dürfen ist der Reisbau. Bevor man mit der Aussaat beginnt wird in der Mitte des Feldes ein Opfergestell aufgerichtet um das herum der Saatreis (in Körben) und die Werkzeuge gelegt werden (Oepon binji). Die Bevölkerung von Tbg.-Braoei (mittlerer Samba) musste die Werkzeuge und den Saatreis bei jeder Aussaat mit Menschenblut bestreichen. Man fesselte beim „Oepon binji“ einen Sklaven oder eine Sklavin und tötete sie plötzlich oder marterte sie zuerst (siehe oben). Das herausfliessende Blut liess man über den Saatreis und die Werkzeuge fließen damit ihre Seelen stark, und die Ernte eine reichliche würde. Bei diesem Anlass verfluchte einst eine Sklavin ihre Sippe, sodass es ihr nun verboten ist während der Saatzeit im Flusse zu baden.

4. Beim Rechtsspruch.

a. *Manende boenoe* = Beendigung der Fehde. Dieser sehr umfangreiche Rechtsspruch verbunden mit vielen Handlungen kann nur insoweit dargestellt werden als er bezug hat auf unser Thema.

Das Gebiet in dem die Tbg.-Lahanger früher ihre Kopfjagden ausübten lag an einem kleinen Nebenfluss des Mentaja am Toealan. Jahrelang lagen sie mit den „Oloh Tamoean“, die dort ansässig sind, in Fehde und hinüber und herüber wurden Kopfjagden ausgeführt bis schliesslich die Oloh Tamoean fanden, dass dieser Zustand unhaltbar sei. Sie wollten mit den Lahangern Frieden schliessen und sandten einen Botschafter der ihnen den „saloeqi“ überbringen sollte.

Sandte früher ein Häuptling oder ein Oberhäuptling eine Botschaft in ein anderes Dorf dann gab er dem Botschafter ein Beweisstück in die Hand aus dem sie ersehen konnten, dass er in seinem Namen sprach. Meistens übergab man dem Botschafter einen Dolch, ein Schwert, einen Speer oder das Kopftuch des Auftraggebers. Diese, seinen Auftraggeber gehörenden Gegenstände vorweisend, richtete er dann in seinem Namen den Auftrag aus.

Das gebräuchlichste Vollmachts- oder Beweisstück das man einem Botschafter mitgab war der „saloeqi“, ein Stück Bambus von etwa vierzig Zentimeter Länge das auf der einen Seite zugespitzt war und auf der andern mit einer Schnur versehen wurde damit es im Tragkorb festgemacht werden konnte. Stellte der Botschafter den Tragkorb ab, dann sollte er, um sich überall seines Auftrages zu erinnern, den saloeqi vor Augen haben. Aus diesem Grunde musste er am Tragkorb aufgehängt und durfte nicht einfach irgendwo untergebracht werden.

In den saloeqi schnitt man, übereinstimmend mit dem Auftrag Kerbe ein. Ein Kerb bedeutete: besucht uns in unserem Dorfe, wir haben Wichtiges zu besprechen. Drei Kerbe bedeuteten; zieht für mich die Schulden ein.

Bei allen wichtigeren Aufträgen versah man die Botschafter mit diesen Beweis- und Vollmachtstücken.

Als der Botschafter der „Oloh Tamoean“ in Tbg.-Lahang angekommen war liess er die Dorfältesten versammeln und legte vor ihnen den saloeqi nieder und richtete ihnen den Auftrag seiner Sippe aus, indem er sprach: „Wir senden euch hier unseren Bambussaloeqi. Er ist unser Stellvertreter der euch in Tbg.-Lahang in unser aller Namen besucht. Er überbringt euch unseren Beschluss, denn wir sind des Kampfes müde und wollen Frieden schliessen, denn die Kopfjagden haben euch und uns keinen

Nutzen gebracht. Was den Kampf und die Toten anbetrifft so sind wir quitt, denn auf beiden Seiten sind ungefähr gleich viele Opfer gefallen. Wir machen euch den Vorschlag die Feindseligkeiten einzustellen und zum Zeichen, dass dies geschehen soll, wollen wir gegenseitig einen Sklaven austauschen, damit das was geschehen ist ausgelöscht, und nicht in den Herzen niedergelegt wird. Wir bitten euch sendet uns bald Bericht, wartet nicht zu lange mit einer Antwort, damit wir wissen was wir zu tun haben". Nachdem die Dorfältesten von Tbg.-Lahang diese Worte gehört und verstanden hatten, beratschlagten sie was zu tun sei und beschlossen den Vorschlag der Oloh Tamoean anzunehmen und die Feindseligkeiten einzustellen. Auch sie sandten durch einen „loang"-Botschafter einen saloegi der ihre Antwort zu überbringen hatte und der sie bat an den Katingan zu kommen und einen Sklaven mitzubringen um die Fehde einzustellen.

Nachdem die Oloh Tamoean diese Antwort vernommen hatten machten sie sich mit einem Sklaven auf den Weg nach dem Katingan und als sie in Lahang angekommen waren wurde ein grosses Fest veranstaltet an dem zahlreiche Tiere geschlachtet wurden. Man opferte dem Pataho und Tadjahan weil sie sich an der Kopfjagd beteiligt hatten und weil nun die Fehde aufgehoben und ihre Arbeit zu Ende war. Man bestrich auch die „penjang pas" mit Blut weil sie sich hilfreich erweisen hatten.

Am gleichen Tage brachte man auch dem Sklaven unterhalb des Dorfes und tötete ihn dort. Sein Blut liess man in einen kleinen Schweinetrog fliessen und alle Verwandten derer die im Kampfe umgekommen waren nahten sich und der Priester berührte sie mit einem Sawangblätterbüschel und wischte mit dem Blut des Sklaven alles Unheil, alle Folgen des Kampfes, alle bösen Träume, alle schlechten Vorzeichen und alle pali ab. Dann wischten sich die Oloh Tamoean mit den Lahangern zusammen gegenseitig mit dem Blute ab und umbanden sich zur Stärkung der Seele Achatsteine, indem sie sprachen: „Unsere Fehde ist aufgehoben, alles Unheil ist abgewischt und dessen was geschehen ist erinnern wir uns nicht mehr und legen es auch nicht in unsere Herzen". (Darnach folgen die symbolischen Handlungen die diesen Bund und dieses Versprechen bekräftigen).

Die Lahanger übergaben nun den Oloh Tamoean ebenfalls

einen Sklaven der an den Toealan gebracht und dort auf die gleiche Weise und mit den gleichen Handlungen getötet wurde. Nach dem Friedensschluss konnte man wieder gegenseitig Handel treiben und sich untereinander verheiraten.

In vielen Fällen wurden diese Sklaven zur Einstellung der Fehde nicht getötet, sondern die eine Partei gab einen Sklaven, die andere eine Sklavin die man gegenseitig verheiratete und die ebenfalls ein lebendig es Zeichen der Aufhebung der Fehde waren (Siehe oben).

Wer den geschlossenen Frieden später wieder brach zog sich die Verfluchungen zu die bei den symbolischen Handlungen ausgesprochen worden waren.

b. *Peteng lenge* = Fesselung der Hände. Auch von diesem Rechtsspruch können wir nur eine Handlung — das Menschenopfer — erwähnen. *Peteng lenge* bedeutet Gefangennehmung eines Freien, oder auch eines Sklaven aus Erpressungsgründen. Man gab den Gefangenen, der übrigens gut behandelt wurde, nur dass er eben seiner Freiheit beraubt war, erst frei nachdem die Auslösungssumme die man gefordert hatte, bezahlt worden war. Meistens nahm man auch Verwandte gefangen die der Hinterziehung von Erbstücken und des Betruges bei der Verteilung des Erbes bezichtigt worden waren. Der Benachteiligte mietete tapfere Leute und zog mit ihnen in das Dorf des angeblichen Betrügers. In dessen Nähe lauerten sie ihm auf, überfielen ihn und schleppten ihn heim ins eigene Dorf und bewachten ihn dort gut, legten ihn unter Umständen in den Block. Dann sandte man seinen Angehörigen eine Botschaft und nannte die Summe oder die Erbstücke mit denen sie den Gefangenen auszulösen hatte. Die Gefangenschaft dauerte u.U. von zwei Monaten bis zu einem Jahr. War die Sippe des Gefangenen stark genug, dann machte sie sich kriegsbereit, überfiel das Dorf und befreite ihren Angehörigen. Wollte sie es aber nicht zu einem Kampfe kommen lassen, dann beratschlagte man was zu tun sei und brachte schliesslich den Auslösungspreis zusammen und machte sich mit ihm auf nach dem Dorfe in dem ihr Angehöriger gefangen lag. Dort besprach man die Forderungen. Der Preis der gefordert wurde bestand in einem heiligen Topfe im Werte von 1000 kiping (Ein kiping ist zwei Gulden). War der Preis bezahlt worden, dann

löste man die Fesseln des Gefangenen und die Sippe die ihn gefangen gehalten hatte, musste ihm, um seine, durch diese Tat geschwächte Seele wieder zu stärken, magische Gegenstände abgeben im Werte von 500 Kiping.

Nach Abschluss dieser Besprechungen und Handlungen nahm der Gefangene einen Sklaven der Sippe die ihn gefangen gehalten hatte, band ihm die Hände so wie er gefesselt gewesen war und schlug ihm darnach den Kopf ab. Mit dem herausfließenden Blute reinigte er sich von allem Unheil und stärkte seine geschwächte Seele. Darauf wurde in gleicher Weise wie beim „Manende boenoe“ ein Frieden geschlossen mit den gleichen symbolischen Handlungen. Wer diesen Frieden brach zog die ausgesprochenen Verfluchungen auf sich. Mit dem Gefangenen kehrte man wieder freudig heim in sein Dorf, denn man hatte ihn zurückgeholt von der „Türe der Totenstadt“ und aus seiner Gefangenschaft und Schmach befreit.

III. DAS PARTIELLE MENSCHENOPFER.

Das partielle Menschenopfer bezeichnet Handlungen bei denen nicht ein totales, sondern nur ein „teilweises Menschenopfer“ dargebracht wird, also ein stellvertretendes Opfer oder um eine symbolische Handlung die das Opfer andeutet. Das ist in allen Fällen der Fall in denen bei Opfern oder beim Rechtsspruch, den Geistern oder den Benachteiligten Seelenstoff des Schuldigen oder Opfernden in der Form von Speichel, Haar, Fingernägeln abgegeben wird.

Eine symbolische Handlung die das frühere Menschenopfer andeutet und in anderer Form auch ausführt besteht darin, dass beim Tode von Reichen oder Freien, sein Grab oder das Gestell auf dem sein Sarg niedergelegt wurde, während drei, fünf oder sieben Tagen durch Angehörige des Sklavenstandes bewacht werden muss. Diese „Wächter“ haben den Toten nach der Totenstadt zu begleiten. Die Sitte ist durch die Regierung verboten worden. Damit wären wir am Schlusse unserer Untersuchung die uns die Notwendigkeit und Vielgestaltigkeit des Menschenopfers im animistisch-dynamistischen Heidentum des Katinganers gezeigt, und uns eine düstere Seite seines Opferdienstes erschlossen hat.

Mededeelingen

Het Proto-Toaliaan.

Verslag van een lezing, gehouden door Dr. P. V. van Stein Callenfels op 30 November 1937 voor het Nederlandsch-Indisch Bureau voor Anthropologie te Batavia ¹⁾.

In de tweede helft van de negentiger jaren hebben de beide neven Paul en Fritz Sarasin uit Bazel geheel Celebes van Noord tot Zuid doorkruist en aldaar onderzoekingen verricht op allerlei gebied. In de jaren 1902 tot 1903 kwamen zij terug, doch nu beperkten zij hun onderzoek tot Zuid-Celebes. Thans hielden zij zich inzonderheid bezig met de ontgraving van grotten in de nabijheid van Lamontjong, gelegen in het kalkgebergte ten Oosten van Makassar. Bij deze ontgravingen ontdekten zij een primitieve cultuur, die sedert naar de in de streek wonende Toala de Toalacultuur of het Toaliaan genoemd wordt.

Opmerkelijk was het daarbij vooral, dat steenen pijlpunten werden aangetroffen. Deze waren van praehistorische culturen elders wel bekend, doch in Nederlandsch-Indië waren zij toen nog nooit gevonden, zoodat men ten onrechte meende, dat de praehistorische bewoners van den Archipel zich met pijlpunten van bamboe en dergelijke materialen hadden beholpen. Verder vonden de Sarasins in het Toaliaan microlithen, dat zijn zeer kleine steenen werktuigjes (mesjes, krabbertjes enz.) en tenslotte priemen en dubbele vischhaken van been.

Kenmerkend voor dit Toaliaan was het feit, dat de pijlpuntjes en sommige andere steenen werktuigjes langs de scherpe randen veelal zeer duidelijke zaagtandjes vertoonden.

De Sarasins meenden, dat het Toaliaan zou hebben toebehoord aan een primitieve bevolking, welke door latere immigranten

¹⁾ Opgesteld door Dr. A. N. J. Th. à Th. Van der Hoop.

(Makassaren, Boegineezen) van de kust naar het binnenland zou zijn teruggedrongen.

Een eigenaardig bijverschijnsel van het Toaliaan was nog het voorkomen van een krabber, gemaakt van de schelp van een landslak, en wel zoo, dat van de as van de schelp een gedeelte aan de krabber was blijven zitten om te dienen als handvat.

In het jaar 1930 ging spreker, nadat het onderzoek ongeveer 30 jaar stil had gelegen, naar Celebes om een nader onderzoek in te stellen in de grotten van Lamontjong. Over het algemeen bevestigde dit onderzoek de resultaten van de Sarasins, echter met één verschil. De Sarasins hadden wel niet bepaald uitgesproken, maar toch laten doorschemeren, dat het Toaliaan vrij oud zou zijn. Spreker vond echter bij het graven van een proefsleuf in een van de grotten een gepolijste steenen bijl; het is wel zeker, dat dergelijke neolithische werktuigen in den Archipel nog laat in gebruik zijn geweest. Aangezien de bijl echter bij een voorloopige ontgraving uit een proefsleuf werd gehaald, was de stratigrafische verhouding ten opzichte van het Toaliaan niet geheel zeker. Later vond spreker echter in de onderste laag van de grot twee fragmenten van twee verschillende groen glazen armbanden. Deze armbanden nu zijn bekend uit den ijzertijd van den Archipel en de Philippijnen en dateeren van het begin van onze jaartelling. Blijkbaar waren de menschen van de Toaliaan-cultuur door ruilhandel in het bezit van deze armbanden gekomen, en had het Toaliaan daar ter plaatse dus minstens tot het begin van onze jaartelling geleefd.

Spreker kreeg bovendien den indruk, dat de opvatting der Sarasins, als zou het Toaliaan een locale cultuur zijn, niet juist was en verzocht daarom Dr. Cense, Taalambtenaar te Makassar, bij zijn reizen ook elders naar deze cultuur uit te zien. Inderdaad vond Dr. Cense al spoedig de typische gezaagde pijlpunten in een grot bij Bonthain, aan de Zuidkust van den Zuidelijken arm van Celebes.

In 1937 stelde spreker een onderzoek in in deze grotten, waartoe hij werd in staat gesteld door het Indisch Comité voor Wetenschappelijke Onderzoekingen, het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, het Koninklijk Bataviaasch Genootschap, en enkele particulieren.

Spreker aanvaardde dit onderzoek met de bedoeling in de eerste plaats de geografische verbreiding van het Toaliaan na te gaan. In dit program kwam echter verandering, waartoe de aanleiding was een bericht, dat in Australië, in het binnenland van Nieuw Zuid Wales, eveneens microlithen waren gevonden. Verder had intusschen Bühler uit Bazel in grotten op Timor en Roti een cultuur gevonden, welke gekenmerkt werd door het voorkomen o.a. van gesteelde steenen pijlpunten. Een deel van laatstgenoemde vondsten zijn te zien in het Bataviaasch Museum. Heine-Geldern had de meening uitgesproken, dat deze cultuur van Timor en Roti verwant zou zijn aan het Toaliaan.

Reeds in de eerste grot, welke spreker thans onderzocht, in Midden Bone, werden naast de gewone Toaliaanartefacten ook enkele gesteelde pijlpuntjes aangetroffen, hetgeen een bevestiging was van de meening van Heine-Geldern. Verder kwamen er de bekende werktuigjes met zaagtandjes te voorschijn, en verschillende vormen van krabbers, waaronder ook van schelp en van been. Het vermoeden lag nu voor de hand, dat de microlithische cultuur zich had verspreid langs de lijn Zuid-Celebes, Timor, naar Australië.

Toen het onderzoek zoo ver was gevorderd gaf spreker zijn oorspronkelijke plan op, om de geografische verbreiding van het Toaliaan na te gaan, en trok hij naar de Zuidkust, om meer gegevens te verkrijgen omtrent de typologie van deze cultuur. Hier had hij het geluk, twee grotten te vinden waarin de artefacten over een voldoende dikke aardlaag waren verdeeld om ook stratigrafische conclusies te kunnen trekken, namelijk de Batoe Edjala (roode steen) en de Panganreang Toedeja (plaats waar men offert).

De Batoe Edjala was een bijzonder heilige grot. Achterin stond een steen, waaraan nog steeds geregeld door de bevolking geofferd werd. Zeer ten genoegen van de bedienden van spreker. Immers behoorde tot het ceremonieel het vrijlaten van een kip, die dan regelmatig door de bedienden werd opgevangen en in de pan verdween!

Nu past dit ceremonieel natuurlijk niet in den Mohammedaanschen gedachtengang, en wij hebben hier blijkbaar met ritueele handelingen te doen, die in den Mohammedaanschen

tijd zijn blijven voortleven, doch waarvan de oorsprong zich in de grijze oudheid verliest.

Bij de ontgraving werden in de bovenste laag eenige vrij recente voorwerpen gevonden, namelijk enkele centen en compagniesduiten. Tusschen 18 en 40 cm diepte lag een compacte laag aardewerk-scherven, welke laag dikker werd naar den offersteen toe. Het aardewerk was zonder uitzondering stukgeslagen. Blijkbaar was het aardewerk geofferd. Het is een zeer algemeen verspreide oude gewoonte, om bij het offeren aan de geesten of aan de zielen van de voorvaderen aardewerk stuk te slaan; men meent hierdoor aan de ziel van het aardewerk gelegenheid te geven, te ontsnappen; de zielen van de voorvaderen kunnen niet de aarden potten zelf gebruiken, maar wel de vrijgekomen zielen daarvan. Het aardewerk wordt dus als het ware doodgeslagen, zooals men ook een slaaf doodde om zijn ziel mee te geven aan den overleden meester in het hiernamaals.

Het aardewerk was versierd met in de ongebakken klei gegrifte krullen, spiralen, bladeren, rozetten enz., en met kamversiering, dat wil zeggen rijen puntjes, en evenwijdige lijnen, met een kamvormig werktuigje in de klei gestoken en getrokken.

De steenen werktuigjes, die tusschen de scherven lagen, bewezen, dat het aardewerk weer behoorde tot de Toaliaan-cultuur, terwijl enkele gepolijste steenen bijlen en fragmenten van bronzen armbanden het mogelijk maakten, den ouderdom vast te stellen op niet ouder dan 300 vóór Christus.

Verder kon hier worden geconstateerd, dat de beenen werktuigen als dubbele vischhaken enz. eveneens van jongen datum moeten zijn. Zij werden wel gevonden in de schervenlaag, met de gepolijste bijlen en bronzen fragmenten, niet in de diepere lagen.

In de tweede grot, de Panganreang Toedeja, was het resultaat nog mooier en kon de geheele stratigrafie van het Toaliaan worden vastgesteld. Immers werd hier niet alleen weer het typische Toaliaan met de gezaagde werktuigjes aangetroffen, doch bovendien werd hier onder deze cultuurlaag, en stratigrafisch duidelijk daarvan gescheiden, en oudere laag ontdekt, bevattende werktuigen, overeenkomende met die, welke Bühler op Timor en Roti, Van Heekeren in Besoeki, en spreker zelf later in grotten bij Toeban vonden.

Kenmerkend voor deze onderste, oudste laag, zijn gesteelde, niet gezaagde pijlpunten; verder krabbers van een bepaalde vorm. Wij hebben hier blijkbaar te doen met de cultuur, die de voorlooper vormde van het Toaliaan, en die door spreker daarom Proto-Toaliaan werd genoemd. Deze cultuur moet dus over een groot gebied verspreid zijn geweest (Z.-Celebes, Oost-Java, Timor-Roti). In Zuid-Celebes heeft zich dan met deze Proto-Toaliaan-cultuur een jonger cultuurelement gemengd, kenbaar aan de gezaagde pijlpunten. Wij hebben hier te doen met een invloed van buiten af, en wel blijkbaar uit het Noorden afkomstig. De gezaagde artefacten toch werden ook aangetroffen in de Philipijnen, Japan en Korea; echter niet op Java en Sumatra.

Spreker vond tesamen met de gezaagde werktuigjes ook steenen boortjes; scherpe, spitse werktuigjes met een verbreed, afgeplat handvatje. Deze boortjes komen weer voor in Japan, en zijn van daar via Kamchatka naar Noord-Amerika gekomen.

Blijkbaar is dus het Toaliaan een mengcultuur, waarin twee elementen te onderkennen zijn; het Proto-Toaliaan met de gesteelde werktuigen, en het Noordelijke element met de gezaagde pijlpunten. In zooverre hadden de Sarasins dus gelijk, dat het Toaliaan, zooals zij dat aantroffen, een locale cultuur was. De elementen, waaruit die cultuur is opgebouwd, zijn echter over groote afstanden te vervolgen. Dat deze mengcultuur nog laat heeft gebloeid blijkt, zooals gezegd, uit de neolithische, gepolijste bijlen, het aardewerk, de bronsfragmenten, de fragmenten van glazen armbanden.

Spreker vond bij zijn ontgraving ook resten van menschelijke skeletten. Bij de bovenste van deze skeletten lagen de beenderen in hun natuurlijken onderlingen stand. Deze bovenste skeletten stammen waarschijnlijk uit den bronstijd of jonger; tusschen 300 vóór Christus en 1300 na Christus.

In een diepere laag lagen skeletresten, die blijkbaar ouder waren en die afkomstig moeten zijn van de dragers van de Toaliaan-cultuur. Deze beenderen waren incompleet en lagen door elkander; blijkbaar is hier dubbele bijzetting toegepast, zooals die nog thans door verschillende volken van den Archipel wordt beoefend. De lijken worden eerst voorloopig bijgezet; daarna, soms na verloop van enkele jaren, wanneer het noodige geld voor het doodenfeest

bijeen is gebracht, worden de beenderen, of wat daarvan nog te vinden is, weer te voorschijn gehaald en definitief bijgezet. Het spreekt vanzelf, dat de beenderen dan niet meer in hun natuurlijk verband liggen.

Ofschoon het onderzoek van spreker het vraagstuk van de Toaliaan-cultuur aanmerkelijk heeft verhelderd, zijn toch juist door dat onderzoek weer nieuwe vragen gerezen, die door de opvolgers van spreker zullen moeten worden opgelost. De voor- naamste van deze vragen zijn :

1. Waar is het Proto-Toaliaan of Oer-Toaliaan vandaan gekomen ?
2. Welken weg is de cultuur van de gezaagde pijlpunten gegaan ?
3. Waarvandaan kwamen de neolithische en de bronscultuur ?

Pigafetta's Maleische woorden.

Naar aanleiding van zijn mededeeling getiteld „Waar verzamelde Pigafetta zijn Maleise woorden?“ op blz. 271 vv. van dezen jaargang vestigt Dr. W. Kern de aandacht op het artikel van C. O. Blagden *Corrigenda to Malay and other words collected by Pigafetta* in het *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1931, p. 857-61, waarin deze reeds heeft gewezen op het Broeneisch-Maleische en Philippijnsche element in Pigafetta's Maleisch. Laatstelijk heeft ook Prof. Dr. J. Gonda een studie gewijd aan deze woordenlijst in de *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië*, dl. 97 (1938), p. 101-24.

Red.

BOEKBESPREKING

Catalogue of manuscripts in European languages [in the] India Office Library, Vol. II, pt. 2: *Minor collections and miscellaneous manuscripts*, by G. R. KAYE and E. H. JOHNSTON. Section 1.-Nos. 1-538, by G. R. KAYE. London, H. M.'s Stationery Office, 1937. XIX, 1167 blz. 8°.

Meer dan twintig jaar na de publicatie der collecties Mackenzie (Vol. I, pt. 1) en Orme (Vol. II, pt. 1) verschijnt thans een nieuw deel van den grooten catalogus der Europeesche handschriften in het India Office. Uiteraard heeft het meerendeel der stukken betrekking op Britsch-Indië, maar toch zijn er verschillende documenten, die onze koloniale geschiedenis betreffen: no. 5 (p. 8-12) Verbael uyt afgesonden en aengekomen brieven naer en van Malacca A°. 1672; no. 19 (p. 56-61), Christiaan Lodewijk Senff's Memorie wegens den toestand der Souratse Directie (Vgl. ook Van Kan, *Compagniesbescheiden* 1931, p. 104); no. 201 (p. 713-4), extracten uit Dirk van Hogendorp's *Bericht van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche bezittingen*, samengesteld door J. Carleton, met een beschrijving van het kabaal, gemaakt bij de vertooning van het tooneelstuk Kraspoekol in den Haag. Omvangrijker is de collectie Raffles (nos. 232-46, p. 774-817): brieven en rapporten betreffende zijn verblijf op Java en Sumatra, woordenlijsten enz.

Ook een oude bekende, *The Brata Yud'ha or Holy War*, naar Raffles' letterlijke vertaling dichterlijk bewerkt door Rev. Thomas Raffles (vgl. *History of Java*, I, p. 463-6, waar enkele verzen zijn afgedrukt), blijkt zijn weg te hebben gevonden naar het India Office. Tenslotte, afkomstig van Mackenzie, nog een collectie papieren welke betrekking hebben op de geologie, de natuurhistorie en de geschiedenis van Java en op het Bataviaasch Genootschap. Van deze stukken is slechts de titel vermeld; overigens geeft de samensteller van den catalogus in het algemeen uitvoerige inhoudsoverzichten.

A. J. B. K.

„Hiao”, *Chineesche kinderliefde*. Uit het Chineesch vertaald en toegelicht door H. VAN MEURS. Hilversum, N. V. Paul Brand's Uitgeversbedrijf 1938. 142 blz. Geïllustr. 8°.

In dit boek geeft de heer Van Meurs de vertaling van twee Chineesche geschriften, nl. van de 24 voorbeelden van kinderlijke liefde en van de Hiao King, welker Chineesche teksten mede zijn afgedrukt om „de gegeven vertaling tegenover sinologen te verantwoorden” en „om Chineesch studeerenden een leidraad meer in handen te geven bij de bestudeering van het Chineesche schrift en de Klassieken”. Deze laatste wensch van den schr. maakte het wenschelijk, dit boekje, waaraan men anders schouderophalend had kunnen voorbijgaan, wat nauwkeuriger te bezien, want, ronduit gezegd, een student zou zichzelf geen grooter ondiens kunnen bewijzen, dan aan de hand van dit boekje de Chineesche taal te bestudeeren. Van de 24 klassieke voorbeelden van kinderliefde zijn er slechts vier (die op bl. 30-31, 32-33, 42-43 en 64-65) passabel vertaald. De overige twintig bevatten vele ernstige fouten: vergrijpen tegen de eerste beginselen van grammatica en syntaxis en wanvertalingen. De tekst is eenvoudig en, naar den stijl te oordeelen, uit een kinderboekje afkomstig; het is niet mogelijk, dat de „moderne woordenboeken” welker gebruik op bl. 9 van de inleiding wordt vermeld, den vertaler hier ook maar ééns in den steek zouden hebben gelaten. Door zijn verkeerde vertalingen kloppen de uitkomsten vaak niet met de bij den tekst gevoegde — alleraardigste — illustraties, zoodat schr. alsdan genoopt wordt, in de Aanteekeningen (bl. 72-78) „verklaringen” te geven die op haar beurt kant noch wal raken.

Één enkel bloemetje uit een ganschen winkel vol moge voldoende zijn. Daaruit blijkt duidelijk, hoeveel schr. van eenvoudige moderne spreektaal begrijpt.

Op bl. 44 staat letterlijk: Tijdens Wang Mang's maken opstand's tijd leefde er . . . enz. Schr. vertaalt: „Tijdens de regeering van Keizer Mang leefde er . . .” enz. De familienaam Wang beteekent inderdaad koning, maar de usurpator Wang Mang heeft nooit als Mang-ti (dát zou „Keizer Mang” zijn) geregeerd, doch noemde zich Sin Houang-ti. De jongen, waarover het verhaal gaat, verzamelde moerbeien om den honger van zijn moeder

lijdens een hongersnood te stillen. In een stijl, die zóó overduidelijk is, dat de leek dezen in letterlijke vertaling moet kunnen volgen, gaat het verhaal door:

(Hij) nam dat-wat verzamelen's moerbeien, verdeelend vullend twee hengselmandjes, oftewel: Hij verdeelde de door hem verzamelde bessen over twee mandjes. De heer v. M. is echter, zooals herhaaldelijk blijkt, volkomen onbekend met het gebruik van het hulpwerkwoord *pa*, lett. nemen, hetwelk wordt gebruikt om in geval van nadruk het object vóór het hoofdwerkwoord te plaatsen en evenmin met het gebruik van het partikel *so*, hierboven door „datwat” weergegeven, en vertaalt, *pa* als wegnemen beschouwend: „(Hij) nam nu van hen, die aan het plukken waren, wat bessen weg en sorteerde ze, er twee mandjes mee vullende”. Maar dan! De tekst zegt: Roode wenkbrauwen roover vroeg hem, waarom hij ze verdeelde. Vert. zegt echter: „Toen men den kleinen dief vroeg, waarom . . .” enz. Dat de heer v. M. in zijn moderne woordenboeken „roode-wenkbrauwen-roover” niet heeft kunnen vinden, is tot daar aan toe, hoewel daaruit blijkt, dat hij het Chineesche woordenboek par excellence, de *Ts'eu Iuan* van de Shanghai Commercial Press, niet heeft gebruikt. Want daarin staat duidelijk, dat dit de naam is van zekere benden, die tijdens de woelingen ten tijde van Wang Mang het land afstroopten. Maar dat hij dan de zaak omdraait en van dezen bandiet, het duidelijke subject van den zin, een „kleinen dief”, lijdend voorwerp maakt . . . ! En om het geheel te vervolmaken, doet hij het nog eens en zegt in plaats van (letterlijk): Roover medetijden zijn pieteit hart, of wel: de roover had medelijden met hem om zijn kinderlijke liefde, „Men ontfermde zich over het diefje”!

Met de vertaling van de *Hiao King* is het nog erger gesteld, waarschijnlijk omdat de heer v. M. de door hem zoo laag aangeslagen commentaren niet heeft willen (of kunnen?) gebruiken. De resultaten van zijn „zoo sober mogelijke vertaling (van) slechts den soberen authentieken tekst” (waarvan de Chineezzen reeds duizend jaar geleden wisten, dat hij stellig niet van Confucius' hand was en waarvan moderne geleerden aannemen, dat hij óf in de derde eeuw v. Chr. óf nog later, gedurende de Han-dynastie, werd opgesteld), zijn dan ook meestal averechtsch, ook hier dank

zij de eigenaardigheid van den schrijver om object voor subject en activa voor passiva aan te zien. Een Nederlandsche bewerking van James Legge's vertaling (*Sacred Books of the East*, deel III, 1879) hadde beter aan het doel beantwoord dan deze volkomen verwrongen en onjuiste weergave.

In het eerste hoofdstuk (en niet „les”) staat: De eerste koningen (d.w.z. de heerschers uit den goeden ouden tijd) hadden een verstrekkende deugd en een essentieelen weg („la plus sublime vertu et les principes les plus importants” volgens Couvreur's woordenboek, hetwelk schrijver gebruikt heeft, s.v. *iāō*), waardoor zij in harmonie waren met de gansche wereld, enz. De heer v. M. vertaalt: „Het was regel, dat de vorsten van weleer den grooten weg der volmaakte deugd volgden enz.!”

Even verder in het zelfde hoofdstuk weer moeilijkheden met het partikel *so* en dat nog wel bij de definitie van iets, waar het geheele boek om draait, nl. de kinderliefde. Er staat: De kinderliefde is de wortel der deugden, zij is datgene, waaruit (alle ethische) leeringen ontspringen. Doch de heer v. M. vertaalt, het partikel *so* niet begrijpend en het verwaarloozend, voorts het karakter *cheng* (baren, geboren worden, leven) in zijn laatste beteekenis opvattende en dan alles omdraaiende: „De kinderliefde is van alle deugd de wortel, haar leer is de grondslag van het leven”.

Ook aan het slot van dit eerste hoofdstuk weer een ernstige fout tegen den geest van het geheele betoog over de kinderliefde. De laatste zin luidt natuurlijk niet „Gedenkt ge Uw voorouders niet, verbeter dan Uw gedrag”, doch: Gedenkt Uw voorouders, Uw deugd aankweekende. Ook hier had de vertaler met vrucht den commentaar kunnen raadplegen, die vriendelijk waarschuwt en zegt, dat *ou nien*, letterlijk „niet, of zonder, denken”, in dit citaat uit het tot de oudste klassieken behoorende Boek der Liederen nu juist „gedenken” beteekent.

Het puikje der misvattingen is misschien wel te vinden in hoofdstuk XV (bl. 115), waar staat, dat oudtijds de Zoon des Hemels (d.w.z. de heerscher) zeven vermaan-ministers had, zoodat zelfs indien hij zonder (juiste) methode (van regeeren, zie commentaar) was, hij toch zijn rijk niet verloor; de leenvorsten hadden vijf vermaners enz. De vertaler maakt van dezen waarlijk niet duisteren tekst: „Vroeger vermaanden de Hemelzonen hun zeven

dienaren en, al werd het volmaakte niet bereikt, men verwaarloosde het land geenszins."

Het zij genoeg. De Nederlander, die zich op de hoogte wil stellen van Chineesche ideeën omtrent kinderlijke liefde zal, wil hij het juiste hieromtrent willen vernemen, zich als vroeger moeten wenden tot Legge, of, voor een samenvattend overzicht, tot Forke, *Geschichte der alten chinesischen Philosophie* (Hamburg 1927), bl. 148 e.v.; voor een goede beschrijving van Confucius' leven en werken zij verwezen naar Forke en vooral naar Maspero, *La Chine antique* (Parijs 1927). Wie belang stelt in China's oorspronkelijken godsdienst, zal meer hebben aan wat Maspero daarover schrijft in het tweede hoofdstuk van zijn boek, dan aan hetgeen de heer v. M., blijkbaar onder invloed van Pater Schmidt's ideeën over het oermonotheïsme, daarover ten beste geeft in zijn hoofdstuk „Het Chineesche begrip Hemel". Hij zal bij Maspero namelijk een uitgebreid pantheon beschreven vinden, waarin ook T'ien en Chang-ti paraisseeren.

Rest mij erop te wijzen, dat de grafische afbeeldingen in het hoofdstuk „Het Chineesche begrip Hemel" ontleend zijn aan Pater Wieger's boek *Caractères Chinois* (bl. 361 e.v. der Engelsche vertaling van 1927) doch dat de heer v.M. eigenmachtig het figuurtje, dat ook door Pater Wieger practisch steeds als de offeranden genietende voorvader wordt geïnterpreteerd, als „hemel" heeft vertaald, terwijl ook het oogen-symbool niet den Hemelheer doch eveneens den voorvader voorstelt.

Tenslotte vraag ik mij af, waarom de schrijver in een voor Hollandsche lezers bestemde publicatie de Fransche transcriptie heeft gebruikt (welke ik voor de continuïteit ook in deze critiek heb gehandhaafd), in plaats van de „Nederlandsche normaaltranscriptie" van Prof. Duyvendak e.a., in 1930 gepubliceerd in het tijdschrift *China*.

A. F. P. HULSEWÉ.

R. N. DANDEKAR, *Der vedische Mensch. Studien zur Selbstauffassung des Inders in Rg- und Atharvaveda.* (Indogermanische Bibliothek III, 16). Heidelberg, Carl Winter, 1938. 69 blz. 8°.

Over de talrijke Homerische woorden voor „ziel", „hart", e. dgl. zijn in de laatste decennia verschillende studies verschenen;

het bovengenoemde werkje maakt het nu mogelijk soortgelijke gegevens voor de Rk- en de Atharvasamhitā gemakkelijk te overzien. Het bevat een bespreking van een aantal termen, die voor de oudste Voor-Indische voorstellingen van lichaam en ziel belangrijk zijn. De schrijver geeft van de resultaten, waartoe hij op grond van een uitvoerig materiaalonderzoek gekomen is, een summier overzicht en blijkt daarbij in het algemeen ook van de resultaten van Westers onderzoek op de hoogte te zijn. Op verband met voorstellingen van latere filosofische systemen, waarvoor deze vedische termen een bijzonder belang hebben, wordt terloops gewezen. Een bezwaar is, dat de schr. voor het netelige probleem van de onderlinge afgrenzing van begrippen als *asu*, *tanū* en *manas* een evolutionistisch schema te hulp roept, zonder dat de gemotiveerdheid hiervan voldoende blijkt. Een vergelijking met de corresponderende awestische woorden zou een bredere behandeling mogelijk hebben gemaakt en het dubieuze karakter van de veronderstelde chronologische ontwikkeling duidelijker hebben doen uitkomen. Indien overigens èn *asu* èn *manas* termen voor de mana-conceptie zouden zijn geweest, gelijk de auteur meent, dan rijzen, waar onderzoekers van naam hetzelfde reeds voor *brahman* hebben aangenomen, nieuwe vragen, die hier geen bevredigende beantwoording vinden en waarvoor een diepergaande behandeling vereist was geweest.

Dat de totaalindruk enigszins teleurstellend is, kan overigens daarmee samenhangen, dat de inhoud, die het eerste deel van een toekomstig uitgebreider werk over de „Selbstauffassung” van den Voor-Indiër moet vormen, van huis uit er waarschijnlijk niet op berekend was, door een afzonderlijke uitgave de betekenis van een afgesloten eenheid te krijgen. Hieraan zullen ook wel titel en inleiding toe te schrijven zijn, die meer beloven, dan inderdaad geboden wordt — daargelaten de vraag, of deze vedische „psychologie” wel tot een psychologie van den vedischen mens in onze zin en tot belangrijk inzicht in zijn „Selbstauffassung” kàn voeren ¹⁾.

F. B. J. KUIPER.

¹⁾ Afgezien van enige taalkundige ketterijen (bijv. p. 68) is de vertaling „Vor-Hauch und Abhauch” voor *prāṇa* en *apāna* (p. 15) na Caland's bespreking van deze woorden (Zschr. D. Morg. Ges., dl. 55, p. 261 sqq.) een onnodige zinloosheid.

C. MENSCH, *Taboe, een primitieve vreesreactie*. Acad. proefschrift. Amsterdam, H. J. Paris, 1937.

De heer Mensch heeft zich met dit proefschrift begeven in een uiterst netelig onderwerp van de ethnologie, dat blijkens zijn reeds eerder hierover gehouden korte voordracht op den Amsterdam-schen ethnologendag van 1934 zijn bijzondere belangstelling heeft.

De Schr. begint zijn studie met eenige theorieën en definities van het „taboe“-verschijnsel, die meer of minder aanhang hebben gevonden in de volkenkunde, in het kort te vermelden ter oriëntering van den lezer, om vervolgens nader onder de loupe te nemen hoe in het land, vanwaar het begrip ons het eerst vertrouwd is geworden en aan welks talen wij den naam (taboe, tapoe) ontleenen, n.l. Oceanië, het taboe in de praktijk geldt. Het bekende woordenboek van Tregear dient hem, naast de niet minder bekende monographie over dit onderwerp van R. Lehmann, hierbij tot gids. Wanneer het echter aankomt om het kernpunt van het taboe te definieeren, kiest de heer Mensch in afwijking van zijn gids (blz. 14) een eigen weg, daar hij een grenslijn wil trekken tusschen de „overheidstaboe's“, die volgens hem zijn „op te vatten als producten van wetgeving“ en die, welke „los van een bevel of wet, hun kracht ontleenen aan overgeleverd inzicht of geloof“ (blz. 12 v.), welke onderscheiding dan op blz. 16 v. nog nader wordt gepreciseerd naar de sancties, die de taboe-overtredingen bedreigen. Dit m.i. vrij willekeurig onderscheid berust dus zuiver op een westersche quasi-juridische begripmatigheid en is daarom reeds bedenkelijk te noemen, al kan natuurlijk niet ontkend worden dat ook in het taboe-verschijnsel een zekere seculariseering opmerkelijk is. Ik kan den schrijver echter niet bijvallen in zijn uitspraak, dat het noodig is een maatstaf te zoeken, die een meer natuurlijke (sic) groepeerings der taboegevallen mogelijk maakt, opdat eenige orde ontsta enz. (blz. 17) en vooral niet kan ik instemmen met een vooropstelling van zulk een groepeerings of ordening om vanuit deze beperkende definitie den zin van het „taboe“ op te sporen. Het komt mij ook voor, dat de Schr. hiermede zondigt tegen het — terecht — door de Amsterdamsche school (waarvan hij een discipel zich bekent) vooropgesteld axioma van inductie als onderzoekmethode. Naar de vooropgestelde meening

van den Schrijver valt alles, wat de facto „wettelijke” verboden kunnen heeten (verboden die uitgaan van volkshoofden) buiten het „taboe” — al heeten zulke verboden ook „taboe” in 's lands taal. Hiermede miskent de heer Mensch bovendien het taboe-karakter van de functie (en van den persoon) der hoofden. En het is juist het taboe van deze hoofden (ariki) en van alles wat ook maar zijdelings met hen in verband staat, wat reeds de eerste ontdekkingsreizigers heeft gefraspeerd en wat tot de erkenning van het taboe als eigen verschijnsel in de volkenkunde heeft geleid. Wel wordt op blz. 13 en 23 van de bovenaardsche macht dier vorsten gewag gemaakt, maar verzuimd is de consequentie hieraan te geven die dit zeer bijzonder verschijnsel verdient en de opmerking (blz. 14) dat „het verschil (van door de ariki uitgevaardigde taboes) met wetten niet groter is dan b.v. het verschil tussen burgerlijke en kerkelijke wetgeving ten onzent ten tijde van de Middeleeuwen” is in een ethnologisch proefschrift niet te verantwoorden.

Het taboe wordt dan door den Schr. op blz. 21 gedefinieerd als „een niet wettelijk verbod, dat ontstaat door de vrees voor een bovennatuurlijk gevaar, hetwelk zich automatisch of bovennatuurlijk in een straf kan uiten”. Afgezien van het feit dat de Schr. de eerste plicht bij het stellen van een definitie, n.l. die van een zuivere woordenkeus, heeft verzaakt (een gevaar dat zich in een straf kan uiten), treft het dat hierin reeds wordt vooruitgelopen op wat juist doel van onderzoek moet heeten: de wijze van ontstaan van het taboe, n.l. door vrees (zie ook blz. 83: „Wil men iets van het taboe verstaan”, aldus de Schr., „dan dient men in de eerste plaats vast te stellen uit welke oorzaak het voortkomt. Groepeerling van taboe gevallen dient dus te geschieden aan de hand van de vraag, *welke de herkomst is van de vrees, die tot het verbod heeft geleid*”). Dit lijkt op een *petitio principii*, vooral wanneer reeds op blz. 24 vooropgesteld wordt dat men, de oorzaak of herkomst van de vrees opsporende, twee groepen taboe's kan onderscheiden. In de eerste komt de vrees „tot stand” onafhankelijk van andere inzichten op het gebied van de levens- en wereldbeschouwing van den primitieven mensch, waarvoor de Schr. den naam „primair taboe” kiest, terwijl tot de tweede groep worden gerekend „alle taboes waarbij de vrees, die tot het

verbod voert, zelf voortkomt uit verschijnselen, die los staan van het taboe en zonder dit verklaard kunnen worden" („secondair taboe”).

Gewapend met dit westersch schema van wat hij — willekeurig — van polynesisch-melanesisch taboe wenscht te aanvaarden, trekt nu de heer Mensch te velde . . . in den maleischen archipel. Ook hier echter begint de Schr. met enkele „verwante verschijnselen”, die naar zijn meening niet tot het eigenlijk „taboe” mogen worden gerekend, van zijn onderzoek uit te sluiten (blz. 25 v.), ondanks het feit dat die verschijnselen in de inheemsche taal (Karo-Bataksch) onder denzelfden naam (*kemali*) gekend worden als wat naar de definitie van Mensch wèl taboe mag heeten. Met welk recht geschiedt zulke amputatie, vragen wij ons wederom af; wat voor zin heeft het, een imaginair begrip vast te leggen?

Na dan de meest gebruikelijke inheemsche synoniemen voor „het” taboe in den indischen archipel genoemd te hebben, worden in de hoofdstukken II en III voorbeelden van zulke taboe-verboden bij verschillende indonesische volken bijeengebracht. Het spreekt van zelf, dat de Schr. zich hierbij heeft moeten beperken en wij beschouwen deze ethnographica dan ook slechts als een inleiding tot het theoretische gedeelte, dat in de hoofdstukken V, VI en VII zijn plaats vindt. Hiertusschen in (hoofdstuk IV) wordt stilgestaan bij de z.g. verwantschapstaboe's (mijding van aangehuwden in bepaalde verwantschapsgraden), verband houdende met incestvrees (waarom wordt in dit hoofdstuk ook naam- en woordtaboe betrokken?). In weinige bladzijden worden in dit hoofdstuk de theorieën op dit punt van Tylor, Frazer, Freud en Kohlbrugge „afgedaan”, om dan dit te besluiten met de wonderlijke conclusie, dat het wel mogelijk is dat ook hier „zwakke taboe's” onder die verboden schuilen, maar dat een speciaal onderzoek dit eerst zou moeten constateeren (was dit niet juist de taak van den doctorandus?) en dat het het veiligst is nu maar die lastige verwantschapstaboe's niet in de discussie te betrekken (blz. 114). Grootter willekeur in probleemstelling is moeilijk denkbaar.

We vragen ons af welk wetenschappelijk nut een theoretische beschouwing kan hebben, wanneer uitgangspunt is een dusdanig

gemutileerd en willekeurig bij voorbaat gespecialiseerd begrip. Het kan ons slechts toonen datgene wat de heer Mensch zich voorgenomen heeft onder „taboe” te verstaan: een vreesreactie, waardoor een „gemoedsbevrediging” wordt verkregen (blz. 152). In de theoretische beschouwingen over wat hij „primair” en „secondair” taboe noemt, vindt de Schr. nu gelegenheid de theorieën van Marett („taboo = negative mana”) en van Frazer („taboo = negative magic”) nader onder oogen te zien en komt dan tot de conclusie, dat waar taboe’s samenhangen met „animistische, totemistische en dergelijke opvattingen” (sic!) — bedoeld wordt blijkbaar: gegrond in vrees voor bepaalde wezens (zie n.l. blz. 115) — van een secondair taboe moet worden gesproken (blz. 123), zoodat de formule van Marett (vrees voor mana) in haar algemeenheid niet opgaat¹⁾. Vindt de Schr. dus in dit opzicht meer aansluiting bij Frazer (zie blz. 131), hoewel hij de uitdrukking „passieve magie” verkiest boven „negatieve magie” — met Frazer’s conceptie van een zuiver intellectuele functie bij het verrichten van magische handelingen (en dus ook in het taboe, zegt Mensch) kan hij zich minder vereenigen (blz. 133). Hierin staat de Schr. geenszins alleen; het verwijt aan Frazer dat hij de intellectuele functie bij primitieven in het bijzonder in magie te zeer heeft overschat, is thans vrijwel gemeengoed in de volkenkunde. Deze bespiegelingen van den Schr., waarbij zich aansluiten die van blz. 160 v. geven althans eenige vastheid in conceptie, die echter weer spoedig te loor gaat in de vele aphoristische fragmentjes over de primitieve geestesstructuur, over instinct, vrees voor het goddelijke, rationalisme, traditie en zede en wat al niet meer, waar n.l. in luttele bladzijden vrijwel alle vraagstukken van de primitieve mentaliteit behandeld worden en bovendien kritiek op de groote auteurs geleverd wordt. Dit alles zou belangrijk zijn, indien het in duidelijk verband stond met het in de eerste hoofdstukken verschaft materiaal van den indischen archipel, dat toch bestemd scheen de theorie te zullen schragen. Zulk verband is echter nauwelijks

¹⁾ Op blz. 127 draait de Schr. de zaak om, wanneer hij het sacraal (mana) karakter van een vorst in de eerste plaats wil verklaren door het groot aantal taboe’s, die men jegens zulk een persoon heeft in acht te nemen.

waarneembaar. Ten slotte passeeren in het VIIe hoofdstuk nog een aantal „andere” theorieën de revue. In deze ronde worden in het bijzonder Freud, van Ossenbruggen, Lévy Bruhl en Preuss, tesamen in een kleine 20 bladzijden behandeld, waarna Schrijver's „conclusie” op blz. 190 wel bedenkelijk op een verontschuldiging gelijkt dat men zelf zoo weinig positiefs hiertegenover heeft kunnen geven.

Het komt mij voor dat de Schr. door zijn studie in het licht heeft willen stellen, dat in taboe altijd een element van vrees is verborgen, welke vrees niet zelden rationeel verklaarbaar is. Wij kunnen dit den Schr. gevoegelijk toegeven, maar het nochtans niet met hem eens zijn dat deze (individuele) vrees voor straf of wraak het meest typische kenmerk van „taboe” zou zijn.

Wil men waarlijk inductief onderzoeken, dan behoort men niet psychologisch introspectief te werk te gaan en een „primitieve vrees-reactie” te vóóronderstellen, maar heeft men allereerst te letten op het verbod zooals het zich voordoet als collectieve norm en al de omstandigheden te controleeren, die hierin wijziging brengen; een sociologische methode dus, die natuurlijk niet mag uitsluiten dat rekening gehouden wordt met instinctief of ander vreesaffect. Het is eerst langzamerhand dat men zich deze discipline (die onvermijdelijk is om tot een niet subjectieve verklaring te geraken van verschijnselen in het sociale en zelfs godsdienstige leven van natuervolken) eigen maakt. Maar wanneer men dan onbevangen dit merkwaardig verschijnsel van het „taboe” in sommige primitieve samenlevingen ziet, hoe men, dikwijls angstvallig formeel, zich onthoudingen oplegt en anderzijds voor ons denken onzinnig schijnende handelingen heeft te verrichten om te geraken tot een harmonisch leven (individueel en communaal) of tot herstel na rampspoed, dan dringt zich van zelf de gedachte op dat wij hier niet in de eerste plaats aan „redelijkheid” in onzen zin moeten denken, maar dat inderdaad de primitieve zich het leven „denkt” als een integraal cosmische samenhang, zooals laatstelijk van der Leeuw dit in zijn in veel opzichten voortreffelijk boek ¹⁾ in het licht heeft gesteld. Deze „participatie” van alles met alles behoeven wij niet als een bewust intellectueel stelsel op te vatten, maar

¹⁾ G. VAN DER LEEUW, *De primitieve mensch en de religie*, 1937.

dat deze visie op de wereld aan het primitieve brein als het ware zich opdringt (zoodat de uitdrukking „praelogische mentaliteit” zoo gek niet is), leeren ons de feiten. Of dan een geboden handeling of onthouding naar ons begrip al dan niet rationeel mag heeten, raakt het beginsel van het taboe niet. Als imperatief zijn de taboe's overgeleverde wijsheid der gemeenschap en uit die gezichtshoek rationeel (Bergson, *Les deux sources*, blz. 134). Echter is de vrees voor sancties bij taboeschending — door Mensch vooropgesteld — wel het noodzakelijk complement, maar zeker niet de verklaring van het verschijnsel. Die verklaring kan alleen gevonden worden vanuit de primitieve samenhang van al het zijnde. Het geheele leven en daardoor ook — subjectief — de levenswaarden, hangt hier samen. Er is ook niet — voorloopig niet — plaats voor categorieën als economische naast geestelijke behoeften. Een bres in het eene raakt ook het andere „gebied”. De uitspraak van den heer Mensch, dat de „structuur” van den primitieve snel verandert als hij temidden van de cultuur wordt geplaatst (blz. 140), is dan ook, naar de droeve ervaring geleerd heeft, ten eenenmale onjuist. Het zijn juist de wonden en verminkingen die het cultuurcontact toebrengt in het geestelijk leven van natuurvolken, die in de laatste decennien de bijzondere aandacht van de volkenkunde opvragen.

Al bleef, wetenschappelijk, de studie van den heer Mensch beneden de verwachting, toch kan zij hierom haar nut hebben, dat zij tot dieper onderzoek van de complexen van de z.g. primitieve mentaliteit kan stimuleeren. In de eerste plaats hopen wij dat de Schr. zelf het vraagstuk nog eens, maar van een wijdere gezichtshoek, zal aanvatten. En dan zou ik — als het mag — dezen stelregel willen aanbevelen: dat men in de ethnologie zuinig zij met psychologische *verklaringen*, opdat de ware psychische gesteldheid, aan het slot van het feitelijk betoog, zich zelve als noodzakelijke *conclusie* moge openbaren.

C. T. BERTLING.

G. E. P. COLLINS, *East Monsoon*. London — Toronto, J. Cape, 1937, 288 p. Ill. from phot.

Dez., *Makassar Sailing*. Toronto, Nelson, 1937, 256 p. Ill.

In het eerste van deze twee boeken vertelt de schrijver hoe hij met een vaartuig van het bekende type der schepen van Zuid Celebes, de palari Moela Moelai, tegen een straffen Oost Moesson in van Makasser naar Saleier zeilde. Het was een heel zware reis. Telkens moest het schip onder de kust een ankerplaats zoeken om de tuigage te kunnen herstellen of een gunstiger wind af te wachten. Herhaaldelijk werd de palari door den Oostenwind terug gezet. Na een reis van vijftien dagen werd tenslotte het doel bereikt. Gedurende dien tocht besloot de schrijver voor zich zelve een dergelijk scheepje te laten bouwen. Hij vestigt zich in Bira in het uiterste Zuidoosten van den zuidwestelijken arm van Celebes, dat een centrum is van de handelsvaart met deze prauwen en waar het centrum der scheepsbouwers Ara niet ver is verwijderd. Hij woont er ongeveer anderhalf jaar en volgt bijna geheel de eenvoudige levenswijze der Biraneezen. In zijn eerste boek geeft hij behalve het uitvoerige verhaal van zijn zeereis naar Saleier zijn ervaringen in Bira gedurende het droge jaargetijde, als de handelsprauwen door den Archipel zwerven en de oostenwind de golven tegen het rif doet breken.

Het leven in Bira gedurende den west moesson, als de prauwen thuis zijn gekomen en de zee onder de kust vlak en rustig is, is geheel anders. In zijn tweede boek, dat oorspronkelijk „West Monsoon” heette, doch om commerciële redenen als „Makassar Sailing” werd uitgegeven, beschrijft hij dit gedeelte van het bestaan der biraneesche samenleving.

Hoewel deze boeken door den schrijver als belletrie werden bedoeld, behooren zij toch hier te worden besproken, omdat zij door de nuchtere en eerlijke waarneming en zuivere beschrijving van vele onderdeelen van het volksleven voor de kennis van de kulturen van Zuid-Celebes van belang moeten worden geacht. Zonder zich over te geven aan romantische fantasiebeelden of smakelijke verdichtselen heeft Collins het leven der Biraneezen geteekend. Vele plaatselijke afwijkingen van den geloofsinhoud en het ritueel van den Islam met talloze herinneringen aan den

voor-mohamedaanschen godsdienst worden in deze boeken beschreven. Van het leven van den aldag, van voeding, feesten, vrees en hoop geeft hij ons een indruk. Over huwelijksluiting, geboorte en begrafenis wordt uitvoerig gesproken.

In het bijzonder zijn de beschrijvingen van het bouwen van het schip en van de gebruiken daarbij in acht genomen uitvoerig weergegeven. Alles wat betrekking heeft op de zeevaart der Biraneezen had de volle belangstelling van den schrijver. En dit alles is opvallend zuiver beschreven, met een eerlijkheid in de weergave, die men bij een romantischen verteller niet zou verwachten. Maar het heeft daarnaast een kracht van uitbeelding in vlot Engelsch, die het lezen tot een genoegen maakt en aan deze boeken een goede plaats geeft in de belletrie.

Een groot gedeelte van het verblijf van Collins in Bira viel samen met mijn bestuur over de onderafdeeling Saleier. Hierdoor heb ik menschen en toestanden, waarvan hij vertelt, ten deele zelve leeren kennen. Door mijn eigen bijzondere wetenschappelijke belangstelling was ik in staat zijn mededeelingen over schepen en zeilvaart voor een groot gedeelte aan de waarheid te toetsen. Ik heb die zeeën gedeeltelijk met een kleine motorboot, soms ook per prauw, bevaren. Ik heb Collins in zijn boeken niet op eenigen ernstigen inbreuk op de waarheid kunnen betrappen.

In het bijzonder moet ik noemen een voor den romantischen verteller onmogelijk te leggen verband tusschen maanstand, getijstroom en golfvorming, dat ik door mijn reizen in die zeeën leerde kennen. Gedurende het verhaal van de zeereis zijn deze factoren na te gaan. Door berekening gelukte het mij vast te stellen, dat ook het werkelijke verband er kan worden gevonden.

Opzet van wetenschappelijkheid is Collins vreemd. Van onderzoek volgens wetenschappelijke methoden is bij hem geen sprake. Integendeel laat hij zijn verhaal vloeien waar het lot zijn leven voerde. Wel wetenschappelijk is zijn streng nuchtere beschrijving, die hij geeft van dit leven. Dit wil evenwel niet zeggen, dat de gegevens van Collins zonder kritiek mogen worden gebruikt. Hij is een leek in volksbeschrijving. Meer nog dan bij vakmensen moeten we erop bedacht zijn bij hem een voorstelling van zaken te vinden, die niet geheel juist is, maar zooals hij het heeft begrepen. We zullen zoo mogelijk dus zijn berichten behooren te

toetsen aan gegevens van elders. Een voorbeeld daarvan is zijn mededeeling dat de hooge achterschepen van de biraneesche vaartuigen aan de portugeesche schepen zijn ontleend ¹⁾. Een variant dus van de populaire dwaling, dat deze eigenaardigheid van de oudhollandsche schepen zou zijn overgenomen. Er zijn sterke aanwijzingen voor het tegendeel. Een voordeel van zijn beschrijvingen is dat hij niet was bevooroordeeld door eenige theorie, wat met wetenschappelijke onderzoekers wel bijna altijd het geval zal zijn.

Tot heden is uiterst weinig van de kulturen van Zuid-Celebes bekend. De weinige beschikbare bronnen blijven bijna allen zeer aan de oppervlakte. De nieuwe tijd van meer intensiefwestersch bestuur, met onderwijs en niet te vergeten den modernen Islam, doet het eigene van deze volkeren teloorgaan. Daarom mogen we dit ware verhaal van een scherp waarnemer met vreugde begroeten. Niemand, die iets wil weten van de ethnografie van Zuid-Celebes zal de boekjes van Collins kunnen vergeten. Ieder die belangstelt in het leven van een indonesische gemeenschap en details daarvan wil leeren kennen, zal ook Collins behooren te lezen. Behalve aanbevelenswaardig als aangename lectuur zijn *East Monsoon* en *Makassar Sailing* belangrijk voor de beoefening van de volkenkunde van den Indischen Archipel. Om beide redenen verdienen zij een wijden lezerskring.

C. N.

Geschiedenis van Nederlandsch Indië, onder leiding van F. W. STAPEL. Deel I. Amsterdam, N.V. Uitgeversmaatschappij „Joost van den Vondel”, 1938. 380 blz. Geïllustr. 8°.

De verschijning van het eerste deel dezer groot opgezette geschiedenis van Nederlandsch-Indië is door velen met gespannen belangstelling tegemoet gezien. De inhoud der drie hoofdstukken, die dit deel vormen, Van der Hoop's praehistorie, Krom's Hindoetijdperk en R. A. Kern's Verbreiding van den Islam, beantwoorden volkomen aan deze goede verwachtingen. Daarbij zal in het bijzonder Van der Hoop's rijk gedocumenteerde overzicht

¹⁾ *East Monsoon*, p. 10.

— het eerste zoo uitvoerige van dien aard — voor velen een belangrijke verruiming van het gezichtsveld beteekenen. Krom's bijdrage handelt over een terrein, dat door zijn vroegere publicaties reeds voor ieder toegankelijk is gemaakt, maar sinds het verschijnen van den tweeden druk van zijn *Hindoe-Javaansche Geschiedenis* (1931) zijn toch weer zooveel nieuwe gezichtspunten geopend, dat een herhaalde samenvatting in beknopteren vorm alleszins welkom is.

Des te meer is het te betreuren, dat de hooge prijs — negentig gulden voor de zes deelen bij intekening — dit werk, waaraan zoo lang behoefte is geweest, buiten het bereik van de meesten zal houden, voor wie het in de eerste plaats bestemd zou moeten zijn. Ook thans weer heeft de uitgeefster — bij wie ook de protsig aangekleede *Geschiedenis van Amsterdam* van Brugmans het licht zag — vertoon hooger gesteld dan het algemeen belang. In een tijd, dat zooveel kostelijk geïllustreerde werken voor enkele guldens worden aangeboden, moet het toch mogelijk zijn voor een *Geschiedenis van Nederlandsch-Indië* tegen een redelijke prijs een uitgebreid afzetgebied te vinden. Wij zouden echter nog vrede hebben gehad met de thans gekozen wijze van uitgave, indien de kostbaarheid gemotiveerd ware geweest door bijzondere voordeelen. Noch het onpraktische formaat, noch het formidabele gewicht, noch de overgrootte letter kunnen echter als zoodanig worden beschouwd. De uitvoering der illustraties, nog wel toevertrouwd aan een specialen medewerker, is van dien aard, dat slechts een vierderangs weekblad hiermede genoeg zou kunnen nemen (Men zie bijv. de afb. 86-89, waaraan voortreffelijk fotomateriaal ten grondslag heeft gelegen). Gekleurde platen als die tegenover p. 274 (allegorische voorstelling van een tocht van Hayam Woeroek door Sayers) hadden in een werk als dit beter achterwege kunnen blijven. Moge de illustratieve verzorging van de nog te verschijnen deelen meer in overeenstemming zijn met de eischen, die aan een modern geschiedwerk gesteld moeten worden.

A. J. B. K.

